

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK TIDSSKRIFT

NIENDE RÆKKE

UDGIVET AF

DEN DANSKE HISTORISKE FORENING

VED DENS BESTYRELSE

REDIGERET AF

ELLEN JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETÆR

FEMTE BIND

K Ø B E N H A V N

H. HAGERUPS BOGHANDEL, HOVEDKOMMISSIONÆR

BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI

1926—1927

Indhold.

Afhandlinger, Smaastykker og Oversigter.	Side
Friis, Aage , Professor, dr. phil., Historieforskernes internationale Organisation	111—124
Heckscher, Eli F. , Professor, dr. phil., Merkantilismen som Samfundsopfattelse	1—22
Jacobsen, Thorkild , mag. art., Nyere assyriologisk Litteratur	486—496
Jørgensen, Ellen , dr. phil., Caspar Paludan-Müller	349—446
la Cour, Vilhelm , dr. phil., Kong Gorm og Dronning Tyre	189—252
Linvald, Axel , Raadstuearkivar, mag. art., Det 4. nordiske Historikermøde i København og Sorø 29. Juni—4. Juli 1926	77—110
— Metternich	125—138
— Arkivlitteratur	292—300
Møller, Erik , cand. mag., Nyt om Krisen 1914 og Balkan-Politiken 1914—1917	300—307
Møller, Jens , Landstingssekretær, cand. polit., Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven	447—485
Schütte, Gudmund , dr. phil., Dansk Kongetals tusindaarige Traad	23—76
Topsoe-Jensen, T. A. , Admiral, Skiftet efter Tordenskjold	282—292
Tuxen, A. P. , Generallieutenant, dr. phil., Det nye norske Værk om Tordenskiold	253—281

Anmeldelser.

Andersen, Caroline E., Grams Historie. Anm. af Underarkivar Svend Aakjær	513—516
Carlie, Johan, Studium über die mittelniederdeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1340—1430. Anm. af Underarkivar A. Köcher	321—325
Friis, Linvald, Mackeprang, Det danske Folks Historie, skrevet af danske Historikere. Anm. af cand. mag. Erik Møller	308—311
Høgsbro, Sofus, Brevveksling og Dagbøger udg. af Hans Lund. Anm. af cand. mag. Povl Engelstoft	158—162
la Cour, Vilhelm, Sjællands ældste Bygder. Anm. af Professor, dr. phil. K. Friis Johansen	497—513
Rasmussen, Alexander, Frederik Münter. Anm. af Underarkivar, cand. theol. Bjørn Kornerup	162—170
Tardieu og v. Jessen, Slesvig og Fredskonferencen 1919—1920. Anm. af cand. mag. Erik Møller	139—158
Grevinde Leonora Christinas Jammersminde ved Otto Andrup, Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde ved Frieda og Johannes Brøndum-Nielsen. Anm. af Ordenshistoriograf, dr. phil. L. Bobé	311—321

Nyt fra historisk Videnskab.

L. Bobé: Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, ihre Kirche, Schulen und Stiftungen 1575—1925 (E. Marquard).

- P. B. Grandjean: Det danske Rigsvaaben (F. J. West).
 — W. F. Reddaway: Don Sebastian de Llano and the Danish Revolution (Ax. L.). — H. Koht: Norsk Bonde-reising (Hans Jensen). — Sveriges historia till vara dagar (Peder Hansen). — E. Brate: Svenska runristare (Johs. Brondum-Nielsen). — M. Hammarström: Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder (E. J.). — Paul Vinogradoff (Joh. Steenstrup). — G. Earle Buckle: Letters of Queen Victoria (Erik Møller). — H. Plehn: Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung; F. Rachfahl: Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914; E. Brandenburg: Von Bismarck zum Weltkrieg (Ernst Larsen). — D. Schäfer: Mein Leben (H. Hjelholt). — Pierre de la Gorce: Louis XVIII (Hans Jensen). — Bulletin de la Société d'histoire moderne (H. Jensen) ..... 170—188
- Verdenshistorie (Ax. L.). — Norstedts världshistoria (Otto Koefoed-Petersen). — Kr. Erslev: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie i dets første 50 Aar 1877—1927 (E. J.). — Institutet for Historie og Samfundøkonomi (P. Munch). — Kr. Erslev: Historisk Teknik (E. J.). — C. P. O. Christiansen: Bernard af Clairvaux (P. N.). — Lis Jacobsen: Peder Palladius' Danske Skrifter (Bjørn Kornerup). — Fr. Torm: Biskop Peder Madsen (B. K.). — H. Ussing: Det gamle Als (M. M.). — Kr. Thorsen: Det kgl. oktroierede Sø-Assurancekompagni 1726—1926; H. Hjorth-Nielsen: Københavns Slagterlaug 1451—1926; C. Nielsen og R. Berg: Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar; H. Kyrre og H. P. Langkilde: Byens Skole (Ax. L.). — Otto Brandt: Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige (Ax. L.). — Nordelbingen (Ax. L.). — V. Ernst: Die Entstehung des deutschen Grundeigentums (Svend Aakjær). — H. Pirenne: Histoire de Belgique (Ellen Jørgensen). — A. Britsch: La jeunesse de Philippe-Egalité (Hans Jensen) ..... 326—348
- K. Friis Johansen: De forhistoriske Tider i Europa (Otto Koefoed-Petersen). — Oldtidshistorie (Poul Nørlund). — Fr. Dahl: Anders Sandøe Ørsted som Retslærd (Ax. L.). — A. Schück: Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling (Hugo Matthiessen). — N. Herlitz: Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (H. Matthiessen). — Harry Bresslau (Ellen Jørgensen). — B. Schmeidler: Kaiser Heinrich IV und seine Helfer im Investiturstreit (E. J.). — Les classiques de l'histoire de France au moyen-âge (E. J.). — Ch. Seignobos (E. J.). — H. Pirenne: Les villes du moyen-âge (E. J.). — H. Prentout: Histoire de l'Angleterre (Hans Jensen). — A. F. Pollard: Factors in American history (H. Jensen). — British Diplomatic Instructions 1689—1789; I. F. Chance: George I and the Northern War; I. F. Chance: The Alliance of Hanover (Ax. L.). — Bulletin du comité international des sciences historiques (Ax. L.) ..... 517—532
- Meddelelser om Dansk historisk Forening i 1925—1927 ..... 533—538
- Navneregister. Ved Adjunkt **J. O. Arhning** ..... 539—571

Merkantilismen som Samfunds- opfattelse.

Foredrag ved det nordiske Historikermøde i Sorø
den 2. Juli 1926¹.

AF

ELI F. HECKSCHER.

Der er altid den Vanskelighed ved Forsøg paa at fremstille en Perodes almindelige Anskuelser, at man kommer til at konstruere, og Historikeren maa passe meget godt paa sig selv for at undgaa denne Fare. Ved denne Lejlighed skal jeg prøve paa at begrænse Risikoen ved at begrænse Opgaven. Først med Hensyn til Tidsrummet. Med Merkantilisme mener jeg i denne Sammenhæng i forreste Række Anskuelser og Politik i det syttende Aarhundrede; naar der i det følgende gives Eksempler fra det sekstende eller det attende Aarhundrede, gælder det Tilfælde, hvor den virkelig typiske Merkantilisme utvivlsomt er tilstede ogsaa til disse Tider, hvad der for øvrigt slet ikke er sjældent, snarest det Modsatte. Den Statsmand, jeg i første Linie har i Tanker, er Colbert, den eneste betydelige Mand, der helt repræsenterer Merkantilismen, og som egner sig særlig godt til Eksempel, ogsaa af den Grund at han har den typisk franske Glæde ved at udtrykke sin Mening i Formler af tilsyneladende almindelig Gyldighed. Paa Literaturens Omraade er der derimod temmelig lidt at hente fra Frankrig. Den uden al Sammenligning vigtigste merkantilistiske Literatur er den engelske, der særlig i det

¹ Foredraget blev holdt uden Manuskript og er nedskrevet senere, med nogle Tilføjelser.

syttende Aarhundrede faar en Rigdom og Fylde, baade kvantitativt og kvalitativt, som gør den i høj Grad egnet til Grundlag for et Studium af de herskende Ideer.

Begrænsningen i min Oversigt er imidlertid endnu større med Hensyn til Opgavens Indhold. Foredraget tilsigter paa ingen Maade en Totalfremstilling af Merkantilismens Idéindhold, men alene en Skildring af de Sider, som gælder Samfundsforholdene i Almindelighed og Menneskenes Forhold dertil. Hvad der maa kaldes økonomisk Politik og Teori i egentlig Forstand kommer saaledes slet ikke med. Denne overmaade stærke Begrænsning kan ikke noksom fremhæves. Thi hvad der gælder Merkantilismens økonomiske Ideer gælder — i hvert Fald i én meget vigtig Henseende — slet ikke Merkantilismens almindelige Samfundsopfattelse — tværtimod.

Denne Modsætning kan udtrykkes paa følgende Maade: Den økonomiske Doktrin er primitiv, den er saa at sige det første Forsøg paa at finde sig til Rette med det økonomiske Livs dunkle Sammenhæng, og i saa Henseende meget stærkt paavirket af hvad der er gaaet forud, nærmere bestemt af de middelalderlige Forhold; baade i Merkantilismens økonomiske Teori og dens økonomiske Politik er der langt mindre, som skiller fra Middelalderen end fra den efterfølgende Tid. Med den almindelige Samfundsopfattelse forholder det sig lige omvendt, som vi straks vil komme til at se, og Forklaringen ligger for Døren: Der er her en langt stærkere Udvikling at bygge videre paa. Det store Problem er efter min Mening, at der kunde eksistere en Forening mellem en saa »middelalderlig« økonomisk Teori og Politik og en saa »moderne« Samfundsopfattelse. Ogsaa det har dog sin Forklaring, som vi vil faa at se.

Som Udgangspunkt kan man vælge Merkantilisternes Forhold til Friheden. Lige modsat af hvad der ofte antages — ja, det klinger næsten som et Paradoks — var de merkantilistiske Statsmænd og Forfattere afgjort venlig-

sindede imod en Udvikling i Retning af større Frihed i Samfundslivet.

Til en Begyndelse rent praktisk. En Hovedside af Merkantilismen, — næsten den eneste Side af Merkantilismen for Gustav Schmoller i hans bekendte Studie: *Das Merkantilsystem in seiner historischen Bedeutung*¹, — er dens Stræben hen imod Staternes økonomiske Enhed. Den er et Enhedssystem. Hvad Staternes Sønderplittelse i Middelalderen, med ét Ord Feudalismen, havde givet den nyere Tid i Arv af indre Toldgrænser, Ulighed i Mønt, Maal og Vægt, Modsætninger mellem By og Land, mellem By og By og mellem de forskellige Landsdele, var i de kontinentale Stater ligefrem utroligt. I Princippet var dette den indre Fjende for den merkantilistiske Statsmand. Kun sørgelig lidt formaaede han i Reglen i Retning af at afskaffe disse Hindringer for al Samfærdsel indenfor de forskellige Riger. Over alt blev det langt mindre, end hvad der var tilsigtet. Længst kom vistnok Colbert, der dog naaede til at forene de gamle capetingiske Arvelande, les cinq grosses fermes, omtrent to Femtedele af Frankrig, til noget der lignede et sammenhængende Toldomraade. Men om Resultaterne ogsaa var smaa, maa man sige med Ovidius: *Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at denne Politik virkede i Retning af udvidet økonomisk Frihed og har lettet Forbindelsen indenfor de forskellige Riger. Rigtignok maa man straks tilføje, at Virkningerne var langt mindre, end Programmet udlovede, langt mindre end det tiltrængtes. Til Grund for disse Bestræbelser laa utvivlsomt et revolutionært Princip, og Spørgsmaalet gjaldt kun, om det kunde føres igennem.

Dette gælder ikke alene de faktiske Virkninger af Bestræbelser, som i deres Motivering ikke havde ret meget med Friheden at bestille. Ogsaa principielt stillede Mer-

¹ Optrøkt i *Umriss und Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte* (Lpz. 1898).

kantilisterne sig klart og tydeligt paa Frihedens Grund og gik endogsaa udenfor den rent nationale Enhedsstræbens Omraade. Dette havde mange Aarsager. Én af dem var utvivlsomt Renæssancen, hvis Virkninger ikke kunde ud-slettes, en anden og sandsynligvis vigtigere, at Merkantilismen for saa vidt bar sit Navn med Rette, at den altid stræbte i kommerciel Retning, at den maatte arbejde for Udbytte og Samfærdsel, modarbejde økonomisk Isolering. Ud fra dette Synspunkt er det, at den økonomiske Frihed oftest motiveres af Merkantilisterne selv.

Der findes bogstavelig talt ikke mange Udtryk, der oftere kommer tilbage i Colberts Tusinder af Breve og Memoranda end dette: »La liberté est l'âme du commerce« eller, som han ogsaa skriver: »l'effet de la pure volonté des hommes« eller, med et tredje Udtryk, »le commerce universellement consiste en la liberté à toutes personnes d'acheter et vendre«¹. Aldrig bliver han træt af i sine Formaninger til Provinsernes Intendantter og Koloniernes Guvernører at gentage, at Handelen maa begrænses saa lidt som overhovedet muligt, fordi den er Frugten af en fri Viljesakt. Denne Opfattelse er baade ældre og yngre end Colbert og gaar igen i alle Lande. Allerede en fransk Forordning fra 1557 taler saaledes om, at hvad der gør Folket i et Rige eller en Provins velhavende og rigt, er Frihed i Handel og Samfærdsel med Naboerne². Den ledende tyske merkantilistiske Forfatter i det syttende Aarhundrede, den begavede Johann Joachim Becher, fremhæver Nødvendigheden af »den Kauffhandel seinen freyen Lauff lassen«³. En med Forholdene ubekendt Læser vilde tro i denne typiske Merkantilist at have fundet en ny Tilhænger af Laissez-faire et Laissez-passer. Og, for kun at vælge et

¹ Breve til Kolonialembedsmænd henholdsvis 1670 og 1673. Lettres, instructions et mémoires de Colbert, ed. Clément III: 2 477 og II 681.

² Recueil des anciennes lois françaises, ed. Isambert XIII 506.

³ Politische Discurs von den eigentlichen Ursachen des Auf- und Abnehmens der Städt, Länder und Republicken (Frankf. 1673) 263.

eneste Eksempel til, motiveres de to danske Toldtarifer af 1683 og 1686 med Ordene: »Af særdelis Omhue om Commerciernis frie og u-behindrede Løb«¹. Dette var, kort sagt, en Del af Merkantilismens internationale Terminologi.

Spørger man, hvordan alt dette kunde rime sig med Merkantilismens økonomiske Politik i Almindelighed og Handelspolitik i Særdeleshed, maa jeg bede om lidt Taalmodighed, fordi det hænger sammen med andre Sider af den merkantilistiske Samfundsopfattelse.

Først maa man se paa Merkantilismens Forhold til Moralen, hvor Modsætningen til Middelalderen fremtræder med sjælden Styrke. Det er næsten unødvendigt at sige, at der ogsaa her spores Indflydelse fra Renæssancen, — maaske særlig fra Machiavelli, men i saa Fald sandsynligvis indirekte. Man kan sige, at Merkantilismen var moralløs i dobbelt Forstand, saavel med Hensyn til Maal som med Hensyn til Midler. Begge Dele følger af en udpræget Ligegyldighed for Mennesket, saavel i dets Egenskab af Fornuftsskabning som i dets Egenskab af Evighedsskabning. Delvis, men ogsaa kun delvis, er dette igen en Virkning af, at Statsinteressen er det afgørende.

Det Moralløse i Maalet kommer til Udtryk i, at Menneskenes individuelle Forbedring er bleven erstattet med Samfundets eller i Virkeligheden Statens Bedste; forsaavidt følger det af Statsinteressens altbeherskende Stilling og er machiavellisk. Men det Moralløse indskrænker sig ikke hertil; Merkantilismen fatter ogsaa Statens eget Gavn strengt materialistisk eller økonomisk, og dette er langt fra machiavellisk. Der raader den skarpeste Modsætning mellem denne Betragtningssmaade og den middelalderlige, der betragtede det som Samfundets Opgave at føre Menneskene til den evige Salighed og saaledes gjorde det hele etisk eller i det mindste religiøst bestemt. Merkantilismen er følgelig en meget vigtig Side af den moderne Emancipationsudvikling.

Det simpleste og tydeligste Eksempel paa Forandringen

¹ Efter Birck: Told og Accise (Kbhvn. 1920) 50.

i Opfattelse gennem Merkantilismen har man paa Kapitalrentens eller Aagerens Omraade. Som enhver Historiker turde vide, var Rentetagen og Aager identiske Begreber for den kanonistiske Opfattelse, der igen gik tilbage til Aristoteles. Kanonisterne havde vist sig overmaade opfindsomme i at begrænse Forbudet mod Rentetagen paa en saadan Maade, at det vilde lægge de mindst mulige Hindringer i Vejen for Handelen, især i Kompagniform; men selve Principet blev uvægerlig opretholdt¹. Hele det sekstende Aarhundrede igennem og endnu i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede blev dette Synspunkt stadig gjort gældende. En Forandring blev dog forberedt allerede i denne Periode og slog temmelig fuldstændig igennem særlig i den engelske Literatur i det syttendes Løb. Hvad der trængte sig frem, var til en Begyndelse ikke det liberale eller Laissez-faire-Princip, at Rentens Højde skulde bestemmes ved Udbud og Efterspørgsel; det kom senere. Nej, det første var, at det at tage Rente ikke mere gik ind under moralsk Vurdering. Det var ikke længere noget moralsk urigtigt — eller overhovedet noget galt — at tage Rente; hvad der var galt var at tage »for« høj Rente. Og hvorfor? Fordi det var skadeligt for Handelen, fordi det vilde hjælpe Høllænderne med deres lave Rentefod i Konkurrencen med de engelske Købmænd, fordi høje Renter betyder lave Jordværdier, og en høj Jordværdi ansaas for noget godt, osv. — lutter gode eller daarlige økonomiske Argumenter, men alle økonomiske, alle fri for Hensyn til Spørgsmalets moralske Side².

Et andet Eksempel er Merkantilismens Forhold til

¹ Om hele dette Problem se den nyere Literatur: Ashley: Introduction to English Economic History and Theory II (London 1893) Kap. 6; Böhm-Bawerk: Geschichte und System der Kapitalzinstheorien (Jena 1884) Kap. 3; Cassel: Nature and Necessity of Interest (London 1903) Kap. I.

² En særlig god Repræsentant for dette Standpunkt er en af de bedst kendte merkantilistiske Forfattere, Sir Josiah Child, i Fortalen til hans New Discourse of Trade, i samlet Form udgivet 1692—1695.

Luksusen. For den middelalderlige Opfattelse var Luksus fordømmelig, fordi den betød, at Menneskene ved Luksusudfoldelse gik udenfor deres standsmæssige, af Religionen bestemte Levefod. Denne Opfattelse, ligesom en Mængde andre middelalderlige Anskuelse, holdt sig med stor Sejghed ned igennem Tiderne og blev grundlæggende for de utallige Luksusforordninger. Merkantilismen derimod repræsenterede et modsat Standpunkt, som blev mere og mere udformet. Efter de rene Merkantilisters Mening laa der ligesaa lidt noget Ondt som noget Godt i Luksusen som saadan; Alt kom an paa, hvorvidt den gavnede eller skadede, hvad man ansaa for Statens Interesse. Saaledes opstod tilsidst som den absolute Modsætning til det middelalderlige Standpunkt en Tilbøjelighed til at forsvare og opmuntre Luksus, fordi og forsaavidt som den skabte et Marked for Landets Industri og »lod Pengene roullere blandt Folk«. Den bekendte engelske Paradoksmager Bernard de Mandeville satte dette nye Standpunkt paa Spidsen i sit Digt: *The Fable of the Bees, or Private Vices, Public Benefits* (1706 og 1714); og i Danmark har man et ypperligt Eksempel fra Samtalen mellem Jeronimus og Henrich i Holbergs *Mascarade* fra 1724 (Akt 2, Scene 3), hvor Henrich overbeviser den gamle Herre om, at han ved at give Almisser kun hjælper de »lade Stodere«, medens Leander og Henrich ved deres Ødselhed hjælper de »arbejdsomme Stodere«. »De arbejdsomme Stodere ere Skredere, Skomagere, Selge-Kiellinger, Makron- og Sukkerbrød-Kiellinger, Leiekudsker; dem rækker vi Haanden. Dersom nu alle Folk levede saa indgetogen som Hr. Jeronimus, maatte alle slige Folk døe af Suult. Herren derfor ved sine Almisser styrker Folk i at betle. Vi derimod hindrer dem fra at betle. Skal man hielpe Stodere, saa er det jo bedre at hielpe flittige end lade«. Det merkantilistiske Standpunkt fik ogsaa i Sverrig en udfordrende og næsten klassisk Formulering af den unge aristokratiske Politiker paa »Hattens« Side, Anders Johan von Höpken, der som 28-aarig Præses i det

nye Videnskabernes Selskab 1740 valgte som Emne for sit Foredrag: Om Yppighets Nytt¹.

Det er ogsaa af stor Interesse at studere, hvorledes denne rent amoralske Opfattelse af Samfundslivet prægede Valget af de Midler, med hvilke man ønskede at fremme sine amoralske Formaal.

Merkantilismens Grundtanke maa i denne Henseende siges at have været denne: Man skal tage Menneskene, som de er, og ved snedige Midler føre dem i den Retning, Statens Vel kræver. Dette betyder i første Række at udnytte Individernes privatøkonomiske Interesse til Statens Formaal. Saaledes opstaar nu for første Gang det vidtløftige Told- og Understøttelsessystem, vistnok ikke i Stedet for et System af Forbud og Straf, men som sideordnet dermed og som det nye, principielt rigtige System.

Det ligefrem vrimler af Eksempler paa Forandringen i Opfattelsen. Et af dem er Forskydningen med Hensyn til, hvad der ofte er bleven anset som det Centrale i Merkantilismen, nemlig Iveren for at bevare de ædle Metaller i Landet. Den ældre Opfattelse anbefalede Udførselsforbud for Guld og Sølv. Den senere, i det syttende Aarhundrede sejrende, merkantilistiske Opfattelse, som i England plejer at kaldes simpelthen Mercantilism, til Forskel fra den tidligere Bullionism, kunde derimod ikke stærkt nok forkaste et saadant Middel og søgte i Stedet ved alle Slags Lokkemidler at skabe en gunstig Handelsbalance som det eneste Middel til at bevare Pengene i Landet og trække flere til det. Maaske det mest berømte af alle engelske merkantilistiske Skrifter, Thomas Muns »England's Treasure by Forraign Trade« (skrevet ca. 1630, udgivet 1664²) er

¹ Mandevilles Skrift blev optrykt utallige Gange, stadig med nye Udvidelser. Höpkens Tale er optrykt i hans Skrifter, ed. Silfverstolpe I (Stockh. 1890). Om hele Spørgsmaalet set fra et literaturhistorisk Synspunkt: O. Wieselgren: »Om yppighets nytta« i Skrifter utg. af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala XIV: 3 (1912).

² Senest udg. i Economic Classics, ed. Ashley (New York 1895).

helt igennem bygget over denne Tanke. Et af Kapitlerne har til Overskrift den karakteristiske Sætning: »Udførselen af vore Penge i Varehandelen er et Middel til at forøge vor Skat«, og et andet Kapitel kaldes: »Den spanske Skat kan ikke holdes borte fra andre Riger ved noget Forbud i Spanien«. Denne Tanke, der næsten uden Undtagelse genfindes hos alle de engelske økonomiske Forfattere i den senere Del af det syttende Aarhundrede, medførte allerede i 1663, at Udførselsforbudet for ædelt Metal i Barrer — dog ikke i Mønt — blev ophævet i England.

Grundtanken var simpelthen, at Lovene skulde formuleres saaledes, at det blev fordelagtigere for Individet at adlyde dem end at bryde dem. Allerede et tidligt og sjældent aandfuldt merkantilistisk Skrift, den omkring 1550 skrevne anonyme Samtale, der kaldes »A Discourse of the Common Weal of this Realm of England«¹, udvikler, hvorledes »ethvert Menneske søger hen, hvor der er størst Fordel; i Øjeblikket er der størst Fordel at hente af Græsland og Kvægavl, og saa længe det forholder sig saaledes, vil Græs-jorden altid trænge ind paa Agerjordens Omraade, hvilke Love der saa maa blive stiftet derimod«; kun ved at gøre Gevinsten af Kornavlens ligesaa stor som af Faareavlens, mener Forfatterens Talsmand, kan man standse denne Udvikling. Det er i samme Aand, at Axel Oxenstierna fordrer, at man skal virke »ikke ved Tvang, Bud eller Forbud, men ved consilio« (1638), og det er en stor Fejltagelse, naar Odnher heri ser et Skridt bort fra Merkantilismen². Sir William Petty, der fra det Synspunkt, som her er anlagt, maaske er den interessanteste af alle merkantilistiske Forfattere, stiller sig ogsaa gennemgaaende i sine i 1660- og 1670-erne udgivne Skrifter paa dette Standpunkt. Borgerne, hævder han, skal vinde ved at adlyde, tabe ved at bryde Lovene; endog, hvor det gælder Kætterses Behand-

¹ Moderne Udgave ved E. Lamond (Cambridge 1893) 53 m. fl. St.

² Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (Upsala 1865) 262.

ling, anbefaler han den Vej, som straks skal omtales¹. Grundtanken er altsaa: Ingen Moralprædiken, ingen Appel til gode Instinkter, kun til den egne Interesse. Selvfølgelig havde uhyre mange af Tidens Forfattere og maaske endnu flere af dens Statsmænd altfor meget tilbage af en ældre Tids Etik og Religion til at tage et saa revolutionært Standpunkt eller at stille det saaledes paa Spidsen; alle var de dog paavirkede af de ny Tanker.

Ligesom Staten efter merkantilistisk Opfattelse skulde undgaa Moraliseren overfor Undersaatterne, saaledes — eller rettere i endnu meget stærkere Grad — følte den sig selv løst fra moralske Baand i sin Behandling af dem, naar Statsinteressen krævede det. Mest slaaende i moderne Øjne er maaske den merkantilistiske Betragtning af Retsplejen som et Værktøj i Statens Haand, at anvende uden Hensyn til Individets Ret til ikke at straffes haardere, end Forbrydelsen gav Anledning til, eller Samfundet krævede det i Retsordenens Interesse.

Saaledes er Petty meget optaget af disse Spørgsmaal i sit betydelige Skrift: *A Treatise of Taxes* (1662). Han vil f. Eks. erstatte al Slags Straf med Bøder eller Tvangsarbejde, »der vil forøge Arbejdsmængden og den almene Velstand«; endogsaa Sædelighedsforbrydelser og Kætteri vil han straffe ved »Pecuniary Mulcts«. »Hvorfor skal ikke betalingsdygtige Tyve og Bedragere bøde med mangedobbelt Tilbagebetaling, snarere end med Døden, Gabestokken og Kagstrygningen«? Det eneste Spørgsmaal, der gør Petty betænkelig, er Vanskeligheden ved at afgøre, hvor mange Gange Tilbagebetalingen skal overstige Tyveriet for at virke tilstrækkelig afskrækkende; han tilraader at spørge nogle »oprigtige Kunstnere i denne Branche« og kommer efter nogen Undersøgelse til det Resultat, at 20 Gange vilde være den rette Sum².

Nu kan det maaske synes temmelig ligegyldigt, hvad

¹ *Economic Writings*, ed. Hull (Cambr. 1899).

² Se især Kapitel 10: *Of Penalties* (I 67 o. fig. i Hulls Udg.).

en Forfatter uden politisk Indflydelse som Petty mente om disse Ting. Men at hans Tankegang var symptomatisk — og andet er ikke ment her —, viser den faktiske Politik, f. Eks. Galejsslavernes Behandling. Da de ansaas for at være af stor militær Betydning, især i Middelhavet, og da Colbert blandt alt andet ogsaa var Marineminister, anstrengte han sig til det yderste for at forøge deres Antal. Saaledes sendte han stadig Cirkulærer til Præsidenterne for Domstolene, hvori han opfordrede dem til at dømme saa mange Forbrydere som muligt til Galejerne, saavel dem, der efter Loven skulde have strengere Straf, som dem, der skulde have mildere. Han beholdt ogsaa Ofrene meget længe, i visse Tilfælde saa meget som 20 Aar, efter Straffetiden og lod overhovedet nødig nogen gaa, som ikke kunde købe en Tyrk at sætte i sit Sted eller ellers betale derfor¹. Alt dette vilde være af ringe Interesse fra vort Synspunkt, hvis det simpelthen havde været et Misbrug blandt l'ancien régimes Tusinde andre og noget, som man skammede sig over; men saaledes forholdt det sig paa ingen Maade; tværtimod var det en prisværdig Handling, og Colbert undlod ikke at fremholde i sine Memoranda til Kongen, at han havde naaet at faa saa mange Mennesker dømt til Galejerne².

Alt dette belyser, hvad der allerede er antydet, Lige-gyldigheden for det Menneskelige. Man har ofte bebrejdet den følgende Tids økonomiske Liberalisme og Industrialisme, at den betragtede Arbejderne simpelthen som Produktionsmiddel, som »hands«. Imidlertid er denne Betragtning nærmest en Arv fra Merkantilismen. Til Gen-

¹ En officiel Fortegnelse fra 1674 viser 32 syge Slaver, der har tjent over Tiden, en i 24 Aar (Lettres de Colbert III: 2 680). Aaret i Forvejen skrev Bispem i Marseille om Klager fra dem, der havde tjent to til tre Gange Straffetiden og siger, at det vilde udøve god Virkning, hvis Kongen fandt for godt at frigive nogle af de ældste (Correspondance administrative sous Louis XIV, ed. Dépping, II 939. Lettres de Colbert III 135). Brevveksling med Domstolene delvis senere, end Colberts Tid (Corresp. II 874, 880, 891, 941, 954 osv.).

² F. Eks. i Colberts største Statsskrift, fra 1663 (Lettres de C. II 51).

gæld er dens principielle Modsætning til den middelalderlige Anskuelse meget stor.

Man stræbte at holde Arbejdslønnen nede for derved at formindske Produktionsomkostningerne, dvs. Arbejderne var simpelthen et Middel til stor Produktion. Paa samme Maade ønskede man at holde Forbruget nede indenfor Landet for derved at faa et stort Udførselsoverskud. En af de dygtigste engelske merkantilistiske Forfattere fra det syttende Aarhundredes sidste Aarti, Charles Davenant, saa f. Eks. Landets Gevinst af den udenlandske Handel i den Del af Indførselen, der ikke blev forbrugt¹. Det økonomiske Livs Maal var Produktionen, hverken Forbrugerne eller, blandt Producenterne, Arbejderne spillede nogen anden Rolle end som Middel². Merkantilismen blev paa denne Maade meningsløs eller teoretisk umulig, fordi Produktionen ingen anden Opgave har end den at tjene Forbruget; hvis man imidlertid tvivler om Eksistensen af en saa forkert Opfattelse, behøver man ikke heller i Nutiden at gaa langt; endnu den Dag idag er den ikke sjælden blandt uoplyste Driftsherrer og deres Talsmænd. Det maa dog tilføjes, at der var vigtige Undtagelser fra denne Tendens under Merkantilismen; nævnes kan især den engelske Arbejderlovgivning under Elisabet og Jakob I og det engelske Rigsraads Politik under Karl I; men dette stemmede mindre godt med den almindelige Opfattelse og var Undtagelser.

Merkantilismens Forhold til Religionen var ganske som Forholdet til Moralen, og Brydningen med Middelalderen selvfølgelig endnu stærkere paa dette Omraade.

I enkel Form fremtraadte den ny Tendens i en vis Uvilje mod Præster. Petty nævner dem sjældent uden at tilføje en Ondskabsfuldhed, og Colbert kom af mange ka-

¹ Discourses upon the Publick Revenues (London 1698) II 220, 231, 377, 419 osv.

² Smlgn. Petander: De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige 1718—1765, (Stkh. 1912) 46 o. flg.

rakteristiske Aarsager i Modsætningsforhold til det mægtige katolske Præsteskab og Kirken i Frankrig, med skæbnesvangre Følger for hans eget Værk. En af Aarsagerne var hans Iver for Folketilvækst, der i hans Øjne modarbejdedes af Cølibatet. Han forsøgte paa at faa Munkenes og Nonnernes Antal formindsket, Alderen for Munke- og Nonneløfternes Afgivelse forhøjet; de Præmier, allerede den Tids Frankrig belønnede børnerige Familier med, forudsatte, at intet af Børnene var Munk eller Nonne. Samtidig kom han i Konflikt med Præsteskabet i de franske Kolonier i Nord-Amerika, bl. a. fordi Biskopperne vilde forhindre Salg af Brændevin til Indianerne, der ødelagdes derved, medens Colbert ansaa denne Handel nødvendig for derved at erhverve de eftersøgte Pelsvarer¹.

Modsætningerne var ogsaa direkte religiøse og viste sig især med Hensyn til Religionsfriheden. Denne fremtræder overalt som et økonomisk Krav, teoretisk og praktisk. Petty gør i Princippet gældende, at det er ønskeligt at give de anderledes Troende Frihed, mod hæderlig Betaling fra deres Side; lader de sig derved afskrække fra at blive i deres Vildfarelse, viser det jo kun, at der ikke var meget ved deres Tro, og ellers bliver det en Indtægt for Staten, mener han. Man finder fuldt og klart udtrykt hos ham hele den Tanke, som Werner Sombart i vor Tid har overtaget, at Schismatikerne som saadanne er velkomne fra et økonomisk Synspunkt, sandsynligvis fordi de er ubundne af de sociale Hæmninger, der ellers staar i Vejen for det økonomiske Fremskridt². Baade engelske og tyske mer-

¹ Lettres de Colbert II 68, VI 3, 13, III:2 617 o. flg. m. fl.

² »Trade is most vigorously carried on, in every State and Government, by the Heterodox part of the same«. »Trade is not fixt to any species of religion as such, but rather, . . . to the Heterodox part of the whole«. Dette bevises udførlig, hvorpaa følger Slutningen: »From whence it follows, that for the advancement of Trade (if that be a sufficient reason) indulgence must be granted in matters of opinion«. Political Arithmetic (skrevet ca. 1676, udg. 1690; I 263 o. flg. i Hulls Udg.). Se ogsaa Pettys øvrige, altid fornøjelige Udtalelser (I 22, 70, 72 m. fl. St. i samme Udgate).

kantilistiske Forfattere støttede Kravet om Religionsfrihed for indflyttede Industridrivende, der kunde tilføre Landet nye Produktionsgrene eller Metoder. Statsmændene handlede i den samme Aand, saa vidt det var dem muligt overfor de kirkelige Interesser. Colberts Tekstilindustri blev baaret oppe af Huguenotter; særlig i Abbeville i Nordfrankrig havde han samlet en stor Koloni omkring et Anlæg, der stod hans Hjerte særlig nær, skænket den Religionsfrihed og udrustet den med mange Privilegier; derfor gik ogsaa det nantiske Edikts Ophævelse efter Colberts Død særlig haardt ud over hans Værk. Det samme, som Colbert havde forsøgt, gentoges i andre Lande, især efter at Frankrig havde fordrevet Huguenotterne; England, Brandenburg, de nordiske Lande osv. bestræbte sig for at vende dette Misgreb til deres Fordel. Saaledes har Merkantilismen ganske naturlig virket i Retning af at udvide Religionsfriheden¹.

Typisk er ogsaa, at Jødernes Stilling afgjort forbedredes under Merkantilismens Indflydelse. Cromwell lod dem komme tilbage til England, hvor de havde været fordrevne siden 1290; Colbert interesserede sig ved alle Lejligheder meget for dem, endogsaa Ludvig XIV gjaldt som deres Velynder². En fransk Intendant fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede betegner det med stor Iver — typisk merkantilistisk — som Jødernes Fortrin, at de ikke har Lov til at erhverve fast Ejendom og derfor maa lade deres Penge »rouler dans le commerce«³; Colbert selv indskærper

¹ Dette er saa vel kendt, at det maa være nok med en Henvi-
sing til de danske Forhold, der skildres af Holm i Danmark-Norges indre
Historie under Enevælden fra 1660 til 1720 I 213 o. flg., 355 o. flg. Stats-
kollegiet skrev i 1671, at stor Folkemængde næsten er det eneste Grund-
lag for Velstand, og at »Religionens frie Øvelse er et kraftigt Middel til
sligt at tilvejebringe«.

² Germain Martin: *L'histoire du crédit en France sous le règne de
Louis XIV* (Paris 1913) I 188 o. flg.

³ *Correspondance des contrôleurs généraux 1683—1715*, ed. de Bois-
lisle et de Brotonne, III 206 (Aar 1709).

altid sine Medhjælpere, at Spørgsmaalet ikke er om Religion, men om Handel, og at Jødernes Tro derfor er lige-gyldig; naar han hen imod Slutningen af sin Regering brugte en skrappere Tone mod Jøderne, hængte det sandsynligvis sammen med Bigotteriets Sejr ved Hoffet¹. Det samme Synspunkt, som Colbert tidligere havde anlagt, kom ogsaa andetsteds igen; saaledes skriver Kammerdirektor Hille, den preussiske Kronprins Frederiks, senere Frederik II.s Lærer: »En matière de commerce ist es einerlei, ob ein Edelmann oder ein Jude handele«². Det var netop Sagen — man dyrkede andre Guder end de kirkelige.

Rationalisme var et udpræget Træk hos Merkantilismen. Filosofisk er Forbindelsen med Naturretten stærk og tydelig. Saavel Bodin som Hobbes var merkantilistiske Forfattere, og Hobbes var Pettys Lærer. Karakteristisk for de merkantilistiske Forfattere er derfor ogsaa en stor Respekt for, hvad de kalder Naturen; den harmonerer med deres Tro paa Friheden og fører dem i Princip meget langt. Petty taler gerne om Naturens Love, han citerer det horatsiske »Naturam expellas furca . . .« og raser imod »den evinderlige Staahej om at modsætte sig Naturen, fastholde Vind og Bølger etc.«, om Forsøget at »overtale Vandet til af sig selv at stige over sin naturlige Kilde«³. Unægtelig forekommer saadanne naturvidenskabelige Paralleler særlig hyppigt hos Petty, der samtidig var Læge og Naturvidenskabsmand; i mindre Udstrækning finder man dog det samme ogsaa hos de andre Merkantilister, f. Eks. hos

¹ Lettres de Colbert II 679, 722, III : 2 522, VI 188 o. flg.

² Acta Borussica: Getreidehandelspolitik II 445 (Aar 1734). Ganske overensstemmende hermed siger allerede Colbert i 1671 (se forrige Note): »Comme il n'est à présent question que de commerce, il ne faut point écouter les propositions qui vous seront faites contre lesdits Juifs«. Oversigt for Tysklands Vedkommende: Priebatsch, Die Judenpolitik des fürstlichen Absolutismus im 17. u. 18. Jh. Festschrift Dietrich Schäfer (Jena 1915). For Danmarks Vedkommende: Holms anførte Værk.

³ Treatise of Taxes Kap. 6 (ed. Hull I 60).

Davenant, der taler om, at Visdommen oftest tager Fejl, naar den gør Fordring paa at styre Naturen¹.

Tendensen til at sammenstille Naturens og Samfundets Love var ogsaa i andre Henseender af stor Betydning for et videnskabeligt Syn paa Samfundslivet. Den fører nemlig til at regne med en social Kausalitet, og netop dette er i udpræget Grad karakteristisk for Merkantilisterne. Man skal ikke præke imod Virkningerne, men afskaffe Aarsagerne, saa forsvinder Virkningerne af sig selv, mener de i Princip allesammen. Fuldstændig nyt er dette selvfølgelig ikke. Man finder en lignende Tankegang f. Eks. i Thomas Morus' berømte Utopia (1516), der ellers ikke har mange merkantilistiske Træk. Men Ræsonnementet faar stadig stigende Betydning i Diskussionen, jo større Indflydelse Merkantilismen vinder. Man finder det saaledes anvendt med Kraft imod Forsøg paa at forhindre Udførselen af ædelt Metal fra England i 1622². Mod Slutningen af det syttende og Begyndelsen af det attende Aarhundrede ligefrem vrimler det af den Slags Argumenter. De algierske Sørøvere bliver ligesaa naturlig Tyve og Røvere, som Lediggang skaber Tiggere; den hele Lovgivning imod Løsgængere og Forbrydere er meningsløs, saa længe Skadens Aarsager ikke fjernes — stagnerende Næringer skaber Forbrydere; at Engleskmændene vægrede sig ved at

¹ An Essay upon the East India Trade (1698) 35. Der er andre Udtalelser, der kommer denne nær.

² En Komité af fremragende Købmænd erklærede Metaludførselen uundgaelig under Forudsætning af Indførselsoverskud af Varer, med følgende Motivering: »This is so necessarily true that no law, no treaty, no loss to the merchant . . . nor danger to the exporter can prevent it; but if it be met with all in one part, yet it must out in another . . . But if this waste of foreign wares be kept within compass of our commodities vented in foreign parts, then . . . though the exchanges go free at the pleasure of the merchants contracting it, though . . . all men be suffered to carry money wherever he will, yet this overballance of our commodities will force it again with an increase, by a necessity of nature beyond all resistance«. Durham: The Relations of the Crown to Trade under James I (Trans. Roy. Hist. Soc., N. S. XIII (1899) 244 Note 4).

modtage Irlændernes Faarekød, maatte føre til, at disse beholdt Ulden («since we refused to take the Flesh, they chose to keep the Fleece») dvs. skabte en med den engelske konkurrerende Klædeindustri, osv.¹

Enhver vil se, hvor nær hele denne Orientering er i Slægt med den liberale, hvor meget Merkantilisterne her har fælles med Benthamiterne. Andet er strengt taget ikke at vente, saa overraskende det end virker; thi Statsfilosofien er den samme, den ene Anskuelse som den anden bygger paa Naturretten, som dominerer lige fra Bodin til Bentham. Den store Forandring kommer først med den konservative Statsfilosofi eller Historismen, der altsaa i Virkeligheden er yngre end den liberale Filosofi, samtidig med at den i sin romantiske Form — temmelig ukritisk — søger tilbage til Middelalderens Forhold.

Til sidst møder vi det Problem, som antydedes i Begyndelsen af denne Fremstilling: Hvor er det muligt, at af to Anskuelser, der har saa meget tilfælles, den ene kan komme til at staa som Yderligheden af Statsindgriben paa alle Samfundslivets Omraader, og den anden tværtimod som Negationen af Statens Ret til at beskæftige sig med noget udenfor Retsordenens og den civile og militære Forvaltnings Omraade? Nærmere bestemt: Hvordan kan Troen paa en naturnødvendig Sammenhæng, en næsten mekanisk social Kausalitet, forenes med en altomfattende Trang til Statsindgriben? Og hvordan er denne Trang forenelig med Troen paa social Friheds Gavn?

Svaret paa disse Spørgsmaal er ikke langt borte. I Princippet lyder det: Af Forstaaelsen af, at ethvert socialt Fænomen er en Virkning af dybereliggende Kræfter, følger ikke uden videre Forstaaelsen af, at disse Kræfter ogsaa

¹ Defoe: Plan of English Commerce (1737; 1. Udg. 1728) 319; Britannia Languens (1690) 97, 254; Cary: An Essay on the State of England (1695) 97, 101. Jeg har med Hensigt valgt Eksempler fra de mindre fremskredne Forfattere; hos de halv-liberale fra det syttende Aarh.s Slutning er den Slags Udtalelser endnu hyppigere.

uden Indgriben leder til det gunstigste Resultat for Samfundet. Naturen virker — mente Merkantilisterne — i den nødvendige Sammenhæng, men denne Sammenhængs Endepunkt var ikke Samfundsnytten, ikke hvad Statsinteressen krævede. Naar kun dette var klart, fulgte Resten af sig selv. Netop fordi Virkninger forudsatte Aarsager, blev det nødvendigt ved Kunst og Klogskab at bringe de Aarsager tilveje, der førte til Statens Vel — en Opgave, som Naturen ikke havde haft den Elskværdighed at paatage sig. Saaledes maa man forstaa det merkantilistiske Standpunkt, selvom det maa indrømmes, at Tankegangen er givet *implicite* og ikke *explicite*, og at Forfatterne i Slutningen af det syttende Aarhundrede allerede til Tider er inde paa en mere omfattende Tro til Naturens fornuftige Indgriben, dvs. en mere rent liberal Tankegang.

Den nye, efter-merkantilistiske Tankegang, den liberale, bærer med Rette Navnet *Fysio-krati*, Naturens Herredømme, fordi den virkelig gik ud fra, at den sociale Kausalitet var samfundsgavnlig, at der uden Indgriben fra oven opnaaedes et Resultat, der var i Samfundets Interesse. Liberalismen troede med andre Ord paa en *Harmonia præstabilita*. Denne Opfattelse kommer til Udtryk i Adam Smiths berømte Ord om »den usynlige Haand«, der fører Købmanden til at gavne det Almene, naar han blot med Indsigt og Dygtighed forfølger sin egen Forretnings Interesser. Ethvert saadant Omdømme maa være en Abstraktion; men til Grund for Adam Smiths og den økonomiske Liberalismes Standpunkt ligger en ubestridelig rigtig og uhyre vigtig Indsigt i Prissystemets fundamentale Virkningsmaade; det bygger paa den Kendsgerning, at det er umuligt ved Byttevirkksomhed at opnaa Fordele for sig selv undtagen ved at levere til Andre, hvad disse mener at trænge til. Men unægtelig drog de liberale Økonomer Konsekvenser af dette Standpunkt, der var overmaade vidtgaaende og langtfra saa selvindlysende som selve Udgangspunktet.

Dette Standpunkt havde Merkantilismen ikke tilegnet sig, eller, anti-liberalt udtrykt: til denne Overtro var den ikke forfalden. Man møder den rigtignok allerede hos det syttende Aarhundredes sidste økonomiske Forfattere i England, som allerede antydet, især hos den mærkelige, men af sin Samtid ganske upaaagtede Sir Dudley North, der udtrykkelig paastaar, at ingen Handel er skadelig for det Almene, fordi den i saa Fald vilde ophøre af sig selv. Der er en lignende, men langt mere usikker og inkonsekvent Udtalelse af Davenant og ogsaa hos andre¹. Men ellers er man enig om, at Kausaliteten er uden Sammenhæng med nogen Harmonia præstabilita. Becher — i sit barbariske Tysk — har f. Eks. en meget karakteristisk Udtalelse om Nødvendigheden af, at Øvrigheden fordeler Undersaatterne mellem de forskellige Næringsveje paa en saadan Maade, at de ikke skader sig selv og hverandre: »Kompt mir nichts wunderlichers vor, als man in diesen allerschwersten Puncten vieler Orten so gar kein acht gibt und ein (sic!) jeden sich ernehren lasset, wie er kann, es gerahte ihm wie es wolle, er verderbe und mache 100 andere auch verderben, oder er komme auf mit der Gemein Nutzen oder Schaden, Auff- und Abnehmen, so fragt man nicht darnach«².

Naar Merkantilismen altsaa ikke tror paa, at Naturen selv sørger for Samfundets Bedste, saa indser man let, at den efter sin Karakter maatte føre til en meget hensynsløsere Indgriben, end tidligere kunde anses for tiladeligt. Man havde hverken Respekt for Gud eller Mennesker, naar det gjaldt at realisere Statsraisonen, fordi man overhovedet havde rationaliseret det Hele — paa den Maade, der allerede her er bleven eftervist. Man kunde

¹ North: Discourses upon Trade (1691), Orig. Udg. S. VIII (A Reprint of Economic Tracts, ed. Hollander (Baltimore 1907) 13). Davenant: East India Trade (1698) 25 o. flg.: »Peradventure (sic!) it may be affirmed, that in the main (sic!), all Traffics whatsoever are beneficial to a country«. Dette stemmer imidlertid ikke meget godt med, hvad Davenant i øvrigt gør gældende, og man mærker det usikre Tonefald.

² J. J. Becher: Politische Discurs (Frankf. 1673) 3.

foreskrive, at de Døde skulde begravnes i Uldtøj for at finde Afsætning for Uldmanufacturen, uden Hensyn til en Skik fra umindelige Tider om Begravelse i Linned¹; naar den katolske Faste forsvandt med den katolske Tro, kunde man indføre en politisk Faste (Political Lent) med obligatorisk Fiskespise visse bestemte Ugedage, for derved at bevare Fiskerierne, der ansaas for særlig vigtige for Søfartens og dermed Søforsvarets Vedligeholdelse² — alt dette i England, hvor der dog var mindre af den Slags Indgreb end i de fleste Lande. Man kunde regulere Erhvervene paa det strengeste, uden derved at træde sit Frihedsbegreb for nær; »Frihandel« kunde forfægtes med den største Iver, men Betegnelsen dækkede de mest forskellige Ting, kun meget sjældent, hvad Liberalismen mente derved. Det ansaas som Frihed nok at opmuntres til og belønnes for en Virksomhed i Statens Interesse.

Er saaledes Merkantilismens Samfundsopfattelse Udtryk for Anskuelse, som slog igennem ved den økonomiske Liberalisme, fremtræder dens System paa den anden Side med en derfra grundforskellig økonomisk Lære og derfor ogsaa med stik modsatte, anti-liberale praktiske Resultater.

Spørger man derefter, hvad der var vigtigst, den økonomiske og sociale Emancipation, der utvivlsomt var en Del af det merkantilistiske Samfundsprogram, eller den Tvang og Indgriben, der fulgte af de økonomiske Prin-

¹ Engelske Love: 18 & 19 Car. II c. 4 (1666), 30 Car. II c. 3 (1678), osv., i Statutes of the Realm. Anderson: An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce, 2den Udg. (1787 o. fig.) II 487, 547.

² Cunningham: Growth of English Industry and Commerce in Modern Times (Cambr. 1903) 67 o. fig. Politiken blev begyndt allerede i Midten af det sekstende Aarhundrede og fortsat langt ind i det syttende. En morsom Licens for en Overdommer til at spise Kød paa de ellers forbudte Dage, sammen med sin Kone og fire andre, hvilke det skulde være, fordi Fisk var skadelig for hans Sundhed (1626), er trykt hos Rymer: Foedera (Orig. Udg.) XVIII 309.

ciper, kan der næppe være nogen Tvivl om Svaret. Friheden var nærmest Fremtidsmusik, Tvangen var det aktuelle; i Praksis kom Merkantilisterne ikke langt i deres Forsøg paa at skabe et nyt Samfund, men derimod meget langt i Retning af at styrke og vedligeholde det gamle. I den virkelige Udvikling falder det store Skel mellem Merkantilisme og Liberalisme; Merkantilismen skabte ingen ny Verden, men det gjorde paa en Maade Liberalismen, skønt den rigtignok fik stærk Hjælp af Kræfter, som delvis var uafhængige af dens Eksistens. Saa aandelig friggjort Merkantilisterne end i mange Henseender var fra det Overleverede, stod de i alle praktiske Henseender under dets Band; først Liberalismen gjorde sig fri derfor. Merkantilismen har banet Vej for Liberalismen eller, set fra den anden Side, Liberalismen er bleven dens Testamentsudøver. Hvad den selv virkelig har bragt i Stand paa de Omraader, der her har beskæftiget os, er af langt mindre Betydning end dette.

Man maa ogsaa tilføje, at, til Trods for alt hvad Liberalismen havde overtaget fra sin Forgænger af Foragt for Arbejdernes Velfærd, fandtes der indenfor Liberalismen en overmaade stærk Følelse for Mennesket, særlig fremtrædende hos den utvivlsomt arbejdervenlige Adam Smith; følgelig var der ogsaa paa dette Punkt stærke Hindringer for en Politik som den merkantilistiske. Paa den anden Side havde Merkantilisterne ligesaa utvivlsomt Blik for meget, der var skjult for de Liberale, og netop deres Fornægtelse af en Harmonia præstabilita paa det økonomiske Omraade var i visse Henseender fuldtud berettiget. Særlig interessant fra vor Tids Synspunkt var deres Opfattelse, at netop Undladen af Statsindgriben vilde føre til Monopol. Enhver ved ogsaa, i hvor høj en Grad Merkantilismen er kommet til Ære i den seneste Menneskealder eller to; ikke mindst har Statsvirksomheden under Verdenskrigen i mange Henseender baaret dens Præg, i Grunden mere end

Socialismens. Paa den anden Side har den seneste Udvikling paa det økonomisk-socialt Omraade ogsaa optaget meget af de middelalderlige Velfærdssynspunkter. Selvfølgelig er heller ikke Merkantilismen vendt tilbage i sin Helhed. Et engang forladt Standpunkt er og vil for alle Tider være forladt.

Dansk Kongetals tusendaarige Traad.

AF

GUDMUND SCHÜTTE.

Indledning.

De gamle gottonske Folks Evne til at fastholde en saglig historisk Traad taxeres ofte ret lavt. Vi kan tage nogle Stikprøver.

Scherer i »Geschichte der deutschen Litteratur« (6. Opl.) 22: »Junge Völker haben so wenig ein Gedächtnis wie die Kinder«. — Müllenhoff i »Deutsche Altertumskunde« III 332 om den frankiske Folketavle (den yngre Mannungstamtavle), »ein künstliches Gebäude«: »Schon weil Franken, Alamannen, Romanen und Britten zusammengeworfen werden, hätten Merkel und andere sich billicher wise nicht darauf wie auf ein zeugnis für die stammverwandtschaft der völker berufen sollen«. — Maurer i »Zeitschrift für deutsche Philologie« II (1870) 447 om det engelske Remsekvad Vidsid: »Ich kann mich nicht davon überzeugen, dass ein Gedicht, welches in trockenster Weise eine Nomenclatur von Helden- und Volksnamen zusammenstellt, . . . bereits in 7. Jahrhundert sollte entstanden sein«. — Jessen i »Undersøgelser til nordisk oldhistorie« (1862) 50 om Vidsid: »Oldforskerne (er) løbet med limstangen ved at fastsætte ethnographiske forhold efter dette digt. Det er nemlig lavet paa den maade: en munk eller præst samlede af alle mulige sagn og af sin smule latinske lærdom alle de navne paa folkefærd og konger, han kunde opdrive, tog navne paa helteslægter og forældede episke udtryk for »mænd«, »krigere«, »søfolk« med, i den

tro, det var folkenavne, og kørte alt det sammen i en liste, hvor rimbogstaver og indfald raadede for ordningen. Af den liste faar vi vink om, hvilke sagn Angelsakserne kendte, naturligvis de samme som andre tyske folk, og som nordboerne. Af den liste ses de angelsaksiske former af en hel del navne, naturligvis de former, vi kunde regnet ud efter lydlovene. Af den liste læres ikke ethnographi. Den gaar rent ud. Vi lader, som den ikke var til«. — Axel Olrik i »Kilderne til Saksens oldhistorie« (1892) 109 om Saxes For-gængere: »Ser vi . . . på den hele literære situation, på Svend Ågesøns stærke ord om vanskeligheden af at skabe en fuld-stændig kongerække, på Lundeårbøgernes og de andres fam-lende forsøg i oldhistorien, — saa viser en altomfattende kongerække før Sakse i den ene eller anden form sig som noget yderst usandsynligt. Og naar vi tager hensyn til, hvilken mængde forskelligartet — dansk og norrøn — overlevering denne kongerække indeholder, vokser denne usandsynlighed i høj grad. Hvem uden Sakse kunde tilegne sig og ordne dette stof?«

Jeg vil nu langtfra paastaa, at de citerede Forfatteres Opfattelser danner en Enhed; men i det store og hele kan vi dog vel af Citaterne uddrage omtrent følgende Fællesdom: at søge en historisk Sammenhæng fra Mannungstamtavlen paa Kristi Tid over Vidsid til Saxes norske Æventyrkilder turde være spildt Umage. Der kan være nogen Artsforskell i Indholdet, — snart folkelig Fantasi, snart lærd Opdigt, men en virkelig historisk Traad søges forgæves.

En saadan Synsmaade imødegik jeg energisk i min Disputats »Oldsagn om Godtjod« (1907), hvor jeg netop søgte at paavise Traaden fra Mannungstamtavlen over Vidsid ind i norsk Sagnoverlevering. I »The Journal of English and Germanic Philology« (1912) har jeg nærmere prøvet Vidsids etniske Baggrund, og i »Arkiv för nordisk filologi« XXXVI 1 ff., hævder jeg, at Vidsid danner Grundlaget for talrige Overleveringer, f. Ex. Slægtssagnet om Hengest, Angantyr's Brødreflok, Kålfsvísas Rytterliste osv. Alt dette

har foreløbig været forgæves. Forskningen har fulgt Olrik i hans epokegørende metodiske Fremskridt af 1892, Paa-visningen af Saxekildernes Tvedeling i en dansk og en norsk Gruppe. Men videre ikke. Da Olrik udtalte, at forud for Saxe ligger Kaos, saa troer Forskningen fremdeles paa Kaos.

Dog er jeg nys stødt paa ét virkeligt Fremskridt, — vel at mærke: udenfor de faglærte Sagnforskeres Kres. Seminarielærer Albert Jensen i Jelling har skrevet et Stykke om »To danske Varianter af Hildsagnet«, som er optaget i norsk »Historisk Tidsskrift« (1925) 364 ff. Deri paa-viser han, at det er galt, naar Olrik siger om Hading: »I dansk overlevering findes intet spor af hans tilværelse«. Dette Fund, som jeg selv havde famlet efter, men ikke kunnet naa til, ydede nu Slutstenen paa mine egne Iagttagelser om Vidsid-Stammen og stadfæstede min Opfattelse fra 1907 over al Forventning.

Naar jeg fra Filologerne vender mig til Historikerne, vil de vel forbauset spørge, hvad den Slags Sagnforskning vedkommer dem? Det er dog mere, end de troer.

Mannungstamtavlen er ganske vist Myte, Stamsagn. Men den mytiske Form er ikke det centrale. Det er en blot og bar Skabelon, som dækker over et Stykke historisk Geografi af den mest saglige og prosaiske Art. Og dette Stof fra Kristi Tid dukker op igen en 6-700 Aar senere, ikke et Haarsbred fremrykket i Retning af Fantasi og Æventyr.

Samtidig viser det sig omsat til Rejse-kildring i Remsekvadet Vidsid. En opdigtet Rejserute, unægtelig. Men dog ikke Sagn-Fantastik, stadig blot Skabelon om noget rent sagligt og prosaisk: en Fremstilling af Digterens geografiske Synskreds.

Til Rejse-kildringen knyttes endvidere en Fyrstelige. I den findes nok indflettet enkelte Mytefigurer, f. Ex. fra Hjadningsagnet. Men ellers er de Personer, der kan identificeres, rent historiske: Hunnerkongen Attila, Goterkongen

Ermanrik, Burgunderkongen Gibika (kendt fra en senere Burgunderkonges officielle Opregning af Forgængere), Grækernes Kejser, Frankerkongen Theoderik etc. Mange af de øvrige kender Historien ganske vist ikke; men vor Tids Ukyndighed giver os ingen Hjemmel til at affærdige dem som opdigtede Sagnfigurer. Efter Stikprøverne at dømme maa vi erkende hele Listen som i Hovedsagen historisk. Ogsaa i Vidsids tredje Del lader Stikprøver os skønne et historisk Grundlag.

Hertil kommer nu et Forhold, som jeg har paavist i min Disputats og i senere Arbejder. Alt dette historiske Remsestof er præget af en forbausende Fasthed i Ordningen. Navnene i den givne Rækkefølge staar fast som Grundskellet, der trods Radbrækning og Omtydning og fri Sagnvæxt ikke lader sig skjule eller forflygtige. Vidsids Indledningsfigur Ealhild viser sig atter og atter paa fremskudt Plads. Atter og atter sees i den etniske Rangfølge Hunner som Nr. 1, Goter som Nr. 2. Vigtigst af alt er det dog, at Vidsids Hovedstamme, fra Ealhild forrest til Ermanrik bagerst, giver os Nøglen til Forstaaelsen af en saa navnkundig Text som den danske Kongerækkes Sagnafsnit.

Vi kan da ikke underskrive Scherers Dom: »Junge Völker haben so wenig ein Gedächtnis wie die Kinder«. I henvend tusend Aar viser Mannungstamtavlens Traad sig at forblive paa et rent geografisk-historisk Trin, og selv i Sagnudviklingens friere Viderevæxt lader der sig skimte forbløffende faste Spor af den gamle Grunddramme. I det følgende skal vi nærmere mønstre denne Udvikling.

Mannungstamtavlen.

Tacitus omtaler forrest i sin »Germania« det gottske Ophavssagn, som jeg har døbt Mannungstamtavlen.

»De fejrer i Oldkvad, — deres eneste Slags Eftermæle og Aar-bøger — Tvisto, en Gud som fremstod af Jorden, og hans Søn Mand. Dem regner de for deres Æts Ophav og Grundlæggere. Mand tillægger de tre Sønner, efter hvis Navne (deres Stamme-

grupper) er opkaldte: Kystboerne Ingvos Sønner, Midlandsfolkene Ermins Sønner, Resten Istjos Sønner.«

Plinius øser i sin »Naturhistorie« af samme Kilde for at fremstille Gottonernes Inddeling. Det er vor ældste Literaturlevning, og den dominerer fuldstændig den gottonske Literaturhistories klassiske Afsnit, — for trods al Magerhed giver Udtogene hos Plinius og Tacitus dog i det mindste Fugls Føde, medens derimod Heltesagnet maa nøjes med en Notits i Forbigaaende hos Tacitus om Forekomsten af tyske Arminiuskvad.

Sikkert er det, at Mannungstamtavlen er den eneste urgottonske Sagnrest, der paaviselig overlever Folkevandringstidens Storme. Vi seer den dukke op i en Række Haandskrifter fra det 9. til det 14. Aarhundrede. Her hører vi bl. a. følgende:

»Tjodkongen Muljus (Mannus?) havde tre Sønner,
Ermin, Ingo og Istjo.
Hver blev Fader til fire Folkeslag«.

Derefter opregnes Efterkommerne. De vigtigste er — i denne Rækkefølge—: Goter, Vandaler, Gepider, Saxer, Burgunder, Thyringere, Romere, Franker.

Listen fremhæver aabenbart Folkevandringstidens Stormagter. Den blev ret yndet i boglig Overlevering. F. Ex. optog den brittiske Klerk Nennius i 9. Aarh. den i »Britternes Historie«; da Britter, Romere og Saxer kunde passe paa Brittanniens Indbyggere, er naturligvis hele Resten af Navnene overført til denne Ø.

Vigtigere for os er dog den Kendsgerning, at Mannungstamtavlen i fri folkelig Omdigtning optoges af Angelsaxerne. Vi skimter den i det navnkundige Remsekvad Vidsid, hvis Rejseskildring optager de ovennævnte Folkeslag i næsten nøjagtig samme Rækkefølge (kursiveret i nedenstaaende Citat).

»Ic wæs mid Hunum, mid Hreð-Gotum . . . .
mid Wenlum ic wæs, mid Wærnum; . . .
mid Gefþum ic wæs; mid Winedum . . . .

. . . . mid Swæfum . . . .
 mid *Seaxum* ic wæs, (mid) *Sycgum* . . . .
 mid *Pyringum* ic wæs, mid þrowendum,
 mid *Burgendum* . . . .
 mid *Francum* ic wæs, mid *Frysum* . . . .
 mid *Rugum* ic wæs . . . ., mid *Rum-walum*.«

Albert Jensen har gjort mig opmærksom paa, at Omformningen i Vidsid ikke er foregaaet planløst, men efter saglig og metrisk Plan, jfr. norsk »Historisk Tidsskrift« (1925) 356.

I nogle Tilfælde kan vi ikke afgøre, om Vidsids Overskud af Navne er et senere Plus eller stammer fra en fylligere Grundtext. Saaledes f. Ex. ved Parrene Vandaler og Varner, Saxer og Sycger, Franker og Friser. Det er alt sammen Nabostammer, der hører naturlig sammen. Tydelig sekundære er derimod andre Navne. Til første Vershalvdel hører følgende kursiverede Tilføjelser.

mid *Hunum*, mid Hreð-Gotum
 mid *Gefþum*, mid *Winedum*
 mid *Rugum*, mid *Rum-walum*
 mid *Hronum*, mid *Deanum*
 mid *Hædnum*, mid *Hæreþum
 mid *Sercingum*.

Hunner, Vender og Saracener er ugottoske Folk, der først i Folkevandringstiden er kommen paa fremskudt Plads indenfor vor Synskreds; Rugernes Sidestilling med Romerne hentyder til Odovakers Statskup i Rom Aar 476; Hædner og *Hæreþer er de norske Stammer Heidmerkinger og Horder, som Angelsaxerne først ret lærte at kende i Vikingetiden; Hroner og Deaner er os aldeles ukendte. — Vi seer, at Hunnerne har fortrængt Goterne fra Pladsen som Nr. 1. Dette er intet blindt Lune; Rangfølgen Hunner Nr. 1 og Goter Nr. 2 bliver fra nu af fast Vedtægt i gottosk Hof- og Statskalender. Det skyldes dels Stormagtsstillingen i Aaret 450, dels det metriske Forhold, at Formen Hreðgoter passer bedre end Hunner til at staa i anden Vershalvdel. Af sidst-

nævnte Grund faar vi ogsaa Ordenen Ruger i Nr. 1, Romvælske i Nr. 2.

Til anden Vershalvdel hører følgende kursiverede Tilføjelser.

mid Wenlum, mid Wærnum, mid *Wicingum*
 mid Gefþum, mid Winedum, mid *Gefflegum*
 mid Englum, mid Swæfum, mid *Ænenum*
 mid Seaxum, mid Sycgum, mid *Sweordwerum*
 mid Hronum, mid Deanum, mid *Heapo-Reamum*
 mid Þyringum, mid *Þrowendum*
 mid Froncum, mid Frysum, mid *Frumtingum*
 mid Sercingum, mid *Seringum*
 mid Scottum, mid Peohtum, mid *Scride-Finum*
 mid Hædnum, mid *Hæreþum, mid *Hundingum*.

Denne Gruppe rummer: underordnede Smaastammer eller Høvdingeætter som Hundingerne; udpræget periferiske Folk som Reamer = Raumer, þrowender = Trønder, Scride-Finner = Lapper, Seringer = Kinesere; samt endelig en Række helt ukendte Størrelser. Klarlig har vi her den angelsaxiske Synskredses yngste Udvidelser og laveste Rangklasse; Ranghøjden er gennemsnitlig langt under første Vershalvdels Tilføjelser, der indeholder saa vigtige Navne som Hunner, Vender og Ruger. Et ledende Motiv for Tilføjelserne i anden Vershalvdel er, at de med deres tre eller fire Stavelser egner sig bedst til at staa i Slutningen.

Saaledes spores tydelig Væxten fra Mannungstamtavlen til Vidsids Rejseskildring, og den røber rent saglig-historiske Retningslinjer.

Videre gaar Traaden til Vidsids Fyrstelite. Ganske vist er det fælles Udvalg kun tyndt, men den faste Grundstamme er dog umiskendelig.

Mannungstam- tavlen.	Vidsids Rejse- skildring.	Vidsids Fyrstelite.
Goter	Hunner, Goter	Hunner, Goter
Burgunder	Burgunder	Burgunder
Romer	Romvælske = Kejsers Folk	Kejsers Folk.

Tilsvarende i nordiske Remser som Angantyrkvadets Strofe 1: Hunner, Goter, Kiars Folk (= Kejsers Folk). Forresten genspejler Vidsids Fyrstelite et noget ældre Tidlag end Rejseskildringen: i Fyrstelisten repræsenteres Burgunder og Langbarder ved to Stamtavle-Topfigurer, Gifica og Sceafa, i Rejseskildringen derimod ved historisk kendte Fyrster, Guþhere d. 436, og Ælfwine d. 571.

I det følgende skal vi nu se paa det mærkelige Oldkvad, hvori Dele af den yngre Mannungstamtavle er indgaaede, ganske vist ikke som egentligt Hovedstof, men dog som tydelig skimtblar Islæt.

Vidsidkvadet.

Det navnkundige oldengelske Kvad lægges i Munden paa Sangeren Vidsid, dvs. »den vidtrejste«. Indholdet meddeles nedenfor i fri Oversættelse.

Vidsid mæled — vidt løb hans Ord —
han der mest af Mænd over Jorden
til Folk foer rundt; han ofte af Fyrster
fik meget dyrt Malm. Ham fra Myrginger
hans Odel opvoxed. Han med Ealhild,
Fredvæversken fin, for første Sinde
Hrædekonningens Hjem opsøgte,
øst ud fra Angel, Eormanrics,
den vrede Forræders. Vidtløftig han taled.

Fuldmange, jeg veed, blandt Mænd fik Vælde.
Drotten hver skal i Dyder leve,
een efter anden for Odel raade,
om paa Tjodkongstol de trives ville.

Blandt dem var Hwala, herligst dengang,
og Alexandreas aller rigest
af Mandkøn forvist. Han trivedes mest
blandt Fyrster paa Jord, som jeg har erfaret.

I.

Ætla styred Huner, Eormanric Goter,
Becca Baninger, Burgunder Gifica,
Casere Græker, Cælic Finner.

Hagena Holm-Ryger, Heoden Glommer,
Witta Svaber, Wada Hælsinger,
Meaca Myrginger, Mearchealf Hundinger.

Theodric Franker, Thyle Randinger,
Breoca Brandinger, Billing Varner,
Oswine Eower, Yter Gefwulf.
Finn Folkwaling Friserfolket,
Sigehere længe Sø-Daner styred,
Hnæf Hokinger, Helm Ylvinger.

Wald Woinger, Wod Thyringer,
Sæferd Sycger, Sveer Ongendtheow,
Sceafthere Ymbrer, Sceafa Langbarder.

Hun Hatverjer, Holen Wrosner,
Hringweald var kaldet Hærfarers Konning.
Offa styred Angel, Alewih Daner.

(Offa styred Angel, Alewih Daner);
denne var modigst af Mændene alle;
dog han over Offa ej Ædeldaad øved;
men Offa overvandt, yngst af Mandkøn,
som knapvoxen Knægt et Kongsrige stort.

Ingen jævnaldrende Ædeldaad større
i Ufredsfærden ene virked.

Han mærked Grænsen mod Myrgingfolket
ved Fiveldor; for Fremtiden holdt de,
Angler og Svaber, hvad Offa slog fast.

Hrothwulf Hrodgar, de to holdt længe
Blodspagt sammen, Brorsøn og Farbror.
Væk drev de siden Vikingers Slægter,
og de Ingelds Odd nedbøjed,
forhugged ved Heorot Hadbarders Magt.

II.

Jeg er faren til mange fremmede Lande
paa grønne Jord; det gode og onde
dér fik jeg kende, fra kær Slægt borte.
Frænderne fjærnt jeg fulgte saa vide.
Fordi mon jeg syngte og sige Budskab,
melde for Mængden i Mjødbænkhallen,
hvor Konger mig godt og kostbart lønned.

Jeg var med Hunner og med Hred-Goter,
med Sveer, med Gøter og med Syd-Daner,
med Vendler, med Varner, med Vikinger,

med Gefder, med Vender, med Geffleger,
 med Angler, med Svaber, med Ænener,
 med Saxer, med Syger, med Sværdverjer,
 med Hraner, med Dauner, med Had-Raumer.

Med Thyringer jeg var, og med Trønder,
 med Burgunder; dér jeg en Baandring fik:
 mig dér Guthhere gav det glinsende Malm
 for Sangen til Løn: slet var ej den Konge.
 Med Franker (jeg var), med Friser, med Frumtinger,
 med Ruger, med Glammer, med Rom-Vælske.

Saa jeg og i Italien var med Ælfwinc.
 Han havde blandt Mandkøn i min Erfaring
 den letteste Haand til Lovdaad at virke,
 Hjærtet ukarrigst til Halsring-Uddeling,
 til at bryde Ringe, Barnet af Eadwin.

Med Serkinger var jeg, med Seringer,
 med Kræker (Græker), med Finner, med Casere,
 han som i Vinborge Vælde ejed,
 i Velstands Lyst, i Vælskes Rige.

Med Skotter, med Pikter, med Skridfinner,
 med Lidvikinger, med Leoner, med Langbarder,
 med Højner, med Hørder, med Hundinger.

Jeg var med Eormanric alle Stunder;
 dér Goternes Konge godt mig modtog.
 Han gav mig en Baandring, Borgmænds Støtte,
 med sexhundred Lod af solblankt Guldmalm,
 skære Skatpund i Skilling-Regning.

Den jeg Eadgils til Eje skænkede,
 min hulde Drotten, da hjem jeg kom,
 til Løn og Tak, at han Land mig gav,
 min Faders Odel, Myrgingers Fyrste.

Mig da Ealhild en anden gav,
 Dronning for Hirdmænd, Datter af Eadwin.
 Hendes Lov længe gik gennem Lande,
 naar jeg ved Sangen sige skulde,
 hvor jeg under Solen saligst vidste
 guldronet Kvinde Gave at dele.

Derpaa Scilling og jeg med skæren Stemme
 for begges Sejerdrot Sang opløftede,
 lydt da til Harpen Lovsang toned,
 mens mange Mænd, af Mod saa gæve,
 med Ord udsagde, de, som alting kendte,
 at de aldrig Sangen sødere hørte.

III.

Jeg alle Goternes Odel fik skue.
 Jeg søgte de snarest Svende altid:
 De alle var Hirdmænd i Eormanrics Sale.

Hedca, Beadeca; Herelingerne
 Emerca, Fridla; og Øst-Gote,
 den fuldvise, gode Fader til Unwæn.

Secca, Becca, Seafola, Theodric,
 Heathoric, Sifeca, Hlide, Incgentheow,
 Eadwine, Elsa, Ægelmund, Hungar.

Det vakre Følge af Vid-Myrginger,
 Wulphere, Wyrphere: fuld ofte Vaaben ej tav,
 da Hræders Hære med haarde Sværdslag
 om Vistla-Ved'en værge skulde
 den ældgamle Odelstol mod Ætlas Folk.

Rædhere, Rondhere, Rumstan, Gishere,
 Withergield, Freothoric, Wudga, Hama:
 de Svende ikke de sletteste vare,
 endog jeg dem nederst nævne skulde.

Fuld tit fra den Hob saa hvinende fløj
 den gjaldende Gejr mod grumme Kæmper.
 De vandrende Helte med vundet Guld
 styred Vive og Mænd, gjorde Wudga og Hama.

Saa fandt jeg det stedse, hvor jeg mon færdes;
 den loves bedst af Landets Bomænd,
 hvem Gud giver Magt til godt at holde
 og lede Mænd, medens her han lever.

Saa skridende med Skæbnen drager
 Folkenes Sanger til fjærne Lande,
 tolker sin Nød og Takord siger.
 Altid syd eller nord en slig han møder,
 som glædes ved Kvad, paa Gaver ej sparer,
 — en Drot, som for Hirden sin Dom vil højne,
 ædel Daad øve, til alting svinder,
 Lys og Liv sammen: Lov han sig vinder,
 han har under Himlen en hæderfuld Dom.

Saaledes lyder Kvadet. Det gør paa en moderne Smag
 nærmest et løjerligt Indtryk. Ikke just fængslende Poesi
 eller fyldigt episk Stof. Dette udtales ogsaa af forskellige
 Kritikere, som jeg ovenfor har citeret.

Toppunktet af affejende Vurdering ydes af E. Jessen. Men hans Dom skyder i den Grad over Maalet, at vi maa sige, at den røber den fuldkomneste Miskendelse af oldgottonsk Digtningens Væsen. Trods al sin Tørhed og sit Præg af halvkvædet Vise er Vidsid netop en Mønstertype paa en viss Slags Urtidsdigtning. Som vi ovenfor har seet, rækker dets Rødder tilbage til den førkristelige Tidsalders Manningsstamtavle. Det kaster værdifulde Strejflys over engelsk og tysk Heltedigtning, og det er blevet et uudtømmeligt Skatkammer for den norsk-islandske, dvs. for dens Skelet af Navneremser. Men først og fremmest danner Vidsid den faste Grundvold, uden hvilken vor Forstaaelse af den danske Kongerækkes Ophav kommer til at svæve aldeles i Luften. Hvor inderlig dets Tilknytning til Danmark er, fremgaar iøjnefaldende af et ganske simpelt, statistisk Forhold. Den indledende Fyrstekatalogs Regel er, at der kun nævnes een Fyrste selv ved de fornemste Stormagter, og der tiltaas ham normalt kun en Halvlinje uden skildrende Fremstilling. Men Danerne, og de alene, danner en Undtagelse fra Tal-Indskrænkningen: hos dem nævnes hele fire Fyrster, — Sigehere, Alewih, Hrodgar, Hrodwulf; alle faar de skildrende Omtale, og det mindste, der ofres paa dem, er en hel Linje. Dertil maa føjes, at endnu fire af Listens Fyrster sekundært er indgaaede i den danske Kongerække, nemlig Eormanric, Heoden, Offa og Ingeld; og alle disse undtagen Heoden hører til de Rangspersoner, der udmærkes ved skildrende Linjer. Sligt kan ikke være et slet og ret Indfald af det lunefulde Tilfælde. — Kort sagt, i Form som i Indhold har Vidsid spillet en Rolle for den gottonske Digtning, som Nutiden ikke aner.

Det skønnes ved første Øjekast, at Vidsid er en Sammenklumpning af oprindelig selvstændige Grunddele. Bortset fra indflettede episke Smaastrofer findes der tre tydelig adskilte Afsnit: I, en Katalog over europæiske Fyrster og Folk; II, en Rejseskildring fra Europa (og Asien?); III, en Katalog over gotiske dvs. gottonske Helte, saakaldte Hird-

mænd hos Goterkongen Ermanrik. Disse tre Afsnit er aabenbart selvstændige Digte, iøvrigt med samme Smag for den opramsende Fremstilling og stadig med Goterne som Nr. 2 eller 1 i den etniske Rangforordning. I røber sig som ældre end II, thi i I har Burgunderne og Langbarderne gamle Konger, som ikke kan tidfæstes, — en Gifica og Sceafa —, i II optræder i deres Sted Guphere, Eadwine og Ælfwine, som kan tidfæstes. Men hverken II eller III tilføjer nogen Person, der er yngre end 6. Aarhundredes sidste Del.

Alt dette er nu flikket sammen til et episk-geografisk Kludetæppe, Remse ovenpaa Remse. Og Samleren er sikker paa at træffe sine Tilhøreres Smag og at høste Paaskønnelse i klingende Mønt; ja, han tør paastaa, at man aldrig har hørt sødere Sang end hans. Paa denne Vurdering maa vi ikke se som Nutidsmennesker, for hvem de fleste af Listernes Navne er tomme Bogstavlyd. Vi maa tænke os et Publikum, der levede og aandede i Folkevandringstidens Storværker og kendte hvert Heltenavn. At tænke sig Sangeren gæste de gæveste Helte i alle Verdenshjørner, at se dem bænkedes sammen i Ermanriks Hal, — det var for Datidens Fantasi et saa malende Billede, at Sangeren kunde lade sin Tilhører om Resten.

Men Sangerens Virksomhed var dog ikke udtømt med at sammenflikke en Bunke usammenhængende Lapper. Han tilføjede ogsaa noget af sit eget, og det noget ret epokegørende, nemlig Kvindemotivet.

Kvindemotivets Indførelse i Vidsid.

Et aktivt Kvindemotiv optræder i gottonsk Urhistorie højt regnet kollektivt: de menneskeslagtende Præstinder i Kimbrernes Lejr 105 f. Kr.; de kæmpende Kvinder i 101; de kæmpende Kvinder i Ambronernes Lejr og de ved Selvmord omkomne Kvinder i Teutonernes Lejr 102; de spaaende Kvinder i Sveberhøvdingen Ariovists Lejr 58 f. Kr.; i Myten genspejles slige Anonymer snarest af Svebernes Opnævnerske Sváfa og Nordmændenes Ligmanerske Vølven.

Med Navn indføres Helten Armins Hustru Thusnelda Aar 14 e. Kr., men kun rent passiv og uden Sagnminde. Passiv er ogsaa en vel historisk Figur fra 4. Aarh., Sunilda, hvem Ermanrik lod sønderslide af vilde Heste; hun er Model til Sagnets Svanhild. Ligesaa er det med to af Attilas historiske Hustruer, Kreka og Hildiko, der begge lever i Sagnet; kun synes Hildiko som Sagnfigur at have faaet tildiget en aktiv Rolle.

Hvor Kvinder i 1. Aarh. e. Kr. en sjælden Gang indføres handlende eller med personlig Fremhævelse, er det næsten altid kloge Koner, og disse optræder altid anonymt, med deres Kaldsnavne: Veleda, Albruna, Ganna, Valuburg. En Veleda, dvs. Spaakvinde, var Bataveren Civilis' højre Haand under Opstanden mod Rom 69—70. Lignende næsten guddommelig Hæder nød en *Albruna (Albrinia), dvs. »Alferune«, ifølge Tacitus: Germania 8. En semnonisk Sibylle eller Valuburg virkede i en romersk Embedsmands Følge i Ægypten (Indskr.). En Ganna, dvs. Hex, blev næst efter Veledaen hædret mest af Tyskerne; hun rejste med Semnonerkongen Masyos til Rom ved Aar 89 og modtoges hæderfuldt af Kejser Domitian (Dion Kassios LXVII, 5). Semnonernes Hexe synes særlig foretagsomme.

Efter Hexene melder sig sidst i 4. Aarhundrede endelig en højbaaren Dame. En markmannisk Fyrstinde Fritigil lod sig omvende til Kristendommen og fik dernæst sin Husbond overtalt til at søge romersk Territorium og hylde Kejseren, c. 397 e. Kr. (Paulinus: Vita Ambrosii, c. 36).

Man vil sikkert indrømme, at bortset fra Veledaen er de nævnte Kvindemotiver alle af underordnet Rang.

Helt anderledes fra 5-6. Aarhundrede af: nu myldrer haandfaste Kvinder pludselig op. F. Ex. hos Paul Warnefrid: Langbarderprinsessen Rumetrud, der lader en erulisk Prins snigmyrde; og Gepideprinsessen Rosamunda, der hævner sin Faders Død paa Langbarderkongen Alvin; hos Prokop: en navnløs Anglerprinsesse, der som Skjoldmø fejder mod sin utro Fæstemand Radiger; hos Gregor af

Tours: Goterprinsessen Brunhild, hvis Strid med den franske Medbejlerske Fredegund bliver et bloddryppende Drama, Motiv for Nibelungsagnets Dronningestrud. Vi skønner da, at nu er det blot et Tidsspørgsmaal, naar Kvindemotiverne maa erobre Heltesagnet.

Men endnu holder Overleveringen igen. Vi kender fra senere Heltesagn, hvordan Sunilda følges med Ermanrik, Kreka og Hildiko med Attila, Hild med Hedin, Hildburg med Finn, Signe med Sigehere, Þrydo med Offa, Wealhþeow med Hrodgar, Yrsa med Hrodwulf, Freawaru med Ingeld. Tager vi nu Vidsids Fyrsteliste, genfinder vi alle de nævnte Fyrster; men ikke de ledsagende Kvinder. Sangeren Vidsid træffer heller ingen Kvinder hos Guphere, Ælfwine og Kejseren. Og Listen over Ermanriks Hirdmænd er ligeledes kvindeløs. Denne konsekvent gennemførte Kvindesky er et af de mest slaaende Udtryk for Vidsidgrundlagets historiske Karakter.

Her er det nu, at Vidsidsamleren bryder nye Baner: Han indfører Kvindemotivet, og det ikke ængstelig og famlende, i en Afkrog hist og her, men tvertimod med en næsten udfordrende Fanfare, idet han lader Dronning Ealhilds Navn indlede Samlingen og atter bruger det til at kitte Afsnit II og III sammen. Hun nævnes som Digterens Ledsagerske og forherliges i overstrømmende Toner som hans Mæcen. Hendes Rolle som Udtryk for et nyt Grundsæt kunde da vanskelig være kraftigere understreget.

Hvem er nu denne Ealhild, der i Vidsid overstraalet alle hidtil kendte gottonske Heltinder?

Hendes Navn kendes ikke fra Historien; men hvad der fortælles om hendes Frænder og øvrige Forhold, ser iøvrigt til Dels historisk nok ud. Hun kaldes i v. 98 en Datter af Eadwine, dvs. Langbarkerkongen Audvin, som døde c. 566. Ifølge v. 70-74 er hun Søster til Ælfwine, dvs. Alvin, som erobrede Italien 568. Da hans Datter hed Albsvinda, sees det, at her foreligger et Ættestavrim paa A, hvortil Ealhild — langb. *Alhhildi passer fortræffelig. Denne Omstændighed taler for historisk Oprindelse. I v. 98 og 102

kaldes Ealhild Dronning, og v. 4 og 96-98 sætter hende i Forbindelse med Myrgingfolket, der ifølge v. 42 er Nabo til Angel; med andre Ord hører hun hjemme i Brændpunktet af Digterens Synskreds, hvad der paa Forhaand gør historisk Troværdighed sandsynlig. Side om Side med Ealhild nævnes i v. 97 Myrgingkongen Eadgils, og de allerfleste Udgivere og Kritikere er med Rette enige om, at hun maa tænkes som hans Hustru, selvom Vidsid nøjes med at forudsætte Tingen kendt for alle og enhver. Chambers' Tvivl i hans »Widsith« S. 21 maa jeg afvise. Sangeren er i Følge v. 98 Undersaat af Eadgils og staar samtidig i nært personligt Forhold til Ealhild, der strax erstatter den Ring, han som tro Undersaat har givet Eadgils i Eje; disse Personforhold vilde blive meningsløse, hvis Ealhild og Eadgils ikke netop var Ægtefolk. Og naar en Langbarderprinsesse fra Pannonien fremtoner i Nordtyskland som Dronning, kan det kun forstaas gennem Giftermaal; det er ogsaa i andre Tilfælde tydeligt, at Langbarkerkongerne netop har lagt Vægt paa at gifte deres Døtre bort i diplomatisk Øjemed. — Vidsid kvæder Ealhilds Pris i høje Toner og kalder hende en »trofast eller venlig Fredsvæverske«. Dette vil Chambers S. 189 have opfattet som en farveløs Frase. Men jeg troer, han har Uret: naar den »milde Fredsvæverske« rejser til den »vrede Troskabsbryder« Ermanrik, er det en tilsigtet Karakter modsætning, og der skal vel tillige udtrykkes, at hun rejste i en diplomatisk Mission. Den Slags diplomatiske Rejseforetagender af en indflydelsesrig Kvinde indeholdt intetsomhelst usandsynligt; jfr. ovenfor om Ganna og Fritigil.

Vi maa strax tilføje: Tanken er alligevel tydelig uhistorisk. Thi Ermanrik, som var den eneste Goterkonge af dette Navn, døde c. 375, og Ealhild fremstilles som levende 200 Aar senere.

Imidlertid levede der netop paa Ealhilds Tid en kentisk-jysk Konge Ermanrik, Fader til Ethelbert, i hvis Tid den romerske Mission kom til England. Navnet viser uimod-

sigeligt, at en Menneskealder tidligere er gotiske Sagn naaet til England og har vundet saadan Yndest, at de har faaet Kenterkongen til at opkalde sin Søn efter den navnkundigste gotiske Sagnkonge fra det ældste Tidsrum. Hvis nu Ealhhild virkelig har gæstet Goterkongens Navne i Kent, hvad der ingenlunde er utænkeligt, er der i og for sig intet mærkeligt i, at en noget senere Digtning skød den opkaldte Person ud og istedenfor indsatte den langt navnkundigere Goterhelt, hvis Navn han havde laant. Ved denne Tydning vilde vi faa den naturligste Løsning paa en Gaade, der hidtil har voldt Forskningen Hovedbrud. Der siges i v. 8, at Ealhhild kom til Ermanrik »eastan of Ongle«, »østenfra fra Angel«, hvilket, bogstavelig opfattet, maatte indebære, at hun havde foretaget en Jordomsejling for over Amerika og Asien endelig at naa til Goterkongens Rigssæde i Preussen eller Rusland. Nu derimod bortfalder enhver Vanskelighed, naar vi tænker os, at Ealhhild rejste fra Angels Nabolag vestpaa til Kong Ermanrik i Kent.

Dette er, hvad vi kan faa ud af Vidsid om Dronning Ealhhilds Personforhold og Foretagender. Unægtelig giver Digtet os kun en halvkvædet Vise. Og netop dette Halvkvæd i Forbindelse med Ealhhilds mærkelig fremragende Stilling i Digtet maatte være som skabt til at danne Udgangspunkt for allehaande fantastiske Videredannelser. Hvem var hun? Hvad havde hun at gøre med Samlingens 70 Mænd? Hvad vilde hun hos den »vrede Troskabsbryder«? Alt det var Spørgsmaal, der nødvendig maatte melde sig og kræve Svar, og der var en vid Mark aaben for Gisinger om mytiske Motiver, episke Forviklinger og kvindeligt Rænkespil.

De mytiske Motiver laa i Svøb indenfor selve Vidsids Ramme. Samlingens gennemført historiske Præg havde endnu holdt dem nede; men de ventede kun paa at bryde igennem. Vi har ovenfor seet, at Samlingen undtagelsesvis modtager Tilskud fra enkelte mytiske Sagn som Hjadningkresen. Det er kun Mandspersonerne Høgne og Hedin; men

bag dem skimter vi i Synskredsen den navnkundige Valkyrje Hild, Høgnæs Datter og Hedins Brud, Heltinden i det evigvarende Hjaðningavíg. Hendes Navn indgaar som sidste Led i Vidsidkvindens Navn, Ealh-hild, medens første Led vil sige »Helligdom«; det var da en simpel Selvfølge, at de to maatte tiltrække hinanden, saa at Ealhild fik mytisk Præg. Længere nede i Rækken træffer vi den historisk-episke Anglerkonge Offa, og som Hedin bag sig har Hild, saaledes har Offa bag sig den grumme, mandfolkeødelæggende Þrydo. Hvad enten denne Kvinde var oprindelig menneskelig eller mytisk, saa er det klart, at hun i Digtningens Udvikling maatte voxte i mytisk Retning, og ogsaa hun kunde da bidrage til den oprindelig menneskelige Ealhhilds Mytisering.

Saa vidt fører Spirene os paa engelsk Grund. Men det er først i Norden, at Ealhild egentlig spalter sig som en Kviksølvdraabe. Det myldrer med Afspejlinger i Lydformer med let gennemskuelige Ændringer.

1. oldn. Alfhildr (Hervararsaga), latiniseret Alvilda (Saxe), istf. *Alhildr.
2. dansk Ulvild (Runekongetal), latiniseret Ulvilda (Saxe), < oldn. *Qlvildr < *Aluhildiz. (alu menes i Runeindskrifter at være et magisk Ord, der altsaa let kunde afløse alh, »Helligdom«). Den danske Gengivelse har opfattet oldn. qlv som dansk ulv, fordi dette er den staaende danske Form for oldn. -olf.
3. dansk Alogh, Alath, Alofþ (Runekongetal).
4. oldn. Alvig hin spaka (Snorra Edda), Almveig (Hyndluljóð).
5. oldn. Álof hin ríka (Snorre, Ynglingasaga).

At Alfhild-Alvilda er = Ulvild, fremgaar klart af en Række Ligninger.

Alvilda g. m. Skjold (Saxe 24) = Uluilþ g. m. Lothar (Runekongetal); de to Kvinder staar ved Toppen af

den danske Kongerække, og der er blot Uenighed, om Husbonden er Faderen Lothar eller Sønnen Skjold.

Alvilda, Datter af Götar, g. m. Frode Fredegod (Saxe 220) = Ulvild, g. m. Frode Fredegod (Runekongetal).

Jfr. Alvilda, Datter af Göterkongen Syvard, g. m. Alf (Saxe 337). Ulvilda, Datter af Sveakongen Syvard, g. m. Frode (Saxe 320). Ulvilda, Søster til Frode (Saxe 57).

Identiteten mellem Alfhild og Ulvild fremgaar af den stereotype Forbindelse med Frode.

Alogh knytter Traaden videre til Eddaernes Alvig hin spaka (Skáldskaparmál c. 64), alias Almveig (Hyndluljóð str. 15). Istedentfor at være gift med Danekongen Frode knyttes hun for en Forandrings Skyld til Halfdan Gamle, som er en Afspejling af Skjoldungdynastiets navnkundige Grundlægger.

Alofþ slutter sig endelig til Snorres Álof hin ríka, hvorved Traaden føres tilbage til Vidsid, thi Álof af Saxland ved Siden af Adils staar tydelig = Ealhild af Myrkingland ved Siden af Eadgils; »Saxer« er en normal oldnordisk Modernisering for den ældre Overleverings Myrginger, der forsvandt ved Folkevandringens Slutning.

Saavidt Navneformerne. Den fulde Paavisning af Identiteten kan først fremgaa af Undersøgelsen af de ledsagende Personer. Denne Opgave vender vi os til i de følgende Afsnit. Af de dér paaviste Enkeltheder vil det skønnes, at Personen Alfhild-Ulvild-Alogh-Alvig-Almveig-Alofþ-Álof med usvigelig Sikkerhed lader sig udpege som Ledsagerske af Vidsidstof. Og atter og atter indtager hun Stillingen som Indledningsfigur, nøjagtig ligesom Vidsids Ealhild.

Skjoldsagnets Indførelse i Vidsidstammen.

Naar Skjoldungstamfaderen Skjold savnes i Vidsid, er det ikke noget blindt Træf. Vi saa ovenfor, at denne Text har overvejende historisk Præg trods enkelte mytiske Indflik saasom Hjadningheltene. Men i sin videre Væxt kunde

Stoffet ikke holde mytiske Figurer ude. Og til dem, der trænger ind, hører ogsaa Skjold. Et Tilløb spores allerede i Vidsids Langbarderførste Sceafa, thi han er jo aabenbart identisk med den mytiske Figur Scaef, der i oldengelske Sagn sættes i Forbindelse med Skjold; jfr. Beovulf v. 4: Scyld Scefing, dvs. Skjold, Søn af Scaef.

Vi skal nu se, at denne Sceafa bliver Udgangspunkt for en Mytisering af Vidsidstoffet, idet et Udpluk af dets Personer indgaar som Topstamfædre i en Række engelske Kongestamtavler. Et af de vigtigste Exempler er den vestsaxiske Kongestamtavle, der overleveres i Cott. Vesp. B. 6, C. C. C. C. 183, Textus Roffensis, Sax. Krønike ad an. 855, og hos Nennius § 31; i nedenstaaende Uddrag sættes en Variant fra Nennius i Parentes. Parallelen bliver, som følger:

Vidsid.	Vestsaxisk Kongestamtavle.
	Scaef
Hwala 14	Hwala
	Heremod
	Scealdwea
Brødingum 25	
Ytum 26	Geat
Gefwulf 26	Godwulf (Folcwald)
Fin Folcwalding 27	Fin
Fresna cynne (weold) 27	Frithuwald
	Brond.
Sceafa 32.	

Det er overflødigt at paapege Identiteten nærmere i alle Enkeltheder. Frithuwald gaar sagtens tilbage til et *Fresum weold; vi skal nedenfor se, at Saxes Vitolf i Helsingia tilsvarende gaar tilbage til Vidsids Witta weold . . Hælsingum.

Flytningen af Scaef fra Vidsid v. 32 til Stamtavlens Top er en nødvendig Følge af denne Figurs fremskudte Stilling i oldengelske Ophavsmyter. Under ham fastholdes den gamle mandlige Topfigur fra Vidsid, Hwala, der blot reduceres fra Nr. 1 til Nr. 2. Lidt længere nede følger saa de nye, indskudte Led; Heremod, den fra Beovulf velkendte

mytiske Forgænger for Skjoldungerne, og endvidere Scealdwea, der svarer til Skjold. Den saaledes fremkomne Text giver os et vigtigt Indblik i Stofudviklingens Faser. Vi har ovenfor iagttaget følgende: 1. Mannungstamtavlen udvides til Vidsids Rejseskildring ved Indføjelſe af nye Led saasom Hunnerne; 2. Det herved fremkomne Udvalg af Stormagter gaar over i Vidsids Fyrstelite; 3. Rejseskildringen og Fyrstelisten sammenkædes i Vidsidsamlingen. Til dette kommer nu som Nr. 4: Fyrstelisten omstøbes til en Fyrstestamtavle med Tilføjelſe af nye Led, deriblandt mytiske som Stamfaderen Skjold. Hermed er vi naaet til det Punkt, hvor Udviklingen føres videre i dansk Overlevering.

Hovedrækkefølgen hos Saxe.

De sagnhistoriske Bøger i Saxes Danesaga er, som Axel Olrik har paavist, sammenflettede af to Hovedelementer: en ægte dansk Overlevering og en norsk Omdigtning af oprindelig dansk Stof. Men, hvordan det end forholder sig med disse Kilders danske eller norske Præg, saa viser Rækkefølgen, at de er enige om at røbe Afhængighed af en ældre Fælleskilde, nemlig Navneremsen Vidsid.

Nedenfor gives en Oversigt over de vigtigste Vidsid-reflexer; mange særlige Træk maa dog gemmes til Enkeltgennemgangen.

Vidsid.	Saxe ed. Müller.
Ealhild 5, Ongel 8. (Goterkonge) Eorm. ..., wráp (= »gram«) 8, 9.	Angul 1, Alvilda (g. m. Skjold) 24. (Gram 26, Guth-orm 34).
Ætla, Eorman-ric Gotum 18.	Attal ¹ , Alemanniæ satrapa Scat 24.
Becca, Gifica 19, Finnum 20.	Bess 26, Grip 29, Finner 33.
Hagena, Heoden, Glommum 21, Hælsingum 22.	Hading 34, Glumer 46, Helsingia 48.
(jfr. Hagene som Fader til Hilde, Heteles Brud i Kudrunkvadet).	Haquin (Fader til -(h)ilda, Hadings Brud).

¹ Attal nævnes af Saxe lidt før Alvilda, men da han hører sammen med Scat, hvis Optræden fremkaldes af Alvilda, er hans Plads i Rækken aabenbart senere.

Vidsid.	Saxe ed. Müller.
Hundingum 23, Thyle Rondin- gum 24.	Thu-ning 52, Hunding 53.
Oswine Ytum 26.	Asmund 53, Jyden 55.
Sæfærð Syegum 31.	Syfrid, Saxlands Hertug, 55.
(jfr. Saxer v. S. af Sygger, 62).	
Sweom 31.	Sveer 59.
Herefar . . 34, Offa 35, Hroþwulf, Hroþgar 45, Ingeld 48, Heaþo- beardna þrym 49.	Roe 80, Hothbrod 82, Rolvo 83, Ingell 86, Hiarthwar 86, Uffo 170, Ingell 283.
Hundingum 81, Ealhild 97.	Alvilda 335, Hunding 350.
Eormanric 88, Becca 115.	Jarmeric 408, Bicco 412 ¹ .

Kun en eneste af de fra Vidsid arvede eller laante Dane- konger løber helt løbsk fra sine Omgivelser i Remsen; det er Sigar = Sigehere. I Henhold til Vidsid skulde han følge strax efter Jyderne (Ytum), forud for Sæfærð = Syfrid. Men Saxe putter ham hen i Bog VII, efter Ingell og før Jar- meric. Iøvrigt er den danske Kongerække en forbausende tro Kopi af Vidsids Rækkefølge. Hvordan skal nu dette forklares?

Skal vi tænke os en dansk Urkongerække i Lighed med Vidsid færdig foreliggende som samlet Kildegrundlag? Det lyder lidt svært at tro paa, og det maa overlades til Frem- tiden at yde de kildekritiske Synspunkter, hvorefter Mulig- heden maatte kunne formuleres. Men alligevel, — den eens Rækkefølge kommer vi ikke udenom. Noget har der fore- ligget, et dansk Sideskud af Vidsid, saa indgroet i nordisk Overlevering, at de af Saxe samlede Sagn helt af sig selv faldt paa Plads i Skemaet, ligesom ved magnetisk Til- trækning.

Sangere og Fortællere har altsaa tumlet og tumlet med

¹ Jeg tilføjer en Stump af Langfeðgatal, der paa visse Punkter ud- fylder Vidsidstoffet hos Saxe.

Vidsid.	Langfeðgatal.
Herefarena 34.	Havarr . . rami.
Offa 35.	Olafr (Søn af Varmundr vitri).
Hroþwulf, Hroþgar 45, Ingeld 48.	Ingialdr, Hroar, Rolfr.
Ræðhere, Rondhere 123.	Raðbardr, Randvér.

det gamle Remsestof. De har hurtig glemt, at den ene Stump var en europæisk Hof- og Statskalender, den anden en Rejseskildring fra fjærne Lande, den tredje en Liste over Goterkongen Ermanriks Hirdmænd. De har uvilkaarlig knyttet det hele til Danmark, fordi Indledningen startede fra Angel alias Angul, og fordi første Afsnit vendte tilbage til Angel, rummede ikke mindre end fire navnkundige Danekonger, samt omtalte den danske Kongehal Heorot paa Sjælland, et Brændpunkt for Beovulf-Sagnkredsen. Saa har de paa Prokrustes' Vis endevendt og udhalet eller tilstudset det foreliggende Stof, indtil det altsammen lod sig presse ind i Danmark med nærmeste Nabolande. Paa den Maade gik det til, at Vidsids fire ægte Danekonger Sigehere, Alewih, Hrodgar og Hrodwulf forstærkedes eller overskyggedes af fire fremmede fra samme Liste, nemlig Goteren Ermanrik, Glommeren Heoden, Angleren Offa, og Hadubarden Ingeld, og disse slæbte atter deres Omgivelser med sig, f. Ex. Heoden sin Sanger Hjarne, Offa sine Forgængere Viglek og Vermund etc.

Imidlertid foregik denne Omstøbning dog ikke saa rent mekanisk, at Vidsids Rækkefølge var den eneste Rettesnor. Vi har allerede ovenfor seet, at den danske Gengivelse frembyder en væsentlig Afvigelse, idet Sigehere er pillet ud af Rækkens Midterstykke og puttet ind mellem Skjoldungerne og Ermanrik. Dette hænger vistnok sammen med det Forhold, at Overleveringen oprindelig har gjort en Væsensforskelse paa to Afsnit i Kongerækken: Nr. 1 = det mytiske, og Nr. 2 = det historisk-episke.

Tager vi den udvidede Kongerækkes første Personer, vil vi finde, at de helt gennemgaaende har mytisk Præg: Dan og Skjold er Opnævnerne; Gram, som vel egentlig opstaar af Ermanriks »gramme« Sindelag, opfattes enten som »Gram«, dvs. en mytisk Abstraktion for Fyrsteværdigheden, eller ogsaa er han Opnævner for Gram Aa og Herredstingsted i Sønderjylland, saaledes som Rydaarbøgerne tyder ham; Hading svarer, som vi siden skal se, til Heoden,

en Figur fra Hjadning-Myten; Frode er = Frode Fredegod, en Forklædning for Guden Frey. Først derefter følger saa Kongerne af historisk Rod: Roe, Rolf, Uffe, Ingeld osv. Her har man da ogsaa anbragt Sigar = Sigehere fra Vidsidremsens Midterstykke, og helt henne imod Sagntidens Slutning følger Jarmerik = Ermanrik. Man har altsaa ikke taget Hensyn til den Vidsidlinje, der stillede Ermanrik i Fyrstelstens allerførste Linje, men man har holdt sig til det udførligere Stykke, som Vidsid helliger ham i sin tredje og sidste Afdeling; denne Plads passede for Goterkongen som historisk Person.

Naturligvis maa Skellet mellem en mytisk Top og en historisk Fortsættelse ikke opfattes som en absolut ubrødelig Lov. Det er kun et Tilløb, en underforstaaet Tendens, der oprindeligt lader sig skimte. Naar man senere uddybede Kongerækken med mytiske Figurer, blev de tit paa maa og faa stukne ind mellem de historiske. Saaledes følger hos Saxe Guderne Balder og Høder efter de menneskelige Skjoldunger, i Stykket umiddelbart forud for Vermund og Uffe; og Urjætten Sne er hægtet paa allersidst i Sagntiden, lige efter Goterkongen Ermanrik.

Imidlertid lader saadanne vildfarne Topfigurers rigtigere Plads sig stundum paavise i Stoffet udenfor Saxe. I Lejrekrøniken finder vi saaledes Kong Sne sammen med Hundekongen Rakke puttet ind i Stykket om Skjoldungerne, altsaa paa Grænsen af Myte og Historie. I Visen »Dansk Kongetal« har vi følgende Række: Dan, Frode, Volmer hin Onde (historisk, men tillige = den vilde Jæger, Valfader Odin), Erik Klipping (historisk), Lusekongen = Sne, Hogen, Tykke Konne, Trivold i Bern; derefter markeres den historiske Tids Indledning med Harald Blaatand. Her optræder en eller to historiske Snyltegæster, men iøvrigt svarer Karakteren ganske til Saxes Række: Dan, Skjold, Gram, Hading, Frode.

Vort Hovedresultat bliver dette, der kommer til at staa som Fase Nr. 5 i Udviklingsperspektivet: Vidsidkvadet, hvis

Grundlag delvis rækker tilbage til den førkristelige Mannungstamtafle, har atter afgivet Grundlag for den danske Konge række. Dets Indhold af ægte danske Konger øgedes med navnkundige fremmede, særlig med saadanne, som i det foreliggende Kvad hædredes med skildrende Linjer (Offa, Ingeld, Ermanrik). Den foreliggende Rækkefølge overtoges i Hovedsagen uændret, men der iagttoges den nye Sondring, at de mytiske Figurer samledes i Toppen, de historiske i Fortsættelsen. Saaledes maa vi da forestille os Tilblivelsen af det Konglomerat, der foreligger i Saxes Krønike. Herefter vender vi os til Undersøgelsen af de enkelte Led.

Sagnet om Alvilda og Skjold,

dvs. Kvindemotivet fra Vidsids oprindelige Top forenet med Fyrstestamfadermotivet fra den sekundære Vidsidstamme.

Skønt Saxe stiller Kong Dan i Toppen, er det klart af Overleveringen, at det paafølgende Skjoldsagn i Virkeligheden er ældre. Thi det er kun Skjold, der lader sig følge tilbage til Vidsidstammen og andre engelske Overleveringer saasom Beovulf.

Endnu fornemmere end Skjold er dog fra Vidsids Synspunkt Dronning Ealhild = Alvilda, thi det er ikke ham, men hende, der findes i den oprindelige Vidsidtext, og ovenikøbet staar hun som Topfigur, mere fremhævet end nogen Mandsperson i hele Samlingen.

Først den yngre Vidsidtext, i de engelske Kongestamtavler, indfører Skjold sammen med hans Fader Sceaf. Den sidstnævnte faar til Gengæld samme fremskudte Plads som Ealhild; det fortælles saaledes om ham i den saxiske Krønike, at han var Noas Søn, født i Noas Ark.

De to Personer, Ealhild og Skjold, Søn af Sceaf, bliver de Hovedpunkter, som Sagnudviklingen faar at gaa ud fra. Og vi kan tage det som en given Ting, at den maa føres til at sætte dem i Forhold til hinanden. Men denne Fase af Udviklingen kender vi til Dato ikke fra engelsk Grund,

hvorimod den foreligger fuldt færdig i Saxes Sagn om Alvilda og Skjold.

Vi tager først Navneformerne i Øjesyn.

Ligningerne Alvilda = Ealhild og Attal = Ætla er indlysende; i Runekongetallet er Uluilþ = Alvilda overført til Skjolds Fader Lothar.

Ved den følgende Ligning maa vi temmelig sikkert regne med Navneomtydning. I norsk »Hist. Tidsskrift« (1925) 359 har jeg tænkt mig, at »satrapa Scat« = »Jarl sCat« dækker over Eor(manric) Gotum. Senere er jeg imidlertid kommen til at studse over Saxes Brug af Udtrykkene Alemannia, Alemanner, som kun forekommer paa dette ene Sted (medens de derimod bruges oftere af Svend Aggesøn). Det slog mig da som en nærliggende Mulighed, at »Alemanniæ satrapa« kan tilbageoversættes til *Almanrik, og det følger da af sig selv, at *Almanric sCat vilde være en Radbrækning af Eormanric Gotum. At man kunde misforstaa det i Norden ukendte Navn Ermanrik og opløse det i to Dele, Alman og Rik, er ikke noget uhørt; Rydaarbøgerne skriver tilsvarende Yarmarus Rek, og i danske Kongerækker kan vi finde Afkortningen Jarmund. Omtydningen af Kongenavnet til en Kongetitel »Allemanners Regent« er ikke utænkelig, da den Slags Titler faktisk var i Brug hos Østgottonerne; f. Ex. blev Vandalerkongen kaldt Vandala-rix. I en Gengivelse af Vidsids Fyrstelite indfører Snorre ogsaa en tilsvarende Form for Goterkongen Ermanrik: Gautrekr (se S. 75, Snorres Søkongeliste). Med samme Navn optræder i Ynglingasaga en Opnævner for Gøterne.

Saa meget om Navneformerne. Der kan være Tvivl om forskellige Enkeltheder, men at Alvilda og Attal svarer til Ealhild og Ætla, er ialfald indlysende.

Vi kommer nu til Spørgsmaalet om de episke Motiver.

Ealhilds Rejse til Goterkongen Ermanrik er sporløst forsvunden. Hun havde fra første Færd ingenting at gøre med Attila, og hvad hun eventuelt havde at gøre med Jyde-

kongen Ermanrik i Kent, havde man glemte. Men noget maatte hun jo have haft at gøre med disse Personer, siden hun nævntes sammen med dem. Hvad da? Her kunde der vanskelig tænkes en mere nærliggende Forklaring, end at Alvilda var en ædel Kongedatter, til hvem Attal og den anden Kæmpe bejlede for hendes store Fagerheds Skyld. Hos Saxe nævnes Bejlermotivet kun ved Scat, men da de to hører sammen som Navnepar højere oppe paa Side 24, kan der næppe være Tvivl om, at Motivet gælder for begge.

Saa vidt naar vi med Stoffet fra den oprindelige Vidsidstamme. Men nu er det, at den udvidede Vidsid indfører den danske Kongestamfader Skjold. Hvad skal man da gøre med ham? Selvfølgelig maa ogsaa han faa noget at gøre med den gamle Topfigur Alvilda, og desuden med de to følgende mandlige, Attal og Scat. Men hvad? Her kunde Svaret ikke være tvivlsomt. Naar først *Attal og Scat var bleven gjort til Alvildas Bejlere, og Dankongestamfaderen Skjold viste sig ved Siden af dem, maatte han selvfølgelig blive deres Medbejler, slaa dem af Marken og hjemføre den omstridte Mø. Saxe siger da ogsaa udtrykkelig, at Skjold »blev æsket til Holmgang af sin Medbejler Scat; Kampen stod i den tyske og danske Hærs Paasyn, og dér vog Skjold Scat og gjorde ved Høvdingens Drab hele det tyske Folk skatskyldigt under sig«.

Saaledes forklares Alvilda-Sagnets Opkomst ganske simpelt, udfra de episke Loves primitive Mekanik. Som det foreligger, er det tyndt og magert, og det er næppe Saxes Skyld. Der har fra første Færd næppe været Fugls Føde paa det af episk Indhold. Det var skabt af Ealhilds tilfældige Sammenstød med de to første Navne i Fyrsteremsen, og af deres yderligere Sammenstød med Skjold, en Legemliggørelse af Skjoldungslægten. Af sligt kunde der ikke fødes noget synderlig interessant Motiv.

Episoden synes afsluttet med de to Bejlerkampe. Det er saa at sige en episk Selvfølge: der er ingen, der kan tage Alvilda fra en Helt som Skjold. Højt regnet kunde

hun overleve ham og siden arves af andre Helte, men derpaa tyder intet hos Saxe.

Om Ealhhilds Afspejlinger udenfor Saxes første Bog er at sige, at saasnt de optræder med Navneformen Alfhild-Alvilda, ligner de Skjolds Brud deri, at Karakterskildringen er velvillig, medens derimod Afspejlingerne Ulvilda og Álof viser en Udvikling i uheldig Retning. Dette Forhold kan tyde paa et visst indre Slægtskab i Alvilda-Gruppen. Exemp-lerne er: Alvilda, en kæk Skjoldmø og Vikingemø, Gøterkongen Sywards Datter, som vindes af den danske Prins Alf, maaske = Vidsids Alewih, Saxe 337; Alvilda, Norgeskongen Gøtars Datter, som vindes af Frode Fredegod, smst. 222; Alfhild i Alfheimar, den gøtiske Konge Alfs Datter, som bortføres af Starkad, Hervararsaga c. 1., = Alfhild i Alfheimar, den gøtiske Konge Alfarins Datter, gift med Kong Guðrøðr hinn mikilláti, Ynglinga Saga c. 53 (Unger). For de forskellige Alfhild-Alvildaers Enhed taler bl. a. den Omstændighed, at de saa faststaaende sættes i Forbindelse med Gøterkongen eller Kong Gøtar.

Sagnene om Gram og Guthorm.

Den udpræget norskfarvede Gramsaga, der følger paa Saxes Fortælling om Alvilda og Skjold, rummer kun faa tydelige Vidsidreflexer. Men for Fuldstændigheds Skyld maa vi fremdrage alle tænkelige Muligheder.

Gram tydes sædvanlig som oldn. gramr, »Fyrste«. En saadan bleg Abstraktion giver intet episk Holdepunkt. Rydaarbogen foretrækker at tyde ham som Opnævner for Gram Aa og Herredstingsted. Men det maa være tilladt at fremsætte en tredje Mulighed. Vi har følgende Parallel:

Vidsid.	Saxe.
Ealhhild gæster Goternes Konge 5—9.	Alvilda, Grams Moder, Guthorms Bedstemoder.
wráþ (= vred) 9. Eorm.. Gotum 18.	Gram (= vred) 26, Guth-orm 34.

At Sagaen har haft Alvilda i Forbindelse med Guthorm, kan vi vel skimte gennem en anden af Saxes norske Sagaer, den om Hading og Frode, hvor der optræder en Ulvilda gift med Guthorm, Saxe 57.

At nu Vidsids »wráp . . . Eorm . . . Gotum« gennem Omstillingen »Gotum Eorm(anric)« kunde blive radbrækket til »Gram, Guth-orm«, det fremsætter jeg kun som en Mulighed. Sikkert er det blot, at med saadanne Radbrækninger af det mekanisk forplantede Listestof maa man regne; ellers er man blind for en væsentlig Mulighed til at forstaa Sagnudviklingen.

Til Vidsids Becca 19, Gifica 19, Finnekonge 20, svarer i Gramsagaen videre: Bess 26, Grip 29, Finnekonge 33.

Navneformerne Bess og Grip er helt radbrækkede, og i Personskildringen er der intet, der lader os genkende de oprindelige Modeller. Højt regnet kan vi sige, at Becca og Bess begge turde tilhøre Sydøsteuropa og stamme fra gotiske Sagn. Becca, = Saxes Bicco i Livland 412, er sikkert en Sarmaterkonge Beuca, der kendes fra Jordanes som Østgoternes Modstander; og Bess turde gaa tilbage til den trakiske Stamme Besserne, som var Naboer til Møsogoterne.

Medens saaledes de episke Identitets-Kriterier er svage, ligger den afgørende Omstændighed i det Forhold, at baade Becca-Gifica og Bess-Grip staar umiddelbart foran Finnefolket. I Vidsid danner Finnekongen Slutningen paa Afsnittet med de udenlandske Stormagter, og hos Saxe hører han tilsvarende til Gramsagaens Slutningsstof. I Ordningen gør altsaa den gamle faste Grundramme sig stadig gældende og viser os Vidsid som Urkilde.

Sagnet om Hading og -Hilda.

Hadings Saga, der ligesom Grams Saga hører til Saxes norske Afsnit, lader os atter skelne en tydeligere Islæt af Vidsidreflexer. Vi føres her ind paa den navnkundige Hjadningmyte, hvad først Albert Jensen har paavist.

Figuren Hild er et mytisk Kvindemotiv, der sikkert er adskillig ældre end Vidsidsamlingen. Det har blot ikke faaet Lov til at komme til Orde i den, fordi Fyrstelstens Forfatter konsekvent udelukkede Kvindemotiver. Til Gengæld viser det sig nu i Hadingsagaen og gør sig i den foreliggende Sagnkilde saa stærkt gældende, at den oprindelige Hildskikkelse déri slet ikke sammenblandes med Ealhild.

Mytens Hovedindhold kan sammenfattes, som følger. Hagenas, Holmrygernes Fyrste, har en Datter Hild, som bortføres af Heoden, Glommernes Fyrste, en Ven af Sangeren Heorrenda. Den vrede Fader forfølger de flygtende, indhenter dem og angriber Heoden, falder i Slaget, men fælder vel ogsaa sin Modstander. Om Natten genopvækker Hild de faldne Kæmper ved Galdresange; de fornyer Kampen, og saaledes fortsættes den ustandselig. I Norden kaldes denne evige Spøgelsekamp for Hjaðningavíg, dvs. »Heoden-mændenes Kamp«. Sagnets mytiske Præg er iøjnefaldende. Det afspejler sig ogsaa deri, at Hovedpersonernes Navne stavrimmer paa H. Udenfor Stavrim deltager dog i den tyske Sagnform Kudrun forskellige fremtrædende Personer. Saaledes har Hetele (= Heoden) Vennerne Fruote von Tenemarken og Wate. Fruote er = vor Frode Fredegod, en Forklædning for Guden Frey. Wate er = Vidsids Wada, Fyrste over Hælsingerne; det er ham, der er Hagenas Hovedmodstander i Kampen, og deres forbitrede Dyst udmales med livlige Farver.

Skuepladsen for Myten har sikkert oprindelig været ved Østersøen, hvor paaviselig Hagenas Folk har deres Sæde: Holmrygerne boer i Pommern. Til disse Egne henlægger Saxe ogsaa Kampen mellem Høgin og Hithin, som foregaar ved Hithinsø, den nuværende Ø Hiddensee ved Rygen, 242. Det tyske Digt Kudrun flytter den imidlertid til Øen Wulpenwerder ved Scheldemundingen, og her findes just et Sund Hedinsee, se Frings i »Zeitschr. f. deutsches altertum« (1925) 192. Hovedheltene Hagenas, Heoden og Wada har Vidsid optaget i sin Fyrsteremse. De følger lige efter

det førnævnte Afsnit med Ætla, Eormanric, Becca, Gifica og Finnerne. Den danske Kongerækkes Ophavsmænd har selvsagt maattet ty til samme Stof. Herfra hentes den første virkelig navnkundige Danekonge efter Skjold, nemlig Hading. Formen Hading er noget radbrækket, men det siger intet. Samme Snylte-G som her finder vi hos Runekongetallets Hiping, gift med Hilda. Mest umiskendelig røbes Hading-Hedin dog af sine Ledtogsfæller og sin Skueplads: Skatmesteren Glumer 46 = Heodens Folk Glommerne; Tilflugtsstedet Helsingia 48 = Hælsingerne, Vennen Wadas Folk; endelig Sønnen Frode 61 = Heteles Ven Fruote von Tenemarken i Kudrun. Dertil kommer saa Hadings Modstander Haquin 50 = Hagen, Hagene, og dennes Datter -(h)ilda(Regnilda) = Hagenes Datter Hilde.

Om Hading fortæller nu Saxens norske Kilder en æventyrlig Vikingesaga, der ifølge Axel Olrik genspejler den danske Viking Hastings Foretagender i Vesterlandene; den har ingen Tilknytning til den oprindelige Sagnkærne.

Tilknytning har derimod følgende Enkeltheder.

Efter et Hærtog opdager Hading, at der har været Tyve i hans Skatkammer, og han lader saa sin Skatmester Glumer hænge. Dette er en norsk Tildigtning ud fra Navnet paa Heodens Folk, Glommerne, som man ikke vidste at stille noget op med. Men Navnet staar ialfald fast.

»Siden spurgte Hading, at Nidrernes (?) Konge Haquins Datter Regnilda var lovet bort til en Jætte; han harmedes derover, . . . drog til Norge og fældede Møens Bejler . . . Svært medtagen var han af Saarene, men Møen lægede sin Velgørers Vunder uden at vide, hvem han var, og for at hun . . . kunde være istand til at kende ham igen, mærkede hun hans Ben ved at lægge en Guldring i et af hans Saar. Siden fik hun Lov af sin Fader til frit at vælge sin Ægtefælle, og hun mønstrede da de unge Mænd efterat have budt dem til Gilde, og følte dem omhyggeligt efter . . . Alle de andre vragede hun, men da hun kom til Hading, kendte hun ham paa den skjulte Ring og fæstede sig til ham. . . . Hading drog nu hjem med sin Brud til sit eget Land, og vel laa der Vikinger paa Lur for at opsnappe ham, men dem sejlede han fra og gjorde ved sin Il deres Anslag til intet.«

Saaledes lyder Fortællingen hos Saxe. Den er stærkt afbleget. Bortførelsen og Fjendskabet med Hildas Fader er forsvundne. Istedendfor den vrede, forfølgende Fader optræder nogle navnløse »Vikinger«. Men den virkningsløse Forfølgelse og Udmalingen af Hadings Forspring svarer endnu tydelig nok til Skildringen af Hagenes forgæves Anstrengelser, Kudrun str. 453: »dô kunde er niht gevolgen ûf dem wilden mer, diu schif, diu wâren dûrkel (hullede) und vil unbereite«.

En Skildring af Kampen mellem Hagena og Heoden har Saxe imidlertid efter en anden Kilde puttet ind paa et tidligere Sted.

»Da Hærene samme Nat mødtes til Strid, saa man ved Stjærnernes Skin to skaldede Gubber, saa grumme og lede at skue som næppe noget Menneske, og af disse to Utysker holdt den ene med Danerne, den anden med Sveerne. Hading blev slagen og flygtede til Helsingland.«

Dette stemmer nøje med Skildringen af Kampen mellem de to Gubber Hagene og Wate i Kudrun, str. 512 ff., og Flugten til Helsingland genspejler Wates Folk, Hælsingerne, Vidsid 22.

Efter Hadings Giftermaal med Haquins Datter bliver Vidsidreflexerne foreløbig atter magre. En Mand ved Navn Thuning lod sig lokke til at ville stræbe Hading efter Livet (Saxe 52), og han fik en Hoben tryllekyndige Bjarmer i Ledtog med sig, naturligvis forgæves, da Hading faar Hjælp af en Gubbe = Odin. Denne Thuning kan let være en Radbrækning af Vidsids: Thyle Rendingum, i dansk Form *Thul Randingum. Thul var jo Navnet paa en »Digter« eller »Præst«, og kunde derfor tolkes som en »troldkyndig Person«.

Siden erobrer Hading Sverige (Saxe 53) og giver det til den faldne Konges Broder, Hunding, som svarer til Vidsids Hundinger forud for Ordene: Thyle Rendingum.

Denne Rigsoverdragelse skete, for at Herredømmet kunde blive i Asmunds Æt, siger Saxe. Asmund svarer her efter

Pladsen til Vidsids Öswine, der følger lige efter Hundinger og Rondinger. Der fortsættes:

»Paa den Tid var der en Jyde af lav Byrd ved Navn Toste, hvis vilde Færd rygtedes vide: han plagede Almuen med alskens Ondskab, . . . havde saa ilde et Rygte, at han fik Øgenavnet »hin arge«. Ogsaa Saxland hjemsøgte han. Saxlands Hertug Syfrid bad om Fred, og Toste var ogsaa villig til at opfylde hans Bøn, hvis han blot vilde love at stride mod Hading sammen med ham. Syfrid var ræd for at samtykke, men Toste tvang ham ved haarde Trusler.«

Derefter følger en ret interesseløs Udmaling af Kampen, som længe har skiftende Udfald, men ender med, at Hading sejrer og Toste fældes.

Hvad der ligger til Grund for dette Sagn, lader sig næppe opdage. Men efter Pladsen svarer det nøjagtig til Vidsids Yter = Jyder og til den følgende Fyrste Sæferð, Regent over Sycgerne. At Sycger og Saxer har været Tvillingfolk, kan vi skønne af Navneparret hos Vidsid v. 62. Sagaen slutter med, at Hading i Folkets Paasyn hænger sig selv, da han erfarer Sveakongen Hundings Død, 60. Dette svarer til Vidsids Omtale af Sveakongen efter Sæferð.

Af alle de Hading-Episoder, der gaar tilbage til Vidsidstof, er den om Haquin og -(h)ilda aabenbart den vigtigste. Kun ved den lader der sig skimte en extra Overlevering, nemlig Stykket om de to Gubbers Kamp. Midt ind i den har iøvrigt Saxe puttet et andet Sagn om Hading, nemlig Fortællingen om hans og den unavngivne Kvindes Vandring til Dødsriget, hvor han bliver Vidne til de genopstandne Krigeres Kamp. At dette er en Variant af det evige Hjaðningavíg, følger af sig selv; i Goðrúnarkviða str. 22 B. bærer Dødsriget jo Navnet »land Haddingja«.

Sagnet om Ulvilda og Frode.¹

Hjadningsagnet i Hadings Saga kendemærkes som sagt negativt derved, at Vidsids kvindelige Topfigur Ealhild

ikke har formaaet at gøre sig gældende; den mytiske Indehaver af Sagnets Kvinderolle, Hild, var saa mægtig og modstandskraftig, at hun ikke lod sig fortrænge.

Nok har Hading en Datter ved Navn Ulvilda = Ealhild, men hun hører sikkert ikke til den egentlige Hading-saga: hun turde være en Snyltegæst fra den følgende norske Kilde, Frodesagaen, thi her er hun den røde Traad fra først til sidst.

Navnet Ealhild, »Helligdoms-hild«, turde have haft Biformen *Ealuhild, omformet i Tilknytning til et magisk Ord alu, der findes i Runeformler. Det maatte blive oldn. *Qlvildr, hvad et dansk Øre let kunde opfatte som Ulvild; norske Navne paa -olfr gengives jo i Dansk faststaaende ved -ulv.

Vi har ovenfor seet, at Topfiguren Ealhild i Skjold-sagaen tænktes hjemført af Skjold efter hans Tvekamp med Attal og Scat. Her er Sagen hurtig ordnet, og den fagre Prinsesse kommer ikke oftere paa Brædderne.

Men det kunde ogsaa tænkes saaledes, at Topfiguren Ealhild, fordi hun gaar igen i Vidsids Slutning, efterhaanden kom i Kast med et repræsentativt Udvalg af den samlede Remsetexts Fyrster. Og det er netop dette, der kommer til Udtryk i Sagnet om Ulvilda og Frode. Vi maa blot forud indskyde, at mens den oprindelige Vidsidremse udelod Frode, — hvad der endnu har et Sidestykke i den ovenfor gengivne Hadingsaga, — saa maa der have existeret en Bi-Redaktion, der optog ham paa Listen.

Overensstemmelsen med Vidsid maa først vises ved en Oversigt over Navne og Tildragelser i deres Rækkefølge.

Vidsid.

Ealhild 5, gæster
den troløse Eorm. . Gotum 18.
Heoden 21.
(jfr. Hetele, Ven af Fruote
von Tenemarken, Kudrundiget).
Witta 22. . . Offa 35.

Saxe.

Ulvilda, gift med
den troløse Guth-orm,
og Datter af Hading 57,
Faderen til Frode 61.

Ulvilda 2. Gang g. m. Ubbo 72.
Vittho 74.

Vidsid.	Saxe.
Vidsid gæster Skotter 79	Ulvilda 3. Gang g. m. Scot, Skottekongen (73) 78.
og andre brittiske Folk 79.	Frode mødes med Scot i Britannien 78.
Vidsid gæster Hundinger 81.	Frode som Gæst hos Scate ud æskes af Hunding 79.
Ealhhild skænker Vidsid efter hans Hjemkomst en kostbar Guldring 97.	Ulvilda skænker Frode efter hans Hjemkomst en Usaarbarhedssærk 79.

Medens Ealhhild i Alvilda-Sagnet er afbleget til en farveløs Figur, har hun i Ulvilda-Sagnet fastholdt sit karakterfulde Præg, ja, har snarest vundet i Ejendommelighed. Blot er Karaktertegningen bleven noget udvisket og forvirret i Saxes Referat, medens den sikkert har været adskilligt skarpere i den norske Originalsaga. Vi iagttager en tydelig Udvikling af Personligheden. Vel at mærke: af den ædle, højtprieste Dronning Ealhhild er der saa godt som intet tilbage; hendes Sindelag er blevet krænget over i en ganske anden Retning, ved at Digtningen fulgte et svagt, tvetydigt Vink, som gaves i den oprindelige Text.

Der fortælles i Vidsid, v. 5-9, at Ealhhild, »den trofaste Fredsvæverske«, drog ud for at gæste Ermanrik, Goterkongen, den »vrede Troskabsbryder«. Her er nu »Fredsvæversken« i Ulvilda-Sagnet sporeløst forsvunden. Sagnoverleveringen har bidt sig fast i det andet Punkt, at Ealhhild rejste til den »vrede Troskabsbryder«. Hvad vilde hun dér? Hun vilde vel spinde Rænker sammen med ham mod et eller andet uskyldigt Offer. Mod hvem? Det maatte sikkert være mod den næste fremragende Person i Remsen, altsaa Heoden, alias Danekongen Hading.

Altsaa, Ealhhild blev til den rænkefulde Prinsesse Ulvilda; hendes Gæsteven, Goteren Eorm(anric), den »vrede Troskabsbryder«, blev til hendes troløse, oprørske Husbond, Guth-orm (jfr. Alfild g. m. Gudrød, Yngl. Sag. c. 33); og Heoden blev til det sagesløse Offer, hendes egen Fader Hading. Dette var ganske lige ud ad Landevejen efter gængs

episk Udvikling. Mere paafaldende er det, at Guthorm gøres til en tarvelig Almuesmand, som Ulvilda skammer sig ved; det er unægtelig en svær Degradering for den navnkundige Goterkonge. Det maa imidlertid huskes, at Ermanrik var temmelig fremmed for dansk Overlevering; for de fleste Tilhørere var det blot et tomt Navn. Man forefandt Navnet i Fyrstelistsens første Linje, — det var alt; saa digtede man selv videre efter eget Tykke. Og paa den Maade fik man da Intrigen færdig.

Hvordan Ulvilda haanede og ophidsede sin Husbond, gengives af Saxe meget ordrigt, efter hans Sigende nogenlunde i de samme Udtryk, som hun selv brugte.

»Med slige Ord trængte Ulvilda ind paa sin Mand, og han lod sig daare og lovede at hjælpe hende med at fremme Svigen. Men Hading var i Drømme bleven varet mod sin Svigersøns onde Anslag; og vel gav han Møde ved det Gilde, som hans Datter under Venskabs Dække gjorde for ham, men i Nærheden stillede han væbnede Mænd paa Vagt for i Nødsfald at kalde dem til Hjælp mod de onde Anslag. Mens han nu sad og holdt Maaltid, stod den Hirdsvend, der var udseet til at øve Udaaden, med Sværdet skjult under Kappen, og ventede tavs paa den rette Stund til at sætte sit Forsæt i Værk. Men Kongen fik Øje paa ham og gav med Luren de i Nærheden opstillede Hærmænd et Tegn; de ilede ham flux til Hjælp, og nu slog Fals sin egen Herre paa Hals.«

Guthorm maa vel tænkes at være falden paa sine Gærninger, men det fortæller Saxe ikke udtrykkelig. Han gaar uden lang Snak videre i Texten.

Her maa vi nu springe frem til S. 74, hvor der fortælles, at Frode kom i Kamp med en frisisk Viking ved Navn Vittho, som naturligvis blev overvunden. Dette seer ud til at være en lidt vildfarende Vidsidreflex, thi forud for Offa (v. 35) nævnes Witta som Fyrste over Svaberne (v. 22). Hans Stilling mellem Hagen, Heoden og Wada viser, at han maa have noget med Hjadningesagnkredsen at gøre, hvorhen jo ogsaa Frode hører ifølge Kudrunkvadet. Müllenhoff i »Sagen der Hzgt. Schleswig, Holstein u. Lauenburg«

Nr. 400, S. 242, gør opmærksom paa, at Vitte og Vatte i sønderjyske Sagn er Navnene paa to venskabelig forbundne Dværge.

Medens dette Optrin af Frodes Kampe seer ud til at være kommet noget ud af Plads, bliver Vidsid-Rækkefølgen atter overholdt med Nr. 2 af Ulvildas Ægteskaber. Den anden af Fyrstelstens Personer, der kan gøre Krav paa Prinsessen, er selvfølgelig Anglerkongen Offa, den eneste Fyrste, der i Vidsid I hædres med hele 10 skildrende Linjer. Til ham svarer Saxes Ubbe, S. 72. Men ligesom ved Guthorm er der ogsaa her sket en Degradering: den navnkundige Offa er bleven reduceret til en lavbaaren Mand, der kun hæver sig i Tillid til sin Hustrus høje Byrd. Her er atter Ulvilda paa Spil, siger Saxe. Ubbe, der hidtil havde styret som Frodes Jarl, tiltog sig Kongedømmet i hans Fravær. Men snart kom Frode hjem, fangede Ubbe og lod ham føre frem for sig. Imidlertid lod han Naade gaa for Ret; thi, siger Saxe, »han vilde hellere tilgive end straffe ham for hans onde Id, fordi han tyktes ham at have stræbt efter Riget mere efter sin Vivs Raad end af egen Vilje«. Altsaa nøjedes da Frode med at tage Ulvilda fra Ubbe og give hende en anden Husbond.

Ulvildas Husbond Nr. 3 bliver Scot, »efter hvem Skotterne har Navn«, S. 73. Det er muligt at her delvis foreligger en Reflex af Ymbrerfyrsten Scaefthere, der i Fyrstelsten Vidsid I har Plads i Vers 32, altsaa kort forud for Offa. Men iøvrigt er Scot baade efter Plads og Navn en direkte Afspejling af Skottefolket, som omtales i Rejse-skildringen Vidsid II v. 79, altsaa paa den rigtige Plads efter Offa og før Episoden med Hunding = Vidsids Hundinger v. 81.

Sagnets Ledemotiv af Rænker og Frændesvig fortsættes. Frode brugte Tvang for at faa Ulvilda gift med Scot, fortælles der, men var ellers mild mod hende og fulgte hende paa Vej med kongelige Vogne.

»Trods Broderens Godhed aflod hun dog ej det mindste fra sit gamle haardnakkede Had og plagede sin ny Ægtefælle med stadig at raade ham til at fælde Frode og tage Danernes Rige... Da hun kun fandt døve Øren hos sin Husbond, stræbte hun ham efter Livet istedenfor sin Broder og lejede nogle Mænd til at skære Halsen over paa ham i Søvn. Men Scot fik af en Tærne Nys herom, og den Nat, han havde hørt, Drabet skulde gaa for sig, lagde han sig brynjelædt paa Lejet. Ulvilda spurgte ham, hvor det kunde være; han svarede, at det havde han nu Lyst til. Da de nu troede, han laa i dyb Søvn, brød Lejesvendene frem, men han sprang ud af Sengen og slog dem ihjel.«

Saxe glemmer at fortælle om den Irettesættelse eller Tugtelse, man venter, Ulvilda maatte faa for sin Adfærd. Det hele Svigmotiv gaar ham fra nu af overhovedet af Minde og skimtes kun svagt igen ved Sagnets Slutning.

Der fortsættes med en Skildring af, hvordan Frode efter sine store Sejre i Østerleden nu ogsaa kom i Tanker om at ville vinde Ry i Vesterleden. Særlig udmales hans Felttog til Britannien, hvor Scot støder til ham med en vældig Hjelpehær, S. 78. Som Viking i Øst og Vest svarer Frode her til den vidtrejste Sanger Vidsid, der udstrækker sine Rejser lige fra Kina til Britannien. Kampene med Britter og Skotter og Forbundet med Skottekongen Scot svarer til Vidsid v. 79—80, hvor Sangeren gæster Skotter, Pikter og Lidwicinger, dvs. Bretoner. Naar der spørges om, hvorfor netop dette Afsnit af Vidsidremsen valgtes til at skænke Ulvilda en Husbond og til at udmales med bred Pensel, saa kan dertil svares, at Vesterviking vel var den mest yndede Tumbleplads for nordisk Fantasi.

Hjemvendt til Danmark, bydes Frode til Gilde af Scato, udæskes til Holmgang af Hunding og fælder ham, S. 79. I Vidsidkvadet drager Sangeren fra Britannien til Hundingerne, dvs. et Folk i Nordtyskland, altsaa i Danmarks Nabolag, v. 81.

Da to af Frodes Kammersvende stræbte ham efter Livet, skal Ulvilda ved denne Lejlighed have givet ham en Kjortel, som Vaaben ikke bed paa. Men netop denne Kjortel blev hans

Død, da han kvaltes af sin Krops Hede indeni den, S. 79—80. — Her kommer Saxe atter i Tanker om Motivet med Ulvilda, som har været underlig skudt i Baggrunden under hele Fortællingen om Frodes Sammenstød med Brittanniens Folk og Hunding. Det svarer nogenlunde til Vidsid, hvor Dronning Ealhild dominerer Indgangslinjerne, derpaa forsvinder og først genopdukker ved Slutningen af Vidsid II. Som Ulvilda skænker den hjemvendte Frode en kostbar Kjortel, saaledes skænker Ealhild den hjemvendte Vidsid en kostbar Guldring. Naturligvis er der en slem Forskel paa Gavens Hensigt og Virkning: oprindeligt skænkedes den af et ærligt Hjærte, men, som den udgaar fra Ulvilda, volder den Modtagerens Død. Dog denne Ændring er en nødvendig Følge af, at den højtfejrede Dronning Ealhild overhovedet er bleven krænget om til en nedrig Rænkespinderske.

Ulvilda-Sagnet kan nærmest kaldes Suppe paa en episk Pølsepind. Vidsid frembød en Fortælling om den navnkundige Dronning Ealhilds Rejse til den »vrede Troskabsbryder«, Goterkongen. Dette har Sagndigteren forbundet med to mytiske Kvindemotiver, der fulgte med Vidsid-listens Personer: 1) Valkyrjen Hild (halvt Navnesammenfald!), der sviger sin egen Fader og til evig Tid optræder som de faldne Krigeres Kampvækkerske; 2) Offas grumme Dronning Þrydo, der volder mange Mænds Død. Af alt dette er der uddraget en Fortælling om Ulvildas evige Intrigering. Personerne, hun faar at gøre med, har Digteren plukket ud af Listerne over Fyrster og Folk. Med Stillinger og episke Motiver har han udstyret dem helt vilkaarlig, som det faldt ham ind. Sangeren Vidsids Rolle overtages af den vidtrejste Vikingkonge Frode, der (efter hvad vi kan skønne) bliver Ulvildas sidste og egentligste Offer.

Sagnet om Alvilda og Frode Fredegod.

Den norske Saga om Alvilda og Frode Fredegod er vigtig for vor Forstaaelse af Sagnudviklingen, fordi den

i sig forener en hel Række Motiver fra de andre Varianter. Navneligningerne stiller sig, som følger.

Vidsid.	Saxe.
Ealhhild 5.	Alvilda 221.
Hunners Konge 18.	Hun, Hunners Konge 232.
Hagena, Heoden, Glommum 21.	Hithin, Högin 238, Ønev, Glomer 239.
Hælsingum 22, Hnæf 29.	Helsing 239.
Hun Hætwerum (i Saxland) 33.	Hun i Saxland (forskellig fra Kong Hun) 240.
Swcom 31, Alewih 35.	Sveakonge Alric 242.

I Valget af Hovedpersonerne Alvilda og Frode Fredegod er vor Saga selvfølgelig en Dublet af den ligeledes norske Saga om Ulvilda og Frode. Men den kvindelige Topfigur er fra at være Frodes Søster her gaaet over til at blive hans Dronning. Om Hadingsagaen minder det Forhold, at Hjadningsagnet indgaar som Hovedpart i Fortællingen; men medens dennes mytiske Heltinde Hild ovenfor ikke taalte noget andet Kvindemotiv ved sin Side, seer vi her den stereotype Alvilda som Topfigur, svarende til Vidsids Ealhhild. Om Hervararsaga minder den indflettede Kamp mod Hunnernes Konge Hun = Kampen mod Hunnernes Konge Humle i Herv. = Kampen mod Hunnernes Konge Ætla i Vidsid 119 ff.

Et interessant og tydeligt Minde om Vidsid er det, at Sagaen skelner Hunnerkongen Hun fra en underordnet Saxerfyrste af samme Navn = Hætwerer-fyrsten Hun, Vids. 33. I det hele er den her paaviste Variant et af de mest indlysende Exempler paa Vidsidreflexer.

Sagnet om Ulvilda, Frode og Haldan Bjærggram.

Sagaen om Ulvilda, Frode og Haldan hører til Saxes norske Stof; Albert Jensen har i norsk »Historisk Tidsskrift« (1925) 370 paavist, at Haldan delvis svarer til Hjadningmytens Hedin. Iøvrigt medtager jeg i dette Afsnit Stof fra Saxe, der strækker sig indtil henimod Sagtidens Slutning.

Det er ikke Meningen dermed at ville paastaa, at det repræsenterer een og samme Sagnkilde, men jeg lader det kun staa her, fordi jeg ikke finder andet Sted at indordne det paa. Navneligningerne er, som følger.

Vidsid.	Saxe.
Ealhhild 5.	Ulvilda 320.
Hagena, Heoden 21.	Haldan, Haquin 323.
Witta weold. . Hælsingum 22.	Vitolf i Helsingia, 323.
Sigehere 28.	Sigar 334.
Alewih 35.	Alf 334.
Hundingum 81, Eormanric 88, Ealhhild 97.	Alvilda 335, Hunding 350.
Eormanric 111.	Jarmeric 408.
Becca 115.	Bicco 412.

Ulvilda staar, som sig hør og bør, ved Sagaens Top, ligesom Ealhhild ved Toppen af Vidsidsamlingen. Naar hun kives med en Svigerinde om Rang og Byrd og ophidser sin Husbond Frode til at afbryde al Omgang med Broderens Familie, saa svarer det nøje til Skildringen af Frodes Søster Ulvilda og har samme Motivering.

Den øvrige Fortælling om Frode og Haldan er en Blanding af Skjoldungsagn og Hjadningsagn. Af Interesse er følgende Stykke, hvis Afstamning fra Hjadningmyten er paavist af Albert Jensen.

Haldan »lagde Haand paa Sverige og fældede dets Konge i Strid. Dernæst vilde han holde Slag med hans Dattersøn Erik, Søn af hans egen Farbroder Frode; og da han hørte, at han havde en Kæmpe ved Navn Haquin, som vidste at døve Sværd ved Tryllekvad, lod han gøre en vældig jærnbunden Kølle, for med Egebul at overvinde Trolddommens Magt. Han foer med Hjælm paa Hovedet, men uden Skjold, midt ind blandt de vildt fremstormende Fjender og svang med begge Hænder sin Egebul. . . ; Enden blev, at han med et mægtigt Kølleslag knuste Kæmpen. . . Ikke des mindre blev han overvunden og undveg til Helsingland. Her tyede han til en Mand ved Navn Vitolf, som fordem havde tjent i Kong Haralds Gaard, for at søge Lægedom for sine Saar. Det meste af sin Tid havde Vitolf tilbragt under Vaaben, men omsider var han efter sin Høvdings ynkelige Død draget

bort til dette øde Land, hvor han havde lagt sig efter Bondesyssel og glemte sin vante Vaabenfærd. Han havde ofte været udsat for Fjendens Spyd og havde ved idelig at helbrede sine Saar vundet ikke liden Indsigt i Lægekunsten; men naar nogen med fagre Ord bad ham om Hjælp, havde han for Skik at sende dem en lønlig Skade paa Halsen istedenfor at helbrede dem; thi han regnede det for en større Ære, naar man ved Trusler tvang ham til at tjene sig, end naar man venlig bad ham derom. — Da nu Eriks Hærmænd vilde lægge sig paa Lur ved hans Gaard for at fange Haldan, blændede han deres Syn, saa de end ikke kunde se saa langt som til det nærmeste Hus. . Ved hans Hjælp vandt Haldan sin fulde Førlighed igen.«

Dette Stykkes Afstamning fra Hjadningmyten er umiskendelig. Der fortælles i Kudrundigtet om den forbitrede Kamp mellem Hagene og Heteles Ven Wate = Hælsingernes Fyrste Wada i Vidsid v. 22. Efter Kampen læger Wate de overlevende Kæmpers Saar; da man beder ham læge ogsaa Fjendernes Høvding Hagene, afviser han først Opfordringen med disse Ord: »ich bin ir arzât niht«, str. 533 (Martin). Vi har allerede ovenfor fundet Kampscenen afspejlet i Hadingsagaens Skildring af Kampen mellem de to vrede Gubber og Hadings følgende Flugt til Helsingland. Paa nærværende Sted er der indtraadt en dobbelt Personforskydning. I Kampskildringen er Wate afløst af Haldan = Hading, Hetele, i hvis Interesse Kampen udkæmpes; derimod huskes ogsaa her Flugten til Wates Land Helsingland. Ved den paafølgende Lægedoms-Akt er Wate afløst af Vitolf, dvs. Wadas Sidemand Witta i Vidsid; Udvidelsen -olf skyldes en Radbrækning af Textens Witta weold, »Witta regerede«. Den hele Fortælling staar uden synderlig Sammenhæng med det øvrige Sagn, og den stærke Udmaling er ret umotiveret. Men det er netop typisk for Heltesagnet, at det ofte kaster sin Kærlighed paa uvæsentlige Biepisoder, som udmales atter og atter med største Grundighed; et tilsvarende Exempel fra Nibelungsagnet er Hagenes Rotur paa Donau, hvor han brækker en Aare.

I Forhold til Haldansagnet staar Sigarsagnet hos Saxe paa den rigtige Vidsidplads, — medens det derimod, som vi ovenfor saa, er rykket for langt ned, naar vi tager Hensyn til Saxes Afspejling af Vidsidrækkefølgen som Helhed. Dermed skal ikke være sagt, at Haldansagnet og Sigarsagnet har dannet nogen egentlig Enhed i Overleveringen; ifølge Axel Olrik er jo Haldansagaen en norsk Kilde, medens derimod Saxes Fremstilling af Sigarsagnet røber væsentlig danske Træk. Imidlertid er det muligt, at de to Sagn allerede forud for Saxe har været bragt i en eller anden Forbindelse.

Alvilda som Alf Sigarsøns Brud turde vel skyldes Om-talen af Ealhild ved Slutningen af Vidsid II, og fra samme Stykkes Hundinger v. 81 stammer aabenbart Hunding i Saxes Oprensning af de fem Landsstyrere efter Sigarslægtens Undergang.

En umiskendelig Vidsidreflex er endelig Jarmerics og Biccoss Indførelse ved Sagntidens Slutning. Den paafølgende danske Urkonge Sne er ligesom en Skillestreg, der udtrykker, at her hører Vidsidstoffet op og den rent nordiske Overlevering tager fat.

Sagnet om Alfhild og Angantyr.

Sagaen om Frode Fredegod hos Saxe indeholder et Stykke om Angantyr og hans Frænder. I dette Tilfælde er Saxe dog ikke vor Hovedkilde, men Overleveringen er fyldig repræsenteret paa norsk-islandsk Grund; til de paagældende Kilder hører Eddakvadet Hyndluljóð, Örvarodds Saga og fremfor alt Hervararsaga. Imidlertid er Saxes Text ikke uden særlig Værdi; hans Gengivelse af Angantyrs Brødrøflokk fastholder den oprindelige Vidsidrækkefølge bedre end nogen anden Kilde. — Navneligningerne er, som følger.

Vidsid.
Ealhild 5.

Norske Sagn.
Alhildr Herv. 1. (Almveig
Hyndl., Alvig hin spaka Skáld-
skaparmál c. 73).

Vidsid.	Norske Sagn.
eastan 8.	Í Austrveg Herv. 3, austr Hyndl. str. 24 (= Örv.), austan af Flæmingjalandi Örv.
Heoden 21.	
Breoca Brondingum, Billing 25.	Bíldr, Bagi Örv.; Brander Saxe 250.
Þyringum 30.	Tyrflingr Hyndl., Örv. (Tirvingar Saxe). Haddingjar Hyndl. Örv. (Haddingi Saxe).
Ongendþeow 31, Hætwer . . 33, Herefarena 34.	Hiortwar . . , Hiarthwar-rani, Angantír Saxe (bagersti Listen).
mid Hunum, Hreðgotum 57.	Reiðgotaland Herv. 9, (Húna-land 10).
Herelingas 112.	Haraldr Herv. 9.
Heaþoric, Sifeca (m.), Hliþe, Incgenþeow 115.	Heiðrekr, Sifka (f.), Hlǫðr, Angantýr Herv. 10.
Wiþ-Myrgingas, Wyrmhære 118. 119, kæmper mod Ætla's Folk 122.	Ormarr Herv. 12, i Myrk-Viðr Herv. 14, kæmper mod Humlis Folk Herv. 14. (Ormarr fostrer Her-vǫr f. ∠ Wyrm-hære; Humli = Humbers, rois des Hunus, hos Wace, = Ætla).
Ræðhere, Rondhere, Gislhere 123. (Ealhild slutter Vidsid II v. 97-102).	Gizurr Grýtingaliði Herv. 14, Randvérr Herv. 16 (Søn af Raðbarðr, Langfeðgatal, Søn af Alfildr, Herv. 16).

Hovedindholdet kendemærkes ved, at efter den kvindelige Topfigur Alhild følger en Skildring af Hunnerkampen; det samme har vi fundet efter Alvilda i Frode Fredegods Saga, og Modellen er Hunnerkampen efter Ealhilds Optræden i Vidsid.

Den foreliggende Sagnsamling har sin Interesse ved at vise os et Urgrundlag, der er delvis fuldstændigere end den Version af Vidsid, som vi kender. Medens Vidsid har Topfiguren Ealhild forud for Hovedafsniit I og bagefter Hovedafsniit II, er der intet Spor af denne Figur bagefter III; derimod i Hervararsaga staar Alhild ved Indgangen og ved Udgangen, saa hun peger tilbage paa en Version, hvor hun

fuldtud har udfyldt den Opgave at tjene som samlende Ramme. Endvidere finder vi i Hervararsaga og de tilhørende Overleveringer en Række Navne, som Vidsid ikke kender, men som utvivlsomt gaar tilbage til Folkevandrings-tiden: Hiarrandi som Repræsentant for Hjadningmyten i Angantyr's Brødre-flok hos Saxe; Tyrfingr = Opnævner for Tervinger = Vestgoter; Gizurs Tilnavn Grýtingaliði, dvs. Fyrste for Greutunger = Østgoter; Harfaða fjöll = Kar-paterne; Danpar = Dnjepr, Dun-heiði = de lugiske Duners Land i Slesien.

Ealhild er i Hervararsaga halvvejs mytiseret, som det fremgaar af følgende Fortælling om Alfhild.

»Alf hed en Konge, som styrede Alfheimar; Alfhild hed hans Datter. Alfheimar hed dengang Landet mellem Götaelven og Raume-lven. En Høst blev der gjort stort Diseblot hos Kong Alf, og Alfhild gik til Blotet; hun var fagrere end alle Kvinder, og alt Folket i Alfheimar var skønnere at se end andet Folk paa den Tid; men om Natten, da hun rødfarvede Alteret, tog Starkad Aludreng Alfhild bort og havde hende hjem med sig. Kong Alf an-raabte da Thor om at lede efter Alfhild, og siden dræbte Thor Starkad. Da for Alfhild hjem til sine Frænder.« — Fra hendes Datter Baughild nedstammede Angantyr's Æt.

Den samme Person, Alfhild fra Alfheimar, optræder i Ynglingasaga c. 53; her hedder Faderen blot Alfarin og hun giftes med Guðrøðr hinn mikilláti, jfr. Ulvilda g. m. Guthorm, Saxe 57. Til alt dette Sagnvæv foreligger der i Vidsid ingen anden Motivering, end at Ealhild var nævnt paa stærkt fremskudt Plads, og at Fantasien derfor nød-vendig maatte søge at forklare denne hendes Stilling paa en eller anden Maade. Det eneste Spor af Vidsidreflex i Skildringen af Alhilds Forhold er maaske Datterens Navn Baughild; det turde være et afbleget Minde om, at Ealhild efter sin Hjemkomst fra Ermanriks Hof skænkede Sangeren Vidsid en Ring, oldeng. beag, oldn. baugr, v. 90—97.

Hyndluljóð erstatter Angantyr's Stammemoder Alfhild

med Almveig, gift med Halfdan Gamle; Snorre kalder hende i Skáldskaparmál c. 73 for Alvig hin spaka, Datter af Kong Eyvind hin rige af Holmgard. En tilsvarende Radbrækning af Navnet kendes fra det danske Runekongetal, hvor Frodes Hustru, som ellers hedder Alvilda eller Ulvild, til en Forandring kaldes Alogh, var. Aloff el. Alath.

Det vil maaske endnu forekomme Læseren en altfor dristig Tanke, at Almveig-Alvig skulde være en Radbrækning af Alfhild-Ealhild. Men den videre Sammenhæng gør denne Slutning uundgaaelig. I Hyndluljóð str. 16 fremstilles Almveig som Moder til 4 Fyrsteætter: Skjoldunger, Skilvinger, Ødlinger, Ynglinger. Snorre har et noget afvigende Udvalg af Efterkommere efter Alvig hin spaka: Hildinger, Nivlunger, Ødlinger, Ynglinger, Døglinger, Bragninger, Budlunger, Lofdunger, Siklinger; som Repræsentanter for Nivlunger og Ødlinger nævnes henh. Gjuke og Kiar. Dette Stykke er en Udvidelse af det indledende Stormagtsafsnit i Vidsid Fyrstelite. Skjoldungerne svarer til Scealdwea i den sekundære Vidsid, Fyrstestamtavlen; Budlunger svarer til Vidsids Ætla, Gjuke til Gifica, Kiar til Casere, Ynglinger til Ongendþeow, Bragninger vel til Breoca, Siklinger til Sigehere. Den efter Fyrsteætterne følgende Opregning af menige Personer under Fællestitlen Angantyr's Brødre svarer til Vidsids Fyrster af lavere Rang, der følger efter Stormagtsafsnittet. Saaledes vil det sees, at Eddaoverleveringen endnu tydelig afspejler det Rangskel, der gøres i Vidsid.

Fødestedet for Angantyr's Brødræflok stedfæstes faststaaende ved Udtryk som »østen«, »øster«, »Østervej«, jfr. Hyndl. str. 24: þeir í Bolm austr bornir váru. Dette er en tydelig Reflex af Ealhilds Rejse til Kong Ermanrik »eastan af Ongle«, Vidsid v. 8.

Angantyr's Brødræflok svarer til Vidsids Fyrstelite, hvad jeg allerede har paapeget i »Arkiv f. nord. fil. XXXVI 19 ff. — Navnene er for Størstedelen radbrækkede, eller ogsaa er de tillæmpede med Henblik paa den senere følgende

Sagnhandling. Heoden er erstattet af de to Haddinger, som svarer til Hading i den ovenfor paaviste Afspejling af Hjadningmyten; ved Siden af dem staar i Saxes Version Heodens Ven, Sangeren Hiarrandi. Thyriingerfolket er afløst af Tyrfingr, Opnævner for Tervingerne dvs. Vestgoterne, hvis Skæbner fremstilles nedenfor i Skildringen af Hunnerkampen. Folket Hætwererne er blevet til Personen Hervarðr, medens det genetiviske Folkenavn Herfarena er blevet spaltet i to Personer, Hiartwar og Rani. Paa Bagvægtpladsen har Saxe, som sig hør og bør, Angantir, der svarer til Vidsids Sveakonge Ongendþeow.

Hervararsaga har flyttet Hovedpersonen fra Bagvægtpladsen hen paa Forvægtpladsen, hvad der er en Ændring af det overleverede, men ikke i Strid med Reglerne for folkelig Fortælling. Den samme Flytning har Hyndluljóð og Örvarodds Saga villet foretage, men idet her Stavrimsoordningen fastholdes, kommer Angantyr ikke til at staa rigtig paa Forvægtspladsen, men først som Nr. 4: Hervarðr, Hjørvarðr, Hrani, Angantýr.

Det, der i Sagnet fortælles om den navnkundige Viking Angantyr, er et Supplement til Beovulfs Skildring af Sveakongen Ongendþeow; vi erfarer herigennem, at Skuepladsen for denne svenske Helts Gærninger er Kattegategnene.

Slutningen af Hervararsaga handler om en Angantyr Nr. 2, som holdes tydelig skilt fra Nr. 1 og er en helt anden Person, nemlig Romerstatholderen Aëtius, ogsaa kaldet Agetius, og (hos Nennius) Aequantius. I Virkeligheden har han kun at gøre med den ene af de skildrede Hunnerkampe, nemlig Attilas Nederlag ved Châlons i Gallien; herhen hører Vidsids Navnepar Hliþe, Incgenþeow = Frankerkongen Chlodjo og Romerstatholderen Aëtius.

Den anden Hunnerkamp er bleven knyttet til Angantyr, væsentlig fordi Skildringen af den i Vidsid følger umiddelbart efter Omtalen af Hliþe og Incgenþeow. Much formoder, at Angantyr er bleven sammenblandet med Langbarkerkongen Agilmund, der ifølge Paul Warnefrid I 16

blev overfalden og fældet af Bulgarerne; denne Agilmund forekommer som Ægelmund umiddelbart forud for Vidsids Skildring af Hunnerkampen, v. 117. Muchs Formodning kan have sin Sandsynlighed, men den er ikke strængt nødvendig for at forklare Sammenkædningen af de to Hunnerkampe.

Skuepladsen er udstyret med rige Enkeltheder, fyldigere end i Vidsid: Tyrfinger = Tervinger, Grytinger = Greutunger, Dunheiði = de lugiske Duners Land, Myrkviðr = got. Miriquidu, Wiþ-Myrgingernes Land, Danpar = Dnjepr, Harfaðafjöll = Karpaterne, Dylgja, Jassafjældene, Ernar herað etc. Vi noterer nogle ejendommelige Tilfælde af Venden-op-og-ned paa Navneleddene. Myrk-viðr i Herv. og Angantyrkvadet er = Wiþ-Myrginger i Vidsid; her er Myrk-viðr sikkert det oprindelige, da det støttes ved den gotiske Form Miriquidui = Erzgebirge i tysk Overlevering, jfr. Thietmar, Mon. Germ. SS. V 807. Ved Siden af Landeværnsmanden Ormarr, som er den direkte Fortsættelse af Vidsids Wyrmhære, staar hans Fosterdatter Hervør, som er dannet ved at vende Navnet om. Den samme Omskabelse fra Hankøn til Hunkøn iagttager vi ved Heidreks Hustru Sifka = Heaþorics Sidemand Sifeca i Vidsid. De to Tilfælde af Mænds Omskabelse til Kvinder er interessante Exempler paa, hvordan Kvindemotivet, der fuldstændig savnedes i Grundlaget for Vidsidsamlingen, efterhaanden breder sig mere og mere.

Efter Hunnerkampens Slutning bliver Personen Randvér løst paahægtet = Rondhere i Vidsid 123. Langfeðgatal kender paa tilsvarende Plads ogsaa Faderen Raðbarðr = Sidemanden Rædhere i Vidsid.

Randvérs Moder Alfhild, Ivar Vidfadmes Datter og tilige Moder til Harald Hildetand, har ikke nogen direkte Model i det paagældende Stykke af Vidsid, men vi maa som sagt forudsætte, at der fandtes en fyldigere Version, hvor Ealhild markerede Slutningen ligesaa vel som Indledningen.

Ved de nøjere Enkeltheder af Sagnet om Hunnerkampen skal jeg ikke opholde mig, da jeg har drøftet dem udførlig

i min Afhandling »Angantyrkvadets Geografi« i »Arkiv f. nord. fil.« XXI 30 ff.; jfr. Much i »Zeitschrift f. deutsches altertum« (1888); Heusler i »Reallexikon der germ. Altertumskunde«, Art. »Hunnenschlacht«; Singer i »Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur« Bd. 50 (1926) 153.

Angantyrkvadets Indledningsstrofe.

Som Parttext i Hervararsaga forekommer et Kvad i Eddastil, omhandlende Hunnerkampen. Det indledes med en kort, sammentrængt Fyrstelite.

Vidsid.

Ætla weold Hunum,
Eormanric Gotum 18.
Casere Creacum 20, Denum 28,
Wald 30.
Ongendþeow 31.
Ongle; Alewih. .manna modgast
35, 36.
Heaþoric, Hliþe 116.

Angantyrkvadet.

Ar kvaðu Humla Hunum raða,
Gizurr Gautum, Gotum Anganty,
Valdar Dqnum, en Vqlum Kiar,
Alrek enn frækni enskri þjoðu.
. .Hlqðr. ., Heiðreks arfi.

Ved første Øjekast synes Forskellen mellem de to Remser ret væsentlig, men ved nøjere Eftersyn vil det hurtig skønnes, at den ene er Afkom af den anden.

Der savnes Spor af Topfiguren Ealhild; dvs. Texten udtrykker paa dette Punkt et Stade, der ligger forud for Kvindemotivets Indførelse. Længere nede i Kvadet dukker der ganske vist et Kvindemotiv op med Fortællingen om Hervørs Fald i Kampen mod Hunnerne; det spiller dog ikke nogen større Rolle, og vi har ovenfor seet, at Kvinden Hervör er en sekundær Udspaltning udfra den mandlige Grænseforsvarer Wyrmhære.

Det følger af sig selv, at Hervararsagas Hovedpersoner har faaet deres Navne indført istedenfor dem, der stod i Vidsid: Humle for Ætla, Angantyr o: Romeren A(g)ëtius, Aequantius, for Eormanric, — hvad der iøvrigt kun delvis medfører et virkeligt Personskifte, da Humle, fransk Hum-

bers, er et velkendt vesterlandsk Kendingsnavn for Ætla, Attila, i Sagnet om Kampen paa de catalauniske Marker. Derimod er der af det oprindelige Remsestof blevet staaende en Del Handlingen uvedkommende Navne, og det er dem, der sætter os istand til at paapege Afledningsforholdet. Vel er de mere eller mindre radbrækkede, og der er foretaget helt vilkaarlige Ombytninger og Udeladelser; men alligevel er Identiteten umiskendelig. Casere gengives ved Kiar, som vi ogsaa træffer f. Ex. i Vølundkvidens Indledningsprosa; det er det velkendte Herskernavn »Kejser«. At det tilhørende Folk Grækere er ombyttet med Vælske, gør intet, da de to Folkenavne politisk danner en Enhed. Danerne, som følger efter Kejsers Folk er ved Udskydning af nogle Led bleven kædet sammen med den uvedkommende Fyrste Wald, hvis Navn forlænges til Valdar. Endelig er Riget Angel blevet skilt fra Offa og knyttet til hans Nabo, Danekongen Alewih den modige, der nu fremtræder som Alrekr enn frækni.

Hermed er den nye Text færdig. Det er et typisk Exempel paa Remseforplantelse, endnu holdende sig indenfor den gamle historisk-episke Plan, men dog med stærk Forskydning af Navneformerne.

Sagnet om Álof og Adils.

Texten meddeles af Snorre i Ynglinga Saga c. 32. Der lader sig iagttage følgende Parallel.

Vidsid.

Ealhhild
er Dronning i et Land, der i senere nordisk Overlevering bliver til Saxland.

Hun er oldengelsk Overleverings eneste navnkundige Dronning i »Saxland«.

Snorre.

Álof hin ríka (Navnet radbrækket) er Dronning i Saxland.

Hun er norsk Overleverings eneste navnkundige Dronning i Saxland.

Hendes Folk kan ikke være ægte Saxer, da disse som Republikanere ingen Dronninger havde.

Vidsid.

Hendes Folk, Myrgingerne, maatte i yngre nordisk Overlevering, da dette Navn glemtes, blive til Saxer.

Hun nævnes i Forbindelse med en Kong Éadgils.

Deres Forbindelse ytrer sig i begges Husbondforhold til en myrgingisk Tjenestemand Vidsid.

Vidsid er vidtrejst og kan fortælle meget. Han gæster som Sanger først Sveakongen, dernæst Danekongen og siden »den vrede Troskabsbryder« (Ermanrik).

Ealhild opsøger Troskabsbryderen og vender hjem igen.

Den kostbare Guldring, som Vidsid har faaet af Troskabsbryderen, giver han til sin Husbond Éadgils efter sin Tilbagekomst.

Snorre.

Hendes Folk, Saxerne, er altsaa et yngre nordisk Substitut for et ældre Stammenavn (= Myrgingerne).

Hun nævnes i Forbindelse med en Kong Adils (lydret = Éadgils).

Deres Forbindelse ytrer sig i begges Husbondforhold til en saxisk Tjenestekvinde Yrsa.

Yrsa er viis og veltalende (»vitr ok vel orðum farin ok allra hluta velkunnandi«). Hun bliver Dronning først hos Sveakongen, dernæst hos Danekongen, en stor Kvindeforfører (Helge, som havde avlet hende med Álof).

Álof opsøger sin Forfører, (røber Yrsas Byrd), og vender hjem igen.

Det Ægteskabsbaand, Yrsa har indgaaet med sin Moders Forfører, løser hun, og hun vender tilbage til sin forrige Husbond, Adils.

Udgangspunktet i Vidsid til den mærkelige oldnorske Roman er unægtelig spinkelt, men Navnene og de etnisk-geografiske Rangmærker lader dog ingen Tvivl om Identiteten. Den halvkvædede Vise er altsaa blevet spundet videre af Nordboerne. Romanens mest spændende Punkt, Helges Blodskamsforhold til hans og Álofs Datter Yrsa, skyldes sikkert Samblanding med den nordiske Myte om Hølge og Thorgerd Hølgabrud; se herom »Hjemligt Heden-skab« 176 og 186. Hos Saxe erstattes Álof af den voldtagne Thora (Kæleform for Thorgerd), og Helges Blodskam med Datteren gøres til en Følge af Thoras djævelske Hævnplan mod Forføreren. Dette Motiv kommer ikke frem i Snorres korte Uddrag af Romanen, men kan jo godt have været tilstede i den Sagnkilde, han fulgte. Det stemmer

ialfald med den Udvikling, som Ealhilds Karakter har faaet i Saxes forskellige Ulvilda-Skikkelser.

En anden Variant af Romanen har vi i Hervararsaga, hvor Alfhild bortføres af den danske Helt Starkad, — det vil vel sige voldtages af ham —, og skænker ham Datteren Baughild; Ordleddet *baugr* »Ring« minder endnu om den Ring, som Troskabsbryderen skænker Vidsid.

Álof-Sagnet staar hos Snorre uden Tilknytning til andre Vidsid-Reflexer. Det er en i sig selv afsluttet Episode. Den er udsprungen af Ealhilds paafaldende Fremhævelse i Grundtexten og dens Mystik skyldes den halvkvædede Form, hvorunder Meddelelserne om hende gives. Interessant er og bliver den som Vidnesbyrd om, hvordan det af Vidsid-samleren indførte epokegørende Kvindemotiv vedblev at tage Sindene fangne.

Kálfsvísa og Snorres Søkongeliste.

I »Skáldskaparmál« c. 66 citerer Snorre Rytterlisten Kálfsvísa, som hører til de iøjnefaldende Vidsidreflexer; Digteren Kalf er ikke ellers kendt.

Vidsid.	Kálfsvísa.
Ætla weold Hunum	Atli (reið) Glaumi
Gotum . . . Gifca	
Hagena Holmrygum. . . Glommum	Høgni Hølkvi
Fin Folcwalding . .	. . . . Følkvi
Sigehere.	Gunnarr Gota, enn Grana Sigurðr.

Tilfældet er et typisk Exempel paa Remsestoffets mekaniske Viderevæxt. Vidsids »weold« (»regerede«) har været oversat til oldn. »réð«, som i østnordisk Sprogform faldt sammen med oldn. »reið« (»red.«). Ad denne lydmechaniske Vej blev Fyrsternes oprindelig menneskelige Under-satter forvandlede til deres Rideheste.

Den oprindelige Vidsidrækkefølge er i nogle Tilfælde fastholdt, i andre Tilfælde noget omkalfatret. Hunnerkongen Atla staar urokkelig paa sin Førsteplads, men hans Hest

Glaum stammer fra Hedins Folk Glommerne, der har hjemme længere nede i Rækken. Høgne kan siges at have holdt sin Plads. Hans Hest med det noget radbrækkede Navn Hølvk- er opstaaet af Holmrygerne ved at sammenrimes med en Radbrækning af Friserkongen Finns Slægtsnavn Folcwalding. Goterne er fra første Linje flyttede hen til sidste, og sammen med deres Opnævner-Hest Gote ogsaa dens Rytter Burgunderkongen. Istedensfor den ældste episk kendte Burgunderkonge Gifica indsættes hans Efterfølger Gunnar. Sammen med ham optræder den kendte Vølsung Sigurd Fafnesbane, der afløser Vidsids Danekonge Sigehere. Det er Sigurd, der har trukket Gunnar hen til Slutningslinjen, for de to danner jo et kendt Navnepar fra Nibelungsgættet.

I »Skáldskaparmál« c. 84 sammenstiller Snorre en Sø-kongeliste, som atter og atter giver Genklang af Vidsidsremsen.

Vidsid.	Snorre.
I. Ætla	Atli, . . . Glammi,
Becca Baningum (∠*Bain-)	Beiti, . . Beimuni
Hagena . . Glommum	Høgni . .
.. Myrgingum, .. Hundingum	Mysingr, Hundingr
Helm.	Hjalmar.
II. Ætla weold Hunum, -ric	Gautrekr ok Húnn
Gotum	
Bu . . Gifica	Gjuki, Buðli
Hnæf, Hocingum, Helm	Homarr, Hnefi
Sæferð . . Herefarena.	Hyrvi, Syrvi.

De to Stumper er typiske Exempler paa forskelligt, mekanisk Udpluk af samme Grundremse.

Slutning.

Vi har ovenfor seet, hvorledes Folkestamtavlen over Mands Sønner fra førkristelig Tid forplanter sig videre til Frankerne i Tiden efter Folkevandringen; hvorledes den genspejles i Vidsidkvadets Rejsebeskrivelse, sammenkædes med

en Liste over europæiske Fyrster og Folk og en Liste over Goterkongen Ermanriks Hirdmænd; hvorledes den kvindelige Topfigur Ealhhild indføres til at holde sammen paa denne Bunke hidtil rent maskuline Remser; hvorledes Vidsids Fyrstelige omstøbes til en Fyrstestamtavle og udvides ved Tilføjelse af Personer som Kong Skjold; hvorledes Vidsid atter paa nordisk Grund genspejles i talrige Sagn, om Alvilda og Skjold, om Ulvilda og Frode (2 Udgaver), om Alvilda og Frode Fredegod, om Alfhild og Angantyr's Æt, om Álof og Adils, samt — uden den kvindelige Topfigur — i Hadingsagaen, i Angantyrkvadets Indledningsstrofe, i Kálfsvísa og i Snorres Søkongeliste; endelig, hvordan et Udvalg af disse Sagn (efter den udvidede Vidsid-Redaktion) hæftes sammen i Tilslutning til Vidsids Grundstamme, spændende fra Skjold til Jarmerik, og saaledes former sig til det navnkundige literære Dokument, der hedder: den danske Kongerække.

Det er en sammenhængende literær Traad paa det meste af halvandet tusend Aar. Ingen Traad i gottonsk Literaturhistorie kan siges at gaa længere tilbage. Ganske vist er den, maalt med Nutidsforestillinger, af inferior literær Værdi. Men alligevel har den sin store Interesse, fordi den hjælper os til at forstaa Tilblivelsen af et saa vigtigt og folkekendt Produkt som den danske Kongerække.

Det 4. nordiske Historikermøde i København og Sorø 29. Juni-4. Juli 1926.

AF

AXEL LINVALD.

INDEN Afslutningen af det 3. nordiske Historikermøde i Göteborg 7. Juli 1923 rejste Dagens Mødeleder, Prof. Aage Friis, Spørgsmaalet om en Fortsættelse af de nordiske Historikermøder. Han meddelte, at Göteborg Mødets Præsidium havde drøftet Sagen og anbefalede Fortsættelsen, samt tilføjede, at der fra dansk Side næredes Ønsker om, at det næste Møde maatte blive afholdt i København. Forsamlingen sluttede sig til disse Udtalelser, fastsatte Tidspunktet til 1926 og nedsatte en Organisationskomité, bestaaende af Professorerne Almquist, Friis, Gran, Koht, Ólason, Romdahl, Sylwan og Wrangel, Rigsantikvar Fett og Docent Castrén samt Mødets Generalsekretær, Lektor Wimarson. Det blev overdraget til sidstnævnte at foretage de indledende Skridt.

I sin Udtalelse paa Göteborg-Mødet havde Prof. Aage Friis betonet, at Mødets Afholdelse i København maatte blive afhængig af en almindelig Tilslutning blandt hans danske Kolleger. Allerede i September 1923 omsendte han derfor til en Række danske Historikere et Referat af de faldne Udtalelser og foreslog derefter, at Henvendelsen fra den i Göteborg nedsatte Komité blev rettet til Formændene for Dansk historisk Forening, Museumsdirektør Dr. phil. M. Mackeprang, og for Historisk Samfund, Redak-

tør cand. mag. Erik Møller. Da derpaa fremkom en Forespørgsel fra Lektor Wimarson tilligemed en Meddelelse om, at man blandt svenske Historikere, baade i Uppsala, Lund og Göteborg, nærrede betydelig Interesse for Mødets Afholdelse, udsendte de nævnte Formænd 20. Maj 1925 en Indbydelse til et forberedende Møde, stilet til Medlemmerne af »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie« og af »Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie«, til Bestyrelsen for »Dansk historisk Fællesforening« samt til 20 andre aktive Historikere. Mødet, afholdt 28. Maj 1925, konstaterede ved Afstemning, at der var almindelig Stemning for Afholdelse af et Historikermøde i København, men udsatte den endelige Beslutning, indtil et særligt nedsat Udvalg yderligere havde overvejet Sagen. Udvalget kom til at bestaa af fhv. Professor Johs. Steenstrup, fhv. Rigsarkivar Kr. Erslev, fhv. Statsminister N. Neergaard, Professorerne J. Oskar Andersen, Erik Arup, Knud Fabricius, Aage Friis og Poul Johs. Jørgensen, Rigsarkivar L. Laursen, Museumsdirektør M. Mackeprang, Overbibliotekar Carl S. Petersen samt cand. mag. Erik Møller.

Medlemmerne af dette Udvalg drøftede derefter Sagen, som endelig paany 18. September og 19. November 1925 blev underkastet en nærmere Drøftelse indenfor den ovenfor nævnte mere omfattende Kreds af Historikere. Særlig forhandlede man om Tilrettelæggelsen af dets Form. Professorerne Erik Arup og Aage Friis gjorde gældende, at man i betydelig Grad burde komme bort fra de Foredrag om specielle Emner, som er almindelig paa videnskabelige Kongresser, og i Stedet for søge at faa fremdraget Hovedspørgsmaal indenfor almindelig Historieforskning, enten af metodisk eller praktisk Betydning eller af aktuel Karakter. Der burde opstilles en fast Arbejdsplan, og en nedsat Centralkomité have Ret til at bestemme, hvilke Emner der skulde komme til Drøftelse. For hvert Forhandlingsspørgsmaal skulde een eller to Indledere, valgt af Centralkomitéen efter Samraad med særligt interesserede i de forskel-

lige Lande, i Foredrag paa ca. $\frac{1}{2}$ Time gøre Rede, hvorefter skulde følge en omfattende Diskussion. Indlederens Theses skulde i god Tid før Mødets Afholdelse i sammentrængt Form være meddelt samtlige Deltagere.

Resultatet blev Beslutningen om Afholdelse af det nordiske Historikermøde i Sommeren 1926, at en væsentlig Del af Forhandlingerne — efter Forslag af Professor Aage Friis — skulde henlægges til Sorø, og at Mødet i alt væsentlig skulde afholdes i de overleverede Former. Fra forskellig Side blev det dog fremhævet, at Ledelsen saa vidt mulig skulde virke hen til, at Foredragene ikke blev altfor specielle, og navnlig sørge for, at der til hver Forhandlingsdag blev tilvejebragt et Foredrag om et mere almindeligt Emne, evt. med flere Indledere, og saaledes at der i Forvejen var omsendt en kortfattet Disposition.

Den nærmere Ordning blev overdraget en Komité, bestaaende af Prof. Dr. phil. Aage Friis som Præsident; Raadstuearkivar, Magister Axel Linvald som Generalsekretær; samt som Medlemmer Prof. Dr. theol. J. Oskar Andersen; Prof. Dr. phil. Vilh. Andersen; stud. mag., Formand for »De Historiestuderende« Preben Arentoft; Museumsdirektør, Docent, Dr. phil. Francis Beckett; Kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil. Louis Bobé, Formand for Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie; Prof. Dr. phil. Knud Fabricius, Formand for Dansk historisk Fællesforening; Dr. phil. Ellen Jørgensen; Prof. Poul Johs. Jørgensen; Rigsarkivar L. Laursen; Direktør for Nationalmuseet, Dr. phil. M. Mackeprang, Formand for Dansk historisk Forening; Redaktør, cand. mag. Erik Møller, Formand for Historisk Samfund.

Komitéens Indbydelse til Deltagelse i Mødet blev tiltraadt af Prof. Dr. phil. Erik Arup, Undervisningsminister, Fru Nina Bang, fhv. Rigsarkivar, Dr. phil. Kr. Erslev, fhv. Statsminister N. Neergaard, Overbibliotekar Carl. S. Petersen, fhv. Professor, Dr. jur. & phil. Johs. Steenstrup og fhv. Generalløjtnant, Dr. phil. A. Tuxen.

Mødets praktiske Forberedelse og Organisation blev overdraget Præsidenten og Generalsekretæren; kun om mere principielle Spørgsmaal skulde der træffes Bestemmelse af det samlede Udvalg. Det var en Forudsætning, at selve Mødets Ledelse, ligesom i Oslo og Göteborg, skulde overtages af et af Mødet valgt Præsidium, bestaaende af de ældste Professorer, Rigsarkivarer etc. i de forskellige nordiske Lande.

Endnu stod tilbage i Hovedtrækkene at tilrettelægge Mødets ydre Rammer, tilvejebringe de nødvendige Pengemidler, skaffe Lokaler etc. Tidspunktet blev fastsat til 29. Juni—4. Juli 1926, 29. og 30. Juni i København, 1.—4. Juli i Sorø. Til Forhandlingerne i København stillede Universitetet sine Lokaler til Raadighed; under Opholdet i Sorø (Indkvartering saavel som til Afholdelse af Foredrag) gav Undervisningsministeriet Tilladelse til at benytte Sorø Akademi. Dets Rektor Hr. Raaschou Nielsen og hans Frue paatog sig beredvilligt det store Arbejde, der var forbundet med at huse og forpleje de mange Mennesker i Sorø. Endelig kan nævnes, at en Række Studenter og yngre Deltagere under Opholdet i København blev indkvarteret paa de forskellige Studenterkollegier. De nødvendige Pengemidler tilvejebragtes ved Deltagernes Bidrag. Rask-Ørsted Fondet bevilgede et Tilskud paa 3000 Kr., Ny Carlsberg Fondet paa 1200 Kr., medens den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse ydede et Bidrag paa indtil 2000 Kr. Endelig var der, om det skulde blive nødvendigt, anonymt stillet et Beløb paa 500 Kr. til Raadighed.

I Løbet af Foraaret 1926 blev Mødets Rammer fastlagt og de nødvendige Aftaler truffet. Gennem en omfattende Korrespondance med Historikere i de andre nordiske Lande blev de mere almindelige Foredragsemner fastsat og Indlederne udpeget. Fra alle Hold viste man stor Interesse for den fremsatte Tanke i nogen Grad at samle Drøftelsen om Spørgsmaal af teoretisk og praktisk Karakter. Foreløbig blev man enig om til en Begyndelse at faa en

Forhandling i Gang om Historieforskningens nuværende Organisation i de 5 nordiske Lande. Fra dansk Side paa- tog fhv. Rigsarkivar Kr. Erslev sig at indlede med en Redegørelse for Arbejdet i Danmark. Samtidig indløb Anmeldelser af talrige Foredrag om Emner, hentet fra de forskelligste Dele af den historiske Arbejds- mark, almindelig politisk og økonomisk Historie, Litteratur- og Kunsthistorie etc. I Løbet af Maj Maaned kunde den danske Møde-Komité udsende et foreløbigt Program tilligemed de nødvendige Meddelelser om Mødets praktiske Ordning. Af Deltagere anmeldtes ca. 150.

Den 29. Juni samledes Deltagerne i København. Enkelte af de anmeldte udeblev, andre kom til Gængæld til; langt de fleste deltog i Stævnet fra Begyndelsen til Slutningen, nogle enkelte overværede kun en Del af dets Forhand- lingen. Ialt var der 140 Deltagere, 65 fra Danmark, 10 fra Finland, 1 Estlænder og 4 Islændere, 10 fra Norge og 50 fra Sverige. Alle Aldersklasser saavel som alle Arbejds- felter inden for det historiske Forskningsomraade var re- præresenteret. Særlig mange kom der fra Uppsala og Stock- holm, særlig faa fra Lund. Fra Danmark og Sverige mødte der talrige historiske Studenter.

Deltagere i Mødet var følgende:

Fra Danmark:

Dr. phil. Ada Adler — Professor, Dr. theol. J. Oskar Ander- sen — Professor, Dr. phil. Vilh. Andersen — Museumsinspektør Otto Andrup — Stud. mag. Preben Arentoft — Stud. mag. Ellen Arnstrøm — Stud. mag. L. A. Balslev — Cand. mag. R. A. Balslev — Undervisningsminister Nina Bang — Museumsdirektør, Docent, Dr. phil. Francis Beckett — Kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil. Louis Bobé — Stud. mag. Niels Bonnesen — Cand. theol. Marie Bull — Cand. mag. Alma Christensen — Stud. mag. Elly Christen- sen — Lektor H. V. Clausen med Frue — Adjunkt, cand. mag. Poul Colding — Adjunkt, cand. mag. Flemming Dahl — Fhv. Rigsarki- var, Dr. phil. Kr. Erslev — Professor, Dr. phil. Aage Friis — Ad-

junkt, cand. mag. H. Fusing — Journalist L. Gudmand-Høyer — Arkivar Holger Hansen — Magister art. Peter Hansen — Cand. mag. Hassø — Overretssagfører Paul Hennings — Adjunkt, cand. mag. C. A. Henrichsen — Magister art. V. Hermansen — Rektor em. H. P. Hoff-Hansen — Dr. phil. Lis Jacobsen — Dr. phil. Ellen Jørgensen — Professor Poul Johs. Jørgensen — Oberst R. Kall — Postmester C. Klitgaard — Cand. mag. Gunnar Knudsen — Landsarkivar Hans Knudsen — Cand. theol. H. Koch — Bibliotekar Alfred Krarup — Lektor Kirsten Langkilde — Rigsarkivar L. Laursen — Raadstuearkivar Axel Linvald med Frue — Dr. phil. Vilh. Lorenzen — Museumsdirektør, Dr. phil. M. Mackeprang — Dr. phil. P. Munch — Lektor Th. A. Müller — Redaktør, cand. mag. Erik Møller med Frue — Fhv. Statsminister N. Neergaard — Adjunkt Chr. Nielsen — Cand. mag. Gerda Nielsen — Rektor Maria Nielsen — Stud. mag. Georg Nørregaard — Museumsdirektør Th. Oppermann — Overbibliotekar Carl S. Petersen — Museumsinspektør, Kaptajn Otto Smith — Stud. mag. Børge Skoutrup Sano — Sognepræst P. Severinsen — Professor, Dr. jur. Johs. Steenstrup — Cand. mag. Sigrid Sørensen — Generallojtnant, Dr. phil. A. Tuxen — Lektor, Dr. phil. Henrik Ussing — Stud. mag. Jens Vibæk — Overretssagfører Joh. Werner.

Fra Finland:

Fil. dr. Eric Anthoni — Arkivarie, Docent, Fil. dr. Kaarlo Blomstedt — Professor, Fil. dr. Carl v. Bonsdorff med Frue — Docent, Fil. dr. Jalmari Jaakkola — Docent Einar W. Juvelius — Rektor Carl Sanmark med Frue — Professor, Fil. lic. Gunnar Suolahti — Professor, Fil. dr. P. O. v. Törne.

Professor A. R. Cederberg (Dorpat).

Fra Island:

Bibliotekar, Dr. phil. S. Blöndal med Frue — Professor, Dr. phil. Páll Eggert Ólason med Datter.

Fra Norge:

Professor, Dr. phil. Edv. Bull med Frue — Arkivar Einar Jansen — Student Åse Grude Koht — Professor, Dr. phil. Halvdan Koht — Professor Oluf Kolsrud — Docent, Dr. theol. Andr. Seierstad — Bibliotekar A. H. Wiesener med Frue — Dr. juris Kr. Østberg.

Fra Sverige:

Fil. stud. Sverker Ågren — Fil. stud. Oscar Ahlén — Riksarkivarie, Fil. dr. Helge Almquist — Førstearkivarie, Fil. dr. L. M.

Bååth — Arkivarie Gunnar Bolin med Frue — Førstebibliotekarie, Fil. dr. Samuel E. Bring — Fil. kand. Ester Brusewitz — Fil. kand. Olof Byström — Bibliotekar, Fil. dr. Gunnar Carlquist — Lektor, Fil. dr. Waldemar Carlsson — Fil. kand. Bo Enander — Fil. stud. Carl Ericson — Fil. dr. Arthur Evers — Frøken Ruth Fischer — Fil. dr. Axel Forsström — Professor, Fil. dr. August Hahr med Frue — Professor, Fil. dr. Eli Heckscher — Lektor Gustaf Jacobsen — Fil. dr. Axel Jonsson — Fil. kand. Ragnar Liljedahl — Amanuens Birger Lindén — Lærerinde Ragnhild Linder — Fil. dr. Yngve Lorents — Fil. lic. Efraim Lundmark — Lektor Gustaf Lundstén — Fil. stud. Lasse Madsen — Amanuens, Fil. lic. Karl Melander — Fil. kand. Arne Munthe — Førstearkivarie, Fil. dr. Erik Naumann med Frue — Elementarlærerinde Esther Norrman — Arkivarie Ernst Nygren — Fil. stud. Reinhold Odenkrants — Lærerinde Ruth Philip — Fil. dr. Klaës Reinhold — Lektor S. Samuelson — Docent, Fil. dr. Adolf Schück — Fil. stud. Gunnar Skogland — Professor, Rektor, Fil. dr. Otto Sylwan — Fil. kand. Tom Söderberg — Amanuens, Fil. lic. Bertel Thyresson — Professor, Fil. dr. Sv. Tunberg — Fil. kand. Harry Wallin — Fil. lic. Knut Wichman med Frue — Lektor, Fil. dr. Nils Wimarson — Professor, Fil. dr. Georg Wittrock — Fil. dr. Hans Wählin — Bibliotekar, Redaktør Karl Wählin.

I Henhold til forudgaaende Indbydelse samledes paa Universitetet 29. Juni om Formiddagen en mindre Kreds for i Fællesskab at træffe Aftale om Forslag til Valg af Mødets Præsidium, behandle forskellige Spørgsmaal vedrørende de forestaaende Forhandlinger, samt tillige drøfte Formerne for de fremtidige nordiske Historikermøder. Indbydelse var i Forvejen tilsendt Medlemmerne af den i Göteborg nedsatte Organisationskomité, den ældste historiske Professor ved ethvert af Nordens Universiteter, Rigsarkivarerne, de foregaaende Møders Generalsekretærer samt Prof. Eli Heckscher fra Stockholms Handelshøjskole. Til Stede var Medlemmerne af den danske Komité med Undtagelse af Prof. Vilh. Andersen, som var forhindret, og Prof. Knud Fabricius, som ved Sygdom var afskaaret fra enhver Deltagelse i hele Mødet. Af de øvrige 7, som havde tiltraadt Indbydelsen, var til Stede fhv. Statsminister N. Neergaard, fhv. Generalløjtnant Tuxen samt fhv. Prof. Steen-

strup. For Finland mødte Prof. fil. dr. Carl von Bonsdorff, Prof. fil. lic. Gunnar Suolahti og Prof. fil. dr. P. O. von Törne. Islands Historieforskning var repræsenteret af Prof. Dr. phil. Páll Eggert Ólason, norsk Historie af Professorerne Dr. phil. Edv. Bull og Halvdan Koht. Fra Sverige kom Professor fil. dr. Eli Heckscher, Professor Rektor, fil. dr. Otto Sylwan, Professor fil. dr. Sv. Tunberg, Lektor fil. dr. Nils Wimarson samt Prof. fil. dr. Georg Wittrock.

Paa den danske Mødekomité's Vegne bød Professor Aage Friis Velkommen, gjorde Rede for Programmet og for de Ændringer i dets sammensætning, som Afmeldinger etc. havde nødvendiggjort. Han rejste derefter Spørgsmaalet om Mødets Præsidium. I Overensstemmelse med tidligere Praksis anbefalede Prof. Halvdan Koht at foreslaa Mødet at sammensætte dets Præsidium af en dansk Præsident og 4 Vicepræsidenter, en fra hvert af de øvrige 4 nordiske Lande, samt den danske Generalsekretær. Forsamlingen vedtog derefter enstemmigt at foreslaa Mødet Valget af Prof. Aage Friis som Præsident, Rigsarkivar Helge Almqvist (Sverige), Professor v. Bonsdorff (Finland), Prof. Edv. Bull (Norge) og Prof. Ólason (Island) som Vicepræsidenter samt Raadstuearkivar Axel Linvald som Generalsekretær.

Paa finsk Historieforsknings Vegne udtalte Professor v. Bonsdorff et Ønske om, at det næste nordiske Historikermøde maatte blive afholdt i Helsingfors. Tanken mødte Tilslutning fra alle Sider. M. H. t. Tidspunktet blev der gjort opmærksom paa, at der i 1928 skal være et internationalt Historikermøde i Oslo, og at Island i 1930 fejrer sin Tusindaarsfest. Efter nogen Debat enedes man om foreløbig at foreslaa 1931 som det mest egnede Tidspunkt.

Professor Aage Friis indledede derefter en Drøftelse om Formen for de fremtidige nordiske Historikermøder og gjorde Rede for de forskellige Tanker, der i Anledning af Mødet i Danmark var kommen til Orde. Hans Udtalelser gav Anledning til en Diskussion, som viste Sympati for de fremsatte Tanker, om end adskillige. (særlig Prof. Heck-

scher) nærede Betænkeligheder ved Koreferentsystemet, som let kunde betage Diskussionerne deres Friskhed. Man var enig om i Forbindelse med Forberedelserne til det næste nordiske Historikermøde at genoptage Spørgsmaalet og nærmere lade det blive drøftet i den Komité, der desangaaende skulde nedsættes.

Forhandlingerne afsluttedes med en Sammenkomst i Langelinjes Pavillon.

Onsdag 30. Juni begyndte Mødets Forhandlinger. Efter at Prof. Aage Friis havde budt Velkommen, valgtes Præsidenten i Overensstemmelse med Forslaget, om hvilket man i Forvejen var enedes.

Præsidenten omtalte de tidligere nordiske Historikermøder og mindede om de særlig betydningsfulde Omstændigheder, under hvilke de havde fundet Sted: Mødet i Lund i Unionskrisens Dage og Oslo-Stævnet, da Island netop havde faaet sine statslige Forhold ordnede, Finland vundet sin Frihed, og Danmark bleven genforenet med de danske Nordslesvigere, medens Mødet i Göteborg var knyttet til Byens 300 Aars Jubilæum. Naar nordiske Historikere nu for første Gang samles i Danmark, sker det ganske vist uden Tilknytning til nogen Mindetag eller dybt indgribende Begivenhed. Alligevel er en fælles Drøftelse af historiske Problemer og praktisk historisk Forskningsarbejde særlig betydningsfuld i Øjeblikket. For ganske nylig er der af Repræsentanter for Historieforskerne i mere end 20 Lande i og udenfor Europa bleven dannet en international Historikerorganisation, om hvilken der har været tænkt og talt i en Aarrække.

Ingen Videnskab er i den Grad nationalt bestemt som Historien. Dette betinger en Rigdom, som vi aldrig vil give Afkald paa, men det skaber ogsaa store Vanskeligheder. Den nationale Subjektivitet fremkalder en særlig Fare for Ensidighed.

Vi nordiske Historikere ved, hvad en nationalt præget, men samtidig ægte videnskabelig Historieforskning i de sidste Menneskealdre har betydet for Udviklingen af vore Folks sunde, berettigede, nationale Selvhævdelse og Selvbesindelse. Blot vi tænker paa enkelte afdøde Stormænd indenfor vor nordiske Videnskab, f. Eks. paa Ernst Sars, Harald Hjärne og A. D. Jørgensen, da ved enhver af os, hvilket folkeopdragende Arbejde Historieforskningen i Norden har udført. Men samtidig viser alene et flygtigt Blik paa de sidste Menneskealdres almindelige Verdensudvikling, hvor skæbne-

svanger den nationalhistoriske Ensidighed har virket, hvorledes den i mange Lande har fremkaldt en Selvoervurdering, der har gjort sit til at skabe nationalt Had.

Det er vor Tro, at Tankeudveksling og Samarbejde mellem Historikere fra de forskellige Lande ialtfald i nogen Maade kan raade Bod paa de store Vanskeligheder, vor Videnskab stilles overfor. I første Linje kan Samarbejdet bidrage til Løsning af en Række praktiske Opgaver, dernæst er det vor Erfaring og vor Tro, at slig Tankeudveksling, slig indbyrdes personlig Forstaaelse mellem de forskellige Landes historiske Forskere kan hjælpe til at fjerne Misforstaaelser, afsvække Modsætninger, nedbryde Mure og herigennem gavne den Verdensfred, der er en Livsbetingelse for al videnskabelig Forskning, men i særlig Grad for vor.

Vi nordiske Historikere har ved vore Møder den uhyre Fordel, at de fleste af os kan forstaa hinanden, naar vi taler vore egne Sprog. Vore Forhandlinger og vore Samtaler vil visselig vise os de store Forskelle, der er imellem os, men nu som før vil vi mærke, at vi dog mødes med en ganske anden umiddelbar Samsølelse end den, der kan findes paa en Verdenshistorikerkongres. Idet jeg byder Dem alle velkommen og aabner vort Møde, sker det da i det Haab, at vort Samvær maa blive frugtbart for hver enkelt af os, baade som Led i nordisk Samarbejde og som Indledning til nordiske Historikers Deltagelse i det internationale Samarbejde til vor Videnskabs Fremme.

Paa Mødets 4 Forhandlingsdage afholdtes følgende Foredrag:¹

Kr. Erslev: Organisation indenfor dansk Historieforskning².

Kildernes Opbevaring og Ordning: Den af A. D. Jørgensen skabte Arkivorganisation byggede paa den nøje Sammenhæng mellem Embedsvirksomhederne og Arkiverne, og i de sidste var Ordningen efter Hjemhør (Proveniens) nu helt gennemført; for at lette Benyttelsen var udgivet Embedsetater og delvis trykt Registraturer. Paa at sikre de netop nu truede Privatarkiver arbejdede en af Videnskabernes Selskab nedsat Kommission fra 1922, medens en anden Kommission siden 1906 har søgt at tilvejebringe Oplys-

¹ De følgende Referater er udarbejdede paa Grundlag af Resuméer, indsendt af de forskellige Foredragsholdere.

² Grundtræk af Fremstillingen var forud meddelt Koreferenterne fra de andre nordiske Lande.

ninger om litterære Kilder til dansk Historie i Udlandet. Den systematiske Gennemarbejdelse af Vatikanarkivet ved skandinavisk Samarbejde var ved sin Afslutning. Erichsens og Krarups Bibliografi vil snart foreligge fuldendt.

Bearbejdelse af Kilderne: Det i 1877 stiftede Selskab for Udgivelse af Kilder til dansk Historie har virket til at højne hele Udgivervirksomheden; jævnsides det har især Rigsarkivet udrettet meget, dog ogsaa flere paa egen Haand arbejdende Udgivere. Dels Stednavneudvalget, dels Dansk Folkemindesamling har samlet et stort velordnet Stof.

Fremstillinger: Blandt Tidsskrifterne har Historisk Tidsskrift opretholdt sin førende Stilling, men jævnsides det findes mange andre, hvoriblandt særlig skal nævnes de lokale Tidsskrifter, udgivne af de historiske Amtsforeninger. Der findes af disse henved 20 med over 10,000 Medlemmer; den i 1909 stiftede »Dansk historisk Fællesforening« har virket godt til at højne denne Virksomhed. En Frugt af Organisation er ogsaa de store Leksika: Salmonsens giver meget historisk Stof, og rent historiske er de biografiske Leksika, Brickas og det snart fuldendte Dansk biografisk Haandleksikon. Endelig har Organisationen vovet sig til den store Opgave at tilvejebringe en samlet Fremstilling af hele Danmarks Historie, bygget paa umiddelbart Kildestudium, men »Danmarks Riges Historie« er dog især de enkelte Forfatteres selvstændige Arbejde, selv om man nok nu, da man har faaet Værket paa Afstand, ser et vist Fællespræg over det hele.

Saaledes har det organiserede Arbejde været frugtbringende, men ganske vist, Hovedsagen vil altid være, hvilke Forskere der arbejder.

Referent for Finland: Arkivar, Docent fil. dr. Kaarlo Blomstedt:

Den finske Historieforskning og dens Organisation er i visse Henseender gaaet langsommere fremad, end det har været Tilfældet i de øvrige nordiske Lande. Som Følge af Finlands tidligere statslige Stilling har dets Historikere altid været og er fremdeles tvunget til i stor Udstrækning at anvende Kildemateriale, som findes i Arkiver uden for Landets Grænser. Samme Grund har ogsaa givet det Materiale, som findes i selve Finland, en særlig Karakter. Det finske Senatsarkiv, opstaaet i Aarene 1810-11, modtog i Følge Fredstraktaten mellem Sverige og Rusland en Række Arkivafleveringer fra Stockholm fra de forskellige Grene af Landets lokale Administration i Svensketiden, først og fremmest de i

det svenske Revisionsværk samlede Kameralarkivalier vedrørende Finland. Desuden begyndte man at indsamle Akter fra Centraladministrationens Kontorer og erhvervede endelig ved Køb og Gave forskellige inden- og udenlandske Samlinger fra ældre og nyere Tid. 1869 forandrede Senatsarkivet Navn til Finlands Statsarkiv.

Blandt de vigtigste Nyerhvervelser fra den seneste Tid kan anføres Generalguvernørkanselliets Arkiv og det finske Statssekretariats Arkiv fra Petersborg. Blandt Brevsamlingerne maa nævnes den store Armfeldtske Samling fra Aminde Gods og den Aminoffske Rilakssamling. Hverken Statsarkivets Kataloger eller dets Aarsberetninger foreligger trykt. Reinh. Hausens kortfattede Skildring af Arkivets Udvikling er ganske forældet. En ny detaljeret Oversigt over dets Organisation og Samlinger er dog under Arbejde. Spørgsmaalet om Oprettelse af Landsarkiver har i flere Aartier været drøftet og synes nu endelig at staa overfor sin Løsning. Samtidig er en Omorganisation af Landets hele Arkivvæsen under Forberedelse. Righoldige Haandskriftssamlinger findes i Finlands offentlige Biblioteker, navnlig i Helsingfors. Gennem systematisk Afskrivning af Kilder i skandinaviske og andre udenlandske Arkiver har man yderligere søgt at fremme Forskningen. En stor historisk Bibliografi for Finland er under Forberedelse. Talrige »Urkund«-publikationer er udgivet af private Forskere, af Statsarkivet og af de videnskabelige Samfund.

Af Landets historiske Tidsskrifter er det ældste Finska Historiska Samfundets Aarsskrift, den dobbeltsprogede »Historiallinen Arkisto«, som stadig udkommer; siden har ogsaa andre videnskabelige Samfund begyndt at udgive historiske Aarsskrifter. Almindelige historiske Tidsskrifter er »Historiallinen Aikakauskirja« (grundlagt 1902) og »Historisk Tidskrift för Finland« (grundlagt 1916). Lokale Foreninger virker for at vække historisk Interesse. Vigtigst er dog det finske Historiske Samfund, som nærmest svarer til andre Landes Akademier og i sin 50-aarige Tilværelse har samlet alle Finlands mest fremstaaende Historikere. De forskellige Samfund har i Fællesskab løst flere Opgaver. Yderligere har en Række Historikere samarbejdet ved biografiske Leksika, ved systematisk Indsamling af genealogisk Stof etc. Vanskelige Forhold, Mangel paa tilstrækkelige Kræfter og Penge forklarer, at Resultatet er blevet mindre end ønsket.

Foredragsholderen fremhævede til Slut de Vanskeligheder, som det volder Forskere at skaffe sig Overblik over det Arbejde, som udføres i de øvrige nordiske Lande. For at raade Bod paa disse Vanskeligheder tænkte han sig Muligheden af, at hvert Aar

et Hefte af et Tidsskrift skulde beskæftige sig med et af de nordiske Lande. Hvert Land skulde have en Redaktionskomité, som skulde bestemme, hvilke Arbejder der burde refereres. Han henstillede sit Forslag til Præsidiets og Mødets Opmærksomhed.

Referent for Island: Prof. Dr. phil. Páll Eggert Ólason.

Som bekendt findes en Mængde islandske Haandskrifter fra alle den islandske Litteraturs Aarhundreder spredt rundt omkring i mange Biblioteker, de yngre i Nationalbiblioteket i Reykjavik, de ældste ikke mindst udenfor Landet, i Danmark (særlig i den Arnemagnæanske Samling, det kgl. Bibliotek o. s. v.), i Sverige (Kungl. Biblioteket i Stockholm, Universitetsbiblioteket i Uppsala), i Storbritannien (British Museum, Bodleian Library i Oxford, Advocates' Library i Edinburgh o. s. v.); endog i Paris (Bibliothèque nationale) findes der islandske Haandskrifter. Af den gamle Litteratur er næsten alt blevet tilfredsstillende udgivet. Det samme kan siges om Arkivalia, Diplomer og andre Brevskaber til omtrent 1550, der findes samlet i Diplomatarium Islandicum, som nu er udkommet i elleve Bind. Det historiske Materiale fra de senere Aarhundreder er derimod langt fra saa gennemgransket, skønt der i den senere Tid er gjort et ret stort Arbejde i denne Retning.

Af Arkivalierne er de fleste fra de senere Aarhundreder at søge i Nationalarkivet i Reykjavik, skønt ogsaa en Del fra disse Aarhundreder er spredt i Haandskriftssamlinger uden for Island. Egentlige Embedsprotokoller er ikke af ret gammel Dato paa Island. Der findes dog gamle Brevbøger, Samlinger af Domme o. s. v.; desuden er der særlig fra Bispestolene og Klostrene bevaret en Række Ejendomsfortegnelser, de ældste endog meget gamle. Kirkebøger findes fra det 17. Aarhundrede, men bliver først almindelige fra Slutningen af det 18.; Altingsbeslutninger, Love o. s. v. kan man finde samlet allerede i det 16. Aarh., men regelmæssige Altingsprotokoller begynder i 1631. Fra Administrationens Omraade, saavel den højere som den lavere, findes der en Del fra det 17. Aarhundrede, men en regelmæssig Protokolføring kan dog heller ikke siges at være gennemført før i det 18. Alle saadanne over 30 Aar gamle Sager skal nu opbevares i Nationalarkivet i Reykjavik.

Udforskningen af Materialet er præget af, at der paa Island fra gammel Tid er bevaret blandt Folket en stærk historisk Interesse. Den gamle Litteratur, Sagaerne, er alles Ejendom. De første Bøger, Børnene læser efter ABC'erne, er Sagaerne; Almuen kan dem udenad og diskuterer gerne omtvistede Punkter, ja tager

endogsaa psykologiske Momenter under Drøftelse. Ogsaa moderne videnskabelige historiske Værker er imidlertid naaet ud til den islandske Almue, saavel Landbefolkningen som Fiskerne.

Alligvel maa man stadig huske, at Islændingerne paa selve Island kun tæller omtrent 100,000, foruden ca. 30-40,000 i Amerika. Det er derfor en Selvfølge, at det er sværere helt at opofre sig for Videnskaben end i de store Kulturlande. Det har derfor vist sig særlig tjenligt for Granskningen saavel som for Udgivelsen af det historiske Materiale, at man dannede Sammenslutninger, Selskaber, til Fremme deraf. Særlig fortjener at nævnes det islandske litterære Selskab (Hið íslenzka bókmenntafélag), der blev stiftet i 1816 og har udgivet en Mængde historiske Skrifter, foruden det allerede nævnte Diplomatarium Islandicum, t. Eks. Tidsskrifter (Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta, Tímarit hins ísl. bókmenntafélags og Skírnir), der indeholder mange udmærkede Arbejder angaaende islandsk Historie. Men ogsaa særskilte Værker af høj Rang findes blandt Selskabets Udgaver, som jeg skal tillade mig at henvise til. Endvidere findes der en historisk Forening (Sögufélagið), som udgiver historiske Arbejder, særlig Kildeskrifter fra den senere Tid, og desuden et særskilt Tidsskrift (Blanda). Det arkæologiske Selskab (Hið íslenzka fornleifafélag) er 46 Aar gammelt og udgiver et Tidsskrift, der udkommer en Gang aarlig. De her i København til enhver Tid værende Islændinger har virket i samme Retning. Jeg skal blot eksempelvis nævne Det nordiske Oldskriftselskab, Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, begge Selskaber, som har gjort sig fortjent af den gamle Litteratur. Mindre bekendt er det maaske, at der ogsaa her i København findes et yngre islandsk Selskab, stiftet for en 15 Aar tilbage, Hið íslenzka fræðafélag (det isl. Litteratur-Selskab), som allerede har indlagt sig store Fortjenester ved Udgivelsen af Kildeskrifter fra den senere Tid saavel som af selvstændige historiske Arbejder. Blandt Islændinger i Amerika findes der et Selskab, der tildels arbejder i historisk Retning (Þjóðræknisfélagið), ligesom Islandsk-Amerikanerne ogsaa har faaet samlet sig en Landnámabog, d. v. s. Beretninger om Islændingernes Bosættelse derovre fra første Færd til denne Dag.

Man kan derfor sige, at den historiske Interesse følger Islændingen, hvorhen han end gaar.

Tilslut kan det nævnes, at det unge islandske Universitet, der blev oprettet i 1911, naturligvis ikke mindst anser det for sin Pligt at fremme den historiske Granskning, hvad der da ogsaa skønnes af en Række Værker, som er fremkommet fra dets Lærere.

Referent for Norge: Professor Oluf Kolsrud.

For det sidste Hundreedaars Organisation af norsk Historieforskning blev Grundlaget lagt i Aarene ca. 1830-1860, da G. F. Lundh, R. Keyser, P. A. Munch og C. Lange søgte at skabe Samling og Samarbejde i Studiet og Værnet af det historiske Materiale, og da Sansen blev vakt for Opgaven baade som Statssag og som frivillig Sag. Jævnside Oprettelsen af arkæologiske Musæer, Stiftelsen af »Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring« og Organisationen af Rigsarkivet og det første Provinsarkiv gik et flittigt Arbejde med Udgivelsen af historiske Kildeskrifter og Studier, altsammen dog paa privat Initiativ og uden indbyrdes Sammenhæng. Saaledes blev Kongesagaer og norrøne Litteraturværker udgivet i spredte Enkeltudgaver, uden at det lykkedes at gennemføre Munchs Plan om et Corpus scriptorum rerum Norvegicarum (1853). Derimod blev der med offentlig Støtte grundlagt tre store Monumenta-Publikationer: 1834 Norges gamle Love, 1846 Diplomatarium Norvegicum og 1857 det Norske Historiske Kildeskriftfonds Række af Kildeskrifter.

Paa denne nationale Nybrydningsperiode, da det for norsk historisk Granskning gjaldt at frigøre sig fra den nedarvede Forbindelse med Danmark og skabe egne Institutioner, fulgte en rolig opbyggende Virksomhed, baaret af den realistisk-kritiske Generation ca. 1860-1900 og ledet af Mænd som O. Rygh, S. Bugge, M. Birkeland, G. Storm og Y. Nielsen. Medens der i Musæumsarbejdet foregik en stærk Udvikling og en ny Musæumstype opstod, den kulturhistoriske (1894), blev Hovedlinjerne for Arkivorganisationen trukket op af Birkeland (1877), der knæsatte Proveniensprincippet som Grundlag for Ordningen af Arkivsagerne og fastslog Adskillelsen mellem Rigsarkivet og de lokale Embedsarkiver. Medens Rigsarkivet samlede sin Virksomhed om sit indre administrative Arbejde, holdt Udgivelsen af Kildeskrifterne sig indenfor de Rammer, som var grundlagt i den foregaaende Periode, dog udvidet bl. a. med et norsk Runeindskriftsværk. I 1869 stiftedes Historisk Forening, som begynder Udgivelsen af Historisk Tidsskrift og en Række almenlæselige Kildeskrifter fra nyere Tid. I 1878 paa-begyndes paa offentlig Bekostning den systematiske Udforskning af Stednavne med Publikationen »Norske Gaardnavne«.

I det 20. Aarhundrede faar den nationale Historieforskning en rig og mangfoldig Vækst og viser alsidig Interesse for nye Opgaver. Den levende Sans for den lokale Bygde- og Byhistorie saavel som for de forskellige Sider af det historiske Liv i hele Nationen

fremkalder ogsaa en stærkere Trang til organiserede Arbejdsformer. En stor Norges Historie (1909-17), som skyldes et Samarbejde mellem 6 Historieskrivere, indfører Organisationsprincippet i den videnskabelige historiske Fremstilling og bliver i saa Henseende Forbilledet for en Række større historiske Arbejder. Den lokalhistoriske Forskning organiseres dels i lokalhistoriske Foreninger, særlig talrige siden 1908 (nu ialt ca. 30 Foreninger med 26 Aars- og Tidsskrifter), dels i Udformningen af Planer for større lokalhistoriske Monografier, udarbejdet paa Grundlag af systematisk Arkivforskning. Med Udgangspunkt i Historisk Forening grundlægges i 1921 Landslaget for Bygde- og Byhistorie. Værnet om de materielle Fortidsminder nyorganiseres — for Forhistorien i Tilknytning til 5 arkæologiske Hovedmusæer ifølge Lov af 1905 — for den historiske Tid under Ledelse af en Rigsantikvar (1912) i Samarbejde med Fortidsmindesmærke-Foreningen saavel som de talrigt fremvoksende kulturhistoriske Musæer. Indsamlingen og Studiet af den mundtlige Folkeoverlevering faar sit Centrum i et Universitetsinstitut, Norsk Folkeminnesamling, 1914. Ogsaa for en Række andre specielle Grene af den historiske Forskning blev der skabt særlige Organer eller lagt større Planer, saaledes indenfor Litteratur-, Kirke-, Skole-, Kunst- og Haandværkshistorien, de forskellige Grene af Erhvervshistorien (Landbrug, Søfart, Industri o. s. v.), Krigshistorien, Genealogi, Biografi og Bibliografi. Indenfor Arkivvæsenet havde den indre teknisk-administrative Udvikling Hovedinteressen. I Udgivelsen af historiske Kildeskrifter paa offentlig Bekostning skete der en Omorganisation for at skabe Samarbejde mellem de forskellige Institutioner, som har deres Opgaver paa dette Omraade: Kildeskriftfondet, Diplomatariet, den Rethistoriske Kommission og Rigsarkivet som Udgiver af Kildeskrifter. Dette Arbejde faar i 1922 et Bindeled i Norsk Historisk Kildeskriftraad og et Centrum i Historiografisk Samling under Ledelse af en Registrator af norske Kildeskrifter.

Referent for Sverige: Førstearkivar fil. dr. Erik Naumann.

Foredragsholderen skildrede i store Træk det svenske Arkivvæsens Udvikling med stærk Betoning af Rigsarkivar Emil Hildebrands organisatoriske Indsats. Oprindeligt var Rigsarkivet kun Kancelliets Arkiv; ogsaa de forskellige andre Kollegier havde deres egne Arkiver, af hvilke det vigtigste, Kammerarkivet, samtidig med Rigsarkivet fik sin første Organisation i Gustav II Adolfs

Tid. Hildebrand søgte indenfor Rigsarkivet at oprette et administrativt Arkivdepot for samtlige Kollegier. Formelt kom det aldrig i Stand, men opstod dog faktisk gennem Afleveringer af ældre Arkivsager fra de forskellige Embedskontorer og Institutioner, Kommercekollegiet, Statskontoret, Kammerretten, Svea Hofret, Medicinalbestyrelsen, Riggældskontoret, Flaadebestyrelsen etc. Den foreløbige Afslutning paa denne Udvikling danner Rigsarkivets Overtagelse af Kammerarkivet i 1922, forberedt gennem lange Tidens Forhandlinger og for en stor Del gennemført ved Rigsarkivar Sam Clasons Arbejde. Rigsarkivets Udvikling til den centrale Myndighed for Rigets hele Arkivvæsen belystes gennem en Oversigt over de forskellige Arkivbestemmelers Tilblivelse og Indhold, Arkivloven 1900, Ordningsplanerne fra 1903, Inspektionsbestemmelserne 1906 og Arkivloven 1924. Landsarkivorganisationens Udvikling skildredes, saavel som Proveniensprincippetets Gennemførelse. (Jvnf. Hildebrands Afhandling 1902 om Proveniensprincippetets Anvendelse ved Ordningen af offentlige Arkiver). I denne Forbindelse omtaltes Rigsarkivets forvaltningshistoriske Arbejder, navnlig J. A. Almquists Bergskollegium och bergslagsstaterna (1909), Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten (1912-15) og Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630 (1917-23) samt S. Berghs Undersøgelser vedrørende Kancelliets Diarier, Raadsprotokoller og hans Skildring af det svenske Rigsarkivs Historie 1618-1837. Uløste er Spørgsmaalene om en Udvidelse af Rigsarkivets Lokaler og om Oprettelsen af et Landsarkiv i Norrland. Blandt nylig erhvervede Samlinger nævntes Manderströms Papirer og den 1926 købte Del af Dronning Kristinas Arkiv i Azzolino-Samlingen. Til Slut meddeltes nogle Oplysninger om Krigsarkivet, Flaadens og Rigsdagens Arkiver samt om det kgl. Biblioteks og Universitetsbibliotekets Haandskriftssamlinger.

Blandt større Foretagender, som vidnede om flere Forskeres Samarbejde, nævnte Foredragsholderen Sveriges historia till våra dagar og Svenska folkets historia, Svenskt biografiskt lexikon, og Stadshistoriska institutet og dets Virksomhed, Værkerne om Göteborgs og Helsingborgs Historie saavel som Generalstabens Forskninger vedrørende de svenske Krige 1611-48, endelig det planlagte Værk om Rigsdagens Historie.

Prof. Dr. phil. Edv. Bull: Jämtlands stilling til Norge og Sverige indtil Syvårskrigen.

Foredragsholderen fremhævede, at medens Skaane ved Afstaaelsen til Sverige i 17. Aarhundrede var et rent dansk Land og

Bahuslen et rent norsk, var noget lignende ikke Tilfældet med Jämtland. Interessen ved Studiet af dette Landskabs Historie knytter sig ikke til noget Slags »Nationalitetsskifte«; det har til de skiftende Tider været stærkt paavirket, snart mest fra Sverige, snart mest fra Norge; men det har lige til 17. Aarhundrede i det væsentligste levet sit eget Liv. Da Diplomerne fra 14. til 16. Aarhundrede er meget talrigt bevarede, lader det sig derfor gøre under særlig gunstige Forhold at studere det primitive hjemmeksne nordiske Bondesamfund.

Foredragsholderen mente at kunne paavise, at Landet først mod Slutningen af 12. Aarhundrede kom under Norge, og at norsk Lov først blev indført et godt Stykke ind i 14. Aarhundrede; han skildrede det højt udviklede Selvstyre gennem Landstinget og de valgte Repræsentanter og fremstillede det økonomiske Liv, for hvilket Jagt og Fiskeri endnu i Begyndelsen af nyere Tid har spillet en større Rolle end Jordbrug; Handel — først og fremmest med Pelsværk — blev derfor en vigtig Næringsvej, og Penge har tidlig spillet en betydelig Rolle; den lokale Adel synes ogsaa at bygge sin Eksistens mere paa Pelsværkshandel end paa Godsrigdom.

Foredraget indgaar som Led i en større Bog om Jämtland.

Professor fil. dr. P. O. v. Törne: Hur födes kultur och dör?

Foredragsholderen understregede, at Kulturen overalt og stedse skabes af Menneskene. M. H. t. Kvaliteten er den alene afhængig af det geografiske Milieu og af den Folkestammes særlige Begavelse, som fostrer den. Spenglers Opfattelse af Kulturen som Organismer kan alene godkendes med den Modifikation, at Betegnelsen »Kulturen« regnes ensbetydende med Kulturformer. Da en Kultur skabes af et Folk indenfor dets historiske Bosætningsomraade, lever og dør den med dette, og er derfor ikke nogen fritlevende Organisme, som følger sin egen Lov. Ganske vist findes der altid en vis almindelig Overensstemmelse mellem Kulturfrembringelsen paa forskellige Steder og i forskellige Tidsperioder. Grunden er imidlertid, at det altid er Mennesker, som er dens Oprindelse, og at Menneskene altid i en vis Grad er konstante som kulturskabende. Endvidere er at mærke, at Kultur tydelig nok forbruger Menneskene, at med andre Ord et Kulturfolks Kraft for en væsentlig Del er afhængig af dets Evne til at bære Kulturen. Det er særlig dennes stadigt mere udprægede Mekanisering og Materialisering, som synes at virke langsomt dræbende. Et Kulturfolk, som neutraliserer Kulturens nedbry-

dende Indvirkninger ved at skabe sig aandelige Værdier og Idealer, har Udsigt til at sikre sig og sin Kultur en lang Levetid. Omvendt virker Isolering og Stagnation særlig ødelæggende. Det gamle Ægypten og Kina viser Isoleringens Farer. Kulturoverførelse er en vigtig Faktor; at en Kulturform kan mere eller mindre fuldstændigt overdrages fra et Folk til et andet, er i sig selv et Bevis paa, at Kultur ikke taaler Isolering og ikke vil blive staaende i en enkelt Type. Den nationale Kultur som Type er af den Grund et sammensat Fænomen. Grundlaget for al højere Kultur er Agerbruget. Meget tyder paa, at dette oprindeligt har hjemme paa ganske faa Steder. Ældst er det maaske i Landet ved det Indre af den persiske Havbugt, ved Eufrats Udløb. Her var Overgangen til Jordens Bearbejdelse saa let, at Besværet ikke kunde virke afskrækkende. Aarsagerne til Kulturernes Undergang er sammensatte, den væsentligste synes det at være, at Folkenes Livskraft udmattes. I hvert Fald har vi ikke, i det mindste i den historiske Tid, set nogen Kultur dø ud af sig selv. Et ydre krigersk Angreb har stedse foranlediget den endelige Undergang. Saaledes var det Tilfældet med den antike Verden, ganske særlig med det vestromerske Rige. Derfor maa man dog ikke se bort fra, at Tilintgørelsen forberedtes gennem et indre Forfald, formindsket Forsvarsduelighed m. m.

Foredraget offentliggøres i Historisk Tidsskrift för Finland.

Professor Dr. jur. og phil. Johs. Steenstrup:
Brydninger i Samfundet i Danmark før og under
Valdemarernes Regering.

Foredragsholderen gik ud fra, at det danske Rige langt fra at bestaa af løst sammenknyttede Stammer var en vel sammen-tømret Bygning. Uden dette vilde en Erobring af England have været umulig. Om Enhed vidnede ogsaa den overalt gennemførte ensartede Herredsinddeling, der næppe havde noget Sidestykke i andre europæiske Lande, ikke i Sverige og Norge. Samtidig med at paa disse Tider Købstadlivet med de nye Næringsveje rigt udfoldede sig i den østlige Del af Riget, derunder ogsaa i den paa Fjorde rige østlige Halvdel af Jylland, lukkedes Limfjorden mod Vest (ved Tiden 1100), og den vestlige Halvdel af Halvøen kom derved til at bevare et ældre, af det nye Røre upaavirket Præg. Det 12. Aarhundrede var Klosterrejsningens Tid; ogsaa i denne Henseende blev Vest-Jylland ikke revet med, men var helt klosterfattigt, i 6 af dets Byer grundedes der under hele den katolske Middelalder intet Kloster, knap nok milde Stiftelser. Gejstlig-

hedens voksende Særstilling inden for Samfundet maatte skabe Brydninger; dog forstod alle vore Konger, ikke mindst Valdemar Sej, at have Besættelsen af Bispestolene i deres Haand. Ved Valg af Sognepræst var der tillagt Bispen mindst lige saa stor Magt som Bønderne. Den Valgret, som Bønderne (Menigheden) sagdes at have, maatte nødvendig være beskaaren ved, at ved Valg overhovedet aldrig simpel Majoritet var afgørende, Stemmer taltes ikke blot, men vejedes, og naar Stemmerne var splittede, havde andre Ret til at gribe ind. Kirken havde stor Betydning for at skabe Enhed af Land og Folk; uden Hensyn til deres Fødested fik Gejstlige Stillinger overalt i Landet, Klostrene stræbte efter at have Døtreklostre i andre Landsdele, Abbeder og Munke flyttedes fra Egn til Egn.

Professor A. R. Cederberg: Estlands historia under det danska väldet.

Foredragsholderens Redegørelse omhandlede navnlig den første estniske Biskop, Fulco, og Missionsarbejdet i Estland i den anden Halvdel af 12. Aarhundrede. Fulco har til den sidste Tid været en legendarisk Skikkelse, hvis Virksomhed i de baltiske Lande ogsaa i den nyeste baltiske Historieforskning, f. Eks. af den yngre Arbusow og Greiffenhagen, er bleven anset for meget tvivlsom. Paa Grundlag af en kritisk Gennemgang af Dokumenter, som nævner Fulco og hans Virksomhed, mente Foredragsholderen at kunne godtgøre, at Fulco i Slutningen af 1164 eller i første Halvdel af 1165 var bleven indviet som estnisk Biskop, og at det havde været Tanken at sende ham gennem Sverige til Estland, men at dette Foretagende muligvis var strandet paa Interess modsætningerne mellem Danskerne og Svenskerne. Fulco har senere besøgt Alexander III i Rom og er først i 1168 eller 1169 kommen til Danmark, hvorfra han det sidste Aar deltog i Toget til Rygen, som han har afgivet Beretning om. Muligvis har han først i 1170 begivet sig til Estland. Om Arbejdet her har han underrettet sine Foresatte, og vi maa gaa ud fra, at de saakaldte Tusculanerbrevne, som omhandler Estland, er en Følge af Fulcos Meddelelser til Paven. Et Tog til Estland blev rimeligvis en Følge, og tillige at Munken Nicolaus, som var Estlænder og havde til Huse i Klostret i Stavanger, fik Befaling til at begive sig til Estland. Foredragsholderen mente at kunne sætte Olav-Legendens Beretning om de to estniske Ynglinge i Forbindelse med Munken Nicolaus og Toget til Estland i Begyndelsen af 1170erne. Det er muligt, at Fulcos Ophold i Estland varede til 1176 eller 1177, da han, maa ske i Selskab med sin Foresatte og Beskytter Erkebiskop Eskil,

rejste til Frankrig. 1178 er han dog rede til at vende tilbage til sit Bispedømme. Fulcos senere Skæbne er ukendt; i Aaret 1180 omtales han i et Pavebrev og var da i Live.

Foredragsholderen omtalte ogsaa Hypotesen, at Fulco skulde være identisk med Missionærbiskoppen Folquinus i Finland. Givet er det, at Fulco ikke har kunnet være i Finland tidligere end 1178, men muligt, at et Besøg har fundet Sted efter dette Tidspunkt. Flere Omstændigheder taler i denne Retning, Biskop Rodolfus' formodede Død i 1178, Konkurrencen mellem Danske og Svenske og Erkebiskop Absalons Planer om en politisk Expansion paa Østersøkysterne. Noget Bevis foreligger dog ikke, og Justeens Biskopkrønnikes Meddelelser om Folquinus er i direkte Modstrid med Hypotesen.

Lektor Dr. phil. Henrik Ussing: Et dansk Landsbysamfund efter Udskiftningen (Als).

Det er Livsførelsen i Landsbysamfundet i det 19. Aarhundrede efter Udskiftningen, Foredragsholderen vil fremstille. Landsbysamfundets Organisation inden Maskindriften var paa Als en kraftigt udpræget dansk Kulturform, der længe har bevaret sin Oprindelighed. Landsbyens Husholdning hvilede i sig selv og var saa at sige uafhængig af Omverdenen. Store og Smaa i Landsbyen var i Samarbejde og de faa Haandværkere inddragne i den fælles Økonomi. Smeden faar »Smedeland«, Hjulmanden »Hjulmandsland«, d. v. s. en Jordlod for at gøre noget Arbejde gratis for Bønderne. Bønderne skal til Gengæld passe Smedens og Hjulmandens Jord. En udpræget Naturaløkonomi var den økonomiske Livsform: Arbejde for Arbejde. Udskiftningen kom ikke til at bryde dette Fællesskab i Arbejde; det fortsattes, men omformedes efter Tidens Krav og gik siden over i Andelsbevægelsen.

Trangen til at »lægge Lav«, danne smaa Sammenslutninger til Arbejdsudførelsen omtaltes, og mange Smaatræk og Erindringer om gamle Tidens Skik anførtes.

Professor fil. dr. Eli Heckscher: Merkantilismen som samhållsupfatning.

Foredragets Hensigt var ikke at give en Totaloversigt over Merkantilismens Idéindhold, men kun at vise dens Opfattelse af de almindelige sociale Sammenhæng og deres politiske Behandling, skilt fra de økonomiske i begrænset Forstand og fra Merkantilismens økonomiske Teori. Medens dens økonomiske Politik og økonomiske Teori er særlig knyttet til, hvad der gik forud, til

Middelalderen, og Forskellen fra den følgende Tid, fra Liberalismen, er overmaade stor, forholder det sig lige modsat med Merkantilismens Samfundsopfattelse. Det »moderne« eller liberale er her saa stærkt fremherskende, at man fristes til at spørge, hvorfor Merkantilisterne ikke naaede til et rent liberalt Stade. Fra dette Udgangspunkt gennemgik Foredragsholderen Merkantilismens Forhold til Friheden, til Moralen, til Religionen, og efterviste den Rationalisme, som beherskede dens hele Opfattelse, delvis med Rod i Renæssancen; Sammenhængen med Naturretten blev særlig stærkt fremhævet, og talrige Eksempler fra saavel de ledende Statsmænds (især Colberts) Praksis som Ytringer af de merkantilistiske Forfattere, bl. a. Petty — Flertallet fra det 17. Aarhundrede — belyste Fremstillingen. Til Slutning besvaredes Spørgsmaalet om, hvad der skilte Merkantilismens Samfundsopfattelse fra Liberalismens; det vistest at være, at den sociale Kausalitet, som Merkantilisterne var ganske overbeviste om, ikke i deres Øjne uden Indgriben ovenfra medførte Gavn for Samfundet i dets Helhed, medens de Liberale, og i første Række Adam Smith, mente, at denne Kausalitet, »ligesom ved en usynlig Haand« ledede de Næringsdrivende til at gavne Samfundet, naar de kun stræbte til størst Fordel for egen Regning.

Foredraget er offentliggjort i Dansk historisk Tidsskrift 9. Rk. V. Bd. S. 1.

Fru Dr. phil. Lis Jacobsen: Runemindesmærker som Grundlag for historisk Forskning.

Ved Gennemgang af forskellige Runeindskrifter paaviste Foredragsholderen, at der ogsaa i den nyere Forskning er Tilbøjelighed til — ligesom hos Fortidens Runologer — ikke at skelne mellem det faktisk bevarede og det af Forskeren konstruerede. Foredragsholderen hævdede saaledes, at det var uholdbart med Wimmer at henføre Sjælle-Stenen til Jomsvikingerne eller Kolind-Stenen til Svolderslaget. Ligeledes paavistes Uholdbarheden af Tolkningen af Sønder Vinge-Stenen (se nu herom Acta Philologica Scandinavica I 207 ff.) — Vanskeligheden ved uhildede Gengivelser af Indskrifterne omtaltes, bl. a. med Henvisning til Magnus Petersens af Rafn paavirkede Tegninger af Piræus-Løven. Det vistest, at adskillige af Gengivelserne i Wimmers store Runeværk er stærkt subjektivt bestemte, og at ikke blot Læsningen, men ogsaa Tolkningen og Kronologien kræver en Revision. Som Eksempel paa dristig Kronologi anførtes W.'s Tidsfæstelse af Døbefonten i Aakirkeby. Foredragsholderen nævnedede endvidere, at ligesom W. selv nærede en blind Tillid til sine egne Konstruktioner,

saaledes var der hos ikke faa af hans Benyttere en flagrant Mangel paa Kritik overfor W.'s hypotetiske Læsninger. Eksempler var den uforbeholdne Maade, hvorpaa flere Forskere havde benyttet Dele af Indskrifter, der fandtes paa afhugne Stykker af Stenene (Rimsø-Stenen, Bjarregrav-Stenen). Det gjaldt om, at Forskerens subjektive Følelse ikke tog Magten fra Aktstykkets objektive Beretning. Ved forsigtig Benyttelse vilde Runeindskrifterne være, om ikke en rig, saa dog en brugbar Kilde til Hjælp for den historiske Forskning.— Mange vigtige Opgaver var endnu uløste, saaledes Fastsættelsen af Ordenes konkrete Betydning (Dreng, Thegn, Styresmand, Landhyrde, Gode, Tul o. fl.). Et Samarbejde mellem Filologen og Historikeren vilde her være i høj Grad ønskeligt.

Professor fil. dr. Georg Wittrock: Gustaf II Adolfs adelsprivilegier.

Efter nogle indledende Bemærkninger om den historiske Litteraturs Behandling af Emnet skildrede Foredragsholderen, hvorledes Adelsprivilegierne af 1612 var bleven til, gjorde Rede for deres Indhold og efterviste, at deres indgaaende Forskrifter i mangt og meget giver et i høj Grad oplysende Billede af Adelens Opgaver inden for Statstjenesten, af dens retslige og sociale Stilling og af dens økonomiske Forhold. Det fremhævedes, at »frälseståndets« kraftige Deltagelse i Rigets Styrelse paa én Gang er den ideelle Aarsag til og det praktiske Vederlag for de Fordele, det nyder godt af. Rusttjenesten derimod havde paa Gustaf Adolfs Tid mistet sin tidligere Betydning. Denne Form for Løn for Adelens Tjenester var under de daværende Forhold naturlig og delvis nødvendig og blev først en Uretfærdighed gennem Standens stærke Tilvækst i Antal og Donationsvæsenets voldsomme Udvikling i Slutningen af Trediveaarskrigen. Sikkert er det dog, at det udviklede Privilegiesystem gav rig Lejlighed til Misbrug. Gustaf Adolf har selv i Hovedtrækkene sammenfattet de Klager, som allerede i hans Tid blev rettet mod Adelens Overgreb og Unladelssynder. At en skarp og gennemgribende Undersøgelse har været paatænkt, viser det bevarede Udkast til et Straffebrev, opsat af en betroet Kancellitjenestemand fra Karl IX's Dage, Mikel Olofson (død 1615). Dette Aktstykke blev dog aldrig udfærdiget; en Afregning i saa skarpe Former vilde have været ensbetydende med en Udfordring til hele Adelsstanden og staaet i altfor skarp Modstrid til Gustaf Adolfs hele Forsoningspolitik. Kun nogle mindre Ændringer i Privilegierne gennemførtes paa Rigsdagen 1617, og det blev mere gennem et nøje Tilsyn, øvet gennem Kammeret i Stockholm og gen-

nem Statholdere og Fogeder ude i Landet, at Regeringen stræbte, og som det synes i ganske stor Udstrækning med Held, at forhindre Misbrug. Til sidst paapegede Forfatteren de slaende Overensstemmelser, som i mange Henseender findes mellem de svenske Adelsprivilegier af 1569 og 1612 og de danske, saaledes som disse foreligger i de kongelige Haandfæstninger. Overensstemmelsen har sin Grund i den livlige Forbindelse og de ligcartede Samfundsforhold, men kan ogsaa i nogen Grad tyde paa umiddelbare svenske Laan fra danske Forbilleder.

Førstearkivar fil. dr. L. M. Bååth: Vatikanens arkiv och de nordiska forskningarne därstädes.

Foredragsholderen skildrede Indholdet i »Nordens største Middeldalersarkiv« gennem en Undersøgelse af de forskellige Seriers Kildeværdi, A-Kilder og B-Kilder. Til førstnævnte Gruppe hører udgaaede og indkomne Skrivelser, originale Regnskaber, Optegnelsesbøger etc., til den sidstnævnte Afskrifter, forberedende Regnskaber o. lign. I det store og hele indeholder Vatikanets Arkiv Ekspeditioner og Regnskaber; indkomne Sager findes først i Behold fra Middeldalderens Slutning.

Til Gruppen Ekspeditioner hører det pavelige Kancellis og Datarias Regestaserier, for Kancelliets Vedkommende følgende fire: regesta Vaticana, regesta Avinionensia, regesta brevium og regesta supplicationum. Sidstnævnte Serie gik dog omkring 1378 eller ved det store Skismas Begyndelse over til Dataria, som ved denne Tid udskiltes af Kancelliet, og hvis anden Regestaserie kaldes regesta Laterana. Den almindelige Betegnelse regestum, regesta er forsaavidt vildledende, som Serierne indeholder Breve in extenso, alene med Forkortelse af Kancelliformerne. Registrum, regestrum, regestra vilde være en bedre Betegnelse og svare til Seriernes ejendommelige Beskaffenhed: ikke Koncepter, men Indregistreringer af Forlæg til Pavebreve, der skulde ekspederes paa Pergament som Buller, eller paa Papir, som Breve. Kun det Brev, som fandtes i Regesta, havde Retskraft, en Egenskab, som forudsatte en Registrering. Originalbullen var retsforpligtende for Modtageren og har selvfølgelig den højeste Kildeværdi; det samme gælder dens Indregistrering i Regesta. Regesta Avinionensia er en Originalserie af saadanne Indregistreringer og følgelig en A-Kilde; Regesta Vaticana er Afskrifter af den første og derfor en B-Kilde. Efter Avignonseriens Ophør bliver Regesta Vaticana en A-Kilde hele Middeldalderen ud.

Den højeste Kildeværdi maa af lignende Grunde tillægges Datarias regesta supplicationum og regesta Laterana. Den første Serie har endda en Smule højere Kildeværdi end den sidste. Sup-

plikregesta er Udtryk for den pavelige Provisions- og Reservationsmyndighed og indeholder Suppliker, som fik fuld Retskraft, naar de dateredes; deraf Navnet Dataria. I regesta Laterana oktroyeres Suppliken gennem en pavelig Ekspedition, for hvilken Suppliken altsaa er retsgyldig Forlæg og desuden ofte indeholder mere end Bullen.

Med Hensyn til Regnskabsmaterialet, tilhørende det apostoliske Kammer og Kardinalkollegiets Kammer, paaviste Foredragsholderen, hvorledes Reglen om den højeste Kildeværdi fører til en Adskillelse mellem reviderede og ikke-reviderede Regnskaber, af hvilke de sidste har Værdi som B-Kilder. Indenfor Castel San Angelo-Arkivet og flere af de saakaldte Armaria findes en broget Samling A- og B-Kilder, som alene kan adskilles ud fra den nævnte Regel, der ogsaa giver Forskningen det sikreste Herredømme over Vatikanets store Arkivmasser.

Foredragsholderen sluttede med en Oversigt over de fællesnordiske Undersøgelser i Vatikanarkivet og navnlig over de senere Aars Revisionsarbejde, hvis Resultat han opgav til omkring 35 pCt. af det tidligere Udbytte. Det er af største Betydning, erklærede han, at ogsaa Revisionen for den endnu manglende Del af Middelalderen bliver afsluttet af samtlige nordiske Lande.

Professor fil. dr. August Hahr: *Danska borgbyggnader och svenska Vasatidsborgar.*

Foredraget behandlede først i almindelige Træk den danske og den svenske Renæssancearkitektur, som i Hovedsagen er begrænset til Slotte og Borge, bygget af Kongerne eller den rige Adel. Til den Herregaardsarkitektur, som i Danmark udviklede sig i Løbet af det 16. og ind i det 17. Aarhundrede, finder man dog nu kun i ringe Grad noget tilsvarende i Sverige. Ogsaa de svenske Adelsmænd byggede ganske vist Slotte og Herregaarde, om end i ringere Udstrækning, men disse har i særlig Grad været udsat for Ødelæggelse. En Undersøgelse af det bevarede viser imidlertid, at det er *danske* Forbilleder, som i ikke ringe Grad ligger til Grund for Renæssancetidens svenske Adelslotte og deres nærmeste Foræggere.

En Sammenligning mellem svenske og danske Adelsborge fra Unionstidens senere Decennier og ind i Vasatiden godtgør, at den skandinaviske Borgbygningskunst fik et Opsving efter 1483, da Kong Hans' Haandfæstning ophævede Dronning Margrethes 1396 udstedte Forbud mod Opførelse af befæstede private Gaarde. En hel Række nye stærke Borge opstaar i Sverige, opførte — ved Siden af den rektangulære — i kvadratisk, kubisk Form, en Type, som er ejendommelig for de svenske Lande, mulig stam-

mer østfra og længe benyttes. Eksempler er Örby Hus, Bergqvara, Eksjöhovgård, senere Lindholmen, Stensholmen, Sundholmen og, forøget med diagonale Hjørnetaarne, Penningby, Sundby, Åkerö etc. I Danmark bygges rektangulære Borge. I Glimmingehus opstaar en højt udviklet Type, hvis Rumfordeling og Hensyn til indre og ydre Forsvar gaar igen i flere samtidige eller lidt yngre svenske Borge: Torpa, Vik (det ældre), Utö, Ervallahus, Stora Dala, Kurt Rogges Hus i Strängnäs etc.

En ny Fase i Udviklingen repræsenterer Rygaard paa Fyn (1520-30) gennem Træskyttegangens Afløsning af en Stenskyttegang og Kældrens Bygning med Krydshvælvinger, baaret af en Midtrække korte Piller. En udkraget Stenskyttegang kan erstattes af en inddraget med Skydehuller og »Skoldehuller«, hvorpaa der findes flere Eksempler i Danmark og Sverige. Borgbygninger, der virker som ledende Eksempler, er de danske Hesselagergaard (1538), Borreby (1556) og Egeskov (1554). Ejendommeligt for dem er den rektangulære Type med ydre Hjørnetaarne paa den ene Langside og et mægtigt Trappetaarn paa Gaardsiden, medens Skyttegangen bibeholdes som tidligere. I sparsom Grad har Renæssanceformer trængt sig ind. Dette nye Mønster optages direkte af de svenske Adelsborge, Sturefors, Ekenäs, Tyresö, Tullgarn, Gräfsnäs o. a. Bortset fra den regulære Type af denne Slags, har man begyndt at bygge Hjørnetaarne (runde, ottekantede eller firkantede) paa de faste Huse. Som en Mode spredes de over hele Norden, ogsaa paa de private Borge. Deres Antal er sædvanlig 1, 2 eller 3. Ogsaa den mest udviklede danske Forsvarstype, den firlængede Borg med to diagonale Hjørnetaarne, repræsenteret af Eriksholm (1538), Torup (1550), Vidtsköfle (1553), alle i Skaane, faar en statelig svensk Efterfølger i Mörby i Uppland. Da nu ogsaa Ladegaardslængerne samles i en Firkant aaben mod Borgen og sammen med denne omgives af Kanaler og forsynes med Flankeforsvar etc., kan man sige, at den befæstede Adelsgaards sidste Svar var givet paa et Spørgsmaal, som Aarhundreder igennem havde plaget dens Ejere. Inden længe er imidlertid hele Forsvarssystemet opgivet til Fordel for en Herregaardsarkitektur, hvis Formaal er Bekvemmelighed og dekorativ Anselighed.

En vigtig Aarsag til denne paaviste interessante Lighed mellem danske og svenske Adelsborge, endogsaa langt efter Kalmarunionens Opløsning, turde ligge i de gamle Unionsslægters stadige økonomiske Sammenhold og Familieforbindinger. Danske Slægter ejede eller erhvervede Gods i Sverige, svenske i Danmark. Bielkeættens Historie giver mange Eksempler i denne Retning.

Foredraget vil — i betydelig udvidet Skikkelse — blive offentliggjort i K. Humanistiska Samfundets i Uppsala Skrifter.

Docent fil. dr. Jalmari Jaakkola: Till frågan om Finland och dess ställning i Norden under den tidigare medeltiden.

Ved Siden af Korstogtidens store svensk-finske Ekspansion langs den finske Bugt har man ofret altfor ringe Opmærksomhed paa den finske Ekspansion mod Nord og dens Betydning for Finlands Tilblivelse og dets kulturelle Forbindelse med det øvrige Norden. Allerede den Karelske Ekspansion fra Kyrialabotn og Ladoga langs Vandløbene mod Nord helt til »Karelska stranden« og Bjarmia, der saavel i Nord som i Syd staar i umiddelbar Kontakt med den nordiske Kultur, har været betydningsfuld saavel for Norden i dens Helhed som for Udformningen af det finske Omraade.

Den vigtigste Faktor i Finlands historisk-geografiske Tilblivelse er alligevel den vestlige Ekspansionslinje mod Nord. Saaledes danner siden den ældre Jernalder Kyststrækningen fra Halikkoviken mod Vest og videre langs den botniske Bugt mod Nord til Kumøelv og selve Kumøelvdalen rige gamle Kulturregne. Ved Kumøelvs øvre Løb bliver Kulturvejene de diametralt modsatte. Den ene gaar langs Vandløbene mod Sydøst til Hjertet af Tavastland og derfra mod Syd mod den finske Bugt samt mod Øst mod Karelernes Omraade til Kymene og Päijänne Vand-systemet. Vigtigere for den nordiske Historie var Ekspansionsvejene fra Kumøelvdalen mod Nord. Den ældste af disse har gaaet langs Kyrösjärvistråten til Syd-Österbottn, hvor en gammel rig Kystkultur — som i det 6. og 7. Aarhundrede har tydelige Forbindelser med Østersøen — før Aar 800 er bukket under eller helt har forandret Karakter som Følge af en finsk Kolonisation fra Kumøelvdalen, gennem hvilken en stor Del gamle Kulturomraader og Byer har faaet deres Navne. Ogsaa gamle Traditioner taler for en saadan Kolonisation. Det er heller ikke udelukket, at Striden om Syd-Österbottn og »Bottnen« afspejler sig i Kalevala, hvis bevisligen vestfinske Helte næsten udelukkende foretager deres Togter mod Nord, og hvis Heltenavne paa et lidet, organisk sluttet Omraade hidtil alene er konstateret i Egnen Nord om Kumøelvs øvre Løb.

Paa Grund af sine Undersøgelser ansaa Foredragsholderen sig berettiget til at betragte Kvænerne og deres første Fremtræden i det høje Norden, hvor de kom i Forbindelse med Nordmænd og Kareler, som et Resultat af en Ekspansion fra Syd-Österbottn, senere afløst af den i nordisk Historieskrivning omstridte »Birkalarörelsen«, som nærmest fra Birkalasogn ved Kumøelvs øvre

Løb banede sig Vej langs Näsijärvi-stråten mod den bottniske Bugt, langs dennes Kyst forbi den Karelerne tilhørende »Norra Stränder.« til den rige Lapmark Nord for Kemielv.

Professor fil. lic. Gunnar Suolahti: Finska prästerskapets sociala struktur och prästsläkternes utbredning under 1600- och 1700-talen.

Studiet af det genealogiske Materiale viser, at Flertallet af de betydende Præste- og Kulturslægter stammer enten fra Kystbyerne eller fra Kulturregnene i det sydvestlige Finland, hvor Befolkningen var tættest og den sociale Differentiering længst fremskreden. Slægternes Stamfædre var Borgere, Fogder eller Storbønder, altsaa Indehavere af Kapital. Deres Efterkommere forskansede sig i de bedste Egne samt dannede et formuende Præstearistokrati, som faldt i skarpt adskilte lokale Grupper. Slægterne søgte at holde sig hver paa sit Sted og understøttedes sædvanlig i denne Bestræbelse af Menigheden. Mellem Præst og Menighed bestod et urgammelt Troskabsforhold, og Menigheden gik i Arv i flere Generationer. En saadan fast bosat Slægt nedsank dog som oftest i et lavere Kulturniveau, og Bondepræsten blev den Præstetype, som Menigheden satte særlig Pris paa.

Denne Tendens modarbejdedes af Adelens, Stiftstyrelsens og Regeringens Bestræbelser for at varetage sine Særinteresser ved Besættelsen af Præsteembederne. Præster med Verdenskundskab, Lærdom og Formue, ofte udgaaede fra Kultur- og Handelscentre, begunstigedes fremfor Bondepræsterne, og Kløften mellem det rige, kultiverede Præstearistokrati og det øvrige Præsteskab udvidedes. Dette saa meget mere som Fattigfolks Børn i stadig større Udstrækning søgte at trænge sig ind i Præstekarrieren. Dette Element maatte dog nøjes med de fattigste Embeder og grundlagde ikke Præsteslægter af større Betydning.

Foredraget er blevet offentliggjort i Nordisk Tidsskrift.

Lektor fil. dr. Nils Wimarson: Riksrådet Schlippenbachs förhållande till Karl X Gustavs krigspolitik, med särskild hänsyn till Danmark.

Paa Grundlag af en Undersøgelse, hovedsagelig af Schlippenbachs Brevveksling med Kongen og dennes Broder Hertug Adolf Johan, af de i det kongelige Hovedkvarter i 1658 førte Raadsprotokoller samt af danske og franske Gesandtskabsrelationer gjorde Foredragsholderen den Opfattelse gældende, at Schlippenbach ikke har været den æventyrlige Krigsophidser og uforsonlige

Danskfjende, som man hidtil i Almindelighed har fremstillet ham; tvertimod var han Talsmand for den politiske Anskuelse, der betragtede Østrig som Hovedfjenden og vilde hente Sveriges Krigsbytte i Polen, og af den Grund anbefalede en forsonlig Politik mod Danmark, endogsaa efter Frederik III's Krigserklæring mod Sverige i 1657. Karl X Gustavs Opbrud fra Polen og Fremrykning mod Danmark i Sommeren 1657 havde i Virkeligheden ingen ivrigere og ihærdigere Modstander blandt Kongens Raadgivere end netop Schlippenbach. Derfor maa denne naturligvis ikke betragtes som principiel Danskerven. Til Karl Gustavs Angreb mod Danmark har Schlippenbach, saa vidt Kilderne viser det, forholdt sig aldeles passiv, og hans berygtede Udtalelse til de danske Rigsraader i Ringsted, at det kunde være dem »lige saa gott att have en Konge, som hed Carolus, som en der heder Fridericus eller Christianus,« er ikke, som det almindeligvis opfattes, et Udtryk for Haan eller Fjendskab mod Danmark, men har en ganske anden Oprindelse og Formaal. Edén har, fremhævede Taleren, tydelig nok Ret i sin Paastand, at Schlippenbach ikke har øvet nogen som helst Indflydelse paa Karl Gustavs Politik; dog bør man til en vis Grad undtage Forhandlingerne med Brandenburg i Efteraaret 1656 og Overenskomsten i Labiau, under hvilke Schlippenbach, som Wittrock har gjort gældende, unægtelig fremtræder som Karl Gustavs Tillidsmand. I Aaret 1658 var Schlippenbach ligefrem i Unaade og vandt heller ikke i den følgende Tid Kongens fulde Tillid i politiske Anliggender. Derimod paapegede Foredragsholderen, at flere Omstændigheder viser, at Schlippenbach i private Forhold har været Kongens og hans Broders personlige Tillids- og Mellemmand.

Foredraget indgaar som Led i et større Arbejde om Schlippenbach som svensk Politiker.

Dr. phil. P. Munch: Organiseret Studium af de sidste Aartiers politiske og sociale Historie.

Der har først i »Historisk Samfund«, siden mellem Professorerne i Nationaløkonomi og Historie og enkelte andre været ført Forhandlinger om en Organisation af Studiet af de sidste Aartiers politiske, sociale og økonomiske Historie. Man har været enige om, at Kilstoffet for dette Tidsrum er af saa mægtigt Omfang, at det er umuligt at trænge til Bunds deri og faa Oversigt derover gennem Enkeltmands Studier. Skal tilfredsstillende Resultater naaes, maa der skabes en Art Institut, hvor flere Forskere kan arbejde sammen efter en fælles Plan.

Man har tænkt sig to Hovedopgaver for et saadant Institut.

Den ene er Behandlingen af Danmarks Historie fra 1864 til Nutiden; der findes her et mægtigt, næsten ubenyttet Materiale: Rigsdagens Arkiv, ministerielle og kommunale Arkiver, Kommissionsarkiver, de store økonomiske Organisationers Arkiver, desuden en Række trykte, men ubearbejdede Kilder, Kommissionsbetænkninger, Aarsberetninger, Aviser o.s.v., endvidere en Rigdom af statistiske Publikationer, der kun i ringe Grad er inddraget under historisk Behandling. Dette Kildestof tillader en saa dybtgaaende Undersøgelse af Tidens Udvikling, som der ikke er Mulighed for for nogen tidligere Tids Vedkommende, men som ogsaa kræver et saa stort planmæssigt Arbejde, at det er uoverkommeligt for Enkeltmand. Den anden Hovedopgave er en Behandling af den sidste Tids internationale Historie. Der er her allerede en Rigdom af Fremstillinger, men næsten alle prægede i saa høj Grad af de særlige Interesser i det Folk, hvortil Forfatterne hører, at de kun i ringe Grad tilfredsstiller de Hensyn, der maa tages, naar saadanne Værker skal passe for de nordiske Landes Læsekreds.

Tanken er, at et saadant Institut, i alt Fald foreløbig, væsentlig maa bygges paa Tilskud fra de store Fonds, Carlsbergfondet og Rask-Ørsted Fondet. Skal Opgaven løses tilfredsstillende for den internationale Histories Vedkommende, er et Samarbejde med Forskere i de andre nordiske Lande nødvendigt. Det vil være ønskeligt, om Ledelsen af Historikermøderne tager Spørgsmaalet op til Overvejelse.

Undervisningsminister Fru Nina Bang: Lidt af det meget, Øresundstoldregnskaberne fortæller.

Fra 1497 til 1857, dog kun saa godt som uafbrudt Aar for Aar fra 1557, findes Øresundstoldregnskaberne bevaret — Storebeltsregnskaberne dog kun for en kortere Aarrække — med Opgivelse af Navn, Hjemsted og Afgangshavn, i de senere Aarhundreder ogsaa Bestemmelsessted for hver Skipper, der meldte sig paa Toldboden i Helsingør. Fra 1562 optegnes ogsaa Ladningen og for enkelte Nationer for en Aarrække Varernes Pris, alt naturligvis med de Mangler i Opgivelserne, som altid knytter sig til Toldregnskaber (sml. disse Aars Spritsmuglerier). Bestræbelser udfoldedes for at afbøde Smuglerier; navnlig fra omkring 1618 blev Tilsynet skrapere. Svenskerne Toldfrihed og deres Uvilje mod at opgive det toldfri Gods gør vel ogsaa Afbræk i Regnskabernes absolutte Opgivelser. Alligevel er Regnskabernes Tale klar.

Foredraget bragte adskillige Enkeltheder, der umiddelbart lader sig aflæse af Tallene, men holdt sig iøvrigt særligt til Udførslen paa Østersøen og behandlede udførligt de store Forskyd-

ninger, der fandt Sted saavel i Frekvensen paa de forskellige Dele af Østersøkysterne som de dybtgaaende Ændringer i Vareeksporten. Danzig og de Vest herfor liggende Havne, der i det 16. Aarhundrede var de stærkest frekventerede, gik tilbage. Sverige traadte frem, derefter Finland, de Øst for Danzig paa Østersøens Sydkyst liggende Havne og endelig St. Petersborg. Af Eksportvarerne gik det længe dominerende Korn tilbage og afløstes af Raastoffer: Jern, Træ, Hør og en enkelt Industrivar: Lærred, som navnlig Englænderne købte i Danzig og St. Petersborg.

Foredraget er bleven offentliggjort i Tidsskriftet »Tilskueren« i November 1926.

Professor Dr. phil. Halvdan Koht: Retsgrundlage for den finansielle oppgjærda mellom Danmark og Noreg 1815—1819.

Foredragsholderen tog sit Udgangspunkt i de modstridende Meninger, som fremkom baade i Samtid og i Eftertid, om hvorvidt Gældsopgøret af 1819 byggede paa Kieltraktaten eller ikke, og hvorvidt derved denne Traktat var bleven godkendt af Norge, og han omtalte særlig den Teori, som nylig er udviklet af Prof. N. Gjelsvik, at Opgørskonventionen vistnok bygger paa Kieltraktaten, men folkeretlig set er at betragte som en Overenskomst mellem Danmark og Sverige, som Norge saaledes blev staaende udenfor. Paa Grundlag af Aktstykker i det norske og det danske Rigsarkiv viste nu Foredragsholderen, at de norske og svenske Statsmagter under alle Forhandlinger omhyggelig sørgede for at markere Opgørsspørgsmaalet som en udelukkende norsk Sag; men ved Hjælp af Aktstykkerne godtgjorde han videre, at de forhandelnde og kontraherende Parter fra først til sidst hævdede modsatte Synspunkter i Spørgsmaalet om Forholdet til Kieltraktaten, saaledes at Gældssagen til Slut blev ordnet, uden at nogen af Parterne fik paatvunget den anden sin Retsopfattelse.

Ved Forhandlingernes Afslutning 3. Juli fremførte Professor v. Bonsdorff paa finske Historikers Vegne sin Indbydelse til nordiske Historieforskere til i Sommeren 1931 at afholde det femte nordiske Historikermøde i Helsingfors. Med enstemmig Tilslutning fra Forsamlingen udtalte Præsidenten, Prof. Aage Friis, en Tak for den i saa varme Udtryk fremsatte Indbydelse.

Allerede ved Stævnets første Forhandling, i Tilslutning til Redegørelserne for Organisationen indenfor nordisk Hi-

storiegranskning, havde Professor Halvdan Koht — næst efter at udtale sin Glæde over atter at høre Rigsarkivar Erslev, saa mange nordiske Historikeres Lærer — fremhævet, at der kunde være Anledning til at optage et fælles Arbejde i flere af de store udenlandske Arkiver. Nu, da de fælles nordiske Undersøgelser i Vatikan-Arkivet stod foran deres Afslutning, burde man vistnok vende Opmærksomheden mod Østersø- og Nordsølandenes Arkiver for en Udforskning af Handelshistorien. Lignende Tanker blev senere fremsat af Professor Oluf Kolsrud, som ønskede at faa tilvejebragt en fast Organisation for slige fælles nordiske Undersøgelser. Ved andre Lejligheder under Stævnet fremhævede Prof. Aage Friis Vigtigheden af at faa undersøgt de russiske Statsarkiver, medens Dr. P. Munch i sit Foredrag havde henledt Opmærksomheden paa Muligheden af at faa et Samarbejde i Gang indenfor Studiet af de sidste Tiaars internationale Historie.

Da der ved Stævnets Afslutning blev nedsat en Komité, som først og fremmest fik til Opgave at forberede det næste Historikermøde i Helsingfors, blev det ogsaa overdraget den at tage alle disse Tanker op til Undersøgelse og prøve Mulighederne for deres Gennemførelse. Komitéen kom til at bestaa af det danske Mødes Præsidium, Rigsarkivar Helge Almquist, Professorerne v. Bonsdorff, Edv. Bull, Aage Friis og Ólason samt Raadstuearkivar Axel Linvald. Tillige vedtog Forsamlingen at opfordre Professor Dr. phil. Lauritz Weibull til at indtræde som Repræsentant for Historikerne i Lund¹, samt bemyndigede Komitéen til eventuelt at supplere sig med andre Historikere, hvis Bistand maatte anses for værdifuld for Arbejdet i dets Helhed eller for Behandlingen af enkelte Spørgsmaal.

Med Præsidentens Tak til alle Deltagerne afsluttedes derefter Forhandlingerne.

¹ Prof. Lauritz Weibull har senere givet Tilsagn om at indtræde i Komitéen.

Som det altid er Tilfældet ved videnskabelige Stævner, beror Udbyttet ikke alene — nogle vil mene ikke engang i første Række — paa de egentlige videnskabelige Foredrag og Drøftelser, men nok saa meget paa Fagfolks Samvær og private Meningsudvekslinger. Det var ud fra lignende Betragtninger, at Mødets danske Ledelse havde besluttet at henlægge en stor Del af Stævnet til Sorø. Man har vistnok Ret til at betone, at der gennem de tre Dages nære Samvær kom en Sluttethed over Mødet, som ikke let kan opnaas under Opholdet i en Storby. Tilføjes maa det ogsaa, at det gode Arrangement — som skyldtes Skolens Rektor — saavel som det udmærkede Vejr i høj Grad bidrog til det vellykkede Resultat. Det var tillige de danske Historikere kært, at de fik Lejlighed til at vise deres nordiske Fagfæller en af vort Lands smukkeste og mest minderige Egne.

Forskellige Udflugter og Sammenkomster bidrog til at give Stævnet dets Karakter. Straks den første Aften, 29. Juni, var samtlige Deltagere af Københavns Kommunalbestyrelse indbudt til en festlig Sammenkomst paa Københavns Raadhus. Den følgende Aften var Deltagerne den danske Mødekomité's Gæster ved en Middag i Nimbs Selskabslokaler. Under Opholdet i Sorø fremviste Museumsdirektør Dr. phil. M. Mackeprang Sorø Kirke og var desuden Fører under en længere Udflugt til de arkitektoniske Mindesmærker i Omegnen. Et Foredrag af Professor Dr. phil. Vilh. Andersen om »Emner af Sorøs Litteraturhistorie«, ledsaget af Oplæsning af Brudstykker af Digtninge fra Holberg til Ingemann og holdt en smuk Sommeraften ved Foden af Akademiets Trappe ud til Søen, er senere privat og paa Prent blevet karakteriseret som Mødets smukkeste Oplevelse. Endelig foretog Deltagerne paa Stævnets sidste Dag, 4. Juli, en længere Udflugt over Roskilde og Slangerup til Fredensborg og Frederiksborg og derfra til København. Paa Fredensborg omtalte Prof. Aage Friis i korte Træk Slottets historiske Betydning, hvorefter Slotsforvalteren,

Oberstløjtnant Bjerring, var Fører paa en Rundgang i Slottet og Parken. Paa Frederiksborg Slot gav Museumsdirektør Docent Dr. phil. Francis Beckett en Række Meddelelser om Slottets Bygningshistorie, hvorefter de danske Deltagere var Førere for deres fremmede Kolleger under Besøget i Museet; Dagen, og dermed hele Stævnet, afsluttedes med en Middag paa Den kgl. Skydebane, givet af Bestyrelsen for Det national-historiske Museum paa Frederiksborg.

Historieforskernes internationale Organisation.

AF

AAGE FRIIS.

Medens der indenfor en Række andre Videnskaber forlængst har været skabt internationale Organisationer af større eller mindre Omfang, er der indenfor Historieforskningen først for nogle Maaneder siden tilvejebragt en saadan.

Internationale Historikerkongresser blev før Verdenskrigen afholdt fire Gange, i Paris 1900, i Rom 1903, i Berlin 1908 og i London 1913. Ved alle var de fleste civiliserede Stater repræsenteret officielt eller uofficielt af Enkeltmænd, af historiske Foreninger eller af Videnskabselskaber (Akademier), af hvilke Historikere var Medlem. Deltagelsen fra dansk Side var ringe; kun i Berlin mødte et lidt større Antal Historikere nemlig 11, af hvilke Kr. Erslev, der repræsenterede saavel Videnskabernes Selskab som Universitetet, holdt et Foredrag om »Inddelingen af de historiske Kilder og den derpaa beroende methodiske Orden i Undersøgelsen«. I London 1913 repræsenterede den klassiske Filolog Prof. A. B. Drachmann baade Videnskabernes Selskab og Universitetet.

Tanken var i 1913, at der paany efter 5 Aars Forløb skulde afholdes en international Historikerkongres i St. Petersborg. Verdenskrigen forhindrede dette, men i 1923 foranstaltedes en Historikerkongres i Bruxelles, hvis inter-

ationale Karakter dog stærkt og uheldigt begrænsedes ved, at der kun blev sendt Indbydelse til Historikere i Ententelandene og i de neutrale Lande, men hverken til Tysklands, Østrig-Ungarns eller disses Allieredes Historikere.

Under Forhandlingerne om Kongressens Indkaldelse var der saavel fra engelsk og amerikansk som fra nordisk Side yttret Ønske om, at alle Landes Historikere skulde indbydes, men uden Resultat. Belgierne vilde paa dette Tidspunkt ikke indbyde Tyskerne. Følgen var, at Historikerne og deres Organisationer i adskillige af de Lande, til hvilke Indbydelse rettedes, ikke lod sig repræsentere; adskillige engelske og amerikanske Historikere holdt sig borte; af danske og svenske Historikere var der ingen; de danske og svenske Akademier og Universiteter var ikke repræsenteret. Derimod lod Norge sig officielt repræsentere af Professor Halvdan Koht, der deltog i Mødet med den udtrykkelige Hensigt derved mest virkningsfuldt at kunne virke for, at den næste Historikerkongres fik en virkelig international Karakter. Han overbragte en Indbydelse til at holde den følgende Kongres i Oslo 1928, og fik siden ved Henvendelse til en Række danske og svenske Historikere Vished for, at disse vilde billige, at Oslo blev det Sted i det neutrale Norden, hvor Historikere fra alle Lande første Gang atter skulde samles.

I Bruxelles var der Mand og Mand imellem en livlig Drøftelse af, hvorvidt det dog ikke lod sig gøre nu at tilvejebringe et forsonligt og forstaaende Samarbejde mellem alle Historikere uanset deres Landes Deltagelse i Verdenskrigen. Midtpunktet for disse private Drøftelser saavel som for de officielle Forhandlinger blev naturligt Spørgsmaalet om, hvor den næste Kongres skulde holdes, og ganske særlig den af Prof. Koht overbragte Indbydelse til Oslo. Ved Siden af denne fremkom fra polsk Side en Indbydelse til Warschawa.

De fleste af de Historikere, der i Bruxelles arbejdede for Tilvejebringelse af fuldt internationalt Samarbejde, slut-

tede sig til Tanken om at vælge Oslo til Mødested, og særlig støttede man fra engelsk og amerikansk Side meget kraftigt Tanken; overhovedet viste Amerikanerne, af hvilke et meget stort Antal repræsentative Personligheder var kommet til Stede, en ganske særlig stærk Interesse for at skabe et praktisk Samarbejde mellem alle Landes Historikere.

Endnu var Modsætningerne dog for store. Tvivlen om, at en forsonlig Samvirken mellem de fjendtlige Nationers Historikere allerede nu var at opnaa, for stærk. Man opsatte derfor en endelig Afgørelse, hvorimod det besluttedes at konstituere Kongressens Bureau som en foreløbig Komité, der snarest mulig skulde afgøre, hvor den næste Kongres skulde holdes, og tillige forsøge at faa skabt en permanent international Komité for de historiske Videnskaber, der ikke alene skulde organisere historiske Kongresser, men overhovedet fremme de historiske Videnskaber ved stadigt internationalt Samarbejde. Forudsætningen var saa vidt mulig ubegrænset Internationalisme.

Som Formand for den foreløbige Komité fungerede Professor H. Pirenne (Gand), og Komitéen supplerede sig bl. a. med Professor Koht og Prof. Dopsch (Wien). Efter at der havde fundet private Forhandlinger Sted mellem Medlemmer af Komitéen og fremtrædende Historikere i de forskellige Lande, særlig i Tyskland og Østrig, og idet der særlig fra den amerikanske historiske Forening The American Historical Association's Side havde været udfoldet megen Energi i Sagen, opnaaedes der ved et Møde i Bruxelles i Foraaret 1924 Enighed om, at man burde organisere en permanent Historikerkomité, der dels skulde forberede Historikerkongresser, dels mellem Kongresserne være Midtpunktet for videnskabelige historiske Arbejder af almindelig Betydning, særlig Tilvejebringelse af Hjælpemidler for Historieforskningen. Spørgsmaalet om fornødne økonomiske Midler klaredes hurtigt, idet Komitéens to amerikanske Medlemmer J. T. Shotwell og Waldo G. Leland tilvejebragte en Understøttelse af 25000 Dollars fra The Laura Spelman Rockefeller Memo-

rial — et af Rockefellerfamiliens mange store Fonds til Støtte af videnskabeligt Arbejde. Summen stilledes til Raadighed gennem The American Historical Association. 3000 Dollars skulde aarlig anvendes til en permanent Komité's Administration, 1000 Dollars være Bidrag til Organisationen af den næste internationale Kongres i 1928, Resten, 15000 Dollars, hjælpe til at financiere en international historisk bibliografisk Aarboeg, foreslaaet paa Kongressen i Bruxelles bl. a. af Redaktøren af The American Historical Review, Prof. J. F. Jameson, til hvilket Forslag den foreløbige Komité i 1924 havde sluttet sig.

I indeværende Foraar modtog Dansk Historisk Forening fra den foreløbige Komité Indbydelse til at forandlede danske Historikere repræsenteret paa et Møde til Organisation af en »International Komité for de historiske Videnskaber«, der skulde holdes i Genève den 14. og 15. Maj.

Dansk Historisk Forening mente ikke uden videre at kunne betragte sig som Repræsentant for danske Historikere, men heller ingen anden Organisation kunde siges at være dette. I det Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog havde Prof. Aage Friis efter Aftale med Prof. Johs. Steenstrup og Rigsarkivar Kr. Erslev i November 1924 i Anledning af de med Prof. Halvdan Koht førte Forhandlinger om en eventuel international Historikerorganisation forelagt Spørgsmaalet om, hvorvidt Selskabet kunde tænke sig at overtage denne Repræsentation, men Svaret var benægtende. Historisk Forenings Bestyrelse forelagde Sagen for en større Kreds af aktive Historikere paa lignende Maade, som ved Drøftelsen af Danmarks Deltagelse i nordiske Historikermøder, og paa et saadant Møde den 12. April 1926 vedtoges det, at Historisk Forening skulde lade sig repræsentere ved et Bestyrelsesmedlem, hvortil Bestyrelsen udsaa Raadstuearkivar Axel Linvald, samt af Aage Friis. Tre Fjerdedele af Omkostningerne ved Repræsentationen blev afholdt af det

amerikanske Fond, Resten af et Tilskud fra Rask-Ørsted Fondet.

Den internationale Historikerkonference traadte sammen i Genève, og ved dens Aabningsmøde den 14. Maj, der holdtes i den samme Sal, hvor i 1863 Det røde Kors var organiseret, mødte Repræsentanter for 19 Lande. Der var udsendt Indbydelse til 27 Lande; fem — Chile, Finland, Grækenland, Ungarn, Jugoslavien — havde ikke svaret. Tre Lande havde været ude af Stand til at sende Delegerede. England, fordi dets Repræsentanter, Prof. T. F. Tout (Manchester) og Temperley (Cambridge) blev standset af Generalstriken, medens Argentinas Delegerede J. Revello ikke havde faaet Tilsigelsen i rette Tid. Det russiske Akademi i Leningrad havde udtalt Ønsket om at være med til Organisationen, men havde ikke kunnet lade sig repræsentere ved denne Lejlighed.

Til Stede var følgende. For Belgien: Prof. H. Pirenne (Gand); for Brasilien: De Castro, Legationssekretæren ved den brasilianske Legation ved Folkeforbundet; for Bulgarien: Prof. J. Ivanoff (Sofia); for Danmark: Prof. Aage Friis og Raadstuearkivar Axel Linvald; for Frankrig: Prof. G. Glotz (Sorbonne, Paris) og Prof. Lhéritier, Attaché ved Institut international de coopération intellectuelle (Paris); for Italien: Senator Carlo Callisse og Prof. G. de Sanctis (Turin); for Japan: Dr. J. Nitobe, Undergeneralsekretær ved Folkeforbundets Sekretariat; for Nederlandene: Prof. H. T. Colenbrander (Leyden); for Norge: Prof. Halvdan Koht og Prof. Edv. Bull (Oslo); for Polen: Prof. B. Dembinski (Posen) og Prof. M. Handelsman (Warschawa); for Portugal: Dr. A. Ferrão (Lissabon); for Rumænien: Dr. V. Pârvan, Sekretær ved det rumænske Videnskaberne Selskab; for Spanien: Dr. Nicolau d'Olwer og Dr. R. d'Alòs-Mornier; for Schweiz: Prof. Francis de Crue (Genève) og Ed. Fabvre, Vicepræsident i det schweiziske historiske Selskab; for Sverige: Prof. C. Hallendorff (Stockholm); for Tjekkosllovakiet: Prof. J. Šusta (Karls-

universitet, Prag); for Tyskland: Prof. H. Reincke-Bloch (Breslau), Formand for de tyske Historikeres Fællesorganisation, og Prof. K. Brandi (Göttingen); for United States: Waldo G. Leland fra Carnegie Institution (Washington), medens den anden amerikanske Delegerede Prof. J. T. Shotwell var blevet forhindret; for Østrig: Prof. Alfred Dopsch (Wien) og Prof. Harold Steinacker (Innsbruck).

Prof. H. Pirenne, Formanden for den provisoriske Komité, præsiderede og bød de Delegerede velkommen. Mr. Leland, Komitéens Sekretær, fremlagde et Udkast til Statuter for den permanente Organisation; det blev diskuteret og henvist til et Udvalg, hvis Forslag derpaa efter en kort Forhandling blev enstemmig vedtaget.

Statutterne for Den internationale Komité for de historiske Videnskaber (Comité international des sciences historiques, International Committee of Historical Sciences, som dens officielle Navn blev) er forholdsvis kortfattede, saa simple som mulig og har en ønskelig Grad af Elasticitet.

Komitéens Formaal erklæres at være Udviklingen af den historiske Videnskab ved Hjælp af internationalt Samarbejde. Komitéen har til Opgave at organisere internationale Kongresser for historisk Videnskab, at fastsætte Tid og Sted, naar og hvor hver Kongres skal afholdes; den sørger for Dannelsen af nationale Komitéer, som paatager sig Ordningen af den vedtagne Kongres; den tager Bestemmelse om Kongressens Ledelse og Offentliggørelse af Forhandlingerne. Komitéen skal bestaa af Delegerede fra alle de Lande, som har Adgang til Repræsentation, idet hvert suverænt Land har Ret til højst to Delegerede med Stemmeret, og de ikke suveræne Lande (Dominions, Kolonier etc.) hver faar een stemmeberettiget Delegeret. Et hvilket som helst Antal Hjælpedelegerede kan sendes som Ekspertes, men uden Stemmeret. De Delegerede skal i hvert Land vælges af de lærde Korporationer og Institutioner, som driver historiske Studier, og Forudsætningen er, at Valget

af de Delegerede bliver saa repræsentativt for Landets historiske Interesser som efter Forholdene muligt. Valgene indberettes til Komitéen, der forbeholder sig Ret til, alene ud fra rent videnskabelige Synspunkter, at undersøge de Delegeredes Kreditiver for i Tilfælde af opkommende Stridigheder at kunne forvise sig om deres repræsentative Karakter.

Komitéen skal træde sammen i det mindste een Gang om Aaret paa et Sted og paa en Tid, som den selv bestemmer; i det Aar, hvor en international Kongres holdes, skal Komitéen dog holde Møde paa samme Sted og Tid som Kongressen. For at Komitéen kan være beslutningsdygtig kræves, at mere end Halvdelen af de Lande, der er repræsenterede, er nærværende. I første Omgang holdes personlig Afstemning, og der kræves en Majoritet paa tre Fjerdedele. Hvis en saadan Majoritet ikke kan opnaas, holdes Afstemning efter Lande, idet hvert Land kan afgive saa mange Stemmer, som det har stemmegivende Delegerede. Denne Afstemning maa give en Majoritet paa to Trediedele, men hvis det er umuligt at sikre en saadan Majoritet, maa der tages en ny Landsafstemning for at faa Majoriteten frem. Stemmeafgivning ved Korrespondance kan ske i Tilfælde af paatrængende og vigtige Sager, naar det ikke er gørligt at holde et almindeligt Møde.

Komitéen ledes af et Bureau sammensat af Komitéens Præsident, af to Vicepræsidenter, fire almindelige Medlemmer (membres assesseurs), en Generalsekretær og en Kasserer. Dette Bureau, der første Gang valgtes i Genève, skal ellers vælges samtidig med den internationale Kongres og fungerer til den næste, da der skal ske Nyvalg af i det mindste Præsidenten og tre andre Medlemmer. Mindst fem Lande maa altid være repræsenterede i Bureauet.

Hvert Land, der er repræsenteret i Komitéen, maa betale et aarligt (endnu ikke fastsat) Bidrag. Dette Kontingent skal bruges til Komitéens Administrationsudgifter, medens der skal være et særligt Budget for den videnskabelige

Virksomhed, der maa finansieres med særligt Bidrag og ved eventuelt Overskud fra det administrative Budget.

Ændringer i Statutterne kan foreslaas af de Delegerede i tre forskellige Lande, og Komitéen skal erklære sig for opløst, hvis de repræsenterede Landes Antal skulde gaa ned under fem.

Dette er de Hovedtræk af den internationale Komité's Konstitution, om hvilke man uden større Vanskelighed opnaaede Enstemmighed.

Før man skred til Valget af de første Embedsmænd, blev man enig om at fastsætte Stedet for den næste Kongres, idet man stiltiende forudsatte, at Komitéens (Bureauets) Præsident ogsaa maatte blive Kongressens Præsident. Indbydelser var, som ovenfor nævnt, forud indgaaet fra Warschawa og Oslo, yderligere forelaa en fra Athen, og endelig modtoges en fjerde Indbydelse fra Haag. De polske Delegerede trak imidlertid Indbydelsen til Warschawa tilbage, idet de dog udtalte Haabet om, at en Kongres maatte blive afholdt der i 1933. Da der ingen græske Delegerede var til Stede, mente man ikke, at Indbydelsen fra Athen endnu stod ved Magt. Den hollandske Delegerede erklærede, at Indbydelsen til Haag ikke maatte anses som konkurrerende med Indbydelsen fra noget andet Land, men fremkom for det Tilfældes Skyld, at intet andet Sted ansaas for hensigtsmæssigt. Indbydelsen fra Oslo blev da enstemmig vedtaget. Paa Foranledning af Professor Koht vedtog Komitéen en Tilkendegivelse af, at man ønskede at afholde Kongressen 1933 i Warschawa, men der toges selvfølgelig ingen bindende Bestemmelse herom.

Efter Vedtagelsen af Statutterne og Stedet for næste Kongres havde Forsamlingen at afgøre, hvor Organisationens Bureau skulde have sit Sæde, og hvem der skulde indvælges deri.

Disse Spørgsmaal, der af nationale Grunde kunde tænkes at volde Vanskeligheder her som i andre Organisationer efter Krigen, løstes uden større Besvær, og i det væsentlige

efter et Forslag fremsat af de fem nordiske Repræsentanter, med Hensyntagen til, at de tyske Historikere før Forhandlingen i Genève udtrykkelig havde udtalt Ønsket om, at den nye Organisation, i alt Fald saa længe Tyskland ikke var Medlem af Folkeforbundet, ikke knyttedes til det under Folkeforbundet hørende af Frankrig oprettede, i Paris arbejdende Institut international de coopération intellectuelle.

Det besluttedes da paa Grund af Amerikanernes storlaaede økonomiske Støtte at gøre Washington til Komitéens legale Sæde, men iøvrigt vil Bureauet naturligvis blive, hvor den fungerende Sekretær opholder sig.

Til Præsident valgtes Prof. Halvdan Koht, til Vicepræsidenter Proff. Dopsch (Wien) og Pirenne (Gand); de fire øvrige Medlemmer blev Proff. Dembinski (Posen), de Sanctis (Turin), Temperley (Cambridge) og Fr. Meinecke (Berlin). Da den sidstnævnte, der ikke var Delegeret i Genève, af Helbredshensyn og paa Grund af andet Arbejde ikke kunde modtage Valget, indvalgte Komitéen, i Henhold til Statutterne, efter Prof. Meineckes Forslag ved skriftlig Afstemning Prof. Brandi i Göttingen. Generalsekretær blev Prof. Lhéritier (Paris), dets Kasserer Mr. Waldo G. Leland, der er knyttet til Carnegie Institutet i Washington, men foreløbig opholder sig i Europa. Begge havde de energisk og fordomsfrit arbejdet for at tilvejebringe Organisationens, og alle var enige om, at det var et lykkeligt Valg.

Hermed var Forhandlingerne om den fremtidige Organisation afsluttet, og der herskede stor Tilfredshed over, at der uden større Vanskelighed var opnaaet Enighed. Der havde fra først til sidst hos alle Historikerne fra de tidligere krigsførende Lande vist sig en ærlig Villie til at imødekomme hinanden, saaledes at der virkelig var opnaaet ikke blot en formel, men ogsaa en reel Enighed. Den overlegne, elskværdige og lune Maade, hvorpaa Prof. H. Pirenne havde ledet Forhandlingerne, havde straks vakt Sympati hos Centralmagternes Repræsentanter; disse havde

paa deres Side vist en lykkelig Evne til at finde Udveje, bl. a. gennem et virkningsfuldt Samarbejde med de neutrale Historikere. Mere end andre Videnskabsmænd er Historikerne vel paa Forhaand politisk indstillede; mange af dem har i den haarde Kamptid været langt fremme, men Kravet om Forstaaelse og Objektivitet var her blevet saa villigt efterkommet, at det maatte love godt for det planlagte Arbejde og være forbilledligt for de meget vanskelige Forhandlinger om en Ændring af andre store under eller efter Krigen skabte videnskabelige Sammenslutninger, saasom Union academique internationale og Conseil international de recherches, hvorfra Centralmagterne hidtil har været udelukket, men hvor der nu tilstræbes en Ændring efter virkelig internationale Principper.

Det tør vistnok siges, at de skandinaviske Repræsentanters paa alle Punkter enige og aktive Optræden i nogen Grad bidrog til det i Genève opnaaede Resultat. —

Efterat den permanente internationale Komité for de historiske Videnskaber var konstitueret, drøftede man forskellige Arbejder, som burde sættes i Gang.

Vigtigst var det tidligere nævnte Forslag, der var fremlagt paa Kongressen i Bruxelles i 1923 af Prof. J. F. Jameson, om en Genoplivelse under andre Former af »Jahresberichte der Geschichtswissenschaft«, der udkom fra 1880—1916, men som kun bliver fortsat som Bibliografi for Tysklands Historie alene.

Som Grundlag for Diskussionen forelagde Prof. Lhéritier en udførlig, meget instruktiv Memoire om de forskellige Muligheder for en international historisk Bibliografi. Efter en kort Drøftelse overlodes Sagens videre Behandling til et særligt Udvalg, der blev nedsat paa Mødet og senere har suppleret sig.

Yderligere drøftedes Forslag om en Fortegnelse over alle Diplomater og Konsuler fra Tiden omkring 1648 til Nutiden, Tilvejebringelse af et virkelig tilfredsstillende historisk Atlas; begge Sager henvistes til fortsat Behandling

af Bureauet. Ligeledes fandt en foreløbig Forhandling Sted om det fra engelsk og belgisk Side rejste meget vigtige Spørgsmaal om Betimeligheden af at udgive et stort almindeligt Tidsskrift for økonomisk Historie. Princippet fandt Billigelse, men Sagen fandtes endnu ikke moden til udtømmende Behandling.

Det vedtoges, at Bureauet straks skulde begynde Udgivelsen af en Bulletin, der ikke skal bringe videnskabelige Afhandlinger eller lignende, men behandle Spørgsmaal, der har almindelig Betydning for Historieforskere; den skal bl. a. bringe Oplysninger om Forskningens nuværende Organisationer i forskellige Lande, Oversigter over den videre Udvikling deraf, den skal give Meddelelser om videnskabelig vigtige Begivenheder og Forhold, om historiske Kongresser, trykke Mødeberetninger og lignende. Første Hefte vil udkomme nu ved Nytaarstid.

Under alle disse Forhandlinger fremhævede saavel den brasilianske Repræsentant de Castro som den japanske Dr. Nitobe, i hvilken Grad der tiltrængtes gensidig Forbindelse og Oplysningsarbejde mellem de europæiske Historikere og Historikerne i de latinsk-amerikanske Lande og i de østasiatiske.

Endelig vedtoges det, at Bureauet skal holde sit første Møde i November 1926 til videre Behandling af de rejste Spørgsmaal, medens Komitéens Plenum skal holde det første Aarsmøde i Foraaret 1927. Der udtaltes yderligere den Forventning, at slige Aarsmøder holdes i forskellige Byer for at forhindre, at Møder og Virksomhed knyttes til et bestemt Sted, hvorved den internationale Karakter kunde lide Afbræk. —

Om Mødet i Genève aflagde de to danske Repræsentanter Beretning paa Historisk Forenings Aarsmøde den 22. Juni, ved hvilken Lejlighed Prof. Halvdan Koht var til Stede. Han udtalte sin Tak for den danske Tilslutning til Valget af Oslo som Mødested for næste Historikerkongres og fremførte en indtrængende Opfordring

til danske Historikere om aktivt at deltage i den nye Organisations Arbejde. Generalforsamlingen vedtog at overdrage Historisk Forenings Bestyrelse at fortsætte de danske Historikers Repræsentation i dette Arbejde, men, som foreslaet af Aage Friis, gennem en særlig Komité med en fyldig Repræsentation for Universitetet, for Videnskabernes Selskabs Historikere og for de forskellige historiske videnskabelige Organisationer.

Historisk Forenings Bestyrelse har derefter opfordret Universitetets tre Professorer i Historie, Rigsarkivaren og Nationalmuseets Direktør til at indtræde i dette Udvalg samt Videnskabernes Selskab, Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, Kildeskriftselskabet, Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie, Historisk Samfund, De Historiestuderende og Dansk historisk Fællesforening til at vælge hver en Repræsentant i Udvalget, hvorhos Bestyrelsen af sin egen Midte har valgt Raadstuearkivar Axel Linvald.

Til Bestridelse af Udvalgets Udgifter har Foreningen ansøgt Rask-Ørsted Fondet om Understøttelse og iøvrigt foreløbig af egne Midler ydet et mindre Tilskud til den internationale Komités Administrationsbudget.

Den 11. November konstituerede Udvalget, i hvilket de allerfleste af de opfordrede er indtraadt, sig som Den danske Komité for internationalt historisk Samarbejde. Til Formand og Delegeret i den internationale Komité valgtes Aage Friis, til Sekretær Repræsentanten for De Historiestuderende.

Den internationale Komités praktiske Arbejde er begyndt bl. a. ved et Møde i Paris 21. Oktober o. flg. Dage af det i Genève nedsatte Udvalg, der har til Opgave at tilvejebringe en international historisk-bibliografisk Aarvog. Tilstede ved Mødet var, foruden en polsk og en italiensk bibliografisk Ekspert og, under en Del af Mødet, en Repræsentant for Videnskabernes Akademi i Leningrad, der udtrykte sin Beredvillig-

hed til Samarbejde fra russisk Side, følgende: Prof. Reincke-Bloch (Breslau), Prof. Caron (Paris), Prof. Aage Friis, der valgtes til Formand for Udvalget, Prof. Handelsmann (Warschawa), Mr. Leland (Viceformand), Prof. Lhéritier, der fungerede som Udvalgets Sekretær og paa en udmærket Maade havde forberedt Forhandlingerne ved Fremskaffelse af Oplysninger og Udarbejdelse af en ny Memoire, samt Prof. Temperley (Cambridge). Der foretoges en indgaaende Drøftelse af Planens teoretiske og praktiske Enkeltheder og opnaaedes Enighed om en Indstilling, der i November skal forelægges paa Bureauets Møde i Paris, i Maj 1927 underkastes en ny endelig Behandling af Udvalget og derefter antagelig paa den samlede Komité's Aarsmøde gøres i Stand til Udførelse i Praksis. Planens Enkeltheder vil senere blive meddelt. Det kan foreløbig fremhæves, at det er vedtaget at gøre Aarbogen helt forskellig fra de nationale Oversigter over historisk Litteratur. Inddelingen skal principielt ikke være geografisk men systematisk og fremfor alt tage Sigte paa den internationale og sammenlignende Historie, en Begrænsning der ogsaa vil muliggøre Beherskelsen af det uhyre Materiale. Yderligere skal Aarbogen indeholde vejledende Oversigter, der kan indføre Historikerne i de andre Landes historisk-videnskabelige Arbejde. Bibliografien skal være et Supplement til de nationale Bibliografier, men ikke overflødig gøre disse. Udvalget har tværtimod henstillet til Komitéen at arbejde for Tilvejebringelse af nationale bibliografiske Aarsoversigter i alle Lande, hvor saadanne ikke allerede findes.

Det er Tanken, at alle Lande, der er repræsenterede i Komitéen skal deltage i det aarlige Arbejde ved at udarbejde hver sit Kapitel eller Afsnit af den bibliografiske Oversigt, altsaa vælge hver sit Æmne efter den Sagkundskab eller Litteratur der raades over (Diplomatisk Historie, Retshistorie, økonomisk Historie, Østersø- eller Balkanproblemer, Forhistorie, Hjælpevidenskaber etc.).

Bibliografien skal omfatte et Udvalg af alle væsentlige

Bøger og Tidsskriftsartikler; den skal være deskriptiv, indeholde nøjagtige Titelangivelser med korte vejledende men som Regel ikke vurderende eller kritisk analytiske Oplysninger. Anvendelsen af fem Sprog (engelsk, fransk, italiensk, spansk og tysk) skal være tilladt ligesom ved de internationale Historikerkongresser.

De nationale Komitéer skal levere og have Ansvar for Bogsedlerne og Udvalget af disse, men der forudsættes en meget indgaaende Redaktion, besørget af en Hovedredaktør med Bistand af et Udvalg, svarende til det forberedende med passende Repræsentation og valgt af Komitéen, der ogsaa bestemmer Publikationsstedet. Der skal sørges for hurtig og præcis Udgivelse med et Bind om Aaret, saa Aarbogen kan blive et virkelig praktisk Hjælpemiddel.

Smaastykker og Oversigter.

Metternich.

Af Axel Linvald.

Over Metternich har Historien fældet en ugunstig Dom.

I Samtiden havde han sine begejstrede Tilhængere, som smigrede hans Evner og forherligede hans Kamp mod Tidsaanden. Efterverdenens Vurdering skyldes nationale og politiske Modstandere, Tilhængere af den østrigske Liberalisme, Forkæmpere for Tysklands Enhed. Som rimeligt var, havde de udelukkende Blik for Manglerne ved hans Personlighed og Skrøbeligheden ved hans Livsværk. Tyskere og Østrigere som Josef von Hormayer, F. C. Schlosser, Gervinus og Karl Hillebrand, Anton Springer, Adolf Beer og Max Lehmann maatte anerkende den uforlignelige Diplomat; Statsmandens Evner frakendte de ham alle. De kunde vise større eller mindre psykologisk Forstaaelse; i Hovedsagen tillagde de ham alle daarlige Egenskaber, Svaghed og Tvetungethed, Smaalighed og Følelseløshed, Idéløshed og Haardhed. Hos Treitschke naaede Fordømmelsen sit Højdepunkt. Metternich var Synderen mod alle sædelige Magter, Dødsfjenden af den nationale Tanke, dertil aandløs og overfladisk, letsindig og pralende, en frivol Leve- mand; hans Dygtighed var tom Rutine; hans Statsmandsevner perfide Rænker.

Naturligvis kan der nævnes Undtagelser. Talleyrands Landsmænd — Thiers fremfor alle — har altid været tilbøjelige til at anerkende Metternichs politiske Klogskab. I England har man tidlig vist Forstaaelse for hans menneskelige Egenskaber. Ogsaa i Tyskland og Østrig har man fra Tid til anden følt Trang til en Revision. Virkeliggørelsen af den tyske Enhed kølnede Forbitrelsen mod dens mægtigste Modstander. En ny Generation voksede efterhaanden frem, som ikke levede i Mindet om Metternichs Undertrykkelse. Nyt historisk Materiale blev ogsaa fremlagt, som maatte nuancere Dommen. Enspændernaturer som O. Lorenz og Max Lenz stillede sig først imod den alminde-

lige Opfattelse. Selv havde Metternich overfor sin Elskede, den russiske Diplomater Greve Lieven, profeteret, at hundrede Aar vilde forløbe, inden Historieforskningen blev i Stand til at bedømme ham retfærdigt. For saa vidt Retfærdigheden er ensbetydende med større Sympati, har han faaet Ret. En Række nyere Forskere har paa forskellig Maade indledet Omslaget. Gennem Verdenskrigens Erfaringer blev Jordbunden forberedt for det fulde Omslag. Den Generation, som oplevede Østrigs Undergang, maatte uvilkaarlig nære Beundring for Statsmanden, som hundrede Aar i Forvejen under næsten lige saa fortvivlede Forhold genrejste Monarkiets Styrke og Anseelse. Hvem der havde oplevet Revolutionstidens Kaos, havde Betingelser for at forstaa Autoritetens Genopretter, Forkæmperen for den sociale Ro og Tryghed. De særlige østrigske Forhold har gjort deres, den almindelige konservative Tidsaand sit. Som man i de sidste Dages engelske Historieskrivning baner Vej for en ny og gunstigere Vurdering af Castlereagh og i Frankrig af Ludvig XIV, har man inden for tysk-østrigsk Videnskab underkastet Metternichproblemerne en ny Undersøgelse.

Resultatet er blevet Heinrich Ritter von Srbiks store Monografi: *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. I—II. (München 1925).

Bogen hører ikke til Historieskrivningens Mesterværker. Den ejer ikke Treitschkes Glød og Begejstring, heller ikke hans glimrende Fremstillingsevne. Hverken politisk-socialt eller menneskelig-psykologisk lodder den de store Dybder. Alligevel er det i mange Henseender et betydeligt historisk Værk. Det bygger paa et omfattende Studium, ikke alene i den samlede europæiske historiske Litteratur, men ogsaa i utrykt Materiale. Det er i Pagt med Tidens Tendenser, ikke alene de politiske, men ogsaa de videnskabelige — Paavirkningen af Fr. Meineckes Idéhistorie er iøjnefaldende — og baaret af Viljen og Evnen til at fælde en selvstændig Dom.

Allerede Anton Springer havde i 1859 gjort opmærksom paa Betydningen af den aandelige Atmosfære, i hvilken Metternich var opvokset. Srbik har yderligere godtgjort, at de skiftende Begivenheder og Indtryk kun i ringe Grad har øvet virkelig Indflydelse paa hans aandelige Struktur. Faa rigtbegavede Mennesker er i saa ringe Grad blevet omformet under Begivenhedernes Tryk. Utvivlsomt vidner det om en aandelig Ubevægelighed, som f. Eks. gør ham langt ringere end hans Ven og Meningsfælle den store Publicist Fr. Gentz. Bestandig blev Metternich det 18. Aarhundredes Mand. Dets Livsvaner fornægtede han

aldrig, dybest set heller ikke dets aandelige Frisind. Bestandig var han Rationalisten, logisk og klar i sin Tænkning, derfor ogsaa uden Forstaaelse for mange Imponderabilier. Han havde sin Ungdomstids Forkærlighed for filosofisk Tænkning, dens Trang til at opføre store Tankebygninger, som ofte forveksledes med Virkeligheden. Hans ydrepolitiske Grundtanke var det 18. Aarhundredes, kun lidet lempet efter de nye Forhold. Revolutionstidens Omvæltninger vakte hans Rædsel, fordi de forstyrrede den gamle Samfundsorden. Han blev Reaktionenens Forkæmper af Had til det gamle Samfunds Fjender, ikke paa Grund af aandeligt Slægtskab med de nye Aandsretninger. Romantiken og dens Mysticisme, dens Forherligelse af fjerne Fortider og Tilbøjelighed til at bøje sig ind under Kirkens Herredømme var ham fremmed. Først i sin Alderdom, navnlig i Aarene efter 1835, blev han mere eftergivende overfor Pavestolens kirkepolitiske Krav og viste Tilbøjelighed til at svække den josefinske Lovgivning. Selv om han heller ikke paa dette Tidspunkt svigtede Tolerancen, blev han dog stadig mere tilbøjelig til at betragte Protestantismen som en revolutionær Magt.

Metternichs Fader, Frantz Georg Metternich, først i kurfyrstelig-triersk, siden i østrigsk Tjeneste, var en jævnt begavet Levemand uden aandeligt Indhold, men med en værdig og glansfuld ydre Optræden, som hjalp ham over mange Vanskeligheder. Adskillige af Trækkene genfindes i forfinet Form hos Sønnen. Moderen var rigere begavet, dertil ærgerrig, med Lyst til at spille en Rolle, aandsbevægelig, men tillige intrigelysten. Sin Elskværdighed, vel ogsaa sit smukke Ydre, gav hun Sønnen i Arv. Fornuft og Humanitet var ledende Principer under Metternichs Opdragelse, det religiøst-konfessionelle Moment spillede derimod en ringe Rolle. Mainzer-Salonerne gav ham den selskabelige Afslibning. Nogen Paavirkning fra den begyndende tysk-nationale Bevægelse berørte ham ikke. Sit Liv igennem blev Metternich den ægtefødte Ætling af det 18. Aarhundredes kosmopolitiske Aristokrater.

Tre Gange var Metternich gift. Han elskede sine Hustruer, var den opmærksomme og hensynsfulde Ægtemand, den omsorgsfulde Fader. Det udelukkede ikke, at han sit Liv igennem dyrkede andre Guder. En af hans Hustruer undrede sig, at nogen Kvinde kunde modstaa hendes Mand. Hans Leporelloliste blev ogsaa lang, spændte fra Samfundets Spidser — mellem mange andre Napoleons Søster Caroline Murat — til glade Teaterdamer. Mange af hans Forbindelser skyldtes et Øjeblikks Forelskelse; for andre nærrede han en dyb og alvorlig Lidenskab. Levemandens Til-

bøjeligheder hørte med til Metternichs Natur, men dækkede ogsaa den nøgterne Politiker. Hans kvindelige Forbindelser gav ham ofte værdifulde Nyheder; midt i Fornøjelsernes Hvirvel forfulgte han altid sine politiske Planer.

Srbik forsøger at vække menneskelig Sympati for Metternich, kan ogsaa fremhæve adskillige tiltalende Træk. At vinde Mennesker var hans mindste Kunst; selv hans skarpeste Modstandere kunde ikke unddrage sig hans Væsens Ynde, hans bestikkende Elskværdighed, hans aandfulde Konversation. Først med Aarene virkede Selvglæden trættende. Han var utvivlsomt i Stand til at nære oprigtigt Venskab, tillige hævet over personligt Fjendskab; gammelt Nag kunde han glemme, naar hans Hjælp blev paakaldt. Med den største Liberalitet gav han politiske Modstandere Adgang til sin Salon. Altsammen var det dog Dyder, som spillede paa Overfladen. Grandseigneuren er ogsaa ødsel med sin Velvilje. Selv Srbik maa indrømme, at Metternich var en udpræget Egoist, ude af Stand til at bringe personlige Ofre. De mest rystende Verdensbegivenheder — saavel som de voldsomste personlige Oplevelser — var ude af Stand til at rukke hans Ro. Han havde Sans for Ret og Lovlighed; fremmede det hans Planer, gik han dog aldrig af Vejen selv for de tvivlsomste Midler. Kærlighedsbreve, udvekslede mellem Kejserinden og hendes Svoger, lod han opsnappe af sine Politiagenter og spille Kejseren i Hænde.

Metternich var meget af en Livskunstner. Musik og Kunst var ham Livsfornødenheder; for Litteratur og Videnskab nærrede han virkelig Interesse. Ogsaa i den Henseende var han i Slægt med det 18. Aarhundredes store Statsmænd. Han beundrede Voltaire, var begejstret for Byron, dyrkede Heine — paa samme Tid, som han af politiske Grunde satte Pariserpolitiet paa hans Spor. I hans Hjem hørte Litteraturen til den daglige Kost. Litterater og Forfattere var velsete Gæster i hans Saloner. Som det i Reglen er Tilfældet, dog ikke de betydeligste. Med Grillparzer, Lenau og Anastasius Grün havde han ingen Forbindelse. For Kunsten havde han ypperlig Forstaaelse; han var baade Samler og Mæcen; ogsaa hos Thorvaldsen gjorde han Indkøb. For Historien nærrede han den varmeste Interesse, dog først og sidst for Naturvidenskaberne. Altid ydede han deres Dyrkere den virksomste Støtte og viste virkelig Forstaaelse for deres Arbejde.

Til de virkelig store hørte Metternich ikke. Han blev altid de smaa Midlers Mand og gik af Vejen for den store Bedrift. Han var en Mester i at finde Udveje, følte Glæden ved det diplo-

matiske Spil, men overvurderede ogsaa dets Betydning. Han var helt igennem en ufrugtbar Natur; hverken hans Ideer eller hans Handlinger var nyskabende. For de store sædelige og aandelige Magter i Folkenes Liv havde han ingen Forstaaelse, bestandig undervurderede han Styrken af den religiøse Følelse, den nationale Etos, den sociale Fremdrift. Grundlaget for den tyske Rejsning opfattede han aldrig; for dens Forbindelse af Individualisme og Nationalisme var han uden Forstaaelse. At Individets Frihed var en Forudsætning for Nationens, var ham en taabelig Tale. Romantiken med dens Ærefrygt for Folkeanden, dens Forestilling om Folket som en selvstændig Individualitet var ham ganske uforstaaelig. Srbik er tydelig nok tilbøjelig til at anerkende Metternich som den store Statsmand. Lidt for ringe stiller han dog Maalet, naar han priser det som hans Kendetegn at bøje sig for Nødvendigheden og redde det mulige. For den, der af den store Statsmand kræver Overensstemmelse med Tidens bærende Ideer, Evnen til at betvinge alle modgaaende Strømninger, til at virkeliggøre dens dybeste Forhaabninger, kommer Metternich tilkort.

Det er Srbiks væsentligste Fortjeneste at have gjort Rede for Metternichs politiske Idébygning, skildret dens Indhold og paavist dens Kilder: Burke og den engelske Samfundsorden, Gentz, Kant og den historiske Retsskole. Ogsaa de store Begivenheder, Metternich i sin Ungdom havde oplevet, øvede deres Indflydelse paa Systemets Udformning. Det er ikke det mindste Vidnesbyrd om den aandelige Magt, som udgik fra Napoleons Personlighed, at selv hans farligste Modstander aldrig kunde løsgøre sig for Erindringen, at hans Regeringssystem i mange Henseender blev Forbilledet for Metternichs. Af den franske Kejser lærte han at slaa Revolutionen ned, at genskabe Orden og Disciplin, at foragte Folkesuveræniteten og den parlamentariske Talestrøm.

Med Urette har man anset Legitimitetsprincippet som Grundlaget for det Metternichske System. Srbik har godtgjort, at Ligevægtsprincippet var hans ledende politiske Tanke. I og for sig er det ikke fremskridtsfjendtligt, endnu mindre ensbetydende med Reaktion. Baade ud- og indadtil gælder det at holde de fremadrivende og de tilbageholdende Kræfter i Ligevægt. Udenrigspolitisk hvilede Systemet paa Grundsætningen om alle Staters solidariske Interesser. Naturligvis havde de deres specielle Formaal; først og fremmest var de dog Medlemmer af Staternes store Familie og skulde i Fællesskab gøre Modstand, om en Enkeltstat gjorde Forsøg paa at erobre Suprematiet. Som Srbik fremhæver, er Metternich det sidste klassiske Udtryk for den

gamle Folkeret, som i Tanken om den europæiske Statsfamilie fandt et Middel til at tøjle de enkelte Staters Egoisme. Indadtil er det Statssamfundets fælles Interesse at bevare den politiske og sociale Ro. Derfor Intervention i Tilfælde af dens Forstyrrelse. I Staternes Enighed ligger den eneste Garanti for deres Opretholdelse.

Udfra denne Betragtning bedømte Metternich alle Statsforhold. Legitimitetens Opretholdelse blev det virksomste Middel — men heller ikke mere — til at bevare den indre Ligevægt. Folkesuveræniteten var til Gengæld dens farligste Fjende. Republiken var det direkte Udtryk for Omstyrtningsstendensen, det konstitutionelle Monarki det maskerede. Udfra Respekten for den sociale Ligevægt blev Metternich en Modstander af Forstyrrelserne fra oven, af den utøjlede Reaktion, som den viste sig i Spanien og Italien. Mod Stænderforsamlinger, som var et historisk Produkt, havde han intet at indvende. Han afviste alene Forfatninger, som blev udarbejdet efter fremmede Forbilleder: »franske Modeartikler«. De sociale Forhold betragtede han under samme Synsvinkel. Adelen var ham hverken Hof eller Militæradel, men Indehaveren af den store Grundbesiddelse og derfor en Garanti for den sociale Orden. Bourgeoisiet, dets politiserende Professorer og oplyste Demagogi var derimod dens farligste Fjende, vidt forskellig fra Folkemasserne, som ønskede Fred og Ro og alene krævede deres materielle Interesser varetaget. Tidens aandelige Bevægelser betragtede han gennem det samme Brilleglas. Religionen var en politisk Nødvendighed, et uundværligt Middel i Statsmagtens Tjeneste; Liberalismen og Nationalitetsbevægelsen var blotte Revolutionsprodukter. Den første hvilede paa Fraser, den sidste vilde føre til kunstige og ulevedygtige Statsdannelser.

Metternichs Statsideal var ikke Frederik den Stores Militær- og Embedsstat, heller ikke det nypreussiske Forsøg paa at forsonse Magt- og Aandselementet. For den østrigske Statsstyrer var Staten en Ordens- og Øvrighedsstat. Den rummede ikke nyskabende Kræfter, men skulde alene sørge for Ro og Orden. I Kampen mod Modstanderne skulde den ikke være straffende, men forebyggende, dens Arbejde burde være præventivt, ikke repressivt. Derfor Sikkerhedsforanstaltningerne overfor Universiteterne, derfor den skarpeste Censur overfor Presse og Litteratur. Selvfølgelig kunde der være Trang til Reform. Aldrig maatte dog deres Gennemførelse faa Karakteren af Indrømmelser til Tidsaanden; aldrig maatte de forringe den monarkiske Suveræniteten.

Systemet havde dobbelt Formaal, var paa en Gang universelt og østrigsk. Det kunde danne Grundlaget for den almen-europæiske Kamp mod Revolutionen, men tjente ogsaa de særlige habsburgske Interesser. Lige fra Metternichs egen Tid har det været et omstridt Problem, hvilket af de to Synspunkter til syvende og sidst var bestemmende for hans politiske Gerning. Som altid giver en ensidig Opfattelse kun en Del af Løsningen. At Metternich har opstillet Systemet alene for at støtte sin personlige Magt og Indflydelse og anskueliggøre sin Uundværlighed, er en urimelig Paastand. Den rummer dog den historiske Sandhed, at han utvivlsomt betragtede sig som den eneste Magt, der var i Stand til at bekæmpe den revolutionære Tidsaad. At Systemet alene skulde tilsløre en hensynsløs egoistisk Magtpolitik, er ligesaa urigtigt. Ubestrideligt er det dog, at dets Læresætninger paa det nærmeste faldt sammen med Habsburgermonarkiets Interesser. Erfaringen har vist, at en Sejr for Liberalismen og Nationalitetsidéen var ensbetydende med dets Undergang. Trods alt har Srbik sikkert Ret, naar han stiller Systemets Universalitet i Forgrunden. Metternichs System var ikke en Opfindelse, han alene benyttede som Middel i sin Politik. Det svarede paa det nøjeste til hele hans aandelige Struktur. Sikkert med Grund fremhæver Srbik, at han var den sidste Statsmand, som i det filosofiske Aarhundredes Aand har drevet ræsonnerende Systempolitik. Det er netop hans politiske Betydning, at de Idéer, for hvilke han kæmpede, havde Gyldighed udenfor hans egen Stat. Alene derpaa beroede hans almeneuropæiske Indflydelse; alene derved opnaaede han en Autoritet, som strakte sig udover hans direkte Magtsfære. Det forhindrede dog ikke, at Principperne tit og mange Gange maatte tjene realpolitiske Formaal. Metternich var paa en Gang Etiker og Macchiavellist, Doktrinær og østrigsk Realpolitiker. Givet er det, at Metternich var i Stand til for de fælles europæiske Interesser at ofre Østrigs sekundære Fordele.

I Almindelighed har man betragtet Metternich som den almægtige Behersker af Østrigs indre og ydre Politik, derfor ogsaa ansvarlig for alle dens Gerninger. Det er Srbiks Fortjeneste at have gjort Ende paa denne Mythe og paavist de mange Vanskeligheder, han bestandig maatte overvinde. Delvis laa de hos ham selv. En Politiker, der som Metternich havde til Grund-sætning aldrig selv at udføre, hvad lige saa godt kunde gøres af andre, maatte selvsagt komme til at bære et stort Ansvar for underordnede Redskabers Skalten og Valten. Utvivlsomt har Metternich uden Grund faaet Skyld for adskillige af Cen-

surens Overgreb, saavel som for Haardheden overfor de østrigske Statsfanger. Selv paa det udenrigspolitiske Omraade maatte han i adskillige Aar kæmpe med mange Modstandere. Da Metternich overtog Ledelsen af Udenrigspolitikken, stod han fremmed overfor de ledende østrigske Kredse. Det varede længe, inden Rhinlænderen blev anerkendt som Østriger. Ogsaa hans Politik brød paa mange Maader med de gamle Traditioner og maatte vække Modstand hos alle, der var opdraget til at betragte Preussen som Habsburgerrigets farligste Modstander. Først gennem sit Held og Evnen til at skaffe Østrig en politisk Magtstilling, som det neppe havde kendt siden Prins Eugens Dage, blev Metternich den eneraadende Herre over Rigets Udenrigspolitik. I den indre Politik kom han stadig tilkort. Hos Kejser Frantz havde han mange Vanskeligheder at overvinde. I og for sig var det mærkeligt, at de to Naturer kunde gaa i Spænd, den letfærdige og nydelseslystne Livskunstner og den smaaborgerlige Jeronimus, Oplysningsmanden og den rettroende Katolik, Europæeren og Østrigeren, Kenderen af Litteratur og Kunst og Hverdagsmennesket, for hvem Aandsbestræbelser nærmest var énsbetydende med revolutionære Anskuelse. Alligevel holdt de sammen. Kampen mod Revolutionen var det fælles Baand, som bestandig sikrede Forbindelsen. Nogen Premierministerstilling opnaaede Metternich dog aldrig. Han maatte altid bekæmpe Kejserens mistænksomme Frygt for at blive behersket af sin Raadgiver. Paa Kejserens Modstand strandede adskillige af Metternichs Reformforslag. Ogsaa efter hans Død i 1835 var Metternich ude af Stand til at samle hele Magten i sin Haand. Hans Tilbøjelighed til at undvige Kampe, til at se Tiden an og hjælpe sig med Kompromiser bragte ham en Række Nederlag. I stedse højere Grad blev det hans erklærede Modstander, Statsminister Grev Kolowrat, som vandt Magten over Rigets indre Politik.

Naturligvis er det udelukket i Enkeltheder at gennemgaa Metternichs Politik, som den træder for Dagen i den Srbiske Opfattelse. I mange Tilfælde vil man kunne underskrive hans Betragtninger; i endnu flere maa man tage Reservationer. Det bliver neppe hans Fortjeneste i Grundtrækkene at forandre *Vurderingen*, derimod at bane Vejen for større *Forstaaelse*. Ikke alene har han underbygget Beundringen for Metternichs diplomatiske Mesterskab; han har tillige godtgjort, at dets Baggrund var store og vidtrækkende Idéer. Ikke alene har han banet Vejen for Kendskab til Metternichs rigt facetterede Personlighed, han har tillige godtgjort, at hans indre Politik var baaret af ærlig

Overbevisning, af oprigtig Iver efter at følge Lovene for Samfundets rette Udvikling.

Først og fremmest nærer Srbik den varmeste Beundring for Metternichs storeuropæiske Politik. Naturligvis var det skæbnesvangre Fejltagelser, der gjorde ham til Forkæmper for den Krigspolitik, som førte til Nederlagene ved Austerlitz og Wagram: Troen paa, at England, Rusland og Preussen vilde ile Østrig til Hjælp, at Frankrig vilde svigte Napoleon, at det spanske Oprør vilde binde Hovedmassen af hans Tropper. Med Rette maa man dele Srbiks Beundring for den Klogskab, hvormed han senere holdt Napoleon hen og først slog løs, da Sejren var indenfor Rækkevidde og Østrig Situationens Herre. Utvivlsomt var det Metternichs Fortjeneste, ud fra den skarpeste Opfattelse af det politisk mulige, paa en Gang som Realist og Universalist at have ført Krigen til den sejrige Afslutning. Med den fineste Vurdering af Østrigs Styrke og Svagheder sikrede han Ligevægtens Genoprettelse. Indtil 1815 gennemførte han sin Politik overfor Frankrig. Paa Wienerkongressen og efter dens Afslutning var det navnlig Rusland, der var Ligevægtens farligste Modstander, og som han med samme Mesterskab holdt Stangen. Det var aldrig Metternichs Maal at bryde Frankrigs Stormagtsstilling. I lange Tider arbejdede han paa at bevare Napoleons Trone. Ligevægtsprincippet var ham langt vigtigere end Dynastispørgsmaal. Først, da det viste sig umuligt at tvinge Napoleon til at anerkende dette Princip, lod han ham falde.

Som Tysk-Østriger volder det Srbik Besvær at føre Forsvaret for Metternichs tyske Politik. At han prisgav Elsass, indrømmer han, maa berøre den tyske Efterslægt smerteligt. For den østrigske Statsledelse maatte det dog være tilstrækkeligt at bryde Frankrigs rhinske Magtstilling. Resolut østrigsk Magtpolitik vilde have gjort Elsass tysk. For en universel-europæisk Ligevægts- og Fredspolitik maatte det først og fremmest være Maalet at skabe en varig Udjævning mellem Staterne. Som Metternich havde brudt med Kaunitz' østrigske Revanchepolitik overfor Preussen, havde han heller ingen Anledning til at tage Hensyn til Preussernes Had mod Frankrig. Paa samme Maade gik han frem ved Tysklands Nyordning. Partikularismen — mente han — var et Særkende for det tyske Folk, Tanken om Tysklands Enhed en ideologisk Miskendelse af dets Natur. Det gamle tyske Rige var ham intet værd. Rastadt-Kongressen glemte han aldrig. Kejsermagtens Støtter var desuden borte: Rigsridderne, Rigsstæderne og de gejstlige Rigsfyrster; for Kejsertankens ideelle Styrke havde han ingen Forstaaelse. Som i den europæiske vilde

han ogsaa i den tyske Nyordning hjælpe Ligevægtsprincippet til Sejr. Resultatet blev det tyske Forbund.

Som Metternich gjorde Østrig til den førende tyske Magt, vilde han ogsaa skaffe det Ledelsen i Italien. I lange Tider nærrede han Planer om Oprettelsen af en italiensk Liga, organiseret i Lighed med det tyske Forbund. Atter en ny Form for Ligevægts-tanken. I denne Sag var Modstanderne ham dog for stærke. Kejser Frantz kunde ikke overvinde sin Uvilje mod selv den uskyldigste Form for Italiens Enhed. De italienske Fyrster vilde intet bortgive af deres suveræne Rettigheder. Selvfølgelig var Metternichs italienske Politik i Overensstemmelse med de habsburgske Interesser. Tillige var det ham dog bestandig magtpaaliggende ogsaa i Italien at skabe en kraftig Barriere mod Tidens revolutionære Strømninger. Forgæves anbefalede han Oprettelsen af en fælles italiensk Politimyndighed, en Institution, som kunde svare til Centralundersøgelseskommissionen i Mainz og føre an i Kampen mod de liberale og nationale Bevægelser.

Ogsaa i Bedømmelsen af Metternichs indre Politik — hæveder Srbik — er der Grund til en Nuancering af Dommen.

Naturligvis maa han bryde Staven over Forfølgelserne af den tyske akademiske Ungdom. Han mener dog, at der ogsaa i dette Spørgsmaal er Anledning til at yde Metternich større Forstaaelse. Utvivlsomt raadede der ved de tyske Universiteter en politisk Atmosfære, som ingen Statsautoritet kunde taale. Sikkert nok gjaldt det at afværge en Revolution, hvis Forberedelse allerede var vidt fremskreden. Ingen vil benægte, at Metternich har gjort sit for at forhindre Virkeliggørelsen af de preussiske Forfatningsløfter. Deres Tilsidesættelse skyldes dog fortrinsvis Styrken af de gammelpreussiske Traditioner. Srbik vil ikke forsvare den aandelige og legemlige Tortur, som i Laibachs og Venedigs Fængsler blev anvendt over for de italienske Frihedsmænd. Paa Grundlag af selve Procesakterne, navnlig i Confalonieri-Sagen, mener han dog at kunne fastslaa, at de Anklagede utvivlsomt havde gjort sig skyldig i Højforræderi, og at Metternich personlig var uden Andel i deres Martyrium. Lige saa lidt vil han i Almindelighed godkende Indgrebene overfor den østrigske Videnskab og Litteratur. For Censurens værste Haardheder lægger han dog Ansvaret paa de mere underordnede Embedsmænd og nævner adskillige Eksempler, som viser Metternichs Forsøg paa at tage Brodden af deres største Taabeligheder. Han kan anføre mange Prøver paa Metternichs Iver for at fremme den upolitiske Litteratur og Videnskab, han tilskriver ham Andel i Klassicismens og Romantikens Sejr i Østrig, han kan dog ikke

skjule, at Metternich bærer Hovedansvaret for det Tryk, som Aartier igennem hvilede over Sindene. At Wien i saa lange Tider stod tilbage for Berlin og München, var for en stor Del Metternichs Skyld.

Med langt større Held fører Srbik paa andre Omraader et Forsvar for hans indre Politik. Med Rette fremhæver han Østrigs materielle Fremskridt, Forbedringen af dets Finanser, Reformen i dets Toldpolitik. Med Rette gør han opmærksom paa Ministerens Ønske om videregaaende Foranstaltninger. Ganske sikkert var der uoverstigelige Hindringer for talrige Fremskridt. Det ligger dog klart for Dagen, at Metternich kun med ringe Eftertryk har kastet sig ud i Kampen for deres Gennemførelse. Kampen mod Revolutionen var ham altid Hovedsagen, den ydre Politik havde altid Primatet i hans Interesser. Derfor hører det ligefuldt med til hans Karakteristik, at han paa adskillige Punkter nærede langt større Forstaaelse af sit Lands Problemer, end man i Almindelighed har indrømmet ham.

For det store Problem — Centralisation eller Decentralisation — havde han aabent Blik. Af Josefinismen, dens Centralisation og Germanisation — var han afgjort Modstander. Fra første Færd mente han, at dens Gennemførelse vilde medføre Rigets Adsplittelse. Som Srbik fremhæver: Nu kan alle indse det; den Gang at hævde det var en Bedrift. Den tyske Nationalitet burde bevare Forrangen — Herskerhuset tilhørte den, og den udgjorde ogsaa Rigets civilisatoriske Element — derfor skulde man dog ikke underkende de øvrige Nationaliteters Rettigheder. Med gode Grunde gjorde han gældende, at det østrigske Forfatningsproblem kun i anden Linje drejede sig om Individernes Forhold til Staten; i første Række gjaldt det om at bestemme »Landenes« Forhold til Centralmagten. Bestandig kæmpede Metternich for at opretholde de enkelte Rigsdeles Særrettigheder; bestandig var han Modstander af voldelige Overgreb. Metternich skyldes det, at en Række lokale Stænderforsamlinger blev indført eller sat i Kraft. Efter at Kejser Frantz i lange Tider havde undladt at sammenkalde den ungarske Rigsdag, var det Metternich, som paany fik ham med til en aaben Anerkendelse af den ungarske Konstitution. Kejseren bærer Ansvaret, naar Bureaukratiet i de italienske Provinser søgte at indrette Lovgivning og Forvaltning efter østrigsk Forbillede. Metternich forstod, at det gjaldt om at skabe en Styrelsesform, som beviste Italienerne, at man ikke nærede Planer om at sammensmelte dem med de tyske Provinser. Paa alle Omraader gælder det dog: I mange Henseender vilde Metternich det rette; men bestandig

var han ængstelig for at drage Konsekvenserne af sit Standpunkt. Det kunde begrunde, at han afviste en fælles Forfatning for hele Riget. Noget Forsvar for at afvise Folkenes Medbestemmelsesret i Lovgivning og Skattebevilling i de enkelte Rigsdele indeholdt det ikke. Bestandig gjorde han Holdt overfor ethvert Indgreb i den monarkiske Suverænitet. Bestandig kæmpede han imod enhver Slappelse i Tvangsstyret.

For Nødvendigheden af en Administrationsreform havde han aabent Blik. Forgæves kæmpede han mod Kabinettsregeringen; forgæves stræbte han at faa oprettet et Slags fælles Rigsraad, et Ministerkonseil og egentlige Ministerier. Efter Srbiks Opfattelse vilde Gennemførelsen af Forslagene have styrket Rigets Enhed og Kraft. Det blev dog kun ved Tilløb, som var uden Følger. Overfor Modstanden, først hos Kejser Frantz, senere hos Ærkehertugerne og Kolowrat bøjede Metternich af og gjorde Indrømmelser, som ophævede Virkningerne af hans Reformers. Det store Kulturarbejde i Norditalien — Forbedring af Retspleje og Forvaltning, af Undervisnings- og Samfærdselsvæsen havde ligeledes Metternichs Sympati. Til Befolkningens bitre Klager over Bureaukratisme og Fiskalisme, tog han derimod intet Hensyn. Censuren vilde han ikke lempe; mod Politiets Overgreb vilde han ikke skride ind. Uagtet han var fuldkommen klar over Følgerne, dristede han sig ikke til virksomt at bekæmpe Modstanderne. Paa lignende Maade forstod han, at Ungarn tiltrængte en gennemgribende økonomisk-social Udvikling. Han veg dog altid tilbage for en Ophævelse af Bøndernes Ufrihed, af Haandværkets forældede Organisation, af Adelsprivilegierne. Almindelige politiske Hensyn forbød ham bestandig at gaa sammen med det ungarske Reformparti. Ogsaa overfor Magyarerne blev det Metternichs historiske Vildfarelse aldrig at have forstaaet, at Stænderstaten havde overlevet sig selv. I sin ydre Politik var han konsekvent; i Kampen mod Revolutionen kendte han ingen Vaklen. Hans indre Politik blev derimod fuld af Halvheder og mislykkede Tilløb.

Aarene mellem 1835 og 1848 tilføjede ikke nye Træk i Metternichs Billede. Ogsaa i dette Tidsrum fulgte Lykken ham i adskillige vanskelige Spørgsmaal. I Løbet af Trediverne blev Omstyrtningstendenserne trængt tilbage; Faren for et Sammenstød med Frankrig i 1840 drev over; den ægyptisk-tyrkiske Konflikt blev i det væsentlige bilagt efter hans Ønsker. Tilsyneladende opnaaede han ogsaa at se de fem Stormagter forenet i fælles Stræben for Opretholdelsen af Fred og Ro. I Virkeligheden undergravedes dog hans Livsgjerning. Efter 1840 voksede

hans legemlige Svaghedstilstand. Hans Optimisme svækkedes; hans Energi og Handlekraft blev mindre. Altid havde han været tilbøjelig til at skrive og tale. Med Aarene blev han det i stadig højere Grad. Samtidig blev Modstanderne stærkere, hans Tilhængere svagere. Finansnøden lammede Østrigs Kræfter; med Frederik Vilhelms Tronbestigelse mistede han den preussiske Støtte. Med Sorg var han Vidne til, at Rusland under Czar Nikolajs kraftige Ledelse tog Initiativet i den europæiske Storpolitik. Baade i Tyskland og Italien vaagnede en ny Tankegang. Overgangen til den politiske Realisme var ved at fuldbyrdes. Den tyske Liberalisme løsrev sig fra Indflydelsen af den franske Radikalisme; den italienske Opposition opgav sin Tilslutning til Mazzinis fantastiske Sammensværgelser. Metternich blev en Fremmed i sin Tid.

1848 gik hans Verden uhjælpelig til Grunde.

Skildringen af Metternichs Fald hører til de smukkeste Partier i Srbiks Værk. Den østrigske Statskansler er en af de faa Magthavere, som midt i Nederlaget har bevaret deres Værdighed. Da det gamle Styre viste sin Svaghed, og dets Repræsentanter svigtede Føreren, tog han roligt sit Parti. Forsøgene paa at forsøde ham Afgangen afviste han. »Lassen wir das, ich liebe keine Ovationen«. Først da Kejserfamilien udtalte Ønsket derom, forlod han Wien. Intet kunde kue Livsviljen hos den 75aarige Olding, som forpint af Nyresmerter, udsat for Forhaanelser, under stadige Farer og i forcerede Dagsrejser maatte gaa en usikker Fremtid i Møde. I lange Tider var hans økonomiske Forhold usikre, hans Navn og Ære udsat for uretfærdige Beskyldninger for Uredelighed. Troen paa hans Livsværks Berettigelse holdt ham dog bestandig oppe.

Mærkeligst maaske er den aandelige Magt, han udøvede endnu i Ulykkens Dage. Som landflygtig i England blev han en politisk Faktor, der gjorde sin Salon til et Centrum for Toryoppositionen mod Palmerston. Historisk betydningsfuldt blev hans Venskab med Disraeli. I deres Aandspræg var saa meget fælles, at det byggede Bro over Stands- og Raceforskellen. Begge nærrede de Ønsket om overfor den liberale Middelstand at forene den konservative Grundbesiddelse og Folkets Masser. Begge troede de gennem praktiske økonomiske Reforme at kunne vinde de brede Lag for deres Politik. Endnu efter mange Aars Forløb fremhævede Disraeli, hvad Metternich havde betydet for Uddannelsen af hans politiske Karakter.

I Hovedsagen var hans Rolle dog udspillet. Ogsaa efter sin Hjemkomst blev Metternich »der Beobachter in der Loge«. Fra

talrige Sider blev han Genstand for Hyldest og søgte man hans Raad. Nogen virkelig Indflydelse opnaaede han ikke. Srbik har i de sidste Afsnit af sit Værk med overordentlig Bredde gjort Rede for hans Opfattelse af Tidens Spørgsmaal. Naturligvis har det Interesse at følge hans fronderende Utilfredshed med den Schwarzenberg-Bachske Centralisation, som syntes ham at stride mod Habsburger-Monarkiets Traditioner og Eksistensbetingelser. Naturligvis har det Værdi at prøve hans Kritik af Franz Josephs italienske Politik, som han oplevede at se tilintetgøre næsten de sidste Resultater af hans Statsmandsgerning. For selve Udviklingen var den dog uden Betydning.

— — —

Srbiks store Metternich-Værk har mødt megen Anerkendelse, men ogsaa kaldt Kritiken i Vaaben. Skarpest er den bleven formuleret af den ungarske Historiker Eduard von Wertheimer (Forsch. z. Brandenb. u. Preuss. Gesch. 38. Bd., jvnf. Srbiks Svar, smstds. 39. Bd.). Rimeligvis vil nærmere Undersøgelser paa adskillige Punkter underkende dets Resultater; rimeligvis vil det i nogen Grad bevare Karakteren af en »Ehrenrettung«. Nogen Tvivl kan det dog næppe være underkastet, at det betyder et væsentligt Fremskridt for den historiske Erkendelse og har gjort Metternich adskilligt mere menneskelig forstaaelig, end han fremtraadte i den ældre Historie-skrivning. I langt højere Grad end tidligere fatter man hans ledende Tanker og kan man følge Sammenhængen i hans Politik.

Anmeldelser.

André Tardieu og Franz v. Jessen: Slesvig paa Fredskonferencen Jan. 1919—Jan. 1920. — Slesvigsk Forlag 1926.

Det slesvigske Spørgsmaal har hidtil kun været rent periferisk berørt eller meget kortfattet behandlet i de Værker, med hvilke Konference-Deltagerne fra Paris og Versailles har skildret eller forsvaret det forberedende Fredsarbejde og de paafølgende Forhandlinger med Tyskerne. Det er de danske Kilder, man har maattet gaa til ogsaa for at faa at vide, hvad der skete i den franske Hovedstad, saaledes som de navnlig findes i »Uddrag af Protokol for Rigsdagspartierne politiske Forhandlingsudvalg«, »Referater af Rigsdagens fortrolige Møder« og le Sage de Fontenays »Aktmæssig Fremstilling« af »Det slesvigske Spørgsmaals diplomatiske Historie« (i Virkeligheden Indledningen til Udenrigsministeriets fortrolige Aktsamling om Spørgsmaalet). Og paa Grundlag af disse Kilder i Forbindelse med Oplysninger, der er fremkommen i Blade og Tidsskrifter — saaledes i Artikler af Franz v. Jessen i »Berlingske Tidende« (September—Oktober 1919) — samt i et Samlingsværk som det af L. P. Christensen udgivne »Slesvig delt«, har man efterhaanden kunnet danne sig et nogenlunde fuldstændigt Billede af Begivenhedernes Gang, navnlig naar man yderligere kendte den almindelige Udvikling under Forhandlingerne i Paris og Versailles i Foråret og Forsomren 1919. Og naar der nu endelig er udkommet et fyldigt Værk om Sagen ved Samarbejde mellem en fransk og en dansk Forfatter, er det kun paa Enkeltpunkter og i Side-spørgsmaal, saaledes som ved Skildringen af Forhandlingerne om Kiel-Kanalen, at vi faar virkelig nye Oplysninger. »Uvisshed om, hvad der i 1919 foregik i Paris i den slesvigske Sag«, kan i Danmark kun herske hos Folk, der ikke har prøvet at trænge til Bunds i Tingene.

Alligevel har André Tardieus og Franz v. Jessens Værk sin store Interesse — ikke som historisk Fremstilling; thi skønt

Forfatterne (S. 3) præsenterer sig selv som Historikere, er der for andre ingen Tvivl om, at de samtidigt har gjort det Arbejde, de samme Steds tildeler Politikerne — »at anvende Kendsgæringerne«. Bogen er nemlig fra først til sidst et fastbygget Angreb paa den Politik, Ministeriet Zahle førte med Støtte fra en Del af det danske Folk, som Forfatterne forøvrigt ikke kan blive enige med sig selv om, hvorvidt de skal anse for et Flertal eller et Mindretal; og som Tilgift faar Læserne desuden glimtvisse Prøver paa Tardieus indre franske Kritik (f. Eks. S. 237—38). Som politisk polemisk Indlæg falder »Slesvig paa Fredskonferencen« selv sagt ganske udenfor Rammerne af en Anmeldelse i »Historisk Tidsskrift«, men Forfatterne eller rettere den ene af dem har raadet over et historisk Materiale af enestaaende Art, og det er dette Forhold, som gør, at ogsaa en Behandling i et Fagtidsskrift bliver naturlig og berettiget.

André Tardieu var en af Frankrigs Delegerede paa Konferencen; han var Formand for den belgisk-slesvigske Kommission, for den saakaldte territoriale Central-Kommission og for den Kommission, der i Maj og Juni affattede Svaret paa de tyske Noter. Han har aabenbart bevaret Afskrift af alle de Aktstykker, der her er gaaet igennem hans Hænder, og af flere endnu; han synes at have Kendskab til Protokollerne over andre Udvalgs Forhandlinger, ogsaa over Udenrigsministrenes og de Fire Stores. Han har sikkert Ret, naar han anser det for »sandsynligt, at ingen bedre end jeg har været i Stand til at vide Besked med de slesvigske Forhandlingers Forløb«, og han benytter uden Betænkning fuldt ud disse Dokumenter til sin Skildring. Noget tilsvarende har Gang paa Gang været gjort af Krigslitteraturens Forfattere, naar det gjaldt deres egne Landes Statsakter, men Fremgangsmaaden overrasker alligevel her, hvor det drejer sig om Materiale af afgjort international Karakter, og den medfører, at Offentliggørelserne ogsaa udstrækkes til Dokumenter, hvis Ordlyd ellers har været nedlaaset i det danske Udenrigsministeriums fortrolige Aktsamling — saaledes S. 67—68 Lord Kil-marnocks Verbalnote af 14. Oktober 1918 og S. 151 Kammerherre Bernhofts Brev til Laroche¹. Men hvor lidet stemmende med diplomatisk Skik dette end kan være, saa letter det natur-

¹ Da H. P. Hanssen nu ogsaa blandt de Brudstykker af en Dagbog, han har offentliggjort i »Sønderjydske Aarbøger« 2. II, medtager den danske Delegations Beretning om Mødet med den belgisk-slesvigske Kommission den 6. Marts 1919 og andre herhenhørende Dokumenter, bliver det efterhaanden noget urimeligt at skulle behandle den nævnte officielle Aktsamling som »strengt fortrolig«.

ligvis kun Arbejdet baade for historisk Forskning og Fremstilling.

Et er imidlertid, at Tardieu har haft dette enestaaende Materiale til sin Raadighed og her ligesom i sin Bog »La Paix« ikke har betænkt sig paa at forelægge Offentligheden det, et andet er, hvorledes han, rent teknisk set, har benyttet det. I samlet Gengivelse har vi nemlig kun i Tillæget den belgisk-slesvigske Kommissions to Indstillinger; ellers møder vi alene de i Teksten indførte, til Tider meget udførlige Brudstykker. Det bliver saaledes ret vanskeligt med Sikkerhed at sige, om vi paa det enkelte Punkt er naaet til Bunds i Sagen, og Tilliden til den anvendte Behandlingsmaade forøges ikke, efter at man paa et bestemt Sted har kunnet kontrollere Methoden. Pag. 253 citeres nemlig midt paa Siden den tyske Note af 13. Maj. Det, der her staar — fra »Den tyske Regering« til Slutningsordet »Grænse« — er et iøvrigt ikke helt nøjagtigt Citat fra Midten af denne Notes 3. Stykke¹; det næste: — »I de territoriale Spørgsmaal« o. s. v. — stammer derimod fra den tyske (Mantel)note af 29. Maj²; det følgende: — »Skøndt den tyske Regering« o. s. v. — er taget fra de medfølgende tyske Bemærkninger til Fredsbetingelserne — Territoriale Spørgsmaal Nr. 8³; Side 254 bestaar Citatet atter af løsrevne Afsnit fra 3. og 4. Stykke i Noten af 13. Maj⁴. Alt dette betyder maaske praktisk set mindre, men naar der herefter Side 255 med Henblik paa Slutningsbemærkningerne i det citerede Stykke spørges om, »hvilke finansielle eller økonomiske Fordele de Allierede . . . havde tiltusket sig« i Mellem-Slesvig, saa viser netop dette polemiske Udfald det farlige ved den anvendte Citeringsform, fordi de paagældende Bemærkninger i den tyske Note set i deres Sammenhæng ikke gælder Mellem-Slesvig, men først og fremmest Saar-Omraadet. Andre Steder kan vi ganske vist ikke paa denne Maade komme bag Uddragene af Akterne, men Muligheden for lignende Skævheder i Benyttelsen er der, og den forhøjes afgjort ved, at Fremstillingen af den belgisk-slesvigske Kommissions Arbejde kun i ringe Grad er pragmatisk; de enkelte Spørgsmaal isoleres systematisk, og deres Udvikling skildres i særlige Afsnit — en Behandlingsmaade, som det senere vil ses, gør det vanskeligt straks at korrigere en misvisende Paastand.

¹ Noterne findes aftrykt i »Materialien, betreffend die Friedensverhandlungen« — den af 13. Maj I 32.

² l. c. II 9.

³ l. c. II 51.

⁴ l. c. I 32—33.

Og hertil kommer, at Tardieu ikke alene har taget sit Parti overfor en bestemt politisk Retning i Danmark. Han skal ogsaa forsvare Fredskonferencens, specielt den belgisk-slesvigske Kommission, Værk overfor den Kritik, der maaske ikke er helt uforstaaelig i Betragtning af, at der jo som Forfatteren selv omstændeligt udvikler Gang paa Gang blev begaaet Fejl netop ved Behandlingen af de slesvigske Bestemmelser omend af andre Instanser end den nævnte Kommission; Bogen har derfor ligesom »La Paix« et stærkt apologetisk Præg. Utvivlsomt er meget af, hvad Tardieu her siger i Selvforsvar, berettiget, men han mangler ligesom under Executiv-Udvalgets Møde den 8. Juli 1919 stadig Forstaaelse for den Betragtning, som dér blev hævdet af Amerikaneren Mr. Dulles, »at man ikke samtidig kan være Dommer og Part i Sagen« (Citat S. 381). Ja, Forfatteren gør sig i den Grad til et med Kommissionen, at det ikke altid er muligt at blive klog paa, hvorvidt det er ham eller dens Medlemmer, der argumenterer, og vi skal senere se, hvorledes han paa et springende Punkt netop som Følge af denne sin Hildethed bliver ude af Stand til at fælde en virkelig historisk Dom.

Endvidere har André Tardieu aabenbart meget svært ved at sætte sig ind ikke alene i Ministeriet Zahles, men ogsaa i den Opfattelse, der fik Rigsdagspartiernes Tilslutning. Han forstaaer egentlig ikke, at »den danske Regering afviste denne den historiske Retfærdigheds Kendelse« (S. 43)¹, og slet ikke Erik Scavenius' Standpunkt i Instruksen af 22. Oktober 1918, at »Regeringen i det slesvigske Spørgsmaal ikke kunde tage noget Initiativ« (S. 60). Og dog betegner han det S. 6 som »én af Konferencens bærende Grundsætninger«, at det ikke »blev Regeringerne, der bestemte over Folkene«. Naar dette var Udgangspunktet, hos hvem andre end de danske Slesvigere kunde Initiativet da ligge? Det var, som det hedder i den paagældende Instruktion til dem, man »maatte overlade at rejse Spørgsmaalet i den tyske Rigsdag«². Men Forklaringen paa, at det her i Grunden ganske glipper for Tardieu, maa søges i hans og hans Medforfatters faste Forestilling om, at den danske Regering fra Efteraaret 1918 ikke mere stod frit (S. 301); og Paastanden om, at Kabinettet Zahle-

¹ l'argument historique si cher au cœur français — som det hedder i Forfatterens Værk fra 1921 »La Paix« S. 293.

² Aktmæssig Fremstilling S. 19, hvormed til Forstaaelse af Scavenius' Standpunkt maa sammenholdes hans Tale i Rigsdagens fortrolige Møde 23. Oktober: Det var ikke »et Spørgsmaal, som den danske Stat nu kan tage op. Vi ved ikke engang, om Krigen ikke skal fortsættes. De eneste, der i Øjeblikket kan vise Aktivitet i denne Sag, er de danske Slesvigere« (Referater S. 9).

Scavenius' Politik dikteredes af Aftaler om en Grænseordning med Tyskland, der varieres paa forskellig Maade gennem hele Bogen¹, munder S. 70 o. flg. ud i en Hypothese om, at man senere søgte at realisere disse Intriger om ad Nord-Slesvig. Det er under Synsvinkel af denne Overbevisning, at Forfatterens Bedømmelse af det danske Standpunkt maa ses. Ministeriet var som Følge af sine formentlige Overenskomster med Tyskerne ikke til at lide paa.

For saa vidt det drejer sig om de Nord-Slesvigeres Standpunkt, der kan betegnes som »Aabenraa-Gruppen«, ligger Sagen klar. Deres selvskrevne Fører, H. P. Hanssen, havde fra September 1914 regnet med Skelbæk-Linjen som Danmarks Grænse efter Krigen². Naar han var trofast imod den, behøver det ikke at forklares med »Aftaler« af nogen Art; han krydsede ved at fastslaa en Delingslinje samtidig Tyskernes Plan om at gøre Danskernes Haab illusorisk ved at lade Hertugdømmerne stemme under ét³; en saadan Præcisering af Grænsen var allerede sket paa et Møde mellem ham og hans Kolleger i Landdagen den 9. Oktober⁴. Hans forskellige Skridt i Efteraaret 1918 ligger i umiddelbar Fortsættelse af hans Optræden i den tyske Rigsdag den 23. Oktober paa Linje med de andre Ordførere for de nationale Mindretal. Forhandlingerne med Statssekretær Solf foregik ikke underhaanden; hans Brev af 14. November kom offentligt frem. Det hele gled ind som et naturligt Led i en Politik, hvor H. P. Hanssen ogsaa regnede med Henvendelse til Ententens Gesandter i København⁵.

Noget anderledes forholder det sig med Spørgsmaalet om Muligheden af Aftaler mellem København og Berlin, og da Forestillingen om, at saadanne har været sluttede, utvivlsomt har spillet en Rolle ved den belgisk-slesvigske Kommissions Beslutninger⁶ ligesom for Tardieus og Franz v. Jessens Fremstilling,

¹ S. 64 tales der om »direkte eller indirekte Overenskomst med de Overvundne«; S. 98 om »November-Overenskomsten med Tysklands Regering«; S. 252 om »de afsluttede eller planlagte dansk-tyske Overenskomster fra 1918 og 1919«; S. 434 om »Aftalerne i Berlin om Flensborgs Udelukkelse«; S. 461 om »middelbare eller umiddelbare Aftaler«; S. 465 om »den i Berlin i November 1918 aftalte . . . Grænse«.

² H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I 63.

³ ib. II 365.

⁴ ib. II 340.

⁵ ib. II 344 Note. Mindre klart ligger derimod H. P. Hanssens Forhandlinger i det følgende Foraar med Landraad Böhme, som han lod falde efter sit Besøg i Paris; her mangler vi Materiale til Forstaaelse af Motiverne.

⁶ Se foruden Tardieus Fremstilling S. 99 og (passim) Kammerherre Bernhofts Depeche af 10. Maj 1919 Protokol S. 79.

skal vi se lidt nærmere paa, hvad der foreligger af Positiviteter om denne Sag.

Det faste Holdepunkt er her en Henvendelse fra den engelske Chargé d'Affaires, Lord Kilmarnock; i hans Verbalnote af 14. Oktober hedder det, at »Hs. britiske Majestæts Regering har modtaget Meddelelser, hvorefter der findes en vis Mulighed for, at der er indledet Forhandlinger i det Øjemed, at Tyskland frivilligt skulde samtykke i mod Kompensation at afstaa til Danmark den dansk-talende Del af Sønderjylland«¹. Men det naturlige Spørgsmaal bliver her, hvad Kilden er til disse »Meddelelser«. Den kan efter Ordvalget at dømme ikke have været den sikreste: »Meddelelser, hvorefter der findes en vis Mulighed for, at der er indledet Forhandlinger«, og kan ikke være de tyske Bladartikler, der i »Slesvig paa Fredskonferencen« ganske vist citeres tidligere (S. 60—61), men som i Tid ligger senere, og hvoraf den i »National Zeitung«, der gik ud paa, at man i Berlin havde modtaget en Note fra en Nabomagt om velvillig Gennemførelse af Traktatbestemmelser fra 1860erne², ubestrideligt gjorde Opsigt i Udlandet. Erik Scavenius mente senere at vide, at Sagen var »taget op af vedkommende diplomatiske Repræsentanter her paa egen Haand i Forbindelse med deres, om jeg saa maa sige, danske Omgang her i Byen«³. Der er en vis Sandsynlighed for, at han i Realiteten har Ret, navnlig skal en amerikansk Chargé d'Affaires have været meget virksom; og stammer Oplysningerne fra København, med andre Ord fra de danske Kredse, der under Krigen havde holdt sig i Kontakt med Ententens Legationer, er der paa dette Tidspunkt utvivlsomt to Ting, som kan have skabt den Mistanke om nye Udslag af det, man benævnedes »Tyskerkursen«, der her fik Udtryk. Den ene var Arbejdet for at skaffe Tilslutning til den saakaldte »Oktober-Adresse«, en Udtalelse, som indeholdt en Appel til det tyske Folk om at lade den nationale Retfærdighed ske Fyldest. Men selv om Ministeriet Zahle stod bag ved denne Plan — og herom er Meningerne delte⁴ — er der alligevel fra et saadant Initiativ et langt Skridt til Paastanden om Forhandlinger vedrørende en frivillig Genafstaaelse af Nord-Slesvig. Saa meget om den Sag. Den anden Kombination, som det muligvis kan have drejet sig om, ser derimod straks mere plausibel ud, for saa vidt det kan antages, at vi møder en Genklang af den i en Artikel, som Folkethingsmand Holger

¹ Verbalnotens Ordlyd i »Slesvig paa Fredskonferencen« S. 67—68.

² Aktmæssig Fremstilling S. 18.

³ Referater S. 22.

⁴ Erik Scavenius' egen Forklaring i Referater S. 78.

Andersen senere skrev i »Ugens Tilskuer« (Bd. X), og hvortil der henvises i »Slesvig paa Fredskonferencen« som den »omhyggelig dokumenterede Redegørelse (S. 66¹). Her anføres som Episode i »Tyskerkursens Saga«, at Rigskansler Prins Max den 9. Oktober 1918 har modtaget den danske Gesandt Grev Moltke, og at denne derpaa Dagen efter var i Audiens hos Kejseren. Efterretninger om disse to Begivenheder i umiddelbar Rækkefølge og naturlig Forbindelse med hinanden var selvsagt egnede til at vække Opmærksomhed. Men Sagen stiller sig anderledes, naar det viser sig, at Audiensen hos Kejseren ikke har fundet Sted. Mødet med Prins Max, der for Resten foregik den 8. Oktober, bliver altsaa tilbage som Gesandts obligate Visit hos den nye Rigskansler, under hvilken Grænsespørgsmaalet ikke blev berørt¹.

Det er jo iøvrigt ogsaa lidet troligt, at man allerede 8. Oktober skulde være naaet saa vidt, at Rigskansleren kunde have »indledet Forhandlinger« (som det hedder i Verbalnoten) med den danske Gesandt. Den 3. Oktober havde Prins Max overtaget sin nye Post, og samtidig afgik Fredstilbudet til Præsident Wilson; den 4. fik han sit Kabinet med Repræsentanter for Partierne dannet, og i Forbindelse hermed foregik det Personskifte i Udenrigsministeriet, hvorved Dr. Solf overtog Ledelsen. Den 5. holdt Prinsen sin Programtale, den 7. traadte Marineminister Capelle tilbage, og den 8. godkendte Forbundsraadet Lovforslaget om Ændringer i Rigsforfatningen — for blot at nævne nogle Hovedpunkter.

Man kan i det hele vanskeligt finde Plads til en Optagelse af det slesvigske Spørgsmaal i disse bevægede Dage, men theoretisk set er der selvfølgelig den Mulighed, at det kunde være sket fra dansk Side; det var den Vej, den nye Understatssekretær i Udenrigsministeriet Dr. David den 5. Oktober havde foreslaaet H. P. Hanssen — Danmark maatte »anmelde Spørgsmaalet«², men en saadan Henvendelse vilde stemme meget daarligt med den Tilbageholdenhed, Erik Scavenius under hele Krigen havde vist i Forholdet til vor sydlige Nabo. I November 1914 gør han saaledes gældende, at »al Tale om Kompensation fra tysk Side for Danmarks Holdning burde . . . være udelukket«³, og det ligger ganske i Fort-

¹ Oplysninger af Grev Moltke til Anmelderen.

² H. P. Hanssen l. c. II 327. — I Brevet til J. C. Christensen og Neergaard af 10. Oktober tilføjer han: »Dette ved den nuværende danske Regering. Om det er anmeldt, ved jeg ikke«. ib. 343¹.

³ Aktmæssig Fremstilling S. 7—8.

sættelse af denne Tilbøjelighed for Passivitet, naar han 23. Oktober 1918 i det fortrolige Rigsdagsmøde erklærede, at »fra dansk Side kan der ikke gøres Skridt, vi kan ikke henvende os om Forhandling hverken til den ene eller anden Side«¹. Her har vi utvivlsomt Erik Scavenius' egentlige Standpunkt. Aldrig var der i Instruktionerne til Gesandterne under Krigen taget Stilling til Muligheden af en Genforening².

Man har som Bevis for, at den Slags Forhandlinger virkelig er bleven ført, ogsaa mindet om de Udtalelser, der senere er fremkommen fra tyske Politikere om, at der efter tysk Henvendelse havde fundet »uoffizielle Besprechungen« Sted med Danmark; Danskerne havde ogsaa været rede til en venskabelig Forstaaelse, men Ententen havde meddelt Danmark, at dette vilde være en unneutral Handling³. At et saadant Ønske senere bestod paa tysk Side, er en kendt Sag; Dr. Solf gav jo endogsaa aabent Udtryk for det under sin Samtale med Grev Moltke den 14. November — en Tanke, der som bekendt blev afvist af den danske Gesandt i Overensstemmelse med Instruktioner hjemme fra⁴ — men de tyske Opgivelser har en saa almindelig Karakter, at det ikke er muligt at se, hvad Tidspunkt de sigter til, og ejendommeligt nok mener den tyske Statskommissær, Dr. Köster, i sin Bog »Der Kampf um Schleswig« (S. 53), at hvad der er tænkt paa, er f. Eks. Dr. Breitscheids Tankeudvekslinger med Prof. Friis og H. P. Hanssen⁵. Ogsaa Paastanden om, at Entente-Regeringerne havde betegnet saadanne Drøftelser som unneutral Handling, har i og for sig Hjemmel i Verbalnoten af 14. Oktober, hvor der henvises til »de alvorlige Farer, den [danske Regering], baade politisk og økonomisk, vil udsætte sig for ved i et Øjeblik som det nuværende at stille sig paa Tysklands Side«. Men hermed er jo ikke bevist, at de »Besprechungen«, der omtales, er identiske med de »Forhandlinger«, Verbalnoten tog Sigte paa, eller at de er foregaaet inden den 14. Oktober, da denne blev afleveret. Her er vi nemlig ved det springende Punkt. Efter at den danske Udenrigsminister havde modtaget dette Varsko, og efter at det i den følgende Tid havde regnet Advarsler ned over ham baade ude og hjemme fra, svinder Rimeligheden for, at han

¹ Referater S. 9.

² Aktmæssig Fremstilling S. 14.

³ De vigtigste samlede af Holger Andersen i »Ugens Tilskuer« Bd. X S. 29—30.

⁴ Protokol S. 58.

⁵ Köster holder sig alene til, hvad der er offentlig bekendt, men ved naturligvis udmærket Besked med disse Ting.

senere skulde være slaæet ind paa den farlige Vej, selv om han utvivlsomt havde Dragelser mod at følge den¹. Hans Forklaringer er her meget bestemte. Den 25. November udtalte han saaledes i Rigsdagspartiernes politiske Forhandlingsudvalg: »Selvfølgelig har der været Samtaler om Spørgsmaalet . . . men vi har afvist Forhandling«². Med andre Ord: Erik Scavenius har, da Sagen blev oplagt, drøftet den med den tyske Gesandt, og hvorledes dette kunde undgaas overfor Repræsentanten for en Magt, med hvilken vi opretholdt diplomatisk Forbindelse, er ikke let at se. Noget andet er, at han muligvis har ført disse Samtaler længere, end heldigt var. Der er Ting, som kan tyde paa, at man her er gaaet stærkt i Detaljer; den mærkelige Lighed, som findes mellem den Maade, hvorpaa Afstemningskommissionen foreslaas sammensat i Instruktion for Kammerherre Bernhoft af 14. Januar 1919³ og i de tyske Modforslag fra Versailles⁴ kan vanskelig forklares anderledes end, at dette Punkt har været overvejet mellem Erik Scavenius og Brockdorff-Rantzau⁵. Maaske er der ogsaa i dette Grundlag for en politisk Aktion, men man kan ikke, som det senere skete fra fransk Side overfor Kammerherre Bernhoft, tale om »Traktationer«⁶, eller som Tardieu og Franz v. Jessen hævde, »at Omridsene af en Politik [begyndte] at kunne skimtes« i Oktober 1918 (S. 61). Med det Materiale, der staar til vor Raadighed, lader det sig heller ikke gøre i et Værk, der betegner sig selv som en »aktmæssig Skildring« (S. 429¹), at fremsætte Paa-stande om, at der forelaa »Aftaler« eller »Overenskomster« (jfr. ovf.). Prof. Friis' formløse Samtaler med Dr. Solf falder heller ikke ind under denne Kategori.

Men hvorledes man iøvrigt bedømmer Sagen, saa er én Ting vitterlig: De nævnte »Besprechungen« og den Udlægning, Ministeriets danske Modstandere gav dem, har skabt en Mistro til den danske Regering blandt Sejrherreremagterne, som kom til at præge deres Beslutninger om den slesvigske Sag paa Paris-Konferencen (smlgn. S. 99), og Ministeriet Zahle svækkede, som Tardieu paaviser, yderligere sin Stilling ved, at dets officielle Udtalelser efter fransk Opfattelse undlod at gøre Forskel paa Under-

¹ Se f. Eks. Referater S. 8. Principielt var Alex. Foss ikke uenig med ham heri. ib. S. 19.

² Protokol S. 9.

³ ib. S. 67.

⁴ »Materialien« III 51.

⁵ Smlgn. »Slesvig paa Fredskonferencen« S. 256. Overensstemmelsen paa dette Punkt er først paapeget af en af »Ugens Tilskuer«s politiske Medarbejdere Bd. X S. 115.

⁶ Protokol S. 79.

trykkere og Befriere, og at Statsministeren i en Tale til H. P. Hanssen undgik direkte at sætte det slesvigske Spørgsmaals forestaaende Løsning i Forbindelse med de allierede og associerede Magters Sejr (S. 80—81). Det var under Indtryk af alt dette, at Konferencens belgisk-slesvigske Kommission den 21. Februar 1919 tog fat paa sit Arbejde (smlgn. S. 95—96).

I Følge Tardieus Fremstilling undrede dens Medlemmer sig straks over, at den ikke som i tilsvarende Tilfælde, hvor det drejede sig om andre nationale Fordringer, blev stillet overfor »et Maximums-Krav, som det næsten altid viste sig nødvendigt at indskrænke« (S. 39, smlgn. 99). Det overraskede dem ogsaa, at Danskerne nu ønskede mindre end i 1864 og 1866, navnlig dvæler Skildringen ved den danske Memoire af 23. August sidstnævnte Aar, hvor en Afstemningsgrænse fra Gelting Bugt til Soholm Aa bringes i Forslag¹ (S. 49—51). Der henvises yderligere anden Steds (S. 138) til, at »Sindelaget« i anden Zone »havde holdt sig dansk indtil Aarene efter 1870« og gentagende anføres Bemærkninger af Franskmanden Laroche om de i Mellem-Slesvig af Tykerne særlig underkuede »Befolkninger« (S. 142 og 150). Fra dansk Synspunkt vil der imidlertid intet mærkeligt være i det, Kommissionen undrede sig over, man henholdt sig fra vor Side naturligvis til Erfaringerne fra Halvtreserne med Gennemførelsen af Sprogordningen i Mellem-Slesvig og til Udfaldet af Valgene siden 1867. Allerede de første til den nordtyske Rigsdag havde jo nemlig modbevist den nævnte »Memoires« Paastand om »indfiltrede« Nationaliteter; de markerede den klare Skillelinje, der bortset fra Flensborg og Vesterland-Føhr med Amrom i alt væsentligt stod fast gennem Aarene op til Krigen. Det var i Overensstemmelse med disse Valgresultater, at Grev Frijs og Gehejmelegationsraad Vedel — som vi nu ved det fra Akterne i »Det nordslesvigske Spørgsmaal 1864—1879« — straks tog deres Standpunkt til en mulig Genafstaaelse, og det er til dem og de paafølgende, der bekræftede dem, at man i Danmark altid har henholdt sig, saaledes som det bl. a. vil fremgaa af et Kort, som H. V. Clausen har udarbejdet til »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal« (S. 328). Men til en Redegørelse for denne Betragtningensmaade finder Forfatterne ingen Anledning; Stillingen i Tiden mellem Krigene strejfes kun i en Gengivelse af en af Neergaards Taler (S. 275)², om Valgene i 1867 faar man kun i Forbigaaende

¹ Fremdraget af Franz v. Jessen. Smlgn. hans Bog: *L'Intervention de la France dans la question du Slesvig* S. 137.

² Maaske ogsaa S. 92, men tales der her om mere end »det sydlige Mellemslesvig«?

at vide, at der var dansk Flertal i Flensborg (S. 42—43, 433, jfr. 452). Sagen er, at Forfatterens egen Forklaring paa det danske Standpunkt er en anden, og at Tardieu gør sig til et med Kommissionens endelige Indstilling, som fremkom den 19. Marts, og hvori der ikke tages Hensyn til de Forhold, som der ovenfor er henvist til. Den præges tvært imod af de historiske Begrundelser, der i Følge hans egen Udtalelse (jfr. ovf.) er Franskmandene saa kære, og som Kommissionens amerikanske Medlem aabenbart ogsaa sluttede sig til. »Alt,« hedder det her, »ledede til at tro, at de danske Sympathier er de talrigste« i Mellem-Slesvig (S. 473, Sp. 2); Sproget i de sydlige Egne var ikke noget afgørende »Bevis for Nationaliteten«, »Minder om en fælles Fortid« kunde gøre sig gældende (S. 477—78 Sp. 2). — Alt sammen det, Kommissionens Medlemmer havde hørt af Danevirke-Bevægelsens Ordførere. Og den danske Regering løb ogsaa her op mod en anden Vanskelighed: Tilbøjeligheden til at skænke uofficielle Repræsentanter større Tiltro end officielle. Mærkeligt nok i dette Tilfælde, for den belgisk-slesvigske Kommission maatte allerede den 21. Februar i hvert Fald paa ét Punkt have kunnet konstatere en Urigtighed i det Memorandum, den havde modtaget fra nævnte Side: Paastanden om, at H. V. Clausen var Talsmand for en Grænselinje »der fuldstændig udelukker fra Afstemning Flensborg og de Danske i Mellemslesvig«. Samme Dag havde Kammerherre Bernhofft nemlig overfor Timandsraadet foreslaaet en Fastlægning af Plebiscitomraadet, der gjorde denne Beskyldning til Skamme. Der var ikke Tale om at udelukke Flensborg »fra Afstemning«, denne skulde udstrækkes til den Del af Mellem-Slesvig, der senere betegnes som 2. Zone.

Noget af det virkelig nye, som Tardieus Værk bringer, er nu Oplysningen om, at den belgisk-slesvigske Kommission allerede i sit første Møde den 26. Februar tog Beslutning om kun at »benytte den danske Regerings [ovennævnte] Anmodninger som Grundlag for sine Drøftelser uden at betragte sig som bundet af deres Ordlyd«. Meningen var, som den fungerende Formand, Laroche, skrev Dagen efter, ikke at »udelukke Muligheden for at udvide Folkeafstemnings-Omraadet« (S. 101). Paa den anden Side er det dog misvisende, naar Forfatteren S. 11 skriver, at Kommissionen allerede 26. Februar traf »sin principielle Afgørelse« »og udtalte sig for Oprettelsen af en tredje Afstemnings-Zone« (smlgn. S. 463). Det er navnlig paa dette Punkt, at hans systematiske Behandling af Stoffet gør det besværligt efter denne bestemte Indledningsudtalelse at faa fat i, hvad der virkelig skete, og med Bogens eget Materiale at berigtige Fejlen, men faktisk

dukker Zone-Betegnelsen først op sammen med Indstillingen af 8. Marts (S. 116, 141—42, jfr. 470 o. flg.); i Mødet den 26. Februar tales der stadig blot om Nord- og Mellem-Slesvig (S. 136—37), og hvad der sker ved denne Lejlighed, er, naar alt kommer til alt, kun, at man tager Beslutning om at anmode det øverste Raad om, »at det i Fredspræliminærerne maa blive fastslaaet, at Tyskland under alle Omstændigheder skal rømme Slesvig indtil Linjen Kappel—Tønning, og det er muligt, at der Nord for denne Linje skal finde en Folkeafstemning Sted« (S. 110). Nogen endelig Afgørelse var ikke truffen; Italieneren Ricci Busatti forbeholdt sig at undersøge Spørgsmaalet nærmere. Forskellen fra det Tardieu siger S. 11 er naturligvis ikke saa stor, men Udviklingen er faktisk mere gradvis, end man dér faar Indtryk af. Det var »den af den danske Regering krævede Rønnings-Grænse« (S. 109), man havde fæstet Opmærksomheden ved, og herfra arbejdedes der saa videre.

Afgørelsen faldt imidlertid allerede den 1. Marts; »Linjen Kappel—Tønning blev fastsat som Grænse for Folkeafstemningen« (S. 110), og den 8. var de forskellige Beslutninger udformet i en Indstilling fra Kommissionen. Det er saaledes en Misforstaaelse, naar den danske Gesandt senere udtalte Formodning om, at »Bestemmelsen om en 3die Afstemningszone først blev taget paa et sent Stadium, efter at man havde Grund til at tro, at Sagen var behandlet færdig«¹. Hvad der senere kommer til, er tredje Zones Udvidelse, saaledes at den ogsaa omfattede Ejderstedt (S. 119 ff.). Og det er ganske sikkert denne Forandring og ikke Oprettelsen af den sydligere Zone, som den amerikanske Delegerede (Mr. White) har tænkt paa, der senere udtalte sig til Kammerherre Bernhoft paa ovennævnte Maade². Under det mægtige og mangeartede Arbejde, som Konferencens Medlemmer udførte i et begrænset Antal Uger, var det naturligvis ikke let straks i en Samtale at være klar over Enkeltheder og at huske de forskellige Forandringer. Men den Misforstaaelse, der altsaa her rent historisk set er bleven berigtiget, har sin Oprindelse længere tilbage og bunder i det Indtryk, som det danske Gesandtskab og den dansk-slesvigske Delegation straks havde faaet og havde maattet faa af, at den belgisk-slesvigske Kommissions Indstilling »paa alle de principale Punkter [er] i Overensstemmelse med vore

¹ Protokol S. 77.

² Protokol S. 87—88. Noget lignende sagde Amerikaneren Haskins og en Embedsmand i det franske Udenrigsministerium til Bernhoft, senere ogsaa Tardieu (Meddelelse fra H. V. Clausen, der bygger paa samtidig Optegnelse).

Ønsker« — som det hedder i Bernhofts Telegram af 9. Marts¹. Og her staar vi ved et Forhold, hvis Virkninger kom til at række langt, og som det nu er muligt at udtale sig om efter Offentliggørelsen af H. P. Hanssens ovennævnte Brudstykke fra en Dagbog.

Der synes nemlig ikke mere at kunne herske Tvivl om, at der indenfor den belgisk-slesvigske Kommission har været en Forstaaelse om gennem Fortielse af de virkelige Beslutninger at vildføre ikke blot den mistænkte danske Regerings diplomatiske Repræsentanter, men ogsaa Rigsdagspartiernes og de danske Slesvigeres Udsendinge. Deres Enighed virkede aabenbart generende (smlgn. Tardieu S. 110—11); man havde haabet at faa de dybtgaaende Brydninger frem, som Danevirke-Mændene stadig fortalte om. Mødet den 6. Marts mellem Delegationen, der fastholdt den af Gesandten allerede 21. Februar foreslaaede Afstemningsgrænse i Mellem-Slesvig, og Kommissionen blev jo allerede noget af et Mummiespil, efter at der den 1. Marts var taget Beslutning om at indstille en anden og sydligere Linje til det øverste Raad (jfr. ovf.). Og under Forhandlinger og Samtaler i de samme Dage mellem Danskerne og Kommissionens enkelte Medlemmer gav disse øjensynligt misvisende Oplysninger om, hvorledes Forholdene virkelig laa. Hvad Bernhoft byggede sin tidligere citerede Opfattelse paa, var en Samtale, som han, H. P. Hanssen og H. V. Clausen den 8. Marts havde med et af Kommissionens Medlemmer, Direktør i det franske Udenrigsministerium, Laroche, der havde ønsket at høre deres Mening om forskellige Punkter i Indstillingen. Tardieu fremstiller Sagen saaledes, at Laroche's »Diskretionspligt« »hindrede ham i at gøre dem bekendt med andre Afsnit af Indstillingen end dem, de paa Forhaand kendte i Hovedsagen« (S. 258). Men en saadan Fremgangsmaade var jo ubestrideligt vildledende, og i Følge den Beretning, som de tre Danske nedskrev umiddelbart efter Samtalen, udtalte Laroche, at »Kommissionen har besluttet at drage Rømningslinien syd om Slesvig By«, og at »det nordslesvigske Afstemningsomraade gaar til den af Vælgerforeningen fastsatte Linie og det mellemslesvigske Afstemningsomraade derfra ned til den af Kammerherre Bernhoft fastsatte Grænse for dette Omraade«². Navnlig med Bemærkningen om Rømningslinjen havde Franskmanden fjærnet enhver Mistanke om, at der var mere end det, man kendte; hans Tilhørere maatte tro, de havde hørt hele Indstillingen. Paa samme Maade gik det Delegationens Medlemmer. Den 5. Marts spørger

¹ Protokol S. 74. Smlgn. den Beretning, Delegationen 21. Marts meddelte Ritzaus Bureau.

² Sj. Aarbg. I. c. 182—83.

et Medlem af Kommissionen¹ saaledes Alexander Foss, »hvorfor man ikke fra dansk Side ønskede Afstemning helt ned til Slien«² — intet om, at der allerede 1. Marts var taget Beslutning om en saadan. Den 10. Marts spørger Englænderen Headlam Morley Andreas Grau, »om det ikke havde været rigtigere at udstrække Afstemningsomraadet« til Danevirke-Linjen³. Den 5. Marts havde Etatsraad H. N. Andersen været i Forbindelse med Englænderne, der nu gik »ud fra de Synspunkter, som Kammerherre Bernhoff havde gjort gældende«⁴. Endelig mødtes Franz v. Jessen 7. Marts med Amerikaneren Haskins, der talte om »Rømning af en tredie (endnu ikke defineret) Zone i Slesvig«⁵. Franz v. Jessen mener ikke, at det har drejet sig om forsætlig Hemmeligholdelse⁶. Den Forklaring laa lige for, hvis vi kun havde med en enkelt Samtale at gøre, men Fænomenet gentager sig saa tidt, at Muligheden for Misforstaaelse synes at maatte forsvinde. Hvad Meningen var med dette Hemmeligheds-Kræmmeri, lader sig vanskeligt forklare. Men det har utvivlsomt været medvirkende til at fremkalde de voldsomme Indsigelser, hvormed Bestemmelserne om Slesvig i de allierede og associerede Magters Fredsbetingelser blev mødt fra dansk Side, da de endelig blev bekendte⁷, og som bidrog til at ændre en Kendelse, som Tardieu mener sjældent har »været omhyggeligere overvejet, bedre begrundet og mere uselvsk« (S. 462).

Det er snart otte Aar efter disse Begivenheder maaske noget vanskeligt straks at forstaa den voldsomme Bevægelse, der paa dansk Side fremkaldtes ved Efterretningen om, at Afstemningen

¹ Vistnok Amerikaneren Haskins (Referater S. 72).

² Sj. Aarbg. I. c. 109.

³ ib. 192.

⁴ ib. 170.

⁵ »Berlingske Tidende« 24-IX-1919 Aften S. 2. Splt. 4—5.

⁶ ib. 4-X-1919 Aften S. 1.

⁷ Den Virkning, Kendskabet til disse Betingelser gjorde paa Gesandtskabet, Regeringen og Partierne, var saa meget stærkere, som det atter er misvisende, naar Tardieu skriver (S. 259), at Hemmelighedsfuldheden ogsaa blev iagttaget overfor Dannevirke-Bevægelsens Repræsentanter; Diskretionspligten udstraktes f. Eks. ikke til Mdm. Quirielle og hendes Kreds (Holger Andersen: »Grænsevagten« Juni 1926 S. 175); derfra kunde Dr. Collin og Grev Holstein saa faa den Viden om Afgørelsen (»Slesvig delte« S. 77—78, Franz v. Jessen i »Berlingske Tidende« 25-IX-1919 Aften S. 2 Sp. 4), som de i hvert Fald ved Slutningen af April havde ladet gaa videre til Meningsfæller her hjemme. Tardieus Paastand modificeres da ogsaa i en Note til Teksten (I. c.). Overfor det danske Gesandtskab herskede der derimod en Tavshedens Sammensværgelse, der ogsaa kaster Lys over Udtalelserne i Marts. Den udstraktes ligeledes til Franz v. Jessen, der ikke var Danevirkemand (»Berlingske Tidende« 25-IX-1919 Aften).

ogsaa skulde udstrækkes til det sydlige Mellem-Slesvig. Den naaede langt ud over Regeringspartierne; ogsaa Neergaard opfattede en saadan Eventualitet »som en Ulykke«¹. En nærliggende Betragtning er naturligvis, at netop for de danske Kredse, der ansaa Egnene Syd for Skelbækken for overvejende tyske, maatte der ingen Fare være ved at lade dem stemme, og det er ogsaa ud fra dette Synspunkt, at Tardieu argumenterer i »Slesvig paa Fredskonferencen« (S. 269) mod den Holdning, de tre af Rigsdagsgrupperne indtog². Men Sagen er mere sammensat. Ganske vist var man i de Kredse, der havde fastlagt den Retningslinje, Regeringen fulgte, ganske forvisset om, at der kun vilde findes et Mindretal af danske Stemmer i Mellem-Slesvig, men samtidig havde man ingen Midler til at afgøre, hvor stort et Tal af overbeviste Tyskere der af økonomiske Grunde, for at undgaa Deling eller for at skabe en stærk tysk Irredenta i det genafstaaede Slesvig³ kunde tænkes at stemme for Danmark. Det viste sig Aaret efter, at disse Hensyn ikke kom til at spille nogen Rolle af Betydning, men dels kunde man ikke med Sikkerhed vide dette forud, dels var Chancen for en Stemmeafgivning udfra de ovenfor berørte Motiver afgjort større i 1919 end i 1920; Sindene faldt jo efterhaanden mere til Ro i Tyskland. Men i Foraaret 1919 ventede man allerede Afstemningen i Somrens Løb. Til det, der i Fredsbetingelserne hed 2. Zone, havde man omend med nogen Betænkelighed strakt sig i Kammerherre Bernhoffs Forslag til Timands-Udvalget den 21. Februar; det indbefattede alle Sogne, hvor det danske Sprog endnu lød, og tog samtidig Hensyn til Resultaterne paa Føhr og Anrom i 1867. Men længere vilde man ikke gaa.

For enhver uhildet Læser maa det være klart, at det er denne Betragtning, der ligger bag ved det Telegram, som den danske Gesandt i Paris sendte hjem den 7. Maj om Aftenen, da han havde lært »den overraskende Bestemmelse om Afstemning i en tredie Zone« at kende, og hvori han og H. V. Clausen henstillede, at Regering og Rigsdag fremkom med en Udtalelse om, »at de staar fast paa det hidtilværende Grundlag og ikke vil godkende en Indlemmelse i Danmark af Egne, som aldrig, fra den Tid Modsætningen mellem Dansk og Tysk blev bevidst, har vist Spor af dansk Nationalfølelse«⁴. Nærer man Tvivl angaaende Mening

¹ Protokol S. 34.

² Ogsaa her gentages Ræsonnementet se S. 301—02, 458.

³ Om den saakaldte Rendsborg-Bevægelse se Köster: Der Kamp um Schleswig S. 72 ff. smlgn. 146.

⁴ Protokol S. 75.

med den knappe Udtryksmaade i Telegrammet, behøver man kun at læse den paafølgende Depeche af 10. Maj; her anføres »vore Betæneligheder ved at faa en samlet stor tysk Befolkning, og særlig da Tyskerne i Sydslesvig under de nuværende Forhold i Tyskland formentlig vil stemme dansk af rent pekuniære Grunde«¹. Alligevel fører Forfatterne af »Slesvig paa Fredskonferencen« straks det polemiske Skyts frem mod denne Udtalelse i Telegrammet: Fredskonferencen havde ikke »vedtaget en Indlemmelse i Danmark af Egne med tysk Flertal. Den havde besluttet, at der i det fra Hedenold danske Slesvig til Ejderen skulde gives Befolkningen Adgang til at udøve Selvbestemmelses-Retten«². — Ja, men hvad det danske Gesandtskab frygtede, var, at Sejrherrermagterne efter en Stemmeafgivning udfra mange andre end nationalpolitiske Hensyn maaske endda paa et spinkelt Grundlag skulde tildele os Egne, som — hvordan end Forholdene var i Hedenold — aldrig havde »vist Spor af dansk Nationalfølelse« »fra den Tid Modsætningen mellem Dansk og Tysk blev bevidst«.

Var en Frygt for noget saadant berettiget? Spørgsmaalet om Tyskernes Holdning i Mellem-Slesvig er allerede behandlet ovenfor, og hvad de allierede og associerede Magter angaar, saa kunde den Kommission, de vilde sende til Plebiscitomraadet jo ikke granske Hjærter og Nyrrer ved Stemmeafgivningen³. Men de af Magternes Delegerede, der havde haft med Spørgsmaalet at gøre, hævdede forøvrigt altid, at Meningen med at udvide Afstemningsomraadet havde »været at fjerne enhver Anledning til Agitation i Fremtiden«⁴, at Bestemmelsen skulde være »a safety valve mod senere Bebrejdelser fra Sydslesvigernes Side«⁵, og at det ikke var »Hensigten at paatvinge os en stor tysk Befolkning«⁶. Alt dette var meget godt, men der faldt ogsaa andre Udtalelser, som afgjort maatte vække Betænkelighed paa dansk Side. Meningen var at degagere Flensborg⁷; blev denne By nemlig dansk, vilde det være en Fordel, »om hele Kysten til Gelting

¹ Protokol S. 79.

² Anf. Værk S. 262. Polemiken forberedes allerede S. 93 og rekapituleres S. 456—57.

³ Naar Prof. Haskins 8. Maj sagde til Bernhoft, at man ikke vilde tage Hensyn til »pocket-book-Stemninger« (anført i utrykt Brev fra H. V. Clausen) er det mere end naivt.

⁴ »A History of the Peace Conference« udg. af H. W. A. Temperley II 203.

⁵ Protokol S. 78.

⁶ ib. S. 89.

⁷ ib. S. 89.

Bugt ogsaa kunde blive det¹; i det hele vilde man »skabe en Mulighed for en mere praktisk Grænse end vor sydligste Linie«². Der var her afgjort fremført Momenter, som havde meget lidt at gøre med de nationalpolitiske Synsmaader, de danske Rigsdagspartier stadig holdt fast ved³. Yderligere saa man, hvorledes de allierede og associerede Magters Fredsbetingelser f. Eks. i Øvre-Slesien fulgte ganske andre Principper end disse⁴. Og endelig var der jo Hemmeligholdelsen af de videregaaende Beslutninger for Gesandtskabet, et Forhold, der nødvendigvis maatte skabe Mistænksomhed paa dansk Side.

Som bekendt gled Bestemmelserne om Afstemningen i tredje Zone ud af den endelige Fredstraktat. I sin videre Sammenhæng var dette en Følge af, at der nu hen paa Forsomren var begyndt at gøre sig en Stemning gældende for at vise Tyskerne Imødekommenhed; dens Talsmand var navnlig Lloyd George, og Tardieu har i sit nye Værk sammenstillet en Række interessante Udtalelser, der belyser de kæmpende Opfattelser mellem Sejrherrerne paa dette Stadium af Fredskonferencen. Imidlertid lægger han heller ikke Skjul paa, at naar de Fire Store under Bestræbelserne for at finde Indrømmelsesobjekter bl. a. standsede ved de slesvigske Paragraffer, saa var Grunden ikke alene de Indvendinger, der var kommen fra tysk Side; han udtalte selv som

¹ Protokol S. 78.

² ib. S. 89.

³ Ogsaa det Konservative Folkeparti, selv om det ikke vilde vedtage nogen ny Udtalelse (Referater S. 95 smlgn. Protokol S. 38.)

⁴ I Øvre-Slesien bestemte de endelige Fredsbetingelser jo senere, at der skulde afholdes et Plebiscit. — Hvor meget man paa dette Tidspunkt udenfor Konferencens snævrere Kredse vidste om Planerne vedrørende Belgiens Grænse og Saar-Ordningen, lader sig vanskeligt afgøre, men hvad vi nu ved om disse Spørgsmaals Skæbne under Forhandlingerne i Paris, vil give konkret Efterbegrundelse af mere almindelig Frygt i Samtiden for, at det ikke alt sammen var Nationalitetsprincip og Selvbestemmelsesret paa Fredskonferencen. Tardieu har selv berettet, hvorledes Franskmandene ønskede at skyde Belgiens Grænse frem til Schelde og give Holland Kompensation paa tysk Grund — det var helt i Wiener-Kongressens Aand — og hvorledes de argumenterede med det sydlige Saar-Områdes Forbindelse med Frankrig før 1815 (»La Paix« resp. 246 og 277 ff.). Endnu 28. Februar 1918 tales der forøvrigt i et Memorandum — udarbejdet af Tardieu (»La Paix« 164) — om Tyskland »diminuée de la Posnanie du Slesvig de l'Alsace-Lorraine« (Papers respecting Negotiations for an Anglo-French Pact. Engelsk Blaabog: »France No. 1 1924« S. 37 jfr. 14*), medens Englænderne har »certain portions of Schleswig« (ib. S. 83). Der var Folk i Frankrig, som gerne havde givet Danmark det mest mulige og ikke alle var loyale nok til som »Le Temps« Udenrigsredaktør, M. Herbet, at indrømme, »at vi gaar ved Bedømmelsen af disse Forhold vel nok for meget ud fra vore egne Interesser« (Sj. Aarb. l. c. 181).

Formand for Eksekutivudvalget den 8. Juli, at hvis Danmark »ikke havde intervenseret i Maj, vilde det øverste Raad ikke have foretaget Ændringer« (Citat S. 372). Men naar de Skridt, der dengang blev taget fra Gesandtskabets Side — ikke i Form af formelle Protester, men som Forestillinger — mod Forventning havde gjort Indtryk, saa var der maaske her et medvirkende Moment, som Forfatterne ikke synes at være opmærksom paa; i hvert Fald omtales det ikke. Men for at forstaa dette, maa vi gaa tilbage til et tidligere Punkt af Udviklingen.

Den 22. Marts var den belgisk-slesvigske Kommissions Indstilling enstemmig vedtaget og færdig trykt (fraregnet Bestemmelserne om Ejderstedt, der kom med i en Tillægsindstilling (S. 11—12, smlgn. 119 ff.). Den 26. behandlede Sagen i Central-Kommissionen for territoriale Spørgsmaal, hvor der kun blev foretaget formelle Ændringer (S. 211—13), men da Forslagene to Dage senere naaede frem til Udenrigsministrenes Raad, underkastede Balfour dem en sønderlemmende Kritik; vedrørende Fremgangsmaaden i første Zone havde han »ingen Bemærkning at gøre«, skønt en Afstemning efter hans Mening kunde spares; det var Kommissionens mellemslesvigske Forslag, han legede dialektisk Himmelspræt med, men ud fra den usvigelig rigtige Grundbetragtning, at Flensborg vilde forblive tysk (S. 215—16). Ad rent logisk Vej, maaske indirekte paavirket af det Oplysningsarbejde, der jo ogsaa fra dansk Side var gjort i London, naaede den engelske Udenrigsminister her i Virkeligheden tilbage til den Linje, hvorfra man paa Aabenraa-Mødet den 16. og 17. November havde taget sit Udgangspunkt. Tardieus Svar som Kommissionens Formand gik ud paa, at ganske vist var tredje Zone dens Værk (S. 219), men iøvrigt skyldtes »den valgte Fremgangsmaade« ikke »de allierede og associerede Magters Initiativ, men et af den danske Regering udtalt Ønske«; den »har Ansvar for, at det er blevet vedtaget at lade Afstemningen foregaa i Zoner« (S. 218). At dette Svar kun formelt set stemmede med de virkelige Forhold, stod sandsynligvis dengang uklart for Tardieu, der maaske ikke fuldt har forstaaet den afgørende Ændring, der efter dansk Opfattelse var sket gennem Tilføjelsen af tredje Zone, men Forfatterne af en historisk Fremstilling, der ikke selv var Part i Sagen, vilde utvivlsomt have gjort opmærksom paa Forholdet. Imidlertid virkede Svaret øjensynligt stærkt. I det øverste Raad anbefalede Balfour nemlig 15. April Indstillingen trods dens »tilsyneladende Meningsløshed« ud fra den Betragtning, at Danskerne, der »synes mindre bekymrede [angaaende Flensborg] end jeg«, havde insisteret derpaa (S. 223), og Præsident Wilson udtalte sig for at

godkende Planen, »naar Danskerne billiger« den (S. 224). Men netop naar dette var sket under de urigtige Forudsætninger, som Kommissionens Formand havde skabt med sin Forklaring, maatte Indtrykket af de danske Indsigelser, der fulgte i Maj, blive saa meget stærkere. For saa vidt kunde Erik Scavenius have Ret, naar han 28. Juni udtalte: »Det er den Modtagelse, det danske Folk har givet 3die Zone, der har ændret Fredstraktaten«¹.

André Tardieu og Franz v. Jessens Bog vil altid blive et Kildeskrift til Genforeningens Historie paa Grund af det Materiale, dets Hovedforfatter har raadet over, og af hvilket der gives meget fyldige Brudstykker. Den Maade, paa hvilken disse glider ind i en til Tider tung, til Tider fængslende Fremstilling, der er udarbejdet med bestemt Maal og hele den Kraft, som ligger i Ensidighed, gør imidlertid dette værdifulde Stof mindre tilgængeligt for virkelig historisk Forskning. Hensigten med denne Anmeldelse har derfor været dels at rede nogle af de agitatorisk slyngede Traade ud, dels at klargøre det Standpunkt, som blev det sejrende paa dansk Side; naar der syv Aar efter selve Begivenhederne kan fremkomme et Værk, der viser saa ringe Forstaaelse heraf som det foreliggende, synes et saadant Forsøg baade berettiget og nødvendigt. Og i denne Sammenhæng skal der som Slutning endnu siges én Ting.

Det hævdes i »Slesvig paa Fredskonferencen« S. 458, at »ingen af de Stater, der havde Ønsker at gøre gældende paa Fredskonferencen i Paris . . . mødte saa uforberedte som Danmark«. Det kan maaske passe paa Ministeriet Zahle, for hvilket Krigens Afslutning vel nok kom lige saa overraskende som dens Begyndelse, men kan det virkelig siges om den Kreds af Mænd, som netop derfor kom til at lægge den nationalpolitiske Linje fast, Regeringen fulgte; med andre Ord: var der noget Steds i Europa — Polen og Czeko-Slovakiet medregnet, som i nævnte Forbindelse fremholdes til vor Beundring — hvor man var mere klar over, hvordan den folkelige Stilling virkelig formede sig i de omstridte Egne? Og hvad der her var regnet med, fik sin fulde Bekræftelse i 1920. Tardieu vil ganske vist ikke tage Afstemningen den 14. Marts som gyldigt Bevis (S. 464); hertil er kun blandt meget andet at sige, at den virkede saaledes og med hele sin elementære Kraft paa den internationale Kommission, der havde fulgt Udviklingen paa Stedet.

Der behøvedes iøvrigt ingen Heksekunster for at opnaa Klarhed over Forholdene. Egentlig var Kortet over Afstemningen i

¹ Protokol S. 46.

1867 Vejledning nok. Erfaringerne herfra var blevet underbyggede af senere Valgresultater gennem mere end fyrretyve Aar; ogsaa de faa afgørende Forskydninger, der i dette Tidsrum var indtraadt, laa ganske klare. Det var dette, som de Kredse, der fik den afgørende Indflydelse, holdt sig til. Man kan være uenig med deres Betragtningssmaade; man kan ønske at trække Grænser efter andre Principper; Synspunktet kan opfattes som galt, men det er i hvert Fald ikke til at tage Fejl af, og det har faaet videre Bekræftelse ved de Valg, der har fundet Sted syd for den nuværende Grænse siden 1920. Det dikteredes iøvrigt ikke alene af Ønsket om, saa vidt muligt at bevare Danmark som ublandet Nationalstat, men samtidig af Viljen til at gøre Ret og Skel ogsaa til den anden Side, efter at de danske Slesvigere i mere end et halvt Aarhundrede havde lidt under Uretten. Var det dette, der dæmrede for Direktør Laroche, da han efter Kammerherre Bernhoffs Redegørelse i Timandsraadet den 21. Februar 1921 sagde til ham: »c'est la raison, la droiture et l'honnêteté même«¹.

Erik Møller.

Sofus Høgsbro: Brevveksling og Dagbøger udgivet af Hans Lund. I—II. 1923—25.

Langsomt, saare langsomt rykker den parlamentariske Trediveaarskrig op i Rækken af historisk belyste Perioder. Med den Hastighed, der nu jager Udviklingen frem, er den for længst blevet Historie. Det gælder afgjort Tiden til 1894 og vel ogsaa Aarene til 1901. De juridiske og sociale Problemer er modne til historisk Belysning. Naar det alligevel tager Tid, før vi faar den, skyldes det for en stor Del de personlige Hensyn. Der lever endnu for mange af de Mænd, der stod forrest i Halvfjerdserne og Firserne, til at de saglige Problemer ret vel lader sig løfte op i den skyggeløse Luft, hvor Bedømmelsen foregaar sikrest. Men der er rigtig nok ogsaa den Ulempe, at de virkende Hovedpersoner kun i ringe Grad har skabt Materiale til Bedømmelsen. Høgsbro-Bogen er den første Samling Breve og Dagbøger fra en af de store Venstreførere, og det tør vistnok siges, at den vil blive staaende selvanden i Litteraturen. Hørup har næppe efterladt sig andet end sine Avisartikler og Taler, Holsteins Arkiv synes heller ikke at eksistere, og efter Berg var der ikke store Sager. For at nævne et Par Mænd i andet Venstregeled, saa holdes Krabbes og Lars Dinesens Papirer tilbage eller er i ukyndiges Hænder. Derimod

¹ Protokol S. 71. jfr. Sj. Aarbg. I. c. 167.

vides det, at Frede Bojsen har nedskrevet en udførlig Beretning om sin Deltagelse i Politik, uden at der endnu kendes nogen Bestemmelse om dens Offentliggørelse.

Vi vil da efter al Sandsynlighed ikke for denne Periode faa noget tilnærmelsesvis tilsvarende til Brev- og Memoirestoffet fra 1848—64. Der gemmer sig naturligvis en Del Breve rundt om i Privatarkiver — nævnes kan Gl. Køgegaard, Orebygaard og Skaføgaard — men Udsigterne til betydningsfulde Erindringsværker er ikke lyse, og der er al Grund til at beklage det, selv om Historieforskningen, efterhaanden som den nærmer sig Nutiden, faar flere og flere Kilder af anden Art at øse af. I Syndfloden af Avis- og Rigsdagsstof vil det om en Person midtsamlede Brev- og Erindringsmateriale altid bevare en høj Værdi, om ikke hvad de enkelte Fakta angaar, saa til Belysning af de personlige og aandelige Brydninger, der nu engang spiller saa stor en Rolle i politisk Historie.

Det er ikke uden dybere Mening, at det netop er Høgsbro, der har skabt en saadan Midtsamling. Medens Berg og Hørup var lidet historisk anlagte, og Holsteins Temperament og Maner virkede i samme negative Retning, var Høgsbro i udpræget Grad Pædagogen og Ræsonnøren, der baade af Behov og Tilbøjelighed samlede, optegnede og forklarede. Af de fem Venstreførere var han ikke alene den, der gennem Aarene traadte mindst frem, han var vel ogsaa den fattigste, naar Talen er om oprindelig, selvstændig politisk Begavelse. Det vil i hvert Fald være let hos hver af de fire andre at pege paa Forudsætninger, som Høgsbro manglede. Men hvis man ikke vidste det før, vilde Bogen her vise, at han som politisk Ræsonnør og praktisk Idealist staar meget højt blandt vore Politikere. Grundlaget for hans hele Politik er hans Tilegnelse af det grundtvigske folkelige Syn, medens han i religiøs Henseende aldrig blev Grundtvigianer. Han er revolutionær og højtflyvende nok i sin Krig mod den latinske Dannelse, den udanske Lærdom, men i hele hans Syn paa de praktisk foreliggende Opgaver, Taktikken og Maalene, er der en Realisme af jordbunden Redelighed, som ingenlunde har for mange Sidestykker i Politikernes Rækker. Han er Midtens Mand i Ordets bedste Betydning og i denne Egenskab endnu mere typisk end den yngre Politiker, der ellers her kommer ham nærmest og som naaede Partiets højeste Tinder.

Det Brændpunkt i Venstres Linier, hvorom Høgsbro-Bogen samler sig, er saare betydningsfuldt. Det er Grundtvigianismen. Anm. er for sit Vedkommende ikke i Tvivl om, at Grundtvigianismen er den stærkeste, oprindeligste og mest ejendommelige

aandelige Strømning i det 19. Aarhundredes Danmark. Dens Betydning for aandelig, politisk og økonomisk Udvikling er overordentlig, om ikke altid lige let at spore, og dens Historie vil, naar den engang bliver skrevet, blotte meget i dansk Tænke-maade og Civilisation til Hjerterødderne. Politisk virkede Grundtvigianismen opløsende paa Oktoberforeningstanken, der havde mange Muligheder for at slaa Rod, og hvis Udløbere kan følges gennem det sidste halve Aarhundrede lige til Nutiden, den blev i Halvfjerdserne og Firserne en Slags aandelig Generalnævner for Landets Venstre, den sluttede Forliget 1894, men var da alt i Opløsning, og i Sejrens Frugter 1901 fik den kun indirekte Del.

Man har sagt, at det er Høgsbro, der har gjort Venstre grundtvigsk, og det er vistnok rigtigt. Da han 1858 træder ind i Politik, stiller han sig straks paa Bøndernes Side mod Embedsmændene, men han er fra Begyndelsen af i bevidst Modsætning til de gamle Bondevenneførere. Mere og mere bliver det hans Maal at skabe et Parti med aandelig og folkelig Tilslutning til den grundtvigsk-nationale Vækkelse. Han vil gennem Carlsen drage Dele af Godejerne med ind i Partiet, og han sysler i 60'erne med Planer om en aandelig Godsejerbevægelse, som virkeliggjort kunde have ændret Danmarks Historie i de følgende Aartier. Naar han vender sig saa skarpt mod Oktoberforeningstanken, er det mest fordi den synes ham uaandelig, og det maa ogsaa erkendes, at de ikke overvættede betydelige Mænd, der formidlede Tanken, i skæbnesvanger Grad manglede Samfølelse med de Lag af Folket, hvorfra Kildespringene randt. Begivenhederne 1866 blev for Høgsbro Udgangspunktet for en fuldt maalbevidst Kamp for at gøre grundtvigske Præster og Lærere til Folkets politiske Førere — og hermed var det moderate Venstres Linie afstukket for et Par Tiaar. Men ud fra Spaltningen J. A. Hansen-Høgsbro, Oktobermænd-Grundtvigianere byggede de ekstreme Retninger til begge Sider deres Politik, Berg-Hørup i Venstre, Estrup i Højre. Naar Høgsbro et Par Gange i afgørende Øjeblikke valgte radikalt og saaledes tilsyneladende forlod Midtens Vej, skyldtes det netop, at han frygtede det ekstreme Tilbageslag — det kom i 1895 hurtigere og stærkere, end han eller nogen havde tænkt sig.

De foreliggende Høgsbro'ske Papirer, der er udgivet med Statens Støtte, rummer Breve fra og til Høgsbro i Tiden 1858—92 (nogle enkelte fra senere Aar) og Dagbogsoptegnelser for 1874, 1893 og 1895—1901. Dagbogen for 1894, der har særlig Interesse, fordi Forliget sluttedes i det Aar, var ikke forhaanden ved Udgivelsen og ansaas for tabt, men er senere kommet til Stede og trykt i »Dansk Udsyn« VI (1926). Efter hvad Udgifveren meddeler

i Forordet, har Høgsbro ført Dagbøger ogsaa i Aarene 1847—65, men de er meget kortfattede og er i det foreliggende Værk væsentlig kun benyttede ved Udarbejdelsen af Noterne. De aftrykte Dagbøger er meddelt i Uddrag, der dog maa anses for ret udførlige. Man maa naturligvis her stole paa Udgiiverens Skøn; det maa erkendes, at der ikke er mange Steder, hvor man vilde have taget mindre med — i modsat Retning kan man jo ikke udtale sig uden Kendskab til Materialet. Brevstoffet fordeler sig ret ligelig mellem Breve fra og til Høgsbro; for de førstes Vedkommende har Udgiiveren maattet henvende sig flere forskellige Steder og synes at have haft Held med sig. Der vilde dog vistnok kunne fremskaffes et fyldigere Stof her, og det er maaske ogsaa sandsynligt, at flere af Brevene til Høgsbro kunde være erstattet af Breve fra ham selv, thi disse sidste synes afgjort de interessanteste. Høgsbros Brevstil er saare langt fra at være glimrende — han lægger absolut ingen Vægt paa at sætte sig i Positurer, som ellers ikke sjælden i den Udtryksform. Men den ærlige, lidt tørre Pædagog og jævne Fortolker, som vi kender fra »Dansk Folketidende«, skinner ogsaa her igennem, og man faar gennem Brevene bl. a. til Hustruen, Johan Grundtvig, J. L. Knudsen, Bjørnson o. fl. ikke alene et nogenlunde sammenhængende Billede af hans egen politiske Personligheds Udvikling, mest i de tidligere Aar, men ogsaa smaa Rundskuer over Tidens Mænd og Tanker. Af Brevene til ham kan fremhæves Joh. Grundtvigs med deres haardkogte Nationalliberalisme, den uforsonede og lidenskabelige Idealist Termansens, Carlsens med deres ejendommelige Blanding af Folkelighed og en næsten brøsig Godsejertone, Bjørnsons, i andet Bind Frede Bojsens o. s. v. En Del Breve fra Sønderjyder giver, i Forening med Høgsbros, Bidrag til Danskhedens, bl. a. Klosterpolitikernes Historie.

Men, som sagt, Høgsbros egne Breve giver det fyldigste Udbytte. Med sin jævne Skønsomhed har han ikke faa Steder fastslaaet Resultater og Udsigter saaledes, at Historien har maattet godkende det. Man kan pege paa Brevene fra 60'erne, paa flere af de ældre Rødding-Breve, paa Brevet til Pastor Brücker 1892 o. s. v.

Dagbøgerne indeholder — i adskilligt højere Grad end Kriegers — en hel Del Referater af den Slags Samtaler, som fylder mere, end de vejer. Historikeren maa udnytte dem med stor Forsigtighed, i mange Tilfælde er de netop kun Ord. Maaske burde der her være strøget mere, end sket er. Imidlertid, til Belysning af Stemninger, som Rygtebarometer kan sligt altid have Interesse, og der er ved Siden deraf en Mængde faktiske Oplysninger, som gør disse Dag-

bøger til en betydningsfuld Kilde for Aarene mellem Forliget og Systemskiftet. Et af de mange Indtryk, man faar gennem dem, er, at Tanken om et Koalitionsministerium har ligget stærkt fremme i Dagen, og at det egentlig er forbavsende, at den ikke blev til Virkelighed — det skyldes sikkert mest Motiver af mere personlig end politisk Karakter. Ministeriet Deuntzer var for saa vidt en større Sejr for Venstre, end Samtiden var klar over.

Udgivelsen af Høgsbros Papirer har været fuldt begrundet i Mandens og Materialets Betydning, og Udgiveren har skilt sig vel derfra. Noterne kunde have været udførligere og bl. a. givet flere Henvisninger til anden Litteratur, men med den Begrænsning, de har, giver de i hvert Fald den almindelige Læser tilstrækkelig Vejledning. Det er at ønske, at Høgsbros Livsgerning før eller senere maa blive Genstand for en Monografi, der da kan udnytte og supplere det foreliggende Værk. En saadan Monografi vilde for den midterste Parts Vedkommende faa Tilknytning til en anden, der ogsaa bør skrives, om H. R. Carlsen. Der ligger Stof til den paa Gl. Køgegaard, og den vilde, skrevet med fornødent Vidsyn, belyse mærkelige Overgangsaaer i dansk Historie, da Grundtvigianere og Oktobermænd brødes og Trediemand høstede Fordelen deraf.

Povl Engelstoft.

Alexander Rasmussen:
Frederik Münter. Hans
Levned og Personlighed.
 Kbhvn. 1925.

Paa Grund af sin ejendommelige, mangesidige Begavelse, sin store videnskabelige Indsats, særlig ved Grundlæggelsen af Dogmehistorien, og sit over hele Europa berømte Navn vil Frederik Münter altid indtage en ret enestaaende Plads i dansk Kirke- og Kulturhistorie. Hans personlige Udvikling, hans Rejser og Forbindelser med utallige af Datidens politiske og litterære Berømtedder, hans Forsken og Forfattervirksomhed, der følger de forskellige Retninger, hans Virksomhed som Universitetslærer og Biskop er altsammen Emner, der forlængst skulde synes at have indbudt til Fremstilling¹, ikke mindst da det ikke fattes paa Kildestof. Rent bortset fra Fr. Münters egne talrige Skrifter udgør nemlig de Hundreder af Breve, Rækker af Dagbøger og andre private Optegnelser, som er levnet fra de Münterske Kredse, i Forening med den store Mængde Aktstykker, som gemmes i Administrationens Arkiver, et sjældent righoldigt Kildemateriale. Og dog har ingen tidligere følt sig kaldet til at tage denne Opgave

¹ Jvfr. Louis Bobé: Frederikke Brun 294.

op. I Litteraturen har vel først J. P. Mynster i en lille Skizze¹, der baade ved sine Førstehaandsoplysninger og sin ejendommelige Forening af Nænsomhed og Upartiskhed indtager en høj Plads i Mynsters Forfatterskab, søgt at tegne sin Svigerfaders Portræt, og siden har Fr. Nielsen i »Biografisk Leksikon« leveret en meget vel skrevet, men ikke særlig indtrængende Karakteristik af Münter, men den øvrige historiske Behandling af Münter bestaar væsentlig af nogle Nekrologer og Mindetal, Udgivelsen af hans Selvbiografi (ved L. Bobé) og af nogle Breve (især ved C. N. L. Mynster) foruden en spredt Omtale i større Værker af enkelte Punkter i Münters Liv og Virksomhed. En samlet Helhedsfremstilling har hidtil manglet. Men har Opgaven været indbydende, kan man paa den anden Side ikke nægte, at den ogsaa har haft sine meget alvorlige Vanskeligheder. Een Mand vilde næppe i vore Dage besidde en saa polyhistorisk Viden, at han med lige Sagkundskab kunde fremstille og vurdere de enkelte, meget forskellige Sider af Münters Virksomhed. Det maa da anses for i højeste Grad fortjenstfuldt, at der paa Initiativ af Kammerherre B. Münter under Ledelse af fhv. Overbibliotekar H. O. Lange og med Understøttelse af Carlsbergfondet er bragt et Samarbejde i Stand mellem en hel Række Videnskabsmænd, som hver skal behandle Fr. Münters Indsats paa deres særlige Omraade indenfor Videnskaben.

Som første Led i dette stort anlagte Mindeværk er den ovennævnte Afhandling af Alexander Rasmussen at betragte. Den indeholder det almindelige biografiske Stof, en særlig udførlig Omtale af Münters Embedsvirksomhed og en Karakteristik af hans Personlighed. Det er en Sjældenhed, at der fra en dansk Præstegaard i vore Dage udgaar et Værk som dette, der i lige Grad vidner om videnskabelig Dygtighed og almenmenneskelig Kultur. Det store Haandskriftmateriale er gennemgaaet med Flid, og Forfatteren har set sig godt om i den trykte Litteratur. Nogle enkelte Smaaunjagtigheder og Mangler svækker ikke det almindelige Indtryk af Soliditet². Naturligvis er der dog

¹ Optaget i hans »Blandede Skrifter« III 167—204. Fremhæves ogsaa af Alex. Rasmussen 224. Jvfr. allerede tidligere C. Molbechs Dom i »Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Historie« 331.

² I Oversigten over de haandskriftlige Kilder savner man nærmere Angivelse af de Haandskrifter, som findes paa Universitetsbiblioteket. Münterske Arkivalier i Sorø synes ikke at være benyttede (jvfr. J. H. Bang: Fortegnelse over Sorø Akademis Manuskriptsamling S. 10, Nr. 39c). S. 33 mangler der en Del Kildehenvisninger til Hjemmel for de meddelte Efterretninger. S. 224: Det er ikke P. Hjort, men — som Kildedstedet viser — Chr. Wilster, der fælder den gunstige Dom over Münters Bibliotek.

Punkter, som indbyder til Kritik. I sin Gruppering af Stoffet følger Forf. saaledes det kronologiske Princip vel strengt. Det vilde sikkert have lettet Overblikket noget, om han ikke slet saa meget havde følt sig bundet til det rent tidsmæssige — det forekommer saaledes Anmelderen, at det vilde have skaffet mere Klarhed, om der især i Afsnittene om Münter som Professor og Biskop stærkere var skelnet mellem personlige, litterære og embedsmæssige Forhold. Fremdeles kunde man have ønsket, at Forf. havde været noget mere dybtgaaende i sin Fremstilling. Ofte føler man det som et Savn, at man ikke faar mere at vide om Personligheder og Forhold, særlig vedrørende Baggrunden for Münters Professorgerning og Bispetid. Antagelig vil dog de kommende Enkeltskildringer raade Bod herpaa.

Biografien kan nu og da lade noget tilbage at ønske i Dybden, men har paa den anden Side et væsentligt Fortrin i den Alsidighed, Forf. lægger for Dagen i Behandlingen af Fr. Münters vidtfavnende Personlighed og rigt bevægede Liv. Alexander Rasmussen har et aabent Blik for Kulturlivets forskelligste Former og evner udmærket at give en levende og interessant Skildring af de Kredse og Personligheder, som bidrog til at præge Münters Udvikling. Denne Evne træder særlig frem i de indledende Afsnit om Fr. Münters Slægt, Barndomshjem, tidlige Ungdom og Udenlandsrejser. Der gives saaledes et tiltalende Billede af Livet i den gamle Sct. Petri Præstegaard, af Faderen Balthasar Münter og den højt kultiverede Kreds, der samlede om ham, endvidere af Fr. Münters Barndom og Ungdom med Samlivet med den rigtbegavede Søster Frederikke og med Beundringen for Johannes Ewald.

1778 blev Fr. Münter Student og gav sig efter kort Vaklen til at studere Teologi. I Afsnittet om hans Studenteraar faar man en meget god Redegørelse for Forholdene i det teologiske Fakultet i denne Periode. Med Rette betones det, at Balles Standpunkt den Gang endnu var ret stærkt præget af Neoloved Karakteristikken af Bispinde Münter (S. 110 og 195) burde der have været henvist til J. P. Mynsters Ligtale over hende 1842 (Leilighedstaler II 368—370) og til M. Neliendam: Chr. Bastholm 434. Under Behandlingen af Münters Bispetid savner man Oplysninger om hans nære Forhold til den udmærkede Rektor i Frederiksborg Bendt Bendtsen (jvfr. Danske Samlinger V 46) ligesom tidligere om hans Forhold til Rektor Oluf Worm i Horsens (jvfr. C. F. W. Bendz: Breve til Oluf Worm 30 f.). Det hører ogsaa til Münters Fortjenester som Biskop, at han skaffede den unge Madvig den første Studiehjælp (jvfr. J. N. Madvig: Livserindringer. 42, 49). S. 111 havde det været rimeligt at omtale, at Fr. Münter 16. Dec. 1806 blev optaget som Medlem af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog (Werlauff: Danske Selskabs Historie 123).

gien, og med lige saa stor Ret vender Forf. sig polemisk mod det traditionelle Billede af Prof. Cl. Fr. Hornemann, der særlig under Paavirkning af grundtvigsk Tradition er blevet fremstillet som en Personifikation af al Aandløshed. Ikke slet saa retfærdig er Fremstillingen af Ove Høegh Guldberg. Sandt nok: Forf. viser en ærlig Bestræbelse for at give Guldberg, hvad der tilkommer ham, men det er altid med en dirrende Undertone af Harme, at han omtaler Kabinetsekretæren. Han godter sig formelig over Guldbergs Øgenavn »Bedemandens Søn« som »en uforlignelig malende Betegnelse for det uhjælpelig degneagtige, der hvilede over denne Magthaver«. Han lader ingen Lejlighed til at snerte ham gaa ubenyttet hen, ja sætter et Spørgsmaalstegn ved Værdien af hans personlige Religiositet og synes i det hele overvejende at betragte Guldberg gennem den tyske Kolonis Brillen og overser derved de uomtvistelige Fortjenester, Guldberg erhvervede sig baade af Videnskaben og af dansk Kultur, ikke mindst ved sin Skolereform og ved sin personlige Interesse for mange Videnskabsmænd. Selvom hans teologiske og kirkelige Virksomhed har sin Begrænsning, saa har den dog ogsaa i mange Henseender berettiget Krav paa Opmærksomhed. Særlig hans teologiske Forfatterskab er baade grundigt og set som Indlæg i Drøftelsen af Datidens kirkelige Spørgsmaal betydeligt og har intet »degneagtigt« ved sig. Naar Forf. videre taler om Guldbergs »affekterede Sprog«, kan det vel ikke nægtes, at Guldbergs Stil havde sine Særheder, men den Prosa, man f. Eks. træffer i hans »Breve over vigtige Sandheder«, i hans Oversættelse af det nye Testamente eller i hans Verdenshistorie er dog med al sin Tyngde stærkt præget af Tidens Bestræbelser for at udvikle Modersmaalet i dets Kraft og Klarhed.

Særlig Betydning for Fr. Münter i hans Studenteraar fik Balle, og der havde maaske været Grund til her nærmere at omtale den glimrende Anbefaling, Balle nogle Aar senere — 1786 — udstedte for Fr. Münter, og hvori han bl. a. omtaler Münter som en af Kristus særlig udvalgt Tjener, »som med besynderlig Velsignelse skal i Tiden kunne opbygge og befæste hans Kirke i Norden«¹. — Af Mænd udenfor Universitetet paavirkedes han stærkt af Tyge Rothe, der bidrog til at vække de nationale Følelser hos ham.

Af afgørende Betydning for Münter blev hans aarelange Udenlandsrejser. 1781 drog han til Tyskland og stiftede her Bekendtskab med en Række fremragende Aander, bl. a. med

¹ Kirkehist. Saml. 4. R. II 620—621.

Goethe, Herder og Wieland samt med Teologen Semler. Vel kort, men af stor Interesse er Afsnittet om den Paavirkning, som den Semlerske Teologi kom til at udøve paa Münter. Fra Semler optog han Tanken om den dybe Forskel mellem Religion og Teologi, en Tanke, man kan genfinde i Münters senere teologiske Helhedsopfattelse, omend i noget ændret Skikkelse.

Rejsens Maal var det berømte Göttingeruniversitet, Georgia Augusta, hvor Münter studerede under Heyne, Gatterer, Koppe og Spittler. Den tidligere saa berømte J. D. Michaëlis fik derimod ikke Betydning for Münter, hvorfor det selvfølgelig er urigtigt — som Forf. ogsaa gør opmærksom paa — at betegne Münter som Michaëlis' trofaste Discipel. Det kan i denne Henseende have sin Interesse at minde om den affejende Dom, Michaëlis nogle Aar senere fældede over Münter i en Samtale med Generalfiskal P. Uldall, hvori han bl. a. ytrede, at Münter »blot skrev, for at man skulde see, han kunde skrive!¹».

Efter et kort Ophold i Hjemmet gik Rejsen igen 1784 til Udlandet, denne Gang først til Wien. Formaalet var nu at undersøge og samle Haandskriftsmateriale til A. Birchs Udgave af det nye Testamente. Som Medlem baade af Frimurer- og Illuminatorordenen forstod Fr. Münter overalt at skaffe sig glimrende Forbindelser i videnskabelige, kirkelige og politiske Kredse, baade i Joseph II.s Wien og siden i Italien, hvor han navnlig opholdt sig i Toscana, Rom og Begge Sicilier. Det var en rig Grødetid for hans Udvikling, og hans Bekendtskab især med den fortræffelige Kardinal Borgia og med Zoëga blev af største Betydning for ham. Efter en interessant Hjemrejse var han igen i Danmark i Sommeren 1787. — I et afsluttende Kapitel gør Forf. Rejsens Udbytte op: rige Samlinger bragte Münter hjem, vigtige Fremskridt havde hans videnskabelige Uddannelse gjort, men vigtigst af alt var dog det Overblik, han havde vundet over sin Samtids Europa. Som faa forstod Fr. Münter — som han selv sagde — paa Rejser baade »at see Bibliotheker og at see Verden«. Derimod var hans Personlighed endnu ikke modnet og afklaret: megen Delthed, mange forskelligartede Bestanddele gærede endnu i ham og kom til at præge baade Videnskabsmanden og Mennesket.

Meget heldigt føjede det sig for Münter, at han kort efter sin Hjemkomst 1788 blev beskikket til Prof. theol. ved Kjøbenhavns Universitet, stærkt beskyttet af Hertugen af Augustenborg. Forinden maatte han dog udholde en Konkurrence med Andreas Birch og siden en offentlig Gennemhegling af Niels Ditlev Riegels

¹ Memoirer og Breve XXI 120.

i Anledning af sin Sejr i Konkurrencen. Det kunde her have været rimeligt at anføre Riegels's bedske Nytaarsønske 1798 til hans Ven P. A. Heiberg, hvem han bl. a. ønsker: »Himmelen sende Dem Münters ordentlige Studere-Maade, mandige Siel og af de foragteligste Ting Honning trækkende Kraft!«¹

I sin Professortid var Münter en meget flittig Mand, og for hans egen Forskning blev det meget frugtbare Aar. Særlig hans berømte »Haandbog i den ældste christelige Kirkes Dogme-historie«, udgivet 1801—04, er et klart Vidnesbyrd herom. Om hans Indsats som Universitetslærer har været slet saa betydelig, er dog et Spørgsmaal. Muligvis er Forf. paa dette Punkt tilbøjelig til at se lidt for velvilligt paa Münter. Det er ikke blot Grundtvig, hvis ganske uretfærdige og usømmelige Skildring af det daværende teologiske Fakultet Forf. med al god Grund protesterer imod², der taler om det ringe Udbytte af Münters Forelæsninger, men selv Mynster, der stod Münter saa langt nærmere, indrømmer, at hans Forelæsninger blot var »tørre kirke-historiske Notitser uden Overblik«, og en Mand som Cl. Pavels røber vistnok den almindelige Stemning blandt Studenterne, naar han ganske tørt siger, at man ansaa det for Tidsspilde at gaa til Münters Forelæsninger³. I samme Retning gaar Chr. Bastholms iøvrigt meget vrantne Dom over Münter⁴, og Pavels ved ogsaa i sine Dagbøger at berette Træk, der ikke synes at vidne om den Ligevægt, man med Grund kunde vente hos en Universitetslærer⁵. Paa den anden Side kan det naturligvis ikke nægtes, at Münter har haft ikke ringe Betydning for enkelte videnskabeligt interesserede Studenter⁶.

I den bitre Kirkekamp, som prægede Slutningen af det 18. Aarhundrede, forholdt Münter sig — i Modsætning til Balle —

¹ Til Belysning af literære Personer og Forhold, udg. af S. Birket Smith. 115—116.

² S. 126. Alex. Rasmussen søger smstds. at godtgøre Sandsynligheden af, at Grundtvig var langt flittigere til at høre Forelæsninger, end han selv vil give det Udseende af. Det er og bliver dog kun en Formodning. Grundtvigs Dagbøger fra Studentertiden taler et andet Sprog, og indtil andet er bevist, maa man bygge paa dem. Men derved er det ogsaa givet, at den Kildeværdi, man kan tillægge Grundtvigs Udtalelser om mange kirkelige og teologiske Forhold, som han paa Grund heraf kun kan have haft et meget begrænset Kendskab til af egen Erfaring, bliver saare ringe.

³ Cl. Pavels's Autobiographi, udg. af C. P. Riis 73.

⁴ Bastholmske Familiepapirer, udg. af M. Neiiendam 126—127.

⁵ C. Pavels: Anf. Skrift 184 f., 187 f. jvfr. 197.

⁶ C. F. Wegener: Biograph. Antegnelser om Laurids Engelstoft 7. D. P. Smith mindes fra sin Studentertid »den godmodige Dr. Münter« (Personalhistor. Tidsskrift 2. R. II 23—24).

ganske passiv. Dels var han uenig med Balle baade i Valget af Forsvarsmidler og i teologisk Standpunkt, dels var han ganske uden Anlæg for Polemik. Men paa andre Omraader gjorde han i denne Periode en betydelig Indsats, særlig ved sit Arbejde i den store Skolekommission og — følgende sit Hjertes inderste Trang — for Oprettelsen af Kommissionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevarelse.

1808 blev Münter Balles Eftermand paa Sjællands Bispestol. Var Münter i sit dogmatiske Standpunkt noget vaklende og aldrig helt afklaret, præget baade af Rationalisme og Romantik, men altid rummelig og frisindet over for andre, saa havde han til Gengæld et fast kirkeligt Program. Han vilde følge »en fornuftig Middelvej« mellem Mysticisme og kold Ligegyldighed, vilde fremme »den oplyste Religiositet«. Dette Maal skulde især naas ved at hæve Gejstlighedens aandelige Standpunkt gennem en Forbedring af dens videnskabelige Dannelse. Dertil sigtede hans energiske Arbejde for Oprettelsen af Sjællands Stiftsbibliotek og af Pastorseminariet samt Indførelsen af de videnskabelige Forhandlinger ved Landemoderne. Tillige var han en saare flittig Visitator i sit Stift og en virksom Deltager i talrige Kommissioner og i Stiftelsen af Det danske Bibelselskab.

Ofte maatte Münter skride ind mod uværdige Gejstlige. Paa Grundlag af hidtil ubenyttet Arkivmateriale skildrer Forf. tre i denne Henseende typiske Tilfælde: Præsterne Henrik Ussing i Lille Lyngby, P. D. Faber i Jungshoved og Jonas Collin i Kallundborg. Interessant er ogsaa Münters Stilling 1812 i Sagen mod Præsten Peder Holst, der egenmægtig havde forandret Luthers lille Katekisme. Trods al dogmatisk Rummeighed staar Münter her fast paa, at Katekismen er Kirkelov, og Love har ingen Privatmand Ret til at ændre. Münter var i det Hele meget nidkær for at vaage over, at der ikke skete Forsyndelser mod god Kirkeorden, ligesom han paa den anden Side var Præsteskabet en trofast Ven. Overfor Kancelliet hævdede han stærkt Bispedømmets Værdighed og Betydning, idet han betragtede det uafhængige engelske og svenske Episkopat som sit Ideal.

Præget af megen historisk Retfærdighedssans er de Afsnit, hvor Forf. behandler Münters Deltagelse i Stridighederne om Grundtvigs Dimisprædiken 1810 og om hans Afhandling »Om Polemik og Tolerance« 1814. Alsidigt og aktmæssigt belyst, som de paagældende Sager nu foreligger, fremgaar det klart, hvor overordentlig besindigt og humant Fr. Münter er optraadt i disse Sager, og hvor forfejlet Opfattelsen heraf har været i grundtvigske Kredse, vildledt af Grundtvigs egne affejende og ufor-

staaende Udtalelser om Fr. Münter »som en stuelærd, hovedør, højtravende, godmodig, men kraftløs og modløs Hjemtydsker og Frimurer«.

Det andet Afsnit af Münters Bispetid (1817—26) indledes med Reformationsjubilæet 1817 og Udstedelsen af det berømte »Epistola encyclica ad Clerum«, udarbejdet af Münter og mærkeligt ved sin Hævdelse dels af Skriftens Autoritet, dels af den fri videnskabelige Forsknings Ret. Forøvrigt blev dette Tidsrum rigt paa Vanskeligheder. Den kirkelige Reaktion, især repræsenteret af Grundtvig, Lindberg og Rudelbach, voldte Münter mange bitre Timer. Navnlig gælder dette Aaret 1825, da den heftige Strid mellem Grundtvig og H. N. Clausen blusede op. Forf. giver Clausen Ret i hans Skuffelse over, at hverken Mynster eller Münter vilde rykke ham til Hjælp i hans Kamp mod Grundtvig. Hvad Mynster angaar, forekommer det mig dog at være ligesaa urimeligt at bebrejde ham, at han ikke stillede sig ved Clausens Side, som det omvendt er at anke over, at han ikke tog Grundtvigs Parti¹. Uenigheden om Maal og Midler var dog saa stor mellem de tre Mænd, at Mynster maatte indtage den Stilling, han valgte, skulde han ikke blive sin Personlighed og sit ejendommelige Standpunkt utro. Forøvrigt havde der paa dette Sted været god Grund til at nævne den mærkelige Tradition, som fandtes indenfor grundtvigske Kredse, at Grundtvig først skulde have vist Münter sit Manuskript til »Kirkens Gienmæle« og erklæret at ville holde det tilbage, hvis Münter vilde træde op mod Clausen, hvad han dog undslog sig for². Man tør næppe frakende denne Efterretning al historisk Sandhed.

Münter vilde i Overensstemmelse med sit dogmatiske Firsind ikke skrive mod Clausen, men endnu mindre følte han sig i Pagt med den kirkelige Udvikling, som skulde komme til at præge den nye Tid. Dette fremgaar med iøjnefaldende Klarhed af Hyrdebrevet 1826, som er en skarp Protest mod de Retninger, som vilde bryde Staven over hele det 18. Aarhundredes teologiske Tankearbejde, og tillige ejendommeligt ved sin stærke Hævdelse af Fornuftens Betydning i religiøse Spørgsmaal. Ved sin dogmatiske Rummelighed og sin Betoning af Dannelsens og Kundskabers Værdi bliver Brevet et typisk Udtryk for Münters Tankegang.

Til Vanskelighederne ved at skrive Fr. Münters Biografi hører ogsaa den at danne sig et klart Billede af hans sammen-

¹ Saaledes J. Oskar Andersen i »Dansk Kirkeliv« (1925) 118—119.

² Otto Møller og Skat Rørdam. En Brevveksling, udg. af H. Skat Rørdam I 305.

satte Naturs Egenart og lade ham blive en mere retfærdig og nøgtern Værdsættelse til Del, end man ofte har været tilbøjelig til¹. I begge Henseender har Forf. haft Held med sig. Begrænsningen hos Münter baade som Menneske, Kirkemand og Lærd er det let nok at faa Øje paa, men man forstaar først hans Væsen og hans Stilling i dansk Kulturhistorie, naar man — som Alexander Rasmussen — bliver klar over, i hvor høj Grad han er en Overgangsskikkelse. Af *Anlægspræg* Romantiker, af *Fremtoningspræg* Oplysningstidens Mand — saaledes kendetegnes den unge Münter, og der er en stor Sandhed heri, selvom Forf. sikkert for stærkt understreger de romantiske Træk i Münters Personlighed. I kirkelige og teologiske Spørgsmaal dybt rodfæstet i det 18. Aarhundrede kom Münter ikke til at høre til de førende og sejrende Aander i den følgende Periode og blev ofte miskendt af sin Tid, men det er træffende at betegne ham som en »af de maaske mindre klare, men i Virkeligheden rigere udrustede Personligheder, der staar korrigerende og supplerende midt i deres Samtid«².

Hvordan man end som Helhed vil vurdere Münters kirkelige Indsats, saa nødes man dog til paa mange Omraader at erkende hans store Fortjenester. Større Indsats gjorde han dog paa det videnskabelige Omraade, og det er meget at ønske, at der snart maa følge flere Bind af dette store Mindeværk til yderligere Belysning af Fr. Münters Plads i vor Kulturhistorie.

Bjørn Kornerup.

¹ Saaledes L. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. 2. Udg. II 352. 519, og især F. Rønning: Rationalismens Tidsalder III 2. Afdel. 105. — Større Forstaaelse viser L. Koch: Den danske Kirkes Historie i det 19. Aarh. I 95 f.

² S. 86. — S. 224 anstiller Forf. en Sammenligning mellem Fr. Münter og J. P. Mynster. Medens Münter med bred Velvilje øste ud af sine aandelige Skatte til alle og enhver, forstod Mynster, der »kneb sig sammen i kølig Reservation«, bedre at forvalte sit, saa det blev til større Udbytte for ham selv og andre, skønt Münter dog var den, der raadede over det største Fond. Dette er dog kun halvvejs rigtigt. Fr. Münter besad utvivlsomt en langt større Lærdom i specielle Fag end Mynster, men hvad Aandsfylde, Menneskekundskab og Verdensforstaaelse angaar, er Mynster ikke den, der kommer til at staa tilbage.

Nyt fra historisk Videnskab.

Dr. Louis Bobé har ved sin Bog: *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, ihre Kirche, Schulen und Stiftungen 1575—1925* villet give en i alle Henseender udtømmende Skildring af St. Petri Menigheds og Kirkes Historie igennem 350 Aar. I det første Afsnit gør han Rede for de Elementer, af hvilke Menigheden i Tidens Løb blev sammensat, Aarsagerne til deres Indvandring, de Strømninger, der gjorde sig gældende indenfor Menigheden, og Forholdet mellem dette lille Stykke tysk Kultur og Omgivelserne i den danske Hovedstad med dens politiske, litterære og kunstneriske Kredse, Handel og Haandværk o. a. m. Forfatteren har her jævnligen kastet Strejflys over historiske Problemer, der har Interesse ud over den Kreds, for hvilken Bogen særlig er bleven til. Vellykkede er ogsaa mange af det følgende Afsnits Skildringer af Kirkens Gejstlige. Karakteristikker som de af Johannes Lassenius og Balthasar Münter er gjort med stor Dygtighed og Kundskabsfylde og er meget levende. Iøvrigt udgør det rent personal-historiske og genealogiske Stof, som rimeligt er, en stor Del af Bogen, der derved bliver et vigtigt Værk for Personalhistorikerne og ogsaa vil blive benyttet af Historikerne som Haandbog. For den middelalderlige St. Peders Kirkebygning gør Museumsinspektør Chr. Axel Jensen med vanlig Grundighed Rede; Kirkebygningen er jo Københavns bedst bevarede gotiske Bygning. Endelig har Oberst H. U. Ramsing i skematisk Form givet indgaaende Oplysninger om Kirkens Ejendomme gennem Tiderne (Gavebog og Ejerliste over Ejendommene), der er et nyt Bevis paa, hvor omfattende denne Forskers Samlinger er, og hvilken Betydning de vil faa for Studiet af Københavns Topografi. Bogens Billedstof er baade med Hensyn til Portrætter og Gengivelser af Kirken, Gravmælerne, det smukke Taarn osv. godt valgt og smukt gengivet.

E. Marquard.

I vor Faglitteratur har der hidtil manglet et Specialværk om det danske Rigsvaaben, uagtet der indenfor den danske Heraldiks Omraade næppe findes noget Æmne, der er saa interessant og lønnende at beskæftige sig med. Dette Savn er nu afhjulpel ved det i 1926 udgivne Værk: *Det danske Rigsvaaben* af Poul Bredo Grandjean. Forfatteren har alt tidligere gjort sig fordelagtig bekendt ved sine strengt faglige, paa indgaaende Studier hvilende heraldiske Arbejder. I 1919 udgav han »Dansk Heraldik«, et i den danske Litteratur grundlæggende Arbejde, hvori der er gjort Forsøg paa at skabe en tilfredsstillende dansk Terminologi i dette Fag, som her i Landet kun har haft faa Dyrkere.

Det nys udkomne statelige Værk udmærker sig ved en klar Disposition og en omhyggelig Udarbejdelse, desuden er det forsynet med vel valgte, fortrinlig udførte Illustrationer.

I det første Afsnit, som er Hovedafsnittet, beskrives det nuværende danske Rigsvaaben med alle dets enkelte Bestanddele lige til Krone, Skjoldholdere, Ordener og Vaabentelt. Særlig udførlig er det gamle danske Kongevaaben fra Valdemarernes Tid og de deraf afledede Vaabener behandlede, og der føres her en skarp Polemik imod A. D. Jørgensens lille Afhandling om dette Æmne. I Spørgsmaalet om Hjærterne som integrerende Bestanddel af Skjoldbilledet hersker der stadig Uenighed iblandt de faa Sagkyndige. Den paa Bogens Omslag farvelagte Gengivelse af Valdemarernes Vaaben, saaledes som det fremtræder i Gelres navnkundige Vaabenbog fra Tiden 1334—75 (nu i Bibliothèque Royale de Belgique i Bruxelles), giver en Afbildning af Dannebrog, sikkert den ældste, der kendes. Andet Afsnit indeholder Beskrivelsen af de Mærker, som tidligere har haft Plads i dansk-norske Kongers Vaabener, deriblandt Norges øksebærende Løve, Islands Stokfisk og Femerns Krone. Tredje Afsnit skildrer Rigsvaabenets historiske Udvikling og Mærkernes S sammensætning eller Sammenstilling. De tilhørende Tavler viser de paa forskellig Maade sammensatte eller sammenstillede Skjolde, som vore Konger har ført. Dette Afsnit vil uden Tvivl faa praktisk Betydning som Hjælpemiddel ved den nærmere Bestemmelse af de paa Genstande af forskellig Art forefundne udaterede Konge- eller Rigsvaabener. I samme Afsnit er der gjort Rede for Striden imellem de danske og svenske Konger om de tre Kroner, der dels har været benyttede som Sveriges Mærke, dels som Symbol for de tre nordiske Rigers Union. Forfatteren har her gjort nye Synspunkter gældende, og Spørgsmaalet er for første Gang blevet belyst fra alle Sider. Hen imod Slutningen indeholder Afsnittet en udførlig Skildring af, hvorledes Rigsvaabenet af 1819 blev

til. Den diplomatiske Forhistorie er her givet paa Grundlag af interessante, hidtil ikke benyttede Akter fra Departementet for de udenlandske Anliggender. Notevekslingen imellem Danmark og Sverige kaster Lys over den politiske Stemning i de to Lande. Fjerde Afsnit giver en Oversigt over de forbavsende mange forskellige Inddelinger af Skjoldet, som har været anvendte, og femte Afsnit skildrer den Orden, hvori hvert enkelt Mærke er blevet optaget i det sammensatte Skjold med Tilføjelse af Tiden for dets første Fremkomst.

Som ovenfor antydet, drøftes i Bogen en Række heraldiske Problemer; men Forfatteren har herved undgaaet Fristelsen til at indlade sig paa tvivlsomme Hypoteser; han har bestandig fast Grund under Fødderne.

F. J. West.

W. F. Reddaway, Docent i Historie ved Universitetet i Cambridge, har længe været en opmærksom Iagttaget af dansk Historieskrivning, hvis vigtigste Frembringelser han stadig med Kundskab og Forstaaelse anmelder i English Historical Review. Ved Siden deraf har han gennem mange Aar studeret Struensee og Struenseetiden. Han forbereder et større Værk om den danske Minister og har fra Tid til anden offentliggjort mindre Studier i det engelske historiske Tidsskrift. Sidst har han i Januarheftet 1926 meddelt en lille Afhandling *Don Sebastian de Llano and the Danish Revolution*. Paa Grundlag af Afskrifter af Depecher, der findes i Statsarkivet i Simancas, meddeler Reddaway den spanske Københavner-Gesandts Relationer til sin Regering om Begivenhederne i de bevægede Maaneder før og efter Struensees Fald. Som han fremhæver, var den spanske Gesandt uden direkte Interesse i dansk Politik og ude af Stand til at skaffe sig intimere Kundskab til Forholdene. Hans Kommentarer, der gengives i Udtog, har dog Interesse som Vidnesbyrd om »the impression made on a sensible and tolerably impartial observer by some of the strangest events in history«.

Ax. L.

Professor Halvdan Koht har i over 25 Aar beskæftiget sig med Studier over den norske Bondebevægelse, han har i Tidens Løb offentliggjort adskillige Afhandlinger med Emner fra dette Omraade, og nu har han samlet en Række Forelæsninger herom i en større Bog: *Norsk Bondereisning*. Sprogformen i denne Bog er Landsmaal, Indholdet er lærerigt og interessant med Præg baade af Essayets Livlighed og af Lærdommens Grundighed. Det er en Slags Indledning til Bondebevægelsen, der her er skrevet.

Vi faar gennemgaaet den norske Bondestands sociale Historie lige indtil 1814, idet Forf. fremhæver alle Træk til Belysning af den Trang til Selvhævdelse, der allerede i tidligere Tider har været at finde hos Bønderne, og som derfor maa siges at pege i Retning af Bondepolitikken i det 19. Aarhundrede.

Prof. Koht har dette Hovedsynspunkt overfor den politiske Bonderejsning: »Det var en Klassekamp i den rette og fulde historiske Mening. Det var ikke Aandsmagter, som bar den frem. Det var ikke store politiske Principer, som skabte Bondepolitikken — ikke nationale Selvstændighedstanker, som rejste Bønderne mod en dansk-dannet Overklasse. Tværtimod: Bondepolitikken skabte Principkravene og tog først lidt efter lidt Karakter af en national Rejsning. Demokratiske og nationale Tanker var ikke Aarsager til Bøndernes Kampe, men Følger af dem. Det, som var Grundkraften i den, var Kravet om Magt — Magt over Samfundet og over Rigdommene i det«. En Historiker behøver ikke at være Marxist for at anlægge et saadant Synspunkt. Vilh. Topsøe fremhævede for 50 Aar siden i sit Skrift »Fra Bondeopvækkelsens Tid«, at den danske Bondebevægelse havde sit Udspring i rent praktiske og ikke i politisk principielle Spørgsmaal. I den danske Bevægelse var et snævert afgrænset økonomisk Spørgsmaal, Fæstevæsenet, fra først af det afgørende; men noget, der helt svarer hertil, kan dog vist ikke paapeges indenfor den norske Bevægelse.

Prof. Koht fastslaar, at det norske Samfund allerede i Vikingetiden var et udpræget Klassesamfund, uden at dog de foreliggende Kilder har givet os nogen Beretning om en Klassekamp. I det 13. og 14. Aarhundrede var Norge under et udpræget Adelsstyre, der i det 15. Aarhundrede blev til et rent Adelstyranni. Derfor hører vi f. Eks. om Bondeoprør i Erik af Pommerns sidste Tid. I det 16. Aarhundrede fandt der en Nedgang Sted i Bøndernes Stilling ligesom i andre Lande, og derved foranledigedes nye Forsøg paa Bonderejsning. Storgodset bredte sig til Trods for Odelsretten. Af denne var naturligvis Godsejerne Modstandere (som de danske Godsejere har været det af Fæstevæsenet), og de stillede 1548 ligefrem Krav til Kongen om dens Ophævelse. Efterhaanden uddøde den norske Adel, men der opstod en Borgerstand, til hvilken Bøndernes Forhold heller ikke var godt. Handelsmændene udnyttede Almuen, og dette gav blandt andet Anledning til Lofthuusfejden i det 18. Aarhundrede.

Den største Betydning for den norske Bonderejsning fik dog Modsætningsforholdet til Embedsmændene.

Prof. Koht kan ikke benægte, at de norske Bønder ærede og

elskede den danske Konge. Han forklarer det med, at de saa bort fra Kongernes personlige Egenskaber og blot hyldede en Idealskikkelse, som deres egen Fantasi anbragte paa Tronen. Den Forklaring kan vel for Resten gælde det meste af den Kongedyrkelse, der har været i Verden. Elskede Bønderne Kongen, hadede de imidlertid af et godt Hjerte hans Embedsmænd. Disse havde jo blandt andet den Opgave at opkræve Skatter, som Bønderne aldrig var glade for at betale, selvom deres Uvilje ikke altid fik et saa stærkt Udtryk som i den saakaldte Strilekrig i Anledning af Ekstraskatten. Overfor det lutherske Præsteskab stod de fra tidlig Tid i Opposition, og omkring 1800 udbrod det store Oprør mod Præsternes aandelige Formynderskab, som Haugianismen var. Angaaende Hans Nielsen Hauge fremhæver Prof. Koht, at han ikke blot kaldte sine Standsfæller til bevidst religiøst Liv, men ogsaa til praktisk Fremdrift og Dygtiggørelse. Hans Lærlinge kom til at spille en meget betydelig Rolle i »Bondepolitiken«, hvis religiøst prægede Forspil Haugianismen aabenbart er.

Om den haugeske Kristendom bruger Prof. Koht det Udtryk, at den blev »en levende Aandsmagt i Folkesjælen«, og han fremhæver til allersidst i sin Bog Bøndernes Retsfølelse som en Forudsætning for Bonderejsningen. Skulde man dog saa ikke kunne sige, at Aandsmagter har været med til at bære denne frem?

Hans Jensen.

Sveriges historia till våra dagar svarer efter Udgivelsen af Bind XIV bogstavelig til sin Titel, ført op til Aaret 1925. Det har ikke været nogen let Opgave, Dr. Karl Hildebrand har paataget sig med Behandlingen af Gustav V's Regeringstid, og forsaavidt Formaålet har været at bearbejde det uhyre omfattende Kildestof til en overskuelig Fremstilling, er det ikke helt lykkedes. Der vil altid kunne gøres Indvendinger mod det Udvalg af Stoffet, som nødvendigvis maa gøres, men her er den første Indvending snarest, at Udvalget ikke har været begrænset nok. Hvad der er vundet i Oplysningernes Mængde, er tabt i Overskuelighed; man har ofte mere Indtrykket af at læse i en statistisk Aarbog end i en historisk Fremstilling. Men det er et Kæmpearbejde, der er nedlagt i Bogen, og som Haandbog har den den Fortjeneste, at man ikke skal søge sine Oplysninger forgæves — der er næppe nogen af Krigstidens Kommissioner, som er forblevet uomtalt paa de 314 Sider, Behandlingen af de fire Krigsaar spænder over.

Omtrent samtidig er Bind II af samme store Værk udkommet med Professor Sven Tunbergs Behandling af Tiden 1060—1389. Her er Forholdet omvendt: et meget tyndt Kildemateriale, der ofte er behandlet før, og nogen Omvurdering af dette Materiale er paa væsentlige Punkter ikke forsøgt. Endnu mangler Bind III, VI og VII af Sveriges Historie.

Peder Hansen.

Erik Brate: *Svenska runristare* (Kgl. Vitterhets Akademiens Handl. 33:3. Stockh. 1925) vil give en Redegørelse for de svenske Runestene ud fra det Synspunkt, hvem der har ristet dem. Udgangspunktet er da naturligt de Stene, der indeholder Risternavne; de øvrige søges saa vidt muligt ordnet og eventuelt henført til kendte Ristere, og de paaviste Grupperes Tidsforhold søges bestemt. Arbejdet er i sin første Form udført i 1904, paa et Tidspunkt, da dette Studiefelt var ret udyrket. Siden da har imidlertid navnlig Professor Otto von Friesen foretaget omfattende Undersøgelser paa dette Omraade for de upplandske Stenes Vedkommende. Lektor Brate fik før sin Død omarbejdet sit Arbejde og gjort det færdigt til Trykken. Dets Betydning ligger i den samlede Behandling, hvorved det danner en nyttig Oversigt. Alfabetiske Registre over Ristere og behandlede Stene savnes.

Johs. Brøndum-Nielsen.

Paa den internationale Historikercongres i London 1913 fremsattes Tanken om ved Fællesarbejde at skabe en ny stor Ordbog over Middelalderens Latin, en ny »Du Cange«, dog ikke efter ganske samme Plan som det gamle »Glossarium mediæ et infimæ latinitatis«, ikke et antikvarisk Reallexikon, men et sprogvidenskabeligt Hjælpemiddel. I 1920 kom Arbejdet i Gang. Det ledes af en Komité, der hører under Union international des académies. Komitéen har, da Stoffet var overvældende stort, draget Grænserne saaledes, at alene Sprogmindesmærker fra Perioden c. 450—1000 kommer under Behandling. Som en Forberedelse og som Bindeled mellem Arbejderne udgiver den »Archivum latinitatis mediæ ævi«, der ogsaa bærer Navnet »Bulletin du Cange«. Foretagendet er iøvrigt begyndt under uheldige Auspicier, idet Tykkerne ikke er med; det er et ensidigt Entente-Arbejde.

Den ny »Du Cange« skal kun omfatte Merovinger- og Carolingertiden og saaledes danne Basis for andre lexicalske Værker, der tager Sigte paa de følgende Aarhundreder; hvert Land, hver Landegruppe skal gøre sit Arbejde fra det 11. Aarhundrede til Middelalderens Slutning. I England, hvor Vinogradoff var den

bevægende Kraft, er nedsat et Udvalg, der skal forberede en Ordbog paa Grundlag af de hjemlige Kilder efter 1060. —

Fra Finland, hvis Forskere for Tiden driver ihærdige middelalderlige Studier, er kommet en Bog, der af Forfatteren stilfærdigt betegnes som et foreløbigt Arbejde, et beskedent Hjælpe-middel; det er M. Hammarströms *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder*, den første i Rækken af de Haandbøger, Finska Historiska Samfundet udgiver. Bogen erindrer om det gode og nyttige Værk, der kunde gøres af nordiske Granskere — latinske Filologer og Historikere tilsammen — om de i Fællesskab gik i Lag med en Ordbog over Latinen i vore Monumenter og førte den til Ende uanset hvad Skæbne den internationale »Du Cange« kan faa.

E. J.

Ved Sir Paul Vinogradoffs Død den 18. Dec. 1925 mistede Europa en af sine mest fremragende Historikere, desuden en Forsker af mærkelig international Vidde baade i sine Studier og i sin øvrige Gerning. Han var født i Moskva (1854) og i en Aarrække Professor ved Universitetet dér, men hans Læremestre havde tyske Forskere været, især Mommsen, Jhering og Brunner, og efter at han i England havde fundet et saa omfangsrigt Materiale for Behandlingen af Middelalderens sociale og økonomiske Forhold, som intet andet Land havde Mage til, kastede han sig med hele sin Kraft over Studiet af dette Lands sociale Fortid og dets Retshistorie. 1903 udnævntes han til Corpus Professor of Jurisprudence i Oxford. Han havde da opgivet sin Stilling i Moskva, hvor hans frie Bevægelighed ikke stemmede med Zardømmets Anskuelse og havde skabt ham Modstand.

I sin nye Lærerstilling blev Vinogradoff saa at sige den første, der i England indførte en saadan Undervisning gennem historiske Seminarier som den, der i Tyskland og Frankrig havde vist sig saa frugtbringende, ligesom han med Held arbejdede paa en lignende fast Organisation af de i Faget arbejdende, som der kendtes i disse Lande. Som Leder og Fører for mange yngre Kræfter fik han meget Udgiverarbejde sat i Gang, ligeledes Offentliggørelsen af mange metodisk gennemførte Studier; han var Formand i Selden Society og ledede Udgivelsen af »Oxford studies in social and legal history«.

Blandt de Undersøgelser, der mest henledte Opmærksomheden paa Vinogradoffs ejendommelige Evner, maa nævnes hans Værk om Trældom og Vornedskab (*Villainage in England*, eng. Udg. 1892) og om Hovedgaardenes Tilblivelse og Udvikling

(The growth of the manor, 1903) — han betonedede deri de keltiske Stammers Indflydelse og begrænsede Betydningen af den romerske Indvirkning — endvidere hans Afhandling om Bôcland og Folcland, der fastslog den rette Forstaaelse af disse Udtryk, idet han paaviste, at Folcland ikke var noget med Romernes ager publicus beslægtet Begreb, og at Bôcland gav dets Besidder en friere Raadighed overfor Samfundet og Familien end Jord, som man besad efter Folc-riht. Fremdeles maa nævnes hans Fund af Bractons Optegnelsesbog, Grundlaget for den ansete Dommers mærkelige Fremstilling af den gældende engelske Ret (o. 1250), derved kunde delvis hans Lære og de tidligere Udgaver af Værket berigtiges. Til disse Skrifter sluttede sig mange andre Undersøgelser, der viste Vinogradoffs omfattende Viden, som støttedes af en sjælden Sprogkundskab; han beherskede mange Sprog og har holdt Foredrag i flere Verdensdele. Med Nordens Folk, deres Sprog og Historie var han fuldt fortrolig; til dem var han ogsaa knyttet ved sit Ægteskab.

At følge Lovgiverens Tanke og finde de Retslærdes Grundsyn, at se Rettens Udspring og under dens Udvikling at se Paavirkningerne af Folkets øvrige sociale Forhold var altid en Hovedopgave for Vinogradoff. For saa vidt kan det ikke overraske, at han i sine sidste Aar satte sig Opgaver paa et helt nyt Omraade i et stort anlagt Værk »Outlines of Historical Jurisprudence«, hvoraf kun to Bind naaede at udkomme (1920—22). I det første Bind behandler han Retten som den formodes at have været i de forhistoriske og de ældste historiske Tider efter hvad Ethnografien, Archæologien og enkelte Beretninger, men især Sprog-historien kan sige os; det andet Bind omhandler Grækernes Ret, særlig som den dannede sig i Stæderne. Som andetsteds hos denne Forfatter kan man føle lidt Vilkaarlighed i hvad der vælges til Behandling, men ogsaa her mærkes den skarpsindige, tankerige Lærde med det vidtskuende Blik. — Vinogradoff var i 1909 bleven optaget som Medlem af det danske Videnskabernes Selskab.

Joh. Steenstrup.

Man har anført som en af Modsætningerne mellem Dronning Victoria og Kong Edward VII, at Sønnen foretrak mundtlig Forhandling med Ministrene, Moderen skriftlig; den sidstnævnte Form krævede mere Tid, og den uddybede sikkert ogsaa tidt Meningsforskellene, men historisk set har den haft den uskatte-lige Fordel, at den har affødt et vistnok enestaaende Brevmateriale. Det er Prinsgemalens Fortjeneste, at han fra første Færd har bevaret og ordnet dette, og Enkens næsten religiøse Pietet for

den afdøde Mand har bevirket, at baade blev de oprindelige Skatte sikrede mod Undergang og nye lagt til efter de engang fastslaaede Regler. Med denne uforlignelige Kilde til Englands Historie i 19. Aarh. blev man for Perioden indtil Slutningen af 1861 allerede bekendt i 1907 gennem det Udvalg af Brevene i tre Bind, som Arthur Christopher Benson og Viscount Esher dengang med Kong Edwards Bemyndigelse offentliggjorde, og hertil er der nu nitten Aar senere (hos John Murray) kommen en Fortsættelse i to Bind: *Letters of Queen Victoria*. Second Series. A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal between the Years 1862 and 1878. Udgiveren er George Earle Buckle, kendt som Disraëlis Biograf.

Værkets ydre Udstyrelse og Principerne for Udgivelsen er uforandrede, men Materialets Karakter er til en vis Grad ændret. Saa længe Prins Albert levede var — som Dronningen skriver 10. Jan. 1862 — »*intet* blevet gjort uden hans kærlige Raad og Hjælp«; i Virkeligheden er det ham, der i Brevene fra de første Bind har ført Pennen. Man følte det allerede ved Læsningen af disse; den ydrepolitiske Kundskabsfylde, hvormed de var underbyggede, den ganske vist noget pedantiske Stringens, hvormed de var affattede, var mere, end man kunde vente af Dronningen. Nu er Forskellen tydelig i de nye Bind, der begynder med Tiden umiddelbart efter Prinsgemalens Død. Dronning Victoria erkender det selv (25. Nov. 1862) og sørger over, at hun skal »skrive *dette* uden *ham* og i saa meget ringere en Stil end hans beundringsværdige Memoranda«. Hendes egne Breve bliver færre; en Del af Korrespondancen gaar over til Sekretærene, og Dagbogen, i hvilken hun letter sit Hjærte for alt, baade Enkeklager og Henvendelser til Himlen, og beskriver Stats- og Familiebegivenheder (samt de Toiletter, hun bar ved disse Lejligheder), spiller en større Rolle.

Imidlertid forringer dette ikke Samlingens Værdi som historisk Kilde. Prins Alberts Meninger om Begivenhederne er ikke det centrale i Englands Historie i Fyrreerne og Halvtreserne. Dagbogens Gengivelser af Samtaler med Ministrene ligesom disses skriftlige Indstillinger og Referater til Dronningen indeholder udmærkede Bidrag til Tresernes og Halvfjersernes Historie, navnlig vedrørende udenrigske og kirkepolitiske Forhold, der havde Dronningens særlige Interesse, selv om hun ingen af Stederne saa dybt i Spørgsmaalene. Noget afgørende nyt kan Brevene naturligvis ikke bringe til Belysning af en Periode, hvor der allerede foreligger en Række fyldige Statsmandsbiografier, navnlig gælder dette de Aar, hvor Disraëli anden Gang var Premier-

minister, og hvor hans næsten daglige Korrespondance med Dronningen om det orientalske Spørgsmaal allerede er kendt fra Monypennys og Buckles store Levnedsskildring af ham. Men baade angaaende Hohenzollern-Kandidaturen i 1870 og London-Konferencen 1864 indeholder Samlingen Breve, der ubestrideligt uddyber Opfattelsen.

Udover Aaret 1864 finder man næsten intet om danske Forhold i de nye Bind; der er et enkelt Brev fra Prinsessen af Wales (II 648), og Disraëli omtaler 31. Juli 1867 det franske Forsøg paa at faa Gang i Forhandlingerne om Paragraf V's Opfyldelse.

Erik Møller.

Ved slutningen af verdenskrigen udkom i Tyskland et i videnskabelige krese meget paaskønnet værk, der behandlede Bismarcks udenrigspolitik: Hans Plehn: *Bismarcks auswärtige Politik nach der Reichsgründung* (Berlin 1920). Forfatteren var en anset journalist, desuden en lidenskabeligt interesseret historiker, og hans journalistiske virksomhed havde givet ham en indsigt i praktisk politik, som blev taget stærkt i brug ved dette arbejde, idet Plehn under behandling af spørgsmaal, hvortil kildematerialet kun var sparsomt, drog fordel af sin indsigt og ved sindrige hypoteser knyttede leddene sammen i aarsagskæden. Saa god en modtagelse dette værk end fik, blev det imidlertid hurtigt forældet gennem den uventet tidlige offentliggørelse af en mængde kildestof, især hentet fra tyske arkiver, som fulgte efter verdenskrigen. Den historiske forskning maatte snarest muligt søge at udnytte det nyvundne territorium. Blandt de betydeligste af de arbejder, som er fremkommet med det maal for øje, er Felix Rachfahl: *Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914. I. Die Bismarcksche Aera.* (Stuttgart 1923.)¹ Som det fremgaar af bogens titel, var det hensigten i et andet bind at føre fremstillingen op til 1914, men i dette foraar er Rachfahl afgaaet ved døden, saa værket vil vel komme til at staa ufuldendt. Rachfahl har gjort sig fortjent ved en række historiske arbejder, der hentede deres emne dels fra den nyere tids historie, dels fra helt moderne tid. Hans styrke var en fremragende kildekritisk evne, som fremstillingen imidlertid ikke altid kunde staa maal med. I sin fremstilling af moderne politiske spørgsmaal røbede han en lidenskabelig politisk interesse, som maatte gøre indtryk

¹ I en særlig piece: Die Umwälzung der neuesten Geschichtsschreibung. (Berlin 1923) har Rachfahl gjort rede for, paa hvilke punkter den historiske forskning takket være de nye offentliggørelser har kunnet supplere Plehns fremstilling.

paa læseren, men som ofte var stærkt personligt farvet. Det sidste arbejde har samme fortrin og fejl som de tidligere. Det er fremgaaet af en række forelæsninger holdt paa universitetet i Freiburg. Overfor den almindelige antagelse af, at Tysklands »verdenspolitisk-imperialistiske ærgærrighed« er skyld i verdenskrigen, sættes en »fordomsfri og hensynsløs redegørelse« for Tysklands forhold til den verdenspolitiske udvikling i tidsrummet 1871—1914; derved vil man kunne paavise de begaaede fejl, undgaa overdrevne selvbebrejdelser og tilintetgøre »die Lüge von der deutschen Alleinschuld«. Enkelte af de i bogen behandlede spørgsmaal har tidligere været genstand for kritisk undersøgelse i tidskriftsartikler; herved afhjælpes i nogen grad en alvorlig svaghed ved værket: den fuldstændige mangel paa henvisning til kilderne, som de høje trykkeripriser var aarsagen til. Denne mangel er saa meget føleligere, som registret er yderst ufuldkomment. En udførlig redegørelse for bogens resultater tillader pladsen ikke, vi maa indskrænke os til at fremhæve hovedtræk. Den konstante faktor i tysk udenrigspolitik var, ifølge forfatteren, for Bismarck hensynet til den franske revanchelyst, og den store fare, som truede var en anti-tysk koalition af Frankrig, Østrig og Rusland. Midlet derimod maatte være et forbund med de to sidstnævnte. Da det imidlertid viste sig umuligt paa grund af Østrigs og Ruslands modstridende interesser paa Balkan, maatte Bismarck vælge og valgte Østrig som den paalideligste og mindst fordringsfulde af de to. Valget maatte ifølge Bismarck dog ikke betyde, at man opgav det gode forhold til Rusland; tværtimod gjaldt det ved imødekommenhed mod dets Balkanaspirationer at bevare dets venskab. Heri saa Bismarck intet forræderi mod Østrig, saa længe dets livsinteresse ikke var truet. Asien med Konstantinopel og stræderne, mente Bismarck saaledes, burde overlades Rusland, og vilde Østrig hindre det, maatte det ske med støtte af andre allierede (Italien, England). At hindre russiske planer i den retning var der saa meget mindre aarsag til, som en erhvervelse af Konstantinopel snarest vilde betyde en svækkelse af Ruslands stilling. Man ser, at fremstillingen i det væsentligste følger den kendte linie; det nye kildemateriale har oftest blot suppleret, ikke ændret vor viden om den bismarckske politik. Rachfahl indrømmer, at Bismarcks udenrigspolitik var, om end ikke farlig saa dog næsten umenneskelig vanskelig at føre, men behandlingen af genforsikringstraktaten hører iøvrigt til bogens mindst afklarede. Bismarcks forsøg paa en tilnærmelse overfor England er behandlet udførligt, men man føler stærkt under læsningen, at kildestoffet her er saa sparsomt, at det ikke tillader

mere end sandsynlighedsberegninger. For en dansk læser er det endelig paafaldende, saa ringe opmærksomhed Rachfahl skænker § 5 og den rolle, ophævelsen af den spillede under forhandlingerne om den tysk-østrigske alliance. Et enkelt spørgsmaal: Bismarcks afskedigelse har Rachfahl tidligere behandlet i sit værk »Kaiser und Reich« (1913); det er da interessant at markere den omvurdering, der har fundet sted. Hvad Rachfahl i Tysklands velmagtsdage betragtede som en sørgelig nødvendighed, omtaler han i dette værk paa følgende maade: »Der bewährte Pilot war über Bord geworfen«. Men endnu en ting bør fremhæves: Bogens maal er ikke blot, eller egentlig slet ikke at udrede begivenhederne i deres kausale sammenhæng, men derimod under udnyttelse af det foreliggende materiale at bevise Tysklands uskyldighed. Tiden forud for verdenskrigen løber fare for, ligesom Frankrigs historie før 1789, ikke at blive behandlet for sin egen skyld, men derimod blive set under skyldsspørgsmaalets synsvinkel. Men bortset herfra maa et saadant forsøg paatales som i hvert tilfælde forhastet, saafremt det gør krav paa videnskabelig værdi og ikke vil nøjes med at kaldes ved et andet navn: politisk journalistik. Ganske vist er meget nyt stof fremdraget, men udvalg og fremgangsmaade kan ikke siges at være tilfredsstillende; endnu mangler mange vigtige led i aarsagskæden, og det vil være umuligt at give en fremstilling med den rette fordeling af lys og skygge, saa længe ikke alle arkiver er fuldt og helt tilgængelige. Indtil da bør en forsker af den sidste tids historie resignere i bevidstheden om sit arbejdes ganske vist kun foreløbige, men dog uomtvistelige værdi som midlertidigt grundlag for videre studier.

Wilhelm II's æra, som Rachfahl ikke naaede at behandle, er emnet for et interessant arbejde af Erik Brandenburg: *Von Bismarck zum Weltkrieg* (Berlin 1924). Idet bogen væsentligst indskrænker sig til at trække hovedlinierne op, fremtræder den som en klar, overskuelig og ret fordomsfri skildring af denne episode, en skildring, som baade ægger og fængsler, ikke mindst ved det nye, den bringer. Bogen er nemlig fremkommet paa grundlag af studier i det tyske udenrigsministeriums arkiv, som uden nogen art af begrænsning blev stillet til forfatterens disposition. Brandenburg har saaledes været gunstigere stillet end alle andre, der maa nøjes med det udvalg, som den tyske aktpublikation byder paa, og hans værk faar derved en art middelbar kildeværdi. Arbejdets maal er for Brandenburg det samme som for Rachfahl: at paavise Tysklands uskyldighed i verdenskrigen, og dette maal vil han selv mene at have naaet,

forsaavidt som han hævder at kunne paavise, at tysk udenrigspolitik var udpræget fredelig i sin tendens. Men iøvrigt er det for bogen mest karakteristiske, at den rummer den skarpeste kritik af den nye æras mænd og deres politik, en kritik, der er saa stærk, at man fra andet hold i Tyskland har taget skarpt til orde derimod¹. Her skal blot fremhæves enkelte vigtige momenter, som er ejendommelige for Brandenburgs opfattelse. Den fransk-russiske alliance var ikke for Tyskland den store kalamitet, man almindeligt anser den for, idet den var lige saa farlig for England som for Tyskland. Vigtigst af alt blev derfor disse magters indbyrdes forhold. Til forskel fra de fleste andre tyske historikere bedømmer Brandenburg den engelske politik meget gunstigt og lægger hovedskylden for den efterhaanden opstaaende misstemning paa de tyske politikere, især Holstein, spiritus rector i det tyske udenrigsministerium, og den af ham ledede rigskansler von Bülow, hvis regeringstid karakteriseres med ordene »die Politik der versäumten Gelegenheiten«. Ledet af forkærlighed for det konservativt regerede Rusland og en uudryddelig mistro til den engelske politik afviste man Englands alliancetilbud i haab om at opnaa et forbund med Rusland. I Tysklands mislykkede politik overfor England, som den viste sig dels i alliancespørgsmaalet, dels i en ofte brutal optræden i kolonistridigheder, ser Brandenburg den store fejl i Wilhelm II's udenrigspolitik. Hvilken rolle skal man tildele kejseren selv? Brandenburg paaviser ud fra akterne, hvad man vel paa forhaand vilde være tilbøjelig til at antage, at han langt mere end at lede selv blev ledet og langt fra var den stærke personlighed, som han gerne vilde gælde for. En stor del af skylden for den springende tyske udenrigspolitik tillægger Brandenburg i øvrigt forfatningens bestemmelse om, at ansvaret herfor alene hvilede paa rigskansleren og statssekretæren for udenrigske anliggender. Væsentligt nyt bringer bogen i afsnittene om allianceforhandlingerne med England — med gavnlige korrektiver til Eckardsteins fremstilling — Björkö-affæren samt Balkankrigens diplomatiske historie; særlig for disse spørgsmaals vedkommende vil bogens fremstilling blive grundlæggende, men i det hele vil den ved sin temmelig fordomsfrie vurdering, sit værdifulde nye stof og sin fængslende fremstilling blive staaende som et banebrydende arbejde.

Ernst Larsen.

¹ Historische Zeitschrift Bd. CXXXIII 107.

De livserindringer, som den kendte tyske historiker Dietrich Schäfer i sit 80. leveår har udsendt: *Mein Leben* (Berlin u. Leipzig 1926), frembyder for danske historikere adskilligt af interesse. Som udgiver af mange bind Hanseresesse, som fortsætter af Dahlmanns *Dänische Geschichte* og som befordrer af sundtoldlisternes udgivelse har Dietrich Schäfer haft stærk tilknytning til dansk historie. Hans omtale af disse grene af hans virksomhed læses naturligvis af danske med særlig opmærksomhed. Da han i 1905 udgav 7. bd. af Hanseresesse, bemærker han, at han da havde udgivet nok: »Dermed havde jeg trykt omtrent 650 ark med af mig selv indsamlede kildetekster, udført alle fornødne kollationer og selv lavet registrene. Jeg havde fået nok af den slags arbejde.« At hans fortsættelse af Dahlmanns *Danmarkshistorie* kun kom til at omfatte to bind — tidsrummet 1523—1648 — begrundes han dels med, at for den følgende tid indtil 1814 eksisterede Holms store værk, og dels med, at Danmarks historie i dette tidsrum ikke havde samme interesse for den almindelige udvikling, navnlig heller ikke for den tyske, som forhen. — Med opmærksomhed vil en historiker også læse, hvad Schäfer bemærker om sit arbejde for indrettelsen af historiske »seminarier« (laboratorier) eller om kulturhistorie contra politisk historie. Både meget underholdende og meget tiltalende er skildringen af Schäfers opvækst i det fattige hjem i Bremen.

Af erindringernes godt 240 sider omhandler ikke mindre end fjerdedelen krigstiden 1914—18, den mest bevægede tid af hans liv, en tid, hvor han udfoldede en overordentlig virksomhed for at skabe stemning for en »tysk« fred. De betragtninger, som Schäfer her fremfører, er yderst vanskelige for en ikke-tysk at forstå. Han er beundrer af Treitschke og tilråber det tyske folk: søg fremfor alt andet magten, så skal alt det øvrige blive Eder givet, og blide er hans domme om anderledes tænkende ikke. Centrumspolitikeren Erzberger betegnes som en af de mest frastødende fremtoninger i tysk historie, og karakteristisk nok udmunder bogen i en kraftig advarsel mod Tysklands indtræden i folkeforbundet, en handling, hvorved det vilde gå i evigt slaveri.

Men iøvrigt må det siges, at erindringerne giver et meget sympatisk billede af deres nedskriver, af Schäfers store begavelse og arbejdskraft og omfattende geografiske og historiske kundskaber.

H. H.-t.

Pierre de la Gorce: *Louis XVIII* (Paris 1925), en Skildring af Frankrigs Historie i Tiden 1814—1824, giver maaske ikke saa

mange egentlig nye Oplysninger, men er meget rig paa interessante Synspunkter, der samler sig i en højst gunstig Vurdering af Restaurationens Gerning i det franske Samfund.

Stærkt oplivende i Fremstillingen virker Forfatterens Sans for at tegne historiske Portrætter. Villèle f. Eks. karakteriseres klart og indgaaende som den borgerlige Reaktionære, hvis Herkomst satte en naturlig Grænse for hans Lyst til Reaktion, og for hvis aandelig Art det er betegnende, at han »som oftest kun tilegner sig almindelige Ideer, men forstaar at anvende dem med overlegen bon sens«. Ganske særlig faar man dog et Indtryk af Ludvig XVIII, som en ikke stor, men klog Konge, ved Temperament og Livssyn vel egnet for en Regering i konstitutionelle Former. Han havde de Egenskaber, som der var Brug for i hans Tid: »det var hans bestandige Bestræbelse indadtil og udadtil ikke at forny og forøge, men at beholde og bevare. Han var taalmodig, og naar han ikke kunde overvinde Vanskelighederne, indrettede han sig med dem.« Han styrede ikke selv direkte, men han valgte dem, der skulde styre paa hans Vegne, og ved de Valg, han foretog, viste han sin Fornuft og Besindighed. Han imødekom de skiftende politiske Stemninger, men sørgede for, at dog altid en vis Moderation, hvad enten det saa var i Skikkelse af en Decazes eller en Villèle, forblev ved Roret. Han vilde alt andet end hensynsløse Forsøg paa at genindføre den gamle Tids Samfundstilstande.

Kongedømmets Genoprettelse 1814 skyldtes ikke Udlandet og ikke nogen royalistisk Bevægelse, men Erkendelse af dets Formaalstjenlighed hos enkelte Mænd, der efter deres Fortid havde meget at frygte af det, frem for alle Talleyrand. Det ny Styre havde en svær Opgave, der blev endnu langt sværere efter de 100 Dages Forløb. Landet skulde befris fra Fjendernes Besættelse, og det var ikke blot et diplomatisk, men ogsaa et stort økonomisk Spørgsmaal. Krigsskadeserstatningerne skulde betales. Derfor maatte Statsgælden forøges med mægtige Summer, som det saa straks efter blev en Nødvendighed at faa afdraget. Forfatteren roser stærkt Restaurationens Finansstyre. Det lykkedes at skaffe Frankrig gode Finanser med Bistand fra Rigsdagspolitikere, der aldeles ikke var Finansmænd, men forstandige og forsigtige Landejendomsbesiddere.

Parlamentet havde, mener Forfatteren, ved Chartet faaet en Stilling, der var meget passende. Det repræsenterede Folkets Frihed overfor den frit stillede Kongemagt. Men det dadles stærkt, at Valgretten udelukkende var knyttet til Pengebesiddelse, uden at andre personlige eller sociale Kvaliteter kom i Betragtning. Ved at fastholde dette System gjorde Ludvig XVIII's Regering

sig efter Forf.s Opfattelse skyldig i en beklagelig Mangel paa Fremsyn. Endnu mere fremhæves en anden Brøst ved dens ellers saa rosværdige Bestræbelser: den forsømte ganske at udvikle Provinsernes og Kommunernes Frihed og Selvstyre; det restaurerede Kongedømme bevarede til sin egen Skade helt og holdent Kejserdømmets Centralisation. Forfatterens Synspunkter stemmer i det hele godt med hans politiske Stilling som moderne fransk Royalist.

Hans Jensen.

I Juli 1901 stiftedes i Paris, ved en Sammenkomst paa Sorbonne, et Selskab for Historikere, der dyrker nyere Historie: *Société d'histoire moderne*, der altsaa har bestaaet i 25 Aar. Selskabet rummer foruden Franskmænd og Belgiere Medlemmer fra forskellige andre Lande — nu ogsaa enkelte Danske — og det udfolder sig meget livskraftigt. Det har begyndt at udgive en *Revue d'histoire moderne* til Fortsættelse af et Tidsskrift, som Verdenskrigen standsede, og iøvrig virker det i litterær Henseende gennem en lille refererende *Bulletin*, der regelmæssig bringer Oplysninger om de Foredrags- og Forhandlingsmøder, det lader afholde. I meget kortfattet og fransk koncis Form finder man her Redegørelser for ny Forskning og ny Problemstilling paa vigtige historiske Omraader.

Bulletinen for Maj 1926 — 5 Serie Nr. 13 — omhandler saaledes Møder, der har været afholdt i nævnte Maaned i Bryssel. Her valgtes Belgiens store Historiker Pirenne til Ærespræsident, og overvejende er ved disse Møder optraadt belgiske Foredragsholdere med belgiske Emner.

Henri Pirenne har givet en interessant Meddelelse om Salget af de belgiske Nationalgodser i Revolutionstiden. Det foregik paa anden Maade og med andre Følger end Salget af de franske. I Belgien var der ingen Bønder mellem Køberne. Det var næppe, fordi den belgiske Bondestand ikke var velstillet nok, men den har været under stærk Indflydelse af Gejstligheden og har af religiøse Skrupler holdt sig fra Kirkens gamle Ejendom. »Salget af Nationalgodserne synes derfor i Belgien at være faldet ud til den besiddende Klasses Fordel. Det har ikke synderlig forøget den lille Ejendom, men har udvidet den store og gjort de rige mere rige, end de var i Forvejen. Fra Gejstlighedens Hænder er Jorden gaaet over til Kapitalbesidderne.« Mellem disse er det de nye Rigmænd, der har gjort den rigeste Høst, og derved kom denne økonomiske Omvæltning til at yde Midler til Udviklingen af den belgiske Industri.

Fremhæves kan desuden et Par Bidrag til den belgiske Neutra-

litets Historie. Michael Huisman har belyst Belgiens Stilling under den storpolitiske Krise, der fremkaldtes ved det tyrkisk-ægyptiske Spørgsmaal i 1840. Den unge Stats nylig »garanterede« Neutralitet var allerede da i alvorlig Fare, og Regeringen gjorde sit yderste for at vise Landets Vilje til at hævde sine Rettigheder og opfylde sine Forpligtelser. Samtidig arbejdede den dygtige Konge, Leopold I, ivrig for at forsonde de uenige Stormagter og rettede dem med Advarsler mod at lade Krig bryde ud i en saa ubetydelig Anledning, hvorved Kongen overfor Metternich særlig peger paa de Farer, der vilde frembyde sig ved »den sociale Sygdom, hvorunder Europa lider, idet Kommunisterne allerede betragter Bourgeoisiet som en utaalelig Klasse«. — En anden Historiker, de Ridder, har behandlet den belgiske Neutralitet under Krimkrigen. Efter de foreliggende Kilder har Frankrig ikke forsøgt noget Tryk paa Belgien for at faa dette Land til at opgive sin Neutralitet; men det maa herved beklages, at Frankrig ikke som Belgien og flere andre Stater har aabnet sine Arkiver for Forskning af Tiden lige op til 1870.

I Bulletinen for Juni 1926 er Hovedindholdet Gengivelsen af et Foredrag, som Professor Osc. Alb. Johnsen, Oslo, har holdt ved et Møde af Selskabet i Paris. Det drejer sig om Handelsforbindelsen mellem Sydfrankrig og de nordiske Lande under l'ancien régime. Prof. Johnsen vender sig mod den traditionelle Opfattelse, at det var Hollænderne, der lige til Slutningen af det 18. Aarhundrede var Mellemmænd i næsten hele Handelen mellem Frankrig og Norden. Hans Undersøgelser af de paagældende Forhold finder Sted i sydfranske Arkiver — Øresundstoldregnskaberne kan her naturligvis ikke give tilstrækkeligt — og som Resultat kan allerede fastslås, at en direkte, regelmæssig og forholdsvis betydningsfuld Handel mellem Sydfrankrig og de skandinaviske Lande har været drevet fra omkring 1670, en Handel, der oprindeligt var rent svensk, og som fortsattes under hele l'ancien régime, efterhaanden udvidede sig betydelig og blev til en norsk-dansk-svensk Handel. Hollænderne har i det 18. Aarhundrede kun meget sjældent foretaget en direkte Sejlads mellem de skandinaviske Lande og Sydfrankrig. Deres direkte Sejlads mellem Frankrig og de andre Østersølande, Rusland og Nordtyskland, var vigtig i det 17. Aarhundrede, men ogsaa den var i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede blevet indskrænket til næsten ingenting og hovedsagelig erstattet med direkte Handel og Sejlads af Skandinaver, Prøjsere og Russere. Ogsaa Hollændernes tidligere betydelige Transport af skandinaviske Varer fra Oplagspladser i deres eget Land til Sydfrankrig var blevet stærkt

indskrænket ved Slutningen af det 18. Aarhundrede; dette skyldes de store Søkrige, den engelske Konkurrence og endelig den franske Regerings Politik, der siden Colberts Tid gik ud paa at bekæmpe Hollændernes Handel og Sejlads ikke blot ved at opmuntre den direkte franske Handel paa Østersøen, men ogsaa ved at begunstige den Handel og Sejlads, som dreves af deres Konkurrenter i Norden.

Det skal bemærkes, at *Bulletin de la Société d'histoire moderne* tilsendes alle Selskabets Medlemmer, som herved ogsaa uden at kunne deltage i Møderne faar en Lejlighed til at følge med i de Spørgsmaal, der behandles. Medlemskontingentet er efter nordisk Beregning yderst beskedent.

Hans Jensen.

Kong Gorm og Dronning Tyre.

AF

VILH. LA COUR.

De seneste Undersøgelser vedrørende Danmarks Historie i første Halvdel af det 10. Aarhundrede har paa mange Maader kastet Lys over baade Begivenheder og Personer, som før var ret ukendte. Fra Wimmer skrev sit »lille stykke Danmarks historie« paa Grundlag af Runestenene fra Vedel-spang og Gottorp¹, har Forskerne Gang paa Gang vendt deres Opmærksomhed imod disse Skikkelser, Gnupa, Asfrid og Sigtryg, som saa uventet var dukket frem af Sagnets Taager. Hvad vi positivt ved om dem, er unægtelig ikke meget; men to Ting synes alligevel efterhaanden at have klaret sig: for det første Betydningen af Henrik I's Tog imod Gnupa 934 og for det andet selve dette Sliherredømmes almindelige politiske og økonomiske Karakter.

I Modsætning til den Iver, hvormed man har drøftet de Problemer, som knytter sig til Herskerne i Hedeby, har man lagt forholdsvis ringe Vægt paa et Studium af andre, samtidige Skikkelser, der forhen tiltrak sig hele Opmærksomheden -- i første Række Kong Gorm og Dronning Tyre. Ganske udelade dem af Betragtningen har man ikke kunnet, blandt andet fordi Gorm i Følge en Del af Traditionen var den, som atter knyttede Sliegnene til det øvrige Rige; men man har ikke fundet det Umagen værd at ofre hans og

¹ Ludv. F. A. Wimmer: Sønderjyllands historiske runemindesmærker (1892) 34.

hans Dronnings Historie noget særligt Studium, og det er ikke langt fra, at hans i Forvejen ret taagede Eksistens er blevet mere og mere uklar, jo skarpere Lyset er faldet over hans Modstandere dernede ved Grænsen.

En enkelt Forsker, Svenskeren Lauritz Weibull, har dog dannet en Undtagelse fra den almindelige Regel, og hans Afhandling om »Gottfreds och Thyre Danebods Danevirke«¹ har paa et meget væsentligt Punkt søgt at revidere den gængse Opfattelse af Gorms navnkundige Hustru. At hans Undersøgelse ikke har været uden Resultat, fremlyser af et saadant lille Træk, som at Erik Arup i sin Danmarks Historie helt udelader Fortællingen om Tyres Rejsning af Danevirke, ja endog fortolker hendes Tilnavn paa en Maade, som udelukker enhver »politisk« Biklang — paa dette Punkt forøvrigt i Strid med Weibull².

Nu hører Weibulls ovennævnte Afhandling ubetinget til hans svagere; men da den berører adskillige Spørgsmaal, som vil blive behandlet i nærværende Undersøgelse, vil det være praktisk til en Begyndelse at redegøre for hans Opfattelse.

Efter et indledende lille Afsnit om Oldtidens uvejsomme Grænsestrækninger gaar Forfatteren over til at behandle den ældste Beretning om Danevirke: de frankiske Aarbøgers Oplysning om Kong Godfreds Anlæg af Volden. Annalernes nogenlunde Samtidighed med Værket skaber Tillid til deres Fremstilling, og vi betragter nu paa Baggrund af den, hvad de ældste danske Fortællinger har at melde: Sven Aggesøns og Saksens Henføring af Byggearbejdet til Dronning Tyre. Der redegøres udførligt for Afgivelserne mellem de to Forfatters Beretninger — deres forskellige Motivering og Datering af Tyres Gerning — og det paavises, hvorledes senere Forskere har søgt at bringe en Overensstemmelse til Veje mellem de frankiske Aarbøgers sikre Meddelelse om Kong Godfred som Voldens Bygmester og de middelalderlige,

¹ Historisk tidskrift för Skåneland IV (1910—13) 374 ff.

² Erik Arup: Danmarks Historie I 114.

danske Krønikers sagnomspundne Paastand, at det var Gorms Hustru, der rejste Virket. Enten har man (som Johannes Steenstrup) tildelt hver af dem een blandt de bevarede Volde eller (som Sophus Müller) ladet Dronningen forny og forstærke Godfreds Anlæg.

Mod denne Fremgangsmaade vender Lauritz Weibull sig. »Tillvægagångssättet måste trots dessa forskares uppfattning i ena som andra fallet anses oacceptabelt, resultatet ohållbart. Två mot varandra stridande uppgifter föreligga om ett och samma faktum, uppförandet av det stora virket vid Slesvig. Den ena är nära samtida med händelsen och förekommer i ett annalverk, där dess blotta förekomst är tillräcklig för att visa Danevirkes existens i början av 800-talet. Den andra uppgiften är 350 år yngre; den har såväl hos den förste meddelaren, Sven Ågesen, som hos den av honom beroende Saxo införsatts i ett rent sägenartat sammanhang, hos båda anknyttande till den tyske kejsar Otto, och står dessutom i direkt strid med den äldsta annaluppgiften, i det den, okunnig om ett äldre Danevirke, förklarar, att Thyre är den som först uppfört detsamma. Varje harmonisering är här utesluten. Gottfred eller i varje fall hans samtid har byggt Danevirke. Uppgiften om Thyre såsom dess grundläggare måste utmönstras såsom historiskt obrukbar«¹.

Man maa indrømme, at Dommen er kategorisk; desværre maa man samtidig tilføje, at Præmisserne er i allerhøjeste Grad bristende.

Thi hvad vil det sige, at Annalerne og Sven-Sakse giver Oplysninger om »ett och samma faktum«? De taler begge om Danevirke — det er sandt; men Danevirke og Danevirke er — endda mere end to Ting! Man kan strides om, til hvilke Personer og Tider de enkelte Volddele skal henføres; men man kan ikke strides om, at det samlede Anlægs forskellige Dele vidner om højst forskellige Tidens Arbejder paa Virket — fra c. 800 til 1863! Man kan heller ikke strides om, at der er afgørende Aldersforskel mellem

¹ Anf. St. 382.

enkelte af de Volddele, som ligger forud for Valdemarsmuren. Hvorfor skulde da ikke de frankiske Aarbøger kunne tale om een Byggeperiode, den hjemlige Overlevering hos Sven og Sakse om en anden — begge med lige god Ret? Vi skal foreløbig ikke indlade os paa at afgøre, om Tyre virkelig er en af Danevirkes Bygmestre; men der er al Grund til at slaa fast allerede nu, at Lauritz Weibulls ovenfor anførte Vidnesbyrd imod hendes Tilknytning til Værket er fuldkommen uden nogen som helst Beviskraft. Det er i denne Forbindelse ganske ligegyldigt, om Sven og Sakse hver for sig forklarer hendes Gerning paa sin Maade, eller om den ene lader hende bygge Virket, mens Gorm lever — den anden først efter hans Død. Den Slags Uoverensstemmelser skyldes selvfølgelig Forfatternes subjektive Spekulationer og Kombinationer og rækker ikke det fjærneste ved det, der er Traditionens Kærne: at det var hende, som udførte Værket. Ligesaa betydningsløst er det, at Sven kalder hende Murens første Bygmester. Han kender jo overhovedet ikke Godfred. Og naar Sakse ikke nævner Danevirke i Forbindelse med sin Omtale af Godfreds Sachserkampe, viser det os kun, at den hjemlige Tradition om Godfreds Rejsning af det første Danevirke ikke havde overlevet de 350 Aar, der laa mellem hans og Sakses Dage. Sakses Fortællinger om Godfred godtgør forøvrigt tilfulde, hvor udvisket og forvansket de enkelte Kendsgerninger var blevet husket.

Imidlertid gaar Lauritz Weibull fra dette sit urigtige Udgangspunkt over til en Undersøgelse af, hvorledes da Forestillingen om Tyre som Virkets Grundlægger kan være opstaaet.

Han konstaterer hendes vel afhjemlede Tilnavn: Rune-stenens tanmarkaR but, og han drager deraf den fuldkomne rigtige Slutning, at Tyre »vid stenens resande ansetts hava utfört en Danmark frälsande gärning«¹. Vi minder om, at Stenen er rejst af hendes egen Mand, at det

¹ Anf. St. 383.

altsaa er hendes egen Samtid, som gennem Navnet har æret hende for »en frälsande gärning«; thi Betydningen heraf forflygtiges ved Weibulls følgende Undersøgelse.

Denne viser, hvorledes Jómsvíkinga- og Ólav Tryggvesonssagaerne anfører som den Stordaad, der gav hende Tilnavnet, at hun frelste Landet fra Hungersnød, medens hos Sven og Sakse »gärningen knytes till gränsen« — til Opførelsen af Danevirke. Sakse lader hende ogsaa befri Skaane fra det svenske Skattetryk og betoner derved, at hun »itaque hinc muro, inde armis hostem repellens, diversis patriæ finibus par tutelæ beneficium peperit«. Naar Weibull nu ser, hvor uligeartet Tilnavnet motiveres hos Islændingene og hos os, vækkes hans Mistanke om, »att binamnet för-anlett gärningen, icke, som det angives, gärningen binamnet«. Naturligvis kan Berettigelsen af en saadan Mistanke ikke principielt bestrides; men den vilde være temmelig overflødig, hvis den ikke kunde motiveres noget nærmere, og dette sker da ogsaa igennem det følgende. Forfatteren finder, »att både berättelsen om avvärjandet av hungersnöden och gränsmotivet ligga involverade i binamnet och endast utgöra olika förtolkningar av detta«¹. Hvad den islandske Forklaring angaar, hviler den simpelthen paa den Omstændighed, at man heroppe har forstaaet vort tanmarkarR but som Danmarkar buð, Danmarks (Forraads) bod.

Dette kan lyde nogenlunde troligt. Anderledes stiller det sig med den Hypotese, som skal godtgøre, hvorfor man hos os opfattede Tilnavnet som mindende om Rejsningen af et Grænsevirke.

Her anfører Weibull et Udsagn af Robert af Ely, Knud Lavards Biograf, der siger: »Marck lingua Danica ,terminus' est«. Selvfølgelig er denne Bemærkning af Udlændingen til en vis Grad rigtig. Naar han har spurgt: »Hvad forstaaer I egentlig ved ,Mark'«? er det naturligt, at han har faaet til Svar: »(Bl. a.) ,Grænse'«. Men der turde dog være et

¹ Anf. St. 384.

meget stort Spring herfra og til at forudsætte, at Landets egne Børn, naar de i 12.—13. Aarh. hørte Navnet »Danmarks Bod« nævne, skulde have givet sig til at opstille filologiske Betragtninger over, hvad ‚Mark‘ egentlig betød. Al jævn og ukunstlet Omtanke vilde føre dem til nøjagtig det samme Raisonnement, som ogsaa Weibull anstillede ved sin Omtale af Stenens Indskrift: »Om denna benämningens betydelse kan intet tvivel råda. Det första ordet hade vid den tid, då det ristades på stenen, redan hunnit bliva en fast beteckning för danernas land . . . Det andra ordet: but, är bot, frälsning. Thyre har sålunda vid stenens resande ansetts have utfört en Danmark frälsande gärning«¹.

Og rigtigt er det endvidere, hvad der fremgaar af hans senere Udtalelser, at selv om Tilnavnet havde givet Anledning til Sagnet om Grænsevoldens Bygning, saa havde man ikke dermed faaet nogen Forklaring paa, hvorfor Tyres Historie knyttedes først og fremmest til Danmarks Sydgrænse, til Danevirke. »För besvarandet av detta spörsmål är det av vikt att fastställa vad inflytande gränsmotivet och dess lokalisering till Danevirke haft på framställningen av Thyre og hennes gemål Gorm«².

Weibull kommer da til det Resultat, at Gorm i den islandske Litteratur er »den avgjort dominerande av de två«. Han bærer Tilnavnet »den Mægtige«, hedder det, og der nævnes Eksempler paa, hvorledes han fremstilles som sejrrig og højt hædret Tjodkonge. Besynderligt nok anfører Weibull ikke, at Islændingene ogsaa har kendt ham under andre Betegnelser. I Jómsvíkingasaga siges det rent ud, at han »var fyrst kallaðr Gormr hinn heimski«³ — d.v.s. Gorm den Enfoldige. Det burde dog have været antydet.

Som Sagen fremstilles af Weibull, er der nemlig en ubetinget Forskel paa den danske og den (norsk-)islandske Traditions Billede af Gorm og Tyre. I Modsætning til den

¹ Anf. St. 382 f.

² Anf. St. 385.

³ Fornm. Sög. XI 3.

islandske lader den danske Litteratur Tyre blive Hovedpersonen. »Men samtidigt som sålunda Thyres storhet växer, krymper Gorms samman«. Hos Sven Aggesøn bliver han Gorm Løghæ, »en slapp och veklig regent, som endast hänger sig åt nöjen och utsvävningar. Han hade, säger Saxo, ord om sig att ha en reslig gestalt, men hans inre svarade endast föga till hans yttre«. Og under Indflydelse af Adam af Bremens Skildring bliver han hos Sakse til en Kristenforfølger, der jævnner Kirken i Slesvig med Jorden¹.

Nu er denne skarpe Modsætning mellem dansk og (norsk-)islandsk Tradition om Gorm som ovenfor antydet ikke korrekt, og Konklusionen, som Weibull drager af den, bliver derfor heller ikke rigtig. Han siger: »Inflytandet [i den danske Karakteristik af Gorm] av gränsmotivet och av dess lokalisering till Danevirke ligger i öppen dag — Thyre, som bygger det stora gränsvirket, blir därmed i förhållande till Gorm den dominerande gestalten, Gorm den mäktige Gorm den löge«. Her maa ganske andre Ting tages i Betragtning, hvis en saadan Forvandling skal sandsynliggøres.

Et Forsøg i denne Retning gør Weibull i sine afsluttende Bemærkninger. »Varken gränsmotivets lokalisering eller dess följder ha framkommit på fri hand«, siger han. »De ha skapats i nära anslutning till främmande förebild«².

Som dette nævner han den angelsachsiske Dronning Æthelfled, Alfred den Stores Datter, gift med Kong Æthelred af Mercia. Hun kæmper mod Normannerne, hun bygger Fæstninger langs den dansk-angelsachsiske Grænse, i den senere Overlevering træder hendes Mand i hendes Faders Sted, og han siges »länge hava varit svag och bräcklig, och Æthelfled skall under tiden hava fört styrelsen över Mercia«. »Beröringspunkterna«, slutter saa Weibull, »mellan denna angelsachsiska Æthelfled och den Thyre, som möter hos Sven Ågesen och Saxo, kunna icke vara tillfälliga — drottningen på en gång drottning och konung, en kvinna

¹ Dette sidste er Saks'es eget Tillæg.

² Anf. St. 387.

med manliga egenskaper, i skarp kontrast mot sin man, vilken är urståndsatt att regera, sjelv regerande och framför allt byggande fästningsverk på gränsen. Likheten går så långt, att Saxo gör Thyre, liksom Henry of Huntingdon Æthelfled, till dotter av den engelske Edelrad-Æthelred.«

Nej, det er rigtigt: Berøringspunkterne kan ikke være helt tilfældige. Men som Bevis for, at Tyre ikke skulde have bygget Danevirke, er Parallelen værdiløs. Allerede Steenstrup fremhævede Overensstemmelsen mellem Beretningerne om Æthelfleds og Tyres Stovværker; men i sine Slutninger var han adskilligt forsigtigere end Weibull. Han skrev:

»Det vilde naturligvis ikke kunne falde mig ind som Resultat af denne Undersøgelse om Lighedspunkter mellem Thyras og Æthelfleds Historie at ville hævde, at Thyra ikke har bygget Danevirke; dette er en historisk Kjendsgjerning, der ikke kan omstødes. Jeg henleder kun Opmærksomheden paa disse Lighedspunkter, fordi vi for det Første deraf se, at Rejsningen af Danevirke staar i Forbindelse med en almindeligere evropæisk Bestræbelse efter at bygge Forsvarsværker, og dernæst fordi man bør have for Øje, om ikke den danske Tradition i Bipunkter kan være paavirket af den engelske f. Eks. med Hensyn til Beretningen om Thyras engelske Herkomst (andre Kilder sige jo, at hun var Datter af en jydsk Underkonge Klak-Harald) eller m. H. til Fortællingen om hendes Ægtefælles Skrøbelighed¹«.

Her var Problemet baade set og dets naturlige Begrænsning angivet. Videre end hertil er vi foreløbig ikke kommet.

1. Gorms Tilnavne.

En Undersøgelse af Gorms Tilnavne maa aabenbart først finde Sted. Den vil kunne vise os, om en mægtig dansk Oldkonge i Overleveringen har maattet vige Pladsen for sin Dronning — hvad jo Weibull's Teori gaar ud paa.

¹ Normannerne III 54 f.

At Gorm i sin egen Levetid eller i den nærmeste Efter-tid har baaret et Tilnavn, kan ikke bevises, men er i sig selv meget sandsynligt. Skikken var jo i høj Grad almindelig, og man har flere Eksempler paa, at Personer maatte acceptere endog mindre smigrende Tilnavne, naar Skæbnen (og deres egne aabenlyse Skavanker) nu engang havde vel-signet dem dermed. Hverken paa den lille eller den store Jellingesten — de eneste samtidige Vidnesbyrd — kaldes han dog andet end »Gorm Konge«.

Første Gang, vi møder et Tilnavn, er hos Sven Aggesøn. Han kalder ham Gorm Löghæ, og Betydningen frem-gaar af de umiddelbart paafølgende Ord: »det vil sige den Ørkesløse, der udelukkende hengav sig til de Nydelser og Svirelag som en Konge kan tillade sig«¹. Vi kan ikke tvivle om, at Tilnavnet Løge ligeledes ligger bag Sakses Karakteristik af Kongen: »Skønt denne blev regnet for at være usædvanlig stor af Vækst, saa svarede dog hans Sind kun lidt til hans Krop. Thi i den Grad var han i sine Sæder mæt af sin Kongemagt, at han fandt en større Glæde i at haandhæve den end i at øge den, regnede det for bedre at vogte sit eget end at gribe efter andres og hellere holdt fast ved, hvad han havde, end lod det vokse ved Nyvin-vinding«². For begge Forfatteres Vedkommende gælder det aabenbart, at de bygger paa hjemlig Tradition, idet de nærmere udmaler Indholdet af det Tilnavn, hvormed de har hørt Gorm betegnet.

Nu er det af Interesse, at en ganske tilsvarende Karakteristik af Gorm — uafhængig af Sven og Sakse — møder os i de norsk-islandske Kilder. Den, som sidder

¹ »(id est Deses, qui) tantum delitiis et crapulis regalibus indulgebat« (Gertz: Script. minores I 108).

² »Hic tametsi proceritatis habitu eximius putaretur, parum respondentem corpori animum gessit. Ita enim mores suos intra regnandi satietatem continuit, ut servata potius quam aucta majestate gauderet, satiusque tueri proprium quam alienum incessere duceret, magis de acquirendorum incrementa sollicitus« (Saxo ed. Müller, 468 f).

dvask og ørkesløs paa sin Kongsgaard, bliver i Folks Omdømme en taabelig Hjemmefødning, en uerfaren og indskrænket Person, heimskr i baade egentlig og afledet Betydning af Ordet. Derfor kalder Jómsvíkingasaga ham Gormr hinn heimski¹ og Historia Norwegiæ tager Munden fuld i sin latiniserede Form: Gormo stultissimus². Billedet spores i næsten hele den senere Sagalitteratur, selv om Tiden følger andre og nye Træk til. I et Kompilationsarbejde som Saga Ólafs konúngs Tryggvasonar faar han det Skudsmaal, at han var en af sin Tids smukkeste Mænd, baade stor og stærk og fortræffelig i alle Idrætter; »men han blev ikke kaldet nogen forstandig Mand, saadan som hans Frænder havde været det før ham«³, og i Knyttlinga saga er denne hans beklagelige Mangel endog blevet et Karaktermærke for hele Ætten: hverken Knud den Rige, Sven Tveskæg, Harald Blaatand eller Gorm var »spekingar at viti«⁴. Det er det, der kaldes, at Fædrenes Synder nedarves paa Børnene!

Til Erindringen om Gorm som en »ørkesløs« Konge svarer den ældre Overleverings totale Mangel paa karakteriserende Handlingstræk. Der er ikke husket en eneste Gerning, som har været tillagt ham. Saksens Skildring af hans Kristendomsfjendskab afspejler — selvstændigt udpyntet (Nedbrydningen af Kirken i Slesvig) — Adams mis-

¹ Stockh. M. 7,4 ° (G. Cederschiöld, 2), Arngrims lat. Oversættelse: Gormo stultus (A. Gjessing, 4).

² Mon. hist. Norv. 107.

³ »Þá er Gormr son Hörða-Knúts vóx upp, var han allra manna fríðastr sýnum, þeirra er menn höfðu sæð í þann tíma, hann var mikill maðr ok sterkr ok hinn mesti atgervimaðr um alla luti«. (Enhver, som er fortrolig med den sene Sagafortællings Karakteristik af Personer, vil Ord til andet genkende disse Vendinger; de hører til det faste Klichéstof, som ingen reel Betydning har. Men nu følger Sagaen hertil et Par Ord, som peger bagud mod den ældre Overlevering:) »en ekki var hann kallaðr vitr maðr, eptir því sem verit höfðu hinir furri frændr hans«. (Fornm. Sög. I 115).

⁴ Fornm. Sög. XI 205

forstaaede Beretning; ellers handler hans Gormssaga udelukkende om, hvorledes Ægteskabet med Tyre bliver bragt i Stand, om Sønnerne Knud og Harald og om Gorms Død. Det er, som Weibull rigtigt har fremhævet det, helt igennem Tyre, der dominerer Fortællingen.

Men paa ganske den samme Maade gaar det — og dette har Weibull ikke haft Øje for — i den norrøne Overlevering.

I Jómsvíkingasaga hører vi om, hvorledes Gorm bejler til Klak-Harald Jarls Datter Tyre, og vi faar at vide, at hun »var den klogeste Kvinde og tydede Drømme bedre end Mænd«. Derfor faar hun selv Lov at svare Bejleren; »thi«, siger hendes Fader, »hun er langt klogere end jeg«. Hele Frierhistorien tjener det ene Formaal: at fremhæve hendes overlegne Vid og hendes Evne til Drømmetydning. Brylluppet finder Sted, og Sagamanden fortæller, hvorledes de følgende Uaar — som hun har forudsagt — lindres. Atter er det hendes Klogskab, der prises, med hende er »den klogeste blandt Kvinder kommet til Danmark, og hun blev kaldet Danmarksbod«. Hun og Gorm faar Sønnerne Knud og Harald, vi hører om deres Opvækst, og der indskydes et langt Afsnit om, hvorledes Klak-Harald tre Gange bydes til Julegilde hos Gorm og tre Gange standser undervejs paa Grund af ildevarslende Syner. Gorm, som ikke kender Sagens Sammenhæng, bliver vred og vil hæрге paa sin Maag. Men paa ny griber Tyre ind, faar hurtigt talt ham til Ro og faar Mødet mellem ham og Jarlen i Stand. Gorm hører Jarlens sælsomme Beretning — alt ender i Fryd og Gammen. Saa følger den eventyrlige Fortælling om, hvorledes Harald dræber sin Broder Knud oppe i Limfjorden. Han ser ingen Udvej til at faa meddelt sin Fader Drabet, men søger naturligvis Raad hos sin kloge Moder, først ved Mellemand, siden ved selv at komme. Tyre anviser ham en Maade, hvorpaa han i Billedtale kan fremføre Budskabet; men det falder næsten af sig selv, at den stakkels Gorm ikke begriber et Ord. Han sidder kun sløvt

og drikker og gaar derefter til Sengs. Enden paa det hele bliver, at Tyre maa tage Sagen i sin egen Haand. Om Natten lader hun Hallen tjælde med blaat Vadmel, og Morgenen efter forefalder det kendte Optrin, Gorm forstaar endelig den halvkvædne Vise »ok lét þa lif sitt«¹.

Med andre Ord: Tyre behersker ogsaa i denne norrøne Gormssaga fuldkommen Handlingens Gang, skønt den jo ikke kender det mindste til noget »Grænsemotiv«. Det er — i islandsk Form og Udpyntning — atter »Gorm Løge«, der møder os.

Naar dette er Sagaens Indhold, vil man let forstaa, at han kunde faa Tilnavnet »hinn heimski«. Derimod begriber man ikke Tilføjelsen, at da han kom til Aars (var roskinn), blev han kaldt Gormr hinn riki. Der er ikke den fjærneste Forbindelse mellem denne Betegnelse og Sagaens Fortælling. Den virker som en død Glose, et laant og meningsløst Udtryk.

Men Tilnavnet kunde synes at faa en vis Støtte fra andet Hold. Weibull nævner jo, at baade Hauksbók, Fagrskinna og Heimskringla omtaler Gorm som en stor Sejrvinder og Tjodkonge. »Vid sidan om denne mäktige gemål är det endast i Jomsvikinga- och Olav Tryggvessonssagorna, som Tyre spelar en roll«².

Dette sidste er mindre overraskende; thi med Undtagelse af Jómsvikingasaga og Olav Tryggvasonssagaen er der overhovedet ingen norrøne Sagaer, der interesserer sig nævneværdigt for Gorm og Tyre. Denne Kendsgerning var det sikkert værd at understrege, før man sammenlignede de foreliggende Beretninger. I Sagaerne om Jomsvikingerne og Olav Tryggvason har vi virkelige Fortællinger om den danske Konge og hans Dronning. Det

¹ Afvigelserne mellem de forskellige Redaktioner af Sagaen er i denne Forbindelse uden Betydning for os. Her er fulgt Fornm. Sög. XI 3 ff.

² Anf St. 385.

savnes fuldkommen de andre Steder. En Kildekritik kan ikke udelukkende holde sig til Tekstens Ordlyd; den maa i lige saa høj Grad undersøge Forfatterens Hensigt med Teksten. Og at Omtalen af Gorm er vidt forskellig i f. Eks. Jómsvíkingasaga og Fagrskinna, kommer af den saare simple Ting, at Hensigten med at omtale ham er vidt forskellig i de to Værker. Det første Sted vil Sagamanden slet og ret fortælle om ham — altsaa om hans Kone. Det andet Sted skal Gorm personliggøre en politisk Ide — saa kan Tyre for een Gangs Skyld undværes.

Dermed hænger det saadan sammen.

I Fagrskinna fortælles der om, hvorledes Guld-Harald kommer hjem fra Viking og træffer Haakon Jarl, som opholder sig hos Harald Blaataand. Guld-Harald gør Krav paa Halvdelen af Riget, og Haakons Raad søges af baade ham og den danske Konge. Til Kong Harald siger da ved Lejlighed Haakon følgende: »Eders Fader Gorm blev saa stor en Mand i sin Æt, at han tilegnede sig mange Kongers Vælde«. Dette Eksempel skulde Harald følge: han skulde skaffe Guld-Harald et andet Rige, der ikke var mindre end Danmark, thi »saa vilde Eders Fader Gorm have gjort, at han ikke vilde have ladet sin Magt mindske af sine mægtige Frænder, men snarere have øget deres, og i den Hensigt vilde han have taget hvilket Rige som helst«. Saaledes begynder Haakon at lægge Planer til Harald Graafelds Drab, og da han senere spinder sine Rænker mod Guld-Harald, siger han under en ny Samtale med Kong Harald: »Eders Fader Gorm tilegnede sig et stort Rige, som hans Fader ikke havde haft. Hvilket Rige skal I, Herre, faa, der er saa stort eller større end Danmark, som Eders Fader vandt under sig? Det vilde nu være en Høvdingedaad at tilegne sig Norge og hævne sin Fostersøn«¹.

¹ »Gormr faðer yðar varð sva mikill maðr i sinni ætt, at hann æignaðezk margra kononga veldi...sva myndi gera yðar faðer Gormr, at minkast ækki af gofgom frændom sinum, æxla hælldr þæirra megin og taca þar til rikis sem være« ... »Gormr faðer yðar æignaðest mikit

Hvad kan man bygge paa en saadan Replik i en romanagtig Sagafortælling? Ikke, at den norrøne Tradition virkelig har tillagt Gorm Karakteregenskaber, der gjorde ham til en mægtig Fyrste — modsat den »løje« Konge, vi ellers kender. Dertil virker disse Udtryk altfor klichéagtige. Gorm har haft et stort Rige under sig, han har nemlig været Enekonge i Danmark — det er al den Realitet, Ordene dækker over. Og overfor Tanken om en Deling af Riget skal han derfor tjene som en Personliggørelse af Enheden — det er Hensigten med Ordene.

At dette er rigtigt, ses af den Behandling, som Snorre giver det foreliggende Stof.

Han fortæller, at Harald Haarfagre sendte Folk til Valdres for at hente Gyda Eriksdatter, som han vilde have til Frille. De frembar deres Ærinde, men hun svarede, at hun ikke vilde spille sin Mødom paa en Konge, som kun raadede over nogle Fylker. »Men det tykkes mig underligt«, siger hun, »at ikke den Konge findes, som vil tilegne sig Norge saaledes, at han har Enevælde derover, som Kong Gorm har det i Danmark eller Erik i Uppsala«. Sendemændene roser Kong Harald efter bedste Evne, og da det altsammen preller af mod hendes Stolthed, gør de sig omsider rede til Hjemfarten. Da faar de endnu engang Gydas usminkede Mening at vide. Aldrig vil hun ægte Harald, før han har underlagt sig hele Norge og raader for det Rige lige saa ubundet »som Kong Erik for Sveavælde eller Kong Gorm for Danmark, »thi først da tykkes han mig at kunne kaldes Tjodkonge«¹.

riki, þat er æigi hafðe hans faðer att. Hvært riki skulu þer hærra þar fa er sva mikit se eða mæira en Danmarcar er faðer yðar vann undir sik. þat være nu hofðingia bragð at æignast Noregh, oc hæfna fostrsonar sins«. (Finnur Jónssons Udg. 62 og 67).

¹ »En þat þykki mér undarligt, segir hon, er engi er sá konungr, er svá vill eignask Nóreg at vera einvaldi yfir, sem hefir Gormr konungr at Danmörku eða Eiríkr at Upsölum« . . . Þá mælti Gyða við sendimenn, bað þá bera þau orð sin Haralds konungi, at hon mun því at einu játa at gerask eigin kona hans, ef hann vill þat gera fyrir hennar

Opfattelsen her er fuldkommen klar: Danmark er (ligesom Sveavælde) et samlet Rige, og over dette hersker Gorm — han er ret Tjodkonge. Det skyldes i ingen Henseende hans Personlighed, det følger slet og ret af den politiske Tilstand i Danmark. Naar Gyda nævner Gorm og ikke en af hans Forgængere, hænger det sammen med, at Snorre regner ham for samtidig med Harald Haarfagre. Vi faar et endnu tydeligere Indtryk af Snorres Opfattelse dèr, hvor han fortæller om Guld-Haralds Krav paa Halvdelen af det danske Rige. »Ved dette Krav«, hedder det, »blev Kong Harald meget vred og sagde, at ingen Mand havde krævet det af hans Fader, Kong Gorm, at han skulde blive Halv-Konge i Danmark, ikke heller af hans Fader, Hørdaknut, eller af Sigurd Orm-i-Øje eller af Regnar Lodbrog — han blev saa rasende, at man ikke kunde tale med ham«¹. Der har man den norrøne Opfattelse af Gorms Tjodkongedømme. Det er uden særlig Tilknytning til hans Personlighed, det er et politisk Begreb: det samlede Danmark.

Snorre regnede ikke Gorm for den første danske Tjodkonge. Det viser den ovennævnte Ytring. Imidlertid — hvad vidste man om Hørdaknut, om Sigurd eller Regnar som Danmarks Konger? Var det alligevel ikke rimeligt, at Gorm havde været den første? Fagrskinna er inde paa Tanken, og vi kan se, hvad der kan forlede den dertil: det er de svagt fortonende Minder om Begivenhederne omkr. 940, da Hardegon fordrev Sigerich (Adams Fremstilling) eller da Knud fordrev Ennignup (Sven Aggesøns

sakir áðr, at leggja undir sik allan Nóreg ok ráða því ríki jafnfrjálsliga, sem Eiríkr konungr Svía-veldi eða Gormr konungr Danmörku, »þvíat þá þykki mér, segir hon, hann mega heita þjóðkonungr«). (Finnur Jónssons Udg. I 101 f.).

¹ »Við þetta ákall varð Haraldr konungr reiðr mjök, sagði, at engi maðr krefði þess Gorm konung, fœður hans, at hann skyldi gerask hálfkonungr í Danaveldi, eigi heldr hans fœður Hørdá-Knútt eða Sigurd ormi-auga eða Ragnar loðbrók—gerði sik þá svá óðan at ekki mátti við hann mæla«. (Finnur Jónssons Udg. I 268: sml. 270 og II 285).

og Saksers Fremstilling). Det er disse Begivenheder, med hvilke Gorm intet har at gøre, som i Tidens Løb overføres til ham, og vi møder det fulde Resultat af denne Udvikling i sene Kompilationsværker som Saga Ólafs konúngs Tryggvasonar eller Þattr af Ragnarssónum, begge fra 14. Aarh. Her hedder det i den førstnævnte: »Kong Gorm for med sin Hær ind i det Rige i Danmark, som kaldes Redgoteland, men nu kaldes Jylland, imod den Konge, som da raadede derfor; han hed Gnupa. De havde nogle Kampe sammen, men saadan endte det, at Gorm fældede den Konge og tilegnede sig hele hans Rige. Dernæst for Gorm imod den Konge, som hed Silfraskalli, og havde Ufred og Kampe med ham, og Kong Gorm fik stadig Sejrr, og omsider fældede han den Konge. Derefter gik han længere op i Jylland og for saaledes med Hærskjold, at han ødede alle Konger helt sydpaa til Sli, og ligeledes vandt han et stort Rige i Vendland. Mange Kampe havde Gorm med Sakserne, og han blev den mægtigste Konge«¹. Lignende — kun i Formen mindre udpenslet — lyder Beretningen i Þattr'en².

Resultatet af Undersøgelsen turde da være, at det paa ingen Maade er den danske Overleverings »Grænsemotiv«, som har faaet »isländarnes mäktige tjudkonung Gorm« til at vige for »danernas svaga vällusting med samma namn«³.

¹ »Gormr konúngur fór með her sinn í þat ríki í Danmerk, er kallað er Reið-gotaland, en nú er kallað Jótland, á hendir þeim konúngi er þá ræð þar fur, sá var nefndr Gnúpa, þeir áttu saman nökkurar orustor, en svá lauk, at Gormr feldi þann konúng, ok eignaðist alt hans ríki. Þvínaest fór Gormr á hendir þeim konúngi, er Silfraskalli var kallaðr, ok átti við hann úfrið ok orustor, ok hafði Gormr konúngur jafnan sigr, ok um síðir feldi hann þann konúng. Eptir þat gekk hann upp á Jótland, ok fór svá herskildi, at hann eyddi öllum konúngum alt suðr til Slès, ok svá vann hann ríki mikit í Vindlandi. Margar orustor átti Gormr við Saxa, ok gerðist enn ríkazti konúngur«. (Fornm. Sög. I 116).

² »Gormr konungur fór með her yfir allt Jutland ok eyddi öllum nes konungum allt suðr til Sles ok sva van hann mikið af Vindlandi ok margar orustor atti hann við Saxa ok gerðiz hann en ríkazti konungur«. (Finnur Jónssons Udg af Hauksbók 465).

³ Hist. tidskr. f. Skåneland IV 388.

Det er tværtimod den »løje«, den »ørkesløse« eller den »uvittige« Konge, som møder os i baade den danske og den norrøne Overlevering, og den mægtige Gorm er et litterært Produkt, fremkaldt af intetsigende Sagareplikker, af næsten udslukt Tradition om en andens Gerning og af misforstaaede middelalderlige Beretninger — f. Eks. Adam af Bremens — om Begivenheder, der har fundet Sted umiddelbart før Gorms Kongetid. Det er ufatteligt, hvordan Weibull i den Grad har kunnet lade sig vildlede af sin Teori om »Grænsemotivet«, at han endog har ment at maatte lægge Vægt paa Skildringer som dem i den store Olav Tryggvasonssaga og i Hauksbók. De kendetegner Udviklingskædens sidste Led og er som Vidnesbyrd om den oprindelige folkelige Opfattelse af Gorm fuldkommen værdiløse.

Som det snart skal berøres, forekommer der i adskillige af vore gamle Kongelister en Dublering af Navnet Gorm — ligesom forøvrigt af Navnet Harald. Dette Fænomen er jo ikke usædvanligt, og for vor Undersøgelses Formaal er det uden egentlig Betydning. Det skal da kun korteligt understreges, at de Tilnavne, som denne Dublering giver Anledning til, ikke heller har noget med en folkelig Tradition om Gormsskikkelsen at gøre.

Der er selvsagt ingen Grund til at standse ved Jómsvíkingasagas Gormr hinn barnlaus¹. Navneformen skyldes, at Sagaen har villet bringe Gorm i Forbindelse med Sagnet om Fundne-Knud, og i Stedet for — hvad der havde været Mening i — at gøre ham til Knuds Søn, har den gjort ham til Knuds Fosterfader. I denne Egenskab behøver Gorm naturligvis hverken Kone eller Børn.

Ligesaa betydningsløs er Sakses Gormo Anglicus², vore Aarbøgers Gorm Enski (Ænskæ o. lg.). Der turde

¹ Fornm. Sög. XI 1.

² Saxo ed. Müller 468.

dog være Grund til at sige et Par Ord om, hvorledes dette Tilnavn er fremkommet.

Sammenhængen er denne, at der i Kongerækken indføres en Frode, som ifølge *Catalogus regum Danie* skal have hersket over baade Danmark og England¹. Dette er imidlertid ikke Overleveringens ældste Form. Vor tidligste Kilde, *Roskildekrøniken*, kender Frode, men ved intet om, at han skulde have haft noget med England at gøre. Han skal, siger *Krøniken*, være bleven døbt af Erkebiskop Unni og have genopbygget Kirkerne i Slesvig og Ribe, samt grundlagt en Trefoldighedskirke i Aarhus. »Nogle siger«, tilføjer *Krøniken*, »at Unni, Erkebisp af Bremen, prædikede for Gorm og Harald, som var blevet Konger i Danmark, gjorde dem venlig stemt mod de kristne og satte de længe forsømte Kirker i Stand«. *Krøniken* har altsaa Rækken: Frode, Gorm og Harald, sidstnævnte kaldet Haraldus Blatan eller Clac Haraldus og vistnok efterfulgt af en Kong Halvdan. Men saa dukker en helt anden Æt frem. Sven, »Normannorum transfuga«, falder med en stor Hær ind i England, driver Kong Aldradus (Æthelred) ud af Landet og tager Herredømmet selv. Hans Sønner, Gorm og Hardeknud, kan ikke nøjes med England, de vender sig plyndrende mod Danmark, fordriver Halvdan og deler derpaa — Sven er død — Magten, saa Gorm faar Danmark, Hardeknud England².

Det er let at se Forvirringen i dette: den Sven, som vi

¹ Gertz: *Script. minores* I 159.

² »Dicunt quidam, quod Unni, Bremensis archiepiscopus, Gorm et Haraldo, qui in Dania reges extiterant, predicaret et Christianis placatos redderet et ecclesias diu neglectas reuocaret. . . . Hic Christianus extitit, cognomine Blatan siue Clac Harald. Mortuo Haraldo Swen quidam, Normannorum transfuga, collecta multitudine Angliam inuasit, regem Aldradum expulit, ipse regnum tenuit. Huius filij Gorm et Hartha Knut, paterno non contenti latrocinio, Daniam insiliunt, occisoque rege Danorum Haldano cum filijs eius regnum [Danorum] partiti sunt, Gorm Daniam, Hartha Knut Angliam [nactus]. Nam Swen pater eorum interim, quo [tempore] ipsi Daniam inuaserunt, mortuus est«. (*Smstds.* I 17 f.).

kender fra Adam af Bremen, blandes sammen med Sven Tjugeskæg, og han bliver gjort til baade Hardeknuds og Gorms Fader, skønt Gorm i Virkeligheden var Hardeknuds Søn. Den nævnte Kong Halvdan hører hjemme i Northumberland omkr. 870 osv. Hovedsagen er imidlertid, at det i Roskildekrøniken er Gorm II, der har med England at gøre, ikke Gorm I.

Derefter kommer Sakse (Sven Aggesøn [AM 33, 4⁰] har Kong Snio paa Frodes Plads og gaar altsaa ud). Han kan ikke lade Tyres Mand have hjemme i England; thi det stemmer ikke med Traditionen om ham. Han kan ikke heller lade ham være en Broder til Hardeknud; thi ogsaa dette savner den fornødne Hjemmel. Men paa den anden Side kan han ikke stryge Beretningen om, hvorledes »Gorm« kommer fra England til Danmark, og han finder da den Udvej at knytte Fortællingen til Gorm I i Stedet for — som Roskildekrøniken — til Gorm II. Det har den Fordel, at Gorm I er Søn af Frode. Om der overhovedet gemmer sig nogen historisk Realitet bag dette Navn, er vel tvivlsomt; men i hvert Fald — en middelalderlig Sagamand som Sakse kan udstyre Billedet med de fornødne Træk. Altsaa bliver Frode til en sejrslægt Konge, som paa ny lægger de Lande under sig, der er faldet fra Danerne. Han lader sig højtideligt døbeovre i England, og han beder Pave Agapitus om at lade Kristentroen prædike i Danmark. Før dette Ønske er blevet opfyldt, dør imidlertid Frode, og hans Søn Gorm, »der fik Tilnavnet hin Engelske, fordi han var barnefødt i England«, vinder først Herredømmet derovre og drager saa til Danmark for at bringe Skik paa Landets Styrelse. Men da han vel er borte, rejser England sig imod ham; han prøver »aldrig for Alvor at vinde det tilbage igen«¹, og han dør som Konge kun i Danmark².

¹ Gorm Løghæ!

² »Huius filius Gormo, cui, quod ex Anglia oriundus extitit, Anglici cognomen inessit, patre extincto, promptiore fortuna quam diuturniore, apud insulam regiam adeptus est arcem. Dum enim Daniam disponendæ

Det er klart, at Tilnavnet her er en direkte Følge af Saksess Kombination; med folkelig Overlevering har det intet at gøre¹.

Tilbage staar det eneste i vore Dage anvendte Tilnavn til Gorm: den Gamle.

Om dette er først og fremmest at sige, at hvis det overhovedet skal have nogen Mening, maa det have haft Betydningen grandævus, ikke senior; thi han er vitterligt den sidste danske Konge af dette Navn².

Omkring 1200 har der eksisteret en Tradition, som gik ud paa, at Gorm var blevet uhyre gammel — det er sikkert nok. Det ligger i Saksess Ord: »Paa den Tid [o: ved Knud Danaasts Død] var Gorm ældgammel og havde alt i mange Aar været blind. Han havde naaet saa høj en Alder, som det er et Menneske muligt, og brød sig derfor ikke stort om den Smule Liv, han selv havde igen, men des mere om sine Sønners Tarv og Trivsel«³. Sakse anvender

(det gælder altsaa egentlig mere end en ren Erobring!) ejus gratia petisset ex Anglia, longam parvuli secessus jacturam expertus est. Quippe Angli, libertatis suæ fortunam in ejus absentia reponentes, publicam a Danis defectionem moliendo præcipitem rebellandi fiduciam induerunt. Sed quo eum Anglia invidentius sprevit, hoc Dania fidentius coluit. (Saa let kan man altsaa lade England glide ud af Fremstillingen, naar man ingen Overlevering har at holde sig til!). Itaque dum ad duarum provinciarum utramque avidas imperii manus porrexit, altera potitus, alterius irrevocabiliter dominationem amisit, nihil unquam fortiter pro ipsius recuperatione conatus. Adeo difficile prægrandia continentur imperia«. (Saxo ed. Müller 468). Hele Fremstillingens Form er et slaaende Eksempel paa, hvorledes der kan konstrueres og mediteres uden fast Bund i nogen Tradition.

¹ Jørgen Olrik (Saksess Danesaga I 2. 176) tænker sig, at Tilnavnet »maaske rummer et svagt og hensmuldrende Minde om den Kong Gudorm (Gorm), der paa Ælfred den stores Tid var Høvding over en Del af England (d. 890)«. Jeg tror ikke, at denne Mulighed behøver at tages i Betragtning.

² (Norsk) Hist. Tidskr. 3. R. III 368.

³ »Quo tempore Gormo, ad ultimum ætatis suæ finem provectus, ingentem annorum seriem luminibus captus exegerat, senectam ad ultimos

ikke Tilnavnet paa ham; alligevel er det klart, at det er dettes Indhold, han efter sin sædvanlige Maner omhyggeligt udpensler, og at han virkelig bygger paa en Tradition — gammel eller ny — ses deraf, at ogsaa Snorre kender den: han taler nemlig om Gormr inn gamli¹. Det samme gør Jómsvikíngasaga².

Men har dette Tilnavn nogen Hævd? Som det allerede er sagt, har Prof. Steenstrup tænkt sig den Mulighed, at Skildringen af Æthelreds Affældighed kunde have indvirket paa den danske Tradition om Gorm og skaffet ham en Affældighed paa Halsen, som var uden historisk Hjemmel. Foreligger der andre Vidnesbyrd, som kan tyde paa, at Gorm har baaret Tilnavnet »den Gamle«?

Man har henvist til, at en Dattersøn af ham — en Søn af Erik Blodøkse og Gunhild Gormsdatter — skulde være opkaldt efter ham og have faaet Navnet Gorm Gamle³. Var dette rigtigt, maatte Tilnavnet altsaa kunne føres tilbage til Gorms egen Tid. Men Paastanden hviler udelukkende paa Konstruktion — og paa den stiltiende Forudsætning, at Gunhilds Fader virkelig hed Gorm den Gamle. De eneste Kilder, der staar til vor Raadighed, giver os ganske andre Oplysninger. Historia Norwegiæ siger, at Gunhild og Erik havde seks Sønner: Harald Graafeld, Gamle, Sigvard Ljome, Gunrød, Erling og Gorm⁴. Hos Snorre hedder det: »Disse var Eriks og Gunhilds Børn: Gamle var ældst, Guthorm, Harald, Ragnfrød, Ragnhild, Erling, Gudrød og Sigurd Sleva«⁵. Uoverensstemmelsen mellem de to Sønnerækker er uden Betydning for os — begge er nemlig enige om at skelne mellem Gamle og Gorm, og vi humanæ conditionis terminos prorogando, magis de filiorum vita et incrementis quam reliquo spiritu suo sollicitus« (Saxo ed. Müller 473).

¹ Hmskr., Finnur Jónssons Udg. I 93.

² Samtl. Redaktioner.

³ Halvdan Koht: *Inhogg og utsyn* (1921) 41 f. Sml. Alex. Bugge i *Norges Hist.* I 2. 65 (»Gamle eller Guttorm«).

⁴ *Mon. hist. Norv.* 105.

⁵ Hmskr., Finnur Jónssons Udg. I 164.

har ikke den fjerneste Grund til at tro, at de skulde tage fejl heri. De to Sønner har da ogsaa hver sin Historie: den ene, Gorm (Guthorm), falder paa Aagvaldsnæs, den anden, Gamle, nogle Aar senere paa Frædø¹. Navnene blandes aldrig sammen af Snorre, og Øyvind Skaldespiller, en af Snorres Kilder til Skildringen af Frædøkampen, taler kun om Gamles Fald². Havde man ikke i vor Tid haft den Forestilling, at Gamle skulde være et Opkaldelsesnavn, vilde overhovedet ingen have fundet paa Teorien om Gunhildsønnen Gorm Gamle. Gamle var jo intet usædvanligt Enenavn paa denne Tid. Vi kan minde om, at det f. Eks. findes paa Valkärä-Stenen fra Slutningen af 10. Aarh.³, og at det træffes som Navn paa en islandsk Skjald — Gamli gnævaðarskáld — fra samme Aarh.⁴.

Naturligvis kan dette Navneprobem synes at være temmelig uvæsentligt; men vi kan ikke slippe uden om det, hvis det af Prof. Steenstrup stillede Spørgsmaal skal besvares — og dette har ingen ringe Betydning for vor hele Opfattelse af baade Gorm og Tyre. Der er ikke andet at gøre end at spørge: Er der i det hele noget, som taler for, at Gorm har naaet en særlig høj Alder? Maaske kan vi finde enkelte faste Holdepunkter for en Besvarelse, naar vi søger kronologisk at fastslaa Gorms Kongetid.

2. Gorms Kongetid.

Det maa have været en beroligende Følelse at kunne gaa ud fra — saadan som f. Eks. N. M. Petersen gjorde

¹ Smstds. I 196, 206.

² Den norsk-islandske Skjaldedigtning ved Finnur Jónsson, I B 63.

³ Wimmer: De danske Runemindesmærker. Haandudgave ved Lis Jacobsen 134.

⁴ Saml. talrige Eksempler paa middelalderligt Brug af Navnet i baade svag og stærk Form: E. H. Lind: Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden (1905—15) 297 f. — I Storfyrst Igors Gesandtskab til Konstantinopel 945 deltager 25 Købmænd og blandt dem en ved Navn Gomol. (Vierteljahrschr. f. Social- und Wirtschaftsgesch. IV (1906) 245).

888, blev Fader til Knud Danaast 889 og døde — næsten hundrede Aar gammel — 935¹, og helt til vor Tid har man i Virkeligheden regnet med nogenlunde tilsvarende Tal².

Hvilke sikre Aarstal har vi egentlig i de første tre Fjerdedele af det 10. Aarhundredes danske Historie?

Der er ett, som er givet: 934, Aaret for Henrik Fuglefængers Tog mod Kong Gnupa³. Et andet kan med Om-trentlighed beregnes: Tidspunktet for Harald Blaatands Daab. Den maa have fundet Sted mellem 953 og 965⁴, og idet vi understreger, at Daaben kan have fundet Sted saavel kort før som efter 960, regner vi for Nemheds Skyld med dette sidstnævnte Aarstal.

Omkring 960 har Harald Blaatand altsaa været Landets Konge og vel at mærke dets Enekinge. Gorm maa være død før dette Aar. Hvornaar han er død, kan vi ikke med Sikkerhed sige. De gamle Angivelser hos Adam, som har ført til, at f. Eks. Lundeaarbøgerne sætter hans Dødsaar til 936, er uanvendelige. Han maa — hvad det følgende vil vise — have levet længere. Vi hører, at Harald (Blaatand) i 945 lander med en Flaade ved Munden af Dive for at hjælpe Hertug Richard af Normandiet, og han kaldes af Dudo for rex⁵; men dels kan der intet bygges paa en saadan Betegnelse, dels kunde Gorm godt være i Live, selv om Sønnen bar Kongenavn. Den danske Overlevering gaar det — at Gorm var født o. 835, holdt Bryllup med Tyre

¹ N. M. Petersen: Danmarks Historie i Hedenold II (1854) 31, 41 og 54.

² Gustav Storm i (Norsk) Hist. Tidsskr. 3. R. III 368 (Gorms Fødsel omkr. 850—60, hans Død 935 eller 936). Halvdan Koht: Innhogg og utsyn (1921) 39, 42 (Gorm født omkr. 865, død 935 (eller op mod 940)).

³ Waitz: Jahrb. Heinrichs I (1863) 163. Steenstrup: Danmarks Sydgrænse, 42, antager Aaret 931; men dette kan ikke være rigtigt. Waitz' Angivelse maa være den rette (Sml. Biereye: Beitr. z. Gesch. Nordalbingens im 10. Jahrh. (1909) 24 f.).

⁴ Lauritz Weibull: Kritiska undersökningar i Nordens hist. omkr. år 1000 (1911) 43.

⁵ Johs. Steenstrup: Normandiets Historie under de syv første Hertuger (1925) 122 ff.

netop ud paa, at Harald delte Landets Styre med sin Fader i dennes sidste Aar — om det nu er rigtigt, hvad vi selvfølgelig ikke kan vide. Skønsmæssigt kan Gorms Død vel sættes til et af Aarene omkr. 950. Stort senere kan den i hvert Fald næppe være indtruffet.

Har vi Mulighed for med lignende Omtrentlighed at bestemme det Tidspunkt, da Gorm kom til Magten?

Vort eneste Hjælpemiddel er Beretningerne om det svenske Sliherredømmes Fald, og vor eneste brugelige Kilde er Adam af Bremen. Han fortæller følgende, idet han refererer til Kong Sven Estridsøn:

Efter det normanniske Nederlag regerede en Konge ved Navn Heiligo. »Efter ham fulgte Olaph, som — kommende fra Sverige — vandt det danske Rige ved Vold og Vaaben. Han havde mange Sønner, af hvilke Chnob og Gurd fik Riget efter Faderens Død«¹. Ikke helt i Overensstemmelse med denne Fremstilling tager Adam senere Traaden op paa ny og siger: »Efter Olaph, den svenske Fyrste, som herskede i Danmark sammen med sine Sønner, fulgte i hans Sted Sigerich. Da han havde regeret i kort Tid, berøvede Hardegon, Sueins Søn, som kom fra Nortmannia, ham Riget«. Og aabenbart i Følelse af den kronologiske Usikkerhed, som præger de to Meddelelser, sammenholdte med hinanden, slutter han: »Det er uvist, om nogle af saa mange Konger eller rettere Danernes Tyranner regerede samtidigt, eller den ene levede kort Tid efter den anden«².

¹ »'Post cladem', inquit, 'Nortmannicam Heiligonem regnasse comperi, virum populis amabilem propter iusticiam et sanctitatem suam. Successit illi Olaph, qui veniens a Sueonia regnum optinuit Danicum vi et armis, habuitque filios multos, ex quibus Chnob et Gurd regnum optinuerunt post obitum patris«. (Adam I 48, Schmeidlers Udg. 48).

² »'Post Olaph', inquit, 'Sueonum principem, qui regnavit in Dania cum filiis suis, ponitur in locum eius Sigerich. Cumque parvo tempore regnasset, eum Hardegon, filius Suein, veniens a Nortmannia privavit regno'. Tanti autem reges, immo tyranni Danorum, utrum simul aliqui regnaverint, an alter post alterum brevi tempore vixerit, incertum est«. (Adam I 52, Schmeidlers Udg. 53).

Nu kan vi se bort fra, om Gnupa og Gyrd regerede efter Faderens Død (Adams første Redaktion) eller samtidigt med ham (hans anden). Vi har heldigvis det tidligere nævnte faste Holdepunkt: at Gnupa var ved Magten 934. Fæster vi forøvrigt Tiltro til Adams Beretning, skulde Gnupa altsaa være død paa et eller andet Tidspunkt efter dette Aar, Sigtryg skulde have regeret en kort Tid, og derpaa skulde Hardegon været kommet og have fordrevet ham. En saadan Rækkefølge af Begivenhederne vilde man maaske finde bekræftet ved Wimmers Læsning af Indskriften paa Vedelspang-Stenen; thi naar der her staar: »ṣfriþr : karþi : kumbl | þaun aft : siktriku : sun [:] (s) in : ʒui : knubu«¹, maa selvsagt Sigtryg være død efter Faderen — ellers havde der jo ikke været noget »Gnupas Vi« at rejse Stenen paa. Sigtryg kunde altsaa — som Adam siger — have regeret »parvo tempore«.

Men hvorfor saa afgjort fæste Lid til Adams Kronologi, navnlig naar han selv tager alle Forbehold, hvad hans Fremstilling gør fuldt forstaaelig. Den Mulighed foreligger, at Gnupa og Sigtryg kan være fordrevne (eller dræbte) samtidig, og det modsiges ikke af Vedelspang-Stenens Indskrift, hvis man læser den som udførligt begrundet af Elis Wadstein: »ṣfriþr : karþi : kumbl | þaun aft : si (k) triku : sun (:) (s) in : ʒu (k) : knubu«². Det maa blive Runologernes Sag at dømme mellem Wimmers og Wadsteins Læsemåder; for vort Vedkommende vil Forskellen ikke blive stor, enten man giver den ene eller den anden Fortrinnet. I begge Tilfælde maa vi regne med, at den svenske Æt har mistet Herredømmet hernede ikke særlig længe efter 934. Som vi skønsomt satte Gorms Dødsaar til omkr. 950, kan vi skønsomt sætte Olavættens Fordrivelse (Fald) til omkr. 940.

¹ Wimmer: De danske Runemindesmærker. Haandudg. ved Lis Jacobsen 94.

² Ark. f. nord. Filol. XL 256 ff.

Det næste Spørgsmaal er da, hvem den Hardegon har været, som i Følge Adam af Bremen berøvede Sigtryg Riget?

I sin Afhandling om de »to Runestene fra Sønderjylland« gik Gustav Storm ud fra, at Hardegon = Hardeknud var Gorms Fader¹. Dette blev bestridt af Prof. Steenstrup i »Danmarks Sydgrænse«; efter hans Opfattelse var Hardegon = Gorm selv, idet Gorm havde baaret Dobbeltnavnet Hardeknud Gorm². Siden har Steenstrup i nogen Grad ændret denne Teori, som forøvrigt havde vundet ikke ringe Tilslutning; han mener nu, at Gorms Fader har baaret Dobbeltnavnet Hardeknud Gorm³. Følgelig maa det vel ogsaa efter Steenstrups Mening være ham, der skjuler sig bag Adams Hardegon. Den Stormske Opfattelse — Hardegon = Hardeknud = Gorms Fader — har i den senere Tid fundet en meget aktiv Forsvarer i Curt Weibull, som bl. a. har fremhævet, at den islandske Tradition »även uppger, att Gorm varit son av en Hardeknut«⁴.

Dette er rigtigt. F. Eks. har Jómsvíkingasaga i Redaktionen AM 291,4^o, hvis Carl af Petersens Læsning af den meget utydelige Membran er rigtig, følgende Slægtsrække:

Sigurðar
|
Hörða-Knútr, fostret af Gormr (enn barnlaus)
|
Gormr enn gamli eða enn ríki⁵

At der er gammel Tradition i dette, turde fremlyse deraf, at vi kan skelne ganske den samme Række i dansk Overlevering. Stiller vi de tre Kongelister fra Roskildekrøniken, Sven Aggesøn og Sakse op Side om Side, tegner Billedet sig saaledes:

¹ (Norsk) Hist. Tidsskr. 3. R. III 366 f.

² Anf. St. 41.

³ Mænds og Kvinders Navne i Danmark (1918) 56.

⁴ Curt Weibull: Sverige och dess nordiska grannmakter (1921) 49.

⁵ Se Carl af Petersens Udg. af Jómsvíkingasaga, 2 og 129.

Roskildekrøniken:	Sven Aggesøn, AM 33,4 ^o :	Sakse:
Hericus	Siwardus	Sivardus
Hericus Puer		Ericus
	Kanutus	Canutus
Frothi	Snio	Frotho
Gorm		Gormo Anglicus
Haraldus Blatan siue Clac Harald	Clacharaldus	Haraldus
Haldanus		
Gorm, filius Swen et frater Hartha Knut	Gorm Løghæ	Gormo
Haraldus	Haraldus	Haraldus

Forbindelsen mellem de tre Rækker falder let i Øjnene, og svært er det heller ikke at se, hvad der skyldes Forfatternes egne Kombinationer. Selvfølgelig skal den tidligere omtalte Dublering af Personerne bortskæres. Det samme gælder den — ligeledes nævnte — Kong Frode¹, Svends endnu mere sagnagtige Kong Snio og Roskildekrønikens Kong Halvdan². Af Interesse er det derimod, at der i Følge alle tre Lister paa et vist Tidspunkt kommer et Barn paa Tronen, og at dette først som voksen overtager Magten. Det er just ikke, fordi dette Sagn skulde gemme nogen historisk Kærne, men fordi det indeholder et Sagnmotiv, som vi senere skal vende tilbage til. Hos Sakse er ogsaa dette Motiv fordoblet (Ericus og Canutus). Ser vi nu bort fra det, der ligger forud for denne Barnekonge³, og skærer vi

¹ At han ikke hører hjemme paa dette Sted, er alle enige om; derimod er Opfattelsen af hans Personlighed stærkt delt. Nogle benægter hans historiske Eksistens (Munch: Saml. Afh. II 594; Maurer: Bekehr. d. norw. St. II 502), andre regner ham for en dansk Konge fra Tiden omkr. Aar 900 (A. D. Jørgensen: Den nord. Kirkes Grundlæggelse I 202; Steenstrup: Danm. Riges Hist. I 291), og atter andre ser i ham en simpel Vikingekonge (Jørgen Olrik: Den ældste Danmarkskrønike 12; Saksens Danesaga I 2. 175).

² Se nedenfor.

³ Der bør gøres opmærksom paa, at Svends og Saksens Sivard naturligvis svarer til Jómsvíkingasagas Sigurd. Det er jo denne Ragnar Lodbrogs Søn, som danner Broen over til den hjemlige Kongerække. Men Hardeknuds Ætledning fra Ragnar er uden historisk Sandhed. Paa Sivards

endvidere bort, hvad der som ovenfor nævnt findes af Dubleringer og Kombinationer¹, faar vi følgende Rækker frem:

Roskildekrøniken:	Sven Aggesøn:	Sakse:
Hericus Puer	Kanutus	Canutus
Gorm, frater Hartha Knut	Gorm Løghæ	Gormo
Haraldus (Blatan)	Haraldus	Haraldus

Der kan ikke være Tvivl om, at vi her staar overfor en sand Kærne i Overleveringen. Kun en enkelt Forfatterkombination er endnu tilbage: Roskildekrøniken har paa Erik overført Umyndighedsmotivet, som ellers er knyttet til Knud (og vel at mærke ikke alene i den danske Tradition), og Knud (Hardeknud) har derfor ikke kunnet opføres som Gorms Fader, men er gjort til hans Broder². Hos begge de andre skimter vi derimod det rette Forhold: Knud som Fader til Gorm. At denne Knud virkelig er Hardeknud = Adams Hardegon, og at Sven og Sakse har ham fra folkelig Overlevering, fremgaar deraf, at de lader ham som myndig fortrænge en Mand, der har hersket, hvor han selv har været kongebaaren. Denne Mand bærer Navnet Ennignup. Der har faktisk i det 12. Aarh. levet en bleg Erindring om, at Gorms Fader Hardeknud fordrev en anden Magthaver ved Navn Ennignup — d. v. s. at Hardegon fordrev Chnob (Sigerich)³.

(Sigurds) Plads skulde staa Adams Sven, han, som ogsaa Roskildekrøniken kender (netop byggende paa Adam).

¹ Sml. A. D. Jørgensen: Hist. Afh. I 215.

² I Virkeligheden afspejler Roskildekrøniken her en Tradition, i hvilken Hardeknud er Gorms Fader. Krønikens Haldanus, Gorm og Hartha Knut svarer nemlig, som paavist af Steenstrup, til den northumbriske Kongeslægts Halvdan-Gudred, Søn af Hardeknud (Normannerne II 390 f). Om dette se forøvrigt i det følgende.

³ Betegnende er Saksers Tilføjelse til Beretningen: Ennignup blev tvunget af Omstændighederne til at tage Vare paa Almuens Sager og den lille Barnekonge. »Unde et ei quidam parum annalium periti medium in fastis locum tribuunt«. (Saxo ed. Müller 467).

Vi vender nu tilbage til Spørgsmaalet om Aaret for Gorms Overtagelse af Magten.

Vi ved, at der mellem dette Tidspunkt og Efteraaret 934 skal være forefaldet følgende Begivenheder:

Enten: Gnupa skal være efterfulgt af Sigtryg, som skal have regeret en kort Tid, Hardeknud skal have berøvet ham Herredømmet, og Gorm skal være kommet paa Tronen. Dette bygger paa Adams Fremstilling.

Eller: Gnupa og Sigtryg skal være blevet dræbt eller fordrevet af Hardeknud, og Gorm skal være fulgt efter sin Fader. Dette er den tidligere overvejede Mulighed.

I Virkeligheden er det for vort Vedkommende af underordnet Betydning, om den ene eller den anden af disse to Begivenhedsrækker er den rigtige. Havde vi Ret i skønmæssigt at sætte Olavsættens Fordrivelse til c. 940, vil det være klart, at vi med endnu større Grund nu, da ogsaa Hardeknud skal have Plads i Rækken, kan paastaa, at Gorm ikke kan være blevet Konge før omkr. 940.

Forholdet er nemlig dette, at mens man tidligere, fastholdende Overleveringen om Gorms lange Regeringstid og hans høje Alder og uden Kendskab til hans Fader Hardeknud, ræsonerede som saa: Han kan i lange Tider forud for Gnupas og Sigtrygs Fald have styret andre Dele af Riget, saa forbydes utvivlsomt en saadan Opfattelse af de ovenfor fremstillede Kendsgerninger. Det er hans Fader, som har styret Olavsætten. Vil man ikke ty til en Forestilling om, at denne Gerning blev udført af en fuldkommen fantastisk gammel Mand, maa man simpelthen opgive Tanken om, at Gorm selv skal have været en affældig og udlevet Olding en god halv Snes Aar senere. Og falder Tanken om Gorms høje Alder bort, saa falder dermed ogsaa enhver Grund til at tro, at han skulde have regeret særlig længe. Kendsgerningerne taler for, at han ikke kan have styret Landet stort mere end 10-15 Aar — fra lavt regnet lidt før 940 til højt regnet lidt efter 950. Der er intet i dette, som giver en rimelig Begrundelse af Til-

navnet »den Gamle«. Det tyder langt snarere paa, at dette Tilnavn paa et senere Tidspunkt er fæstet til Gorm ud fra Forudsætninger, som ikke har noget med ham selv at gøre. Der kan aabenbart i dobbelt Forstand være Grund til, som Steenstrup sagde, at have Opmærksomheden henvendt paa den angelsachsiske Fortælling om Kong Æthelred og Lady Æthelfled.

3. Tyre Danmarksbod.

Lad os imidlertid først standse et Øjeblik ved Sagnets store danske Dronningskikkelse. Der er to Punkter, som vi bør gøre Rede for, inden vi giver os til at sammenligne vor egen Tradition med den angelsachsiske. Ellers risikerer vi altfor let, at litterære Overensstemmelser tager Vejret fra os, saa vi glemmer, at en egentlig Forstaaelse kun opnaas, hvis vi kender den Skæbnebaggrund, som Tyre maa have fundet i sin Tid.

Først og fremmest maa vi forstaa hendes Tilnavn. Det er jo ypperligt afhjemlet og af overordentlig Betydning.

Det har tidligere været fremhævet, at Weibulls Tolkning her var fuldkommen klar: »Om denna benämnings betydelse kan intet tvivel råda. Det första ordet hade vid den tid, då det ristades på stenen, redan hunnit bliva en fast beteckning för danernas land . . . Det andra ordet: but, är bot, frälsning. Thyre har sålunda vid stenens resande ansetts hava utfört en Danmark frälsande gärning«¹.

Man skulde tro, at denne Opfattelse var uimodsigelig. Imidlertid har i sin Tid Sven Aggesøn lagt et andet Betydningsindhold i Tilnavnets Endestavelse. »Da saa«, skriver han, »efter at et Tidsrum af tre Aar var rundet til Ende, det snildt anlagte Værks Bygning var fuldendt med overmaade skønt smykkede Brystværnstinder, gav de [ø: Dannerne] det saare herlige Værk Navn og kaldte det Danevirke, fordi det var blevet udført og fuldendt ved Danernes

¹ Anf. St. 382 f.

Sved; og Dronningen, ved hvis fremragende Snildhed Darnernes Frihed var blevet vundet for alle Tider, kaldte de, aabenbart ikke ufortjent, men med fuld Rette, »Tyre, Danmarks Pryd«¹. Det er denne Tolkning, som gaar igen hos Erik Arup².

Men selvfølgelig er den ganske urimelig. Skal Tilnavnet opfattes, har det intet med Metode at gøre at holde sig til, hvad en eller anden middelalderlig Skribent har oversat bót ved — som Led i en blomstrende Skildring, der har tryllet baade Roser og Liljer frem for Læseren. Man maa spørge om, hvad Tyres egen Samtid har forstaaet ved Ordet bót. Det er det, Wimmer har gjort i sin Oversættelse af den lille Jellinge-Stens Indskrift (»Danmarks Bod (»Frelse«)«)³, og det er en helt vrang Fremstilling af Sagen, naar Erik Arup skriver, at »Wimmer, der for Danevirkesagnets skyld vil have betydningen »bøde paa« frem, forkaster Svend Aggesens oversættelse«⁴. Wimmers Tolkning har intet med Tendens at gøre. Den skyldes simpelthen, at but ikke kan betyde »Pryd«.

Til sit Forsvar fremhæver imidlertid Erik Arup, at Finnur Jónsson (Aarb. f. nord. Oldk. 1907: 293) »ved sammenstillinger har paavist, at som »bekkjar bót« betyder bænkenes pryð, maa tanmarkar but betyde Danmarks pryð med den bibetydning af »bøde paa«, hvoraf sagnet udspringer«⁵. Udtrykket er meget uklart; men der kan næppe lægges

¹ »Sed euoluto trium annorum spatio ingeniosi operis structurâ consummatâ propugnaculis quam (decenter) ornatis, nomen operi indiderunt elegantissimo, Danavyrki nuncupantes, eo quod Danorum sudore patratum consummatumque extiterit; reginam uero non immerito scilicet, (sed) competenter, cuius ingenio prestantissimo iugi memoria libertas extat Danorum parata, „Decus Datie Tyræ“ nominebant«. (Gertz: Script. minores I 114).

² Danmarks Historie (1925) I 114.

³ Wimmer: De danske Runemindesmærker, Haandudg. ved Lis Jacobsen 55.

⁴ Højskolebladet 1925: 1519.

⁵ Smstds.

noget i det, som gør det rigtigt. Thi Finnur Jónsson paa-viser paa det nævnte Sted aldeles ikke, at tanmarkar but skulde betyde »Danmarks Pryd«, med »en Bibetydning« af at »bøde paa«. Hans Sammenstilling af de fire Tilnavne, som kommer i Betragtning her, er i al dens Korthed flg.:

»árbót, Álof Hkr., Ldn., Nj. IX—X. ,Árbod', egl. en, der ved sin Lykke bevirker åringens godhed.

bekkjarbót, Þorbjörg Ldn. X. ,Bænkebod', egl. en, som gør bænken bedre, anseeligere (ved at sidde der), bænkepryd; i øvrigt har Hb.: beiarbot, hvilket maatte opfattes som bæjarbót ,gårdspryd'.

Danmarkarbót, Danabót, Þyri Hkr., Ann. X. ,Danmarks, Danernes bod'; jfr. de foreg.

sveitarbót, Sveinn Sturl. Bisk. XIII. ,Skarepryd', jfr. de foreg.«

Efter dette kan Danmarkarbót lige saa vel jævnføres med árbót (altsaa: »en, der ved sin Lykke bringer Danmark Godhed«), som med bekkjarbót (»egl. en, som gør Danmark bedre, Danmarkspryd«). Men Spørgsmaalet er, om en Usikkerhed virkelig er til Stede, og om Finnur Jónsson har tænkt sig, at hans Ord skulde kunne benyttes paa en saadan Maade som hos Erik Arup. Grundbetydningen af bót synes at udelukke Tvivl. Den kan rumme ,Istandsættelse' eller ,Erstatning', ,Bedring' eller ,Helbredelse', bót kan med moralsk Betoning forekomme i Vendinger som ,bót ok betran', eller det kan betyde en ,Klud', et ,Tøjstykke, hvormed man dækker et Hul paa Klæder' og lig. I alle disse og tilsvarende beslægtede Betydninger er Ordet bevaret i samtlige vore Dages nordiske Dialekter; men det optræder ikke i nogen Forbindelse med Værdien »Pryd«, »Smykke«¹. Marius Kristensen tolker da ogsaa árbót slet

¹ Se de forsk. Lexica af Fritzner, Falk og Torp, Molbech, Feilberg, Kalkar, Aasen, Rietz, Hellquist o. s. v. Om Brugen af Navneendelsen i norske Gyrgetullar og Huldrelokk, se Landstad: Norske Folkeviser (1853) 798 og 802 (Flingsbót, Flangsbót, Vingebót, Vibót, Fribót, Svanabót, Dranabót).

og ret som »den, der bøder paa afgrøden, gør afgrøden rigere«. Hvad sveitarbót angaar, henviser han til Sighvat Skalds Udtryk om sig selv, at han i det mindste kan fylde et Hul i Rækken. »Endelig har vi«, skriver han, »det andet bekkjarbót, som Finnur Jónsson ikke oversætter, men forklarer som »bænkens pryd«; men der er den kedelige omstændighed, at det ældste håndskrift ikke har det, men bæjarbót »den, som bøder på, forbedrer gården«. Således er der bogstavelig intet, der taler for oversættelsen bót: »pryd«¹.

Det turde da være klart, at den gængse Opfattelse — den, som ogsaa Weibull forfægtede — er den eneste rette. Tyre har faaet sit Tilnavn, fordi hun faktisk »vid stenens resande [?: af sin Samtid] ansetts hava utført en Danmark frälsande gärning«.

Vi vender os saa til det andet Punkt, som kræver Overvejelse. Det er, hvad vi kaldte den Skæbnebaggrund, Tiden gav hende: altsaa de politiske Forhold, der herskede her i Landet umiddelbart før og under Kong Gorm. Hvor skulde man overhovedet kunne udtale sig om Traditionens Sandhed eller Ikke-Sandhed, naar man intet Hensyn tog til de faktiske Forhold, hvorunder Tyre havde levet?

Her er der trods Kildernes Magerhed tilstrækkeligt sikre Udgangspunkter for vor Undersøgelse.

I første Række møder vi den Realitet, som hedder det svenske Herredømme ved Slien. Blandt danske og norske Forskere har det siden Wimmers Tid været den

¹ Højskolebladet 1925: 1521. Det er ligeledes med god Grund, Marius Kristensen n. St. henviser til den Frihed, hvormed Sven Aggesøn omskriver Dronningens Navn. Snart kaldes hun Decus Datie (Danmarks Pryd), snart Regni Decus (Rigets Pryd). Begge er selvfølgelig rent retoriske Blomster og har intet med en exakt Oversættelse af tanmærkbar but at gøre.

almindelige Opfattelse, at dette Herredømme var ret lokalt begrænset. Gnupa var en dansk Smaakonge ved Grænsen¹, han regerede næppe over mere end Sønderjylland², han var Konge over Danske nede ved Grænsen, kun strakte hans Rige sig maaske tillige over Dele af Abodriterne og Wagerne³. Da jeg i sin Tid selv var inde paa dette Spørgsmaal, sluttede jeg mig i alt væsentligt til denne Opfattelse, men fremhævede dog, at Adam af Bremen talte om »regnum Danicum« som det, Svenskefyrsten Olaf skulde have erobret. Det vilde være ejendommeligt, skrev jeg, »om hele Danmark var bleven erobret af en svensk Fyrste, uden at dansk Tradition havde gemt paa det svageste Minde derom«. . . . At en svensk Fyrste under de stærkt opløste Tilstande, som faktisk herskede i Danmark i Begyndelsen af det 10. Aarh., »har gjort sig til Herre over større eller mindre Dele af Landet, uden at Traditionen har gemt noget særligt Minde derom, lyder meget troligt, og at dette Herredømme senere i den fremmede Klerks Mund er kommet til at omfatte hele Danmark, kan heller ikke forbavse«⁴.

Imidlertid er det ikke rigtigt, at den hjemlige Tradition helt har glemt Mindet om dette Fremmedherredømme; den har kun bevaret Erindringen i en højst forvansket Form.

Sven Aggesøn fortæller, at Sivard — Regnar Lodbrogs Søn — fældede den danske Konge, tog hans Rige og ægtede hans Datter. Hun fødte ham en Søn, som efter hendes Bælteknude fik Navnet Knud, og, siger Sven, »han var den første i Danmark, som har dette Navn«. Kort efter fortsætter han: »I hans Barndomstid var Ennignup, en Bonde fra Sjælland, indsat til Rigets Vogter; men saa snart den før nævnte Knud var blevet fuldvoksen Yngling, overtog han Rigets Scepter«⁵.

¹ Wimmer: De danske Runemindesmærker I 2. 31.

² Gustav Storm i (Norsk) Hist. Tidskr. 3. R. III 362.

³ Steenstrup: Danmarks Sydgrænse 45.

⁴ Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse 68 f.

⁵ Gertz: Script. minores I 106. Sml. Oversættelse 46 f. med Noter.

Hos Sakse har Beretningen følgende Form: Kong Erik havde faaet Sønnen Knud, og han overlevede sin Faders Død; »men da han endnu var et Barn, trængte baade han og Riget til en Formynder. Men da det var et Embede, som de fleste kun ventede sig Utak og Møje af at overtage, vedtog de at kaste Lod om, hvem det skulde være; thi selv de klogeste af Danerne turde i en saa usædvanlig Sag ikke stole paa deres frie Valg, men lod hellere det ydre Tilfælde end deres egen Vilje raade, saa Valgets Udfald kom ikke til at afhænge af sindigt Raad, men af Lykke-træf. Saaledes gik det til, at en dannis og dydefuld Mand ved Navn Ennignup blev nødt til at tage det tyngende Hverv paa sine Skuldre, styre det Rige, som var faldet i hans Lod, og tage vare baade paa Almuens Sager og paa den lille Barnekonge. Derfor er det kun Folk, der ikke er hjemme i Historien, som giver ham Plads i Kongerækken. Da Knud voksede til og naaede Mands Aar og Alder, jog han dem bort, som godvilligt havde fostret ham; men den unge Galning blev dog mod Forventning en god og retskaffen Mand, paa hvem der ikke var andet at sige, end at han gik heden uden Daab og Kristendom«¹.

Det er tidligere nævnt, at denne Ennignup svarer til Adams Chnub, Runestenenes Gnupa, som Knud svarer til Adams Hardegon 3: Hardeknud. Hvor forvanskede Kendsgerningerne i Tidens Løb er blevne, vil være umiddelbart indlysende og behøver ikke nærmere at paapeges. Derimod er der i Fortællingerne et enkelt Træk, som bør fremhæves, fordi ogsaa dette i en vis Forstand hører med til Billedet af de hjemlige Forhold paa Kong Gorms Tid.

Man vil have lagt Mærke til, hvorledes Umyndighedsmotivet knyttes til denne Knud — hos Sven Aggesøn tillige i Forbindelse med et Sagntræk vedrørende hans Navn. Knud er Jómsvíkingasagas Knud Arnfinssøn, født i Blodskam, som findes i Skoven og bringes til Gorm den Barn-

¹ Saxo, ed. Müller 466 f. Sml. Jørgen Olrik's Oversættelse I. 2. 174 f. med Noter.

løse, hos hvem han fostres, og af hvem han faar Navnet Knud; »en þat var fyrir þá sök, er fingrgullit hafði knýtt verit í enni sveininom, þá er hann fansk; ok tók konúngr, þar nafn af, þat er hann gaf sveininom«¹. Endvidere møder vi den samme Knud i den sene Saga om Olav Tryggvason; men her er Motivet yderligere forskudt og kløvet: Gormr enn heimski opfostrer en lille Dreng, som hans Trælle har fundet i Myrkviðr, og han giver ham Navnet Knud »af knúti þeim, er barnit hafði með sér«. Siden kaldes han Knútr enn fundni og endnu senere Þræla-Knútr. Han er dog Arnfinn Jarls Søn, ligesom i Jómsvíkingasaga avlet i Blodskam. Hans egen Søn bliver Gorm, som opfostrer Sigurd Orm-i-Øjes Søn, vandøser ham og kalder ham Hjørða-Knútr, »þvíat þar heitir á Hörðalandi, sem han var fœddr«². Og endelig finder vi paa engelsk Grund, hos Simeon af Durham, en Sagnform, hvor Hittebarnsmotivet ikke er knyttet til Knud, men til hans Søn Gudred. Da man var uden Konge i Northumberland, fortæller Simeon, viste St. Cuthbert sig for Abbed Eadred og bød ham handle paa følgende Maade: Han skulde gaa til de Danskes Hær og sige, at han kom som Udsending fra Helgenen. Dernæst skulde han bede om at faa den Dreng at se, som hed Gudred, Hardeknuds Søn, og som de Danske havde solgt til en Enke i Hwittingaham. Naar han var fundet, og der var givet Løsepenge for ham, skulde Eadred føre ham frem for Hæren og lade ham vælge til Fyrste paa Bjærget Oswiesdun, idet han satte en Guldring paa hans højre Arm. Abbed Eadred fulgte St. Cuthberts Bud, og Drengen blev enstemmigt hyldet af Hæren og Befolkningen«³.

I alle disse Variationer er Umyndighedsmotivet fælles, og ofte forbindes det med et Hittebarnsmotiv. Dette sker næppe uden Grund. Sagnenes Hittebørn er næsten altid Skikkelser, der for Eftertiden tegner sig som store Genrejsere,

¹ Fornm. Sög. XI 2.

² Fornm. Sög. I 112 ff.

³ Symeonis Dunelmensis opera et collectanea I (1868) 143.

Opnævnere, lykkebringende Førere. Den hjælpeløse og frændeløse Fortid gør deres senere Magt og Hæder endnu mere straalende. Vi har hos os det typiske Eksempel paa Anvendelsen af dette Sagnmotiv i de yngre Redaktioner af Fortællingen om Kong Skjold¹.

Den nærmere Forbindelse mellem ovennævnte angelsachsiske Legende og de tilsvarende nordiske Sagnformer skal vi ikke udrede her; det vilde kræve en særlig Undersøgelse. Men det maa være givet, at naar vor Hardeknud, Fundneknud, Trælle-Knud — Gorms Fader — lever i Traditionen som et Hittebarn, saa er det, fordi store Hændelser har knyttet sig til hans Navn. Med ham er en ny Æt kommet til Magten², en Genrejsning af Landet har fundet Sted. Hvad der ligger af Virkelighed bag Sagnet, kan da næppe være vanskeligt at se: det er den svenske Olavsæts Fordrivelse, det er »Knyttingernes« Overtagelse af Magten i »regnum Danicum«³.

Man vilde have vanskeligt ved at forstaa, at Gnupa-Sigtrygs Fordrivelse kunde give Anledning til den Art Sagn-dannelser, hvis det her kun havde drejet sig om et lille lokalt Vikingeherredømme nede ved Slien (se ovenfor). Men dette er ikke heller Tilfældet. De seneste Undersøgelser har sat netop dette Herredømme i et langt klarere og mere overbevisende Lys end før, særlig takket være Elis Wadstein og Curt Weibull⁴. Begge har fremhævet den overvældende politiske og økonomiske Betydning, der knyttede sig til Sliegnene i det 9.—10., ja delvis endnu 11. Aarhundrede. Da laa Danmarks Centrum ikke ved Øresund, som

¹ Om Hittebørnssagn i Almindelighed og Skjold i Særdeleshed, se den smukke og overbevisende Afhandling af C. W. v. Sydow: *Seyld Seefing* (Namn och Bygd XII 63 ff.).

² Jfr. Sven Aggesøns Udtryk: »(Is) primus in Dacia functus hoc nomine«. (Gertz: *Script. minores* I 106).

³ »Knyttingerne« er jo netop dem, der regner Ætten fra Fundneknud.

⁴ Elis Wadstein: *Norden och Västeuropa i gammal tid* (1925); Curt Weibull: *Sverige och dess nordiska grannmakter* (1921).

næppe blev berørt af Tidens store Samfærdselsveje og Handel, alle Østersølandes væsentligste Forbindelse med Vesteuropa gik over Jylland og særlig over Strækningen nede ved Halvøens Rod: Ejder-Trene-Sli. Her voksede Slesvig op, her anlagdes Hedeby, Nordens største og stærkest befæstede By i den ældre Middelalder, selve Knudepunktet og Transitpladsen paa den vigtigste Handelsvej mellem Nord- og Vesteuropa. »De konungar, som förmått sätta sig fast i trakten kring Hedeby och härska här under minst tvenne generationer, kunna aldrig betecknas som danska småkonungar vid gränsen eller som herrar öfver ett litet stycke av Danmark. De måste varit mäktiga härskare. Det låter sig icke avgöra, huru stort landområde, som lytt under dem, och det är i grunden en tämligen likgiltig sak, om de härskat öfver en landsdel mer eller mindre. Det väsentliga är, att deras välde varit väldet öfver den trakt, som var det dåtida Danmarks ekonomiska och politiska medelpunkt. Samtiden och den närmaste eftervärlden har levt under intrycket härav, och dessa härskare av svensk ätt ha i belysning härav tett sig för Widukind som för Sven Estridsen såsom danskarnas och Danmarks konungar«¹.

Tilintetgørelsen af dette svenske Vælde og Erobringen af Landets vigtigste Bygder var altsaa Hardeknuds, den nye Kongestamfaders, Gerning. Hvis vi turde stole paa, der laa noget sandt bag Sven Aggesøns Ord, at Ennignup var »Sealendensis bondo«, turde man maaske gaa ud fra, at Svenskerne ogsaa havde haft Magten over Sjælland². Under alle Omstændigheder: det er temmelig uforstaaeligt, hvorledes de har kunnet sidde inde med Herredømmet over Østersøhandelen og Brændpunktet for den — Hedeby — hvis de ikke samtidig har behersket de Farvande, som pløjedes, og de nærmeste af de Kyster, som Skibene fulgte.

¹ Curt Weibull anf. St. 52 f.

² Læg endvidere Mærke til Roskildekrønikens tilsyneladende ganske umotiverede Bemærkning, at Hardeknuds Søn Gorm »sedem regni apud Selandiam constituit«. (Gertz: Script. minores I 18).

At den vendiske Østersøkyst i denne Forbindelse var af ringe Betydning, kom deraf, at der ikke langs den boede søfarende Folk, som kunde spærre Handelsmændene Vejen. Men hvorledes skulde fremmede Erobrere kunne have Slihandelen i deres Haand og Sikkerhed for Forbindelsen med deres svenske Hjemland, hvis de danske Øer ikke var underlagt dem?

Dette faar være, hvad det vil. Endnu efter Hardeknuds korte Styrelse har der været danske Egne, som ikke var genvundet. Det fremgaar med fuld Sikkerhed af Harald Blaatands stolte Ord paa den store Jellinge-Sten: »sa || haraltr : ias : sår . uan . tanmaurk ala«. Det er lokkende at se dem i Lys af Saksens Fortælling: »Da hun [c: Tyre] bar Mands Mod i Kvindebryst, udfriede hun ogsaa Skaane fra Sveavælde og fra de tyngende Skatter, de maatte gælde«¹. Skaane maa ligesom Sjælland have været et næsten nødvendigt Led i Hedebyriget; maaske er det dette, som sidst er genvundet — med Sikkerhed kan disse Spørgsmaal aldrig besvares, og vi behøver ikke her at gisse paa noget bestemt. For vort Vedkommende har alene den Kendsgerning Betydning, at Hardeknud fordrev Olavsætten fra det danske Riges i politisk og økonomisk Henseende vigtigste Egne — det var, hvad der gik umiddelbart forud for Tyre. Og at det endelige Maal først naaedes, da hendes Søn havde »vundet sig hele Danmark« — det var, hvad der gennemførtes i hendes egen Tid og hendes nærmeste Eftertid.

Men der er et tidshistorisk Træk af ikke mindre Betydning, og vi skal derfor i det følgende redegøre for det.

I 934 foretog Henrik Fuglefænger et Angreb paa Kong Gnupa. Togtet og dets Følger har været Genstand for en levende Drøftelse blandt baade nordiske og tyske Forskere²;

¹ Saxo, ed. Müller 482. Sml. Hist. Tidsskr. 8. R. II 376.

² Blandt de forskellige Bidrag er der særlig Grund til at fremhæve flg.: Steenstrup: Danmarks Sydgrænse (1900) 18 ff.; Biereye: Beiträge zur

men vi holder os her til, hvad der har mere almen Betydning for vor Opfattelse af Forholdene ved Grænsen i Tiden umiddelbart efter det nævnte Aar.

Vor Hovedkilde er Widukind, som omkr. 970 skriver: »Efter at Henrik havde besejret alle omboende Folkeslag, drog han med en Hær imod de Danske, der fra Havet plejede at falde hærgende ind i Frisland. Han besejrede dem, gjorde dem skatskyldige og tvang deres Konge Chnuba til at tage imod Daaben«¹.

Hertil føjer vi den korte Oplysning i Aarbøgerne fra Corvej: 934. »Heinricus rex Danos subeit«² og i Aarbøgerne fra Reichenau (uklar paa Grund af den sproglige Fejl): 931. »Heinricus rex regem Abodritorum et Nordmannorum efficit christianos«³.

Og endelig kommer det Vidnesbyrd, som Widukinds samtidige, Liudprand af Cremona, aflægger: »Som den første har denne [o: Henrik Fuglefænger] ogsaa underkastet sig Danerne og tvunget dem til at tjene sig, og derved har han gjort sit Navn berømt blandt mange Folkeslag« . . . Han, »hvis Navn derfor paa den Tid stod i den højeste Glans blandt Italienerne, fordi alene han havde paaført Danerne,

Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrhundert (1909) 18 ff.; Thaemert: Die Kriege Heinrichs I. und Ottos I. gegen Dänemark (1913) (dette dog i kildekritisk Henseende et temmelig værdiløst Produkt, men rummende en Del Oplysninger fra ældre Litteratur); Anne-Marie v. Lilienron: Beziehungen des deutschen Reiches zu Dänemark im 10. Jahrh. (Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLIV 1 ff.); Biereye: Untersuchungen zur Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrh. (Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLVI 1 ff.); Halvdan Koht: Danmark under tysk overherredømme i 10de aarhundred? ((Norsk) Hist. Tidsskr. 5. R. III 413 ff.); Elis Wadstein: Norden och Västeuropa i gammal tid (1925) 131 ff.

¹ »Cum autem omnes in circuitu nationes subiecisset, Danos, qui navali latrocinio Fresones incursabant, cum exercitu adiit vicique, et tributarios faciens, regem eorum nomine Chnubam baptismum percipere fecit«. (M. G. H., ed. rec., 50 f.).

² Pertz: Script. III 4.

³ Se Bemærkningerne hos Steenstrup: Danmarks Sydgrænse 43.

som hidtil ingen havde undertvunget, Krig og havde gjort dem skatskyldige«¹.

Disse Vidnesbyrd om Henriks Tog og Resultaterne af det bærer i sig selv Paalidelighedens Præg, og Forskerne har heller ikke tvivlet om deres Sandhed. Men alligevel er man naaet til ret forskellige Opfattelser af, hvad det egentlig var, der skete.

For Steenstrup har Kong Henrik »vundet en heldig Seir over en dansk Smaakonge ved Grænsen. Men den Konge, som han overvandt, var ogsaa en Fjende af Danmarks Konge, og Gorm har hurtigt tilegnet sig hans Landsdele«². Om nogen Skatskyldighed for Gnupas Vedkommende lige overfor Kong Henrik taler Steenstrup ikke. Det vil af alt det foregaaende være klart, at denne Opfattelse ikke kan holde Stik.

Biereye samler sin Forstaaelse af Kilderne i følgende Ord: »Heinrich I hat gegen den König des südjütischen Reichs, Gnupa, dessen Scharen in Friesland raubend einzufallen pflegten, Krieg geführt. Durch den ersten Zusammenstoss von der Aussichtslosigkeit eines weiteren Kampfes überzeugt, hat Gnupa durch Zahlung eines Tributs und Annahme des Christentums seinen Thron gerettet«³. Heller ikke dette kan give et rigtigt Billede af Begivenhederne, fordi det »regnum Danicum«, hvorover Gnupa herskede, ikke kan kaldes et »sønderjysk Smarige (Teilreich)«.

Anne-Marie v. Liliencron bygger sin Fremstilling tilige paa Adams og Tietmars Vidnesbyrd, og hun føres derved ud i ganske haabløse Kombinationer, som der ingen Grund er til at referere. Man vil finde dem imødegaaet af

¹ Liudprand: Antapodosis III 21 (ed. rec. 62): »primus etiam hic Danos subiugavit sibique servire coegit; ac per hoc nomen suum multis nationibus celebre fecit. . .« III 48 (76): »Cuius ex hoc apud Italos nomen maxime tunc clarebat, quod Danos nulli ante subiectos, solus ipse debellaret ac tributarios faceret«.

² Danmarks Sydgrænse 48.

³ Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLVI 13.

baade Biereye og Koht. Ved Siden deraf ledes hun imidlertid ind paa Betragtninger, som ikke er helt uden Værdi.

Hun ser i Widukinds og Liudprands Ord et Udtryk for Bevidstheden om, at Henrik ved sit Tog har grundet et virkeligt Herredømme over Danerne, og hun minder i denne Forbindelse om Kejser Ottos berømte Immunitetsbrev af ²⁶/₆ 965. Kejseren maa, siger hun, have været overbevist om sine Rettigheder med Hensyn til de jydskes Bispedømmer, og Erkebiskop Adeldag maa have delt hans Opfattelse. Men i saa Fald har der ligget en Realitet bag denne Opfattelse, og Forfatterinden søger den i det Resultat, Kong Henrik opnaaede paa Toget i 934. Ved den Lejlighed er der blevet grundlagt et tysk Overherredømme over Danmark, og Harald Blaatand har anerkendt det. Alligevel har Kejseren dog ikke blandet sig i Danmarks indre Forhold — f. Eks. i Haralds hjemlige Kampe. »Harald war seinem Volk gegenüber souveräner Herr, dem Römischen Reich aber zu Tribut verpflichtet«¹.

Der er noget baade rigtigt og vrangt i denne Fremstilling. Den rette Opfattelse af Immunitetsbrevet af 965 hører til Tidsalderens mest omstridte Spørgsmaal; men jeg ser ikke rettere, end at v. Liliencron i en vis Henseende tolker Dokumentet, som det maa tolkes². Der ligger sikkert bag dets Ordlyd en Forestilling om, at Kejseren har haft Rettigheder og Krav at gøre gældende paa dansk Grund, om man vil altsaa en Forestilling om, at han besad en Overhøjhedsret, og det er vel endog rimeligt, som v. Liliencron vil det — at Harald har bøjet sig for hans Krav, og at hans Gavesending til Kejseren i 973 skal opfattes som en Indbetaling af Tribut. Men der foreligger ingen Grund til at tro, at disse Forhold har deres Oprindelse i Henrik Fuglefængers Tog en Mandsalder forud i Tiden, at en tysk Overhøjhed med andre Ord skulde have været anerkendt

¹ Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XLIV 24.

² Hendes diplomatariske Undersøgelse maa vist siges at have fjærnet alle Tvivl om Brevets Ægthed.

eller dog forudsat helt fra 934 til 983, da den vitterligt maa være ophørt. Det forekommer mig, at Halvdan Koht langt snarere har Ret i at se baade Immunitetsbrevet og Tributbetalingen i Lys af Løfter, som Haralds Daab kort forud kan have ført med sig¹.

Dette rokker imidlertid ikke Widukinds og Liudprands Ord, at Henrik tvang Gnupa — Danerne — til at betale ham Skat. Vi har absolut ingen Grund til at tvivle om Rigtigheden heraf. Det er jo ogsaa en fuldt ud naturlig Følge af et sejrrikt Hærtog. Og Betydningen af denne Skatlægning træder tydeligt frem, naar vi holder os for Øje, hvad der ovenfor blev sagt om det »regnum Danicum«, Gnupa raadede over. Man har været uden Forstaaelse af Liudprands stærke Lovprisning, da man gik ud fra, at Henrik kun havde overvundet en Smaakonge ved den danske Grænse. Helt anderledes stiller det sig, naar vi nu ved, at det var selve Danerne, der besejredes.

Her har Wadstein yderligere paa en meget oplysende Maade redegjort for, hvad Sagen egentlig har drejet sig om. Lige indtil Henriks Tid var det i det dansk-frankiske eller det dansk-tyske Spørgsmaal os, som truede Naboriget, og ingen frankisk eller tysk Hersker havde vovet »genom ett infall i Danmark försöka täppa till själva huvudutloppet för den vikingaström, som utgöt sig över hans rike«. Det skete først, da Henrik undertvang Gnupa. »Därmed lyckades han också — och här i ligger, enligt min mening, den stora betydelsen av Heinrichs seger — att få herraväldet över det område, där de danska och de östnordiska vikingarnas stora utfartsled till hans kustar gick fram, området mellan Slien och Eidermynningen, dessa nordbors »dörr till havet«. Sedan Heinrich betvingat Gnupa, begagnade han nu uppenbarligen samma taktik, som hans företrädare flera gånger brukat mot nordiska vikingainfall: han använde en nordbo — som ju redan stod i fientligt förhållande till danskarna — som gränsvakt mot

¹ (Norsk) Hist. Tidsskr. 5. R. III 415.

dessa. Trots sin seger frántog Heinrich icke Gnupa det rike denne innehade, utan lät honom sitta kvar som konung under hans överhögheit, med skyldighet att till honom erlægga skatt. Dessutom tvang han Gnupa att låta döpa sig och isolerade honom därigenom ytterligare från sina nordiska grannar¹.

Denne Tolkning er fuldkommen nøgtern. Den skjuler intet, som Kilderne opgiver, og lægger heller intet til, som ikke logisk følger af deres Ord. At Danerne er lagt i Skat — det er givet. At Gnupa fortsat har hersket trods Nederlaget, er sikkert. At det for Vesteuropa vilde betyde Handelsfred og stærk Aftagen af Vikingestrømmen, hvis Kejseren holdt Sli og Ejder i sin Haand, er indlysende. Meget nær ligger ogsaa den Antagelse, at Gnupa i dette FormaaIs Tjeneste har skullet spille samme Rolle som før ham f. Eks. Rørik eller Godfred i Frisland. Og at under alle Omstændigheder den Udvikling, Tingene havde taget, maatte gøre Gnupas Herredømme endnu mindre vellidt af det Folk, hans Fader havde betvunget med »Vold og Vaaben«, siger sig selv. De hurtigt følgende Begivenheder taler forøvrigt deres tydelige Sprog. Ligger ikke netop de politiske og økonomiske Følger af Gnupas Nederlag bag det bratte Fald, som ramte ham og hans Æt, da »Knytlingerne« »vandt sig hele Danmark«?

Vi kan jo være saa forsigtige, at vi undlader denne rimelige Slutning; men vi kan ikke tvivle om, at Henriks Overherredømme og hans Skattekrav har været med til at give vor hjemlige Tilværelse dens Præg i Tiden efter 934. Hans Død i 937 og den stærke indre Tvedragt i hans Søn Otto I's begyndende Kongetid har selvfølgelig paa ny ændret Forholdene ved vor Sydgrænse, og vi træffer faktisk ingen Antydning af, at Otto har søgt at indkræve Skatten. Kravet er vel som saa meget andet gaaet til Bunds i den herskende Forvirring. Det er ogsaa meget muligt, at det netop er Svækkelsen af det østfrankiske Rige, som har aabnet for

¹ Anf. St. 133 f.

Sluserne og ladet Hardeknud tage Kampen op med Olavsætten. I hvert Fald er det uimodsigeligt, at man har husket, hvad der var hændt i 934 — meget længere end til Gorms Død omkr. 950. I hele Tyres Dronningetid har det været Hverdagsviden for Folk, at Kong Henrik kort forud havde lagt Haand paa Landets Hoveddel og taget Skatter af Kong Gnupa — og at Gorm efter sin Faders Sejre stod som Gnupas Arvtager, truet af den samme Fare, om den skulde nærme sig paa ny, frigjort for den, hvis han magtede at tage Kampen op imod den.

Dette er ingen Konstruktion. Det er en simpel Fremstilling af de Vilkaar, som en kildefast Kendsgerning har fremkaldt med Livets hele Selvfølgelighed. Jeg tror, man vil være paa den sikreste Side, naar man gør sig dette klart, før man forkaster Traditionen om Tyre Danmarksbod.

4. Dronning Tyre og Lady Æthelfled.

Vi skal nu referere de Sagnetræk, som i vor ældste Overlevering knytter sig til Dronning Tyres Bygning af Danevirke, inden vi undersøger, om der mellem dem og Lady Æthelfleds Gerning findes saa stærke Ligheder, at de ikke kan betragtes som andet end Genskær af hendes Daad. Vore Kilder er Sven Aggesøn og Sakse, og af disse er det den første, som udførligst skildrer Dronningens Værk.

Sven begynder sin Fortælling med en Lovprisning af Tyre, »hvem Naturen havde beflittet sig paa at velsigne med utallige Gaver«. Hendes Kinder havde Rosen og Liljen i Forening laant et herligt Purpurskær, hun var kysk, blufærdig, vittig og yndefuld, og hun ejede en saa stor Fremsynethedens Glans, at Nestors Klogskab, Ulysses' Snildhed og Salomos Visdom, ja Tanken om Sabas Dronning faldt Sven ind, da han skulde berømme hende. Men, siger han, »paa hine Tider havde Kejseren Otto gjort sig Danmark skatskyldigt,

saa vidt jeg tror paa Grund af Kongens Ladhed, da denne som vi ovenfor har omtalt, kun trælde for sit Fraadseri og sine Nydelser«¹. Kejseren blussede af Attraa efter Dronningen, han sendte Budbærere, som under Skin af at skulle opkræve Skat skulde forlokke hende og love hende Kejserindeværdigheden, hvis hun vilde skænke ham sin Elskov. Hun bad dem om Frist til Eftertanke; men da Sendemændene trængte paa for at faa Svar, gav hun Kejseren sit Løfte, hvis han vilde eftergive Skatten i tre Aar, saa hun med disse Aaringers Penge kunde sone sin Brøde. Kejseren betænkte sig ikke, han krævede kun, at hun stillede Gidsler for sin Oprigtighed, og tolv ædelbaarne Stormandssønner blev derpaa sendt til Sachsland. »Imidlertid udsendte Dronningen den Kundskab over hele Kongeriget, at alt Folket fra Riget i dets Helhed skulde være stævnet sammen, og de skulde forsamle sig paa een Plet i Nærheden af Slesvig, for at alle de, der havde Hjemsted i Riget, med egne Hænder kunde stræbe at arbejde paa, at der i største Skynding kunde blive bygget et fast Forsvarsværk. Men dem, som trykkedes af Mangel paa Formue, støttede hun med Hjælp af Skattepenge, og paa den Maade udgav hun de Skattepenge, som hun ved List havde opnaaet at faa. Og hun tilstod ikke nogen som helst nogen Særret til at unddrage sig; nej, Ynglinge, Oldinge og fuldvoksne Mænd, overhovedet alle, hvem ikke enten altfor spæd Barndom var til Hinder eller Alderdomssvækkelsens Skrøbelighed holdt borte, maatte arbejde i deres Sved paa det omtalte Forsvarsværk. I den Grad hvilede nemlig Tvangen til at arbejde paa det hele Folk, at alle, baade rige og fattige, som hoveripligtige Fæstebønder maatte arbejde paa Dykningen af hendes Marker og Gaarde; thi som Forholdet den Gang var med Rigets Styrelse, besad vore Konger i hine Tider al Jord i Kongeriget med Husbonds Ret. Saa-

¹ »Temporibus illis Otto imperator Datiam sibimet fecerat tributariam propter regis, ut arbitror, desidiam, quem gule supra meminimus (tantum atque) delitiis inseruire«. (Gertz: Script. minores I 108).

ledes opførte da hun først af alle det saare herlige Værk, som i senere Tider altid har ydet de ligesom ved et Hegn omgærdede Daner det sikreste Værn mod Tyskernes Raseri«¹.

Da hun allerede havde bygget i to Aar, hørte Kejseren Rygter om det mægtige Bygværk. Ved nye Sendebud lod han Dronningen spørge, hvad hendes Hensigt var, og hun svarede, at Muren skulde spærre for Danerne, der vilde forfølge hende, naar hun var draget til Kejseren med Kongedømmets Skatte, mens han til Gengæld vilde have fri og aaben Adgang til at trænge ind hos dem. Dronningen fortsatte med forstærket Iver Arbejdet, og efter tre Aars Forløb var det endt. Værket fik Navnet Danevirke, fordi det var blevet udført og fuldendt ved Danernes Sved.

Saa sendte Kejseren inden længe Riddersmænd op for at hente hende. Men da fik han hendes glatte Afslag og hendes sande Hjertensmening at høre: »Naar I foreholder mig Kongens Ladhed, saa maa I ikke være i Tvivl om, at den aldeles ikke skader mig, eftersom hele Riget adlyder mine Vink, og intet offentligt Retsspørgsmaal og heller ingen privat Retstrætte finder sin Afgørelse uden mit Samtykke, saa at jeg — det maa I vide — paa samme Tid sidder inde med Kongens og Dronningens Æresstillings Magt. Og

¹ »Interea regina per uniuersum regnum mandauit edictum, ut totius regni uniuerso populo corrogato una (prope Slesuik) conueniant, ut ipsi omnes, quorum in regno essent domicilia, propriis satagant manibus elaborare, quatenus (muniminis) firmitudo celerius construat. Illos autem, quos rei familiaris urgebat inopia, census fouit subsidio, taliterque census erogabat, quem dolo impetrauerat. Nec cuiquam excipiendi (se) prerogatiuam impartiuuit, quin iuuenes, senes et adulti cunctique, quos uel infantia tenerior non impediret, uel (senii) defectus non prohiberet, (munimini) prefato insudarent. Quippe adeo obsequendi uniuersos urgebat necessitas, ut omnes, diuites et pauperes, eius agris et fundis coloni culturam impenderent. Nam prout regni regimen obtinuit, ita tunc temporis uniuersam regni tellurem reges nostri iure domini possidebant. Omnium itaque prima construxit opus elegantissimum, quod postmodum Danis, tanquam inclusis indagine, a Teotonica semper rabie tutissimum (prebuit munimen)«. (Gertz: Script. minores I 112).

om Kongen skal I vide, at han har den Ædelbaarenhed at bramme med, at han i enhver Henseende er oprunden af Kongers Æt; lad saa ogsaa være, at han i Magtens Størhed ikke kan ligestilles med Kejseren — han staar dog ikke paa nogen Maade tilbage for ham i kongelig Byrd. Og for nu at slutte med et kort Fyndord, saa vil jeg øjeblikkelig frigøre Danerne for Skattepligtens Trældomsaa, idet jeg aldeles ikke vil vise Jer nogen Underkastelsens Ærbødighed«¹.

Sendemændene tabte Mund og Mæle, Kejseren fik Mel-
ding om Sagen, og Gidslerne maatte bøde med Livet for Dronningens Holdning. »Og at dette vilde blive det endelige Udfald af denne Sag, havde hin saare berømmelige Dronning, der var udstyret ligesom med Indsigt i Fremtiden, virkelig ogsaa længe forud været vis paa; men hun havde anset det for bedre at frikøbe hele Riget for Trældom ved nogle faa Menneskers Død end at trælle sig til døde for Udlændinge. Straks derefter maatte Tyskernes Ærgerrighed, beskæmmet ved, at deres Jubel var vendt om til Sorg, vige tilbage med Bedrøvelse og Jammerklage«².

I Sammenligning med denne Skildring er Saksens Ord forholdsvis faa. Mens Harald var paa Togt i Halland — det var efter Faderen Gorms Død — fik han Bud om, at de Tyske under Kejser Otto var faldet ind i Landet. Han

¹ »Nam quod regis mihi desidiam obicitis, (hanc mihi) haut aduersari (non) ambigatis, cum nutibus meis regnum famuletur uniuersum, et nihil questionis uel controuersie absque nostra terminetur conuenientia, ita ut regis pariter et regine me sciatis honore pollere. Regem enim hac sciatis generositate florere, ut regum undique sit sobole procreatus; unde, licet magnitudini imperatoris potentie parificari non ualeat, regali tamen illi neiticam est inferior prosapia. Et ut breui concludam eloquio, a tributarie seruitutis iugo Danos mox) emancipabo, nullam prorsus subiectionis reuerentiam uobis exhibitura«. (Gertz: Script. minores I 114 f).

² »Nam et hoc illustrissima illa regina, quasi futuri predita scientia, huius rei (fore) exitum diu ante presciuit. Satius enim decreuit totius regni seruitutem paucorum morte redimere quam extraneis ad interstinctionem famulari. Mox Teotonicorum ambitio, in luctum uerso tripudio confusa, dolens recessit et merens«. (Gertz: Script. minores I 116).

kom derfor hurtigt hjem og drog over til Jylland, hvor Kejseren uden Modstand havde naaet Limfjorden og havde »slynget sit Spyd i Sundet«. Da Harald kom, vendte han flygtende tilbage til Ejderen; men den danske Konge trængte ham saa haardt, at Bagtroppens Fører Eppe og mange andre fældedes. »Siden vilde Tyre trygge sit Land, at ingen fremmede i Løn skulde liste sig ind, og hun tog sig for at lægge Vold og Grav tværs over det aabne Land mellem Slesvig og Vesterhavet; og ved at rejse et Værn derpaa byggede hun det fasteste Jordvirke. Siden lod Kong Valdemar og Danefolkets Ærkebisp Absalon af lignende Kærlighed til Fædrelandet bygge en Mur af brændte Tegl derovenpaa; thi de vilde hellere med et nyt og stærkere Bygværk bøde paa det gamle faldefærdige Virke end lade den skrøbelige Vold ligge og fremtidig synke mere og mere i Grus. De brugte det forrige Virke til Grundvold, fuldførte med Mands Snille den modige Kvindes ufuldendte Værk, og skilte sig saa meget bedre fra deres Arbejde, som de viste sig Kvinden overlegne i Kraft«¹.

Man maa nu først og fremmest holde sig for Øje, at Sven og Sakse er samtidige, om end den ene skriver en Smule senere end den anden. Den Forskel, som findes mellem deres Beretninger, kan altsaa ikke skyldes, at Traditionen har forskudt sig, fra Sven skrev, til Sakse gjorde det. Den kommer af en forskellig Behandling og Opfattelse af det givne Stof — muligvis ogsaa deraf, at

¹ »Post hæc Thyra, quo patriam a clandestinis exterorum irruptionibus tutiorem præstaret, quantum a Slesvico ad occidentalem oceanum patet, vallo fossaque proscindere aggressa est, superque jacto aggere tenacissimi operis terrenum molita est munimentum. Cui postmodum Waldemari regis Absalonisque, Danicæ gentis antistitis, consimilis erga patriam pietas murum cocti lateris superjecit, uti potius veteris valli occiduos lapsus solidior novæ molis structura reficeret, quam debilem ejus situm crebrior in posterum ruina submitteret. Siquidem priori munitione fundamenti loco usi, imperfectum fæmineæ virtutis propositum virili prudentia compleverunt, tanto excellentius opus edentes, quanto se muliebri noverrant industria clariores«. (Saxo, ed. Müller, 481 f.).

den ene har ladet sin Skildring influere af Forbilleder, som den anden ikke har taget Hensyn til.

Forskelligt er først og fremmest Tidspunktet. Ifølge Sven bygger Tyre Danevirke, mens Gorm endnu løj og lad sidder paa Kongestolen. Sakse derimod henlægger Værket til efter Gorms Død, men sætter forøvrigt ikke — hvad man ofte ser anført — Harald Blaatands Navn i direkte Forbindelse med det.

Dernæst er Anledningen forskellig. Sven lader det være en List, hvorved Dronningen paa samme Tid frigør sig selv for Kejsereus elskovssyge Bejlen og det danske Folk fra Skattetrykkets ulidelige Trældom. Sakse gaar ud fra, at det efter Kejser Ottos Indfald rejses, for at man senere kan undgaa nye Overrumplinger.

Og endelig er Udmalingen forskellig. Svens Fortælling er lige saa blomstrende og romanagtig, som Sakses er knap og saglig.

Men af ikke mindre Betydning er det at fastholde Fællestrækkene: Hos begge er det kun Tyres Navn, der forbindes med Værket, og hos begge er det Forholdet til Kejser Otto, som fremkalder det.

At dette sidste er urigtigt, er ofte paavist¹. Fejltagelsen stammer fra Adam af Bremen; men begge Forfattere tager som før nævnt paa dette vigtige Punkt ikke ens paa Sagen. Sakse gaar simpelthen ud fra Adams urigtige Meddelelse — Sven taler i Stedet for om Kejsereus Skattekrav.

Hvis vi nu af Svens lange og livlige Skildring bortskærer, hvad der er hans egen Udpyntning — o: hele den eventyrlige Bejlerhistorie og alt, hvad dertil hører — og hvis vi ligeledes udelader Kejsernavnet Otto, som altsaa ikke hører hjemme her, bliver der tilbage følgende:

- 1) Danerne skal skatte til den tyske Kejser.
- 2) Dronning Tyre frigør dem for Skatten ved at rejse Danevirke.

¹ Se f. Eks. Biereye Beiträge zur Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrh. (1909) 32 ff.

- 3) Hun gør det, mens Gorm, sløv og ørkesløs, ingen Part har i Gerningen.
- 4) Selv nyder hun i Befolkningen kongelig Ære.
- 5) Arbejdet udføres af hele Rigets Befolkning, og Volden faar deraf Navnet Danevirke;
- 6) men Dronningen hædres for Daaden ved sit stolte Tilnavn.

Vi vil efter denne Oversigt over den danske Tradition hos Sven og Sakse se, hvad der berettes om Tyres navnkundige samtidige, Lady Æthelfled af Mercia.

Vor Viden om Æthelfled er i Virkeligheden ret begrænset og indskrænker sig hovedsagelig til enkelte Oplysninger om hendes Borgbygninger og Kampe.

Hun var en Datter af Alfred den Store og ægtede Ealdormanen af Mercia, Æthelred, hvem hun overlevede i seks Aar. Muligvis har hun paa Grund af sin kongelige Byrd været jævnstillet med ham og delt hans Styre; men noget sikkert Grundlag for en saadan Opfattelse har man dog ikke¹. Efter Kong Alfreds Død 901 beholdt Æthelred Mercia, og enten han eller hans Hustru har vel ført Mercierne i Slaget ved Tettenhall og Wednesfield i Staffordshire 911. I hvert Fald fortælles det om hende, at hun bød Sachserne nedhugge hele den Skov, som Hedningene var flygtet ind i. »Først huggede de Skoven ned, og senere dræbte de alle de Hedninge, som var i Skoven. Saaledes lod Dronningen alle Hedninge dræbe, saa at hendes Ry bredte sig viden om til alle Sider«².

At Kongen ikke nævnes i denne Forbindelse, behøver ikke at betyde noget; men naturligvis kan det skyldes, at han — f. Eks. ved Sygdom — har været ude af Stånd til at deltage i Forsvaret mod Hedningene. Paa et tidligere

¹ Den er fremsat bl. a. af Thomas Forester i The Chronicle of Henry of Huntingdon (1853) 166.

² Three fragments 247.

Tidspunkt nævnes en enkelt Gang hun og han som virksomme i samme Sag. Florence of Worcester fortæller, at Chester i 908 blev genopbygget »efter Befaling af Æthelred og Æthelfled«¹; men den tilsvarende Notits i The Saxon Chronicle, som daterer Genopbygningen til 907, omtaler i denne Forbindelse hverken hende eller hendes Mand².

Der foreligger imidlertid et andet Vidnesbyrd, som kunde tyde paa, at Æthelred omkring 911 maa have været syg.

Da Kong Ingemund flygtede fra Dublin — det maa være sket mellem 907(8) og 912 — tyede han først til Angelsey og derpaa til Chester til »Ethelfrida (∴ Æthelfled), Sachsernes Dronning; thi hendes Husbond Ethelfrid (∴ Æthelred) var paa den Tid syg. . . . og det var af den Sygdom, han døde«. Vikingerne bad Dronningen om Land, hun gav Ingemund Jord, og han blev saa begærlig efter at tilegne sig Chester, at han lagde Raad op med Lochlanns og de danske Høvdinge, som han æggede til Hjælp. Men »skønt denne Raadslagning blev holdt hemmelig, fik Dronningen dog Nys derom. Dronningen samlede store Skarer sammen fra hver Kant, og Byen Chester fyldtes af hendes Mænd«.

Saa fulgte en Belejring af Byen. Krigerne inde i Chester blev rædde for de store Skarer, som omringede dem, og »de sendte Bud til Sachsernes Konge, som var syg og netop laa paa sit yderste, for at faa hans og hans Dronnings Befaling at vide. Det Bud, han gav, var, at man skulde levere et Slag udenfor Byen og holde Byporten vidt aaben og udvælge en Flok Kæmper og have dem skjult paa den indre Side. Dersom Byens Besætning ikke skulde sejre i Slaget, skulde de flygte tilbage til Byen ligesom slagne, og naar en stor Del af Lochlanns Krigere var kommet indenfor Byens Port, skulde de Krigere, som var lagt i Baghold,

¹ »Civitas quæ Karlegion Britannice, et Legeceastre dicitur Saxonice, jussu Ætheredi ducis et Ægelfledæ, restaurata est«. (Florentii Wigorniensis monachi Chronicon ex Chronicis, ed. Thorpe, I 120).

² »Her was Lig-ceaster geedneowad«. (The Saxon Chronicle 127).

slaa Porten i efter Fjenden og ikke tænke paa andet end at angribe den Skare, der var kommet ind i Byen og dræbe dem alle«. Dette Bud blev fulgt, der skete stort Mandefald blandt Fjenderne, men alligevel opgav de ikke Belejringen, de byggede Stormtage og lagde Væddere under dem for at bryde Muren ned. »Da sendte Kongen, som laa paa sit Dødsleje, og ligesaa Dronningen Sendebud til de Irer, som fandtes mellem Hedningene . . . for at sige Ierne: »Liv og Helsen ønskes Eder af Sachsernes Konge, som er syg, og af hans Dronning, som hersker over alle Sachserne, og de er overbeviste om, at I er deres sande og tro Venner«. Derfor bad de Ierne om Hjælp og henviste til, at de havde ydet irske Krigere og Klerke ligesaa stor Hæder som sachsiske, naar de var kommet til dem. Ierne gik med Sachserne, ved List blev mange Danske dræbt, og Kampen fortsattes, indtil Belejrerne langt om længe opgav deres frugtesløse Forsøg og drog bort«¹.

Interessen knytter sig for vort Vedkommende ikke til, om denne Beretning er historisk paalidelig, men til det Billede, den afspejler af Lady Æthelfled og hendes Mand: i Fællesskab hersker de i Chester, de raadspørges paa samme Tid, giver tilsammen Svar og sender Budskaber i fælles Ærinde; men Æthelred er bundet af en Sygdom, som bærer mod Døden, og dette fremhæves til Stadighed i Beretningen.

Da han saa gaar bort i 912², møder vi Lady Æthelfled som den, der fuld af Kraft fortsætter Gerningen alene. Hendes Broder Eadward, der siden Faderens Død har maattet kæmpe med sin Fætter Æthelwold om Magten, har ved Kampen i 911 vundet Herredømmet, og 912 inddrager han fra sin Søsters Styre Middelsex og Oxfordshire³. Dette svækker dog ikke Æthelfleds Autoritet, og i de følgende Aar falder hendes berømte Borgbygning: »Scergeat« og

¹ Three fragments 227 ff. Sml. Steenstrup: Normannerne III 37 ff.

² The Saxon Chronicle 129.

³ Smstds. 129.

Bridgenorth i 912, Tamworth og Stafford i 913, Eddisburg og Warwick i 914, Cherburg, »Weardbyrig« og Runcorn i 915¹. I 916 gør hun et Hævntog² ind i Wales, trænger frem til Brecknock og fanger baade den walisiske Dronning og 34 af hendes Mænd³. 918 tager hun Derby fra Danerne og bringer Leicester og York til Underkastelse⁴. Saa dør hun den 12. Juni 918 og bliver begravet i St. Peters Kirke i Gloucester. Hendes Datter Ælfwyn hævder sig i halvandet Aar som hendes Efterfølgerske i Mercia; men op under Jul 919 tager Eadward selv Landet, og Søsterdatteren bliver bragt af Vejen — ned til Wessex.

Dette er i korte Træk de ydre Rammer for hendes Historie. Overalt møder vi hende som en handlekraftig, en ukuelig Fører for Mercierne. Hun forstaar baade at lægge sine Planer og at gennemføre dem med sejt Udholdenhed. Der er intet sagnagtigt Træk i disse den sachsiske Krønikes knappe Meddelelser, og naar Overleveringen begynder at farve Fremstillingen, som f. Eks. i Three fragments, ligger Virkelighedsgrundlaget dog synligt i Dagen. Hun viser Haardhed, ja Ubarmhjertighed, hun er vel underrettet og rede til at møde Angreb, før de endnu er modne til at sættes ind; men hun viser ikke Fremsynethed, Klogskab og Vittighed i den Forstand, som Sven Aggesøn lægger i Ordene om Dronning Tyre, hun prises ikke for sin Skønhed og Ynde, og saa længe hendes Mand lever, ja helt til han ligger paa sit Dødsleje, giver Traditionen ham Lod og Del i Styret. Men sammen med ham nyder hun kongelig Autoritet. Kilderne betegner hende ofte som Dronning, og hun kan i Aktstykker forekomme nævnt Side om Side med sin Mand⁵.

¹ Smstds. 129 f.

² Steenstrup: Normannerne III 59 f.

³ The Saxon Chronicle 130.

⁴ Smstds. 133; Florentii Wigorniensis monachi Chronicon ex Chronicis I 128. Leicesters og Yorks Underkastelse henføres her til 919. Om Aars-tallet se Steenstrup: Normannerne III 60 ff.

⁵ Steenstrup: Normannerne III 54.

Naturligvis er der i en saadan Skikkelse og Skæbne Stof til en lignende Lovprisning som den, Sven helliger Tyre. Vi møder da ogsaa en saadan forholdsvis tidligt — allerede hos Henry af Huntingdon. Hos ham er enkelte Led i det historiske Billede allerede ved at forskyde sig. Han gør f. Eks. Æthelfled til en Datter af Æthelred i Stedet for til hans Hustru, og kronologiske Opgivelser svigter paa et og andet Punkt. Men for os er det selve hans Lovprisning af hende, der interesserer, naar han maler hendes Storhed i Ordene: »Denne Lady skal have været udstyret med en saadan Magt, at hun af somme blev kaldt ikke alene Lady eller Dronning, men endogsaa Konge til Berømmelse og Lovprisning af hendes Herlighed. Og saaledes som det er ment og sagt, vilde hun have overgaaet alle Mænd i Kraft, hvis hun ikke var blevet borttrykket ved en pludselig Død. Derfor fik vi Musen, som giver evigt Ry, til at skænke disse korte Linier til Minde om saa stor en Ypperlighed:

O Elflæda, du mægtige, mandsbesejrende Jomfru,
 Selv du værdig til Mandsnavn skrev for Naturen din Lov.
 Dig en ypperlig Djærvhed gav Hæder i Heltenes Skare,
 Endnu større end de, skønt du som Pige var født.
 Dig alene det anstaar at ændre dit Navn af en Kvinde,
 Mægtige Dronning og Konge, dit Folk har Trofæer du bragt.
 Thi ej cæsarisk Hyldest er nok til din Lov at besynges,
 Hil dig, du Jomfruheltinde, Cæsar vandt aldrig dit Ry¹.

¹ »Hæc igitur domina tantæ potentæ fertur fuisse, ut a quibusdam non solum domina vel regina, sed etiam rex vocaretur ad laudem et excellentiam mirificationis sui. Et ut æstimatum et dictum est, nisi fati velocitate prærepta fuisset, viros virtute transisset universos; unde ad tantæ probitatis memoriam, camenam diurnitatis largitricem vel pauca dicere compulimus:

O Elflæda potens, O terror virgo virorum,
 Victrix naturæ, nomine digna viri.
 Te, quo splendidior fieres, natura puellam,
 Te probitas fecit nomen habere viri.
 Te mutare decet, sed solam, nomina sexus,
 Tu regina potens, rexque, trophæa parans.
 Jam nec Cæsarei tantum meruere triumphii,
 Cæsare splendidior, virgo virago, vale«.

(Henrici archidiaconi Huntendunensis Historia Anglorum, ed. Th. Arnold (1879) 158).

Det vil sikkert være lettere at finde Forskelligheder end Ligheder mellem den dansk-norrøne Overleverings Tyre og den angelsachsiske Æthelfled.

Hvis Forholdet havde været dette, at en dansk Dronning, om hvem man strengt taget ikke vidste stort mere end hendes Tilnavn og hendes Ægteskab med Gorm, i sen middelalderlig Fremstilling var blevet formet som en Personlighed i Æthelfleds Lignelse — en Fæstningsbygger, en Landeværner — hvorfor havde man da ikke givet hende Æthelfleds Egenskaber, men næsten de diametralt modsatte? Hvorfor skildredes hun ikke som en mandhaftig, krigerigsk, mod Fjenderne ubarmhjertig Kvinde, der rensede Landet, hvorfor lod f. Eks. Sakse hende ikke deltage i Kampen mod Kejser Otto, men tilskrev her udelukkende Harald Blaataand Rigets Forsvar? Først efter Kampen omtaler han Tyres Gerning. Og at Adam — Saksens Kilde — ikke nævner hende i Forbindelse med Ottos Hærtog, er jo uden Betydning; thi Adam nævner heller ikke hendes Rejsning af Danevirke. Hvorfor er hun hos Sakse skildret uden ringeste krigerigske Tilbøjeligheder og hos Sven som en Dronning, der sejrer først og fremmest ved Kvindeligt? Hvorfor er hun blevet den overlegne i alle Forhold ved sin Kløgt, sin Fremsynethed, sin Evne til at raade Drømme, sin Ynde og sin Skønhed — lutter Træk, som er uden Forbindelse med Traditionen om Æthelfled?

Og for Gorms Vedkommende: hvis det er Kongedatteren af Mercia, der har formet Tyres Billede, hvorfor er da Gorm blevet saa helt anderledes end Æthelred? Hvorfor staar han ikke virksom ved sin Hustrus Side, helt til Døden kalder ham? Hvorfor er han en løj og lad, en ørkesløs og enfoldig Person — altsaa udstyret med Egenskaber, som ingen Overlevering har tillagt Æthelred?

Vi skal senere se, om der er Træk i den danske Fremstilling af Gorm og Tyre, der kan tænkes at være Laan fra Æthelred-Æthelfleds Historie; men allerede nu maa

det sikkert fastslaas som ganske utænkeligt, at det er denne Ladys og denne Ealdormans Skikkelser, over hvilke den danske Tradition har formet Kongeparret i Jellinge. Naar Gorm er løj, heimsk og stultus, saa er det hjemlig Overlevering, der har tegnet ham saadan — rimeligvis fordi dette Billede ialt væsentligt har svaret til Virkeligheden. Og naar Tyre er vittig, fremsynet og snild, er det — jeg vil ikke driste mig til at sige historiske Træk i hendes Karakter, men i hvert Fald Træk, som ikke er hentet udefra — det er den hjemlige Traditions egne Sagntræk. Vi kan ikke gaa ud fra, at Kendskab til Æthelfeds Gerning har paavirket det Karakterbillede, som Sven og Sakse har givet os af Tyre, og heller ikke, at de to Kvinders Historie er blevet kontamineret med det Resultat, at vi har faaet en dansk Dronningeskikkelse uden sand Rod i folkelig Overlevering, skyggende over en Mand, som havde fortjent en adskilligt bedre Skæbne.

Dertil ligger sandelig Tyres og Æthelfeds Personligheder hinanden altfor fjernt.

5. Den danske Tradition og den historiske Virkelighed.

Man tør vel uden overdreven Uforsigtighed forudsætte, at der paa nogenlunde samme Tidspunkt kan have levet to fremragende Fyrstinder — en dansk Dronning og en angelsachsisk Lady. Man har jo vitterligt Beviser for, at der samtidig har kunnet leve to ypperlige Fyrster. Men i saa Fald er det paa Forhaand tænkeligt — naar disse Fyrstinders Folk forøvrigt har staaet i indbyrdes Forbindelse, endda gennem flere Slægtled — at Fortællingerne om den ene paa et eller andet Punkt kan genspejle Træk, som minder om den anden. Vi har understreget den store Ulighed imellem Tyre og Æthelfled. Er der til Gengæld ikke Grund til at fremhæve nogen Lighed mellem Gorm-Tyre og Æthelred-Æthelfled?

Hos Sakse forekommer den ejendommelige Oplysning, at Tyre var en Datter af Kong Æthelred af England¹. Ellers hedder det sig, at hendes Fader var Klak-Harald, Jarl i Holsten² eller Konge i Jylland³, og tager man Hensyn til, at hendes ene Søn bærer Navnet Knud efter Farfaderen, er der vel Grund til at tro, at den anden netop har faaet Navnet Harald efter sin Morfader. I hvert Fald — med den angelsachsiske Æthelred kan hun intet have at gøre, og her synes det virkelig, som om det er Beretningen om hendes berømte samtidige, Lady Æthelfled, der har fremkaldt Forestillingen hos Sakse. Æthelred, har vi set, blev jo af Henry af Huntingdon fejlagtig gjort til hendes Fader i Stedet for til hendes Mand. Overensstemmelsen er for stor til, at den kan være tilfældig⁴; men Trækket er naturligvis i sig selv ganske uvæsentligt.

Det samme gælder et andet, som kan staa i Forbindelse dermed. Medens Sven Aggesøn ikke kender anden Grund til Gorms Ørkesløshed end hans moralske Skrøbelighed, faar man hos Sakse tillige et andet Billede af ham: vi ser ham i Slutningen af Gormssagaen som en affældig Olding, hvis Liv slukkes kun ved Budskabet om Sønnens Død. Gorm er af Ælde blevet legemlig svag. I The Saxon Chronicle hører vi intet om, at Æthelred skulde have været svagelig eller syg, før han døde. I Three fragments ligger han syg til Døden i Chester, da Byen bliver belejret, og ikke heller heri behøver man jo at se noget Vidnesbyrd om jævn Skrøbelighed. Men hos Henry af Huntingdon er Indtrykket et helt andet: Æthelfled fører Styret i Mercia under sin svagelige (infirmus) Fader, ja det siges udtrykkeligt, at Æthelred ved sin Død har været skrøbelig i lang

¹ »Hic a majoribus conjugalia sacra celebrare permonitus, Anglorum regis Edelradi filiam, Thyram, nuptiali studio insecutus est«. (Saxo ed. Müller 469).

² Jómsvikingasaga, Fornm. Sög. XI 3 (ligesaa de øvrige Redaktioner).

³ Heimskr., Finnur Jónssons Udg. I 93.

⁴ Hist. Tidskr. f. Skåneland IV 387.

Tid¹. Perspektivet er forlænget: det er ikke en enkelt Sygdom, som har grebet ham og knækket ham — han har længe været ude af Stand til at styre Riget. Jeg er tilbøjelig til at tro, at denne engelske Overlevering bevidst eller ubevidst ligger bag Saksens Udmaling af Gorms Affældighed, og at den har været medvirkende til i den norrøne Overlevering at fremkalde Forestillingen om den »gamle« Gorm.

Denne Opfattelse bestyrkes ved et tredje Punkt, hvor Sakse viser Overensstemmelse med den engelske Tradition. I Modsætning til Sven lader han Tyre overleve Gorm². Først efter hans Død rejser hun Danevirke. At det i Virkeligheden var Tyre, som døde først, ved vi med Sikkerhed af Indskriften paa den lille Jellingesten. Naar vi nu tillige erindrer, at Æthelfled overlever Æthelred, og at det netop er efter hans Død, hendes væsentligste Borgbygning finder Sted — er det da ikke rimeligt, at Saksens Beretning ogsaa her paa en eller anden Maade har overført paa Gorm, hvad der kun passer paa Ealdormanen i Mercia? Og er det ikke rimeligt, at det netop er Troen paa Gorms Død længe før Hustruens, som i Forbindelse med hendes Kraft og hans Svaghed fremkalder Forestillingen om en Alderdomssvækkelse? Jeg tror altsaa, at de to laante Træk: Svækkelsen og det, at Tyre overlever ham, tilsammen skaber Tilnavnet »den Gamle«.

Men det vil ikke sige, at Overførelsen af disse Smaatræk først fuldbyrdes hos Sakse. Resultatet skelnes jo delvis i den norrøne Overlevering, og Forestillingen om hans Ælde har da vel allerede været udviklet hen imod det 12. Aarhundredes Slutning. Under alle Omstændigheder er det dog af Interesse at lægge Mærke til, at alle tre laante Ele-

¹ »Edwardi regis anno XVIII. mortuus est Ethered dominus Merce pater Edelfled, qui fuerat diu infirmus, et dedit terram suam filiæ suæ«. (Henrici archidiaconi Huntendunensis Historia Anglorum, ed. Th. Arnold (1879) 157).

² Det siges dog ikke direkte af Sven, at Tyre dør før Gorm.

menter genfindes hos Sakse, og at deres Forbilleder er at søge i den relativt sene engelske Tradition, som afspejles hos Henry af Huntingdon.

Vi vender os nu til Sven Aggesøns Beretning.

Af den udskød vi tidligere de rent romanagtige Træk — Kejsereisens Frierhistorie — og i nærværende Undersøgelse kan vi saa meget des bedre gøre det, som der i alt dette ikke findes det fjærneste, der leder Tanken hen paa Æthelfled. Tilbage bliver det, som vi ovenfor samlede i en Række bestemte Punkter.

Hvad Danernes Skattepligt angaar, gives der ingen Overensstemmelse mellem Svens Beretning og Forholdene i Mercia. Mercia var ikke skattepligtigt til nogen fremmed Fyrste, og Æthelfled kunde derfor ikke ved sin Borgbygning — som Tyre ved sin Rejsning af Danevirke — frigøre Landet. Gorms Sløvhed hos Sven staar i Modstrid med det Fællesskab i Raad og Sind, som Æthelred viser Æthelfled. Naar det om Tyre hedder, at hun lader Danevirke bygge af hele Rigets Befolkning, svarer det i hvert Fald ikke til, hvad vi ved om Æthelfled. Aldrig nævnes det — men derfor kan det naturligvis godt have været Tilfældet; se nedenfor — at hun kalder Indbyggerne fra alle Mercias Egne sammen, naar en Borg skal opføres, eller kun at hun lader Indbyggerne fra en enkelt Del af Landet udføre Byggearbejde i en anden. Og endelig: Æthelfled faar ikke som Tyre noget Tilnavn, der vidner om hendes i Sandhed ogsaa »frelsende Gerning«.

Kun paa ett eneste Punkt er der en Overensstemmelse: baade Tyre og Æthelfled nyder kongelig Ære og Værdighed. Skulde dette ene lille Træk være nok til at gøre den danske Dronning til et Genskær af hendes berømte angelsachsiske Medsøster? Man vilde ved en saadan Antagelse være ude i den rene Urimelighed, og man vilde selvfølgelig være nødsaget til at redegøre for, hvorfor to højbyrdige

Kvinder ikke begge og paa samme Tid skulde kunne tænkes at have nydt den Hæder.

Men er der end ikke positive Træk i Svens Tyre-Billede, som leder Tanken hen paa Æthelfled, kunde vi dog tvinges til at forkaste hans Fremstilling som folkelig og sand Tradition — nemlig hvis ovennævnte Træk stred imod, hvad man forøvrigt maatte forudsætte som givet her til Lands i første Halvdel af det 10. Aarhundrede. Hvorledes forholder det sig med denne Side af Sagen?

Danerne var skattepligtige til den tyske Kejser (Konge), siger Sven Aggesøn. Det var jo netop Stillingen efter 934, saaledes som det er udførligt belyst tidligere i nærværende Afhandling. Men, fortsætter Sven, Tyre forstod ved sin List at undgaa denne Skat i tre Aar, og imidlertid byggede hun Danevirke, som for Fremtiden frigjorde hendes Folk for Aaget. Hvad var det, der skete efter 934? Henriks Død 937 og de første Uroligheder under Otto I ændrede Forholdene ved vor Sydgrænse, saa vi ikke træffer nogen som helst Antydning af, at Skatten vedvarende blev betalt. »Men i hele Tyres Dronningetid har det været Hverdagsviden for Folk, at Kong Henrik kort forud havde lagt Haand paa Landets Hoveddel og taget Skatter af Kong Gnupa — og at Gorm efter sin Faders Sejre stod som Gnupas Arvtager, truet af den samme Fare, om den skulde nærme sig, frigjort for den, hvis han magtede at tage Kampen op imod den«. Kan man kræve en rammere Virkelighedsbaggrund for et Værk som det, Traditionen tilskriver Dronning Tyre? Det er jo i selve Sagens Kærne, hvad der gentager sig paa Valdemarstiden — og hvad der fremkalder et nøjagtigt tilsvarende Værk.

Volden opføres, mens Gorm sidder sløv og ørkesløs i sin Kongsgaard. Lad Traditionen staa ved sit Værd. Den Tiltro, man vil give den, maa i Hovedsagen afhænge af, hvad der ovenfor er sagt om hans Tilnavne.

Selv nyder Tyre i Befolkningen kongelig Ære. Det er et Udsagn, hvis Rigtighed vi aldrig vil blive i Stand til

at bevise, men hvis Urigtighed til Gengæld ikke kan dokumenteres derved, at en anden Fyrstinde samtidig har nydt en tilsvarende Udmærkelse.

Arbejdet udføres af hele Rigets Befolkning, og Volden faar deraf Navnet Danevirke. Skulde dette stride imod, hvad man kunde vente sig i det 10. Aarhundredes Danmark? Det er først paavist af Steenstrup¹, og det er siden understreget af Alexander Bugge², at netop saadan fremmede Tidens Herskere deres Borgbygning. Det er muligt — vel endog sandsynligt — at Æthelfled har gjort det. Det er givet, at hendes Broder, Kong Eadward benyttede denne Arbejdsmaade, idet Sagen ordnedes ganske militært. I 914 opholdt Eadward sig med en Del af Hæren i Maldon i Essex, mens en anden Del efter hans Ordre »tømrede« Witham Borg og en tredie Del »tømrede« »på norðran burg æt Heorotforda«. I 918 drog han med Vestsachserne til Colchester i Østangel og genrejste Borgen der, og mens han selv sad i Passenham, sendte han en Deling af Hæren til Towcester for at omgærde det med en Stenmur. Da dette var gjort, afløstes den af en anden, som byggede Huntingdon. I 920 førte han Mercierne til Thetwell, hvor han bød, at Borgen skulde »bygges, befolkes og bemandede«, mens andre Merciere fik Ordre til at erobre Mancester i Northumberland og genopbygge og bemande det. »Skulde det ikke være paavirkning herfra«, skriver Bugge, »naar efter Sven Aagesøns fortælling alle de danske landskaber deltar i bygningen af Danevirke, saaledes at hver landsdel faar sin del af volden at bygge?«³. Ganske sikkert. Men det falder af sig selv, at vi ikke i Enkelthederne kan fæste Lid til Svens Beretning. I hans Øjne har det været selve det menige Folk, som til daglig arbejdede for Dronningen paa hendes Marker og Gaarde — selvfølgelig en urimelig Forestilling — der i Nødens Øjeblik kaldtes sammen for

¹ Normannerne III 47.

² Vesterlandenes indflydelse 137.

³ Smstds. 244.

at bygge Rigets store Fællesværn. Saadan har vel Svens Samtid opfattet det; men det er næppe rigtigt. »Hæren« kan ligesaa godt her som i England have udført største Delen af Arbejdet, hjulpet af den stedlige Befolkning. Der er intet i dette, som strider imod Tidens danske Forhold. Om Indholdet af »potestas Majestatis« i Vikingetidens Danmark er det sidste Ord endnu ikke sagt.

Naar man belyser Kærnen i Sven Aggesøns Beretning dels ved Æthelfleds Historie, dels ved en Betragtning af de politiske Forhold hos os selv paa Gorms Tid, kan Tvivl om den danske Traditions Sandhed ikke opretholdes. Lad Saksens Skildring paa enkelte, ganske uvæsentlige Punkter bære Spor af engelske Fortællingers Indvirkning — Sven meddeler ikke det ringeste, som peger ud over Landets Grænser. Der behøver intet fremmed Forbillede at søges for hans Dronning Tyre. Hendes Daad begrundes i fuldeste Maal ved den Skæbnebaggrund, hun har haft, og det er selve det Element, som har givet hendes Tilværelse Karakter, som møder os i Svens Beretning. Man skal ikke famle sig frem til et Svar paa, hvorfor Sagnet om Tyre knyttedes netop til vor Sydgrænse. Det var her nede, Rigets Problem laa — som i Godfreds Tid, men nyskabt ved Henriks Tog mod Gnupa. Man har ikke nødig at lede efter den »frelsende Gerning«, som gav Dronningen hendes prægtige Tilnavn. Det knyttedes til hende, i samme Øjeblik hun imødegik Følgerne af den foregaaende Tids Trusler og betryggede Grænsen ved sit Virke, det eneste, der formaaede at bære hendes Hæder frem gennem Aarhundrederne. Arkæologiske Beviser for hendes Voldbygning kan være tvivlsomme nok, og de er derfor forbigaaet i nærværende Afhandling. Henvisninger til, at selve hendes Samtid var en udpræget Fæstningsbyggeriets Tid baade i England, Frankrig og Tyskland¹, kan være talende nok;

¹ Alexander Bugge: Vesterlandenes indflydelse 241.

de beviser dog intet. Men den Uoverensstemmelse, der er mellem hendes og Æthelfleds Personlighed, udelukker alle Tanker om, at Fortællingen om Tyre kun skulde genspejle, hvad der med Sandhed sagdes om den fremmede Fyrstinde, og det Samfald, der er mellem Landets Vilkaar og Traditionen om hendes Værk, giver det eneste fornuftige Grundlag for Opfattelsen. Hun var her i Rigets Hjerte »Danmarks Bod«.

Det nye norske Værk om Tordenskiold.

AF

A. P. TUXEN.

DET er med store Forventninger, man tager fat paa Læsningen af det omfangsrige, pragtfuldt udstyrede Værk¹. Forfatteren giver nemlig meget store Løfter. I »Forordet« skriver han: »Mit Syn paa Tordenskiold som Sømilitær er — saavidt jeg kan forstaa — i væsentlige Punkter afvigende saavel fra hans Samtids som fra senere Tiders Opfattelse. Netop derfor har jeg søgt paa alle Punkter at dokumentere min Opfattelse og imødegaa andres Fremstilling. Derved er mit Arbejde blevet af mere polemisk Art, end det oprindelig fra Begyndelsen af var tænkt. Og jeg er forberedt paa fortsat Kamp. Men jeg har fundet ikke at burde stoppe ved en ren sømilitær Vurdering af Tordenskiold. Jeg har ogsaa stillet mig den Opgave, at belyse Tordenskiolds Liv og Virke fra et rent nationalt Synspunkt og besvare det Spørgsmaal, hvor vidt vi har Ret eller ej til at kalde ham Norges Nationalhelt. Og ogsaa paa dette Omraade er jeg forberedt paa fortsat Kamp«. I Indledningen hedder det videre: »Hensigten med dette Arbejde er da at give en fuldstændig og historisk Fremstilling af Tordenskiolds Liv og en Undersøgelse af hans Betydning som Norges Nationalhelt. Det er intet populær-historisk Arbejde i Konkurrence med de tidligere fra dansk Haand. Det er en sømilitær Undersøgelse, bygget paa Urkilderne, en Undersøgelse af Matrosen og Admiralen, af Menne-

¹ Viceadmiral Tordenskiold av Olav Bergersen, Kaptein i den kgl. norske Marine. Trondhjem 1925.

sket og Manden som historisk Forgrundsfigur«. Med andre Ord: Tordenskiolds Liv og Virke skal for første Gang optages til videnskabelig Behandling. Der skal bygges paa bar Bund, og Grunden skal først ryddes; ukyndige Bygmestre har for længe siden af daarlige Materialer og paa et usikkert Fundament opført en Bygning, som nu bør forsvinde og give Plads for et solidt Hus, der er Helten og hans Fædreland værdigt. Caspar Peter Rothe hedder den gamle Bygmester, hvis utidssvarende Værk skal og bør forsvinde; ved nærmere Eftersyn viser det sig dog, at noget af det gamle Materiale kan bruges til den nye Bygning; men senere Tidens Forsøg paa at modernisere Rothes Arbejde er faldet temmelig daarligt ud og har ingen Betydning.

Forfatteren har mange Betingelser for at løse den Opgave, han har sat sig: gode faglige Kundskaber, militært Blik, Forskerlyst, Kombinations- og Fremstillingsevne; med utrættelig Flid har han opsøgt, ordnet og behandlet et stort Stof, indsamlet i Litteraturen, i inden- og udenlandske Arkiver; han omfatter sit Emne, sin Helt og sit Land med stor Kærlighed; han har med Vilje anlagt sit Arbejde polemisk, men lader sig under Tiden af sit Temperament rive hen til at bruge Udtalelser om Personer og Forhold, som han ikke kan dokumentere; den kølige Polemiker kommer i Reglen bedre fra det end den, der lader sin Pen løbe varm; Værket vilde have vundet meget, hvis Forfatteren havde været lidt mindre »forberedt paa fortsat Kamp«; selv en Krigshistoriker kan overmaade godt optræde fredssommeligt som Forfatter. Man mærker jo snart, at Kaptajnen ikke er Historiker af Faget; han er ikke tilstrækkelig objektiv, kan ikke skrive sine ira et studio, kender ikke Begrænsningens Kunst, og man har en Følelse af, at han ikke har en tilstrækkelig bred historisk Basis. Det er Skade; for han har haft et fortrinligt, hidtil meget lidet benyttet Materiale til sin Raadighed. Videnskabernes Selskab i Trondhjem besidder nemlig et »Tordenskioldsarkiv«, som det erhvervede i 1797. Det indeholder Journalerne fra saa at sige

alle de Skibe, Tordenskiold har ført, Protokoller over modtagne og udgivne Ordre 1712—1716, en Del Skrivelser fra Tordenskiold, Gehejmeprotokol over hans Korrespondance med højere Myndigheder fra November 1716 til December 1717, en Kopibog, tilhørende Tordenskiolds Dødsbo, Revisionsprotokol med Antegnelser vedrørende »Ormen«s og »Løvendals Galej«s Regnskaber. En Del af Sagerne kendes jo nok hernede gennem Kopibøger, Koncepter og indgaaede Skrivelser; men alt, hvad der vedrører Forholdet til de norske Lokalmyndigheder, findes kun i Norge. I Statsarkivet i Trondhjem har Forfatteren foretaget indgaaende Undersøgelser, og Rigsarkiverne og de store Biblioteker i Oslo, Stockholm og København har han besøgt. Sit Værk har han »udført som fyrabendsarbejde« og har i 4 Aar anvendt sin Fritid og store Dele af sine Nætter derpaa. Trods denne kolossale Flid har Tiden alligevel været for knapt tilmaalt; de Undersøgelser, Forfatteren har kunnet udføre i sit Hjemland, er utvivlsomt grundige nok; men i det danske Rigsarkiv har han ikke arbejdet tilstrækkeligt længe til at trænge til Bunds i Sagerne; paa flere afgørende Punkter er han kommen til et urigtigt Resultat, fordi han ikke har haft Tid til systematisk at gennemgaa alle de Pakker og Protokoller, som kunde indeholde — og virkelig ogsaa indeholder — Stof, der har Betydning for hans Arbejde. Forfatteren har haft altfor travlt med at faa sin Bog ud; havde han ladet den ligge nogen Tid, havde han sikkert beskaaret den en Del, hvad der kun havde været gavnligt, og havde han ikke jaget paa med Trykningen, men givet sig Tid til at læse en omhyggeligere Korrektur, vilde Trykfejlenes Antal være bleven stærkt formindsket. Forfatteren stiller store Fordringer til andre; Fejl og Unøjagtigheder paatales skarpt; han dadler dem, der skriver Peder Tordenskjold i Stedet for Peter Tordenskiold, og han har Ret; fra Erasmus Montanus ved vi, hvor galt det gaar, naar man ændrer Peer til Peiter; men saa har man ogsaa Lov til at kræve stor Nøjagtighed af ham; denne Fordring

er han imidlertid langt fra at honorere. Her er en Buket, indsamlet paa Side 1072: Hvem er den bayerske Kong Ferdinand, der duellerede 1703? og hvem er Emile de Girardine, Victoir Noir, Bulanger og Armand Carrd? Den sidste hed Carrel, de andre Trykfejl er det lettere at rette, og meget at sige har de ikke; værre er det imidlertid, naar Forfatteren lader Valentin Eickstedt dø som General og Overkrissekretær i Stedet for som Gehejmerraad og Amtmand; tilmed faar den stakkels Mand aldrig sit rigtige Navn, men kaldes snart Eichstedt, snart Eckstedt, Eikstedt eller Eicstedt, hvilket er saa meget uheldigere, som de 2 første Navne virkelig bæres af tyske Slægter. Frederik.IV's bekendte Kammersekretær, Andreas Lüders, faar dog imellem sit rette Navn, men kaldes ellers i Flæng Lüdersen Lyders og Lydersen; Løvenørn faar snart v snart w, Judichær kaldes konsekvent Judichæer, Brasck er bleven til Bosch, o. s. v. Hvem er for Resten Hertugen af Welling? (S. 1064). De almindelige Trykfejl lader jeg ligge; nogle enkelte skal jeg dog anholde: de latinske Epigrammer Side 1082 er i høj Grad mishandlede. Lachesis er bleven til Lachefis, esse til effe, lusoris til lusforis o. s. v. Alt dette er ganske vist mindre væsentligt; men den Slags Unøjagtigheder hæmmer i nogen Grad Glæden over alt det nye og gode, som Bogen bringer, og tvinger den kritiske Læser til at være paa sin Post; han føler sig aldrig helt tryg. Forfatteren er selv meget kritisk og aggressiv; det er ganske i sin Orden, at han »dokumentarisk« tilintetgør Rothes urigtige Paastande, og at han energisk protesterer mod Chr. Bruuns bornerte og ganske urigtige Opfattelse af Curt Adelaer; den første, der opponerede herimod var i øvrigt August Bournonville, hvis Ballet: »Cort Adeler i Venedig« første Gang gik over Scenen 14. Jan. 1870; baade i Ill. Tid. og i »Mit Teaterliv« angreb han Overbibliotekaren, »der med stor Flid afklædte min Helt den nu i to Aarhundreder hævdede Berømmelse«. Men det er Tidsspilde at berigtige de talrige Fejl, der findes i I. C. Tuxens populærhistoriske

Arbejder, som ingen Forsker vil benytte som Kilde; de mange Udfald mod Oehlenschläger og E. v. d. Recke kunde gerne have været sparede, og der er ingen Grund til at laste Carit Etlar, fordi han »lænses for Vejret paa en læger Val«, og er uvidende om, at Salomon Baadsmænd var Løjtnant. »Populærhistorikerne« og Digterne har bidraget meget til at vedligeholde Glansen om Tordenskiolds Navn, selv om man maa beklage, at Oehlenschläger ikke har haft Øje for, at Helten ikke var en raa Matros, men en Verdensmand med fine Manerer, og at Recke har forvexlet Admiral Raben med Gabel og har forsømt at sætte sig ind i »Krigsforhørets Akter«, inden han skrev i Berl. Tid. om Danckwardt og Marstrand.

Bogen begynder med en meget udførlig, godt dokumenteret og særdeles interessant Redegørelse for Tordenskiolds Slægt. Faderen, Jan Wessel, var ikke, som Edvard Holm er kommen for Skade at skrive i Danmarks Riges Historie, Skrædder i Trondhjem, men Raadmand, Købmand, Skibsreder, Hus-, Grund- og Godsejer. Om hans Liv og Virke giver Forf. mange Oplysninger, lige saa om hans Hustru Maren Schøller, der overlevede ham i 26 Aar og døde 1742 »højt agtet af sine Omgivelser«; hun havde selv medbragt Formue i Ægteskabet og førte som Enke et gæstfrit Hus paa Godset Ringved. Som Raadmand havde Jan Wessel 165 Rdlr. i Løn, men, naar Forfatteren siger, at man i 1699 kunde købe 55 Køer for denne, og at Summen vilde svare til 27 500 Kr. i 1922, maa jeg gøre opmærksom paa, at Kapitelstaxten for Rug 1699 var 4 Rdlr. 8 β. pr. Tønde¹, saa at Tordenskiolds Fader ikke vilde have kunnet skaffe sin Familie det tørre Brød, hvis han skulde have levet af Lønnen alene. Børneflokket var nemlig meget stor; den endnu bevarede Wesselske Familiebibel giver Oplysninger om 5 Døttres og 12 Sønners Fødsel, og flere har der ikke været; mellem det ældste og det yngste Barn var der 24

¹ W. Scharling: Pengenes synkende Værdi. Kbhvn. 1869.

Aar¹. Tordenskiold rager højt op over sine 11 Brødre; men ingen af dem blev Proletarer; 3 blev Præster, 1 Købmand, 6 Sømænd; af disse blev 1 Kaptajn i Flaaden og Overlods, 1 Kommandør i Rusland og 1 karakteriseret Viceadmiral og Godsejer i Danmark; kun 1 døde som Barn. Det var raske Dreng, som det er højst fornøjeligt at læse om; selv Teologerne var ingen Hængehoveder; den ældste Broder, Christopher, hvis Efterslægt endnu lever, blev efter en stormfuld Ungdom Præst og døde elsket og anset 80 Aar gammel; en af hans Sønner blev adlet under Navnet Tordenskiold. Digteren Johan Herman Wessels Fader var legitimeret Søn af Jan Wessel, Raadmandens ottende Søn. Den yngste af Brødrene, Caspar, gjorde først rigtig Karriere efter at være udtraadt af Tjenesten; han fik som afgaaet Kaptajn Schouthynachts Karakter og blev 27 Aar efter Viceadmiral for at kunne ægte en rig, adelig Enke. Af de følgende Generationer af den Wesselske Slægt giver Forf. mange fornøjelige Skildringer; saa vel medens Tordenskiold levede som efter hans Død blev hans Søkende og deres Børn i høj Grad begunstige af Kongerne, hvad der dog ikke har stemt Forfatteren blidere mod Frederik IV, der »faar være glad, om et Glemselens Slør kan sænke sig over hans Navn«². Det er et slemt »populærhistorisk« Udbrud, som ikke hører hjemme i et Værk med videnskabelige Prætensioner.

Overmaade morsom er Skildringen af Tordenskiolds mangfoldige Amouretter; upartisk fordeler Helten sine Kærlighedsgerninger over de 3 nordiske Lande. I hans Dødsbo findes en Fordring fra en Mand i Larvik i Anledning af,

¹ I Pers. Tidsskr. 8. R. V S. 169—172 behandler Statsarkivar i Oslo E. A. Thomle Spørgsmaalet om Jan Wessels Børn og udtaler, at Kapt. B. har misforstaaet ham, naar han tillægger ham en »autoritativ« Udtalelse om, at J. W. har haft en dødfødt Datter, der blev født 1697. I samme Afhdlg. gøres opmærksom paa et Par andre Unøjagtigheder.

² Side 226; jfr. den ganske overfladiske Karakteristik af Kongen Side 1076.

at den salige Herre fra $^{24}/_{11}$ 17 til $^{30}/_{10}$ 19 har betinget Kammer, Kost m. m. for et svensk Fruentimmer Ingeborg Olufsdatter Strøm; $^{2}/_{5}$ 21 begravnes paa Holmens Kirkegaard Salig Viceadmiral Tordenskiolds uægte Datter, Pernille, fra Vandkunsten, og 1739 jordes i Christianssand »en fattig Pige, som forud var besøvet af Tordenskiold«. Det var nu hendes Adelsbrev, og der var mange flere; utvivlsomt var Tordenskiold Fader til adskillige »Æresbørn«, saaledes kaldes — i det mindste paa Fyn — de uægte Børn, hvis Fader tilhører et højere socialt Lag end Moderen. Om han har haft en alvorlig Kærlighed, faar staa hen. Den meget omtalte »Frøiken Noris«, hvis Portræt findes i hans Lommebog, var for ham vistnok kun »et südskendebarn af Lord Nothingham, en frøiken af 80 000 Pund Sterling«. Man er fristet til at tro, at de gode Herrer, der har slaaet paa dette Parti, har behaget at »plaisantere«. Selv har han aldrig set hende.

Om Tordenskiolds Fødselsaar og Fødested har der hersket Uenighed; af Forf. indgaaende Undersøgelser fremgaar, at han er født 1690 i Forældrenes i 1708 nedbrændte Gaard »paa det sydøstlige Hjørne af Krydset mellem Olav Trygvesensgate og Krambodgaten«. Om hans Skolegang vides intet sikkert; det kan bestemt paavises, at han ikke har været indskrevet i Skrædderlavets Bøger; men der er en Mulighed for, at han har været i Lære hos en Barber eller rettere Kirurg. Forf. mener, at han under Kongens Besøg i Trondhjem 1704 er traadt i Stedet for en af Politiet tilbageholdt Barberlærling, hvis Rejsetilladelse han saa har benyttet. At han er rømt i Forældrenes Fraværelse, indrømmer han selv i et Brev til Kongen af 4. Oktbr. 1715; det kunde han gøre nu, men da han 9 Aar tidligere søgte om at blive Søkadet, fortalte han, at Faderen havde sendt ham til Danmark. Forf. mener, at den unge Wessel har opholdt sig hos Kgl. Konfessionarius Dr. P. Jespersen i 2 Aar til 11. Novbr. 1706, og at han hos ham har faaet sin Karakter dannet »i en religiøs Atmosfære, som aldrig senere forlod ham«, og har »lært en stærk Tro paa og Respekt

for Enevoldsmagten, repræsenteret ved Landsfaderen af Guds Naade«. Forf. antager — vistnok med Rette — at Wessel i 1706 efter Ansøgning om at maatte indtræde i Søkadetskompagniet er bleven opført paa en Expektanceliste, hvorefter han i Novbr. »efter derom underdanigst erhvervede Forlov« tiltraadte en Langfart til Troperne, hvorfra han vendte hjem 20. Juni 1708¹; efter fornyet Ansøgning synes han at være bleven udnævnt til Volontør; den 5. Oktober indsendte han et Andragende om at blive Kadet, som Overkrigssekretæren den 30. Decbr. refererede for Kongen. Kadetchefen Schoutbynacht Christen Thomesen Sehested havde til den ledige Kadetplads indstillet den af Konfessionarius anbefalede P. Wessel eller Joh. Chr. Waldenberg, Søn af Rektoren i Bergen, men da Overkrigssekretæren gjorde opmærksom paa, at Kongen havde givet førstnævnte sit Løfte, skrev denne i Margin: »Fiat Wessel«. Det er altsaa ikke rigtigt, naar det i Dsk. Biogr. Lex. XVII S. 443 anføres, at Sehested havde anbefalet Waldenberg, men udtalt sig køligt om Wessel. Udnævnelsen til Kadet kom 11. Jan. 1709; men dengang havde Wessel tiltraadt sin anden Langfart, hvorfra han vendte hjem i August eller Septbr. 1710; om denne Rejse ved man ikke stort mere, end hvad han skriver i en Ansøgning af 28. Febr. 1711², nemlig at han har været i Ostindien. Forf. mener dog, støttet paa O. A. Øverlands Optegnelser, at kunne fastslaa, at Rejsen er foregaaet med »Fredericus Quartus«, der i Novbr. 1708 afsejlede til Trankebar og i Sommeren 1710 kom til Bergen. Om Wessels Forhold, efter at han som tredje Styrmand var afmønstret fra Ostindiefareren, og til han om Efteraaret indtraadte i sit Nr. i Kadetkompagniet, ved man ikke andet, end hvad han antyder i den omtalte Ansøgning, der lige saa lidt som de foregaaende er skrevet med hans Haand, og hvis Hovedindhold er en Begæring om at blive examineret og derefter ansat som Chef paa en Fregat, der efter Forlydende skulde

¹ Om dette Togt se G. Groves Afhdlg. i Pers. Tidsskr. 3. R. IV S. 151—199.

² I. C. Hirschs Afhdlg. i Pers. Tidsskr. 2. R. V S. 52—66.

til Trondhjem. Det var noget dristigt af en 20-aarig Kadet, der kun havde staaet $\frac{1}{2}$ Aar ved Kompagniet; men han var jo Styrmand og havde 4 Aars Sømandstjeneste bag sig. Nogen Forargelse vakte den unge Mands selvbevidste Optræden ikke; men Sehested udtalte, at han endnu manglede Stadighed og Sindighed, men med Tiden kunde blive en flink Sømand, der, naar hans Forhold som Officer var godt, engang kunde faa Chefskommando. Allerede den 21. Apr. blev han beordret til at gøre Løjtnantstjeneste paa Fregatten Postillon, og den 17. Juli 1711 blev han Officer. I August blev han sendt til General Valdemar Løvendal, der med den norske Hær stod i Baahus Len; i den korte Tid, han fulgte med Hovedkvarteret, erhvervede han sig Generalens Yndest, og der er ingen Tvivl om, at han ved denne Lejlighed blev udnævnt til Chef paa »Ormen«, en af de Snaver, som Løvendal havde ladet bygge i Langesund til Brug for Norges Søforsvar. Forfatteren antager, at Wessel paa denne Rejse har faaet Øjet op for Strømstads og Dynekilens Betydning; Marstrand havde han besøgt paa Nedrejsen fra Bergen.

For at forstaa Tordenskiolds Betydning som Søkriger maa man se ham paa Baggrund af hans Samtid; Forf. har derfor givet en meget udførlig Fremstilling af Søkrigskunstens Standpunkt ved Aar 1700; jeg skal naturligvis ikke paa dette Sted gaa nærmere ind paa dette Emne, men kun gøre opmærksom paa, at der ikke er nogen principiel Forskel paa Land- og Søstrategi; Maalet er det samme: de fjendtlige Stridskræfters Ødelæggelse; Taktikken er et af de Midler, hvorved Strategien søger at naa dette; Forskellen mellem Land- og Søtaktik er af teknisk Natur. »Tilintetgørelsesteorien«, som nu har sejret, kæmpede i det 17. og 18. Aarhundrede en haard Kamp mod »Opplidningsteorien«, som hyldedes af de allerfleste Hær- og Flaadeførere; kun de militære Genier vragede den. Fremstillingen af Søtaktikkens Udvikling i det 17. Aarhundrede er i øvrigt let læselig; nogen samlet Oversigt over Strategiens Udvikling

giver Forf. ikke; han indfletter sine Bemærkninger i Fremstillingen af Begivenhederne; de tyder af og til paa, at han ikke har Øje for, at Strategien maa bøje sig for »Krigens Politik« og til Tider maa sætte sig Maal, der synes sekundære.

Efter dette krigsvidenskabelige Intermezzo tager Forfatteren fat paa Fremstillingen af den Store Nordiske Krigs Historie fra Danmark-Norges Indtræden deri og til det Øjeblik, da P. Wessel bliver aktiv Deltager. Det kan ikke nægtes, at Frederik IV ved Krigens Begyndelse manglede Forstaaelse af, hvad der maatte kræves af ham; men saa forrykt var han dog ikke, at han umiddelbart før sin Indtræden i denne »paa Grund af Pengemangel«¹ udlejede 12 000 Md. til Udlandet. Forf. synes ikke at vide, at »Auxiliærtropperne« traadte i Sømagternes og Keiserens Tjeneste 8 Aar, før de Danske faldt ind i Skaane, og at Afgivelsen af Hjælpetropper var en Følge af den Tids »Defensivalliancer«; Smaastaterne fik Subsidier af Stormagterne for at holde staaende Hære, der i Krigstid helt eller delvis stilledes til disses Raadighed.

Den 9. Septbr. 1711 overtog Peter Wessel Kommandoen paa »Ormen«, som han et halvt Aar efter ombyttede med den langt større og stærkere Fregat »Løvendals Galej«; om disse Skibes Konstruktion, Udrustning o. s. v. faar man for første Gang ordentlig Besked. »Ormen«, der kun førte 5 Kanoner, var intet Kampskib, men »Løvenørns Galej« formaaede, ført af Peter Wessel, at løse Opgaver, hvor Magt skulde mødes med Magt. Skønt Fregatten ikke optraadte i Kamplinien, bidrog dens unge Chef væsentlig til Sejren under Femern 24. Apr. 1715, og fremfor alt skyldes det hans Konduite, at de besejrede Svenskere kun fik Tid til at ødelægge 1 af deres Krigsskibe, medens 3 Orlogsskibe og 2 store Fregatter blev indlemmede i den dansk-norske Flaade. Som Løn fik han den prægtige Fregat »Hvita Ørn« at føre, og da han 11. Maj med sin Prise kom ind til Kø-

¹ Side 225.

benhavn, blev han »med et Slag kendt, ogsaa i Danmark«; fra nu af var det klart, at han maatte frem, for at »Kongen« kunde faa den fulde Nytte af hans Evner og hans Egen-skaber. Naturligvis skaffede de høje Herrers Gunst og hans velgrundede Selvfølelse ham »mange Misundere indenfor Eta-ten«; det er aldrig behageligt at blive gaaet forbi, og er Springeren selvfølende, finder man ham utaalelig og vigtig. I Okt. 1712 blev han Kaptajnløjtnant og i Dec. 1714 Kap-tajn; i alt gik han forbi 60 Formænd.

Beretningen om Peter Wessel som Chef for »Løvendals Galej« fylder 225 Sider, men samtidig faar man en Fremstilling af Krigsbegivenhederne fra Foraaret 1712 til For-aaret 1715. Forf. Kritik er haard og ikke altid helt beret-tiget; han glemmer, at Krigen var en Koalitionskrig; for Danmarks tyske Forbundsfæller gjaldt det i første Linie om at faa Sverige ud af »Riget«; kun naar det havde fast Fod dér, blev det en værdifuld Forbundsfælle for Arvefjen-den: Frankrig. Heri ligger Betydningen af Ødelæggelsen af Stenbocks Transportflaade 1712, og dette er Grunden til, at der blev sat saa meget ind paa Erobringen af Stade, Stralsund og Wismar. Naar Forf. Gang paa Gang paastaar, at »al Søkrigshistorie lærer, at intet værdifuldt opnaas, hvis Lederen træffer sine Dispositioner ud fra det Synspunkt, at han selv ikke skal lide noget«, glemmer han, at de nye-ste Søkrige viser, at den Leder, der benytter sin artilleri-stiske Overlegenhed til at skyde sin Modstander sønder og sammen paa en Afstand, hvor denne ikke kan naa ham, netop opnaar noget højst værdifuldt uden Risiko. En hel anden Ting er det, at man intet afgørende naar ved Ma-nøvrer, men kun ved Slag.

Som Chef for »Hvide Ørn« fik Peter Wessel Lejlighed til at udfolde og udvikle sine glimrende Evner som Sømand og Søkriger; han deltog med Bravur i Felttoget 1715 og erhvervede sin gamle Chef, den gæve Søhelt Chr. Th. Sehe-steds Beundring. I sit mærkelige Brev af 6. Oktober til Kongen fremhæver den 24-aarige Kaptajn med stor Frejdig-

hed sine Fortjenester, fortæller om sin Flugt fra Hjemmet, om sit Ophold hos Dr. Peter Jespersen, der skaffede ham Forældrenes Tilgivelse, om sine Misundere, og gør opmærksom paa, at der i Kongens Tjeneste er større Mænd, der ikke er af saa god Familie som han; han finder sig ikke fuldt paaskønnet efter Fortjeneste, men mener, at andre ikke med Billighed kan fortryde, om Kongen allernaadigst »kaster sin Naade« paa ham. Brevet kan nok oplættes som en Ansøgning om Nobilitering; saaledes forstod Kongen det ogsaa, og den 24. Febr. 1716 blev han adlet med det Navn, hvorunder han nu alene kendes: Tordenskiold.

Det var i Felttoget 1716, at Tordenskiold udførte den Bedrift, der gav ham en Plads blandt den dansk-norske Sømagts bedste Mænd; Forf. har anvendt 110 Sider paa Fremstillingen af dette Felttogs maritime Del; det er Værkets Hovedafsnit, men det er netop det, der frembyder de største Mangler, idet Undersøgelserne i det danske Rigsarkiv ikke har været dybtgaaende nok. Jeg skal ikke give noget Resumé af Felttoget, men henvise til den Fremstilling, jeg har givet i »Bidrag til den St. Nord. Krigs Hist.« Bd. VIII, der vil udkomme i Sommeren 1927, og i øvrigt gøre opmærksom paa de Punkter, hvor Forfatteren er kommen paa Afveje. Naar han (S. 581) meddeler, at Carl XII i Jan. 1716 var rede til med 16—20 000 Md. at rykke over Isen til Sjælland, er det ganske urigtigt; i Skaane stod højst 9 000 Md., hvoraf kun 5 000 Ryttere til Nød var feltdygtige¹.

Efter at have opgivet Planen mod Sjælland vendte Kong Carl sig mod Norge og gik over Grænsen den 8. Marts; den norske Hær, der havde afgivet en stor Del af sit Fodfolk til Danmark, tog ikke imod Slag, men gik langsomt tilbage til en Stilling ved Gjellebæk mellem Christiania og Drammen efter at have efterladt de nødvendige Besætninger i Fæstningerne. Regeringen i København fattede sig hurtigt efter den første Forskrækkelse og traf Forberedelser til at

¹ N. Gyllenstierna til Kongen ³⁰/₁₂ 15 gl. St. (Sv. R. Ark.).

komme Norge til Hjælp; Kongen meddelte den norske Vice-statholder, at han snarest vilde sende en Eskadre med Tropper og betydelige Forsyninger derop; de 3 norske Regimenter i Danmark fik Marcheordre, og de Krigs- og Transportskibe, der skulde bringe Hjælp, blev udrustede og samlede. Den 27. Marts afsejlede »Hvide Ørn« under Tordenskiolds Kommando med Generaladjutant Løvenørn, Generalmajor Grev Sponneck og 3 andre Officerer om Bord til Holmestrand for at støtte den kommanderende General og bringe Kongen Besked om, hvorledes Situationen var. Naar det (S. 588) siges, at der fulgte en Del Kaptajner med, som skulde gøre Tjeneste i Norge, er det urigtigt; de danske Befalingsmænd beordredes først den 4. Apr. og kom den 18. til Norge paa »Højenhald«¹. I de første Dage af April fik Eskadrechefen, Viceadmiral C. C. Gabel, sin Instrux: han skulde bl. a. landsætte de tre norske Regimenter, proviantere Fæstningerne og blokere Gøteborg². Den 10. April kom Gabel til Ankers paa Fladstrands Red³; hans Eskadre bestod af 7 Orlogsskibe og 4 Fregatter fra Hovedflaaden, men han skulde ogsaa have Kommandoen over det norske Skær-gaardsforsvar og de øvrige i Norge hjemmehørende Krigsskibe. Den 14. April var Tordenskiold og Løvenørn paa Hjemvejen fra Norge om Bord hos Gabel, der om Morgenen var afsejlet fra Fladstrand; den 17. landsatte han de 3 norske Rgtr. ved Frederikstad; den 19. konfererede han i Gjellebæk med Overkommandoen, og den 23. blev Moss erobret under udmærket Samarbejde mellem Hærens og Flaadens Førere. Naar Forf. (S. 592) følger Gabel og lader Oberstlt. H. J. Huitfeldt lande Syd for Byen i Stedet for Nord for den, kommer det af, at han ikke har kendt dennes egen Rapport og Skibsjournalerne. Da Gabels Eskadre var kommet op, og Moss var faldet, var Forbindelsen mellem den svenske Hær, der stod ved Christiania, og Moderlandet kompromitteret. Carl XII

¹ Kgl. udf. Expd. 4/4; »Pr. Christian«s Journal 18-10/4.

² Kgl. udf. Expd. 2/4—3/4.

³ Skibsjournalerne.

brød op og marcherede ned mod den svenske Grænse, langsomt efterfulgt af Nordmændene. Der kunde nu blive Tale om en søværts Forbindelse mellem den svenske Hær og Gøteborg, der var Station for en Flaadeafdeling, hvis Fartøjer kunde dække Transportskibene paa deres Sejlads gennem Skærgaarden og sammen med de talrige Kapere besværliggøre Forbindelsen mellem Danmark og Norge og mellem de danske Provinser indbyrdes. Ved at forblive i de norske Farvande og ikke gaa ned til Østersøen, hvorfra den svenske Hovedflaade i Begyndelsen af Maj havde fordrevet Schoutbynacht Ulr. Kaas' meget underlegne Eskadre, indlagde Gabel sig megen Fortjeneste af Norges Forsvar, hvad Forf. ogsaa anerkender. Selv om man kunde blokere Gøteborg effektivt — hvad der i Sejlskibsperioden var umuligt — vilde man ikke derved kunne tilintetgøre de svenske Søstridskræfter; dette kunde kun naas ved at angribe dem i deres Smuthuller eller paa deres Sejlads gennem Skærgaarden. Forf. mener, at Gabels strategiske Begreber ikke var udviklede nok til at forstaa Offensivens Betydning, medens dette var Tilfældet med Tordenskiold; men det er en Fejltagelse, der skyldes Mangel paa Kendskab til Kilderne.

Den 23. April under Kampen om Moss fik Gabel Melding om, at en svensk Transport laa ved Koster i den baahuslenske Skærgaard, og efter Kampen undersøgte han personlig, hvorledes det forholdt sig dermed. »Søndag 26. Apr. Morgen kom jeg om Bord i mit Skib¹, havde voren med min Chaloupe 8 Mile herfra at bese en svensk Transport, liggende i en Havn Styrsund². . . .« I de følgende 4 Dage var der saa meget, der lagde Beslag paa Gabels Arbejdskraft og krævede hans Nærværelse, at han først den 30. kunde beskæftige sig med den svenske Transport. »Fredag 1. Maj Morgen detacherede jeg Kommandør Vibe med 2 Orlogsskibe, 5 Fregatter og Skærbaade for at kupere Fjendens Transport; om Aftenen satte jeg mig i min Chaloupe og roede bag efter

¹ Eskadren laa ved Larkollen Syd for Moss.

² I Skærgaarden, 4 Kilom. S. V. for Strømstad.

og kom Lørdag 2. Maj Morgen til Vibe«. Blandt Fregatterne var »Hvide Ørn«, hvis Chef skulde blive Sjælen i alle Foretagender mod Sveriges vestlige Søgrænse. Af Pladshensyn skal jeg ikke gaa nærmere ind paa Styr Sundsexpeditionen, men henviser til min Fremstilling i Bind VIII; kun skal jeg omtale, at Gabel udtaler sig beundrende om Tordenskiold, »som efter hans sædvanlige Bravur holdt en god Konduite«, og at han slutter sin Beretning om Kampen den 2. Maj med at indberette, at han har beordret Vibe til at indslutte Svenskerne i Styr Sund; naar den svenske Hær i en nær Fremtid har forladt Norge, vil han kaste nogle Tusinde Mand i Land paa Styr Søerne og bombardere de fjendtlige Skibe; han ved meget god Besked om disse, og slutter med at sige: »Havde jeg nu voren saa lykkelig og havde en Par Pramme, en Par Galioter og vores andre Galejer, da skulde den Sag snart voren afgjort. . . .«

Naar Forfatterens Fremstilling af Expeditionen til Styr Sund er bleven ufuldstændig og unøjagtig, og naar han har faaet en urigtig Opfattelse af, hvortil Gabel vilde bruge Pramene, beror det paa, at han ikke har benyttet Skibsjournalerne og ikke har kendt Viceadmiralens Rapport til Kongen af 4. Maj, som er en Dagbog over Begivenhederne fra 26. Apr. til nævnte Datum. Den ligger ikke blandt Admiralens andre Rapporter, men er som Bilag fulgt med Kongens Ordre til Konseillet i København, dat. Glückstadt 9. Maj. Disse Ordre kan man ikke lade uændsede, naar man optræder med saa store Prætensioner som Forf., der »bygger paa Urkilderne«, saa meget mindre, som han ved, at den svenske Historiker Dr. J. A. Lagermark har kendt dem og flygtigt omtalt dem i sin fortræffelige lille Bog: Karl XII. Krig i Norge 1716. (Upsala 1883). Man tør virkelig ikke gaa ud fra, at det danske Rigsarkiv har formøblet dette og et andet lige saa vigtigt Aktstykke, som Forf. heller ikke har kunnet finde. Lagermark har den Uvane at transponere Aktstykkernes Dato til gl. Stil, hvad der ogsaa andet Steds har haft skæbnesvangre Følger for »Tordenskiold«s Forfatter. Naar han saaledes (S. 607) udtaler, at

det, hvis Lagermark har Ret, sandsynligvis er ved Styrsumd, at Gabel har lovet Tordenskiold Kommandoen over en Expedition mod de svenske Galejer, tager han fejl; det skal nedenfor paavises, at et saadant Løfte, der udtrykkelig gælder Dynekilen, blev givet ved en senere Lejlighed.

Den 11. Maj blev Tordenskiold af Gabel sendt med Breve til København, hvortil »Hvide Ørn« ankom den næste Dag. I et af Brevene udtalte Viceadmiralen, at han under ingen Omstændigheder vilde forlade de nordiske Farvande¹. Under Opholdet i København forhandlede Tordenskiold med Admiral Sehested og Konseillet om Norges Søforsvar og Gøteborgs Blokering, og der blev udfærdiget nye Instruxer for Gabel, hvori der — trods Tordenskiolds Nærværelse ved Udarbejdelsen — ikke er Tale om noget Angrebsforetagende mod den svenske Skærgaardsflaade². Det maa bemærkes, at de dertil nødvendige Pramme laa i de pommerske Farvande og ikke kunde komme til København paa Grund af den svenske Flaades Overmagt i Østersøen.

Den 20. Maj afsejlede Tordenskiold fra København med de nye Instruxer. Blokaden af Styrsumd var opgivet den 8. Maj; men den 17. havde Gabel sendt Kommandør Vibe med Orlogsskibene Prins Vilhelm og Fyn samt Fregatten Højenhald til Vigsiden »at hindre Fjenden i at tentere noget med sine Galejer«³. Den 19. Maj Kl. 2. E. M. saa man fra Vibes Skibe indenfor Klipperne og udenfor Dynekilen en Del fjendtlige Galejer og Skibe⁴; herom afgik Melding til Gabel, der med Resten af sin Eskadre krydsede mellem Fladstrand og Marstrand, og den 20. skrev han til Gehejmeraad Sehested, at Vibe lige havde meldt, at Fjenden med sin Flotille og sine Transportskibe var sejlet ind i en Havn,

¹ Afskr. i Gehr. Sehesteds Arkiv: Læg. Adm. Gabel 1715—20.

² Kons. Relat. til Kg. 12/5—14/5; om disse Fhdlg. taler Forf. ikke.

³ »Pr. Vilh.« og »Fyn«s Journ. Disse Skibe havde ikke som af Forf. antaget (S. 625) ligget ved Makø siden den 10. Maj.

⁴ Skibsjournalerne.

der hed »Dynekille«¹. Heller ikke denne Skrivelse har Forf. kendt; ellers havde han ikke (S. 617) udtalt, at man 21. Juni ikke vidste, at Svenskerne var i Dynekilen. Den 22. Maj kom Tordenskiold om Bord hos Gabel, der utvivlsomt har fortalt ham, hvor den svenske Transportflaade laa, og meddelt ham, at han var udset til at angribe den, naar Pramene kom; han vidste jo fra Styr Sund, at Tordenskiold ikke var bange for at løbe ind i de trange Skærgaardsløb og Fjorde. Hertil sigter Tordenskiold, naar han den 21. Juni skriver til Kongen. . . . »Kammerherre Gabel, der for rum Tid haver forlanget mig til den Expedition mod den svenske Flotille og Proviantskibe for Armeen, som nylig er tilbagekommen fra Gottenborg nu ved Dynekilen beliggende, 1 Mil fra Strømstad«². I denne Skrivelse siger Tordenskiold ikke et Ord om, at han er Ophavsmanden til Tanken om en Expedition mod Dynekilen; havde han været det, havde han saa vist ikke tiet stille. Dette Aktstykke har Forf. ikke kendt; gennem Lagermarks Bog³ har han faaet Færten af, at der skulde existere en Skrivelse fra Tordenskiold til Kongen af »10. Juni«; men da Rigsarkivet i Kbhvn. meddelte, at der ikke fandtes nogen saadan, har han slaaet sig til Ro med at beklage, at ogsaa denne Skrivelse er kommen bort. At Forf. ikke har opdaget, hvad der dølger sig i Sehesteds Arkiv eller i Kgl. Ordre til Konseillet er forklarligt, men ikke undskyldeligt, da han jo har villet udgive et Standardværk; men at han ikke har gennemgaaet en saa vigtig og saa let tilgængelig Kilde som »Refererede Sager« er ganske ufatteligt. Naar man ikke kender den meget omtalte Skrivelse, kan man jo nok af »de foreliggende Dokumenter« fastslaa, »at Tordenskiold ikke af Gabel er sendt ned til København for at hente Prammene og Galejerne« (S. 618). »Sendt« er han da heller ikke, bl. a. fordi Gabel, da Tordenskiold var hos ham, ikke kunde disponere over disse Fartøjer; men mundtlig

¹ Gehr. Sehesteds Arkiv: Søtetaten vedkommende.

² Ref. Sag. 10/7 N. 20.

³ S. 73 Note 2.

Aftale er uimodsigelig truffen. Gabel var ikke blottet for strategisk Blik, og, naar han den 6. Juni skriver til Kongen, at han, naar Prammene kommer, vil lægge sig »tæt ind under Gøteborg«¹, betyder det kun, at han med sin egen Eskadre vil blokere Skærgaardsflaadens Basis, medens Tordenskiold udfører sin Mission, hvortil de store Skibe ikke kunde bruges. Den 4. Juli skriver Gabel², at han har modtaget Kongens Ordre af 20. Juni, (som Forf. heller ikke har kendt, skønt den findes i Krigskanc. Kgl. udf. Exped. N. 1327), og udtaler, at han stærkt længes efter Tordenskiold og haaber, at han, naar han faar dennes Skibe, vil være »mere end suffisant mod den Gøteborgske Eskadre«. Forf. slutter heraf (S. 624), at Gabel kun har haft til Hensigt at blokere Gøteborg, »nogen offensiv Plan med den ventede Styrke skimtes ikke«. Havde han kendt Tordenskiolds Skrivelse af 21. Juni og erindret, at en Del af »den Gøteborgske Eskadre« laa i Dynekilen, havde han vel udtalt sig noget anderledes. Men det, at Gabel ikke var en ren Umulighed, formindsker aldeles ikke Tordenskiolds Fortjeneste. Efter Besøget hos Gabel den 22. Maj sejlede han efter Ordre til Staværn for at samle og nedføre en Konvoj; paa eget Initiativ rejste han op til Christiania og formaaede Vice-statholderen til at beordre Gabel til at transportere de ved Fladstrand samlede jyske Batailloner til Norge; den 8. Juni, 2 Dage efter sin Tilbagekomst til København, overbragte han General-Admiralen en Memorial, hvori han bl. a. angav, hvorledes de lige fra Pommern ankomne Pramme kunde anvendes til at proviantere Frederikshald og ødelægge den svenske Transportflaade; den 10. indsender han en supplerende Memorial, og den 12. indberetter han til Krigskancelliet, at han af Gyldenløve er udsét til at kommandere Prammene med flere Fartøjer under en Expedition til Norge; samtidig beder han om en Maanedes Gage til Mandskabet; dette blev bevilget af Kongen, der den 13. Juni beordrede

¹ Krigskanc. Indk. Sager.

² Krigskanc. Indk. Sager.

Tordenskiold til at proviantere Frederikssten; den 18. faar han Sejlordre: som »Formand og ældst Kommanderende« skal han afsejle til Norge med Prammene, Galejerne, et Par Fregatter og nogle Proviantskibe; de platgaaende Fartøjer skal han efterlade ved Koster eller Dynekilen, de øvrige skal sendes til Gabel, hvis Ordre han skal tage m. H. t. at gøre Fjenden al Afbræk i dennes forehavende Dessein. Den 21. Juni indsender Tordenskiold saa den omtalte Skrivelse til Kongen, hvori han udtaler sit Haab om guddommeligt Hjælp »udi mit Forsæt at ruinere dem«, d. v. s. Svenskerne i Dynekilen, hvorefter han, for at undgaa Disputer med de Fregatkaptajner, der er ældre end han, beder om at faa Kommandørkaptajns Karakter; han henviser til de 7 »Aktioner« fra 1715 og til »den temmelige Rencontre« i Styr Sund samt til den lige fuldendte heldige Konvojering af 82 Skibe fra Staværn og slutter med at forsikre, at han ikke søger Forfremmelse for »Charegterens« Skyld, men kun for Kongens Tjeneste. I Ordre af 26. Juni¹ paalægges det Gabel, inden han blokerer Gøteborg »af yderste Evne lade sig være angelegen det forehavende Dessein paa de udi den svenske Havn Dünekilden liggende fjendtlige Skibe og Fartøjer næst Guds Hjælp lykkelig at udføre«. Den Gang vidste man i København, at det nu var umuligt at løbe ind til Frederikshald. Hvem har nu Æren for, at Dynekilen blev Expeditionens Maal? At Gabel fra første Færd har været klar over, at man maatte gaa angrebsvis til Værks mod Fjendens søværts Forbindelseslinie, fremgaar af hans Forhold før, under og efter Styr Sundaffæren, at han har vidst, at Transporten laa i Dynekilen, inden Tordenskiold den 22. Maj kom om Bord til ham, fremgaar af Skrivelsen til Sehested af 20. s. M. At han i den unge Kaptajn har set den rette Mand til Udførelsen af Hvervet, udtaler denne klart nok i sit famøse Brev af 21. Juni. At Tordenskiold har vundet Gyldenløve, og at denne igen har vundet Kongen

¹ Kgl. udf. Expd. N. 1357.

for Sagen, er der næppe Tvivl om. Befalingen af 26. Juni er aggressiv nok.

Den 2. Juli gik Tordenskiolds lille Eskadre under Sejl; naar Gabel fik Underretning herom, vides ikke, men den 7. mellem Kl. 7—8 FM. forlod han sit Flagskib »Prins Christian«, der laa ved Larkollen og roede til Frederikstad; den 8. mellem 8—9 FM. kom han om Bord hos Vibe paa »Pr. Vilhelm«, fra hvis Ankerplads Indløbet til Dynekilen kunde ses¹. Den 7. Juli omtrent Kl. 1 EM. fik Kommandør Vibe fra en Skærbaad Melding om, at der var 12 Sejlere i Søen; han gav Signal til at sejle, men det blev Stille; om Aftenen gik han ud med sin Chaloupe for at faa Forbindelse med disse Skibe, men maatte vende om, før han naaede op til dem; Kl. 3 Morgen den 8. sejlede Kaptajnløjtnanten paa »Fyn« ud med sin Chaloupe; han kom først tilbage Kl. 11¹/₂ FM. og meldte, »at det var vore Skibe, der kom«; men Vibe havde allerede Kl. 6 fra en Brandvagt faaet Melding om, at der laa 11 Sejlere ved »Hersø« d. v. s. »Hellesø«². Til Fremstillingen af selve Dynekilsaffæren har Forf. som Hovedkilde benyttet Tordenskiolds Kopibog, »Hjælperen«s og »Hvide Ørn«s Journaler; derimod har han ikke turdet anvende »en hos Rothe indtaget Skrivelse, som ikke findes i nævnte Kopibog i Trondhjem«; det kunde han nu godt have gjort »uden at risikere noget«; den er nemlig en temmelig korrekt Gengivelse af den med Tordenskiolds egen Haand underskrevne Originalrapport, der findes i Admiralitetets Indkomne Sager 15. Juli 1716. At der ofte er ikke ringe Uoverensstemmelser mellem Originalskrivelsen og Kopibogen, ved enhver Historiker; men da den første Kilde ofte er forsvunden, maa man jævnlige nøjes med den sidste. Jeg skal ikke gaa nærmere ind paa Kampen, men blot berigtige Fremstillingen paa adskillige Punkter. Forf. har ikke kunnet finde nøjagtige Oplysninger om Tordenskiolds Artilleri-

¹ »Pr. Christian«s og »Pr. Vilhelm«s Journaler.

² »Pr. Vilh.«s og »Fyn«s Journaler; det passer ret godt med Forf. Angivelser, der er tagne fra »Hvide Ørn«s Logbog.

styrke; havde han gennemgaaet Krigskancelliets Indk. Sager, vilde han have truffet paa en udførlig Indberetning dat. Bremerholm 6. Febr. 1716, der angiver Bestykningen paa hvert enkelt af Flaadens Skibe; de af ham opgivne Kalibrer er urigtige. »Hjælperen« havde saaledes kun 16 24 Pds. og 22 6 Pds. Kanoner — ikke 46 (36?) 24 Pds. »Arca Noæ« 18 18 Pds. og 2 Haubitser; »Vindhunden« havde ganske vist 18 Kanoner, men deraf var 12 3 Pds., 6 2 Pds., og Fregatten havde altsaa ingen Betydning som Kampskib. Efter Tordenskiolds Beretning begyndte Skydningen Kl. 7¹/₂ FM. og endte Kl. 1¹/₄, da »Stenbocken« strøg Kommandoen; naar man har arbejdet med Fægtningsrapporter, hvad enten det nu gælder Krig eller Manøvrer, ved man, at Førerne — særlig de højeste — aldrig ser paa Uret; langt paalideligere Oplysninger faar man fra dem, der har været i Reserve eller har været Tilskuere; her træffer det sig saa heldigt, at der har været flere interesserede og kyndige Tilskuere til Stede; men dem har Forf. desværre ikke kendt. Kommandør Vibe skriver i sin Journal, at han den 8. Juli i Dagvagtens 6—7 Glas altsaa c. 7¹/₄ FM. saa nogle Skibe staa ind i Dynekilen, og strax begyndte Kanonaden; fra »Fyn«s Top saas en halv Time tidligere »vores Galejer med 2 Pramme og nogle andre Skibe, som var kommen fra København, kom af Søen og holdt ind i Dynekilen«; som rimeligt er, har Tordenskiold angivet Tidspunktet for Ildens Aabning rigtigt. »Hverken i Tordenskiolds Rapport eller i nogen af de tilgængelige Journaler er der med et Ord nævnt noget om, at Gabel var til Stede under Kampen«, siger Forf. (S. 634); baade »Pr. Vilhelm«s og »Fyn«s Journaler er imidlertid let tilgængelige, og det kan jo have sin Interesse at se, hvad de fortæller om den Sag. Vibe skriver: »I Formiddagsvagtens 1ste Glas (8—8¹/₂) kom Admiral Gabel om Bord og hørte det skyde kraftigt i Dynekilen af Pramme, Galejer og Fregatter, som attakerede de fjendtlige Galejer; i 7. Glas (11—11¹/₂) fo'r jeg og Admiral Gabel i min Chaloupe der ind. Sidst i denne Vagt hørte vi ikke

mere Skydning«. En Chaloupe fra »Fyn« fulgte med, og i dette Skibs Journal siges ogsaa, at Skydningen hørte op ved Middagstid. Begge Skibsjournaler fortæller videre, at Admiral Gabel i Platfoden sidst i 1ste eller først i 2det Glas (c. Kl. 4^{1/2} EM.) kom om Bord igen, ledsaget af flere andre Chalouper, der havde været i Dynekilen; de meldte, at vore Fregatter, Pramme og Galejer totalt havde slaget Fjendens Galejer og Skærbaade samt 1 Pram og erobret dem foruden 1 Galej, der var brændt, og 1, der var sænket. Kl. c. 6 fo'r Admiralen Nord paa, medens de 3 Orlogsskibe Prins Vilhelm, Fyn og Delmenhorst fyrede for ham og »løkelig Fictoria« 48 Skud. Næste Morgen tidlig gik Gabel atter om Bord paa »Prins Christian«¹. Fra Frederikstad havde Admiralen sendt Meddelelse om Kampen til Vicestatholderen og fortalt ham, at Kampen var forbi Kl. 12²; og den Tidsangivelse faar vel staa til Troende.

Ængsteligt vaager Forf. over, at Gabel ikke faar ringeste Del i Sejren; jeg derimod vover — skønt det vil skurre fælt i hans Øren — at sige, at Tordenskiold har handlet i Gabels Aand; han har faaet en Opgave, og den har han løst glimrende; han har selv valgt Tidspunkt og Fremgangsmaade, har fortrinligt benyttet de Midler, der stod til hans Raadighed, og har handlet efter Omstændighedernes Bydende paa en Maade, der er hævet over enhver Ros; han har vist sig i Besiddelse af strategisk Forstaaelse og brugt »Sømands- og Soldatskab« i en saadan Grad, at han fortjente at komme frem i forreste Række. Hvorfor maa det ikke erkendes, at der her for en Gangs Skyld er givet et Exempel paa godt Samarbejde? Tordenskiold bliver sandelig ikke en Smule ringere af den Grund. At Gabel efter Dynekilen skulde have haaret Nag til ham, kan ikke bevises, og paa Grundlag af, at »saa mange« har paastaet det, at karakterisere ham som »en meget lille Mand«, turde

¹ »Pr. Chr.«s Journal.

² Dsk. Saml. 2. R. I S. 233.

være noget forhastet; han var ganske simpelt en dygtig Officer, medens Tordenskiold var et Geni.

Om de umiddelbare Følger af Tordenskiolds Bedrift kan der tvistes; Carl XII har næppe tænkt paa at benytte det i Dynekilen tabte Artillerimateriel til en Belejring af Frederikssten i 1716; der var ikke Tid dertil paa Grund af det truende Angreb paa Skaane; da Besiddelsen af Fæstningen imidlertid havde stor Betydning for Svenskerne, gjorde han Natten til 4. Juli et Forsøg paa at overrumple den; men da det totalt mislykkedes, opgav han foreløbig alle offensive Planer mod Norge; den 7. Juli tidlig om Morgenen brød alle de Tropper op, som havde ligget mellem Glommen og Grænsen, og marcherede hen imod Svinesund¹. Tordenskiolds Bedrift fik Kongen til at fremskynde Rømningen af Norge, hvor hans Tropper ikke havde kunnet finde Underhold; Tilførslerne over Dynekilen forslog nemlig ikke ret meget; der var sat en Stopper for et Angreb paa Norge, og Gabels Eskadre kunde gaa til Hovedflaaden, hvor man længtes efter den; at det Skærgaardsmateriel, »som skulde benyttes til direkte Beskyttelse af Transporterne fra Gøteborg til Krigsteatret i Norge«, blev ødelagt, var naturligvis ogsaa af Vigtighed. Side 383—391 bekæmper Forf. ellers i de kraftigste Udtryk alt Skærgaardsmateriel, enten det bruger Damp eller Aarer, og angriber den norske Forsvarskommissions »bærende Idé«. Det ligger dog lidt langt borte fra Tordenskiold! Om det tagne Artillerimateriel ved Forf. ikke Besked (S. 636); detaillerede Oplysninger findes i øvrigt i Kbhvn.'s Tøjhusrgnsk. 1717 og i Gen. kom. Dsk. Kopibog ^{26/1} 17 Nr. 180. De største Kanoner var 18 Pds.

Dynekilaffæren skal absolut være en »norsk« Sejr; der er ingen Tvivl om, at de fleste af Matroserne og Soldaterne var Nordmænd; men, naar Forf. mener, at alle de Officerer, der har udmærket sig: »Dynekilens norske Dreng«, ogsaa var Nordmænd (S. 669), gaar han for vidt; af de Officerer, han nævner, var kun Tønder utvivlsomt

¹ Lagermark S. 73 f.

hjemmehørende i Norge; Grib var (hvad Forf. ved) født i København, men muligvis af norsk Slægt; Henri Clavel de l'Etang var født 1684 i Holland¹; Sivertsen, der i øvrigt hed Sivers, var Broder til den kendte russiske Admiral, der var født i Stade; hans Fader var Skaaning og havde tjent i den danske Flaade². Om »Hvide Ørn«s Chef, Vilh. Lemvig, taler Forf. ikke; hans Fader, Højesteretsassessor P. L., havde taget Navn efter sin Fødeby ved Limfjorden. Trods sin Forkærlighed for Nordmændene kan han dog udtale sig anerkendende ogsaa om indfødte Danske. I og for sig har Spørgsmaalet om Officerernes Nationalitet først begyndt at gøre sig gældende et Stykke ind i det 19. Aarhundrede. Endnu i 1806 stod der i den preussiske Hær 6 danskfødte Generaler, blandt hvilke Heinrich Otto Scheel og Georg Steensen var de mest bekendte. Det tager sig derfor mærkeligt ud, naar Forf. (S. 739) udtaler sig om Tordenskiolds Misundere, at de er »blinde af Had mod en Udlænding, der er dem for overlegen«. Det er atter et »populærhistorisk« Udbrud. Der er sikkert ingen Dansk, der i det 18. Aarhundrede har betragtet Norge som Udland.

Fremstillingen af Felttogene 1717—1719 indeholder meget vigtige Bidrag til den Store Nordiske Krigs Historie. Forholdet mellem den norske Overkommando og Tordenskiold er her for første Gang indgaaende behandlet. Forf.s Undersøgelser vil sikkert faa Betydning ved Udarbejdelsen af niende og sidste Bind af det danske Generalstabsværk; men naturligvis maa man anvende Kritik.

Et helt Kapitel er viet en »sømilitær og national Vurdering« af Tordenskiold. Der er ingen Tvivl om, at han som Carl XII og Krigskunstens store Mestre hyldede »Tilintetgørelsesteorien« og forstod at anvende den. Han kendte Offensivens Overlegenhed og vidste at forberede Angrebet ved at skaffe sig udmærkede Oplysninger om Fjendens Stridskræfter og om de Punkter, hvorimod Stødet skulde

¹ Pers. Tidsskr. I. R. IV S. 307.

² Klingbergs Registre; Dsk. Biogr. Lex. XV S. 617.

rettes. Han havde baade som Skibschef og som Fører for større Kommandoer vist sig som Taktiker af Rang. Om hans »sømilitære« Betydning er alle kyndige Krigshistorikere enige; men paa dette Sted kan jeg ikke gaa ind paa at drøfte Forf. Anskuelser om »Søstrategi« og »Søtaktik«, som er noget ensidige.

Paa den »nationale Vurdering« skal jeg ikke komme ind. Søkrigshistorien er i den lange Periode, da Danmark og Norge stod under samme Konge, fælles for begge Riger; man kan ikke tale om en dansk Søkrigshistorie i Østersøen og en norsk i de nordligere Farvande. Den nuværende danske og den nuværende norske Flaade nedstammer begge fra den fælles dansk-norske og har lige Del i dens berømlige Traditioner og store Minder; Tordenskiold har tilhørt det fælles Officerskorps; hans Minde æres i begge Mariner. »For Nemheds Skyld« skriver danske Historikere ofte »Danmark« i Stedet for »Danmark-Norge«; men gælder det Begivenheder paa den norske Krigsskueplads, er det kun Svenskere, der kalder Nordmændene for Danske.

Bogens Kapitel XIII omhandler Tordenskiolds sidste Leveaar og Død. Forf. har for saa vidt været heldigt stillet, som de Kilder, der skulde indeholde Oplysninger om Behandlingen af den døde Helt, er meget mangelfulde, saa at han har været nødsaget til at ty til Gisninger. Den vigtigste Kilde er Legationssekretær Math. Jessens Skrivelser til Oversekretær i Tyske Kancelli Chr. Sehested. Den 12. Novbr. 1720, samme Dag Duellen havde fundet Sted, udbad han sig fra Hannover Ordre med Hensyn til Liget, som han paa egen Haand lod balsamere og hensætte i Kapellet i Reten Kirke. Den 22. indberetter han, at Tordenskiolds Ven, Kapt. i Flaaden C. Poyart er kommen, og at de sammen har registreret Tordenskiolds Efterladenskaber; den 3. Decbr. indberetter Jessen, at Poyart har meddelt ham, at det er Kongens Vilje, at Liget skal føres til København paa Fregatten »Raa«; hvorfra Kaptajnen ved dette, kan ikke oplyses; hverken Gehejmeregistraturen eller Ausländische Registrant

indeholder noget derom; muligvis har Sehested skrevet privat til Jessen, men dennes Legationsarkiv findes ikke mere; heller ikke i Admiralitetets Arkiv findes noget om dette Emne. Et Par Maaneders Tid før Duellen var »Raa« sendt til de Rygenske Farvande, hvorfra den skulde gaa til Trave for at afhente en højtstaaende dansk Embedsmand, Etatsraad A. Weyse. Paa det Tidspunkt, da der blev Tale om at hjemføre Tordenskiolds Lig, laa Fregatten ved Travemünde. Den 13. skriver Jessen, at han har erfaret, at Tordenskiolds Lig er i Lybæk, og at Kapt. Neuspitzer paa »Raa« venter paa Ordre; Ployart, der er rejst fra Hamborg, hvor han har besøgt sin Familie, medfører forhaabentlig de fornødne Ordre. Men hverken han eller nogen anden fik en saadan Befaling. Man har Lov til at beklage, ja ogsaa til at harmes over, at den danske Regering kunde optræde saa utaknemligt og bornert; den maatte dog kunne overvinde Betænkelighederne ved at vise den store Søhelts afsjælede Legeme al den Ære, der tilkom hans Navn, selv om han havde krænket Landets Love ved at modtage en Udfordring til en Duel. Men selv om Harmen er nok saa berettiget, maa man ikke (S. 1064) med spærret Skrift citere, at »Admiralitetet har forbudt at transportere Liget paa Fregatten«, — for derom staar der ikke et Ord i Jessens Skr. af 13. Decbr. Fregatten blev hjemkaldt den 26. Decbr., da Chefen havde indberettet, at Weyse ikke kunde ventes for det første. —

Den 30. Decbr. kom Tordenskiolds Lig til København paa en Galiot, som Familien havde lejet; allerede forinden havde hans Broder, Schoutbynacht Wessel paa Ravnstrup, anmodet om Tilladelse til, at Kisten i al Stilhed maatte hensættes i Holmens Kirkes Kapel; nogen Ansøgning foreligger dog ikke; paa hans Vegne optraadte Købmand Niels Hjorth, hvis Skr. af 17. Fbr. 1736 indeholder alt, hvad man med nogenlunde Sikkerhed ved om Behandlingen af Tordenskiolds Lig ved dets Ankomst til København. Det maa dog erindres, at den er over 15 Aar yngre end Begivenheden.

Hjorth fortæller da, at han paa C. Wessels Ordre henvendte sig til Admiral Raben og Admiralitetet med Anmodning om, at 2 Officerer i en Vogn i al Stilhed maatte følge Kisten til Kapellet. Efter Hjorths Fremstilling lovede samtlige tilstedeværende Admiralitetsherrer, at det skulde ske paa samme Maade, som det var sket med Kom. Chr. Thomsen Carls Lig, der ogsaa var dræbt i Duel¹. Men Hjorth meddeler videre, at en vis Herre, hvis Navn han ikke nævner, lagde sig i Vejen herfor, og endog henvendte sig til Holmens Præst, der meddelte Hjorth, at han havde flere Mænd imod sig, saa at der ikke kunde blive Tale om at benytte Ligvogn eller om at kaste Jord paa Kisten. En anden høj Herre udtalte overfor Hjorth, at Viceadm. Tordenskiold alle Dage fortjente lige saa stor Ære som Kom. Carl, men fraraadede ham at henvise dertil i en eventuel Supplik. Han fulgte Raadet og ansøgte 30. Decbr. som Fuldmægtig for Arvingerne om, at Liget i al Stilhed maatte flyttes fra det samme Dag ankomne Skib til Holmens Kirkes Kapel, og at Admiral Raben som Kirkens Patron maatte faa fornøden Ordre. Dette blev Dagen efter bevilget af Kongen ved en gennem Kancelliet udfærdiget, af Oversekretær D. Vibe kontrasigneret Ordre. Da Hjorth derefter henvendte sig til Raben, erklærede denne, at Overførelsen skulde ske om Natten i en Chaloupe, og Kisten bæres af Underofficerer, og det fastholdt han trods alle C. Wessels Forestillinger. Den 3. Jan. 1721 blev Kisten af Underofficerer hensat i Kapellet. Selv om man nu ikke, som det hedder i Forf.s temperamentsfulde Sprog (S. 1067), tør sige, at Tordenskiolds Lig blev »luret ned i Gravkælderens under Holmens Kirke, hvor det blev midlertidig henslængt«, var det dog en uvær-

¹ I Dsk. Lov 6. B. 8. C. hedder det: Ingen, som omkommer i en saadan virkelig Duel, maa enten i Kirke eller Kirkegaard begraves, men deres Legeme skal af Skarpretterens Folk bortføres. Kom. Carl faldt imidlertid ikke i Duel; han trak blank for at værgе sig; her var ikke Tale om en overlagt Lovkrænkelse, men om et Slagsmaal (Bidrag til den St. Nord. Kr. Hist. Bd. V S. 71).

dig Maade at optræde paa overfor en af dem, der havde bidraget mest til at skabe Danmark-Norges Flaades store Traditioner; og man forstaar ikke, at den enevældige Konge ikke i dette Tilfælde kunde sætte sig ud over Lovens Bogstav. Forf. mener med Sikkerhed at kunne gaa ud fra, at det var daværende Overkrigssekretær Viceadm. C. C. Gabel, Tordenskiolds falske Ven, der her har taget »en lav, lidenskabelig, sort Hævn«. (S. 1068 f.) For hvad? spørger man; sikkert er det under alle Omstændigheder, at denne Anskuelse er Skyld i Forf. aprioriske Fremstilling af Gabels og Tordenskiolds Forhold i 1716, og at den er urigtig, har jeg tydeligt nok paavist.

Kapitlet om »Skiftet efter Tordenskiold« er behandlet andet Steds her i Tidsskriftet. Det sidste Kapitel: »Slutning« virker som en stille, fredfyldt Aften efter en lang Uvejrsdag, hvor Solen kun en sjælden Gang har faaet Lov til at lyse over Danmark og Danskerne. Med nænsom Haand maler Forfatteren et smukt og sympatisk Billede af sin Helt og søger med stor Veltalenhed at bevise, at det ligner; noget uretucheret Fotografi er det nu ikke; men det skal et Maleri jo heller ikke være; har man forsonet sig med Malemaaden, kan man godt have Fornøjelse af at betragte det, og det er ogsaa det bedste, der foreligger.

Det smukt udstyrede Værk bringer Gengivelser af alle eksisterende Portrætter af Tordenskiold lige fra Denneres berømte Maleri til Goschs Tændstikæsker; Blix' Tegning kunde gerne have været sparet. Blandt de talrige andre Bilag findes Portrætter af hans Paarørende, Billeder af Genstande, der har tilhørt ham, og Kort og Planer over de forskellige Skuepladser for hans Bedrifter; uheldigvis er de ofte anbragte meget langt fra det Sted i Texten, hvortil de hører.

Det har været et stort Arbejde at skrive Bogen om Tordenskiold, men det har ogsaa været et stort Arbejde at læse den; den er for omfangsrig; der er taget for meget med, som godt kunde have været udeladt; der er for mange

og for store Fejl i Detaillen, hvad der er uheldigt i et saa polemisk anlagt Arbejde; jeg har paavist en Del af dem; men der er sikkert flere. I Norge skal Bogen have gjort stor Lykke; danske Læsere vil jævnlige føle sig stødte over de mange Udfald mod Danmark: »Stødet fra den danske Front« o. s. v. Da Forfatteren selv er fuldt overbevist om at have skiftet Sol og Vind lige, maa man tilgive ham og glæde sig over det meget gode og nye, han bringer, og over hans friske og temperamentsfulde Fremstilling; men som Kildeskrift maa Værket omgaas varsomt, og Stikpillerne maa man tage overlegent. Hvad siger ikke Tordenskiolds Frænde:

»Landsmand, Roserne Du tage,
Og af dem Du Honning drage;
Men for alting agtsom vær;
Kom ej Tornene for nær«.

Smaastykker og Oversigter.

1.

Skiftet efter Tordenskiold.

Nogle Bemærkninger i Anledning af denne Sags Behandling i
Olav Bergersen: Viceadmiral Tordenskiold.

Af T. A. Topsøe-Jensen.

Kaptain Bergersen omtaler i sit ovennævnte Værk den Langsomhed, hvormed Tordenskiolds Bo behandledes af Skifteretten, og den for denne Ret beskæmmende Omstændighed, at der ved Indbrud i Skifteretten blev stjaalet et ret betydeligt kontant Beløb af Boets Midler. Hvad Langsomheden ved Boets Behandling angaar, maa man dog ikke lade ude af Betragtning, at det var et ualmindeligt indviklet Bo at opgøre, da dette ikke kunde ske, førend Prisepengens Beregning var endelig afsluttet, alle Skibsregnskaber, der berørte Boet, reviderede og deciderede, og før talrige Processer, hvortil Skiftet gav Anledning, var afsluttede.

Foruden over ovenstaaende anker Forfatteren særlig over: 1) at Tordenskiolds Prisepenge »for det første blev reduceret med over 10,000 Rdl.«, 2) at der ved Kongl. Resolution i 1729 blev taget Bestemmelse om, at de af Fjenden sænkede Skibe ikke maatte medtages ved Beregning af Prisepenge, hvilket fik en stor Betydning for Tordenskiolds Prisepenge for det marstrandiske Bytte, og 3) over den rent ud utrolige Smaalighed, hvormed Revisionen behandlede Tordenskiolds Regnskaber.

Jeg skal her ganske objektivt, og saa godt det kan lade sig gøre paa en begrænset Plads, søge at udrede Hovedlinierne i Rettens Behandling af Tordenskiolds Mellemværende med den Kongl. Kasse og skal derved søge at belyse de ovennævnte Ankepunkter.

Inden jeg gaar over til denne Behandling, maa jeg dog forudskikke nogle Bemærkninger.

Tordenskiold brugte i de sidste Aar af sit Liv mange Penge, dels til privat Brug (Husførelse m. m.), dels til sine Handelsforetagender og til at hjælpe andre med Laan og Gave samt

endelig til den forestaaende Udenlandsrejse. Han modtog derfor — hvad der var en særlig Begunstigelse — forskudsvis Prisepenge, ligesom han ogsaa i Stedet for disse lod sig udlægge Skibe og Ladninger, og endelig købte han paa Priseauktionerne adskillige Varer. Disse Ladninger eller Varer betalte han undertiden kontant, og undertiden lod han Betalingen henstaa til den endelige Opgørelse af Prisepengene, som han jo desværre ikke kom til at opleve.

Da Boet naturligvis var meget interesseret i at faa en Opgørelse af Tordenskiolds Mellemværende med den Kongl. Kasse, anmodede det Admiralitetet om en saadan. Dette imødekom Ønsket ved en Skrivelse af 6. Marts 1724¹ til Søetatens Generalkommissariat, hvori det gjorde opmærksom paa, at en endelig Opgørelse paa det Tidspunkt ikke kunde gives, blandt andet fordi Priseregnskaber for de i Norge behandlede Prisesager endnu ikke var indsendte af Jonas Barth, men at man mente, at Tordenskiold forskudsvis havde oppebaaret mere i Prisepenge m. m., end der tilkom ham, hvilket fremgik af den med Skrivelsen fulgte *Ungefehrlig Overslag paa hvad Prisepenge afd. Viceadmiral Tordenskiold skulle tilkomme og hvad han derimod formenes at have oppebaaret og maa decourteres.*

Da dette Overslag har Betydning for Belysning af de førnævnte »over 10,000 Rdl.« og hele Sagens Behandling, skal jeg af dette gengive en forkortet Extrakt.

Tordenskiold tilgode af	Derimod nydt og maa afdrages
1. Smakken Johannes 183 Rdl. 86 β Galiøth NobisKrug og St. Peter 2046 Rdl. 87 β (Den sidste Post er betalt 1720, om den første er betalt, videsintet i Admiralitetet).	1. Paa denne Post af- gaar for de tvende Galiøther til Kam- merherre Gabel, un- der hvis Kommando de er tagne . . . . . 204 Rdl.
2. Af en Hukkert taget under Kullen . . . . . 100 Rdl. Af en Hukkert taget under Kongsbach . . . 108 — Af en Hukkert kaldet Lykkens Post . . . . . 90 —	2. Efter Walters Beret- ning har Torden- skiold modtaget de- res fulde Værdi 1348 Rdl., der maa derfor afgives, hvad han har nydt udover sin egen Andel . . . . . 1045 —
3. Af 9 Fartøjer, som han i 1717 tog paa Viigsiden . . . . . c. 1000 —	3. Derimod solgt en Ga- liot til Hr. Tomæsen i Drammen for . . . . 1200 —
Summa 1298 Rdl.	Summa 2449 Rdl.

¹ Adm.'s Kopibog 1724.

Skulde have tilgode	Derimod nydt og maa afdrages
Overført.... 1298 Rdl.	Overført.... 2449 Rdl.
4. Af Skibet de Lindeboom..... 288 —	<p>4. Ved en af Adm. Retten fældet, nu til Over Adm. Retten indanket Dom er Kapt. Neuspitzer kendt for rette Opbringer. Hvis Dommen stadfæstes, maa Boet afgive ..... 260 —</p> <p>For 170 Ruller Sejldug, som tilhørte 2 Passagerer. Hvis de ikke er leveret til Proviantforvalter Alsbach, antagelig overtaget af Tordenskiold. Disse Passagerer havde tillige Gods for 3700 Rdl., som Tordenskiold har modtaget, hvorom føres Sag mellem Tordenskiold og Kapt. Neuspitzer, som regnes for ..... 1850 —</p> <p>Endvidere har Tordenskiold og Neuspitzer frataget Kapt. Saur paa bemeldte Skib Proviant og Gods til Værdi 1156 Rdl., hvorfor Tordenskiold har betalt 200 Rdl. altsaa rester paa hans Part ..... 378 —</p>
5. For Skibet Betty Galley kan ham intet anføres, da han har oppebaaret mere end sin Part, og da man ikke ved om Ladningen vil blive reklameret af de Engelske	5. Mr. Walter beretter, at fra Kasserer Weybye er til General-Kommissariatet nedsendt en Ballance Regning herover, efter hvilken Tordenskiold bliver skyldig 1442 —
6. For Ladningen af Skibet Engel Michael... 38 —	6. I Prisepenge er ham betalt 340 Rdl., men da Admiral Raben er kendt for rette Opbringer bliver Tor-
Summa 1624 Rdl.	Summa 6379 Rdl.

Skulde have tilgode	Derimod nydt og maa afdrages
Overført.... 1624 Rdl.	Overført.... 6379 Rdl.
	denskiold at decourtere ..... 305 —
	Endvidere har han modtaget af Ladningen 48 Tdr. Allun beregnet til ..... 480 —
7. For Smakken de Vreede..... 132 —	
8. Af en paa Viig Siden 1719 tagen Eberhard Galley ..... 84 —	8. Heraf alt udbetalt 866 Rdl. og skal alt-saa decourteres .... 782 —
	Desuden købt paa Auctionen for ..... 1156 —
	som Adm. ikke ved om er betalt.
9. Af det Marstrandske og Elfborgske Bytte tilkommer ham..... 7084 —	9. Paa dette har han faaet i Betaling Fregat Elizabeth Galley taxeret for ..... 4315 —
	og dens Ladning ansat til ..... 5204 —
10. For Krudtskibet Junge Jan, hvoraf hans Andel er 3504 Rdl. kan ham intet anføres, da samme 1720 er ham assigneret og betalt	10. Fra denne Post bør efter Adm.'s Resolution afgaa til Maanedsløjtnant P. Willer, som paa Gottenborg Revier tog Skibet ¹ / ₁₀ Del af 4de Parten som udgør . 389 —
8924 Rdl.	
Har saaledes oppebaaret mere end ham tilkommer ..... 10087 Rdl.	
Summa 19011 Rdl.	19011 Rdl.

Oversigten, der kun handler om Priser for Aarene 1717—19, er kun omtrentlig, og Admiralitetet har ganske naturlig ved denne foreløbige Opgørelse søgt at være paa den sikre Side.

Denne Oversigt blev nu af Søetatens Generalkommissariat tilstillet Sø-Etats Fiskalen, for at denne kunde varetage Statens Interesse under Skiftebehandlingen. Fiskalen lagde Overslaget til Grund for sit Indlæg i Skifteretten, der efter en ret udførlig Procedure afgav sin Kendelse den 12. November 1727¹.

Kendelsen gennemgaar Oversigten Punkt for Punkt, idet der dog endnu er tilkommet en som Pkt. 11 angivet Prise.

¹ Findes i Mappen med Bilagene til Sterfboet.

Jeg skal ikke komme ind paa Skifterettens udførlige Præmisses, men nøjes med Konklusionerne, idet Nummerordenen er den samme som i Overslaget.

Prisens Nr. og Navn	Skifterettens Decision
1. Smakken Johannes m. fl.	Gabels Fordring henvises til privat Søgemaal.
2. Kullen, Fortuna og Lykkens Post.	Sterfboet frifindes for Fiskalens Tiltale.
3. De 9 paa Viigsiden tagne Priser.	Denne Post udsættes til nærmere Undersøgelse paa begge Sider, saaledes at de i Sterfboet til Udgift beregnede 1200 Rdl. indtil videre have sit forblivende.
4. Skibet de Lindeboom.	1ste Post. 260 Rdl. Ved Højesteretsdom af 20. Novbr. 1726 er Tordenskiold frifundet for Neuspitzers Tiltale, og Tordenskiold er altsaa rette Opbringer. 2den Post. 170 Ruller Sejldug. I Følge ovennævnte Højesteretsdom tilkommer der yderligere Sterfboet 576 Rdl. 78 i Priisepenge for Sejlduget.
5. Skibet Betty Galley.	3die Post. Angaaende Utfall's øvrige Fordring paa 1850 Rdl. er Tordenskiold ved fornævnte Højesteretsdom aldeles frikendt.
6. Skibet Engel Michael.	4de Post. Kapt. Saur's Fordring afvises, og han henvises til privat Søgemaal.
7. Smakken de Vreede.	Boet frikendes for Fiskalens Tiltale.
8. Eberhard Galley.	Boet frikendes for Fiskalens Tiltale. Intet at bemærke.
9. Det Marstrand-Elfborgske Bytte.	Auktionspengene 1156 Rdl. er ikke indbetalt og skal altsaa decourteres. Først eragter Retten, at Fregatten Elisabeth Galley vil være at anse for en Købmandsfregat. Om Vurdering af Skibet til 4315 Rdl. er ingen Disput. Ved Kongl. Reskript til Admiralitetet af 18. September 1719 er »Skib og Ladning allernaadigst forundt Viceadmiral Tordenskiold saaledes at dens fulde Beløb skulde hannem udi hans tilgodehavende Priis Penge vorde decourterede«. Ladningen var vurderet til 5204 Rdl. Tordenskiold angiver, at den paa Grund af Ødelæggelse af Søvand kun var 3762 Rdl. værd. Uagtet Retten mener, at Tordenskiold burde have ladet Ladningen omvurdere, udtaler den dog, at hans Opgivelse og Toldsedlerne skal lægges til Grund for Vurderingen af Ladningen, hvorfor Boet paa denne

Prisens Nr. og Navn	Skifterettens Decision
10. Krudtskibet Junge Jan.	Post kun skal tilsvare 3890 Rdl. i Stedet for 5204 Rdl. Retten udtaler, at Maanedsløjtant P. Willer allerede har faaet sin Part, hvorfor Sterfboet frifindes.
11. Smakken de Hoop (ikke medtaget paa det »Ongefehrlige Overslag«).	Der tilkommer Sterfboet paa denne Post et Beløb af 28 Rdl. 43 $\frac{1}{2}$ β .

Det samlede Resultat bliver altsaa, at Sterfboet i Stedet for 10,087 Rdl. 41 β efter foranstaaende Decisioner er skyldig til Hans Majestæts Kasse et Beløb paa 1941 Rdl. 43 $\frac{1}{2}$ β .

Som man vil se af ovenstaaende Decision, blev Tordenskiolds Bo af Skifteretten værget mod uretmæssige Angreb fra forskellig Side. Enkelte Poster henvistes til privat Søgemaal, og Post Nr. 3 udsattes til nærmere Undersøgelse. Med Hensyn til Fregatten Elisabeth's Ladning maa man indrømme, at Skifteretten endog har optraadt med megen Hensynsfuldhed imod Boet.

Sagen var altsaa paa det Tidspunkt (Novbr. 1727) endnu ikke moden til endelig Afgørelse, da forskellige Oplysninger manglede, og adskillige Processer maatte føres, men Utaalmodigheden blev større og større, ikke alene hos Tordenskiolds Arvinger, men ogsaa hos alle de Søofficerer, der i Modsætning til Tordenskiold ikke havde faaet noget af deres Tilgodehavende af Prisepengene. For nu at faa Sagen endelig sluttet, bestemtes det ved Kongl. Resolution af 11. April 1729¹ paa Admiralitetets Memorial af 11. Marts s. A.¹, at der skulde nedsættes en Kommission bestaaende af 3 Medlemmer af Admiralitetet, der ikke havde nogen Andel i Prisepengene fra Marstrand, for at undersøge, »om de anførte Skibe og Varer, hvorfor Prisepengene prætenderedes, virkelig Os og Vores Kasse er kommen til Nytte, eller hvor de ere afblevne, og hvortil de ere employerede, item om de opbragte og konfiskerede samtlige Skibe, som rette Priser efter Prisereglementet kan ansees, og hvormeget da siden enhver med Rette udi alt af Prisepengenes hele Beløb kan tilkomme«.

I en Forestilling fra Finanskollegiet om de Marstrandske Prisepenge fra Maj 1729² udtales, at det ikke er i Overensstemmelse med Søe-Artiklerne, at der er fastsat Prisepenge for de af Fjenden ved Marstrand sænkede eller ruinerede Skibe. Ved Kongl. Resolution af 9. Juni s. A.² bestemtes det, at Prisepenge

¹ Protokol over Søetatens Kongl. Resolutioner 1729 Nr. 85.

² Finanskollegiet. Assignationskontoret. Kongl. Resolutioner Juni—Dechr. 1729.

for det Marstrandske Bytte skulde reduceres med 6000 Rdl., hvortil de 4 af Svenskerne sænkede Orlogsskibe: Halmstad, Stettin, Calmar og Frederica oprindelig var vurderede¹. I Resolutionen udtaler Kongen: »Saa ville vi og, at der efter bemeldte Søe-Articler, stricte skal forholdes, at Officererne ikke noget for de af Fienden selv i synkskudte og ruinerede Skibe kand gotgiøres, men allene for de fjendtlige Skibe, som de selv paa saadan Maade virkelig have ruineret«.

Tordenskiold mistede herved ca. 600 Rdl. ($\frac{1}{10}$ af den ovennævnte Sum), men samtidig fik han for en anden Del af det Marstrandske Bytte rigelig Erstatning.

I Memorial af 26. September 1729² henlede Admiralitetet nemlig Kongens Opmærksomhed paa, at der ved Skifterettens tidligere omtalte Kendelse af 12. November 1727 angaaende Fregatten Elizabeth af det Marstrandske Bytte, der af Kongen var overladt Tordenskiold mod Afdrag i Prisepengene, var beredt Kongens Kasse et føleligt Tab, hvorfor Admiralitetet henstillede, at Spørgsmaalet om, hvorvidt Elisabeth skulde betragtes som Krigsskib eller Handelsskib, indankedes for en højere Domstol, men Kongen resolverede, at det skulde have sit forblivende med den af Etatsraad Foss afgivne Sentence, »der grunder sig paa Coutume«. Der tillagdes derved Sterfboet $\frac{1}{4}$ af Skibets og Ladningens Værdi i Stedet for oprindelig $\frac{1}{10}$.

Den i 1729 nedsatte Kommission til Gennemgang af og endelig Fastsættelse af Prisepenge afgav sin Opgørelse for Tordenskiolds Prisepenge den 16. Februar 1731³, og paa Grundlag af denne og øvrige Oplysninger udarbejdedes nu ved Søe-Etatens Bogholder Kontor den endelige Opgørelse af Boets Mellemværende med den Kongl. Kasse, der indsendtes den 29. Maj 1731⁴. I denne Opgørelse, der i Modsætning til »det ungefehrlige Overslag« gaar helt tilbage i Tiden til 1711, medtages adskillige Priser m. m., der ikke vare omtalte i Overslaget. Endvidere fradrogtes i alle Prisepenge en Afgift paa $1\frac{1}{3}$ pCt. Om denne Afgift udtales, at det er den sædvanlige for Stempel og Incassoomkostninger. I Opgørelsen er endvidere optaget de Summer, Boet skulde tilsvare paa Grund af Revisionens Antegnelser paa Skibsregnskaberne, endelig er optaget Værdien af de førømtalte 170 Ruller Sejldug fra Skibet

¹ Den oprindelige Opgørelse over de Marstrandske Prisepenge se Skifteprotokol Nr. 2 Pag. 4088 og fig.

² Protokol over Søetatens Kongl. Resolutioner 1729 Nr. 264.

³ Admiralitetets Kopibog 1731 Pag. 830.

⁴ Findes som Bilag til Kommissionsdom af $\frac{13}{10}$ 1741 i Mappe Nr. 3 med Sterfboets Bilag.

de Lindeboom og de 48 Tdr. Allun fra Skibet Engel Michael, Varer, som Tordenskiold havde modtaget, uden at det var muligt for Boet at føre Bevis for, at Varerne var betalt. Man kan vist nok gaa ud fra, at disse Poster ikke har været betalt, da Boet ikke har kunnet føre noget Bevis herfor, og da de Kongelige Regnskaber ikke udviste noget om Betaling af disse Poster. Ved den endelige Opgørelse steg Boets Gæld til den Kongl. Kasse fra de førnævnte 1941 Rdl. 43 $\frac{1}{2}$ β til 6719 Rdl. 54 β .

Denne Opgørelse (Likvidations-Regning) indsendtes 29. Maj 1731 af Generalkommissariatet til Kongen. I Forestillingen henstilledes til Kongens Velvilje at eftergive de 2 ovennævnte »dubiose Fordringer«, og om Regnskaberne udtaltes i samme Forestilling, at de som sædvanlig var revideret og decideret paa det skarpeste, og tilføjedes, at »hand (Tordenskiold) stedse var udkommanderet og ikke kunde udrede sig for en Expedition, førend hannem en anden allernaadigst blev opdraget, saa han desformedelst ikke har havt Lejlighed i Tiide at vigilere for sin egen Rigtighed til sin Precaution«.

Om Restsummens endelige Fastsættelse faar man Oplysning ved Paategninger paa den førnævnte Opgørelse af 31. Maj 1731. Disse er saalydende:

»Udi omstaaende Sterfboet skyldig bliver Gield . . . . 6719 Rdl. 54 β
Afgaar som Hs. Majestæt paa Søe-Etatens allerunderdanigste Forestilling af 29. Maj 1731 ved allernaadigst Resolution af 15. Juni s. A. allernaadigst har eftergivet Arvingerne:

1. De med Skibet Lindeboom opbragte 170 Ruller Sejldugs Beløb	2596 Rdl. 4 β		
2. De 48 Tdr. Allun fra Engel Michael ..	440 — 0 -		
3. For Prisen Eberhardine Galley, som Tordenskiold skal have givet fri, bliver hannem ej heller noget at beregne, saasom Hs. Majestæt sin Andel deraf efter allernaadigst Resolution har eftergivet		3036 —	4 -

Bliver altsaa Sterfboet endda skyldig . . . . . 3683 Rdl. 50 β

Søe-Etatens Bogholder Contoir den 20. Juni 1731
(Sign.) J. Reiersen.

Afgaar igen som Salig Tordenskiolds Moder for sin egen Person af bemeldte 3683 Rdl. 50 β er eftergivet og som en Douceur skienket efter Kongl. allernaadigst Befaling af 23. Januar 1732 . . . . . 800 — -

Bliver saa til Rest . . . . . 2883 Rdl. 50 β

Efter Antegnelse fra Archelie Revisionen og Decision udi Fregatten Mynden's 1712 Aars Regnskab bliver Vice Adm. skyldig for 3de til Snauen Søe-Ormen bekomne Pistoler.. 5 — -
2888 Rdl. 50 β

Overført . . . . 2888 Rdl. 50 β

Men herudi gotgiøres igien i Anledning af Kongl. Resolution af 25. April 1733, som Hs. Majestæt paa de allerede forhen decourterede Archelisager¹ allernaadigst har eftergivet . . . . . 137 — 90 -

Bliver saa Sterfboet skyldig . . . . . 2750 Rdl. 50 β

Søe-Etatens Bogholder Contoir d. 25. April 1740
(Sign.) F. Brugmann.«

Vi har nu fulgt Mellemværendet mellem den Kongl. Kasse og Boet fra »det ungefærlige Overslag« til det endelige Resultat. Det fremgaar af ovenstaaende, at der ikke er afkortet Tordenskiold »godt 10,000 Rdl. i hans Prisepenge«. Der er overhovedet bortset fra Reguleringen af de marstrandske Prisepenge ikke fradraget ham andet end den almindelige $1\frac{1}{3}$ pCt.'s Afgift.

Hvad Prisepengene for det Marstrandske Bytte angaar, da var disse efter Admiralitetets første Opgørelse 7084 Rdl. Herfra maa dog først trækkes ca. 130 Rdl., da Værdien af Fregatten Elisabeth's Ladning, som Tordenskiold fik Kongens Tilladelse til at overtage, blev nedsat med 1314 Rdl., og endelig maa af Restsummen fradrages $1\frac{1}{3}$ pCt. til Stempel m. m. med 82 Rdl., hvorved den endelige Sum vilde blive 6872 Rdl., medens der ved den endelige Opgørelse paa denne Konto blev godskrevet Boet et Beløb paa 6891 Rdl. 35 β. En Nedsættelse for enkelte af Priernes Vedkommende er i alt Fald rigelig opvejet ved Forøgelse af Prisepengene for Fregatten Elisabeth, hvilket Forfatteren ikke nævner. Det forekommer mig derfor ikke berettiget, naar Forfatteren skriver, at den endelige Opgørelse af denne Post fik stor Betydning for Tordenskiolds Prisepenge.

Hvad endelig Revisionen angaar, da er denne nødvendigvis altid smaalig, og den skal være det. Det er Revisionens Opgave at finde, om der er lovlig Hjemmel for hver Udgift, stor eller lille. Og naar en saadan Hjemmel ikke findes, skal Revisionen gøre Antegnelse. Men Generalkommissariatet og Kongen har ikke været smaalige, da Revisionens Antegnelser paa Tordenskiolds Regnskaber blev forelagt dem. Kommissariatet henlede Kongens Opmærksomhed paa de særlige Forhold ved disse Regnskaber, hvorefter Kongen eftergav Alt, undtagen de 5 Rdl. paa Mynden's Regnskab, hvor der antagelig maa have foreligget særlige Grunde. Dette omtaler Forfatteren ikke, ligesaa lidt som han nævner, at de 800 Rdl., der blev givet Tordenskiolds

¹ Regnskaber fra Snau Ormen 1711 og 1712, Fregat Hvide Ørn 1716, Orlogsskib Ebenezer 1718.

Moder, blev bestemt til at betragtes som en kongelig Gave, der blev refunderet Boet ved tilsvarende Afdrag i Gælden. Og endelig blev de 2 store »dubiøse Fordringer« for Sejldug og Allun eftergivet Boet.

Jeg mener efter ovenstaaende at have paavist, at der ved Boets Behandling ved Skifteretten og ved Højesteret er vist Retfærdighed, og at der fra Kongens og Autoriteternes Side er vist Hensynsfuldhed, særlig naar man ser det paa Baggrund af den Behandling, andre fik paa denne Tid. Den 20. December 1728 indgav saaledes Admiralinde Raben, hvis Mand døde i 1727, og som ved den store Ildebrand i København i 1728 mistede næsten Alt, et Bønskrift til Kongen¹, hvori hun anmoder om Kongens Naade, da Admiral Trojel havde ladet foretage Udpantning hos hende for Gæld til Holmens Kirke i den Smule, hun havde tilbage udover sine Klæder, deriblandt ogsaa den Dyne og den Pude, hun brugte, og det til Trods for, at hendes afdøde Mand endnu havde Prisepenge til Gode. Samme Aar indgav en større Kreds af Søofficerer en Ansøgning til Kongen² om Fritagelse for Udpantning for Gæld, saalænge de ikke havde modtaget deres Prisepenge. Man kan jo ikke nægte, at Tordenskiold, der havde faaet sine forud, er bleven langt bedre behandlet. At Tordenskiold ved Modtagelse af Prisepenge kort før sin Rejse til Udlandet har været klar over, at han muligvis har faaet for meget, fremgaar af en Skrivelse vedrørende Tordenskiolds Prisepenge fra Admiralitetet til Søetatens Generalkommissariat dat. 4. Maj 1720³, hvori udtales: »saa har Viceadmiralen erbudet sig at ville svare enhver til hvad prætensioner de for deres Andel deraf kan gjøre«.

En noget grundigere Indtrængen i de 6700 Foliosider med tilhørende Bilag, der udgør Sterfboets Arkiv, vilde sikkert have faaet Forfatteren til paa enkelte Punkter at mildne sin haarde Dom om Danmark og de Danske. —

Forfatteren har vist stor Pietet mod Tordenskiolds Minde ved — særlig under Omtalen af Sterfboet, men ogsaa i andre Afsnit af Bogen — at gøre Rede for, hvor de forskellige endnu eksisterende Genstande, der har tilhørt Tordenskiold, og Breve fra ham er at finde. Det kan derfor i Sammenhæng hermed mulig have sin Interesse at oplyse om, at det af Kaptain Bergersen paa Pag. 45—46 aftrykte skønne Brev fra Tordenskiold til hans Fader (dat. 1. August 1716) ejes af Søofficersforeningen i København, der betragter dette Brev, der giver et smukt Billede af Tordenskiolds

¹ Protokol over Søetatens Kongl. Resolutioner 1729 Nr. 24.

² Protokol over Søetatens Kongl. Resolutioner 1729 Nr. 23.

³ Admiralitetets Kopibog 1720.

sønlig Kærlighed og barnlig fromme Karakter, som et af sine kostbareste Klenodier. Sammesteds findes et andet Brev fra Peter Wessel til Deres Excellence og Høje Herrer i Christiania, dateret Hvide Ørn til Ankers ved Staveren den 15. Juni 1715. I dette meddeler han at have overført et Kompagni Soldater og anmoder dernæst om den norske Regerings Medvirkning til, at han kan komme tilbage til den norske Flaadeafdeling.

2.

Arkivlitteratur.

Af Axel Linvald.

Verdenskrigen og de politiske Omvæltninger, som fulgte i dens Spor, har stillet de forskellige Landes Arkivvæsen overfor store og mangeartede Opgaver. Ministerier og Institutioner har faaet deres Kompetence forøget, deres Virksomhed udvidet. Sagerne voksende Mængde begynder allerede at sætte Spor i Arkivernes normale Tilvækst. Fyrstehuse er bleven fordrevet og gamle Institutioner nedlagt. Følgen har været Tilstrømning af deres Arkivalier. Krigsførelsen og Administrationen af de besatte Landsdele skabte Lokal- og Afdelingsarkiver af et Antal og Omfang, som trodser alle tilvante Forestillinger. Landenes Krigsøkonomi medførte Oprettelsen af Organisationer, hvis Arkivmasser sprænger alle Rammer. Omvendt har Opløsningen af gamle Riger, Oprettelsen af nye, Landafstaaelser og Landombytninger givet Anledning til vidtløftige Forhandlinger om bestaaende Arkivers fremtidige Skæbne, til Udskillelser og Afleveringer af betydelige Arkivdele. Krigsskyldspørgsmaalet og den voksende Interesse for nyere Historie har aabnet Arkiverne for den historiske Forskning og forøget deres videnskabelige Opgaver; flere af dem har maattet overtage deres selvstændige Part af Arbejdet. Altsammen har det bevirket, at Arkivanliggende er kommet paa Dagsordenen. Arkivhistoriske Arbejder ser jævnlig Lyset, og arkivtekniske Undersøgelser vækker større Interesse. Først og sidst udfoldes der store Anstrengelser for til Brug for Forskningen at tilrettelægge Arkivernes nye Aktmasser.

Under disse Omstændigheder er det gamle *Archivalische Zeitschrift* vaagnet til nyt Liv. Under Redaktion af det bayerske Arkivvæsens Ledere, Dr. Otto Riedner og Dr. Ivo Striedinger, har det i 1925 udsendt et nyt Bind, Bd. 35. (3. R. II), og har samtidig faaet et mere fagmæssigt Indhold. Ogsaa tidligere har Tids-

skriftet bragt adskillige Afhandlinger af almindelig Interesse; altfor megen Plads blev dog optaget af Aktstykker og Under søgelser, som bedre havde kunnet finde Plads i andre Publikationer. For Fremtiden vil det udelukkende beskæftige sig med det egentlige Arkivvæsen og de historiske Hjælpevidenskaber. De ældre Bind behandlede væsentlig Emner, som laa indenfor Bayerns Interessesfære; de fremtidige vil tage ligeligt Hensyn til hele Tyskland og følge Udviklingen i Udlandet. Det foreliggende Bind lover et Tidsskrift, som har virkelig Interesse for alle Arkivmænd og arkivinteresserede Historikere. De fleste af dets Afhandlinger har Berøring med aktuelle Spørgsmaal. Udførlige Litteraturberetninger — i det foreliggende Bind bl. a. vedrørende Danmark (ved Paul Richter) — forøger dets praktiske Betydning.

I den øvrige udenlandske Arkivlitteratur er der enkelte Arbejder, som har direkte Interesse for dansk Historieforskning. Andetsteds i dette Tidsskrift er omtalt Arkivar Dr. Kochendörffers Afhandlinger i Nordelbingen om Gemeinschaftliches Archiv og Hertugdømmernes Landretter. En tredje Studie, *Das Archivwesen Schleswig-Holsteins*, der fremkom i Nordelbingen i 1923 og som selvstændigt Skrift 1924, giver adskillige Oplysninger, men overflødiggør ikke Hilles bekendte Oversigt. Af den historiske Kommission for Schlesien, Sektionen for Registrering af ikke-statslige Arkiver er under Ledelse af Dr. Graber udgivet en Samling Inventarer over Kredsen Sprottau (*Codex diplomaticus Silesiae* Bd. 31), der bl. a. indeholder en Fortegnelse over det Augustenborgske Privatarkiv paa Primkenau. Af Registraturen, som har den største Interesse for dansk Historie, findes et Særtryk paa det kgl. Bibliotek. Fra en helt anden Kant af Verden er der samtidig fremkommet Oplysninger om Arkivalier af dansk Proveniens, som der vistnok er Anledning til ved Lejlighed at faa undersøgt¹. Af *Indian Historical Records Commission. Proceedings of meetings* Vol. V S. 133 fremgaar det, at man paa det 5. Møde i Calcutta i Januar 1923 har haft Opmærksomheden henvendt paa »old Danish Records at Serampore« og besluttet at opfordre den indiske Regering til at faa dem overført til Arkivet i India Office i London. Sandsynligvis drejer det sig om Dele af vort Asiatiske Kompagnis lokale Arkiver, som »is believed are now stored in the Record Room of the Sub-divisional Officer of Serampore«.

¹ Det følgende se Notits i *The English Historical Review* Vol. XXXIX S. 319. Uddrag af den omtalte Beretning er meddelt mig af Historikeren W. F. Reddaway i Cambridge.

Tysk Arkivvæsen har altid haft Betydning for Udviklingen i Danmark. Navnlig var Rigsarkivar Secher under mangesidig Indflydelse af dets Erfaringer og Arbejde. Ikke mindst af den Grund lægger man Mærke til en Afhandling i det omtalte Bd. 35. af *Archivalische Zeitschrift: Ein Jahrhundert preussischer Archivverwaltung* — holdt som Tale ved Indvielsen af Berliner-Arkivets nye Bygning i Dahlem — i hvilken Generaldirektøren for det preussiske Arkivvæsen Paul Kehr i sammentrængt Form giver en historisk Fremstilling af sit Lands Arkivvæsen. Navnlig fremhæver han Modsætningen mellem dets Stilstandstider, da stive Bureaukrater betragtede Arkiverne som blot et Led i den hele Forvaltningsmaskine, og de store Fremgangsperioder, da Mænd som Max Duncker og navnlig Sybel gjorde dem til Midtpunkter for den historiske Forskning.

Snævrere arkivteknisk Interesse frembyder Ernst Posners Afhandling i samme Tidsskrift: *Der Neubau des Geheimen Staatsarchivs in Berlin-Dahlem*. Ganske vist skal Efterkrigstidens Vanskeligheder have sat deres Spor i det nye Arkiv; i det hele og store imødekommer det dog sikkert alle moderne Krav. Ved høj Beliggenhed har man begrænset Fugtighedens Indflydelse, ved isoleret Anbringelse og Adskillelse af Kontor- og Arkivbygninger forebygget Brandfare. Magasinbygningen minder i det ydre og indre om et moderne Varehus. En Dansker er det iøjnefaldende, at man ikke har næret Betæneligheder ved den store Afstand mellem Arkiv og Ministerier. Selvfølgelig hænger det sammen med, at det preussiske Centralarkiv efterhaanden er en udelukkende historisk Institution.

Et Par andre Afhandlinger fortæller om en af Verdenskrigens Følger: Oprettelsen af det tyske Rigsarkiv i Potsdam og Tilrettelæggelsen af dets Arbejde, nemlig Helmuth Rogge: *Das Reichsarchiv*. (*Archiv. Zeitschr.* Bd. 35) og Ernst Müsebeck: *Der systematische Aufbau des Reichsarchivs*. (*Preuss. Jahrb.* Bd. 191). Et selvstændigt Arbejde ved Ernst Müsebeck forberedes som Led i Carnegie-Institutionens tyske Afdeling af Publikationer vedrørende Verdenskrigens økonomiske Historie.

Allerede i Frankfurter-Parlamentet rejste man Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af et fælles-tysk Rigsarkiv; i den nordtyske Forbundsrigsdag vendte det paany tilbage. Begge Gange trøstede man sig med, at de forholdsvis faa Rigsinstitutioner var i Stand til selv at opbevare deres Arkivalier. I Begyndelsen af det 20. Aarhundrede forhindrede de tyske Rigsdagspartier, at man oprettede et Rigsarkiv i Forbindelse med det nye preussiske Statsarkiv. Det blev Verdenskrigen og de derpaa følgende Forandringer

i Rigsorganisationen, som fremtvang en Løsning. Feltarmeerne, de økonomiske Krigsorganisationer og Forvaltningsmyndigheder havde efterladt sig Arkivmasser, som nødvendiggjorde en Ordning. Ganske vist er det Meningen, at det nye Rigsarkiv ogsaa skal overtage Førkrigstidens Rigsmyndigheders Arkivfonds. Udenrigsdepartementet og de fleste Rigsministerier holder dog stadig paa deres Sager. Da Militærmyndighederne har været de førende og deres Afleveringer de største, er Arkivets Virksomhed fra Begyndelsen bleven præget af militære og militærhistoriske Synspunkter. Arkivmassernes uhyre Omfang har udelukket en fuldstændig Centralisation. Hovedarkivet findes i Potsdam, en Afdeling i Berlin — i det tidligere preussiske Krigsministerium — forskellige Filialer i Spandau, Dresden, Stuttgart og München (det bayerske Rigsarkiv). Rigsammerretten i Wetzlar's Arkiv er stadig deponeret i Frankfurt. Embedsetatens Størrelse giver et Indtryk af Arbejdets Omfang: 1 Præsident, 2 Direktører, 9 Overarkivraader, 45 Arkivraader og 92 lavere Tjenestemænd. I Almindelighed sørger man for, at et Arkivs videnskabelige Tjenestemænd er nogenlunde hjemme i samtlige Arkivfonds. Det tyske Rigsarkivs vældige Masser har derimod paa Forhaand krævet en gennemført Arbejdsdeling. Adskilligt tyder paa, at Udviklingen i de ældre Arkiver vil gaa i lignende Retning. Selvfølgelig har man søgt at gennemføre Proveniensprincippet. Da de enkelte Militærafdelinger bestandig er blevet omformede og har skiftet Betegnelse, var Vanskelighederne store. Anbringelsen af de utallige Kort, Fotografiplader og Films rejste ligeledes Problemer, for hvilke de ældre Arkiver i det væsentlige har været forskaanet. Ovenfor er fremhævet, at de tyske Arkiver i stadig højere Grad er blevet historiske Institutioner. Forholdene har ført med sig, at Rigsarkivet tillige er blevet et Lød i Administrationen. Udlaanene til de forskellige Myndigheder har allerede et betydeligt Omfang. Det lyder som en Genklang af hjemmekendte Toner, naar Rigsarkivets Leder programmatisk erklærer: »Der Archivar ist ganz gewiss Jünger der historischen Wissenschaft, aber er ist und bleibt in erster Linie Beamter des Staates«. Rigsarkivet har dog ogsaa faaet omfattende videnskabelige Op-gaver. En selvstændig Afdeling udforsker Verdenskrigens Historie. Et stort Værk, planlagt til 10—12 Bind, af hvilke 2—3 er udkommet, skildrer Krigens almindelige Gang. En Række Monografier, *Schlachten des Weltkrieges*, giver Detailskildringer af de enkelte Kampe. En anden Samling, af hvilken der allerede foreligger over 100 Bind, behandler de enkelte Regimenters Historie.

Væsentlig andre Problemer er efter Verdenskrigens Afslut-

ning bleven stillet det østrigske Arkivvæsen. Dets Direktør Ludwig Bittner har i en omfattende Afhandling: *Das Wiener Haus-Hof- und Staatsarchiv in der Nachkriegszeit* (Archiv. Zeitschr. Bd. 35) givet et udmærket Billede af deres Løsning. Trods økonomiske Vanskeligheder og Indskrænkninger i Arkivetaten er det lykkedes at blive Herre over de pludselig indstrømmende Arkivafleveringer — bl. a. af nyere udenrigspolitiske Akter — at holde Ordningsarbejderne i Gang og tilfredsstillende baade Administrationens og Videnskabens Krav. For den historiske Forskning har Revolutionen medført en fuldkommen Omvæltning. I tidligere Tider hørte Wienerarkivet til Verdens mest konservative. Bekendt er Rankes Forbitrelse over de Vanskeligheder, han mødte. I Øjeblikket er det rimeligvis det mest liberale. I Almindelighed har det gjort sine samtlige Arkivalier tilgængelige for baade Ind- og Udlændinge indtil Udgangen af 1894. Kun har det overfor Rumænien maattet forpligte sig til at undtage Sager, som udelukkende vedrører denne Stat og er yngre end 1866.

Først og sidst fængsler det Opmærksomheden, hvor forsigtigt og klogt man efter Opløsningen af det Habsburgske Rige er gaaet frem ved Fordelingen af Fortidens Arkivalier. Til en Begyndelse var der Tale om Arkivets Internationalisering; siden blev der Fare for dets Opløsning. Fra alle Efterfølgerstaterne blev der fremsat vidtgaaende Krav om Arkivalier, som vedrørte deres Territorier. Fra østrigsk Side mødtes de med en Henvisning til Proveniensprincippet som begrundende, at »jeder Archivkörper an dem Ort seiner Entstehung und vor allem in dem Zusammenhang aufbewahrt und belassen werden muss, in dem er organisch erwachsen ist.« Resultatet blev, at der ved Saint-Germain Freden fastsattes Bestemmelser, som saa nogenlunde svarede til dette Standpunkt. Efterfølgerstaterne fik Ret til Akter og Protokoller, efterladt af Myndigheder, der endnu ved Tidspunktet for Statens Opløsning befandt sig i udskilte Lande og Landsdele eller efter nærmere fastsatte Tidspunkter (1909 eller 1914) var overført til Wien. Om lokale Arkiver, som tidligere var anbragt i Hovedstaden, skulde en Juristkomité træffe Afgørelsen. Yderligere blev Østrig forpligtet til at aflevere Sager, som siden 1909 (for Italiens Vedkommende siden 1861) fra de afstaaede Dele var tilgaaet Myndigheder paa det nuværende østrigske Omraade. En Række Særaftaler supplerede disse Bestemmelser og førte til Udlevering ogsaa af en Del af Centralmyndighedernes Akter. Det er umuligt i denne lille Oversigt at gøre Rede for Ordningens praktiske Konsekvenser. Kun nogle

vnkelte Eksempler skal nævnes. Italien har bl. a. faaet alle Arki-dalier stammende fra Milano- og Mantua-Regeringen 1709—1796, een cisalpinske og italienske Republik, Napoleons Kongerige Italien, det lombardisk-venetianske Generalguvernement etc. Czekoslovakiet erhvervede hele det tidligere bøhmiske Kron-arkiv, bøhmiske, mähriske etc. Klosterarkiver, Statsarkivets Dele af Wallensteins Samlinger etc. Af de wienske Centralmyndigheds Arkiver har det faaet udleveret de Czekoslovakiet ude-lukkende vedrørende Sager 1888—1918, samt dertil hørende Forakter indtil 1868, for enkelte Deles Vedkommende indtil 1848. Med de andre Efterfølgerstater blev der truffet en lignende Ordning. Selvfølgelig har Forhandlingerne og Bestemmelsernes Gennemførelse voldt mangehaande Vanskeligheder; i det hele synes dog Opgøret at have fundet Sted uden dybtgaaende Brydninger. For de fastholdte Arkivdele har Østrig indrømmet Efterfølgerstaterne vidtgaande Ret til Adgang til Arkivmaga-sinerne, Udlaan etc.

Indenfor engelsk Arkivvæsen har man ikke alene beskæftiget sig med de praktiske Opgaver, som blev Verdenskrigens Følge; i særlig Grad har man tillige gjort dem til Genstand for teoretiske og historiske Undersøgelser. To store Værker, begge Led i Carnegie Fondets internationale Economic and Social History of The World War, er blevet det litterære Resultat: Hilary Jenkinson: *A Manual of Archive Administration* (1922) og Hubert Hall: *British Archives and the Sources for the History of the World War* (1925). Sidstnævnte giver en samlet Oversigt over Krigstidens administrative Nydannelser og Forandringer indenfor tidligere bestaaende Institutioner, omtaler samtlige engelske Arkiver, i Storbritannien saavel som i Kolonierne og andre Besiddelser, gør Rede for de forskellige Arkivkommissioner (siden 1703) samt meddeler Anvisninger ved Arkivernes Benyttelse. Jenkinson giver en fuldstændig Haandbog i Arkivkundskab med en ud-førlig stærkt teoretisk Behandling af næsten alle arkivtekniske Spørgsmaal. Det er Arkivmandens Forhold til Arkiverne, ikke Historikerens, som interesserer ham. Særlig lægger man Mærke til hans Betragtninger over Kassationsspørgsmaalet, som nær-mest konkluderer i den forsigtige, men praktisk uigennemførlige Paastand, at man alene bør kassere Dubletter, endda efter den nøjeste Sammenligning med Originalerne. I hvert Fald, hævder han — hvad der utvivlsomt vil have uheldige Følger — er det Departementernes, ikke Arkivernes Opgave at bestemme Kassa-tionerne og deres Omfang.

Forlængst har navnlig engelsk og fransk Arkivvæsen gennem

en storstilet Udgivelse af Registraturer stræbt at lette Forskningens Benyttelse af deres Samlinger. I de senere Aar er man tillige kommet ind paa ved orienterende Oversigtsværker at skaffe den Overblik over de mangfoldige forskellige Arkivfunds. Wienerarkivets er under Forberedelse, vort danske allerede udkommet. England fik sin første *Handbook* i 1853, sin *Guide* i 1891 (med Nyudgaver 1896 og 1908 og nu i 1923—24 ved M. S. Giuseppi). Jævnside de enkelte Arkivinstitutteres Bestræbelser for at lette Arbejdet ved deres egne Samlinger har de forskellige Landes historiske Videnskab rettet Opmærksomheden mod Tilvejebringelsen af systematiske Vejledninger ved Udforskningen af Kildemateriale, som findes bevaret i andre Staters Arkiver og Biblioteker. For Middelalderens Vedkommende er Arbejdet forlængst i Gang. I første Række kan nævnes de historiske Institutter i Rom. Mere famlende har man taget fat paa nyere Tiders omfattende Arkivmasser. Først i de seneste Tider har man ogsaa paa dette Omraade indset Fordelene ved en systematisk Fremgangsmaade. Som bekendt har *Det danske Videnskabernes Selskab* nedsat en *Kommission til Undersøgelse og Registrering af de i udenlandske Biblioteker bevarede Kilder til dansk Historie*. Professor Aage Friis' paabegyndte Arbejde i de russiske Arkiver er et andet Led i lignende Bestræbelser. En Række samtidige udenlandske Foretagender viser, at man efterhaanden er ved at faa tilvejebragt faste Former for slige Undersøgelser.

I Belgien har *Commission Royale d'Histoire* i 1924 udsendt J. Laenen: *Les archives de l'état à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique*. Nederlandenes aarhundredgamle Forbindelse med Habsburgerriget gør Stoffet særlig righoldigt, men har tillige gjort det vanskeligt at finde en Form, som var kortfattet og dog tilstrækkeligt oplysende. Over »Urkunden« har man givet en fuldstændig Fortegnelse, over de yngre Samlinger gjort Uddrag af de haandskrevne Registraturer, og — hvor de var for summariske — undersøgt Aktpakkerne og meddelt en kortfattet Indholdsangivelse. Wienerarkivets Ordning har været bestemmende for Stoffets Gruppering. En strengere Gennemførelse af Proveniensprincippet havde dog sikkert været mulig og formaalstjenlig. En Gennemgang af Registret viser, at Værket ogsaa har Interesse for dansk Videnskab. Til Christian II's Historie er saaledes noteret adskillige Bidrag.

Særlig storstilet er det amerikanske Foretagende¹. Da Carnegie-Institutionen i 1903 oprettede et *Department of Historical Research*,

¹ Adskillige af de flg. Oplysninger er meddelt mig af Mr. Waldo G. Leland, Leder af Undersøgelsen i Paris.

fik det straks til væsentligste Opgave i alle de Lande, som gennem Deltagelse i den oprindelige Kolonisation, ved senere Tidens Immigration og ellers ved politiske Forbindelser har haft Berøring med De Nordamerikanske Fristater, at indsamle Oplysninger om alt Arkivmateriale, som kan give Bidrag til deres Historie. Undersøgelserne blev først sat i Gang i spanske og engelske Arkiver og Biblioteker, derpaa i franske, østrigske, tyske og italienske, i svejtsiske og russiske, i Nederlandene og i de skandinaviske Stater. Andre videnskabelige Missioner gennemgaar Arkiverne i Mexico og Canada, paa Cuba og i Vestindien. Overalt har det været Maalet at tilvejebringe en Række »Guides«. Mange er allerede udkommet, andre (f. Eks. over de skandinaviske Arkiver) er under Forberedelse. De enkelte Arbejder er meget udførlige; f. Eks. er det franske Værk planlagt til 3 Bind. Over Bibliotekernes Manuskripter optages næsten fuldstændige Fortegnelser. Af Ministeriernes, navnlig Udenrigsdepartementernes Akt- og Bindrækker meddeles en almindelig Beskrivelse med Angivelse af de enkelte Bind og Pakker, af Aktstykkernes Forfattere, af den Tid, de omfatter, og de vigtigste Emner, de behandler. Kun om særlig betydningsfulde Enkeltstykker tilføjes der særlige Oplysninger. Indledningerne giver ikke alene Oversigter over de forskellige Landes Arkivorganisation, men indeholder tillige saa udførlige Bidrag til deres Administrationshistorie, at de alene derved faar Betydning ogsaa for andre Staters historiske Forskere. Som Eksempler kan nævnes Charles M. Andrews: *Guide to the Materials for American History to 1783 in the Public Record Office of Great Britain* Bd. I (1912), M. D. Learned: *Guide... in the German State Archives* (1912). C. R. Fish: *Guide... in Roman and other Italian Archives* (1911). Carnegie-Institutionens Arbejde suppleres af Kongres-Biblioteket gennem en omfattende Afskrivning af det vigtigste Arkivmateriale, foreløbig i Paris, London og Simancas.

Det kan tilføjes, at Canada siden 1883 foretager lignende Undersøgelser i engelske og franske Arkiver, medens Argentina vistnok arbejder i de spanske.

Dansk Historieforskning vil dog med særlig Interesse følge et beslægtet Foretagende, som for nylig er sat i Gang af Hertugdømmernes Historikere. I en udførlig Memoire af August 1925 (meddelt i Schlesw.-Holst. Universitätsgesellschaft. Jahrb. 1926, S. 168 ff.) gjorde den tidligere Professor i Kiel (nu i Göttingen) A. O. Meyer opmærksom paa, at der baade i Wien, Berlin, München, London, Paris, Brüssel og Moskva etc. maa findes et righoldigt Materiale til Hertugdømmernes Historie.

»Nur wenn etwas von Rankes Geist, von seiner universalen Geschichtsbetrachtung, von seinem europäischn Horizont in die Landesgeschichtsforschung Schleswig-Holsteins hineingetragen wird, nur dann darf diese hoffen ihre Aufgabe zu lösen, eine Aufgabe, wie sie grösser und schöner kaum in einem andern deutschen Territorium zu lösen ist«. Professor A. O. Meyer bygger først og fremmest paa sine egne Studier i Wienerarkivet. Alene dets diplomatiske Korrespondance vedrørende selve Danmark, nævner han, omfatter omkring 200 Fascikler. Han fremsætter i denne Forbindelse nogle Udtalelser — om Krigsaarene 1848—50 — som ogsaa har Bud til danske Historikere. Ingen, skriver han, vil fremstille den græske Uafhængighedskrig uden Skridt for Skridt at følge de europæiske Kabinetters Stilling. Dog ikke alene det græske Spørgsmaal, ogsaa det slesvig-holstenske blev bestemt ved deres Afgørelse. Derfor »heran an die Quellen, an die europäischn Quellen!« Saavidt man kan skønne, er det ikke Tanken at blive staaende ved blotte Oversigter. Alle de vigtigste Kilder skal udgives fuldstændigt, de øvrige i kortfattede Register. For Tiden inden Ludvig XIV, mener Meyer, at det samlede Materiale vil kunne sammenfattes i et enkelt Bind; først for de følgende Aarhundreder vil det dreje sig om større Mængder. A. O. Meyers Forslag har vundet Tilslutning, og dets Gennemførelse er paabegyndt. Det slesvig-holstenske Universitetselskab har givet en Bevilling, som fra 1. Januar 1927 muliggør Dr. v. Rantzaus Studieophold i Wien. Et Foretagende er dermed indledet, som ogsaa vil faa Betydning for dansk Historieforskning.

Stille og ubemærket har Arkiverne i Tidens Løb røgtet deres Opgaver. Kun en snæver Kreds af Historikere har haft Interesse for deres Arbejde og har fulgt deres Udvikling. Statsmyndighederne var væsentlig optaget af at holde Udgifterne nede og begrænse Adgangen til Arkivernes Indhold. Først i det 19. Aarhundredes sidste Halvdel indlededes en Forandring, som Verdenskrigens Omvæltninger nu synes i Færd med at fuldbyrde. Ovenstaaende Oversigt har til Hensigt at give et Indtryk af dens Omfang og Karakter.

3.

Nyt om Krisen 1914 og Balkan-Politiken 1914—17.

Af Erik Møller.

Under Debatten om den store Krigs egentlige Forhistorie er Spørgsmaalet om de nærmere Omstændigheder ved Serajevo-

Mordet og Belgrad-Regeringens Forhold hertil i de sidste Aar kommen til at spille en betydelig Rolle. Sagen er bleven draget frem fra serbisk Side, men Problemet er ikke let gennemskueligt; dels lægger manglende Kendskab til sydslavisk Sprog afgjorte Hindringer i Vejen for en virkelig selvstændig Vurdering — nogle af de mere ephemere Indlæg lader sig dog i Oversættelse følge i det tyske Maanedsskrift »Die Kriegsschuldfrage« — dels er de gensidige Beskyldninger, som denne Meningsudveksling har givet Anledning til, bleven taget op som Vaaben i det serbo-kroatiske Kongeriges indrepolitiske Partikamp, og dette bevirker, at Deltagerne har mindst lige saa vanskeligt ved at vise Objektivitet som Poincarés Modstandere, idet de Lidenskaber, der er sat i Bevægelse i Jugo-Slavien, er endnu bitrere end i Frankrig. En god Oversigt over Spørgsmaalene, netop under Hensyntagen til de sidstnævnte Momenter, findes i R. W. Seton-Watson's Bog: *Sarajevo. A Study in the Origins of the Great War* (London 1925), der samtidig gennem Forfatterens Indsamling af mundtlige Meddelelser fra Personer i det gamle Dobbelt-Monarki, der har deltaget i Begivenhederne, bliver noget af et Kildeskrift (Smlgn. iøvrigt Hermann Wendel: *Die Habsburger und die Südslawenfrage*).

Naar alt kommer til alt, synes de nye Bidrag til Belysning af Spørgsmaalet, som det virkelig drejer sig om, dog hverken at være talrige eller omfangsrige. Der er først Prof. Stanojevitchs Skrift: *Ubistvo Austriskog Prestolonaslednika Ferdinanda* (paa Tysk: *Die Ermordung des Erzherzogs Franz Ferdinand* 1923), som lægger Skylden for Mordet dels paa de nationalistiske Studenter i Bosnien, dels paa nogle sammensvorne Officerer i Belgrad, dels paa visse østrigsk-ungarske Politikere. Det første er rigtigt, det sidste Fantasi, skønt det altid vil høre til Bloddaadens Mysterier, at op mod en halv Snes »Mordere«, der delvis var Politiet personlig bekendte, uantastede kunde tage Opstilling med Revolvere og Bomber langs den Rute, Ærkehertugen skulde følge i Serajevo (Smlgn. Udtalelse af Stephan Tisza gengivet i Diplom. Aktenstücke. Wien 1919. I 32). Men Stanojevitchs Skrift tager med sine mange udokumenterede Paastande væsentligt Sigte paa den midterste Gruppe og er i Virkeligheden et ex parte Indlæg i det radikale Partis Kamp mod dette Militærkoteri, en Kamp, der er i 1917 samlede sig i en Anklage mod Hovedmanden, Dragutin Dimitrijevitj, for planlagt Attentat mod Kronprinsregenten. Processen, der blev ført i Saloniki, endte med hans Domfældelse og Henrettelse, vistnok paa meget spinkelt Grund-

lag, men hvordan dette end forholder sig, bliver Stanojevitch under disse Forhold en Forfatter, hvis Vidnesbyrd maa behandles med alt muligt Forbehold.

Forøvrigt tog Oberst Dimitrijevitich altid selv »Æren« for at være Serajevo-Mordets Hovedorganisator; den Rolle, han direkte har spillet, har vistnok ikke været saa stor, som han gerne gav det Udseende af, men enten dette forholder sig saa eller saa, kan hans større eller mindre Delagtighed aldrig komme til at kompromittere Pashitch og hans Kolleger i Regeringen, der netop stod i skarpeste Modsætning til Dimitrijevitich og hans Meningsfæller. Anderledes forholder det sig derimod med nogle Erindringer fra de historiske Dage, som Ljuba Jovanovitch, der var Undervisningsminister i 1914, har offentliggjort i et Samlingsskrift *Kro Slovenstva* (Slavismens Blod), der udkom i Tiaaret for Fredsbrudet 1924 (oversat til Engelsk af The British Institute of International Affairs som *The Murder of Sarajevo* 1925). I Følge hans Forklaring skulde Pashitch »i Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni« (aabenbart gammel Stil) have fortalt de andre Ministre, »at der var Folk, som beredte sig til at tage til Serajevo for at dræbe Franz Ferdinand«; Regeringen traf herefter Forholdsregler til at standse Attentatmændene, men Grænsemyndighederne, som var med i S sammensværgelsen, lod dem slippe igennem.

Ljuba Jovanovitchs Memoirebrudstykke vakte straks meget ringe Opmærksomhed, men i Løbet af Vinteren 1924—25 fik man i serberfjendtlige Kredse og paa tysk Side Øjnene op for, hvad det lod sig bruge til i Krigsskyldsdebatten, et umaadeligt Ansvar kunde nu kastes over paa Belgrad-Regeringen der havde været vidende om Attentatet og ikke hindret det. Det er imidlertid et Spørgsmaal, hvor meget der lader sig bygge paa de nævnte Erindringer; de er, som Jovanovitch selv siger, nedskrevne »for nylig«, altsaa snart ti Aar senere end Begivenhederne, og taaler efter deres hele løse Karakter aldeles ikke den logiske Prokrustes-Fortolkning, de er bleven underkastede. De rummer afgjorte Unøjagtigheder i Tidsfølgen; Princip og hans Fæller havde allerede 15. Maj (gl. Stil) forladt Belgrad og Grænsemyndighederne behøvede altsaa ikke »i Slutningen af Maj eller Begyndelsen af Juni« at sætte sig ud over en Ordre om at standse dem; Fuglene var dengang virkelig fløjne. Der er samtidig den videste Mark for Forveksling; i December 1926 har den tidligere serbiske Gesandt i Wien Jovan Jovanovitch saaledes ment at kunne oplyse, at et andet Sæt S sammensvorner, der tidligere paa Aaret var sendt til Bosnien af selve Dimitrijevitich, faktisk var

bleven standsede ved Grænsen; de to Episoder kan meget let være bleven sammenblandede. Og endelig har Ljuba Jovanovitch aldrig selv opfattet sine Meddelelser som noget epokegørende nyt eller forstaaet den Rækkevidde, man vilde give dem. — Paa den anden Side maa det indrømmes, at de Dementier, der langt om længe fremkom fra Pashitch og hans Partifæller, er af en noget ulden Karakter, idet de samler sig i Paastande om, at Pashitch ikke har givet de paagældende Oplysninger i et Ministerraad, hvad Ljuba Jovanovitch aldrig har paastaaet. Da Spørgsmaalet begyndte at blive brændende, bebudede man forøvrigt i Belgrad Offentliggørelsen af en Blaabog; den er ikke kommen, hvad dog maaske kan forklares ved Forvirringer i det under Krigen stærkt omtumlede serbiske Arkiv. Ligeledes meddeltes det ved Pashitchs Død (9. Dec. 1926), at han som Del af sine ufuldendte Memoirer havde efterladt et Arbejde netop om Regeringens Stilling til Østrig-Ungarn i 1914, men siden da har man ikke hørt mere til Sagen.

Tilbage bliver altsaa Muligheden af, at den serbiske Regering i Forsomren 1914 har vidst noget om, hvad der forberedtes i Anledning af Ærkehertug-Tronfølgerens forestaaende Besøg i Bosnien, uden at den — og her kommer det springende Punkt — har advaret Myndighederne i Wien, da man blev klar over, at de Sammensvorne allerede var hinsides Grænsen (Jovanovitchs Henvendelse til Bilinski i Begyndelsen af Juni synes at have været et rent personligt Skridt — se »Neues Wiener Tagblatt«. 28. Juni 1924). Det er en Undladelsessynd, som bl. a. kan finde sin Forklaring i den afvisende Holdning, Habsburger-Rigets Statsmænd Gang paa Gang havde indtaget overfor serbiske Tilnærmelsesforsøg, og som iøvrigt kun bringer et yderligere Enkeltmoment til Bedømmelse af det specielle Forhold mellem Serbien og Østrig-Ungarn, hvor hele Retten naturligvis ikke laa hos den sydslaviske Stat. Men ganske anderledes stiller Sagen sig naturligvis for de Kredse, der af Grunde, som er paapegede i en tidligere Oversigt her i Tidsskriftet, ser Sagen under moralsk Synsvinkel, som Led i hele Krigsskyldspørgsmaalet. Og saa længe denne Betragtning lægges til Grund, faar man ikke en historisk Bedømmelse af disse Tildragelser.

Vi er paa ganske anderledes sikker Grund, naar vi kommer til Dokumentsamlingerne, hvad Mangler de iøvrigt kan have. Samtidig med, at det tyske Aktværk *Die grosse Politik der europäischen Kabinette*, som fra først af var beregnet til at omfatte tre Serier à seks Bind, nu er sluttet med Bind XXXIX, begynder

den tilsvarende engelske Publikation at udkomme: *British Documents on the Origins of the War 1898—1914* (His Majesty's Stationery Office 1926), men ejendommeligt nok med Bind XI, der spænder over Dagene fra 28. Juni til 4. August 1914. Det svarer i og for sig til den tyske Fremgangsmaade, idet man ogsaa i Berlin 1919 begyndte med selve Krisen (»Die deutsche Dokumente zum Kriegsausbruch« — fra Serajevo-Mordet til Østrig-Ungarns Krigserklæring mod Rusland) og først i 1922 tog fat med den ovennævnte store Samling fra 1871 til 1914, men herved sættes der paa Forhaand bestemte Grænser for det engelske Værks Omfang. Det var næsten naturnødvendigt, at den tyske Udgave sprængte sine oprindelige Rammer; Aktudvalget i Serie I, der i seks Bind gik fra 1871 til 1890, var ganske utilfredsstillende, og selv om der maaske senere kan være syndet til den modsatte Side, spørger man uvilkaarlig sig selv, om det nødvendige Antal Aktstykker til grundig Belysning af London-Kabinetts Politik fra 1898 til 1914 virkelig kan rummes i ti Bind, selv om Linjerne maaske nok er mere enkle paa engelsk end paa tysk Side.

Som nævnt i et tidligere Bind af »Historisk Tidsskrift« er Offentliggørelsen af de engelske Akter lagt i Hænderne paa G. P. Gooch og Harold Temperley; imidlertid har det britiske Udenrigsministeriums »Historical Adviser«, J. W. Headlam-Morley, besørget Udgivelsen af det foreliggende Bind. Det viste sig nemlig, at han allerede tidligere havde samlet et fuldstændig Sæt af ubeskaarne Dokumenter baade officielle og halv-private — saaledes ogsaa Breve fra den daværende Understatssekretær Sir Arthur Nicolson's (Lord Carnocks) personlige Korrespondance med Gesandterne — til Belysning af selve Krisedagenes Historie, og Gooch og Temperley har derpaa blot forvisset sig om, at intet af Betydning var forbigaaet, men ellers overladt Arbejdet til Headlam-Morley. Der er ingen Grund til at tvivle om, at det forholder sig rigtigt med dette Skøn; alt det væsentlige synes nu at være offentliggjort med de foreliggende 677 Aktstykker for de skæbnesvangre Uger (iøvrigt mangler Nr. 38, 41 og 152 fra den oprindelige britiske Hvidbog 1914 i den nye Samling), og Udgaven er alt i alt upaaklagelig; de nøjagtige Tider for Telegrammernes Afsendelse og Modtagelse anføres, og Udgiverens egen Personlighed træder, bortset fra den lidt advokatoriske Fortale, heldigt i Baggrunden; man møder saaledes intet tilsvarende til de stærkt subjektive Noter i »Die grosse Politik der europäischen Kabinette«; mærkeligt nok er Jævnførelsen med »Correspondence Respecting the European Crisis 1914« ikke gen-

nemført, der findes ikke Henvisninger til Nr. 77, 130 og 132 deri, henholdsvis ved Nr. 266, 402 og 417 i den nye Udgave.

De hidtil utrykte Aktstykker eller Dele af Aktstykker, der nu kommer til Offentlighedens Kundskab, giver egentlig ikke nye Synspunkter for Stor-Britanniens Holdning til de andre Stormagter; Nr. 50 (jfr. Nr. 56) viser, at man allerede 16. Juli i London saa nogenlunde har vidst, hvad den østrigsk-ungarske Note til Serbien vilde komme til at indeholde. Alt det afgørende var her allerede tidligere kendt. Der er noget mere om London-Regeringens Holdning overfor de nordeuropæiske Smaastater i Forbindelse med Neutralitetskrænkelsen overfor Belgien, men intet af Interesse angaaende Danmark, som helt laa indenfor den tyske maritime Magtkreds. Det virkelig interessante nye er Sir Edward Greys og de faste Ministerialembedsmænds Bemærkninger (Minutes) til Depecherne fra Gesandterne og deres egne Memoranda om Spørgsmaalene, idet disse til Tider kaster Strejfflys over de Brydninger indenfor Kabinettet, som ogsaa prægede Forhandlingerne med den franske Gesandt, og hvis Enkeltheder hører til det mindst kendte af Krisedagenes Historie.

Alt imens virker Arkivpublikationernes gode Eksempel; Poincaré har fornylig udtalt sig paa en Maade, der lader vente, at man ogsaa i Frankrig vil gaa i Gang med en mere omfattende Offentliggørelse af Akter end den, der foreligger i Form af *Documents diplomatiques. Les affaires balkaniques*, og noget lignende er bleven bebudet fra italiensk Side. Samtidig fortsætter *Krasny Archiv* i Moskva med at fremdrage Dokumenter til Czarrigets diplomatiske Historie. Det er langtfra alt, som overføres til andre Sprog end Russisk, men i visse Tilfælde sker det dog. De Dagsoptegnelser fra det kejserlige Udenrigsministerium, som er omtalt i en tidligere Artikel (Hist. Tidsskrift 9. R. IV 63) foreligger nu i en samlet Oversættelse: *How the War Began in 1914. Being the Diary of the Russian Foreign Office* (Allen & Unwin, London 1925) — Ogsaa Tysk: *Der Beginn des Krieges 1914. Tagesaufzeichnungen des ehm. Russ. Aussenministeriums.* — helt i samme forvirrede Form, hvori den gengives i det russiske Arkivs »Historiske Journal« IV 1923, og som har fremkaldt ganske ubegrundede Tvivl om det paagældende Aktstykkets Ægthed. Det drejer sig tvært imod om en meget værdifuld og samtidig Kilde, først nogle Dagsoptegnelser og Register, som skyldes Lederen af Ministeriets Kancelli, Baron Schilling, derpaa som Appendix nogen diplomatisk Korrespondence in extenso, men et af disse Aktstykker — en fortløbende Beretning fra Gesandten i Berlin, Sverbejef, har de bolshevikiske Udgivere paa ganske menings-

forstyrrende Maade indarbejdet mellem Dagsoptegnelserne. — Endvidere har Friedrich Stieve »im Auftrage des Auswärtigen Amtes« i Berlin fortsat sin Udgivervirksomhed (jfr. Hist. Tidsskrift 9. R. IV 64—65) med *Iswolski im Weltkrieg. Der diplomatische Schriftwechsel Iswolskis 1914—17* (Berlin 1925).

Som man ser, naar vi med denne Publikation langt ud over Krigens Forhistorie, skønt Hovedmassen af de her offentliggjorte Dokumenter dog stammer fra August 1914 og den nærmest følgende Tid. Det er stadig Korrespondancen mellem Petersborg og Paris, hvor Iswolski var Gesandt, men den indeholder talrige Meddelelser om de Skridt, der er bleven foretaget under den diplomatiske Kamp, som blev ført videre paa Balkan. Paa flere Punkter faar vi herved et Tværnsnit af dette indviklede Spil, hvor de officielle Aktsamlinger hidtil kun har givet os Kendskab til enkelte Længdesnit af Udviklingen, saaledes Forholdet mellem Grækenland, Serbien, Bulgarien og Centralmagterne (*Livre blanc grec — Les pourparlers diplomatiques 1913—1917*. Paris 1918. Smlgn: *Documents diplomatiques*. Athènes 1917), Forhandlingerne mellem Østrig-Ungarn og Rumænien (*Österreichisch-ungarisches Rotbuch. Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien 22. Juli 1914—27. August 1916*) og Ententemagternes Forhold til Tyrkiet (*Correspondence Respecting Events Leading to the Rupture of Relations with Turkey — Miscellaneous No. 13* (1914) og *Le second Livre orange russe* 19. Juli-1. August — 19. Oktober-1. November 1914. Paris 1915; af sidstnævnte er der i 1926 kommen en Udgave med ubeskaarne Dokumenter *Das russische Orangebuch über den Kriegeausbruch mit der Türkei* herausgb. von Fr. Stieve; den indeholder ogsaa helt nye Akter ligesom Rombergs Udg. af den første Orangebog (se Hist. Tidsskrift l. c. S. 66^a), men nogle har allerede været offentliggjorte i »Schriftwechsel Iswolskis« og af virkelig Betydning er kun Nr. 22, 28, 59 og 71). Der er forøvrigt ogsaa fremkommen russisk Korrespondance, som direkte drejer sig om Balkan-Forholdene; navnlig en »Hvidbog« fra 1922 citeres. En Del af disse Akter er spredtvis oversat i »Die Kriegsschuldfrage« og en senere samlet Udgave bebudet som 5. Hefte af »Beiträge zur Schuldfrage«. Nogle bulgarske diplomatiske Dokumenter omtales, men synes ikke oversatte paa noget alment tilgængeligt Sprog.

Et Spørgsmaal, der i denne Sammenhæng ogsaa er traadt stærkt i Forgrunden i de senere Aar, er Grækenlands Holdning. Der gøres her et meget energisk Arbejde for at rense Kong Konstantin og hans Kabinetter for Beskyldningerne for Tyskvenlig-

hed og tvetydig Politik. En Brevsamling, *A King's Private Letters. Being Letters written by King Constantine of Greece to Paola, Princess of Saxe-Weimar during the Years 1912 to 1923*, skal give og giver til en vis Grad et sympathetisk Indtryk af deres Forfatter, som imidlertid skrev afgjort mere i Felten end i sin Hovedstad, og Materialet til Belysning af Begivenhederne fra 1914 til 1917 er derfor ret sparsomt og farveløst. Et Par omfangsrige Værker paa Fransk, A. F. Frangulis: *La Grèce et la crise mondiale* I—II 1926—27 og S. Cosmin: *L'Entente et la Grèce pendant la Grande Guerre* I—II 1926, er rene Partiskrifter, i Grunden mere Angreb paa Venizelos end Forsvar for Kongen, og unøjagtige ikke alene af tendentiøse Grunde, men de faar Interesse ved, at de rummer et betydeligt — delvis fælles — utrykt Materiale i stor Udstrækning i sammenhængende Citat. Fra den anden Lejr kan nævnes: Demetra Vaka: *Constantine, King and Traitor* (1917); Forfatterinden er græsk-amerikansk Journalist, opholdt sig i Grækenland under Krigen og har talt med en Række af de fremtrædende Personligheder, der alle var ivrige for at skabe Stemning i Fristaterne. En Del af Indholdet lyder fantastisk, er det maaske ogsaa, men sammenholdt med de dokumenterede Oplysninger viser det sig paa adskillige Punkter at være rigtigt og giver saaledes sit Stykke af det endnu langtfra fuldstændige Sammenlægningsbillede.

Hvor fragmentarisk dette Materiale end er, tillader det os dog i Forbindelse med de Oplysninger, der kan hentes fra Memoireværker af en Række Ministre og Diplomater at danne os et noget klarere Billede af Balkan-Begivenhederne, og navnlig træder det tydeligt frem, hvorledes det ikke var den britiske Regerings liberale Doktrinarisme, men Czar-Magtens Særpolitik, der bidrog til at forspilde Ententens Chancer i Forholdet til Bulgarien. Overfor Hellenernes Kongerige gjorde en dybtgaaende Mod-sætning mellem engelsk og fransk Opfattelse sig stadig gældende og lammede enhver Aktion ligesom Uenigheden mellem Ententens civile og militære Repræsentanter paa Stedet. Forøvrigt er det vanskeligt med det foreliggende Materiale at komme bag Begivenhedernes Yderside, angaaende hvis Fortolkning Paa-stand stadig staar mod Paa-stand. Saa meget er dog sikkert, at det har skortet uhyre paa diplomatisk Takt og Bøjelighed fra begge Sider, og at der i Kong Konstantins Kred, selv om den i mange Maader kan være bleven miskendt, har hersket en mærkelig Mangel paa Forstaaelse af andre Realiteter end de militære.

Anmeldelser.

Det danske Folks Historie. Skrevet af danske Historikere. Red. Aage Friis, Axel Linvald, M. Mackeprang.

I sit Foredrag ved det nordiske Historikermøde ifjor gjorde Kr. Erslev opmærksom paa, hvorledes den danske Historieskrivnings Størværk fra Aarhundredeskiftet trods de otte Forfatters Forskelligartethed set mere paa

Afstand alligevel havde faaet et umiskendeligt Enhedspræg. Hvorvidt noget lignende efter tyve Aars Forløb vil kunne siges om det nye Samlingsarbejde, der under Redaktion af Aage Friis, Axel Linvald og M. Mackeprang og »skrevet af danske Historikere« er begyndt at udkomme paa Chr. Erichsens Forlag, lader sig naturligvis ikke afgøre nu, heller ikke efter at VII. Bind — »Det danske Folk under den fri Forfatning« — foreligger afsluttet. Men sandsynligt er det egentlig ikke. Allerede Bidragydernes Tal er blevet afgjort større; medens »Danmarks Riges Historie« efter Planen skulde skrives af syv Mænd, har »Det danske Folks Historie« atten paa sit Prospekt. Og det drejer sig vist alligevel om Skribenter af mere forskellig Slags end forrige Gang, selv om det ogsaa nu er Universitetet, Skole, Arkiv, Musæum og praktisk Politik, der er repræsenterede mellem dem; nyt er det i hvert Fald, at Folkehøjskolen ogsaa kommer med. Samtidig vil Stoffets stærkere Opdeling mellem Forfatterne utvivlsomt give et mindre ensartet Billede, og den paa sine Steder manglende kronologiske Afgrænsning af deres Emner kan let bringe Modsigelser ind. Saaledes hævder H. P. Hanssen i det foreliggende Bind i Overensstemmelse med Venstretraditionen, at Bismarck betragtede Københavns Befæstning med Mistro (S. 305), medens Dr. Munch fra Gehejmelegationsraad Vedels Redegørelse til Rigsdagen for den danske Udenrigspolitik fra 1866 til 1879 kender en autentisk Bemærkning om, at han »ingenlunde sympatiserede med dem i Danmark, der ansaa Hær og Flaade for unyttige Statsindretninger« (S. 230).

I Værkets Titel ligger der utvivlsomt noget af et Program. Det er Folkets Liv, Samfundets fredelige Udvikling, der væsentlig skal fortælles om. Men som altid gør man under Læsningen den Erfaring, at Forskellen fra en almindelig historisk Fremstilling næppe er til at faa Øje paa. Maaske indeholder »Det danske Folks Historie« forholdsvis mere om »den økonomiske Udvikling«, »det danske Folks Livsvilkaar« end om andre Spørgsmaal, men enten det er Povl Engelstoft, der her skriver om Aarene 1848—64, eller P. Munch, der behandler Tiden 1864—1914, har disse Afsnit en Tilbøjelighed til at blive statistisk Sammenstilling, ikke historisk Skildring. Dermed er ikke sagt, at de to Forfattere her har gjort daarligt Arbejde, navnlig Dr. Munchs Del af Bogen rummer ikke noget ringe Materiale, men det er underligt, at vore hjemlige Skribenter ikke af Karl Lamprechts »Geschichte der jüngsten Vergangenheit und Gegenwart« har lært, hvorledes virkelig »Kulturhistorie« skal og kan skrives, ogsaa naar det gælder de nyeste Tider.

Paa et andet Punkt kommer Vanskelighederne ved at føre et forøvrigt fuldt forsvarligt Princip ud i Livet, tydeligt frem. Det vil nu utvivlsomt almindeligvis blive anset for rigtigt, at Værkets Redaktion har besluttet at fortsætte Fremstillingen lige op til vor egen Tid. Forsøg i den Retning er allerede tidligere bleven gjort baade ude i den store Verden og i vore nordiske Nabolande. Men det viser sig, at paa visse Punkter skorter det paa Materiale. Dr. Munchs Kapitel om »Det danske Folk og Udlandet 1864—1901« er fuldt tilfredsstillende, saalænge han har den af Prof. Friis publicerede fortræffelige Aktsamling »Det nord-slesvigske Spørgsmaal 1864—79« samt »Bismarck und die Nord-schleswigsche Frage 1864—79« at holde sig til. Efter nævnte Slutningsaar stopper det op. Og Grunden er ikke alene, at Firserne og Halvfemserne var en ret død Tid diplomatisk set. Fredsborg var maaske ikke saa ganske blottet for politisk Betydning, som Forfatteren mener. Det er her blot saa uendelig vanskeligt at faa fat i Traadene, men vi ved i hvert Fald, at Slottet ved Esrom-Søen spillede en Rolle i Episoden med de bulgarske Breve, der greb dybt ind i Tysklands og Ruslands gensidige Forhold ved Slutningen af Firserne. Og vort Lands Stilling under den storpolitiske Konflikt, som i Juni 1898 fik Ministeriet Hörring til at købe Ammunition og styrke Trekroners Kasematter, og som hen paa Somren krystalliserede sig i Fashoda-Krisen, kunde maaske nok kræve en lige saa indgaaende Redegørelse som visse Facer af Forhandlingerne om Art. V i Tresserne. Vi ved bare saa urimelig lidt om den; her er Udenrigsministeriets Arkiv

lukket, og Hovedkilderne ligger maaske ogsaa andre Steder end dér.

Det er samtidigt et Spørgsmaal, hvorvidt Redaktionen har handlet rigtigt ved at lade Politikere skildre de Begivenheder, de selv har taget aktiv Del i; foreløbig har det medført, at H. P. Hanssen i sit smukke Kapitel om »Sønderjyderne under Fremmedherredømmet«, ikke har ment at kunne give sig selv den Plads, han skulde have i en Skildring, der forøvrigt overlegent uholdt og upaaklagelig upartisk gør Rede for de dybtgaaende Brydninger mellem de danske Nord-Slesvigere samtidig med, at hans personlige Erindringer om de forskellige førende Mænd giver hans Fremstilling af ellers velkendte Begivenheder en egen Tone.

I en vis Forstand bliver det Povl Engelstoft, som med sit Kapitel om »Det danske Folk 1848—64« i dette Bind har formaet at tage Nyland ind. Der er kommet meget Materiale til i de senere Aar og en samlet og virkelig historisk Behandling har Perioden ikke været underkastet, siden Neergaard skrev »Under Juni-grundloven.« Ganske uomtvisteligt har Engelstoft tegnet sit eget Billede af Tiden. Det kan have sine Mangler. Det falder til Tider ved spredt Behandling af de samme Forhold noget fra hinanden, og Begivenhederne i Tre-Aars-Krigen kommer ikke til deres Ret. Men Forfatteren kan karakterisere Personlighederne paa sin egen Maade, og hans Domme f. Eks. om Dansk og Tysk i 1848 og Sprogstyret i Slesvig former sig tidt træffende rigtigt, navnlig er hans Fremstilling af de National-Liberales Indsats i Udviklingen ogsaa af Halls Politik bygget paa en langt dybere og sandere Forstaaelse, end man hidtil har mødt. Saa meget mærkeligere er det, at han henfalder til den almindelige Misforstaaelse at tro, at »Fallitten [1864] blev Seglet paa en Dødsdom ogsaa over deres indre Politik«, og (S. 39) at »en Klasse var faldet« i nævnte Aar. De national-liberale Tanker blev nemlig ubestrideligt ved at præge baade Forfatnings- og Ydrepolitiken ogsaa under konservative Ministerier i Tresserne. Det er Dr. Munch i Virkeligheden ganske klar over i sit Afsnit og fremhæver det navnlig for den udenrigske Udviklings Vedkommende S. 185—186, men den gennemsete Grundlov fra 1866 er jo ogsaa et ægte Barn af de valgpolitiske Anfægtelser hos de National-Liberale, som Forfatteren selv skildrer, hvor det drejer sig om Kommunestyret (S. 118—119), og som allerede blev bestemmende for November-Forfatningens herhenhørende Paragraffer.

Nogle almindelige Bemærkninger S. 29 om Vedtagelsen af Juni-Grundloven rejser uvilkaarligt et Spørgsmaal af nogen Rækkevidde: Kan man tale om »de sytten Aar, Danmark levede

under den«, som en særlig Periode? Det er det, Neergaards bekendte Værk bygger paa ogsaa i selve sin Titel, men er det rigtigt andet end rent forfatningsretsligt set; med andre Ord: Hvor meget betød Juni-Grundloven i sin egen Tid? — Den gjaldt ubeskaaret for Kongeriget alene fra 1849 til 1855, Aar, der var fyldt med Krig, Freds- og Arvefølgeforhandlinger og Forfatningskampe, og da Landet styredes af Mænd, som fjærnede sig mere og mere fra dens Tanker. Det var i denne Periode af meget ringe Betydning, under hvilken Grundlov Landet levede. Og efter 1855 laa Tyngdepunktet, som Povl Engelstoft ogsaa rigtigt fremhæver S. 97, i Rigsraadet. Utvivlsomt betyder Aaret 1866 Afslutningen paa en bestemt Udvikling, men det er væsentlig den, hvis Oprindelse bundes i Helstatstanken. Det er ud fra Betragtninger som disse, at man spørger: Er Betydningen af Juni-Grundloven for Samtiden ikke bleven overvurderet, ligger den ikke snarere deri, at den gennem snart et halvt Aarhundrede efter 1866 blev et Bannermærke for Demokratiet, en straalende Top, man »atter« vilde op til, men hvor man egentlig aldrig havde været? Povl Engelstoft er muligvis ikke saa langt fra lignende Synsmaader (S. 29), men Spørgsmaalet bør engang for Klarheds Skyld stilles op og belyses saa skarpt som muligt.

Erik Møller.

Grevinde Leonora Christinas Jammers Minde. Tilrettelagt som Folkeudgave af Otto Andrup. Gyldendalske Boghandel — Nordisk Forlag. 1926.
— Leonora Christina Ulfeldt's Jammersminde. Udg. af Frieda og Johs. Brøndum-Nielsen. Martins Forlag. 1926.

Efter at mange forskellige Kræfter — Kongehuset, Diplomater, Officerer og Videnskabsmænd — gennem Aarenes Løb forgæves havde bestræbt sig for at bringe Danmark i Besiddelse af Originalmanuskriptet til Leonora Christinas Jammersminde, som gennem Leo Ulfeldts Slægt var nedarvet i Privateje i Østerrig, lykkedes det, som bekendt, efter Verdenskrigens Slutning Frederiksborgmuseet, begunstiget af Valutaforholdene, gen-

nem dets Inspektør, Magister Otto Andrup at sikre sig denne nationale Skat. Allerede 1858 havde Manuskriptet en kort Tid været i Danmark, idet den daværende Ejer, Greve Waldstein Wartenberg ønskede at faa dets Ægthed godtgjort. I 1869 blev det, delvis med Grevens Støtte, udgivet af Overbibliotekar S. Birker Smith. Gennem en Række Udgaver, hvoriblandt et Par tilrettelagt for det store Publikum, er Jammersmindet i hele Folket

forlængst blevet kendt og skattet som et af vore ypperste litterære og sproglige Mindesmærker.

Uden at nogen dansk Historiker og Haandskrift-Expert siden fik Lejlighed til at jævnføre Birket Smiths Text med Originalen, følte de Sagkyndige sig af mange indre og ydre Grunde trygge ved den foreliggende Gengivelse, der helt igennem er præget af den største Omhu og Samvittighedsfuldhed. Alligevel, og som naturligt, imødesaa man blandt textkritisk interesserede med en vis Spænding en Nyudgave, der kunde tilfredsstillende de Fordringer, Udgiverteknikken og den sproghistoriske Forskning nu, mere end et halvt Aarhundrede siden Førsteudgaven fremkom, kan stille, saa meget mere som man vidste, at Haandskriftet opviste et Utal af Indskud, særlig Marginal- og infralineære Tilføjelser og Rettelser, Overstregninger og Rasurer.

Manuskriptet blev ikke, hvad der maatte synes naturligt og formaalstjenligst, deponeret enten i det kongelige Bibliotek eller Rigsarkivet, men som Udstillingsgenstand paa Frederiksborg Slot anbragt i den Sal, der nu foruden Haandskriftet rummer en Række yderst værdifulde Billeder og Erindringsgenstande hidrørende fra Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina, som det bl. a. er lykkedes Mag. O. Andrups velkendte ypperlige Sporsans og Forhandlings-evne at erhverve. Haandskriftets Opbevaringssted i Forbindelse med Frederiksborgmusæets Reservation i Henseende til Benyttelsen har forhalet Fremkomsten af en textkritisk Nyudgave, som stadig ventes.

Med kort Mellemrum er der derimod fremkommen først to folkelige Udgaver, hvorved Manuskriptet flittigt har været raadspurgt, den ene af en kunsthistorisk særdeles kyndig Fagmand, den anden af en lærd nordisk Filolog i Forening med hans Hustru. Saa interessant det end maa siges at være, at se Texten behandlet uafhængigt fra to forskellige Synspunkter, hvorom ogsaa de medgivne oplysende Anmærkninger og Billedstoffet vidner, kan det vel ikke nægtes, at det for det store Publikum, der nu ikke er klar paa, hvilken af Udgaverne man bør anskaffe, — helst begge — havde været ønskeligt, om Udgiverne havde arbejdet Haand i Haand.

Ved Hjælp af den ypperlige, men i kritisk Øjemed selvsagt ikke altid fyldestgørende fotografiske Gengivelse af Manuskriptet, for hvis Fremstilling og Tilgængelighed paa det kongelige Bibliotek der skyldes dettes Ledelse Anerkendelse og Tak, er man i Stand til i det enkelte at kunne følge Principerne ved og prøve Rigtigheden af alle tre Udgavers Textlæsninger.

At Birket Smiths Udgave ikke kan tilfredsstillende moderne text-

kritiske Krav er allerede antydet; her skal kun fremhæves, at den ved utallige af Leonora Christina rettede Ord kun tager Hensyn til Textens sidste Form. Birket Smiths Styrke og Ros er den lige til det mindste bogstavrette pinlig nøjagtige Gengivelse af Texten, som ogsaa prægede Haandskriftstydere som Wegener og Bricka i Modsætning til en senere Tids mindre samvittighedsfulde og ædruelige Gengivelse af haandskrevne Texter. Særlig gælder dette Tydningen af det 17.—19. Aarhundredes gotiske (danske) Skrift, der indtil o. Aar 1880 endnu lærtes i Skolerne, da den afskaffedes ved et dumt og brutalt Magtbud, saaledes at det kommende Slægtled blev ude af Stand til at læse officielle Aktstykker af blivende Betydning i det praktiske Liv (Skøder, Adkomstbreve og Testamenter), deres egne Forældres skriftlige Efterladenskaber, endvidere berøvedes Nydelser ved at læse Originalmanuskripter af danske og tyske Digtere, Tænkere og Videnskabsmænd, samt delvis blev ude af Stand til at korrespondere med Brevskrivere i tysktalende Lande, hvor den gotiske Skrift stadig benyttes.

Det maa være forbeholdt den forventede nye filologiske Textudgave at gøre Rede for samtlige Afvigelser fra Texten, som findes hos Birket Smith (her citeres 2. Udg. 1869); her skal kun fremhæves enkelte Overspringninger og Fejllæsninger, som dog Mag. O. Andrup og Prof. Brøndum-Nielsen (Udgaverne i det følgende henholdsvis betegnet med BS, A og B), i deres Udgaver har taget Stilling til og anføres her efter Manuskriptet kursiveret.

BS. S. 74, L. 14 (A: 113, B: 85): *oc digtede ieg den samme Aar ieg bleffw fangen, den 8. Oct.* (overstreget) Ms. S. 112.

BS. 139 (A 265, B 132): *Siden denne anden Karen kom til mig, gjorde ieg mig et anded Wäffwere Tøy, fick en ret Wäffwekam, oc saa som hun haffde noget at spinde paa Hand-Teen, saa gjorde ieg aff en Stoel miin Wäff, dog saaledis, at ieg i en Hast kunde drage alt aff Stoelen med eet Drau paa huer Siide oc Syllerne drog ieg selff alleene* (Ms. S. 144). A urigtig læst da en? for: en ret.

BS. 139 (A 150, 265, B 134): *Min Pen ieg skreff med, war giort aff en Hønße Winge, tilrettet, med Redschabet aff en Flinte Steen og Blekket af Lyße Røg med Øl; det er endnu til Ståde.* (Ms. S. 145).

BS. 145 (A 160, B 137): *Christian haffde for lang tiid siiden flyet mig toe Stycker Flinte, som erre saa skarpe, att ieg kunde skiere Lärret dermed effter en Traae; ieg haffwer dem endnu; han truede oc att skille mig weed dem.* (Ms. S. 150).

BS. 145 (A 267, B 163): *hvorudoffwer Balcke saa loed sin Mund løbe aff Wreede mod mig, løy mig paa i mange Maader. Ieg sagde*

derfor, for —. Dette er igen overstreget, og der i Steden skrevet: *saa* (rett. til: *fornam da*), *att ded wor Aarsagen, huor for Balcke kom bort* (A 176. Misforstaaet er Stedet BS. 109, L. 17: *Mig kunde hun let faa Liiffwet aff, siden ieg sidder dog der*, det rigtige i B 101: *faa Liiffwet aff siden, ieg sidder*).

B S. 124, L. 14: *Nogle Dage førend ded Øll, Christian udrack, Qvinden til tænde, haffde hun bekommen nogle Syenaale og Knappe-naale; dennem haffde hun i et Papir i sin Barm, glemte at tage dem ud, saa att, ded hun klæde aff sig, falt Papiret paa Gulffwet, saa ieg hørte paa Klangen, huad der var i; der hun gik en Dag op med Nat-Kelen, stal ieg dem; hun leede, men torde aldrig spørge om dem, men bante hørlig; ieg spurgte oc tit, huor effter hun leede* (Ms. S. 131; stærkt overstreget og vanskelig at tyde, i hvert Fald i den fotografiske Gengivelse, tydet i A 264 B 115). A læser urigtigt: *Qvinden til* (Fortræd?)... i et Papir paa sin Barm... med Kiedlen... men (vilde) aldrig spørge om dem; men baade fik jeg Naalene og...

Museumsinspektør O. Andrup gør i en Efterskrift Rede for de Principer, han har lagt til Grund for sin Udgave. Texten skal fremtræde »i en saadan Form, at den ukyndige Læser vil kunne fatte alt, hvad Leonora Christina har skrevet«. Det har været hans »ufravigelige Grundsætning, at intet Ord maatte ændres eller flyttes fra sin Plads«; hvor det for Meningens Skyld har været nødvendigt, indskydes et støttende Ord, som er anbragt i Parentes. Bogstaveringen forenkles efter den i Molbechs Ordbog (1813) anvendte Skrivemaade. De talrige Sætninger paa Højtysk og Plattysk udelades i Texten og erstattes ved Oversættelser i Noterne bag i Bogen, afstemte, saavidt gørligt i Leonora Christinas sædvanlige Sprog, hvilke Gengivelser er anbragte i Klammer, medens Leonora Christinas hyppige Parenteser er bleven erstattede med Tankestreger. Efter ydre og indre Kriterier at slutte, er Manuskriptet efter Udgiverens Formening blevet til i tre Tilløb, det første slutter op kort efter Beretningen om Forfatterindens religiøse Gennembrud, den anden Del omhandler Tiden indtil 1674, den sidste fortsætter fra dette Tidspunkt og gaar til hendes Frigivelse af Fængslet. Anden Del har Karakter af Kladder, med mange Rettelser og Tilføjelser i Marginen, Indskud og Tilføjelser. Den første Del tilsigtes gengivet nøje, de senere udstregede Partier er medtagne, og der er ikke taget Hensyn til stilistiske Rettelser og Tilføjelser, de sidste er anbragte blandt Noterne bag i Bogen. I anden Part er i Texten inddraget nogle af de Tilføjelser, som nøjere slutter sig til Texten.

De her opstillede Udgiverprinciper, som det vilde føre for vidt at drøfte nærmere, maa i Betragtning af Manuskriptets hele Karakter uundgaelig føre til Inkonsekvenser, og maaske er den saare vanskelige Opgave, Udgiveren har stillet sig, overhovedet ikke til at løse fuldtud tilfredsstillende.

Ved den valgte Fremgangsmaade skæres Texten i Stykker, saa at Dagbogskarakteren udslettes og viger Pladsen for et vist Romanpræg, ligesom Stilens Ejendommelighed svækkes meget ved det hyppige Linjeskifte. Tysk og Fransk oversættes til den velkendte historiske Romanstil, som særlig er opelsket af Børge Janssen, f. Ex. S. 149: *hvorlunde — han haver selv sagt*, hvortil maa bemærkes, at Leonora Christina ikke bruger denne Form. Disse Oversættelser anbringes i Parentes, men i denne sættes ogsaa Udgiverens indføjede Ord til formentlig Tydeliggørelse af Texten, f. Ex. S. 74 anden Gift (ermaal), S. 189 hvad er I (for) et ugudeligt Creatur. Ogsaa Udgiverens textforklarende Bemærkninger sættes undertiden i Parentes midt i Texten f. Ex. S. 214 (Tøtzløff). Leonora Christinas egne Parenteser erstattes paa Grund af denne Praxis med Tankestreger.

Rettelser og Tilføjelser i Marginen optages i de fleste Tilfælde i Texten mellem Tankestreger, i andre Tilfælde i Noterne, f. Ex. S. 152 o. m. a. Baade Tankestreger og Parenteser forekommer altsaa med to forskellige Betydninger. Aarstal i Marginen flyttes uden Tankestreg ind i Texten, se særlig S. 214: den 12. Augusti 1684 dette Aar fuldendte jeg.

Udgiverens Princip om at holde sig til den oprindelige Text hævdes ogsaa, hvor der foreligger Rettelser in scribendo, og hvor Meningen altsaa forvanskes, saaledes S. 189, hvor Udgiveren bibeholder *jeg*, som blot er en Antecipering af det følgende *jeg* tænkte; den der ler, er jo ikke Leonora Christina, men Kvinden. Andre in scribendo Rettelser optages i Texten, f. Ex. S. 196, saaledes at Leonora Christinas ikke overstregede Ord fjernes: Manuskriptet har *Bøger af Historie Bøger* (overstreget *Bøger af*) altsaa *Historie Bøger*, hvilket Udg. gengiver ved *Bøger af Historie*.

Skønt det, som nævnt, har været Udg. »en ufravigelig Grund-sætning«, at intet Ord maatte ændres, har han, uden at nævne det, mangfoldige Gange rettet ældre Sprogformer, antagelig fordi Udg. ikke er sikker i at skelne mellem det blot og bar ortografiske, det der ikke høres, og særlige Lyd- og Bøjningsformer. Saaledes er *der* rettet til *det* i Forbindelser som *der* lo han af o. l.; *intet* rettes til *inte*, naar det efter Udg.s Mening betyder ikke; f. Ex.: *der kan intet brænde mig* rettet: *det kan inte brænde mig*

og (S. 191), *det hjalp intet rettet til: det hjalp inte; gad intet arbeidet rettet til: gad inte arbeide.*

At modernisere gamle Verbalformer, som alle og enhver kender fra Salmer og Mundheld, er ikke alene overflødigt, men ogsaa afgjort uforsvarligt. Exempler blandt mange: kunt rettet til kunnet (yndt — yndede (65), buden — bødte, lidde — led (70), rimte — rimede (73), hedde — hedte (78), betydde — betød (92), fløt — flyttet (93), vilt — villet (95 o. s. v.), sø = sød — sydede (136). Det værste er dog, at disse Ændringer ikke er konsekvent gennemførte, saaledes bibeholdt forbøden (111), vilt (218), kaste (88) med *de* i Parenteser.

Af andre uheldige Sprogfornyelser og Ændringer kan anføres: god Humeur — godt Humeur (79), Tiding (∴ Tidende) — Tidning, hjert-størkende — hiertestyrkende (121), Kride — Kridt (136), Styre — Styr (163), hendes — henders (167 o. s. v.), men hendes S. 188, for henders Tid — før (187, 191), Spind — Spinden (195), fornommen — fornummet (211), haabes — haaber (215, 222), svær — sværger (216), men svær S. 218, haabtest — haabte (214), haabes — haaber (215, 222), Dotter — Datter (137), men i Alm. Dotter, Skiberummet (∴ Skibet) — Skibsrummet, nogenledes — nogenlunde (226), hvo ikke — hvis ikke (229).

Prøver paa svigtende Forstaaelse af Textens Sprog- og Stilform er følgende:

ihvordant Eder Tjenneste vil være — i hvordan (mon Eders Tieneste vil være (199); hun sagde hart nej, at det skulde ikke ske — hun sagde haardt: Nej, at det skulde ikke ske (136); hun sor so jo efter Sædvane — hun svor: Jo, efter Sædvane (137); spinde er min meste Gerning, jeg kan, og sy groft og binde noget — spinde er min eneste Gerning; jeg kan og ey sy groft og binde noget (BS ligesaa) (141); den der laa Magt paa, forhindrede det — den (hvem) det laa Magt paa (168); slog mig med mine egne Tanker — vel paavirket af det tyske: da schlug er in sich (Luc. 15, v. 17), gik i mig selv, af BN opfattet som sloges med — rettet til slog mig (hen) med mine egne Tanker (107). BS. ligesaa.

Musæumsinspektør Andrups oplysende Anmærkninger bringer meget nyt og godt, Realnoter og Henvisninger saavel paa det personalhistoriske som paa det litterære Omraade, bl. a. ved de anførte Citater, hvor Birket Smiths Udgave lod en Del tilbage at ønske. Denne Viden skyldes ogsaa hans Kendskab til de Ulfeldtske Familiepapirer og Korrespondancer, det er lykkedes ham gennem Greve Kalnoky at erhverve til Rigsarkivet, en rig Kilde til Oplysning om Slægten, særlig dog de Ulfeldtske Børns Skæbne, og som i høj Grad er kommen den af mig i Adelsaarbogen 1925 meddelte Stamtavle over Slægten til Gode.

Til eventuel Benyttelse ved en senere Udgave meddeles nogle spredte supplerende Bemærkninger:

Selvbiografiske Optegnelser af Niels Rosenkrantz (A 54) findes meddelt min Bog Roskilde adelige Jomfrukloster (1899) 45 ff.

Om Bendix Ahlefeldt kan henvises til Slægten Ahlefeldt V 121 f.; biografiske Oplysninger om Generalmajor Frederik Ahlefeldt smst. 122 ff. Bd. I 71 ff., en Beretning om hans Død, der staar i Modstrid med Leonora Christinas, i Detlev v. Ahlefeldts Memoiren 201 f. Et Paralelsted til Frederik Ahlefeldts Ytringer om, at »de holstenske Fruer, naar de holdte smukke Piger, var alleneste for Manden i Humeur at sætte« (A 56) findes i Detlev Ahlefeldts Memoiren (S. 19), hvor Forf. fortæller, at Cai Ahlefeldts Frue antog en Pige, der sang smukt og fulgte med dem til Vogns, hvorved de blev opmuntret til at øve den ægteskabelige Kærlighed.

Dronningens Kammerkvinde 1656—57 (A 62) er Catharina Glaesser fra Meissen †1679, bgr. 13. Aug. i St. Petri Kirke; gift 1° 1650 med kgl. Livbarber Marcus Smit †15. Aug. 1655; 2° 1657 m. Hofdigteren, Notarius publicus i Kbhvn. Adam Friedrich Werner †1672, bgr. 22. April i St. Petri Kirke. (Bobé: Die Sct. Petri Gemeinde 30, 40, 184, 490).

Naar Dronningens Hofmesterinde Maria Elisabeth von Haxthausen (A 62) ogsaa kaldes Schaffshausen, kan mærkes, at dette er Navnet paa en 1625 uddød westfalsk Adelslægt fra Schaffshausen ved Soest (Siebmacher: Ausgest. westfäl. Adel). Desværre indeholder Johs. Brämers Ligprædiken over hende (Universitetsbibl. i Kiel) ingen Oplysninger.

Om Abel Cathrine har jeg givet udførlige Oplysninger i min Bog, Bremerholms Kirke (1920) 102 ff.

Af Pastor Hieronymus Bueck (A 126) har jeg meddelt en kort Biografi i Die St. Petri Gemeinde 339 ff.

Om Christian Ulfeldts Liv i Rom og hans Død dér se Hist. Tidsskr. 8 R. I 288 f.

Jochum Waltpurger (A 127) fra Zittau købte 1639 et Gravsted i St. Petri Kirke, gift 1655 i Vor Frue Kirke med Thyra Beate Bornemann (Forældre: Kammersekretær Philip Julius Bornemann og Hedevig Zoëga), f. 17. Marts 1639 i Kbhvn. †1707, bgr. 23. Sept., gift 2° m. Stadsfysikus i Kbhvn. Caspar Kölichen fra Wohlau i Schlesien †1687. Waltpurgers Test. dat. 6. April 1662, hvori nævnes unser Hr. Mutterbruder u. Schwager Caspar Rolufsen (Giessing: Jubellærere III 408) Sjæll. Reg. 1662, 56. Naar Waltpurger kalder sin Hustru Thyra Tyrelyre, er der heri

gemt et Ordspil med Tire-lire, Sparekasse og Lærkens Tireli.

Hans Balcke (A 127, 163, 267), Hofsnedker, indebrændte 19. April 1689 ved Amalienborgs Brand 61 Aar, hans Enke fik 18. Maj s. A. udbetalt Penge (E. Marquard: Kammerregnskbr. 362. Louis Bobé: Operahusets Brand 1689, 44. Biogr. Lex. I 454).

Om Oberst Jørgen Walters Fangenskab i Blaataarn (A 167) findes i Gabels Breve til Kansler J. A. Kielman v. Kielmansegg et Par ikke uinteressante Steder: Wegen des Obristen Walters trage ich Mitleiden, weil man aber leichter ins Unglück gerathen kan, als wieder heraus kommen, so will diese Sache auch ihre Zeit haben. . . hoffe jedennoch dass er bald wieder soll liberiret werden, wofern nicht mehr führ den Tag komt, als ich bis noch gesehen. (Hafn. 15. Sept. 1668). Der Hr. Obriste Walter hat sich der Licentz, so ich ihm im blauen Thurm gegeben, nicht wohl bedient, indehm er sich mit den Leuten, so wegen des Gifts gefangen sitzen, sich in Discours nicht allein eingelassen, sondern auch, wie ich höre, ihnen Consilia gegeben, dess wegen er eine schlimme Herberge dieser Tage bekommen und sitzt nuhn mehr ins Hellen Loch, ist auch im blauen Thurm, aber gar schlecht. (22. Dec. s. A.). — Das Hellenloch er Troldhullet (A 104).

Ved Omtalen af Melodien: Nun ruhen alle Wälder (A 193) bør nævnes, at det er Begyndelsen til den endnu overalt i Tyskland sungne Salme af den bekendte tyske Salmedigter Paul Gerhardt.

Om Agnete Sofie Budde og Lucie Henriksdatter (A 200) se Aug. Fjelstrups Afhandling i Persh. Tidsskr. 6 R. V 49—72.

Hofjomfru Anne Agnese von Donop (A 212) fik 1673 20. Jan. Pas at rejse til sit Hjem (Patenter); jvfr. Efterl. Reventlowske Pap. IX 414.

Om Guvernøren (A 216), der ikke nævnes ved Navn, Jørgen Iversen Dyppel, f. 25. Febr. 1638 i Helsingør, 1671—80 og atter 1682 Guvernør i Vestindien, kastet over Bord paa Hensreisen i Marts 1683 under et Mytteri. Persh. Tidsskr. 2. R. VI 41, 44; 7. R. I 248; gift 2° med Margrethe Christensdatter, gift 2° o. 1685 m. Engelbrecht Christian (Kbhvn.s Byfogedrgsk. 1687, Brev fra hende, dat. Kbhvn. 31. Jan. s. A.).

Johan Jæger (A 264, 270), Kaptajnlieutenant i Ebersteins Rytterreg., hentede tilligemed Oberstlieutenant Christopher Hagedorn Otto Sperling i Hamburg og bragte ham til Pinneberg og derfra til Glückstadt (Krigskancelliets Indk. Sager 19. April 1664). Han var Fætter til Christopher Gabel, hvis Hustrus Søster var gift med Christopher Hagedorns Fader (Detlev von Ahle-

feldts Memoiren (1895) 199 f.), efter hvem Jæger 1670 fik Privilegium paa Krohold i sit Hus i Holm, der gjordes ham stridigt af Oberst Hagedorn, men som begge fik Privilegium paa at dele (Patenten 1671 og 1674).

Landgrevinde Hedevig Sophie af Hessens Hofmesterinde (A 268) Juliane Elisabeth von Wallenstein, der besøgte Leonora Christina i Fængslet, traadte i samme Egenskab over i Tjeneste hos Landgrevindens Datter, Dronning Charlotte Amalie og forblev her til 1688, da hun afskedigedes paa Grund af Svagthed og i Ducør fik 5000 Rdlr. I 1681 anbefaler Kongen hende til Prinsen af Oranien i Anledning af en hendes nys afdøde Søn, Kaptajn Herman von Wallenstein, af Oberstlieutenant ved det Waldeckske Regiment i Generalstaternes Tjeneste von Ingenhaven tilføjet Forsmædelse. (Ausländ. Reg. 1681, 134b; 1686, 288, 414. Assignationskont. Afregningsbog 1687—88. 148).

Mag. Andrups Udgave er rigt gennemillustreret med mange Portræter, Prospekter og Facsimiler i fortræffelig Gengivelse, talende Vidnesbyrd om hans enestaaende ikonografiske Viden, med gode, i folkelig Stil holdte forklarende, fortællende Underskrifter, alt i alt en positiv Forøgelse af Bogens Værd. Udgiverens Indledning giver et Rids af Corfitz Ulfeldts og Leonora Christinas Livsskæbner, skrevet i et klart, roligt og smukt Sprog. Hvorvidt der er taget tilstrækkeligt Hensyn til det efter Birket Smiths Monografi fremkomne biografiske Materiale, kan paa Grund af manglende Kildeangivelser ikke afgøres, men Udgiverens intensive Fordybelse i Emnet afvæbner paa Forhaand Tvivl. Mag. Andrup prætenderer heller næppe i en Folkeudgave at ville fremsætte en uforgribelig Mening om Ulfeldts politiske Holdning og Troskabsbrud mod sit Land, men undskylder ham dog med, at han næppe havde Bevidstheden om at spille Landsforrædderens Rolle, idet han snarere følte sig som den fordrevne, der vilde frelse Danmark fra et uværdigt Kongepar. Udg. bryder ikke direkte en Lanse mod A. D. Jørgensen i Anledning af dennes skarpe Kritik af Leonora Christinas Karakter, at hun satte Hustruens Troskabspligt mod Manden over alt andet, over Sandhed og Ret, over tusinders Ve og Vel, at hun var fuldstændig blind for sin egen Skam og Brøde (Griffenfeld I 140 ff.). Udg. erkender, at hun ikke omgikkes Sandheden varligt; kunde hun redde noget for hende dyrebart med en Usandhed, løj hun dristigt. Udgiveren er en pietetsfuld Mand med lempelige Ord, der klæder Bogen, og hans Tilegnelse af Udgaven til Birket Smiths Minde er i saa Henseende betegnende.

Professor Brøndum-Nielsen og Frues Udgave er paa hvert Blad præget af den kyndige og omhyggelige Sprogforsker og Udgiver af gamle Texter. Som Lægmand paa den nordiske Filologis Omraade maa jeg se bort fra en kritisk Vurdering af det her ydede Arbejde, dog tør man sige, at det med den Anseelse, Udgiveren nyder i sit Fag, næppe kunde være lagt i bedre Hænder.

Haandskriftets Text er i denne Udgave gengivet med lempe- lig Normalisering, idet Originalens Sprogtone i saa høj Grad som muligt er bevaret. Ordenes Bøjningsformer og Lydformer er derfor ikke bragt i Overensstemmelse med Nutidens, men Udgaven følger i saa Henseende Haandskriftet. Rettelser i dette er optaget, naar det oprindelige giver daarlig eller slet ingen Mening og ofte ses at være rettet under selve Nedskrivningen. De senere Tilføjelser er optaget i Texten betegnet med en Stjerne for og efter, som senere Indskud. I Rækkefølge anføres nogle væsentligere Rettelser i Manuskriptet. Dette er, om maaske ikke helt igennem, men i mangfoldige Tilfælde, jævnført ved Udgivelsen. Ud fra mit Kendskab til Haandskrifter som mangeaarig Arkivforsker maa jeg, efter nøje at have konfereret Prof. Brøndum-Nielsens Læsning af de af Birket Smith oversprungne eller forbigaaede, ovenfor anførte, Stykker, hvis Tydning paa Grund af Gennemstregninger frembyder store Vanskeligheder, i et og alt yde Udg. min Tilslutning.

Mod Gengivelsen af de paa Tysk (Plattysk) fremførte Repliker kunde der maaske rettes enkelte Smaaændringer. Et enkelt Sted bør dog anholdes. Prof. B. N. har (S. 89) gengivet den af Leonora Christina paa Tysk digtede Vise: Sprich Vernunft zu meine Seel (helt udeladt af Mag. Andrup) i en sproglig Overarbejdelse. Den er af Forfatterinden angivet at synges »nogenledes« paa Melodien: Was ist doch auff diese Welt, Das nicht felt — en Salme jeg forgæves har eftersøgt i Wackernagels Das deutsche Kirchenlied og samtidige Salmebøger. Denne Strofe gengiver B. N. saaledes: Was ist doch auf diese Welt, das nicht *fehlt*. Bortset fra Rimet kræver Meningen *fällt*. At det rigtige tyske Vernunft erstattes med Vernunft er alt andet heldigt, ligesaa L. 10 zeuffsest — zeufsest = seufzest. Hab'n (L. 15) er i Mskr. forskrevet for han (mht. hân). Ha'n verlohren Haab und Guht — urigtig gengivet ved das verlohrene Hab' und Gut. krötig: L. 17 bør forklares: giftig, led.

Fru Brøndum-Nielsen har medgivet Bogen en kort Indledning, der i sin Fordringsløshed opfylder Formaalet at supplere for Læseren det Billede, Leonora Christina har givet af sig selv.

Endnu fattes der Portrætstudier af Corfitz Ulfeldts og Leonora

Christinas dramatiske Skikkelser, som kunde tilfredsstillende Nutidens Krav til Karakteranalyse. Hertil kræves mer end Birket Smiths imponerende dybtgaaende Kildestudium, nemlig Intuition og Kongenialitet.

I B. N.s Udgave er de oplysende Realnoter og personhistoriske Anmærkninger indskrænket til det nødtørftigste, og Hovedvægten lagt paa sproglige Forklaringer.

Billedudstyret er saare beskedent, et Par Facsimiler, et Rids af Slottet og en Gengivelse efter G. Hondhorsts prægtige Billede af Leonora Christina i en af Vald. Andersen udført Tegning — rædselsfuld at skue. Begge Udgivere har undladt at medgive Bogen et Register, som dog selv Lægfolk kunde have haft nogen Nytte af.

Louis Bobé.

Johan Carlie: Studium über die mittelniederdeutsche Urkundensprache der dänischen Königskanzlei von 1340-1430. Nebst einer Übersicht über die Kanzleiverhältnisse.

Lund. 1925.

Denne Bog er skrevet for Erhvervelse af Doktorgraden ved det filosofiske Fakultet i Lund. Den falder i to Afsnit, et historisk og et grammatisk. Det er første Afsnit, der her skal betragtes nærmere. Forf. kalder det en Oversigt over Kancelliforholdene, en Betegnelse, der er altfor vid, Afsnittet behandler kun Kancelliets Stilling til Udfærdigelsen af de middelnedertyske Skriftstykker og dette tilmed kun ganske overfladisk. Saa glædeligt det er, at et sprogligt Arbejde indledes med en diplomatisk Oversigt, saa beklageligt er det, at Forf. netop viser sig ganske ubevandret i Diplomatiken. Den Opgave, Forf. stiller sig, maatte nu paa Forhaand anses for uløselig indenfor de givne Rammer, dels fordi Forarbejder ganske savnes dels fordi den rummer Stof nok til en særskilt Behandling, hvis Resultater blot oversigtsmæssig fremstillet vilde beløbe sig til langt flere end det Antal Sider (147), Forf.s eget Arbejde beløber sig til. Den maatte nemlig nødvendigvis tage sit Udgangspunkt i de normale Kancelliprodukter, de paa Latin affattede Dokumenter, for herfra at søge udredet Aarsagerne til de nye sproglige Foreteelser, først de lettere forklarlige paa Vulgærsproget siden de i et dansk Kancelli ganske unormale paa et fremmed Sprog. Opmærksomheden maatte da her i ganske anden Grad end hos Forf. være koncentreret om en Udredning af de specielle Forhold, der medfører, at Kancelliet første Gang lader fremstille og hænger det kgl. Segl under et saadant i sproglig Henseende unormalt Produkt. At Udfærdigelse ved Modtageren

her har spillet en afgørende Rolle vilde enhver med mindste Smule Kendskab til Diplomantik straks have tænkt sig, men dette Begreb kender Forf. øjensynlig ikke. Havde han kendt og benyttet G. v. Buchwalds: Bischofs- und Fürstenurkunden des XII. und XIII. Jahrhunderts, det eneste udførlige Arbejde vedrørende dansk Brevvæsen før 14. Aarh. og af Betydning ogsaa direkte for Forf.s Indledning, da han punktvis foretager Tilbageblik til ældre dansk Kancellivæsen, vilde denne Mangel sikkert ikke være forefundet. Noget andet er det, om dermed en Hovedanke mod hele Værket vilde være afhjulpet. Meningen med at give en »historisk« Indledning til en Undersøgelse over Diplomsprog maa dog være den at slaa fast, hvilke Udfærdigelser der er Kancelliets, altsaa egentlige Udstederdokumenter, og hvilke der er opstaaet udenfor Kancelliet. I et enkelt Tilfælde bemærker Forfatteren rigtigt, at flere af de Breve, der er skrevet under Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns Udenlandsrejser, synes at hidrøre fra fremmede Skrivere, men ikke desto mindre indgaar de samme Dokumenter som Led i Forf.s Materiale til Oplysning af det danske Kancellis Diplomsprog, idet han slaar sig til Taals med, at de alle er udstedt af Kongen eller i Kongens Navn, mens det dog maa komme an paa, hvem der har dikteret og skrevet dem. Paa den Maade kunde Forf. med lige saa stor Ret gøre Valdemar Atterdags i Kalisch 1370 27. Juni udstedte Dokument til et dansk Kancelliprodukt og føje højtysk Skriftsprog til de mange andre i Kancelliet anvendte¹. Dette har Forf. dog ikke haft Mod til at gøre, men han tager ikke i Betænkning at benytte det i Spandau 1340 22. April udstedte Dokument i Blandingsprog, skønt det er udstedt af Valdemar Christoffersøn, før han bliver dansk Konge og saaledes afgjort ikke er et dansk Kancelliprodukt.

Omend Forf. saaledes ikke sigter sit Materiale med Hensyn til, hvad der virkelig er udgaet af Kancelliet, maatte man dog i hvert Fald vente, at det rent sproglige Skel var nøje overholdt. Men ogsaa her skuffes man. For det første sættes Tidsgrænsen saaledes, at det ældste nedertyske Dokument, der behandles, bliver Kristoffer 2.s Brev 1329 12. Novbr., medens f. Eks. Erik 6.s Brev 1315 23. Novbr. forbigaas. Dernæst fremskaffer Forf. sit Materiale ved at gennemgaa Regesta og Repertoriet og medtage, hvad der heraf direkte kan ses at være affattet paa Nedertysk, mens, som han selv oplyser, alt hvad disse Værker optager ved

¹ At det danske Kancelli i Unionstiden i stigende Tal skal have udfærdiget Dokumenter paa Norsk og Svensk, som Forf. vil det, kan jeg ikke tænke mig. Unionen betyder næppe en Ophævelse af det norske og svenske Kongekancelli.

en blot Henvisning til en Diplomsamling eller lignende forbigaa da »Sproget ikke sikkert lader sig fastslaa«(1). Endelig udskiller han enkelte Breve af det paa denne Maade indsamlede Materiale »af forskellige Grunde«, hvilke oplyser han desværre ikke, men medtager til Gengæld enkelte, der ikke er fortegnet i Regesta og Repertoriet, især fra Königsberg Arkivet. Gaar man hans Dokumentliste igennem, viser det sig, at alle disse Breve er gaet ud af Landet, saa Forf. havde ikke behøvet undre sig over, at de ikke er fortegnet i Repertoriet. At Materialet paa den Maade bliver mangelfuldt, siger sig selv, idet paa den ene Side en Del af det ikke er danske Kancelliprodukter, mens paa den anden Side flere af disse vilkaarligt er udeladt. I hvor høj Grad dette Forhold forvansker de sproglige Resultater, ser jeg mig ikke i Stand til at afgøre; at det maa gøre det, forekommer mig umiddelbart indlysende. For Udredningen af Kancelliforholdene spiller det imidlertid ikke nær den Rolle, som man maatte vente, takket være den Omstændighed, at Forf. næsten ikke bruger sit Materiale hertil. Med Undtagelse af Udarbejdelsen af en Skrifterfortegnelse, til hvilken jeg straks skal vende tilbage, hviler nemlig hele Forf.s Indledning paa William Christensens: Dansk Statsforvaltning i 15. Aarh. og for de Tilbageblik til ældre dansk Kancellivæsen, som Forf. har følt sig foranlediget til at give, paa Steenstrups Studier suppleret med to Bemærkninger hos Dahlerup: Geschichte der dänischen Sprache (Skæbnen vil, at de begge er urigtige; det ældste danske Dokument affattet paa Latin er ikke fra 1135, dette er det ældste i Originalbrudstykke bevarede, men fra 1085, det ældste Dokument affattet paa Dansk ikke fra 1371 men fra 1354). Det maa anses for en Fordel for Værket, at Forf. saa slavisk følger Christensen, men det er dog at drive Afhængigheden af sine Avtoriteter for vidt, naar Forf. affærdiger Bunes Nævnelser af en Kansler Herman 1425 med en Henvisning til, at en saadan ikke findes i Christensens Kanslerfortegnelse og Herman følgelig ikke kan have været Kansler.

Tilbage som Forf.s eneste, virkelig selvstændige Bidrag til Oversigten over Kancelliforholdene bliver en Skrifterfortegnelse paa ikke mindre end 20 Skrivere, der skal have besørget Korrespondancen i det danske Kancelli i Tiden 1330—1430. Som Nr. 1 nævnes Boetius, der imidlertid næppe har været Skriver. Han kaldes Kapellan og nævnes i et Dokument sammen med Proto-notaren Johannes Faber, utvivlsomt Dokumentets Skriver. At Kapellanerne i Enkelttilfælde, hvor ingen Skrivere har været ved Haanden, og især i ældre Middelalder kan have fungeret som

saadanne, vil jeg ikke benægte¹, almindeligvis er de det imidlertid ikke. Med samme Begrundelse maa Kapellanerne Nicolaus, Henrik Werner (som tilmed kun nævnes i et Dokument udstedt af Valdemar Atterdag paa hans lange Udenlandsrejse, og saaledes slet intet har at gøre med det danske Kancelli), Bertold Witte, Eggert, Didrik, Herman, Stoyslave van der Osten og Henrik van Olen udgaa. (Forf.s Nr. 6, 8, 13, 15, 16, 18, 19 og 20.) Endvidere Bundo, og Benedikt Krabbe (Nr. 2 og 3), der begge blot er Vidner i det af Johannes Faber udfærdigede Dokument. At gøre Bundo til Skriver og samtidig forsøge at identificere ham med Bundo, Kongens Ombudsmand i Fyn. gaar i hvert Fald ikke an. Endelig er det forkasteligt at medtage Bisp Johannes, Kong Olufs »Kentzeler«, i Skriverfortegnelsen (Nr. 12), da det er ganske urimeligt at tænke sig ham identisk med den Johannes Skriver, der optræder i et andet af Kong Oluf udstedt Dokument. Tilbage bliver da blot syv sikre Skrivere, Forf.s Nr. 4 Protonotaren Johannes Faber, Nr. 5 Kansleren Henrik af Lüneburg (i pavelige Skrivelser kaldet Protonotar og derfor næppe mere end titulær Kansler maaske blot Skriver). Om dem begge gælder, at de ikke forekommer i nogle af de Dokumenter, der indgaar i Forf.s Materiale. Endvidere Nr. 7 Skrивeren Rudolf, Nr. 9 Notaren Rikmann, der ikke forekommer i Forf.s Materiale, Nr. 10 Notaren siden kaldet Skriver Roder, Nr. 14 Skrивeren Albrekt Kalenberch og Nr. 17 Johan Bryms, om hvilke tre sidstnævnte det samme gælder som om Rikmann. Man forstaa herefter ganske godt, at Forfatteren har afholdt sig fra at gætte paa, hvilke af de nævnte Skrivere der har skrevet de Dokumenter, som lægges til Grund for den sproglige Undersøgelse, men man har samtidig vanskeligt ved at forstaa, hvad da hele den sikkert møjsommeligt sammenbragte Fortegnelse skal hjælpe til. En enkelt Undtagelse er der dog. Skrивeren Rudolf forekommer i et Dokument udstedt 1350, i Forf.s Diplomfortegnelse optaget som Nr. 8. Forf. tør imidlertid ikke paastaa, at det er denne Rudolf, der har skrevet Brevet. Det er mig ubegribeligt, hvad det er, der her har gjort Forf. saa forsigtig. I sine Forsøg paa at identificere Skriverlistens Skrivere med andre historisk bekendte Personligheder, viser Forf. ofte en overordentlig Kombinationsdristighed, saaledes naar han identificerer Rikmann med Rikmann van der Lancken, Herman med Provst Herman i Odense og om Stoyslave van der Osten lader henstaa, om han er identisk med Buchardt de Osten,

¹ Som oftest kaldes de da Kapellan og Skriver, hvilket viser, at et Undtagelsestilfælde foreligger, og at Kapellanerne i Almindelighed ikke er Skrivere, men af højere Rang end disse.

Henrik van der Osten eller Bertold van der Osten uden at lægge fornøden Mærke til, at Fornavnene dog er ganske forskellige.

Naar Forf. er bleven Doktor paa den foreliggende Afhandling, maa det vel skyldes Kvaliteten af den grammatiske Del, og den historiske Indledning maa da opfattes mere som et overflødigt Appendix end som det nødvendige Grundlag for denne Del. At den imidlertid pretenderer at være det sidste er i mine Øjne en Hovedfejl, der berettiger til kraftig Indsigelse ikke alene fra historisk Forsknings Side.

A. Köcher.

Nyt fra historisk Videnskab.

Moderne Historieskrivning foretrækker dels de specielle Undersøgelser, dels de store Oversigtsværker, tilvejebragt gennem Samarbejde mellem en Række forskellige Forfattere. Af Enkeltmands Skildringer, omhandlende større Dele af en Tidsalder eller et Lands Historie fremkommer kun faa. Enhver er klar over, at de store Fællesforetagender har Mangler; deres Mængde tyder dog paa, at de giver Forskerne frugtbare Opgaver og tilfredsstillende Læseverdenen. Med Rette, skriver Gustave Glotz, kan man af Nutidens Historikere kræve en Bestræbelse for at frigøre sig for de snævre Specialiteter og et Forsøg paa af Detaljernes Kaos at skabe Helhedsbilleder.

Den ældre Generation oplevede Fremkomsten af Lavisse & Rambaud's: *Histoire générale*, af Onckens: *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen* og af *The Cambridge Modern History*; den yngre ser allerede Supplementværker og Afløsere rykke frem. I England har man begyndt *The Cambridge Ancient History* og *The Cambridge Medieval History*. I Danmark fulgte *Folkernes Historie af Verdenskulturen*; i Sverige har man for nylig startet to forskellige Verdenshistorier. Navnlig franske Forlæggere kappes dog om at udsende bindstærke Oversigtsværker. Lavisse & Rambaud udkommer i nye Oplag. Eugène Cavaignac, Professor i Strasbourg, redigerer en *Histoire du Monde* i 12 Bind; Gustave Glotz havde oprindeligt planlagt en *Histoire de l'antiquité*, men har udvidet den til en *Histoire générale* i ikke mindre end 50 store Bind. De to fremragende Historikere Louis Halphen i Bordeaux og Philippe Sagnac, Professor ved Universitetet i Paris, har tilrettelagt et Værk *Peuples et civilisations. Histoire générale* i 20 Bind, medens Henri Berr redigerer en Samling: *l'Evolution de l'humanité* i 100 Bind og Maxime Petit en *Histoire générale des peuples*, som til sine 3 Bind lægger Beslag paa 40 Specialforskere.

Hvert enkelt Foretagende har sit Særpræg. Petit lægger Hovedvægten paa Kulturhistorien, Cavaignac paa at give de Studerende en Oversigt. Glotz vil skabe en Række videnskabelige Haandbøger, navnlig til Brug for den højeste Undervisning, og lover en ligelig Fremstilling af alle Forhold. Særlig Interesse knytter sig til Berr's og Halphen-Sagnacs' Værker, for saa vidt de helt igennem skal bæres af et fælles Synspunkt. Allerede H. G. Wells har i sin populære — meget populære — *Outline of History*, som alene i den engelsktalende Verden er solgt i Millioner af Eksemplarer¹, stræbt at behandle den samlede Verdenshistorie som en Helhed og paapeget de historiske Fænomeners Samtidighed i selv de længst adskilte Lande. I Virkeligheden er det lignende Synspunkter, som behersker de franske Værker. Berr's skal med al Respekt for den enkelte Forskerindividualitet være baaret af hans Tanker om den historiske Synthese. Hans Medarbejdere vil hver paa sit Omraade udrede Kausalitetsforholdet og paapege de virkende sociale Kræfter, de ledende Ideer og deres Sammenspil. De enkelte Begivenheder maa ikke behandles i en Mosaik af sidestillede Kapitler, men i deres »rapport avec l'être intime, avec les besoins permanents et le caractère individuel des sociétés diverses«. Bestandig vil det være Opgaven at paapege Berøringspunkter, den sociale Nødvendighed, den psykiske Kraft og derigennem paavise — ikke et stadigt Fremskridt — men Spillet mellem permanente Aarsager og Menneskenes tidsbestemte Arbejde. Forhaabentlig bliver Værkernes Praksis mere oplysende end Fortalens filosofiske Teorier. Halphen og Sagnac tager mere haandfast paa Tingene. Ogsaa de vil bygge paa »La solidarité mondiale«, fremhæve Fællestræk og følge de gensidige Paavirkninger. Eksempelvis vil de store Invasioner i Vesteuropa blive betragtet i Sammenhæng med Revolutionerne i Asien, de religiøse og filosofiske Ideer i Grækenland og Rom blive sat i Forbindelse med Persiens og Indiens. Begivenheder og Lande, som for den fælles Udvikling har været af underordnet Betydning, vil træde i Baggrunden, og Hovedvægten blive lagt paa »les faits dominants«. Tendensen understreges i de enkelte Bindtitler, f. Eks. »Les guerres de religion et la prépondérance espagnole«, etc. etc.

Om Resultaterne vil man først kunne dømme, naar Værkerne er naaet længere frem, end det i Øjeblikket er Tilfældet. Sikkert er det, at jo flere Medarbejderne er, desto vanskeligere bliver

¹ I Norge udkommer en Oversættelse ved Haakon Vigander under Redaktion af Edvard Bull.

det at gennemføre de fælles Synspunkter. Om det foreliggende første Bind: »Les premières civilisations« af Halphen-Sagnac's Værk, er det allerede fra sagkyndig Side bleven bemærket, at Værkets Ejendommeligheder kun er lidet fremtrædende. Programmer er lettere at opstille end at gennemføre. Sikkert nok rummer de ogsaa nærliggende Farer. Berr's Synspunkter kan gøre Historieskrivningen til en Begrundelse af filosofiske Teorier, Halphen-Sagnac's fører til en vilkaarlig Udvalgelse. Trods deres Forskellighed er dog begge Opfattelserne et beslægtet Udtryk for moderne Tankegang. Efter den store Krig er Politiken ikke længere begrænset til Europa, men omfatter den samlede Verden. De to Værker er det samtidige Udtryk for, at ogsaa Historieskrivningen er ved at blive virkelig universel. At netop franske Historikere gør Forsøget, kan skyldes den galliske Lydhørhed, men hænger ogsaa sammen med national Ærgerrighed. Berr fremhæver det direkte som et Formaal at godtgøre »la vitalité de la France« og føre Beviset for, at ogsaa paa dette Omraade »notre supériorité sur l'Allemagne éclate«. A. L.

Med L. Stavenow, N. Edén, T. Höjer og E. Heckscher som Redaktionskomité og Sv. Tunberg og S. E. Bring som Udgivere, har Norstedt och Söners Forlag planlagt en Verdenshistorie. Denne nye Verdenshistorie skal udarbejdes af svenske Forfattere paa selvstændig videnskabelig Grund, men uden det tunge kritiske Apparat, idet den har til Hensigt at give den historiske Forsknings sidste Resultater i en for den historisk interesserede Almenhed let tilgængelig Form. Gennem sine 15 Bind vil *Norstedts världshistoria* skildre den europæiske Civilisations Historie i hele sin Udstrækning og samtidig tage Hensyn til, »de av den europeiska civilisationen relativt oberoende och mer fritstående kulturer, vilka förmått at hävda sig vid densammas sida.«

For nylig er første Bind af den planlagte Verdenshistorie udkommet. Det behandler den gamle Orients Historie op til Alexander d. stores Sejrstog til Indien og skildrer de gammelorientalske Kulturer som Led af Verdenskulturen. I et livligt og klart Sprog, uden at være tynget af det uhyre Materiale, der ligger til Grund for Fremstillingen, har de to ansete Videnskabsmænd, hvem Redaktionen har overdraget at skrive dette Bind, Assyriologen Knut Tallqvist og Linguisten Jarl Charpentier, givet en omfattende og sikker Fremstilling af de første 4000 Aars Verdenshistorie.

Charpentiers Indledning (S. 1—8) giver et knapt, næsten for

knapt, Billede af den gamle og den moderne Betragtning af Historiens første Dage og af de Folkestammer, der har præget den historiske Udvikling. Fra Tallqvists Pen skriver sig Hovedparten af Bindet, Skildringen af den semitiske Orients (S. 9—218) og det gamle Ægyptens Historie (S. 219—350). Skildringen af de to store, orientalske Kulturkrese er her, i Modsætning til flere andre Fremstillinger af de samme Æmner, holdt ude fra hinanden. Det er heldigt for de to første Aartusinders Vedkommende, hvor Kulturerne udvikler sig hver for sig; men efter Aar 1600 er Vexelvirkningen mellem dem saa stor, at en synchronistisk Fremstilling paa mange Punkter giver et mere levende Billede. Til Grund for sin Skildring af den semitiske Orients Historie har Tallqvist valgt Mesopotamien og ind i denne har han flettet de andre, udenfor Flodlandet hjemmehørende, forasiatiske Folks Historie. Ved Skildringen af Vestasiens Historie dvæler Tallqvist især ved Sumerernes Andel i Eufkratlandets Kultur og deres Kampe med Semiterne om Overherredømmet, ved Hammurapitiden og navnlig ved Assyriens Historie, der behandles noget mere detailleret end den babylonske. I Fremstillingen af Ægyptens Historie ligger Hovedvægten paa det nye Riges Tid, særlig indgaaende omtales Stormagtsperioden under det 18.—19. Dyn., mere end ved den forasiatiske Historie fremstilles her den kulturelle Udvikling, medens den egentlige politiske Historie træder i Baggrunden. Tallqvists egentlige Fag er Assyriologi; hans Skildring viser derfor ogsaa, at han har langt større Fortrolighed med den semitiske Orients historiske Kildemateriale, og at hans Indarbejdelse af de nyeste Resultater er lykkedes bedre her end i hans Afsnit om Ægypten; hans Behandling af den assyro-babylonske Historie er langt friskere end hans Skildring af den ægyptiske. Det sidste Afsnit af Bindet stammer fra Charpentiers Haand (S. 351—520), det skildrer de indoeuropæiske Folks Stilling i den gamle forasiatiske Historie. Efter en længere Indledning om den indoeuropæiske Sprogfamilie og Spørgsmaalet om det indoeuropæiske Urhjem følger Forfatteren de indo-iranske Folks Historie op til 330; navnlig faar Persien, den for Middelhavskulturkresen vigtigste indo-iranske Stat, en indgaaende Behandling.

I Litteraturfortegnelsen, der afslutter Bindet, savner man desværre flere nyere og betydningsfulde Arbejder, der kunde vise Læseren Vej til de nyeste Behandlinger og de lettest tilgængelige Kilder.

Den gamle Orients Historie ligger vel de fleste Historikere og historisk interesserede meget fjern; men Vanskelighederne ved

at trænge frem til Forstaaelsen af disse fjerne Tidsrum er maaske ogsaa større end ved nogen anden Del af Historien. Gennem Tallqvists og Charpentiers Arbejde er der nu paa et nordisk Sprog fremkommet et Værk, der giver den orientalistiske Forsknings sidste Resultater paa Historiens Omraade, og som forhaabentlig bidrager sit til at sprede Kendskab til Orientens Oldhistorie indenfor Skandinavien.

Otto Koefoed Petersen.

Som en Fortsættelse af sine populære Bøger om det 19. Aarh. Udgravninger i Forasiens gamle Kulturlande «De gamle Østerlande I—II» giver Pastor G. Howardy i sin Bog: *Fra Faraos Land* en Skildring af de vidunderlige Opdagelser og Udgravninger i Ægypten og det umaadelige videnskabelige Arbejde, der siden Napoleons epokegørende Expedition har været gjort ved Nilens Bredder. Ogsaa denne Bog er bestemt for videre Krese og tager derfor stærkt Hensyn til de kulturelle Forbindelser mellem Ægypten og Palæstina og drager en stor Del af de bibelske Beretninger ind i sin Skildring. Som Forf. skriver i sin Fortale, ligger Beretningerne om disse Undersøgelser og Udgravninger gemt i store videnskabelige Værker eller spredt i ofte svært tilgængelige Tidsskriftafhandlinger, der efter Indhold og Form oftest kun staar aabne for Fagmænd. At samle det spredte til et hele og at iklæde det en ydre Form, der gør det tunge Stof tilgængeligt for almene Læsere, har Forf. set som sin Opgave. Fuldt ud kan man dog ikke sige, at dette er lykkedes for Pastor Howardy. En Hovedgrund er sikkert den, at Forf. som Assyriolog og Filolog staar ikke blot Ægyptologien, men ogsaa den historiske Forskning ret fjern, og derfor ikke altid er i Stand til at vurdere de forskellige Arbejder efter deres Betydning for ægyptisk Oldforskning (cf. min Anmeldelse i *Orientalistische Literatur Zeitung* XXX 96 ff.). At Howardys Bog har fyldt et Hul i den danske arkæologisk-historiske Litteratur er sikkert; det tydeligste Bevis er vel det, at et Arbejde som dette, en samlet Fremstilling af det arkæologiske Arbejde i Nillandet i Ægyptologiens første Hundredaar, i Løbet af et Aarstid er udkommet i ikke mindre end to Oplag.

O. K. P.

I Begyndelsen af 1877 blev Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie stiftet af en Kreds af Historikere, blandt hvilke de yngste var i Tyverne og kun een over fyrretyve Aar. De første Medlemmer af Kildeskriftselskabet var C. F. Bricka,

Kr. Erslev, I. A. Fridericia, S. M. Gjellerup, A. D. Jørgensen, Fr. Krarup, W. Møllerup, O. Nielsen, Henry Petersen, V. A. Secher, S. Birket Smith, Johannes Steenstrup og C. Weeke. De sluttede sig sammen for at bøde paa den Planløshed og Mangel paa Arbejdsstradition, der havde gjort sig gældende i Udgiverarbejdet i de sidste Generationer. Vi havde ikke i Aarhundredets Begyndelse faaet en *École des chartes*, ikke heller en Monumenta-Organisation som Tysklands, der sikrede Arbejdets Gang og gav de yngre Lejlighed til at lære af de ældre; nu vilde Kildeskriftselskabet ved et kraftigt Styre og ved indbyrdes Kontrol mellem Medlemmerne vinde ind noget af det, som var tabt siden det 18. Aarhundrede. Ikke for Pynts Skyld satte det Grams, Langebeks og Suhms Billeder i sit Mærke.

De stiftende Medlemmer var meget forskellige af Anlæg og havde forskellige Studieomraader, et Forhold, der kom Selskabet til Gode. Thi ikke blot blev Arbejdsfeltet vidt, men det var ogsaa muligt ved de enkelte Værker at supplere Udgiverens Viden med de tilsynførende Medlemmers Specialkundskaber. Opgaverne løstes som oftest under nøje Samvirken af flere Kræfter. Mere end en Snes Publicationer er udgaaet fra Kildeskriftselskabet — her kan kun nævnes nogle faa — *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve* ved Bricka og Fridericia, Udgaven af *Liber daticus Lundensis* ved Weeke, Sechers Forordninger og Recesser og Nyrops Gilde- og Lavskraaer, *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* ved Erslev, William Christensen og Anna Hude og *Vitæ sanctorum Danorum* og *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi* ved M. Cl. Gertz.

Det sidst udsendte Skrift er et lille Hefte med Titel: *Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie i dets første 50 Aar 1877—1927*, forfattet af den, som har været den ledende og fremadrivende Kraft i Selskabet fra dets første Dag, fhv. Rigsarkivar Erslev, under Tilsyn — korrekt efter Lovene — af Rigsarkivar Laursen og Arkivar William Christensen, der gennem Aarene har baaret deres Del af Byrderne i Kildeskriftselskabets Tjeneste.
E. J.

Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, der har begyndt sin Virksomhed i Februar Maaned i dette Aar, er skabt ud fra den Opfattelse, at det er fornødent, baade naar det gælder nyere Historie, og naar Talen er om Samfundsøkonomien, at bygge paa et Samarbejde mellem flere Forskere. Kildestoffet er paa disse Omraader blevet saa overvældende, at den enkelte ikke magter

det. Og kun gennem Samarbejde mellem flere med forskellig Interesse og forskellige Synsmaader kan fornøden Mulighed opnaas. Institutet er oprettet med Støtte af Carlsbergfonden og Rask-Ørstedfonden, det har faaet Lokaler overladt af Staten. Efter dets Love bestaar Bestyrelsen af Universitetslærerne i Historie og Samfundsøkonomi, Chefen for Statistisk Departement og enkelte andre; disse andre er ved Institutets Oprettelse: Folketingsmand Fraenkel, Finansminister N. Neergaard, Dr. phil. P. Munch, Professor H. Westergaard. 10 Kandidater og Studenter fra de to Studieomraader er foreløbig knyttede til Institutet.

De første Opgaver, Institutet har taget op, er disse: En Undersøgelse af Forholdet mellem Arbejdsgivere og Arbejdere i Danmark efter 1864, en Undersøgelse af Konjunktursvingningerne i Danmark efter 1857, Udgivelsen af et Kvartalsskrift, der redegør for det foregaaende Kvartals politiske Begivenheder indenfor Danmark og for de økonomiske Bevægelser i og udenfor Danmark. Hvert af Hæfterne skal bringe en Artikel af en fremmed Forsker om et af de økonomiske eller politiske Emner, hvorom Interessen paa det givne Tidspunkt i særlig Grad samler sig. Tidsskriftet er beregnet paa at skabe for danske, eventuelt nordiske Læsere en Mulighed for paa let Maade at skabe sig et Overblik og en Forstaaelse af de mangfoldige Begivenheder og Bevægelser, hvorom Dagspressen bringer Bud, men som det for de fleste er overmaade svært at faa Overblik over paa Grundlag af de daglige Meddelelser. Som en fjerde Opgave har Institutet af Rigsdagens Præsidium faaet overdraget at forberede Udgivelsen af et Skrift om de danske Stænderforsamlinger i deres Hundredaar i 1931. Institutets Medarbejdere har paabegyndt Udarbejdelsen af en Kartotekindex over Artikler af historisk, politisk, socialt og økonomisk Indhold, der fremkommer i de ca. 150 Tidsskrifter, som behandler disse Emner, og som findes paa de københavnske Biblioteker. Disse Artikler er en Hovedkilde til Kendskab til Tidens Begivenheder, men det er for den enkelte nu uoverkommeligt at følge dem alle og finde deri de Artikler, der har Betydning for hans Undersøgelser. Institutet ønsker endvidere at tilvejebringe Register over nogle danske Hovedblade i Tiden efter 1864, og for et Blads Vedkommende er en saadan Registrering paabegyndt med Støtte fra det paagældende Blad.

De samme Forhold, som har fremkaldt Tanken om Oprettelsen af dette Institut, har ført til, at et lignende institutmæssigt Arbejde er iværksat i flere andre Lande med Støtte fra Stat, videnskabelige Fond og Erhvervsorganisationer. Det er Hensigten at samarbejde med Instituter i andre Lande, hvis Virk-

somhed er af saadan Art, at den kan faa Betydning for det her oprettede Institut.

P. Munch.

I Efteraaret har fhv. Rigsarkivar Kr. Erslev udsendt anden, meget lidt ændrede Udgave af *Historisk Teknik* fra 1911. Bogen repræsenterer et Stykke Universitetshistorie, fremgaaet som den er af de Øvelser i historisk Granskning, Professor Erslev holdt gennem en Menneskealder med de studerende, og som kom til at betyde en Revolution i de unge Historikeres Uddannelse. Forud laa Paludan-Müllers propaedeutiske Forelæsninger med kloge Bemærkninger, Resultater af et langt Forskerliv, men efter Form og Indhold ikke synderlig egnede til at hjælpe Begyndere. Professor Erslev steg ned til Studenterne, der knapt mærkede hans Overlegenhed, fordi han varsomt og klogt ledede deres Arbejde.

For de gamle Elever kan »Historisk Teknik« ikke blive en vanlig Bog; de staar ikke over for den som over for Bernheim eller Seignobos, Bauer eller Meister eller forskellige vidtstvævende Skrifter om Historie og historiske Problemer af nyere Datum; deres Tanker vil under Læsningen stadig springe tilbage til den Tid, da de stod i Lære paa Frue Plads, da de ikke blot lærte deres Haandværk og blev ført ind i den historiske Tradition, men gennem Arbejdet ganske stille voxede i Dømmekraft og almenmenneskelig Forstaaelse.

E. J.

Det er urimelig sjældent, at den fortjenstfulde virksomhed, som Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse udfolder, gøres til genstand for omtale i dette tidsskrift. De mange lødige oversættelser af den historiske litteraturs hovedværker har naturligvis deres største betydning i folkeoplysningens tjeneste, men ubestridelig yder de også ofte værdifuld støtte ved strengere videnskabelige studier. En særlig grund er der til at fremhæve selskabets sidste publikation, C. P. O. Christiansen: *Bernard af Clairvaux*, der ved en kyndig udvælgelse af et vidtløttigt og vanskelig tilgængeligt stof giver ligesom et kraftudtræk af den hellige Bernhards litterære produktion og af hans samtidiges skildringer af ham. Som overs. bemærker, er det vanskeligt at komme en middelalderlig skikkelse nærmere ind på livet, end det er forsøgt af hans tre første levnedstegnere, af hvilke den ene var hans jævnaldrende og nære ven, den anden — Godfred af Auxerre — igennem en årrække hans sekretær. — Som en introduktion til

studiet af middelalderlig klosterhistorie og åndshistorie er dette bind af stor værdi. Hertil bidrager ikke mindst oversætterens indledning, på hvis beskedne 35 sider der gives læseren en udmærket håndsrækning til den vanskelige forståelse af middelalderlig religiøsitet, ligesom der tegnes et fængslende og i sine enkelte træk velmotiveret billede af den store prælat. Det er sjældent, at der ved slige indledninger ydes noget så betydeligt, som det her er tilfældet.

P. N.

Et godt Overblik over Saxo-Traditionen giver *Apoteker Sibbernens Saxobog* (1927), redigeret af C. Behrend, R. Paulli og Carl S. Petersen og bekostet af den Mand, efter hvem Bogen har Navn. Her er Fragmenterne af de middelalderlige Saxo-Manuscripter for første Gang reproducerede alle til Hobe, endvidere Gengivelser af Titelblade og Førstesider af de ældste Udgaver og af Vedels, Schousbølles og Grundtvigs Oversættelser, først og fremmest en klar og kyndig Vejledning af Overbibliotekar Carl S. Petersen, der fortæller, hvorledes de forskellige Generationer tog Arbejdet op med Saxos store Værk, omskrev, udgav og oversatte det, og hvorledes Bearbejdelser, Udgaver og Oversættelser kom til at bære Præg af den Tid, i hvilken de blev til. En Fortegnelse over Litteraturen om Saxo slutter Bogen.

Efter femten Aars Udgiverarbejde er det nu lykkedes Fru Dr. phil. Lis Jacobsen at afslutte sin Udgave af *Peder Palladius' Danske Skrifter* (udgivet for Universitetsjubilæets danske Samfund). Ved Fremkomsten af det første Hefte heraf blev der her i Tidsskriftet (8. R. III 205—206) af nuværende Overbibliotekar Carl S. Petersen gjort Rede for de Principper, som har været ledende for Udgivelsen, og der blev ved samme Lejlighed udtalt, at Udgaven »efter alt at dømme vilde blive meget fortrinlig«. Denne Formodning har fuldt ud vist sig at være rigtig. Der foreligger nu for første Gang en virkelig videnskabeligt tilfredsstillende Udgave af en Forfatter, der i vor Kirke- og Litteraturhistorie indtager en saa fremragende Plads, at Udgivelsen af hans Skrifter maatte anses for en Ærespligt for dansk Videnskab. Ganske vist kunde man have ønsket, at Udgaven ogsaa havde omfattet Palladius' latinske Skrifter, som i Samtiden gjorde hans Navn europæisk bekendt, men saavidt har »Danske Samfund« ikke ment at kunne strække sig.

Foruden den omhyggelige Tekstbehandling maa man i den

foreliggende Udgave særlig fremhæve de ofte meget fyldige Indledninger til de enkelte Skrifter, der indgaaende behandler de højst forskelligartede Problemer, der knytter sig til de palladianske Skrifter. Paa mange Punkter er Udgiveren kommet til nye og interessante Resultater — saaledes f. Eks. m. H. t. Grundlaget for Palladius' Bearbejdelse af Skrifter af Savonarola (II 133 ff.), af Ochino (II 85 ff.), af Melancton (III 269 ff.) og især af Luther, baade hans Katekisme (I 1 ff.), hans Enchiridion (I 28 ff.) og hans Bedebog (I 241 ff.).

Særlig Interesse knytter der sig naturligvis til Udgivelsen af Visitatsbogen (V 1 ff.). Udgiverens Arbejde har paa dette Omraade formet sig i direkte Modsætning til Svend Grundtvigs Udgave fra 1872, og modsat alle de tidligere, mere eller mindre bearbejdede Udgaver er der her for første Gang leveret en nøjagtig Gengivelse af Hovedhaandskriftet i Thott. 2041 b. 4to. Visitatsbogens Affattelsestid mener Udgiveren at kunne fastsætte til Efteraaret 1543.

Ogsaa de Noter, der ledsager hvert enkelt Skrift, bringer mange gode Oplysninger, omend man ofte kunde have ønsket dem lidt fyldigere, især i historisk Henseende, og de i det hele ikke kan frikendes for at bære et noget ujævnt Præg.

Alt i alt maa det dog siges, at Opgaven er løst paa en Maade, der er baade Palladius og Udgiveren fuldt ud værdig, og som tillige gør Udgaven vel skikket til at tjene som Mønster for Arbejder af lignende Art.

Bjørn Kornerup.

I mere end en Menneskealder øvede Biskop Peder Madsen (1843—1911) en meget betydelig Indflydelse i dansk Kirkeliv baade som Lærer for et helt Slægtled af danske Teologer og ved sin Deltagelse i praktisk Kirkearbejde. Der er da god Grund til at glæde sig over, at han har fundet en kyndig Biograf i Prof. Fr. Torm, der i Bogen *Biskop Peder Madsen. En Levnedsskildring.* (Kbhvn. 1926), ikke blot har leveret en Fremstilling af Madsens Liv, men ogsaa givet vigtige Bidrag til nyere dansk Kirkehistorie. Af særlig Betydning har det været, at Forf. til sin Raadighed har haft alle Peder Madsens Manuskripter og kirkelige Optegnelser og desuden ca. 3000 Breve fra og til ham. En stor Del af dette Materiale er nu tilintetgjort, men hvad der skønnedes at være af Vigtighed, er henlagt i forseglede Pakker i Universitetsbiblioteket til Benyttelse for fremtidige Kirkehistorikere, der efter 1950 skal have Adgang hertil.

I det nære personlige Forhold, hvori Forf. i en Række af Aar

har staaet til Peder Madsen, har han ogsaa værdifulde Forudsætninger til at løse den foreliggende Opgave. Med Interesse følger man derfor Skildringen af Peder Madsens Levned fra hans Barndom i en vestjydsk Egn (Vinding Sogn ved Holstebro) gennem Skolegangen i Viborg til Studieaarene i Kjøbenhavn og den lange Udenlandsrejse, især til Tyskland og Italien, men Biografiens Tyngdepunkt kommer naturligvis til at ligge i Fremstillingen af Madsens Virksomhed som Universitetslærer (fra 1874), som teologisk Forfatter og som Deltager i Datidens kirkelige Arbejde. Et Slutningskapitel behandler hans korte Virksomhed som Sjællands Biskop (1909—1911).

Madsens aandelige Udvikling og hans Arbejde udadtil er behandlet med omtrent lige stor Udførlighed. Nu og da kunde man nok ønske, at Forf. havde været noget mere indgaaende i sin Fremstilling, navnlig da et saa enestaaende Materiale har staaet til hans Raadighed, men det Stof, som er medtaget, er bearbejdet baade med den skolede Forskers metodiske Sikkerhed og med den pietetsfulde Discipels Takt. Selv mange, der ikke staaer med ubetinget Beundring for Peder Madsens dogmatiske Standpunkt eller hele Livssyn, vil sikkert gennem denne ædruelige Skildring modtage et smukt Indtryk af hans unægtelig temmelig begrænsede, men helt igennem redelige og lodige Personlighed.

B. K.

Dels paa Grundlag af egne aarelange Indsamlinger og Studier i Marken dels støttet paa ældre Samlinger i Bibliotheker og Museet paa Sønderborg Slot har Lektor Dr. Henrik Ussing, Sorø, i en anelig, smukt udstyret Bog, *Det gamle Als* (1926), skildret Bondelivet paa Als, som det formede sig i 19. Aarh. i Tiden mellem Udskiftningen og den moderne Maskindrifts Begyndelse. Paa en fyldig og alsidig Maade gøres der Rede saavel for det egentlige Bondebrug som for Livet inden Døre til Hellig og Søgn, ligesom der som Tillæg gives en Række folkloristiske Meddelelser og historiske Sagn. Der kan naturligvis ikke her være Tale om at gaa nærmere ind paa Indholdet; blot skal der lige gøres opmærksom paa det Gilde, »Fittesdans«, der ned til vor Tid er bleven holdt i Øens sydligste Sogn, Lysabild, St. Vitus' Dag d. 15. Juni. Man mindes Bestemmelsen i Haderslev Stadsret fra 1292, at ingen Mand maa bryde Helg med nogenslags Gærning »uden den Dag, Viti og Modesti, der Konning vandt Rø« (§ 8), og spørger uvilkaarlig, om vi her staaer overfor en ældgammel middelalderlig Relikt, svarende til de Glædesfester, hvormed man i Haderslev aabenbart har fejret Dagen for Arkonas Erobring.

Saavidt Anm. kan se, er der kun godt at sige om Værkets Hoveddel, thi at den nationale Side, Kampen mellem Dansk og Tysk, ikke berøres, undskyldes jo af den kronologiske Begrænsning. Derimod kunde der utvivlsomt have været gjort langt mere ud af de to Indledningskapitler »Herskabet« og »Skole« og Kirke«. Man kunde have ønsket en blot nogenlunde udtømmende Skildring af »Hertugens« Stilling til Befolkningen og savner et Billede af det ejendommelige, særprægede indfødte Præsteskab, der samlede sig om gamle Biskop Jørgen Hansen i Guderup og netop i høj Grad var et Udsnit af »det gamle Als«. M. M.

I Løbet af 1926 er udkommet forskellige Bidrag til Københavns Historie.

Den kendte Forsikringshistoriker cand. polit. Kr. Thorsen har med et stort og smukt udstyret Skrift: *Det kongelig oktroierede Sø-Assurancekompagni 1726—1926* givet et betydeligt Bidrag til dansk Søforsikrings Historie. Værket har først og fremmest forsikringsteknisk og forsikringshistorisk Interesse og ligger for saa vidt udenfor dette Tidsskrifts Rækkevidde. Samtidig giver det dog ogsaa Oplysninger om Handelslivet og dets Vilkaar gennem Tiderne. Særlig omfattende er de ikke. For den ældre Tids Vedkommende har Forfatteren været henvist til spredte Notitser i Rigsarkivets Regnskabsprotokoller og Afregninger med Statens Kreditorer, for Kompagniets egen Virketid har det været en Mangel, at dets Arkivalier er ufuldstændigt bevarede. Særlig beklager man, at det aabenbart ikke har været muligt at opstille en Statistik over Handelsekspeditioner, for hvilke der gennem de 200 Aar har været tegnet Assurance. I første Halvdel af 17. Aarhundrede kan det konstateres, at man i Holland og Hamburg har forsikret navnlig det ostindiske Kompagnis farefulde Farter. Formodningen om, at der allerede i de sidste Decennier af 16. Aarhundrede er tegnet Søforsikring for danske Skibe er maaske rigtig, men dog væsentlig bygget paa Fortolkninger og Slutninger. I »Admiralskabs«institutionen at finde en Forløber for Søassurance hænger vel sammen med den gammelkendte Tilbøjelighed til altid at spore historiske Fænomeners Oprindelse saa langt tilbage som muligt. Selskabets Oprindelse skyldes dels den merkantilistisk bestemte Uvilje over, at der ved fremmed Forsikring gik Penge til Udlandet, dels det praktiske Forhold, at det altid viste sig forbundet med Vanskeligheder at faa forfaldne Erstatninger udbetalt. Af Præmietarifferne faar man Oplysning om den større eller mindre Risiko, som var knyttet til de forskellige

Handelsruter, og om Assurancens Betydning i de samlede Omkostninger. Direktions- og Generalforsamlingsforhandlinger giver værdifulde Meddelelser om Forsikringen under det 18. Aarhundredes store Søkrige af Skibsladninger, som ifølge de neutrale Handelsregler var lovlige, efter de krigsførendes Paastande. det modsatte. Den store Fortjeneste paa disse Risikoer giver et Holdpunkt ved Vurderingen af Vilkaarene for den neutrale Handel og Skibsfart. Man lægger ogsaa Mærke til, at Kompagniets opsparede Formue slap mærkelig heldigt gennem Ulykkerne ved det 19. Aarhundredes Begyndelse. Skildringen er et af de Bidrag, paa hvilket det alene er muligt efterhaanden at opbygge en almindelig Dom over Pengekrisens Virkninger og Følger. Til Slutning et Par Anker, — mod Gentagelsen (S. 290) af den gamle Myte, at Englændernes Angreb 1807 var en Følge af positiv Viden om Tilsaftalerne, og mod den stadig mere almindelige Tendens til at gengive Malerier, ikke efter Fotografier, men paa Grundlag af en Kunstners Eftertegning. I Virkeligheden svarer det til en Historikers Benyttelse af sekundære Kilder, hvor den primære er bevaret.

Til Haandværkerstandens Historie meddeles Bidrag i H. Hjorth-Nielsen: *Københavns Slagterlaug 1451—1926* og Carl P. Nielsen og R. Berg: *Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar*. Selvfølgelig maa de to Bøger blive meget forskellige. Førstnævnte Arbejde belyser et Haandværk, for hvilket Handelen spiller den allerstørste Rolle, sidstnævnte et Erhverv, som nærmer sig Kunstindustrien. Slagternes Gerning var af Betydning for Befolkningens daglige Liv og Forsyning. Bogbinderiet er alene af Interesse for snævre og udvalgte Kredse. Slagterlaugets Gerning var bestemt ved de hjemlige Forhold — derfor saa godt som ganske upaa-virket af Zünften — Bogbinderne var i deres Arbejde afhængige af udenlandske Forbilleder, stod derfor i nærmeste Forbindelse med tyske Fagfæller og var underkastet deres Laugsskikke. Forskellen præger de foreliggende Bøger. I dem begge fortælles udførligt om Laugenes indre Liv, deres Kampe mod Frimestre, Bønhaser og Fuskere, deres Forhold til Statens og Kommunens forskellige Myndigheder. Utvivlsomt er Slagterbogen i denne Henseende den righoldigste. For en Del hænger det sammen med Laugets langt større samfundsmæssige Betydning, for en Del sikkert ogsaa med Forfatterens større Fortrolighed med de arkivalske Kilder. Bøgernes Mangel er Fremstillingen af den almindelige Baggrund. Skildringen af Danmarks Bogbindere indeholder et pragtfuldt Billedmateriale — Gengivelser af gamle Bogbind — som har blivende Betydning, men giver ingen nævneværdige

Bidrag til Oplysning om det egentlige Haandværk og de forskellige Paavirkninger, som har gjort sig gældende. I Bogen om Slagterne lægger man Mærke til den utilfredsstillende Fremstilling af Laugsreformen ved det 18. Aarhundredes Slutning og sætter Spørgsmaalstegn ved Tilbøjeligheden til at betragte Regeringens Laugspolitik som ensidig bestemt ved Varetagelsen af Forbrugernes Interesse. Spørgsmaalet er adskilligt mere kompliceret, men henleder Opmærksomheden paa mange og stadig uløste erhvervs-historiske Problemer. Endnu mangler en udtømmende Belysning af det danske Laugsvæsens Historie med Undersøgelser af Laugenes Oprindelse og Karakter, deres større eller mindre Afhængighed af Udlandets Forhold saavel som af Enevældens Politik overfor dem. De enkelte Laug har i de senere Aartier vist stor Interesse for deres Historie og bragt betydelige Ofre for at faa den oplyst — ikke mindst de to foreliggende Bøger er Vidnesbyrd derom — det er derfor et nærliggende Ønske, at de ogsaa en Gang ved forenede Kræfter og ved Forskere med de nødvendige videnskabelige Forudsætninger stræber at tilvejebringe et tilfredsstillende Arbejde om det samlede Laugsvæsen.

Under Titlen *Byens Skole* har to kendte Skolemænd og historiske Forfattere: Hans Kyrre og H. P. Langkilde med Understøttelse af Københavns Kommunalbestyrelse udgivet en velskrevet Skildring af Københavns kommunale Skoles Historie fra Reformationen til vore Dage. Ifølge Forordet har Forfatterne stræbt at indføre Skolevæsenets Historie som et Led i Byens aandelige og materielle Udvikling og paavise dets Sammenhæng med de økonomiske og sociale Strømninger, der har gjort sig gældende. Resultatet er blevet et Arbejde, som paa tilfredsstillende Maade har løst den stillede Opgave. Ganske vist savner man en nærmere Redegørelse for Reformationens Betydning for Skolevæsenets Udvikling — af Skildringen at dømme synes den at have været mærkelig ringe — til Gengæld faar man megen Oplysning om Pietismens og Rationalismens dybtgaaende Indflydelse. Paa disse Omraader har det selvsagt været Forfatterne umuligt at give væsentlig nyt. I dette Tidsskrift er der særlig Grund til at fremhæve den store Flid, hvormed de er gaaet i Gang med de bevarede Arkivalier og af et spredt Materiale og paa Grundlag af talrige Enkeltoplysninger har givet et værdifuldt Billede af Skolevæsenets Forhold og Arbejdsvilkaar, navnlig i 18. Aarhundrede. For første Gang faar man fat paa de enkelte Skoler — Magistratens, de 32 Mænds, Kirkeskolerne og de mange private Skoleholdere — og bliver i Stand til at holde dem ude fra hverandre. Der er paa dette Omraade gjort et Oprydningsarbejde,

som har blivende Værd. Skildringen giver et levende Indtryk af Skolevæsenets vanskelige økonomiske Kaar og Skoleholdernes bitre Kamp for Tilværelsen. A. L.

Efter et Mellemrum paa 14 Aar har Albin Cullberg ifjor sluttet sit Arbejde om Sveriges Holdning under Krimkrigen *La politique du roi Oscar I pendant la guerre de Crimée* med et andet Bind, der fører Skildringen op til Pariser-Freden 1856. Skønt Forfatteren giver sin Fremstilling en ret bred almindelig Baggrund, synes det store trykte Materiale paa Hovedsprogene om Periodens diplomatiske Historie kun i begrænset Grad at være benyttet; Tyngdepunktet i Værket ligger i det store utrykte Materiale, der navnlig i sidste Bind er draget med ind i Behandlingen.

Om Provsten Nils Rabenius, som Benzelius i god Tro i sine Monumenta nævner som »antiquitatum patriæ indagator sollers«, om hans historiske Samlinger, hans Falsknerier og Fabrikation af Kildemateriale beretter Nils Ahnlund i en nylig udkommen Bog *Nils Rabenius (1648—1717), Studier i svensk Historiografi*. Midt i forrige Aarhundrede kom B. E. Hildebrand til Klarhed over Rabenii Interpolationer i middelalderlige Breve; siden øjnede Emil Hildebrand, Herman Lundström, Rydberg, Annerstedt, hver paa sit Omraade en Forfalsker; nu har Docent Ahnlund ihærdigt forfulgt de forskellige Spor og faaet Rede paa en omfattende Svindel, i Grunden uden Maal og Med, der har gækket Historikere i Samtid og Eftertid.

I et lille Skrift paa 100 Sider: *Heinrich Rantzau und seine Relationen an die dänischen Könige* (1927) har Kieler-Professoren Dr. Otto Brandt meddelt en skitsemaæssig Fremstilling af det 16. Aarh.s store nordiske Humanist, Politiker og Rigmands Virksomhed og dertil i sammentrængt Form føjet en Redegørelse for Indholdet af de over 1000 Relationer, hvormed han i en lang Aarrække (1555—98) som en vaagen Vagtpost ved Hjælp af utallige Forbindelser holdt sin Konge underrettet om næsten alle europæiske Begivenheder. Om Forfatterens Arbejde er i og for sig kun godt at sige. Bogen er velskrevet, Stoffet klart tilrettelagt. Indledningen om Henrik Rantzaus Stilling og Virksomhed er bygget paa Kendskab til den foreliggende Litteratur — man savner dog en Henvisning til Troels Lund: Kristian IV's Skib paa Skanderborg Sø — og Oversigten over Relationerne præget af Viden om Tidens almindelige Historie. Forfatterens

Arbejde giver utvivlsomt Læseren et Indtryk af Rantzaus Betydning og kan i adskillige Tilfælde være Forskeren en Vejleder i Benyttelsen af Relationernes brogede Mængde. Alligevel virker Bogen ikke helt tilfredsstillende. Skitsen om Rantzaus Liv og Virksomhed forstærker Længslen efter en udtømmende Biografi, Gennemgangen af Relationerne vækker Tvivl om den fulgte Fremgangsmaades Berettigelse. Som Forfatteren fremhæver, er de vidt forskellige fra andre Statsmænds Brev- og Aktsamlinger, i Slægt med vore Dages Avisstof, men samtidig mærket af at være passeret og kommenteret af en aandelig og politisk Førstemand. Et Optryk fortjener de næppe; en Regest-Gengivelse vil blive en uinteressant Opramsning af kendte Fakta og urigtige Rygter. Vilde derimod ikke Tilvejebringelsen af et fuldstændigt Person- og Sagregister være den Form, som tilfredsstillede Forskningens mangesidige Behov? A. L.

Ved Siden af det ældre *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* udkommer fra 1922 et Aarsskrift: *Nordelbingen. Beiträge zur Heimatforschung in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck*, redigeret af de to Kunsthistorikere, den fornylig afdøde Walter H. Dammann i Flensborg og Harry Schmidt i Kiel. Foranledningen til dets Fremkomst var ret tilfældig — Ønsket om at skabe et Festskrift for Johannes Biernatzki — men forhindrer ikke, at det i flere Henseender har faaet et Særpræg. Som *Zeitschrift* har Nordelbingen sit Centrum i Kiel, men søger i det hele Medarbejderne fra videre Kredse. Af kunsthistoriske og museumshistoriske Bidrag findes mange; ogsaa adskillige om Hertugdømmernes Naturforhold og Geologi; de fleste er dog af historisk Indhold. I Overensstemmelse med Undertitlen falder Aarsskriftet indenfor Rammen af den moderne »Hjemstavnsforskning«. Allerede Paul von Hedemann Heespens Medarbejderskab er til en vis Grad et Fanemærke, som viser Tendensen til at hævde Hertugdømmernes Egenart i Modsætning til baade Danmark og Preussen. I hans tankevækkende Smaaafhandlinger — f. Eks. i Betragtningerne paa Grundlag af Otto Brandts *Emkendorff-Værk* (IV. Bd.) — mærker man den nyere slesvig-holstenske Historieskrivnings Sympati for det 18. Aarhundredes Helstat, personliggjort i A. P. Bernstorffs Skikkelse og næsten beundret som en Paradisets Have før det (danske) politiske Syndefald ved det 19. Aarhundredes Begyndelse. I von Hedemanns Anmeldelse af P. Lauridsens *Værk* (III Bd.) lægger man Mærke til hans Adskillelse mellem »Jysk« og »Dansk«, der dog delvis skal tjene til at understrege Modsætningen mellem

By- og Embedsmandsklassen og Landets Bondebefolkning. Bureaukrater er ham lige forhadte, hvad enten de kommer fra Berlin eller København.

Naturligvis er det vanskeligt at fremhæve Aarsskriftets enkelte Bidrag. Nævnes maa dog Ernst George's store Studie over Vest-slesvigs økonomiske og kulturelle Forbindelser med Nederlandene (I. Bd.) og Arkivraad Kochendörffers Oversigter over Hertugdømmernes Arkivvæsen (II. Bd.), de adelige Landretter (III. Bd.) og de ældre Registraturer over Indholdet i Gemeinschaftliches Archiv (IV. Bd.). P. Langendorf giver i sin Disputats om Hans den Yngre (III Bd.) en overskuelig Redegørelse for hans Stilling mellem den kongelige og den gottorpske Linie og hans Kamp med Stænderne. Mindre fyldestgørende er Fremstillingen af Hertugens Godspolitik og Forhold til Bønderne. Wilh. Klüvers Skildring — ligeledes en Disputats — af Franz Hermann Hegewisch (IV. Bd.) har Interesse som Redegørelse for den gammelliberale, engelsk paavirkede Ideretning indenfor den slesvig-holstenske Bevægelse. Værdifuld er Paavisningen af Hegewisch's meget ringe, af Førerne for 40'ernes danske Bevægelse stærkt overvurderede Indflydelse paa Begivenhedernes Forløb.

Fremkomsten af et nyt og stadig voksende Aarsskrift med Bidrag vedrørende Hertugdømmernes Historie er et Bevis paa den stærke videnskabelige historiske Interesse, som for Tiden gør sig gældende blandt deres aandelige Førere. Den lokale Historieforskning havde en Blomstringstid i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede; adskilligt tyder paa, at den nu staar overfor en ny Opgang. Fra dansk Side er der Grund til at anerkende de ubestridelige Fremskridt. Ogsaa Nordelbingens forskellige Bind giver Prøver paa, at Hertugdømmernes yngre Historikere langt mere end tidligere Generationer gør Studier i danske Arkiver og tager Hensyn til dansk historisk Litteratur. Samtidig er den stærke Grøde indenfor Hertugdømmernes Historieforskning en Opfordring til at man ogsaa herhjemme gør sin Part af Arbejdet. Ikke alene Nordslesvigs Historie er vor naturlige Arbejdsmark. Ogsaa i Sydslesvigs og Holstens har Danmark sin aarhundredgamle Andel.

Ax. L.

Den württembergske Topograf og Historiker Victor Ernst fortsætter med *Die Entstehung des deutschen Grundeigentums* (1926) sine Studier over de tyske Stænders historiske Oprindelse og Udvikling. Han har tidligere behandlet beslægtede Emner i »Die Entstehung des niederen Adels« 1916, i »Mittelfreie, ein Beitrag zur schwäbischen Standesgeschichte« 1920, og Anm. mindes

ligeledes at have set en interessant Studie af Forf. over Øvre-Schwabens Stednavne- og Bebyggelseshistorie i Festskriftet til Dietrich Schäfer 1915 (S. 40 ff.): »Zur Besiedelung Oberschwabens«, hvori der bl. a. paavistes en paafaldende Overensstemmelse mellem Personnavne i Øvre-Schwabens ældre Stednavne og i Diplomstoffet fra det 8. og 9. Aarh., — sligt kan gøres i vore mere begunstigede Nabolande. Denne Overensstemmelse tilskrev Forf. en yngre Kolonisation, iværksat af Bærerne af disse Navne paa de Steder, der endnu rummer deres Personnavne. I Følge Forordet til Forf.s sidste Bog er det i det hele taget netop Systemet med historisk-topografiske Arbejder, i første Række Beskrivelser af de württembergske Oberamter, som har bragt Forf. ind paa Tanker om Jordejets Opstaaen, nøjere bestemt: Særejendom og Fælleseje, Bondejord og Adelsjord.

Det kan ikke betvivles, at saadanne topografisk-historiske Detailundersøgelser maa være en god Forskole for Behandling af den Art Problemer, men desværre holder V. Ernst sig ikke indenfor disse Rammer. Han begynder sin Fremstilling med en omhyggelig Redegørelse for de klassiske Forfatteres Beskrivelse af Germanernes Samfundsforhold, med de magre og flertydige Udtryk, der i snart altfor lange Tider har dannet Kærnen i vor Opfattelse af vore Forfædres Kulturstade. Ernst vil — i direkte udtalt Modstrid med andre, nyere Forfattere, især Alphons Dopsch — tage disse stærkt diskuterede Romeres og Grækernes Beretninger for fulde og hævde deres almene Gyldighed, selv naar de paastaar, at alle Germaner var Nomader, der idelig flakkede rundt fra Sted til Sted i store Rejsevoogne.

Paa intet Punkt synes dog Forf. at kunne gendrive Dopsch's og flere fornuftige Forskeres Kritik af Cæsar og Tacitus. Ingen, der vil fordybe sig i Alphons Dopsch's storslaaede Værk »Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kultur-entwicklung« 1924, righoldigt i sin Mangesidighed og Mængde af Enkeltheder, velunderbygget i sine Domme, henførende i sin Advokatur for den sunde Fornuft og tiltalende ved sin fuldkomne Mangel paa ensidig Doktrinarisme, vil kunne undlade at føle Virkningen af dets frugtbare Tankerækker. Herimod opstiller Forf. kun Postulater. Hele den gamle Katekismus med dens Læresætninger om Germanerne som Nomader, Slægtens Fælleseje af Jorden, Mangelen paa Særeje o. s. v. gentages. Medens Dopsch Gang paa Gang henviser til Arkæologien, »die Wissenschaft mit dem Spaten« og dens Betydning for Løsningen af Spørgsmaalet: Fast Bosættelse eller Nomadevandring, saa fremsetter Forf. allerede i Indledningen næsten demonstrativt som

sin Grundsætning, at kun de skriftlige, historiske Kilder (i dette Tilfælde Cæsar og Tacitus) tæller med, hvorimod »Fortidens Oldfund intet Bidrag yder til Løsning af vort Problem«.

Bortset fra denne seje Vedhængen ved Klassikerne, rummer Bogen, takket være Forf.s udstrakte historisk-topografiske Viden, en rig Fylde af værdifulde Enkeltiagttagelser, og saa snart han, efter at have givet Cæsar hvad Cæsars er (og maaske snarest lidt mere!), kaster sig ud i Skildringen af de schwabiske Landsbyer og Vange, deres Maierhöfe og Herrengüter, følger man ham atter med levende Interesse. Her synes — ligesom i Danmark — at være et Stof, der ved taalmodig Indsamling og nøje Granskning virkelig kan bringes til at fortælle os om det, der er Bogens egentlige Hovedemne, Hovedgaardenes Opstaaen.

Forf. fastslaar, at Landsbysamfundet (Gemeinde) og Landets Deling i Bymarker, Fang (Markungen) er det givne Grundlag, hvorfra den senere Udvikling har sin Oprindelse. Grandelagets Tvangs- og Bandsret (Zwing und Bann) over sit Fang er det, der knytter Bondesamfundet sammen. Almindingerne (die Allmenden) er dette Samfunds Fællesjorder, over hvilke hver Grande har sin Kvotapart af Brugsret, men derimod ikke Ejerret. Interessant er Paavisningen af, at saa godt som alle Landsbysamfund har deres Hovedgaard (Herrengut), med tilhørende Salland (terra salica). Saa langt tilbage de historiske Kilder rækker, ses denne Tvehed i Landsbyen: Salland og Bondejord. Det samme vil sikkert vise sig at have Gyldighed i Danmark, og ogsaa her synes, at dømme udfra talrige By-, Gaard- og Marknavne, Betegnelsen *Sal* for Hovedgaarden at have været kendt. Som i Danmark bestemmes Grandens Andel i Fanget ved hans Toft. Svarende til den gamle danske Sætning »Toft er Agers Moder« eller Betegnelsen af Toften som »Hoved« med Agrene som »Lemmer«, findes i Tyskland Toften (Hofstatt, Hofreite) at være bestemmende for Fordelingen af Agerlandet, og den Gaardtoft, som indehaves af den vigtigste (og ældste?) Gaard i Bolet (Hube, Hufe) kaldes »Mutter der Hube«. Svarende til det danske Ornum ved Hovedgaarden i Byen, findes der lignende større Særjorder nær ved de tyske Byer, knyttet til en Fronhof eller Maierhof, og bærende Navne som Breite, Braike, Fronacker, Hofacker eller Selgut. Ligesom i Danmark ligger denne »Hovgaard« paa fremtrædende Sted i Byen, paa en lille Højde, ved Bybrønden, eller overfor Kirken. Derimod nævnes der intet om, hvorvidt det i Danmark almindelige Forhold ogsaa kendes i Tyskland, at Hovgaarden eller Ladegaarden ligger i Byen, mens selve »Herremandens« Sædegaard ligger ude paa Marken, fornemt tilbagetrukket fra det arbejdsende Bondesamfund.

Forundret bliver man derimod af det pludselige og dristige Sæt, hvormed Forf. af disse topografiske Kendsgerninger drager den Slutning: Altsaa er Forklaringen paa Ejendomsforholdene i de tyske Bondesamfund den simple, at Slægten (die Sippe) ejer Jorden i Fællesskab, og Hovedgaarden (der Fronhof, das Selgut) var Sædet for den Slægtshøvding (Sippenhaupt), hvem Slægten havde overdraget sin Zwing- und Bannrecht til Jorden. Bønderne og deres Fang stammer fra Slægtens menige Medlemmer; Adelen, dens Hovedgaard og dens »Sal-Jord« fra Slægtens Overhoved (princeps, Sippenhaupt). Anm. øjner ikke andet end en blot og bar Paastand heri, som støtter sig paa vage og flertydige Udtryk hos Cæsar eller i de gamle germanske Love. Vi tør ikke, efter Dopsch's Gendrivelse af de gamle Argumenter, mere lægge den Vægt paa disse Citater fra Cæsar, som Forf. gør. Cæsars Iagttagelser er gjort i Krigstider og hos Krigerstammer, Hære i Felten, nær ved den galliske Grænse. At et saadant »Folk«, med en ogsaa af Cæsar udtrykkelig anført Begrundelse i militære Hensyn, ingen Vægt lægger paa Landbrug (minime homines Germani agri culturae student), at deres principes for hvert nyt Sted uddeler hvert Aar Jordlodder til de enkelte Slægter (gentes, cognationes), kan være troligt nok. Under saadanne Vandringsforhold træder naturligt Slægten, Familien i Grandelagets Sted. Her ud fra at ville hævde Slægtens Fælleseje af Jord og Folkenes Nomadeliv i alle germanske Lande, synes Anm. altfor dristigt. Et andet i Diskussionen oftere anført »Bevis« vil man hente af Lex Alamannorum LXXXV, hvori det Tilfælde forudsættes, at der opstaar Strid mellem to Slægter (genealogiae), saaledes at den ene siger »Her er vort Enemærke«, den anden »Her er vort«. Det kunde dog sikkert hælde ogsaa i historiske Tider, at to Slægter stredes om Jord, uden at man derfor tør hævde, at al Jord var forskellige Slægters Fælleseje, medens Særeje og Adelseje var ukendt. Slægten har naturligvis alle Dage spillet en stor Rolle; men udfra en saa selvfølgelig Sandhed at ville bevise alle Ejendomsforholds Opstaaen fra Slægten, forekommer Anm. for dristigt.

Derimod falder Forf.s Paavisninger af Tvedelingen i Bondesamfundet som ældgammel fuldt ud sammen med Anm.s Opfattelse. Bønder, som giver Landgilde og yder Hoveri, og en »Adel«, som lever af disse Ydelser, er uden Tvivl ældgamle Foreteelser. Men netop derfor maa vi vist udskyde Spørgsmaalet om Tvedelingens Aarsag indtil videre som uløseligt, fordi denne Aarsag ligger helt tilbage i forhistorisk Tid.

Svend Aakjær.

I 1899 fremkom i Heeren og Ukerts Samling: *Geschichte der europäischen Staaten*, der paa dette Tidspunkt lededes af Lamprecht, Bd. I af *Geschichte Belgiens*, skrevet af den unge Professor i Gand Henri Pirenne. Oversættelsen efter Forfatterens franske Manuscript var foretaget af Fritz Arnheim. Efter Bd. I fulgte med nogle Aars Mellemrum tre andre Bind, hvorved Fremstillingen førtes op til 1648; Bd. IV kom i 1913, og dermed standsede Værket paa tysk Grund. En Udgave i Forfatterens eget Sprog var siden Aar 1900 løbet jævnsides med den tyske Oversættelse, fire Bind var udkomne og Bd. V under Arbejde, da Krigen brød ind. Mens Tyskerne holdt Landet besat, skrev Pirenne Belgiens Historie i Ulykkestiden fra den westphalske Fred til Fransk-mændenes Indmarsch under Dumouriez. I November 1915 var Manuscriptet færdigt fra hans Haand, i Marts 1916 blev han deporteret, men da han kom hjem, laa Bogen uskadt, Venner havde taget Vare paa den; i 1920 kunde han udsende Bd. V af *Histoire de Belgique*, siden fulgt af Bd. VI, der naar op til 1830. Det er værdt at mærke, at dette Værk, der er strengt sagligt og uden litterær Flitter, der ikke tjener nogen Sag eller noget Parti, men ene har til Maal at forstaa og forklare Belgiens Historie gennem Tiderne, er blevet solgt og er kommet i ny Oplag midt under Krigen og i de følgende Aar.

Pirenne var Specialist i Middelalderens Historie, Elev af Godefroi Kurth og paavirket af Lamprecht. Alt som Bogen skred fremad, maatte han forlade sin egen Grund og søge Vej ofte gennem Egne, hvor ingen Forgængere havde ryddet. Han er ikke vejet tilbage for nogen Møje; paa mange Punkter har han maattet gaa til arkivalske Undersøgelser, men dybere Forstaaelse er ogsaa vundet af adskillige Forhold. Det gælder de habsburgske Fyrsters Styre umiddelbart efter 1477 — Carl V's første Regeringstid — Alexander Farneses og Ærkehertug Albrechts og Isabellas Tid — Antwerpens rige Udfoldelse — Jesuitternes dybt-indgribende Virken i Belgien i Nykatholicismens første Aarhundrede. Og skønt Arbejdet har strakt sig over et langt Aaremaal, og de Krav, der maatte stilles til Forskeren, var saare forskelligartede, bærer Værket eet Præg helt igennem. Compositionen er fast; klare concise Oversigter, skudt ind mellem de enkelte Afsnit, trækker Hovedlinierne op.

Det kunde synes en uløselig Opgave at skrive Belgiens Historie, Belgien, der i lange Tider ikke var en Enhed, men en Hob Hertugdømmer, Grevskaber, Bispedømmer, Stæder i evig Smaakamp. Pirenne har skudt Localhistoriens mangfoldige interesseløse Enkeltheder tilbage og draget Fællestræk i Udviklingen frem,

alt hvad der bidrager til at forene de uligeartede Elementer, hvoraf Belgien blev til. Tillige ser han ud over Landegrænserne og følger opmærksomt det økonomiske, politiske, kulturelle Sammenspil med Frankrig, Tyskland og England. Belgiens Historie spejler Europas.

Udgangspunktet for Pirennes Studier var de middelalderlige Byers ældste Historie. »Histoire de la constitution de la ville de Dinant au moyen-âge« (1889) var hans første Bog; siden fremkom et Par Afhandlinger i Revue historique, der røbede frugtbare Ideer. Man møder Tanker fra disse Ungdomsarbejder i Foredrag helt op til de sidste Aar, og de er bærende i det store Værk, hvor Belgien først og sidst skildres som Byernes Land, Handelens og Industriens Land. aldrig i Ro, eftersom Erhvervslivet bestandig søger nye Veje og Former og bæres frem af nye Mænd, ny Samfundslag, der kæmper mod de gamle magtejende, privilegerede. De vandrende mercatores, som var det bevægelige Element i det tidlige middelalderlige Samfund, slaar sig ned blandt den stillesiddende Befolkning ved Borgens, Klosters, Kirkens Fod og sprænger de gamle Rammer, skaber Byen i egentlig Forstand; et Par Hundredeaar senere er det disse Tilflytters Efterkommere, som ejer Gaard og Grund og Magten i Staden og byder Modstand mod Haandværkerne, der vil have Del i Bystyret; men ved det 16. Aarhundredes Begyndelse vaager Haandværkerne skinsygt over Byernes Privilegier, Laugenes Ret, gamle Arbejdsformer, mens energiske Mænd udefra sætter Kapital i nye Industrier og søger Arbejdere ude i Landsbyerne, hvor de ikke hæmmes af Byens Tvang. Skildringen af Brügges cosmopolitiske Liv i Stadens Glansperiode og Nedgangen, der hastigt følger, da Zwin sander til, og da Borgerskabet mangler Smidighed og Tilpasningsevne i den ny Tid, er meget levende, ligeledes Redegørelsen for hvorledes den flamske Klædefabrikation bukker under for Concurrencen fra England og ny Manufacturerer kommer op til Erstatning. Pirenne er Søn af en Klædefabrikant i Verviers og har fra tidlig Tid Indsigt i industrielle Forhold. Men skønt han stærkt betoner de økonomiske Faktoreres Indvirken paa de sociale Forhold og direkte og indirekte paa den politiske Udvikling, har han vid Horizont. Et Exempel byder Kapitlet om de religiøse Forhold i Slutningen af 16. Aarhundrede og Begyndelsen af 17. Aarhundrede, der klart tegner Belgien, som det dengang var, og indirekte siger meget om Belgien nu om Dage. Kurth og P. Fredericq gjorde i sin Tid i deres Recensioner over de første Bind af Pirennes Værk den Bemærkning, at det religiøse Element i Belgiens Historie ikke var kommet til sin Ret. Fremstillingen

af, hvorledes Katholicismen vinder sit tabte Land, og Calvinismen trænges ud, afvæbner en saadan Kritik for den nyere Tids Vedkommende. Redegørelsen er givet med Rankes Selvbeherskelse. I det hele er der meget i *Histoire de Belgique*, især i de sidste Bind, der minder om Ranke. Pirenne viser atter og atter Dommen over Begivenhederne fra sig og gør ofte den Mening gældende, at Forholdene er stærkere end Menneskene, der bæres af Tidens Strøm. Om Ranke erindrer ogsaa de fine Rids af Personligheder fra det 16. og 17. Aarhundrede: Maria af Ungarn, Kardinal Granvella, Egmont, Vilhelm af Oranien, Alexander Farnese, Albrecht af Østrig og hans Hustru, Philip II's Datter, Justus Lipsius o. m. fl. — Pirenes Værk er saa rigt, fordi Forfatteren paa den ene Side har faaet stærke Impulser fra sin egen Tid, paa den anden Side er i Besiddelse af gammel Historiker-Tradition.

Ellen Jørgensen.

Gennem mange Aar har Professor Otto Cartellieri i Heidelberg beskæftiget sig med Burgunderhertugernes Historie, særlig har Kulturudfoldelsen ved Hertugernes Hof og Livet, som det levedes, rigt paa Modsætninger, fængslet ham. Han kender Materialet i udstrakt Maal, ikke mindst Tidens Litteratur og beretter af sin Kundskabsfylde i en Bog, han kalder *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (1926). Undertitlen: Kulturhistorische Bilder giver præcist Værkets Karakter.

Der er Grund til at henlede Opmærksomheden paa en fransk Doktordisputats af Amédée Britsch: *La jeunesse de Philippe-Egalité* (Paris 1926); den skildrer med tyskpræget Grundighed mere end med den sædvanlige franske Anskuelighed den bekendte revolutionære Prins' Historie fra hans Fødsel 1747 til hans Overtagelse af Titlen som Hertug af Orléans 1785. Bogens Hovedperson forherliges ikke, men hans Minde bliver dog rensset for nogle sorte Pletter. Paa Titelbladet er som Bogens egentlige Emne angivet: »Huset Orléans ved Slutningen af l'Ancien régime«. Fremstillingen er imidlertid temmelig snæver personalhistorisk, men dens Udførlighed bevirker, at der bliver ydet mange Bidrag til Belysning af Tidens almindelige Politik og Kultur.

Hans Jensen.

Caspar Paludan-Müller.

AF

ELLEN JØRGENSEN.

DETTE Arbejde var oprindelig planlagt som en historio-grafisk Studie i Fortsættelse af Afhandlingen om Hans Gram, men da jeg for at faa Svar paa Spørgsmaalene om Caspar Paludan-Müllers Forudsætninger og hans Værkers Genesis søgte til Breve og Optegnelser fra hans Haand, ændredes og udvidedes Planen under Indtryk af Stoffets Rigdom. Ikke udelukkende Paludan-Müllers historiske Arbejde, men Manden selv, hans Virken paa forskellige Omraader, hans Meninger om Tidens Fænomener blev Æmnet, og i Stedet for en kort Redegørelse med skarpe Linier er kommet en Livsskildring, hvori Paludan-Müller selv i stort Maal fører Ordet.

I

Caspar Paludan-Müller blev født 25. Januar 1805 som fjerde Barn, næstældste Søn af Sognepræst til Kerteminde og Drigstrup Jens Paludan-Müller og Marie Benedicte Rosenstand-Goiske. Hans Barndom faldt i Krigens Tid og til de tidligste Oplevelser, der prægede sig fast i Erindringen, hørte Spaniolerne. Et Par spanske Officerer, som var indkvarterede i Præstegaarden, gjorde sig gode Venner med Børnene. Siden kom Franskmændene. I det hele var der Liv og Røre i den lille fynske Stad i disse Aar, idet Kerteminde tjente som Overfartssted og var Tilhold for Kanonbaade og Ka-

pere. Pastor Paludan-Müller ejede en Gaard, der laa ude ved Stranden, hvor Drengene tilbragte Fritiden og iagttog Kapernes Færd, naar de stak i Søen, og naar de lagde ind med deres Priser og fyldte Byen med Larm og Tummel. Senere da Krigen var forbi, fortsatte Drengene i Leg paa Land og Sø; Caspar Paludan-Müller lærte at bruge en Aare saa godt som nogen Fiskerdreng, at entre til Tops i den gamle Brig ved Stranden, at bjerge sig i Drengelivets mangehaande Æventyr.

Disse Aar stod altid for ham i friske, stærke Farver. Ind over det lyse Billede faldt dog en Skygge, den smertelige Erindring om Moderens Sygdom. Som en af de ældre af Flokken var han gammel nok til at huske den Tid, da hun havde været overordentlig meget for sine Børn. Hun skal have været en ejendommelig Begavelse, et rigt Gemyt, men i sine sidste Leveaar var hun legemlig nedbrudt og hærget af Tungsind. Da Pastor Paludan-Müller i 1819 udnævntes til Stiftsprovst i Odense, og Familien brød op, maatte hun lades tilbage i Kerteminde, hvor hun døde 1820 kun 45 Aar gammel. Det synes som Sønnen i sin dybeste Grund har haft ikke lidt af hendes Natur¹.

Indtil 1819 havde Caspar Paludan-Müller mest nydt Undervisning i Hjemmet; nu kom han ind i Odense Cathedralsskole, hvorfra han dimitteredes i 1822. De følgende 7 Aar var han i København, hvor han næsten hele Tiden boede i Etatsraad Troels Kongslews Hus. Kongslew, en stille Embedsmand af den gamle Skole, var gift med sin Kusine Nikoline Müller, Stiftsprovst Paludan-Müllers Søster, der holdt Haanden over Familiens unge i København og gerne samlede dem i sit Hjem. Alt det gode, en fast Slægts-

¹ Autobiografisk Fragment fra Halvfjerdserne (Ny kgl. S. 2790 4to). — Vita i Forhandlinger ved Københavns Universitets Fest 6. Juli 1840 i Anledning af Kong Christian VIII og Dronning Caroline Amalies Salving og Kroning. — »Aandelig Arv«, et Stykke af Caspar Paludan-Müller fra 1877, indledet af Goethes Xenion »Vom Vater hab' ich die Statur«. Trykt: H. Martensen-Larsen: Den virkelige Fr. Paludan-Müller (1924) 77 — Fr. Lange: Frederik Paludan-Müller (1899) 18.

tradition giver, fik de her, en aandelig Arv, der sparede dem for at samle deres Eje sammen paa mange Veje, gav dem Ro i Væxten og Sikkerhed i Holdning. Maaske fik de dog altfor tidligt en Tilbøjelighed til at blive inden for Murene. Det synes ikke som Caspar Paludan-Müller har færdedes meget blandt jævnaldrende Studiefæller; Juristen Carl Liebenberg nævner han som sin eneste Ven¹, og han var for saa vidt knyttet til Familien, som hans Søster Sophie Liebenberg var forlovet med Caspar Paludan-Müllers ældre Broder Carl. Faderen var og blev den, der stod ham nærmest, og især efter at Carl Paludan-Müller var død i København i 1825, sluttede Fader og Søn sig tæt sammen. Der vexledes stadigt Breve mellem dem. Caspar Paludan-Müllers Breve er tilintetgjorte, men Faderens genspejler, hvad Sønnen har skrevet, og gør det muligt i nogen Maade at følge hans Udvikling. I et Brev af 23. September 1823 hedder det²:

»Det er mig saa inderlig kiert, at Du er glad ved den videnskabelige Bane, hvorpaa Du er sat. Jo skjønnere det Lys er, hvori Du skuer Din Bestemmelse, og jo høiere Din Forestilling er om Dine Forpligtelser, jo fastere er mit Haab om en ærefuld og lykkelig Fremtid for Dig. Om Din Anskuelse af Philosophiens Væsen og Værd ville vi nærmere tale, naar Du besøger os efter Din Examen. Da jeg tiltroer Dig et særdeles godt Naturanlæg til de philosophiske Videnskaber, er dette en vægtig Grund til mit Ønske, at Du vil vælge Theologien til Embeds-Studium. Du kommer derved i ligesaa nær Berørelse med Philosophie som med Philologie og Historie. Overalt er der vel neppe nogen, der har en mere udstrakt videnskabelig Mark end Theologen. Det Bekjendte: Homo sum, nihil humani a me alienum puto, hører ham og hans Kald desuden særdeles til«.

Mod Slutningen af samme Brev skriver Provst Paludan-Müller:

»Naar Du kommer her, vil jeg stræbe at bevise Dig, at det er endnu meget for tidlig for Dig at læse Goethes Skrifter. Han er den modne Manddoms Digter, og jeg paastaaer bestemt: han kan

¹ C. P.-M. til Henriette Rosenstand-Goiske 12. Aug. 1829.

² Jens Paludan-Müllers Breve i Ny kgl. Saml. 2954 4to.

ikke forstaaes eller vurderes efter sit eiendommelige Værd af Ungdommen. Schiller derimod og Herder skulde Du læse, og glemme Goethe til Du havde fyldt i det mindste 35 Aar. Disse 3 Stierner — alle af første Rang — udgiøre den poetiske Himmels skønneste og meest glimrende Constellation. Hver af dem funkler med et særegent Lys, og det Goethiske er bestemt ligesaa skadeligt for Ynglingens Øine, som det er velgiørende og frydeligt for Mandens. Herders Grund-Character er Digtergenie. Læs hans Historiens Philosophie eller hans Geist der Hebräischen Poesie, — og en heel nye Verden af Ideer vil aabne sig for Dig og strømme ind paa Din Siel¹.

Faderen fornøjer sig over Sønnens mange Spørgsmaal, der vil kræve hele Afhandlinger til Svar; han beder ham blive ved med at meddele sine Tanker — ogsaa fordi han vil vinde Klarhed ved at give dem fast Form fremfor naar de som en Flok vilde Fugle snart samles, snart spredes. Altid er han rede med gode Raad og Tilskyndelser:

»Naar Du har faaet Din Attestats, ønskede jeg, Du maatte faae Tid og Lyst til at giøre Dig bekiendt med den Kantiske Philosophie. Om Du end ikke bliver en af Kants Tilhængere, er jeg dog gandske vis paa, at Du ved Hielp af hans Studium vil faae en solid Metaphysik og Kraft til at bygge Dig selv et theologisk og moralsk System, der baade vil tilfredsstille Dit Hoved og Hierte. — I Henseende til Dit theologiske Studium ogsaa et Raad: lad det indtil videre mere være Dit Øiemed at indsamle et stort Forraad af Kundskaber, end at afgiøre, hvem af de Stridende der egentlig har Ret. Religion og Theologie ere to Forskiellige. Der hersker alligevel i vore Dage en mærkelig Giæring saavel i Folkets religiøse Synspunkter, som i Theologernes lærde Meninger. Du vil i Dogme- og Kirkehistorien lære at kiende endnu flere og besynderlige Forskielligheder, og af den erfare, at vore Dages theologiske Stridspunkter kun ere nye Variationer paa gamle Themaer. Jeg raader Dig, saavidt muligt at studere Dig ind i de forskiellige Anskuelsesmaader og Systemer især i de to Hovedformer, Rationalismen og Supernaturalismen, og at giøre Dig Umage for at sætte Dig paa Enhvers Standpunkt, og fra denne af at udfinde alt, hvad der lader sig sige til Bestyrkelse for Systemets Sandhed. Du vil derved vinde — historisk: en grundig og ud-

¹ Caspar Paludan-Müller blev tidligere eller senere en ivrig Læser af Goethe; Citater falder ham ofte i Tanker.

bredt Kundskab om de forskiellige Meninger, som have hersket og endnu herske om Menneskets vigtigste Anliggende, — philosophisk: Smidighed i Din Forstand til at sætte sig ind i Andres Tankegang, og begribe Systemer, — moralsk: Billighed og Tolerance mod Anderledestenkende, — theologisk: Fasthed i Dit eget System, der ikke saa let rokkes, jo modnere Overveielsen, hvorefter det blev valgt, har været. Ved at studere Meningerne, især Fortidens, historisk og grundigt, vil Du see, at Nutiden og Du selv næsten intet kan tænke, sige eller opbygge til System, uden at det samme jo allerede af Andre for længe siden ogsaa har været tænkt, sagt og opbygget. Du har udmærket Hoved for Historien, — Du er nu kommet ind i Meningernes umaalelige Rige; ogsaa dette Rige har sin Historie, og det en høist interessant¹.

Provst Paludan-Müllers Breve er dog kun en Genspejling. Hellere end Faderens Raad og Meninger vilde vi have den Unges Spørgsmaal, hans brændende Erkendelsestrang, Lykke og Mismod. Han, som i Manddomsaarene og i sin Alderdom altid var den prøvende og higende, er ikke gaaet jævnt og stille gennem Ungdomsaarene. Selv har han ganske sjældent og kort omtalt Studentertiden. At han har været Mynsters Tilhører i de Aar, han var i København, og har følt sig i Gæld til ham, fremgaar af hans harmfulde Protest i 1854 i Anledning af Kierkegaards Angreb: »At kalde det en Ulykke at være opdragen ved Mynsters Prædiken, det er at slaae alle dem i Ansigtet, der vide det med dem selv, at har et Christendomsfrø skudt Spirer i deres Hjerter, da var det under Paavirkning af denne Prædiken. Blues Mynsters Fjende ikke ved uden al Motivering at kalde hans Prædiken en falsk Vexel — et Hykleri altsaa, saa skal det Vidnesbyrd staae lige imod, at den var et sandt, et vækkende, et frugtbart Ord, et Ord i rette Tid, fordi det just kom paa den rette Tid, da der skulde tales ogsaa saaledes i danske Kirker«². Professor H. N. Clausen og C. E. Scharling nævner han i et autobiografisk Udkast som dem, der har været hans theologiske Lærere; begge tilskyndede til

¹ Brev af 8. Juni 1824.

² Berlingske Tidende 1854 n. 304.

selvstændigt Studium, Clausen ved Gennemgang af de skriftlige Udarbejdelser, Scharling ved sin Manuduction, der ikke var Overhøring, men tog Form af Samtale: »Derfor blev jeg i mine Anskuelser ikke afhængig af nogen af dem; de vakte altfor stærkt min medfødte Hang til Kritik, saa jeg ligesaa lidt kunde give mig dem som nogen anden Lærer i Vold«¹. Men betaget har han været af Glæde ved at studere. Siden hen da Livets mange Fordringer laa kuende over ham, og Mulighedernes Rige var begrænset, tænkte han tilbage paa Ungdomsaarene, da man har Tid og Kræfter til Raadighed og drikker af Kundskabens Kilder i fulde Drag.

I 1827 tog Caspar Paludan-Müller theologisk Attestats, men blev endnu et Par Aar i København. Han gav Informationer som i Studenterdagene, søgte Pastorseminariet og holdt sin første Prædiken samtidig med at han spejdede efter en Adjunctpost. Fremfor alt brugte han Tiden til Studier. Historien, der tidligt havde fængslet ham, drog ham paany, og han fordybede sig i græske Kildeskrifter². En Udlandsrejse, som paa dette Tidspunkt vilde have været ham til Gavn, var ikke at tænke paa; han maatte savne den rigere Udvikling, som ny og større Forhold giver.

I 1829 opnaaede han Adjunctembede ved Odense Cathedralsskole og kunde nu hjemføre sin Brud Henriette Rosenstand-Goiske, Datter af Konferensraad Johan Philip Kneyl Rosenstand-Goiske. Han havde taget sin Hustru inden for Slægtens Kreds, ligesom Broderen Frits senere gjorde. Henriette Rosenstand-Goiske er omgivet af en Skare af Slægtninge, som ofte er tegnet af dem, der skildrede Frederik Paludan-Müllers Levned. Hun er Gæst hos Tante Borch i Pavillonon ved Sorø Sø, og Caspar Paludan-Müller vandrer fra København derud for at besøge hende og hjem igen; hun læser Robertsons Historie sammen med Charite og omfattes med moderlig Ømhed af den temperamentfulde

¹ Ny kgl. S. 2790 4to.

² Jens P.-M. til Caspar P.-M. 12. Nov. 1828.

Henriette Friederichsen, der sender hende kærlige Ord efter Brylluppet, at de skal være en første Hilsen i hendes nye Hjem.

Ansættelsen i Odense betød for Paludan-Müller nyt Samliv med Faderen. Den kraftige Udveksling af Meninger, der var deres Livs Lyst, kunde foregaa mundtlig, og Sønnen var nu mere moden til at tage Kampen op. Han kunde tilmed række en hjælpende Haand, naar Faderen følte sig træt og bekymret. Men allerede i 1830 blev Stiftsprovst Paludan-Müller Biskop i Aarhus, og Breve maatte paany byde Erstatning for Samvær; de er opfyldt af filosofisk Diskussion, Drøftelse af Sønnens første Afhandlinger; de viser, at Faderen har givet ham Raad, sat ham Maal og paavirket hans Opfattelse af hvad historisk Arbejde skal være.

Caspar Paludan-Müller tog fat med glødende Iver baade paa Virksomheden i Skolen og paa Studierne hjemme, men i 1830 og 1831 blev han angreben af en langvarig Nervesygdom, der nødvendiggjorde et Ophold ved Badet Driburg i Westphalen. Da Sygdommen var hævet, fulgte en Periode med intensivt Arbejde. Allerede i 1831 offentliggjordes et lille Skrift: »Om Sct. Hans Kloster i Odense« i Skoleprogrammet, der viser, at Paludan-Müller voxede ganske jævnt op i den gamle historiske Skoles Tradition; Afhandlingen har samme Karakter som de Stykker, der i sin Tid fremkom i Danske Magazin. For en stor Del hviler den paa Optegnelser, som Vedel Simonsen havde gjort i 1811, da Klosterarkivet endnu var i Behold¹. Paludan-Müller havde nemlig snart efter at han var kommet til Odense knyttet Forbindelse med Vedel Simonsen paa Elvedgaard, en Forbindelse, der ikke blev uden Betydning for ham. Trods de smaa Rivninger, der kunde finde Sted mellem den sære gamle

¹ Fortalen til Afhandlingen. — Caspar Paludan-Müllers Brev til Vedel Simonsen 24. Sept. 1831. Jeg skylder Stiftsdame Frk. Anna Wedel-Heinen Tak for Tilladelse til at benytte Paludan-Müllers Breve til Vedel Simonsen, der er deponerede i Landsarkivet i Odense. Der er 55 Breve fra Aarene 1830—1852. Landsarkivar Wad havde gjort mig opmærksom paa dem.

Herre og den ærekære unge Mand, trods Forskel i Tankesæt og Arbejdsmaade brast Baandet ikke. Gennem en Række Aar gik der jævnlig Brev og Bud imellem dem. I Elvedgaards Historie taler Vedel Simonsen om Videnskabsmændenes Slægt som en udødelig Æt, — den ene Generation rækker den anden Haand. Man maa sande hans Ord, naar man tænker paa hans Forhold til den unge Caspar Paludan-Müller. Det var vel ham, som ret gjorde det klart for Paludan-Müller, hvor meget Materiale der gemtes i Hamsforternes og Bircherodernes By og i de fynske Arkiver, og drog ham ind i den lokalhistoriske Forskning, der i hans Øjne var den egentlige folkelige Historie, den Grundvold, hvorpaa Landets Historie maatte bygges op. Arkivforhold er idelig paa Tale mellem dem, og begge sætter Energi ind paa Dokumenters Opsporing, Registrering, Udgivelse og Udnyttelse. Paludan-Müller gik den gamle Historiker til Haande i den Periode, da han samlede ind til Elvedgaards og Odense Bys Historie etc., og Vedel Simonsen gav af sin Rigdom af Materiale. Dengang Paludan-Müller i 1839 fattede Planen om et fynsk Diplomatarium, var han paa Elvedgaard for at faa kyndig Bistand. Vedel Simonsen kom ganske vist ikke til at medvirke ved »Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid«, men da Foretagendet syntes at standse med andet Bind, tilbød han at bære Omkostningerne ved et tredje Bind, et Tilbud, som Paludan-Müller dog ikke kunde tage imod, da han ikke paa det Tidspunkt vilde binde sig til et Arbejde af den Natur¹.

En anden, mere jævnaldrende Arbejdsfælle havde Paludan-Müller i Chr. Kalkar, der i 1827 var bleven Adjunct i Odense. Stiftsprovsten havde under sine Disputer med ham fundet, at han var »en Ultra«, men Kalkars intensive Væsen har vist virket æggende paa Caspar Paludan-Müller. I Slutningen af Tyverne og gennem Trediverne er det næsten som de to har paataget sig at fylde Cathedralsskolens

¹ Caspar Paludan-Müller til Hustruen 19. Maj 1839. (Ny kgl. S. 2952 4°). — Caspar Paludan-Müller til Vedel Simonsen 22. Dec. 1845.

Programmer; Aar efter Aar fremkommer Afhandlinger fra deres Haand i de smaa Hefter. Paludan-Müllers Afhandling fra 1831: »Om Sct. Hans Kloster i Odense« er allerede nævnt. I 1832 kom hans næste Arbejde: »Om Harald Blaatands Lovgivning. En hermeneutisk Undersøgelse«. Han slaar ned paa et Stridens Æmne — det corrumperede Sted II 28 i Adam af Bremens Kirkehistorie, som Koføed-Ancher, Suhm, Rasmus Nyerup og P. E. Müller har tolket hver paa sin Vis — han anfører de Meninger, som er gjort gældende, fører Modbeviser frem og giver til sidst, hvad der kan støtte den Mening, han selv vil hævde. I Undersøgelsens Energi mærker man Løvens Klo. De, der kender Paludan-Müllers Afhandlinger fra den Tid, da han stod paa sin Højde, vil skønne, hvor meget af hans Forskerejendommelighed allerede er til Stede her i dette Ungdomsforsøg.

Cathedralskolens Program for 1836 bragte paany et Arbejde fra hans Haand, der tilmed kom i udvidet Skikkelse næste Aar. Det bærer Titlen: »Jens Andersen Beldenak, Biskop i Fyen. En Levnetsbeskrivelse« og er en velunderbygget Monografi som Olivarius' lille Bog »De vita et scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ« eller P. E. Müllers Skrifter om Anders Sunesøn og Lage Urne, men skreven paa Dansk og med bevidst Stræben mod at berette klart og fyldigt om den gamle fynske Biskop. »At Skriftet hedder en Levnetsbeskrivelse, ikke samlede Efterretninger maa ikke oversees«, skriver han i Fortalen til 2den Udgave. Han har bragt nyt Materiale frem blandt andet fra Geheimearkivet og det store kongelige Bibliotek (Reimar Kocks Manuskript) og øver Kritik af Kilderne. Allerede nu er han opmærksom paa den skibyske Krønikes ejendommelige Karakter, idet han bemærker, at Dommen over Jens Andersen Beldenak i den sidste Del af Værket, der er skreven efter 1525, lyder ganske anderledes end i den første.

Naar Paludan-Müller hævdede, at han vilde give en Levnetsbeskrivelse, ikke »samlede Efterretninger«, var der en Brod i hans Ord, og paa lignende Vis i de indledende

Linjer til Anmeldelsen af P. W. Beckers Disputats i Maa-nedsskrift for Litteratur XV (1836), hvor han klager over, at Nordens Oldtid granskes tidlig og silde, mens Universalhistorien forsømmes. Han vilde mere end de stavnsbundne Forskere, der ikke kunde rive sig løs fra de gamle Æmner. At han kom fra det theologiske Studium har ikke været uden Betydning; Kirkehistorien havde lært ham at se vidt ud. Saa forsøgte han da at gaa ny Veje, stærkt tilskyndet af Faderen, der samstemte med ham i hans Kritik af den hjemlige historiske Forsknings ensidige Tendenser. I 1832 studerer han Bartholomæusnatten og Catharina af Medicis Historie¹, lidt senere fængslede Italien ham og holdt ham fangen ned gennem Aarene. Det var i Historien Brydnings-tiderne og de udprægede Personligheder, der tiltrak ham, i Litteraturen var det Dantes Højhed og Alvor. Ogsaa Italiens Kunst, som han aldrig lærte at kende uden gennem Bøger og Reproduktioner, satte hans Fantasi i Bevægelse og kaldte hans Spørgsmaal frem. Dante gav ham ny Forstaaelse af Middelalderen og levede længe i hans Tanker, men det blev ikke Dante, men Machiavelli, der blev Genstand for hans ihærdige aarelange Studier².

I 1833 nævnes Machiavelli første Gang i Corresponden-cen mellem Fader og Søn. Caspar Paludan-Müller har ud-arbejdet en Oversættelse af »Il principe« og sender Faderen den til Gennemsyn, men faar det Svar, at Skriftet som Hel-

¹ Jens Paludan-Müller til Caspar P.-M. 16. Nov. 1832.

² »Ligesom Dante har spredet Lys for Dig over Middelalderen, saa har han hos mig bestyrket den Mening, at Ingen bliver ret en stor Dig-ter, førend han er kommet til en Grundanskuelse af Livet og Livets Betydning, der som en Grundaccord klinger igiennem alle hans Digt-ninger«. Brev fra Jens Paludan-Müller til Caspar P.-M. citeret i Fr. Lange: Frederik Paludan-Müllers 71. Brevet er forsvundet ligesom flere andre Breve, der har været benyttede til Fr. Langes Bog eller til det Udvalg af Biskop Jens Paludan-Müllers efterladte Papirer, som Sønnerne udgav i 1868. — Paludan-Müller holdt et Foredrag om Divina Commedia i det litterære Selskab i Juni 1844. (Ny kgl. S. 2790 4¹⁰). Der er Dante-Citater i Dagbogen fra Fyrrerne (Ny kgl. S. 1690 fol. 1).

hed næppe kan fastholde Læserne, hvorimod en Fremstilling af Machiavellis Tidsalder med Uddrag af »Il principe« vil være et lønnende Arbejde¹. Det varede dog længe, inden han fik Tag i Opgaven. Han hører til dem, der kæmper med deres Æmne og trods al Kvide ikke slipper det.

Af Striden med Machiavelli fremgik to Arbejder, en biografisk Skitse, som slæber sig ret tungt af Sted², og den karakterfulde Afhandling: «Undersøgelse om Machiavelli som Skribent især med Hensyn til Bogen om Fyrsten«, der udkom i 1839³. Undersøgelsen indledes med en Vandring gennem »Meningernes umaalelige Rige«, et Overblik over de Anskuelser, der til de forskellige Tider har hersket med Hensyn til Machiavelli og hans Bog. Der er her en ny Forstaaelse af alle Dømmes Relativitet og mere Perspektiv end almindeligt var i danske historiske Arbejder paa den Tid. Men den bedste Part er Hovedstykket, der gælder Machiavelli selv. Paludan-Müller har staaet over for et historisk Fænomen, der maa forklares, der ikke lader ham Ro. Florentineren har ægget ham: »Disse skarpe Lineamenter, disse haarde og mørke Miner

¹ Jens P.-M. til Caspar P.-M. 16. Juli, 20. Sept. og 19. Nov. 1833.

² Trykt i Molbechs Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst IV 485.

³ »Et Forsøg i den højere historiske Kritik« er Bogens Undertitel. I de propaedeutiske Forelæsninger i 1876 (Ny kgl. S. 2470 4to) skelner Paludan-Müller mellem den almindelige historiske Kritik og den højere Kritik. »For den almindelige historiske Kritik kan der gives bestemte Regler, der sikke om ikke imod alle, saa dog imod de værste Vildfarelser, — thi en fuldstændig Sikkerhed naaer selvfølgelig Ingen. Men der er en Kritik, som ikke lader sig indordne under skarpt betegnede Regler, og som dog undertiden kan være netop det Afgjørende: den højere historiske Kritik. Derved forstaaer man Anvendelsen af en Divinationsgave, som seer og paapeger det Rette, uden at der kan føres noget tvingende Bevis for dets Rigtigtighed. Den højere Kritik staaer altsaa paa en Maade over alle Regler; den har vel for saa vidt noget tilfælles med Gjetning, at Overbevisningen om Divinationens Rigtighed fremkommer ved at det gjættede Ord øiensynligt og uimodsigeligt løser Gaaden, idet alle dennes Vink og Allegorier forene sig deri som det fælles Samlingspunkt«.

paatrænge sig strax og støde let den flygtige Tilskuer fra sig; men lader man sig ikke skræmme og seer nærmere til, opdager man et Erfaringens Præg, Træk af Tider og Begivenheder, der levende opfordre til at undersøge hvad det er for en Skole, der har paatrykt dette markerede Aasyn sit Stempel«. Han søger mod Machiavellis centrale Interesse og Lidenskab og peger paa hans gammelromerske Idealer, hans Harme over Italiens Fornedrelse, hans Attraa at redde Fædrelandet for enhver Pris. »Il principe« er en Tilskyndelse, kastet paa Papiret under en bestemt Situation, men Skriftet har fast Forbindelse med Machiavellis andre Arbejder og er at tolke ud fra dem, — og Machiavelli selv maa ikke blot betragtes i Kredsen af sine Samtidige, men ses i Sammenhæng med Fortiden. »Il principe«'s Forfatter er voxet op paa romersk Grund; hans Tankesæt, hans hele Person har Præg fra Oldtiden.

Paludan-Müllers Redegørelse er vel ikke upaavirket af de Synspunkter, der havde været fremme i Machiavelli-Discussionen paa det sidste¹, men har dog fuld Selvstændighed og er bygget op med Energi og Consequens. Det er en strengt objectiv Fremstilling. Ligesom Ranke² vil Paludan-Müller i bevidst Modsætning til Forgængerne stille alt paa historisk Fod, forstaa, ikke fælde Dom, ikke gribe fat i de Problemer, fulde af Tragik, rækkende til alle Tider, der gemmes i Machiavellis Bog.

Analysen af »Il principe« var ved sin Metode noget absolut nyt blandt de hjemlige litterærhistoriske Arbejder i Trediveerne, men ingen havde synderlig Interesse for den, og ingen tog Lære deraf. Heller ikke i Udlandet, hvor Sproget var til Hinder, vandt Paludan-Müllers Skrift den Plads i Machiavelli-Litteraturen, som det kunde fortjene. Hverken R. v. Mohl eller Villari nævner det i deres ræsonnerende Oversigter³.

¹ Herder, Fichte, Macaulay.

² Ranke: Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber (1824).

³ Pasquale Villari: Niccolò Machiavelli e i suoi tempi (1881 og 1895). — R. v. Mohl: Die Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften III (1858) 542.

»Cola di Rienzo« fra 1838 havde ikke bedre Skæbne. I 1841 udgav F. Papencordt en Bog om samme Æmne, men Paludan-Müllers Bog er ham ganske ukendt, og det samme gælder Burdach, der er den, som i vore Dage er mest fortrolig med Cola di Rienzos Historie¹. Paludan-Müller havde ikke kunnet gøre Studier i Italien som Papencordt, kunde ikke drage nyt Stof frem, men maatte arbejde i Odense og der møjsommeligt sanke den meget spredte trykte Litteratur sammen og kritisk bearbejde den. Trods disse Vilkaar sætter han sit Maal højt. Ikke blot ved Æmnevalg, men ved Fremstilling vil han prøve nye Veje. »En historisk Skildring« er den Undertitel, han giver sin Bog, som ogsaa har Bud til dem, der staar udenfor de lærdes snævre Kreds. Der hersker i »Cola di Rienzo« samme rolige Objectivitet som i Machiavelli-Bogen. Forfatteren gør sig ikke gældende, men lader Begivenhederne udvikle sig og Personerne tale for sig selv. Det er Rankes og de fortællende Skolers Holdning overfor Æmnet, bevidst og ubevidst Reaktion mod Oplysningstidens Lyst til at lede Læseren paa rette Vej². Paludan-Müller vilde nu forsøge at rejse en Discussion om de Problemer, som han og Faderen saa ofte havde drøftet³, og han sendte sin Bog til Molbech, idet han ytrede Ønske om en Anmeldelse; den kunde maaske give Anledning til Drøftelse af Spørgsmaalet om, hvad Historieskrivning egentlig er⁴. Men intet kom ud deraf. Molbech anmeldte Paludan-Müllers Skrifter med Æmner

¹ F. Papencordt: Cola di Rienzo und seine Zeit. (Hamburg og Gotha 1841). — K. Burdach: Vom Mittelalter zur Reformation II. Briefwechsel des Cola di Rienzo. (Berlin 1912).

² Brev til Høyen 13. Juli 1838: Paludan-Müller haaber, at Høyen ikke vil kunne miskende »en redelig Stræben efter at give et sandt og rent Billede af Genstanden ublandet med mine egne Domme og Bemærkninger«.

³ »Cola di Rienzo« er tilegnet Biskop Jens Paludan-Müller. Brevet til Sønnen af 8. Juli 1838, hvori han takker for Bogen, giver Exempel paa de Ting, der var paa Tale mellem dem.

⁴ Brev til Molbech 13. Juli 1838.

fra italiensk Historie i Historisk Tidsskrift I (1840) med Anerkendelse af, hvad det betyder for dansk Historiografi, at Forskerne søger ud til nye Marker, men Recensionen er, bortset fra nogle Bemærkninger om Paludan-Müllers Stil, ganske refererende og uden Vurdering af Metoden i Machiavelli-Undersøgelsen. En Debat om det historiske Studiums Maal og Midler rejser Molbech ikke i denne meget ordrige, men ikke meget sigende Anmeldelse. Paludan-Müller havde forgæves kastet sin Handske.

Han havde paa dette Tidspunkt den unge energiske Mands Trang til at gøre sig gældende. Tilmed var han født Polemiker og opfostret i Discussion. Nu var Ordskiftet i den snævre Kreds ham ikke nok, han længtes efter en større Valplads. Saavel Piecen fra 1839: »Er Oprettelsen af et Hædersminde for Niels Ebbesen tilraadelig?« som den store Recension fra 1840 af P. A. Munchs Norges, Sveriges og Danmarks Historie til Skolebrug er baaret af denne Kamplyst.

Der havde rejst sig en Bevægelse for at opstille et Mindesmærke for Niels Ebbesen i Randers, men Betæneligheder fra anden Side kom til Orde. Paa Opfordring skrev Professor Velschow da i Dansk Folkeblad et Par Artikler for at klare Sagen og gøre Rede for, hvad man efter Kilderne ved om Niels Ebbesens Daad, og kom til det Resultat, at det var en ridderlig og patriotisk Bedrift. Imod Velschow optraadte Paludan-Müller med sit lille Skrift, hvori han gør en anden Vurdering af Kilderne gældende: Lybske Krønike vil han ikke skyde saa ganske til Side som Velschow gør, Folkevisen tør han kun betragte som poetisk Overlevering; Kilderne giver efter hans Mening ingen sikker Viden om Enkeltheder med Hensyn til Drabet paa Grev Gert, endsige om Niels Ebbesens Motiv; men »ingen Handling, end ikke den, at befrie sit Fædreland fra en fremmed Voldshersker, tør af det Offentlige erklæres for moralsk god og priisværdig, førend Bevæggrund, Midler og Udførelse have staaet Prøve for Moralens og Ærens Domstol«. Hertil kommer saa Hensynet til Holstenerne, hvem et Æreminde for Grev Gerts

Drabsmand nødvendigvis maa opirre. Det er uklogt for den Sags Skyld at øge Spliden i Monarkiet.

En Artikel i Fyens Stifts Avis 7. Juni 1839 har skarpere Form. Den giver Svar til Overlærer F. C. Olsen, Redaktøren af Dansk Folkeblad, der havde skrevet, at det er Folkets Kærlighed og Beundring, Følelser, der har forplantet sig fra Slægt til Slægt, ikke Blade i gamle Bøger, der gør en Mand til Nationalhelt. Paludan-Müller giver ironisk sin Tilslutning: »Folket bør ene lade sig lede af den Tradition, der nu i mange Aar har levet iblandt det; thi det er ikke Bevæggrundene til en Mands Handlinger, ikke Maaden, hvorpaa han har udført dem, ikke Krønikens Beretninger om dem, der fornemmeligt skulle begrunde hans Ret til at æres af Efterslægten som en national Helt. Det er Folkets Mening, selv om det Lys, hvori den stiller Begivenhederne, ikke kan udholde en rolig Kritik, der skal have Ret til at give dette hæderfulde Navn«. Han fører ogsaa her det politiske Moment frem. For Holstenernes Skyld vil han fra-raade Planen. Det er betænkeligt at opirre dem. »Dobbelt betænkeligt er det, fordi denne Plan vil virke skadeligt paa en Sag, der er af langt større Vigtighed for dansk Nationalitet, nemlig Striden om Sprogforholdene i Slesvig. Det danske Folk maa ønske sit Sprog i dette danske Land reddet fra den Undergang, hvormed Holstens og Tydskhedens overveiede Indflydelse truer det«.

Recensionen af P. A. Munchs Bog er et Genmæle mod den ny norske historiske Skoles bitre Domme. Længe havde de danske Historikere siddet tavse; nu kom Svaret fra Molbech og fra Paludan-Müller med Ro og Værdighed¹. Paludan-Müller fremhæver hvad der er vundet. Mange Partier af Norges Historie, der før laa i Skygge, er draget frem for Dagens Lys; mange Domme over Begivenheder og Forhold, der forhen var ensidigt danskprægede, er nu æn-

¹ Johannes Steenstrup: *Historieskrivning i Danmark i det 19. Aarhundrede* (1889) 178. — *Historisk Tidsskrift* I (1840) 488. — F. C. Petersens *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* III (1840) 173, 259.

drede. »Men vist er det ogsaa, at skal Sandheden vinde ved denne selvstændige norske Dom, maae Nordmændene aflægge den Lidenskabelighed imod Danmark, hvorom saa mange, og det netop af deres grundigste historiske Arbejder i senere Aar bære Vidnesbyrd, og som ogsaa vanzirer Hr. Munchs Bog«¹. Recensionen er skreven med ikke ringe Myndighed; saavel de store Linier som Detailkritiken vidner om Paludan-Müllers Indsigt. For faa Aar tilbage havde han i et Brev til Velschow udtalt, at han havde langt bedre Kundskaber i den almindelige Historie end i Danmarks-historien²; siden da maa han have arbejdet med stor Energi paa dette Omraade. Og Arbejdet blev fortsat. Ud af Recensionen af Munchs Bog voxer Disputatsen.

Jævnside med disse intensive Studier gik filosofisk Læsning. Indsnævring var ikke Tidens Skrøbelighed, og Paludan-Müller'ne var en Slægt med vidt spændende humanistiske Interesser. Platon og Schleiermacher, Hegel og atter Hegel studeres og drøftes i Correspondencen med Faderen, der begynder at blive bange for, at Filosofien skal tage Magten fra Historien. Det var for Caspar Paludan-Müller ikke et Tankespil, men blev i hvert Fald en Overgang en alvorlig Kamp for ærlig Erkendelse. I Februar 1834 skriver Biskop Jens Paludan-Müller³:

»Nu kan jeg i dette Øieblik ikke finde det Brev fra Dig, af hvilket jeg i denne stille Aftentime ønsker at besvare Din Slutnings-Yttring, som jeg ikke før har kunnet sige Dig mine Tanker om, fordi den var af den Beskaffenhed at den ikke med et Par Linier kunde afgjøres formedelst sin grændseløse Vigtighed. Men kan jeg end ikke finde Brevet, crindrer jeg dog saare vel, at Din Yttring gik ud paa, at Du vaklede mellem den pantheistiske og den religiøse Anskuelse, og at denne Vaklen var Dig piinlig. Det forekom Dig, at Lütken havde Ret, da han sagde, at enhver speculativ Philosophie nødvendig maatte være pantheistisk. Kort, Du stod paa Grændsen mellem Spinozismen og Christendommen og kunde

¹ F. C. Petersens Tidsskrift for Litteratur og Kritik III (1840) 281.

² Brev af 21. Maj 1836.

³ Udvalgt af Biskop Jens Paludan-Müllers Papirer (1868) 252.

ikke blive enig med Dig selv om, hvor Sandheden, den evige, fandtes; thi kun denne ønskede Du«.

Politik kommer ogsaa paa Tale i Brevene. Biskop Paludan-Müller, der havde nogen Forbindelse med A. S. Ørsted og beundrede ham, ærgrer sig over »Liunge, David og Konsorter for den viderlige impertinente Tone, hvori de tale om offentlige Anliggender«; han kan ikke forstaa, at Videnskabsmænd gaar ud af deres stille Stuer for at være Folkets Ledere paa den politiske Vej; Algreen-Ussing er ham en lille O'Connell. Overhovedet volder de turbulente Tider megen Bekymring; men det glæder ham, at Sønnen deler hans politiske Anskuelse, det glæder ham dobbelt, fordi han antager, at det er Historien, der har bragt ham til disse Meninger. Om Historien eller Natur eller Tradition mest har bidraget til at gøre Caspar Paludan-Müller konservativ skal være usagt, men den Modsigelsens Aand, der var i ham, rørte sig stærkt. I 1837 følte han Fristelse til at skrive mod Algreen-Ussing; Artiklen mod Overlærer F. C. Olsen i Fyens Stifts Avis i Juni 1839 har en polemisk Klang, der ikke er til at tage fejl af: om Vinteren kæmpede han med sig selv, om han skulde kaste sig ind i Striden, men hans Hustru raadede ham fra det. Han trængte da den brændende politiske Interesse tilbage for at samle sig om en Afhandling, han vilde indsende til Universitetet som Doctordisputats¹. For at arbejde paa den laa han i den første Halvdel af 1840 i København. Han kom med den Beslutning at tie stille med sine politiske Meninger, men bruge Øjne og Øren. Beslutningen blev næppe holdt, hvad Tavsheden angaar; der kunde udvikle sig varme Disputer i Familiens Kreds, og Paludan-Müller kunde slaa haardt løs paa »Fædrelandet«. Men tillige gjorde han Iagttagelser rundt omkring og dannede sig en Anskuelse af Situationen. Han var kommen til København lige i Dagene før Kong Frederik VI blev baaren

¹ Jens Paludan-Müllers Breve af 6. Jan. og 24. Marts 1835, 24. Febr. 1837, 16. Febr. 1838. Caspar P.-M. til Hustruen 19. Juni 1840.

til Graven, og hans Ophold faldt sammen med de første urolige Maaneder af Christian VIII's Regeringstid. I Breve til Hustruen fortæller han om, hvad han ser og hører. Ofte ligger Provinsboens Vrangvillie mod Hovedstaden bag hans Beretning. — Han maatte imidlertid koncentrere sig om sin Afhandling, men det var ham svært at leve et anspændt, ensomt Studieliv og undvære Kone og Børn. Arbejdet vilde ikke gaa fra Haanden; det varede længe, inden han blev Herre over Stoffet. Endelig i Begyndelsen af Maj var Afhandlingen færdig og blev indleveret til Facultetet, men Paludan-Müller var ikke tilfreds: »Jeg kan nu engang ikke slide fra Morgen til Aften uden at sløves«, skriver han til sin Hustru 8. Maj, »og Du veed selv, at det, der beskjæftiger mig, ofte skrider hurtigst frem under en udvortes Ørkesløshed. Men denne Gang kunde jeg nu ikke tage Tingen som sædvanligt. Derfor er den heller ikke bleven ret moden i mig, hvilket jeg beklager saa meget mere, som Æmnet virkelig er udsprunget af en indre Interesse hos mig«. Han længes bort fra Byen: »Det er denne Tid, der altid griber mig med en besynderlig Uro, naar Livet vælder ud af Millioner Porer og trænger sig med Magt frem allevegne. Gud være lovet, at jeg nu har Lov til at nyde lidt af det, og ikke pligtskyldigst skal fortære ni Pund Archiv- og Bibliotheksstøv hver Dag. Jeg er usigelig kjed af halvraadne Diplomer og indskrumpne Kalveskindsbøger«. Altsom Tiden gik, og Afgørelsen fra Facultetet lod vente paa sig, blev han mere og mere forsagt. Tanken om den mundtlige Handling, der efter gammel Skik skulde foregaa paa Latin, pinte ham. I Spænding og Angst skrev han hjem: »Altsaa — Meningen er den: Du faaer mig ikke at see uden som Doctor; men naar det bliver, er det mig umuligt at sige. Desuden, om nu Dissertationen bliver antagen, saa kommer den mundtlige Disputats, og hvorledes det skal gaae, det veed jeg i Sandhed ikke. Kun det veed jeg, at gaaer det mig galt der, paadrager jeg mig en offentlig fortjent Beskjæmmelse — saa seer Du mig ikke mere. I Danmark vil jeg ikke leve, naar

jeg ikke kunde bære Hovedet frit og i den Kreds, mit Liv og mine Studier nu engang have ført mig ind i. Det gjelder nu virkelig en Krisis, der hvis jeg ikke gaaer den ordentligt igjennem, vil stemple mig til en Vindbeutel; og det er jeg ikke, vil ikke leve blandt Mennesker, der vilde ansee sig beføiede til at holde mig for det. Der er vel saa nok andre Egne af Verden, hvor en ny Bane kunde begyndes¹.

Sorte Tanker kunde til Tider tage Magten fra Paludan-Müller; Uro, Bitterhed, Harme steg og steg; han kunde i Breve, alt mens han skrev, hidse sig op eller under en Discussion tale sig hed og maatte gøre Afbigt siden. Saaledes ogsaa denne Gang. Men Frygten var stadig over ham. Mange Aar efter tænkte han paa de Dage og skrev i sin Optegnelsesbog: »Dengang jeg skulde gaae op for at forsvare min Doctordisputats paa Latin, følte jeg stor Frygt. Jeg har aldrig været stærk i de gamle Sprog, og dengang havde jeg i 14 Aar ikke talt Latin. Det gjaldt for mig om at erhverve det her i Landet anerkjendte Lærdomsmærke. Hvor alvorligt jeg end havde forberedt mig, frygtede jeg for en offentlig Prostitution; jeg frygtede for at kastes tilbage fra den videnskabelige Bane, der var bleven mig kjær, — for at see min Fremtid afskaaren. Da bad jeg om Kraft, men jeg sporede ingen Ro i Sindet. Saa tænkte jeg paa Frelserens Angst og Nød, og bad atter; men endnu kom det himmelske Budskab ikke. Men efter den tredie Bøn følte jeg en ubeskrivelig Ro og Tillid: derfor, alene derfor, gik Alt vel, Gud være lovet². Disputatsen 17. Juni forløb meget hæderfuldt; Engelstoft og Velschow opponerede ex officio, Schiern var Respondens.

Det Arbejde, der havde voldt Paludan-Müller saa megen Pine, var den kendte Afhandling: *Observationes criticæ de foedere inter Daniam, Sveciam et Norvegiam auspiciis Margaretæ reginæ icto*. Valget af dette Æmne har ingen Sammenhæng med Skandinavismen; ad Studievej er han kom-

¹ Brev af 21. Maj 1840.

² Ny kgl. S. 1690 fol. I 172.

met til det. Arbejdet med P. A. Munchs Bog havde ført ham til Brevet af 20. Juli 1397, der havde kaldt hans Tvivl og Spørgsmaal frem. Allerede i Recensionen i Tidsskrift for Litteratur og Kritik taler han om »den saakaldte Unionsakt« og lover paa andet Sted at sige sin Mening om Unionens Natur og Beskaffenhed, og Løftet indfries i Dissertationen, hvor han opstiller den Thesis, at Brevet af 20. Juli 1397 ikke er en virkelig Unionsakt, men kun et Vidnesbyrd om, hvad der blev vedtaget i Calmar vedrørende Forbindelsen mellem de tre Riger; thi Brevet er et ganske formløst Papirbrev med Fejl og Rettelser og med mangelfuld Besegling, der ydermere selv peger hen paa de lovgyl-dige Breve paa Pergament, som skal gives, to af hvert Rige og besegles af Kongen og Dronningen og Rigets Myndigheder. Disse Pergamentbreve er aldrig blevet udstedt, og Grunden er, efter Paludan-Müllers Gisning, at de Vilkaar for Unionen, der blev aftalt i Calmar, ikke tilfredsstillede Dronning Margrethe¹. — Ved denne skarpsindige, fastbyggede Afhandling vandt Paludan-Müller sit Forskernavn.

II

Efter Disputatsen vendte Paludan-Müller hjem til Odense og fortsatte sit Skoleliv og Studieliv. Den dobbelte Virksomhed kunde volde Conflict, som en tung og lidenskabelig Natur ikke gik let igennem. Skønt Paludan-Müller var en energisk Lærer og en Tid tog megen Del i Skolens Administration, skønt han byggede sin Undervisning op paa bred Grundvold og havde tænkt selvstændigt over Maal

¹ *Observationes criticæ* 52: Fortasse autem rectius statuendum, pacta conventa reginæ non ita ex animo fuisse, ut multum de tabulis ratis et firmis conficiendis curaret. — *Ibid.* 101: Quænam res impediverit, quo minus Margareta opus susceptum perficeret, me nescire fateor; si vero conjicere liceret, reginam pacta Calmarie conventa non omnia probasse crederem.

og Midler, som ses af hvad han skrev i Cathedralskolens Program i 1841¹, var Forskeren i ham stærkere end Skolemanden, og han følte sig bunden paa Haand og Fod. Bitterhed vældede op. »Vidste De«, — det er Molbech, han skriver til² — »hvad det vil sige, i tretten Aar at gaae den samme daglige Vei til den samme Skole, dagligt tygge den samme Viisdom eller Daarskab for Skoledrenge, dagligt kæmpe med Sløvhed og Barnagtighed, ugentlig læse sine 29 Timer paa Skolen med et Appendix af skriftlige Arbejder og privat Underviisning, — havde De prøvet, hvor blytung Vægten af et saadant dagligt Liv hænger sig ved Aanden og holder den ved Jorden, vilde De begribe, at af en Adjunct er Intet at vente for Videnskab; — De vilde forstaae, hvorledes min Ungdoms Drømme om store Bedrifter i Clios Tjeneste den ene efter den anden flyve med Vildgjæssene«.

Han havde i tidligere Aar haft nogle Drømme om en Universitetsvirksomhed, og Faderen havde næret dem³, men der var ingen Plads for ham. Engelstoft og Werlauff havde siddet en Menneskealder i deres Embeder, i 1833 blev Velschow Professor Rostgardianus, 1847 udnævntes Schiern til Lektor. Der var saa den Gerning, hans Studium ved Universitetet havde beredt ham til, — Præstegerningen. I en Præstegaard kunde man leve et Studieliv, og Tanken om at træde i Kirkens Tjeneste var i en Aarrække ikke fremmed for Paludan-Müller. I 1832 havde han prædiket for Dimis⁴, og forskellige Kald havde været paa Tale, men noget reelt var ikke kommet ud deraf. Endnu saa sent som i 1847 tænkte han paa at søge Embede og henvendte sig til en Godsejer, der havde Kaldsret, men fik Nej, og Kong

¹ Nogle Ord om den historiske Undervisning i de lærde Skoler. Jfr. en lille Anmeldelse af Mørk-Hansens Lærebog i Verdenshistorien for Børn af alle Stænder (1848) i Berlingske Tidende 22. Dec. 1848.

² Brev af 30. April 1842.

³ Jens P.-M. til Caspar P.-M. 2. Okt., 16. Nov. 1832, 16. Juli 1833, 22. Okt. 1836.

⁴ Jens P.-M. til Caspar P.-M. 31. Aug. 1832.

Christian VIII sagde ham kort og godt, at han skulde blive ved sit historiske Arbejde¹. Han havde ogsaa prøvet at komme frem ad anden Vej, eftersom hans Kaar med en voxende Børneflokk ikke var meget gode. I 1837 havde han søgt Lektorposten i Sorø efter Estrup, men Wegener fik den; og skønt han i 1843 var bleven beskikket til Overlærer ved Cathedralskolen, prøvede han dog at komme bort fra Odense, idet han i 1844 søgte Stillingen som Direktør for Københavns Skolevæsen. D. G. Monrad stod her som hans Medansøger, men ingen af de to fik Posten. Paa ny blev han skuffet².

Ved den Tid skrev han til Molbech, der havde bedt om et Bidrag til Historisk Tidsskrift. I Brevet lyder en bitter Klage over de trange Forhold tillige med en Kritik over Tidsskriftet, hvis Fremkomst han havde hilst med Glæde. Brevet er i mange Maader karakteristisk for Paludan-Müller:

»De beklager Dem over, at jeg slet Intet har leveret til Tidsskriftet, og jeg kan jo ikke negte, at jeg ikke har opfyldt de Forventninger, jeg meget vel begriber De nærede om mig. Men jeg vil ganske uforbeholdent sige Grunden til min Adfærd, at De i det Mindste ikke skal tilskrive den Ligegyldighed og Upaalidelighed. Jeg havde ventet, at den historiske Forening vilde have gjort det til sit Hovedformaal, at modarbejde den eensidige Skandinavisme, den eensidige Hængen i Oldtiden, der karakteriserer vor Historiographi, eller, da vi jo fast ikke kunne tale om en egentlig Historieskrivning, — der har slugt vore Historieforskeres bedste Kræfter. Universalhistorien er paafaldende tilsidesat her i Landet, og dette straffer sig i selve Behandlingen af den nordiske Oldtid, som dog aldrig kan forstaaes i sit egentlige Væsen, naar den ikke opfattes som et Led i den historiske Totalitet. Universalhistorien og den historiske Kunst ventede jeg vilde finde fortrinlig Understøttelse og Opmuntring hos den historiske Forening, og jeg var aldeles beredvillig til at forene mine ringe Kræfter med deres, der agtede at kæmpe for en Sag jeg aldeles maatte billige. Men Foreningen satte sig et andet Maal; den tilveiebragte især Oplysninger om vor Middelalder, Oplysninger, hvis store Verd Ingen

¹ Caspar P.-M. til Vedel Simonsen 15. Marts 1848.

² Jens P.-M. til Caspar P.-M. 3. Febr. 1837, 22. Juni 1844.

kan paaskiønne mere levende end jeg, men som dog ikke havde trængt til et eget Samfund for at kunne komme frem. Jeg lægger ikke Skjul paa, at den Retning Foreningen saaledes kom ind paa, gjorde mig mismodig og betog mig Lysten til at arbeide i dens Tjeneste. Dette var i de første Aar; senere er jeg imod Villie og Hensigt geraadet ind i saa mange Entrepriser, at al min meget knap tilmaalte Fritid sluges af dem. De slesvigske Anliggender, det fyenske Tidsskrift, de fyenske Aktstykker, det fyenske literære Selskabs Sager, en Deel hist og her adspredte Afhandlinger har gjort mig, der efter min Natur kun ret kan bruge en samlet Tid og kun udføre Et ad Gangen, det umuligt at tage fat paa et større Arbeide. Tro ikke, at jeg selv billiger dette, eller er tilfreds dermed; tvertimod, jeg har mere end een Gang tænkt at sprænge alle de hindrende Baand for engang igien at nedsænke mig i Nydelsen af en uforstyrret Hengivelse i eet Værk, men her i Byen, paa min nuværende Post, frygter jeg, at det Aar for Aar, midt i en stedse voxende Familie, som kræver stedse mere af min Tid og Kraft, vil blive mig vanskeligere. Og jeg føler det, jeg kunde udrette Noget, vare blot ikke Forholdene mig saa meget imod¹.

Ogsaa i Breve til Kalkar og til Provst Rohmann fra 1843 og 1844 kommer Mismod til Orde, naar han mindes de Skuffelser han har lidt, og tænker paa alle Dage at skulle lyde andres Bud, allermest, naar Driften til at forske og skabe rører sig mægtigt i ham.

Paludan-Müller nævner i Brevet til Molbech det fynske Tidsskrift, de fynske Aktstykker, det fynske literære Selskab. Han havde efter Studierne i Italiens Historie opgivet de verdenshistoriske Æmner og tog paany Arbejdet op, som det laa for hans Dør, i Hovedsagen et Arbejde, der havde Udgangspunkt i de fynske Biblioteker og Arkiver og fik Hjemsted i Fyens Stifts literære Selskab.

Det literære Selskab havde i en Aarrække været en lille videnskabelig Arne². Det havde støttet Udgivelsen og Udbredelsen af Grundtvigs Oversættelse af Saxo og Snorre og senere Heises Oversættelse af Platons Dialoger; det havde udgivet Kalkars »Stemmer fra den danske Kirkes Reforma-

¹ Brev af 19. Maj 1844.

² C. T. Engelstoft: Udsigt over Fyens Stifts litteraire Selskabs Virksomhed. Samlinger til Fyens Historie og Topografi III 243.

tionstid« og hjulpet Paludan-Müller, da han publicerede »Cola di Rienzo« og »Machiavelli«, ligesom Selskabets Præsides Prins Christian Frederik i sin Tid havde tilskyndet til den lille Afhandling om Kong Knud den helliges Relikvier og havde skaffet Akter fra Geheimearkivet til »Jens Andersen Beldenak«¹.

En ganske særlig Interesse havde det litterære Selskab for Fyens Topografi og Historie. I 1829 havde Vedel Simonsen forelæst sin Afhandling om Nyttens og Nødvendigheden samt den hensigtsmæssigste Indretning af historiske Topografier, som blev trykt og udbredt med det Maal at fremkalde Sognebeskrivelser fra Præsternes Haand. Arbejdet for at samle gamle Dokumenter fra fynske Arkiver har Sammenhæng med disse Selskabets Bestræbelser. Paa Forslag af Paludan-Müller, der havde været virksom ved Fremskaffelsen af Materiale til Topografierne, vedtog man i 1839 at udgive en Samling Aktstykker. Prins Christian Frederik lod udgaa Cirkulærer til alle civile og gejstlige Autoriteter, Stamhusbesiddere etc. om at meddele, hvilke Papirer fra ældre Tid de maatte sidde inde med; og der kom godt Svar paa Henvendelsen, meget Materiale blev stillet til Raadighed. Paludan-Müller, Dr. Kalkar og Pastor Rohmann i Rønninge forberedte Udgivelsen, men blandt disse var Paludan-Müller Drivkraften². Første Bind, der blev udsendt i 1841, indeholdt Stof fra Herregaardsarkiver og Raadstuearkiver mest fra 16. og 17. Aarhundrede, men ogsaa en Del fra Middelalderen til Oplysning hovedsagelig af Fyens Historie og indre Forhold. Samlingen kom paa et Tidspunkt, da der var Standsning i Historikernes Udgivervirksomhed, fordi

¹ Om Opdagelsen af Kong Knud den Helliges Reliquier i Odense. Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II (1833) 193.

² Rohmann var i 1838 kommet til Rønninge s. ø. for Odense og tog ret megen Del i det litterære Selskabs Arbejde i disse Aar. Paludan-Müller stod i levende Correspondence med ham. I Landsarkivet i Odense ligger 125 Breve fra Aarene 1839—1851. Jeg skylder fhv. Landsarkivar Wad en Tak for at have henledet min Opmærksomhed paa dette Materiale.

det skortede paa Organisation og Arbejdstradition iblandt dem. Den ny Række af Danske Magazin havde sneget sig frem gennem mere end en Menneskealder. Bind I kom i 1794, Bind VI i 1836, og i Fortalen til dette sidste lød Klage over Vanskeligheden ved at tilvejebringe originale og hidtil utrykte Bidrag. Molbech og Petersens Samling af Diplomer havde endnu ikke set Lyset. Da nyt Materiale stadig dukkede op i Fyen, efterfulgtes Bind I af »Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Historie i ældre Tid« af Bind II i 1845, som var Paludan-Müllers og Rohmanns Værk¹. Kalkar rejste nemlig til Udlandet i 1842 og blev næste Aar Præst i Gladsaxe. Der var gammel fynsk historisk Interesse og Lokalpatriotisme i disse Publicationer, og Vedel Simonsen er Bindeled mellem Fortid og Nutid.

Fra Fyens Stifts litterære Selskab udgik ogsaa »Aktstykker til Grevefejdens Historie«. Prins Frederik, der afløste sin Fader som Præses, fremsatte i 1843 Ønske om lokale Undersøgelser og Indsamling af Stof, der kunde oplyse om Øxnebjergslaget. De Forespørgsler, der blev gjort i hjemlige og fremmede Arkiver, gav i Hovedsagen negativt Resultat, men førte især efter Tilskyndelse af Arkivar Lisch i Schwerin til en Ændring og Udvidelse af Opgaven saaledes at man ikke tog Sigte paa Øxnebjergslaget alene, men paa hele Grevefejden². Maaske har ogsaa Kalkars Afhand-

¹ Brevene til Rohmann giver ret Indtryk af Indsamlingen og Paludan-Müllers Glæde derved. 1. Sept. 1842 skriver han saaledes: »Jeg har netop i disse Dage faaet Løfte om et Herregaardsarchiv fra Hollufgaard. Saaledes dukker den ene Levning op efter den anden, og efterhaanden stille dog Forholdene i Fortiden sig frem for Blikket. Mig i det mindste er det gaaet saaledes, at netop vore Samlinger og Arbejder have givet mig en Forestilling om de borgerlige og agrariske Forhold i Fyen, jeg hidtil ikke havde«. — I et Brev af 14. Nov. 1845 til Vedel Simonsen tager han til Orde for Dannelsen af Provins- eller Stiftsarkiver.

² P.-M. til Rohmann 21. September 1843, til Kalkar 8. Nov. 1843, til Vedel Simonsen 26. Dec. 1844 og 17. Juli 1845, til Rohmann 8. Juni 1848. I Brevet til Vedel Simonsen af 17. Juli 1845 skriver P.-M. i Anledning af Øxnebjerg Sagen: »Jeg maa dog i den Anledning fortælle Dem, at vi have modtaget fra Archivaren i Schwerin, Dr. Lisch 6 Documenter til

ling om Isabella af Østrig med vedlagt arkivalisk Materiale i Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer V (1843) og hans »Aktstykker henhørende til Danmarks Historie i Reformationstiden«, Frugterne af den store Udlandsrejse, givet Mod og Lyst til at spørge og søge med videre Maal. Det var Paludan-Müller, der stod for Publicationen, som kom frem i 1852 og 1853 umiddelbart før Allens værdifulde, længe forberedte »Breve og Aktstykker til Oplysning om Christian den Andens og Frederik den Førstes Historie«. Han havde ikke haft Lejlighed til at rejse ud og samle Stof, men fremmede Lærde støttede ham; ikke blot Lisch i Schwerin, men ogsaa Waitz i Göttingen, Wurm i Hamburg og Chr. Lange i Christiania¹. Til Gengæld blev »Aktstykkerne« en Tilskyndelse for Udlandets Forskere. Det gælder H. Handelmann, der i 1853 udgav »Die letzten Zeiten hansischer Uebermacht im skandinavischen Norden«, og F. v. Alten, der skyldte Paludan-Müller Tak for Oplysninger til »Graf Christoff von Oldenburg und die Grafenfedhe« (Hamburg 1853); det gælder fremfor alle Georg Waitz, der saavel i sin Bog »Lübeck unter Jürgen Wullenweber« som i en Recension i Göttingische gelehrte Anzeigen i 1856 taler om de Impulser, han har faaet af den danske Aktstykkесamling².

Grevefeidens Historie bestaaende i Breve fra Jørgen Koch, Jørgen Wullenweber o. fl., hvilke vel ikke directe oplyse Øxnebjergslaget, men dog kaste skarpere Lys over det hidhørende Parti af hele Feiden. Dr. Lisch tilføjer, at om de i det Schweriner Archiv ei have mere til Oplysning af Krigsbegivenhederne i Fyen paa den Tid, have de dog flere tusinde Aktstykker til Danmarks daværende Historie. Hvo vil hæve os denne Skat?»

¹ Rigsarkivar Chr. Lange var Paludan-Müller kommet i Forbindelse med i 1847 i Anledning af Diplomatarium Norvegicum. Lange sendte ham 1. Hefte af sit Arbejde, P.-M. gav til Gengæld gode Raad og Anmærkninger samt det lille Skrift, der var kommet om Sommeren i Odense Skoleprogram: »Kort Fremstilling af det kirkelige Kalendervæsen«. Det var Begyndelsen til en indholdsrig Brevvexling.

² Paludan-Müller stod i Correspondence med Waitz. Waitz' Breve er i hans Sønners Besiddelse. (Bresslau: Geschichte der Monumenta Germaniæ historica (1921) Vorwort V.).

Endnu skal nævnes, at Fyens Stifts litterære Selskab i 1843—1848 udgav et Fjerdingaarsskrift: »For Litteratur og Kritik«, som i det første Aar redigeredes af Paludan-Müller. Recensionen over Allens Danmarkshistorie er offentliggjort her. Der var Selvhævdelse ogsaa i dette Foretagende. Man vilde vise Københavnerne, at der ogsaa var Mennesker udenfor Vesterport¹.

I disse virksomme Aar var Paludan-Müller Bibliotekar ved Odense Cathedralskoles Bibliotek, som han styrede med megen Dygtighed², og desuden Bibliotekar ved Karen Brahes Bibliotek. Her fik han Impulser ved at sysle med Manuscripterne. Her saa han Landsbergs Dagbog, der vist fører til Undersøgelsen om Carl XII's Død, og Axel Gyldenstjernes Skrift om Syvaarskrigen, som stærkt fangede hans Interesse. Han gjorde i 1846 en Rejse til Sverige for at se paa de derværende Haandskrifter af Axel Gyldenstjernes Fremstilling, men under Indtryk af det store Materiale, han fandt til Belysning af Forholdet mellem Danmark og Sverige i Frederik II's Dage, ændredes hans Plan, og han begyndte at tænke paa at tage dette Afsnit af Nordens Historie op til Behandling³. Endelig gav Karen Brahes Bibliotek ham ogsaa Lejlighed til at faa Indsigt i Folkevisahaandskrifter og erhverve sig en selvstændig Mening om hvad en Viseudgave burde være⁴. Da Svend Grundtvig i September 1847 udsendte sin Plan og Prøve, og en stor Kamp rejstes mod hans Principper, da den hele Hær af Litteraturkyndige gik imod ham, skrev Paludan-Müller et Brev til ham 9. Oktober og gav ham sin fulde Tilslutning⁵. Herpaa svarede Grundtvig

¹ P.-M. til Rohmann 1. Sept. 1842.

² Lauritz Nielsen: Danske Stifts- og Skolebiblioteker (1925) 77.

³ P.-M. til Vedel Simonsen 19. Juni 1841, til Allen 3. Okt. 1846, til Rohmann 4. Okt. 1846, til Wegener 16. Dec. 1846. — Jeg skylder Biskop Wegener en Tak for Paludan-Müllers Breve til C. F. Wegener.

⁴ Paludan-Müller var en af dem, hvem Svend Grundtvig henvendte sig til i 1842 om at yde Støtte ved Indsamling af Folkevisestof. Af et Par Breve til Rohmann 1. Febr. og 4. Febr. 1844 ses, at han var ivrig for at skaffe Viser og Melodier fra Fyen.

⁵ Carl S. Petersen: Fra Folkevisestriden. Danske Studier 1905: 88.

12. Oktober varm og glad over at have fundet Støtte for den Sag, der var ham kær, thi hidtil havde han staaet ganske alene i Striden, hidtil havde kun de talt, der havde en uklar Mening om Folkepoesiens Væsen; »saa har det saa meget mere maattet glæde og opmuntre mig at see min Anskuelse bekræftet af en Mand som Dem, at see den Klarhed, hvormed De har fattet Opgaven, den Sikkerhed og Simpelt, hvormed De drager de i mine Øjne deraf med Nødvendighed flydende Consequenser, at see den fremstillet i en Anskuelighed og i en Skjønhed, jeg kun har kunnet ane, men ikke har været istand til at give den. Derfor har ogsaa det Ønske levende maattet paatrænge sig mig, at De ikke vil undlade offentlig at lade Deres baade i indre og ydre Henseende vægtige Stemme høre og derved lægge et ikke ubetydeligt Lod paa Vægtskaalen, der hidtil har syntes at ville synke til den modsatte Side«¹. Paludan-Müller tøvede, fordi han ikke mente sig kyndig nok til at træde frem; først 26. og 29. November offentliggjorde han i Berlingske Tidende et Par sindige og vægtige Artikler, som uddybede hvad han i Brevet af 9. Oktober havde fremsat. Han viser, at den Opgave, en Folkevisedgave stiller, er væsentlig forskellig fra den Opgave, Filologen i Almindelighed staar overfor, og han tager varmt til Orde for Svend Grundtvigs Plan at give en Samling af Texterne til videnskabeligt Brug — ikke en Bearbejdelse. »Samlingen viser mig Fædrenes Poesie, som den virkelig var, et bearbejdet Udvalg derimod det efter vor Dannelse og vor Smag Bedste og Smukkeste. Men det er netop de Gamles Dannelse og Smag jeg vil kjende, ligesaavel deres svage som deres gode Sider. Af alle Trækkene vil jeg gjenopbygge Fædrenes Liv for at begribe det, ikke for at maale det med den af Nutiden justerede Alen. Jeg vil kjende det Ringe saavel som det Store, jeg vil høre Fortidens Ord, der altid er belærende og tiltrækkende for den, der forstaaer dem, hvad

¹ Dette og andre Breve fra Svend Grundtvig er i Ny kgl. S. 2792 4to; Paludan-Müllers Breve til Grundtvig i Dansk Folkemindesamling.

de saa end sige. . . Ruinen selv, saaledes som den nu engang staaer der, med sin Tids, sin Egns, sit Klimas Præg og Mærker, er meget mere værd end om den glattedes eller pudsedes eller om den udbyggedes til en tarvelig Bolig for en yngre Slægt, som dog overalt vilde savne Plads for sine Fornødenheder«.

At den svundne Tid har sin egen Ret og skal maales med sit eget Maal, er Paludan-Müllers Mening og Krav, hævdet atter og atter igennem Aarene. Han havde gjort dette Krav gældende i 1840, da han imødegik den norske Skoles haarde Dom over det danske Styre¹, og paany i 1841, da han vendte sig mod Carl Ploug i Anledning af Artiklerne om Ove Høegh-Guldberg og heftigt protesterede mod hans løst underbyggede døgnprægede Fremstilling², og senere i en Omtale af nyudkomne Aktstykkесamlinger, som han hilser Velkommen, thi »der gives ingen bedre Gjendrivelse af eensidige historiske Skildringer, som især blive vildledende ved at sammenblande de forskjellige Tider og male Fortiden med Eftertidens Træk, end Fremlæggelse af selve Aktstykkerne, der tvinge Enhver til at anerkjende Forholdenes virkelig Tilstand«³. Anmeldelsen af Allens Haandbog i Fædrelandets Historie er baaret af samme Tanke⁴. Bogen er for

¹ »Vistnok indseer vi nu, at ikke Alt hvad der skete under Christian den Sjette var saa nyttigt og godt, som Kongen meente, men ganske uretfærdigt er det at maale Fortidens Forhold og Foretagender med det Maal, Tidens Udvikling og dyrt købte Erfaringer have givet Nutiden i Hænder. Enhver Tid vil bedømmes fra sit eget Standpunkt«. F. C. Petersens Tidskrift for Litteratur og Kritik III (1840) 278.

² Ikke alene direkte ved et eget Indlæg, men ogsaa indirekte deltog Paludan-Müller i Striden, idet han stod Generalmajor Chr. Høegh-Guldberg bi. med Raad og Daad ved Gennemsyn og Trykning af de to Piecer »Et Par Ord om Ove Høegh-Guldberg« og »Nok et Par Ord om Ove Høegh-Guldberg«, som Sønnen udgav for at værne Faderens Minde. Den gamle Officer var en af de Mænd af den ældre Generation, som Paludan-Müller var knyttet til. (Chr. Høegh-Guldbergs Breve til P.-M. i Ny kgl. S. 2792 4to).

³ For Litteratur og Kritik II (1844) 176. Dette Stykke bærer vel ikke Paludan-Müllers Signatur, men den, der læser det, vil ikke være i Tvivl om, fra hvis Haand det stammer.

⁴ For Litteratur og Kritik I (1843) 95.

Paludan-Müller et Indlæg i Nutidens Proces. I sin Grundanskuelse er den uhistorisk og giver et fortegnet Billede af det danske Folks Udviklingsgang, en uretfærdig Vurdering af dem, der i de skiftende Tider har haft Magten. »Man kan dog ikke med Rette gjøre de enkelte Mennesker og Stænder ansvarlige ei alene for de enkelte Gjerninger, men for Gangen i de borgerlige Forholds Udvikling, der for en dybere Betragtning viser sig som en i Nationens Natur og historiske Stilling med Nødvendighed given. Saa vist som en Nation ikke er et Aggregat af enkelte Mennesker, forenede paa en udvortes og mekanisk Maade, men et eneste Væsen, der hæver og bærer alle Enkelte, medens det udfolder sig i Overensstemmelse med sit eiendommelige Livsprincip, saa vist er ogsaa dens historiske Udviklingsgang at betragte som en Naturnødvendighed«. Da den gamle Biskop læste Sønnens Recension, mente han at spore Hegelske Ideer i den¹. Man kunde vel ogsaa erindre om Rankes Anskuelse — overhovedet om den historiske Skoles Opfattelse af Udviklingen. Caspar Paludan-Müller var i Pagt med denne Retning og indstillet paa helt anden Vis end Allen. — Der var intet personligt Nag mellem Allen og hans Recensent, tværtimod fra Paludan-Müllers Side en Følelse af Respekt, der blev dybere og varmere alt som Aarene gik hen for dem begge i Arbejde i den historiske Videnskab², men i politisk Henseende stod de hinanden fjernt, i hvert Fald i Fyrrerne. Paludan-Müller var stejl i sin Konservatisme, og utvivlsomt har Modsætningsforholdet til det liberale Parti skærpet hans Blik og givet hans Kritik en kraftig Understrøm.

Medens vi for Tredivernes Vedkommende ikke ved meget

¹ Brev af 10. Marts 1843.

² Brev fra P.-M. til Allen 24. Juni 1842 og mange Breve fra senere Aar. Paludan-Müller glædede sig over, at Allen ved sit store Værk hævdede Danmarks Supremati paa Historiens Omraade, at hverken Carlsson eller Fryxell eller Munch og Keyser kunde gøre ham Rangen stridig. — Allen fik lykkelige Kaar, først de lange Rejser og siden Concentration om et Livsværk; Paludan-Müller har ofte i mørke Timer sandet Schillers Ord: »Im engen Kreis verengert sich der Sinn«.

mere om Caspar Paludan-Müllers politiske Meninger end hvad der kan læses ud af Faderens Breve, staar Sagen anderledes i Fyrrerne, da vi lærer hans Tankegang at kende gennem hans egne Breve og for et enkelt Aar, et kritisk Aar, har en Art Dagbog, hvori han nedskriver sine Betragtninger over offentlige Forhold¹. Dagbogen er begyndt i November 1841 og slutter ved Udgangen af 1842. Den er skreven af en Mand, der lever meget indesluttet i sig selv og her kaster sine Domme, sin Bedskhed, sin Vrede ned paa de hvide Blade, en Mand, som bor fjernt fra Begivenhedernes Brændpunkt og i Aarenes Løb har faaet en god Del af Provinsboens Mistro til Hovedstaden — med alt det en Mand, som har et skarpt Blik for de Farer, der truer den danske Stat udefra og indefra, og i Uro og Spænding følger Udviklingens Gang.

I Grunden ser han paa Tingene med samme fjendske Blik som den gamle Biskop. »Corsaren« er ham »en Afføding af vor Tids Løsrivelse fra de Baand, der bandt vore Fædres Sind«; »Bevægelsesmændene« ønsker kun at drage det ophøjede ned: Ligheden er dem langt vigtigere end Friheden; Lehmanns Forsvarstale for Højesteret, mesterlig i sin Form og betagende, synes ham usand i sin Grund. Han konstaterer, at det ældre Slægtled af de Liberale sakker agter ud, at Algreen-Ussing gør sin Fred med Magthaverne, at Haandværkerne i København ikke er villige til at slaa Følge med det liberale Parti. De letbevægelige Københavnerne tugter han med bitter Spot. »Det skulde undre mig, om det

¹ Ligesom Biskop Paludan-Müller havde for Skik at klare sine Tanker ved at nedskrive dem ene til Brug for sig selv, saaledes ogsaa Caspar Paludan-Müller. Han citerer et Sted »Den blaa Bog« fra 1839, men denne eksisterer ikke. Derimod ejer det kgl. Bibliotek 3 Foliaenter, hvori han har nedskrevet videnskabelige Undersøgelser, ofte Forstudier til Værkerne, Bemærkninger om Bøger, han har læst, religiøse Overvejelser etc. »Protokol Nr. 1« (Ny kgl. S. 1690 fol. I) rækker fra Maj 1846 til December 1861; »Protokol Nr. 3« (Ny kgl. S. 1690 fol. III) fra Juli 1863 til August 1872; den tredje Bog (Ny kgl. S. 1690 fol. II) har intet Nummer fra Paludan-Müllers Haand og adskiller sig fra de to andre ved at være ren politisk.

ikke var Erkjendelsen af denne Massens Jammerlighed, der leder Christian VIII i hans indre kjøbenhavnske Politik. Derfor lader han — thi ham er det dog til Syvende og Sidst — Taskenspillere, Italienerne, Figaro-, Ridehuus-, Vauxhall- og ditto Kongens Have-Concerter, Nyt Tivoli o. s. v. o. s. v. afløse det Ene det Andet. Og han gjør ret, thi de høivise Kjøbenhavnere løbe ganske rigtigt som Børn efter Ranglerne, imedens Ultraerne sidde fortvivlede og skiænde: »Vi synge, og I ville ikke dandse! Vi pibe, og I ville ikke græde!¹«

Paludan-Müller har ingen Tro til Christian VIII's Personlighed. Efter hans Mening er Kongen ikke en Mand af Ja eller Nej, ikke en Fører med samlende, ildnende Evner, men en ængstelig, vigende, laverende Mand. Saaledes mener han at have lært ham at kende i Odense, og saaledes ser han ham i det offentlige Liv. Han kan da falde paa den Tanke, at det er Kongen, der har inspireret de Artikler, der fremkom i Augsburger Allg. Zeitung i Slutningen af 1841, hvori det anbefales Danmark at indtræde i det tyske Forbund. Disse Artikler vender han flere Gange tilbage til i Dagbogen:

»Hvad har dog alt dette at betyde? Skulde det virkelig blot være et Par ledige Hoveder, som endda ikke maatte være saa daarlige eller tomme Hoveder, der morede sig med at gjøre politiske Projecter? Eller blot en tydsk Patriot, som af egen Indskydelse er falden paa denne Idee? Betænker jeg det Meget unægteligt fuldkommen Sande i Ytringerne om Danmarks Lidenhed, Sømagtens baade for store og for lille Omfang... saa skulde det ikke undre mig, om en fin, klog, egensindig, men frygtsom Mand som Christian VIII, der vistnok ikke er den, der kan tænke paa, energisk at hæve Nationens Selvfølelse og vække alle de Kræfter, som slumre i en Nationalitets uendelige Dyb, og der altsaa vistnok især seer Frelsen i at støtte sig til en stærk Nabo — det skal ikke undre mig, om han i sit Hjerte bifalder Ideen og ønsker Danmarks Optagelse i det tyske Forbund, — især da Sagen jo unægteligt har flere anbefalende Sider. Forholdet til Holsten blev ulige mindre forviklet osv. Hertil kommer, at han af dynastiske Interesser umuligt kan andet end høilig misbillige Tendentsen til en skandinavisk For-

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. II 23', 24, 15', 27', 25', 25, 42'.

bindelse, bag hvilken umiskjendelig ligger — om endog ikke udtalt — Ønsket om at fjerne Oldenborgerne og hæve Huset Bernadotte paa Danmarks Throne for dermed paa engang at vinde Forbindelse med de stammebeslægtede Nordboer og Tilintetgjørelse af Kongeloven. At dette er den indre Mening af Bestræbelsen efter en ny Calmarunion kan saa klog en Mand som Christian VIII umuligt andet end indsee, og han maa da for sin Slægts Skyld vistnok afskye Tanken om en saadan Forbindelse«¹.

Personskiftet i Regeringen i Foraaret 1842 volder ham dyb Ængstelse, Prinsen af Nørs Overtagelse af Statholderskabet og Hærens Ledelse i Hertugdømmerne, Reventlow Criminils og A. S. Ørsteds Udnævnelse:

»Hvad sige disse Udnævnelser? Forandring i Principperne? Sige de Noget, da forekommer det mig tvivlsomt, om de for Danmark i det Hele og Store sige noget Godt. Ørsted er vistnok en udmærket kundskabsrig, klog og forstandig Mand, der maa være Folket kjær, som den der har ved egne Evner fra dets egen Midte banet sig Veien til det Høieste, og som den der væsentligt har bidraget til at føre de danske Stænder saa godt og hæderligt ind i Verden, at Nationen selv blev forundret derover. Men han er altfor meget lærd Jurist og omsigtig Dialektiker til at være en Daadsmand. . . . Det ligner ellers aldeles Christian VIII at klamre sig til dette Navn, denne Popularitet, bag hvis skarpe Dialektik han altid vil kunne finde Skjul imod Oppositionens Raab og Argumenter. Men Danmark trænger for Fremtidens Skyld fremfor Alt til en Mand, der kan gribe Nationens ægte gamle Danebrog, og samle den om sig med vældig Røst, thi den Tid kan næppe være langt borte, da vi danske skulle prøves i Ild. . . . Det kan blive Danmarks Frelse og Danmarks Undergang, alt som Folket og dets Førere tage det; men en Mand maa vi have, en Mand, der i Nødsfald veed at sige: »Her staaer jeg og det danske Folk. I maae knuse os, om I kunne og ville, men I rokke os ikke et Haarsbred fra dette Standpunkt«. Havde vi en saadan Mand, da kunde han spænde Nationens Kræfter til det Høieste, og hvad formaaer ikke endog et nok saa lille Folk, naar det veed hvad det vil og er beredt til Alt for at sætte det igjennem«².

Hen paa Efteraaret ser han end tydeligere hvad det gælder. Hjort-Lorenzens danske Tale i den slesvigske Stænder-

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. II 5'.

² Ny kgl. S. 1690 fol. II 37'.

forsamling gør dybt Indtryk paa ham. Han havde vel fulgt den folkelige danske Bevægelse i Sønderjylland og været med til at samle Bidrag til den slesvigske Undervisningsfond¹, men først nu forstaar han, at der staar uforsonlige Modsætninger overfor hinanden, der vil sprænge Monarkiet, at den danske Nation maa væрге for sin Ret, og at Kampen vil komme til at staa i og om Slesvig. Han deler Nationens Harme over de Krænkelser, der tilføjes den²; hans gamle Tro til Ørsted er nu rokket i sin Grund. »Ørstedes Færd i den slesvigske Sag«, skriver han til Høyen 23. December »har dybt saaret min Følelse; er han da ikke en dansk Mand? eller har han ikke Alt hvad han har, af Danmark? og dog har han snarere taget Parti imod os end for os, ja det forekommer mig endog, at han kjendelig har givet vore Modstandere Vink og Veiledning til at hævne sig over de Skridt, der fra vor Side gjøres for at holde dem i tilbørlige Skranker. Dette har smertet mig saa meget mere, som jeg hører til de Conservative og derfor jævnligt har glædet mig over Ørstedes Kamp imod de Liberale; men imod Slesvig-Holstenerne deler jeg aldeles mine Landsmænds Mening, af hvad politisk Farve de end ere«. I Dagbogen gør han mod Slutningen Regnskabet op:

»Hvad har Aaret bragt det danske Folk? Befrielse fra mangan Illusion, — om end med Ledsagelse af den Flauhedsfølelse, der altid følger med en »Enttäuschung« — en skarpere Opfattelse af Hovedspørgsmaalene og en i det Mindste begyndende Anerkjendelse af, hvor nødvendigt det er, at Forholdet til Hertugdømmerne ordnes paa en blivende Maade, førend der tænkes paa en Constitution. Nu, dette er ogsaa en Gevinst, om end en negativ: Taagerne begynde at spredes, og Fremtidens fjerne Gestalter vise sig i de første Omrids; endnu kunne vi ikke see, hvorledes Alt hænger sammen og skal sondres, men vi see dog i det Mindste til deels Opgavens Vanskelighed for os. Ethvert dansk Hjerte maa ende Aaret med et dybt Suk — en inderlig Bøn til Gud, at han vil holde sin Haand over det danske Folk og lede det lykkeligt

¹ »Syvstjernens« Arkiv i Rigsarkivet.

² Brev til Rohmann 11. Dec. 1842.

ud af den Labyrinth, hvori vi uden vor Brøde ere geraadede, at han vil give Kongen Forstand, Kraft og Hjerte for Danmark. Det danske Folk maa ikke svigte sig selv — ikke løbe efter Ultraernes røde Lapper, men stille nære Nationalitetens hellige, men svagt brændende Lue, at den engang, naar Tiden kommer, kan slaee ud som en mægtig Flamme, der er istand til at smelte Egoismen i de Enkeltes Hjerter«¹.

Aaret 1842 havde ikke været uden Betydning for Paludan-Müller. Det var vel værdt at se, hvorledes hans Forstaaelse af den nationale Kamp uddybedes i den følgende Tid, og i Enkeltheder erfare, hvorledes han betragtede Forholdenes Udvikling, men ingen Dagbogsoptegnelser er bevarede, og i Brevene forekommer næsten ingen Ytringer af Interesse. Grundanskuelsen og Stemningen blev dog den samme gennem disse Aar; det fremgaar klart af det lille Skrift: Hvad er nu at gjøre i Danmark?, som han udsendte i Begyndelsen af 1848, hvor Tanker fra Dagbogen kommer frem paany, ja Ordene klinger igen.

III

En af de første Dage i Marts 1848 fik Vedel Simonsen et Brev fra Paludan-Müller, der ikke som vanlig handlede om lærde Sager.

»Højvelbaarne Hr. Etatsraad!

Jeg skylder Dem endnu Svar paa Deres ærede Skrivelse af 26. Januar d. A. og vilde være i Forlegenhed for en passende Undskyldning, dersom De ikke ved at spørge om min Mening angaaende vore offentlige Forhold havde paalagt mig at vente, indtil jeg havde en Mening. Jeg har i Sandhed i mit Indre vaklet som et Rør for Vinden. Disse Tider ere langt over menneskelig Forstand; — og nu bringer Dagsposten den rystende Efterretning fra Paris. Hvor vil det gamle Europa bæve under det vældige Stød; — og nu vort eget kjære Fædreland. Er dets sidste Time slaet, eller har Forsynet just beredet os de Rystelser, som forestaa, for at

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. II 78.

vække os af Aarhundreders Søvn? Ja hvo kan see bag Fremtidens Tæppe! men det synes mig afgjort, at Danmarks Fremtid nu berører paa det danske Folks Enighed og Kraft mere end paa nogen Enkeltmands Viisdom. Alt kommer an paa at holde Folket sammen i en tætsluttet Phalanx og dertil veed jeg virkelig intet andet Middel end en ægte liberal Forfatning, givet af Regieringen uden karrig Vrangvillighed, der kun vil vække Splid og Strid. Vi burde have lært af andres Lidelser, at Verden nu ikke vil have noget-somhelst udelukkende Klasseherredømme saa at det er rigtigst at bygge Forfatningen paa den bredeste Basis, der nogenlunde kan findes. Lad saa holde sammen hvad der kan og vil holde sammen, og lad Tyskland have det, der vil staae med Germanerne. De vil sagtens finde disse Yttringer noget radicale, men hvor er her i Danmark et virkeligt fast Holdepunkt udenfor Folket selv?»

Brevet har sikkert hensat Vedel Simonsen i Uro over hvorledes det var fat med hans støtte unge Ven, og end mere maatte han rystes, da han 5 Dage efter sammen med et nyt Brev modtog Piecen: Hvad er nu at gøre i Danmark? »Det er mig umuligt«, skriver Paludan-Müller, »at blive ørkesløs Tilskuer, naar jeg troer at see mit Fædreland i Fare. For mig er dansk Nationalitet Hovedsagen, en fri Forfatning paa den bredeste Basis Midlet — det eneste Middel til nu at tilveiebringe det ene frelsende Sammenhold«¹.

I det lille Skrift, der brød ind i den trykkende Stilhed efter Kundgørelsen af 28. Januar, varsler Paludan-Müller, at Europas Lande under Indtryk af Februarrevolutionen vil ryste i deres Grundvold, og at Bevægelsen vil blive skæbnesvanger for Slesvig. Men Danmark vil ikke miste en Del af sig selv. Det gælder Nationens Ære, og Æren er endnu mere for Nationen end for Manden. De kloge Statsmænd kan ikke dæmme op for den fremrullende Strøm. »Men der er Den, som er stærkere end Stemann og klogere end Ørsted: det enige om sin Konge samlede Folk«. Paludan-Müllers Forslag er da: En almindelig Rigsdag samlet om Kongen saa snart som muligt.

I voldsom Bevægelse havde han skrevet Piecen, og

¹ P.-M. til V. S. 1. og 6. Marts 1848.

da den var skreven og trykt, havde han været i pinagtig Overvejelse og Vaklen, om han skulde sende den ud eller lade den blive i Pulten, hvor den laa¹. Den var saa ganske en Del af ham selv. Det var en Lue, som slog op af Gløden, der laa dybt i ham; men de Consequenser, som var dragne med Energi, det Forslag, der var stillet, maatte synes et radikalt Brud med alt hvad han før havde ment og sagt. Han den kritiske, mørktseende, lidt livsfjerne Mand stillede i Haab og Tillid et Forslag af uoverskuelig Rækkevidde, som bragte ham Tilslutning fra »Kjøbenhavnsposten«, mens »Fædrelandet« ytrede sine alvorlige Betænkeligheder. Paa Fyen vakte Skriftet nogen Bevægelse i hvert Fald paa de Kanter af Øen, hvor Paludan-Müllers Navn var godt kendt, men Indflydelse i videre Kredse og af større Betydning fik det ikke. Martsrevolutionen i Tyskland og Begivenhederne i Hertugdømmerne og København i de følgende Uger lod hurtigt det lille Indlæg gaa i Glemme; kun som en Episode i Paludan-Müllers Liv, en Erindring om hvad Slags Mand han var, har det Interesse.

Der er bevaret ret mange Breve fra ham fra disse Maanedre, der viser, hvor stærkt Indtryk Begivenhederne gjorde paa ham. Han kunde til Tider være i saa heftig Bevægelse, at han maatte tvinge sig. Skolens afmaalte, støtte Gang hjalp ham til Ro². Til Vedel Simonsen skriver han 6. April: »Hvad Enden skal blive maa Himlen vide, men det skal nu vise sig, om der er nogen virkelig Livskraft i den danske Nation. Under alle Omstændigheder er en ny Tid brudt ind over Danmark; thi om end alt pludselig blev stille, ere dog allerede saa mange gamle Skranker faldne, saa mange skøre Baand brustne, at den gamle Tid ikke mere kan komme tilbage. At meget Godt og Smukt vil gaae tilgrunde med det gamle Væsen synes mig utvivlsomt; men det Nye maa bringe et friere og friskere Liv, hvis vi overhovedet kunne forsvare vor Tilværelse«. Ogsaa til Rigsarkivar Chr. Lange

¹ P.-M. til Rohmann 5. Marts 1848.

² Brev til Wegener 12. April 1848.

i Christiania skriver han stolt og glad over det ny Danmark og giver med det samme en munter Skildring af det Liv, der udfoldede sig i de bevægede Dage i den gamle Filisterrede Odense¹, men det varer ikke længe, før det mørke og tunge i hans Natur gør sig gældende. Han begynder at frygte, at Danmark skal tabe i det høje Spil; mod Tysklands Vælde kan det ikke ved egne Kræfter holde Stand, og Hjælp vil betales dyrt med Afhængighed af Hjælperne. Han ønsker derfor en snårlig Fred, selvom Vilkaarene skulde være Opgivelse af Programmet af 24. Marts og en Deling af Slesvig ved Slien. Dette udvikler han i et Brev til Pastor Rohmann i Juni Maaned.

Snart volder ogsaa de indre Forhold ham Ængstelse. Frygten for et Bonderegimente kommer uforbeholdent til Orde i Breve i August til Rohmann, hvem han ivrigt opfordrer til at stille sig som Valgkandidat til den grundlovgivende Rigsforsamling. Selv om Paludan-Müller endnu staar paa den almindelige Valgrets Grund, træder Ønsket om et retarderende Element i Folkerepresentationen stærkere og stærkere frem. Fyldigst er hans Anskuelser udviklet i et Par Artikler i Fyens Avis (Milo) 9. og 12. September: »Ogsaa et Ord i Anledning af Valgreformforeningens Program«, hvori han advarer Bønderne mod at kaste sig i Hippodrommændenes Arme. Han mener ikke, at hastige sociale Forskydninger vil blive de smaa i Samfundet til økonomisk Gavn; han frygter for, at et Demokrati ikke vil agte Mindretallets Ret. Her tænker han paa Slesvig: »Med Bibeholdelse af alt sit Eiendommelige skal Hertugdømmet deltage i Rigets almindelige Forsamlinger, altsaa ogsaa Tydskerne i Sydslesvig, hvis ellers vor Strid med Tyskland ender efter vort Ønske og vor Ret. Her bliver da atter en Minoritet, hvis Ret kan trues, hvis den danske Folkemagt skal herske ene og uden Skranker. Alle Retsindige maae i Billighedens og den sande Fædrelandskjærligheds Navn forlange lige Ære og lige Ret for Tydsk og for Dansk, hvis de skulle samles i en Stat;

¹ Brevet er trykt i et Tillæg.

men kun en lovgivende Forsamling, hvis Sammensætning og hvis Former sikkre Maadehold, Besindighed og Retfærd den afgjørende Stemme, kun en Kongemagt stærk nok til at forsvare de Færrer mod Flerhedens mulige Misgreb, kunne tilfredsstillende denne Fordring — altsaa kun en saadan Forsamling og en saadan Kongemagt, som ikke vilde kunne fremgaae af en constituerende Forsamling efter Partiets Program«.

Paludan-Müller levede intensivt med i Debatten og Kampen, men kunde ikke tænke paa at lade sig opstille som Valgkandidat. Imidlertid skete der umiddelbart før Valget en Henvendelse til ham. Byens Laug holdt en Forsamling 3. Oktober, hvor det vedtoges at opfordre ham til at stille sig som Kandidat i Distriktet. De kendte ham fra mangeaarig Virken i Odense og mente, at han vilde varetage Byens Interesser. Han faar det Skudsmaal i Hempels Avis, at han har »et godt demokratisk Hjerte«. Henvendelsen kom overraskende, og Valget tog han med Sindighed. Han ønskede snarere at falde end at vælges, fordi Døvheden vilde være ham til Hinder, og da han 5. Oktober var bleven valgt, var han fuld af Bekymring for hvorledes Tingene vilde udvikle sig, kritisk stemt overfor Ministeriet, mistroisk over for Københavnernes Temperament¹. Det var ikke en ung og frejdig Repræsentant for Odense Amts 1. Distrikt, der rejste til Hovedstaden i Oktober 1848.

Han kom ogsaa til at staa noget hjemløs mellem Partigrupperne i den grundlovgivende Rigsforsamling. Man havde vel ondt ved at forstaa ham, underlig sammensat som han var af Radikalisme og dyb Konservatisme. Efter sit Mandat talte han Købstædernes Sag og kritiserede § 69, der i al sin Vagthed var skikket til at vække Uro²; men hans betydeligste Indlæg i Debatten om Grundlovsudkastet gjaldt § 2, hvorved Kirkens hidtidige Karakter af Statskirke op-

¹ Breve til Rohmann 8. og 14. Oct., Brev til Chr. Lange 9. Oct. 1848.

² § 69. Alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Arbejde, som ikke er begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov.

hævedes. Han stillede de Farer frem, der laa i at Kirken blev afhængig af en bevægelig, uberegnelig Folkemening; han fandt, at det var bedre Kaar, om Baandet mellem Stat og Kirke blev revet over, saa at Kirken stod frit og af egen Kraft kunde gøre sit Princip gældende. Paludan-Müller skiftede ved denne Lejlighed Ord med Professor H. N. Clausen, der var mere forhaabningsfuld og stoledes paa, at det danske Folk vilde holde fast ved den kirkelige Tradition. Overfor den konservative Gruppe hævdede Paludan-Müller ogsaa sine Særmeninger. De ledende indenfor Gruppen vilde gerne knytte ham til sig og indbød ham til deres private Sammenkomster, men der kom intet ud deraf. Paludan-Müller forsvarede overfor David den almindelige Valgret, og ved deres Møde 5. Maj 1849 vægrede han sig ved at være med til at stemme for det Køsterske Ændringsforslag af Frygt for, at alt skulde være forgæves, og Reaktionen vælde ind, hvis man ikke nu kom til Enighed og Afslutning af Rigsdagsarbejdet¹. Ved den endelige Afstemning over Grundloven stemte han Ja, men han stemte imod Valgloven.

I et og alt var Virksomheden i en Forsamling, hvor han næppe følte sig hjemme, en Skuffelse, og han havde ingen Lyst til at indtræde i Folketinget, hvor Købstædernes Rigsdagsmænd vilde være ugunstigt stillede. Ved Valget i Odense i December 1849 anbefalede han Justitsminister Bardenfleth til Vælgerne som den, der havde større Mulighed for at øve Indflydelse.

Nogle Foredrag i Odense i Sommeren og Efteraaret 1849 danner Afslutning paa denne Del af hans Liv — Foredrag i Læseforeningen om Grundloven med et historisk Tilbageblik, hvori han stærkt betoner, at der er god Sammenhæng i Danmarks Udvikling, — og et Foredrag i Fyens Stifts litterære Selskab »Om den danske Kirkes fremtidige For-

¹ N. Neergaard: Under Junigrundloven I 440. — Ny kgl. S. 1690 fol. I 88 ff. Her findes nogle Efterretninger om Drøftelser i disse Dage i April og Maj 1849 og Paludan-Müllers Betragtninger over Partiernes Holdning, nedskrevne i Maj 1849.

hold til Stat og Folk«, der var en Gentagelse af hvad han havde sagt i den grundlovgivende Forsamling, men tillige en Appel til Kirkefolket om at træde ud af Umyndighedstilstanden og tage de Opgaver op, der nu laa for, Præster og Lægmænd Side om Side¹.

Han tog gentagne Gange til Orde i denne Sag, der laa ham meget paa Sinde, — i 1856 i Laaland-Falsters Stiftstidende gennem en Artikel »I Anledning af 12 Mænds Forslag til Lov angaaende Dannelse af et Kirkeraad«, — og atter i 1867 i Kirkeligt Maanedssblad i et Stykke, der er underskrevet: »En af Menigheden«.

»Staaer den danske Folkekirke da for Fald? Det synes næsten saa; de larme jo om den, i den, mod den; de rive Sten efter Sten ned fra Murene og bryde Hul, hvor de kunne, medens dens Hænder holdes bundne, saa at den ikke kan væрге sig. Kun med Uro og Frygt kan man se Folkekirkens mislige Stilling. Dog vilde der ingen Fare være, dersom den tredje Troesartikel havde noget Liv i Menigheden, men denne Kulde, denne Lunkenhed for Kirkens Forsvar! Det er som vilde menige Christne her i Landet ikke vedkjendes Folkekirken, som vilde de lade Gejstligheden kives om den, medens de selv gik til deres Handel og Vandel. Havde jeg Stemme til at blive hørt, vilde jeg raabe mine Landsmænd op til Forsvar for Folkekirken: Lad den ikke falde, lad ikke Præsterne staa ene i Kampen; Striden om Folkekirken er ikke Standskjævleri; det gælder menige Christne paa: faldt den Kirke, der hos os knytter Folket til Gud og holder hans Lov og Evangelium opret, vilde Ingen faa det smerteligere at føle end det danske Folk«².

I 1850 et Par Uger efter Slaget ved Isted gjorde Paludan-Müller sammen med sin 14 aarige Søn Jens en Rejse til Als, Flensborg og Slesvig. Det stærkt bevægede Liv dernede, Hæren ved Danevirke, den friske Grav paa Flensborg Kirkegaard, de gamle historiske Minder gjorde dybt Indtryk. — Om han efter Krigen tænkte paa at søge Embede i det

¹ Ny kgl. S. 2790 4to.

² Kirkeligt Maanedssblad I (1867) 103. — Ny kgl. Saml. 1690 fol. III 142. Fordi Artiklen i sin Indledning var stærkt personligt præget, satte han ikke Navn under, men bebrejdede sig det siden.

Slesvigske, som det hed sig i Familien, maa staa hen. En Ansøgning foreligger i hvert Fald ikke.

Livet begyndte imidlertid at gaa i sin gamle Gænge. I de urolige Aar havde det været umuligt at holde Tankerne ved Studier. Det første Arbejde blev et Kampskrift i den nationale Sag »Bidrag til en Kritik over Droysen og Samwers saakaldte aktmæssige Fremstilling af den danske Politik siden Aar 1806« (1850). Paludan-Müller havde ikke — skønt opfordret — været med blandt de Historikere og Jurister, der skrev »Antislesvigholstenske Fragmenter«¹, men udsendte det lille Skrift paa egen Haand og uden at have Adgang til Akter, saaledes som Wegener havde. Hans Dom over Droysens og Samwers Arbejde beror næsten udelukkende paa den kritiske Prøvelse². Han konstaterer, at Forfatteren ikke har været i Besiddelse af det Materiale, hvorpaa en aktmæssig Fremstilling af den danske Politik nødvendigvis maa hvile, at vigtige Statsakter ignoreres eller behandles med største Vilkaarlighed, saaledes at Indholdet meddeles forvansket ved Udeladelse af afgørende Steder og ved under Anførselstegn at give andre Ord end de rette. Droysens og Samwers Bog karakteriseres som et lidenskabeligt Partiskrift, der sejler under falsk Flag, naar det gaar ud under Titlen: Aktmæssig Fremstilling.

Ved denne Tid har Paludan-Müller skudt Planerne om at skrive Syvaarskrigens Historie helt til Side for at udnytte det Materiale, som han havde indsamlet til Grevefejden. I 1850 og 1851 er han i fuld Gang med Arbejdet, men efter sin Skik taler han ikke om hvad der sysselsætter ham, og først i 1852 bringer han Sagen paa Bane overfor

¹ Brev fra Caspar P.-M. til J. F. Schouw 2. August 1848.

² Gennem sine militære Forbindelser fik han enkelte Oplysninger og noget Materiale; se Ny kgl. S. 1693 fol. og Brev af 28. April 1850 til Lieutenant C. Glud i Ny kgl. S. 1913 fol.

Han samlede i det hele Materiale sammen til Tidens Historie. Af Grev Knuth, hvis Hustru var beslægtet med Paludan-Müller, fik han f. Ex. Redegørelsen for Danmarks Underhandlinger i 1848 indtil Vaabenhvilen i Malmø. (Historisk Tidsskrift 4. R. V. 460).

Rigsarkivar Chr. Lange. Han spørger om Münchenersamlingen og opnaar at faa Concept-Catalogen til Odense, saaledes at han kan vinde Overblik over Samlingen og udpege de Breve, han ønsker at lade afskrive¹. »Grevens Fejde«, der blev udsendt i 1853 og 1854, kom til at hvile paa et bredt arkivalsk Grundlag. Materialet, den kritiske Prøvelse, den verdenshistoriske Indstilling er Bogens Styrke. Begivenhederne i Danmark er set i deres Sammenhæng med hvad der foregik rundt om; til Gengæld faar vi for lidt at vide om de hjemlige Forhold, de religiøse Brydninger, Uroen i Samfundets Lag. Paludan-Müller tager sit Udgangspunkt i Lübeck og de nordtyske Lande, ikke i Danmark. Det var et stort Forsøg, der var gjort, det første i sin Slags. Allens Værk, der blev til under langt lykkeligere Vilkaar, var paa dette Tidspunkt kun i sin første Forberedelse. Paludan-Müller vidste godt, hvad det betød at holde Kræfterne sammen om store Opgaver, hans Stræben gik mod at skabe et virkeligt Historieværk, men han, der i saa mange Henseender havde samme Forudsætninger som Geijer, savnede Geijers lykkelige kunstneriske Evne.

Det er tidligere nævnt, at man hos Paludan-Müller træffer Tanker, der berører Rankes Idekreds. I disse Aar, da han modnedes under Arbejdet, og hans Anskuelse af Historien klarede, træder dette Forhold end tydeligere frem. Fra Paludan-Müller som fra Ranke lyder Kravet om Objectivitet: Historikeren skal erkende og fremstille, ikke dømme. Begge betoner Nødvendigheden af at tage Tingene universalhistorisk. Begge har lært af Livet og af Bøgerne, at Forholdene er stærkere end Personerne; Udviklingen gaar sin Gang; selv den mægtigste blandt dødelige er under Tvang af sin Tid og dens Idéer. »Der er Intet, Verdenshistorien prædiker

¹ Det kgl. Biblioteks Udlaansprotokol. — Breve til Chr. Lange af 23. April og 31. August 1852. I det første Brev er Talen kun om Bidrag til »Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid«, i det andet Brev nævner P.-M. sin Plan om at skrive Grevefejdens Historie, men paa-lægger Lange Tavshed.

høiere, end at, om Menneskene ere Herrer over og ansvarlige for deres enkelte Gjerninger, ere de ubevidste Tjenere af Situationer og Forhold, der afpæle dem den Retning de have at følge¹. Intet tyder dog paa, at Paludan-Müller i dybere Grund er paavirket af Ranke. Det Væsensfællesskab, der er til Stede, beror vel paa fælles Kulturkilder, den ligeartede Indstilling, som Samtidighed giver. Saaledes som Strømmen gik fra Tyskland til Danmark, maa Ranke og Paludan-Müller — skønt 10 Aar adskiller dem — regnes for Samtidige, undergivne i mange Maader samme Udviklingskaar. Begge er de i Tankesæt og Livsfølelse Sønner af Romantikken — dette Navn taget i videste Forstand².

IV

Den 16. August 1853 udnævntes Caspar Paludan-Müller til Rektor ved Nykøbing Skole, og 3. Oktober blev han indsat af Biskoppen over Laaland-Falster Stift D. G. Monrad. Skønt han tit nok havde klaget over Odense, var det dog at rykkes op med Rode at flytte derfra. Han havde levet dør sin meste Tid, hans historiske Studier havde taget Udgangspunkt i fynske Arkiver og Biblioteker, i nogen Grad havde han været Organisator af det historiske Arbejde. I Nykøbing var han mere isoleret baade personligt og videnskabeligt. Han var ude over den Alder, da man vinder Venner i dybere Forstand, og Tunghørighed vanskeliggjorde Forbindelse med Mennesker under selskabelige Former; tilmed vilde han fremfor alt holde sammen paa Tid og Kræfter. Som Broderen kendte han »den høje Værd af ensom stille Leven«.

Paludan-Müller var den første, der var brudt gennem Filologernes lovgrundede Ret til de højere Poster i Skolen, den første Rektor uden filologisk Embedsexamen. Da han

¹ P.-M. til Chr. Lange 31. Jan. 1855.

² E. Rothacker: Savigny, Grimm, Ranke. Ein Beitrag zur Frage nach dem Zusammenhang der historischen Schule. Historische Zeitschrift CXXVIII 415. — G. v. Below: Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen (1924).

tiltraadte sit Embede, stod han over for Spørgsmaalet om Fagenes Fordeling. Det var Skik, at Rektor tog Undervisningen i Græsk og Latin i de øverste Klasser, men Paludan-Müller erklærede strax, at han vilde blive ved sine egne Fag; den historiske Videnskab var ham saa dyrebar, at han ikke vilde bytte den med andre Fag, hvori han nødvendigvis maatte blive en Fusker. Han stod paa sin Videnskab og hævdede dens Ære¹.

Nykøbing Skole var i Forfald, da han overtog den. Disciplinen var slet og Hjælpemidlerne ringe²; der maatte sættes et haardt Arbejde ind, om alt skulde bringes paa Fode. Af Discipeltallet, der steg fra Aar til Aar fra 1854 til 1864, ser man, at Oplandets Mening om Forholdene ændredes. »Han holdt sin Skole som et Krigsskib«, hed det siden om Paludan-Müller³. Drengene var ikke i Tvivl om, at Rektor maatte lystres. Selv om hans Tunghørighed kunde friste til ungdommelig Spas, sad Respekten dybt. Hans svære Skikkelse med Hovedet præget af Tanke og Vilje, hans Alvor og Pligtroskab gjorde Indtryk paa dem. Siden blev hans mandige Personlighed dem et Forbillede; med Stolthed regnede de sig for hans Disciple⁴.

¹ Autobiografisk Udkast i Ny kgl. S. 2790 4to.

² Laaland-Falster Stiftstidende 16. Juli 1872. — L. Koch: En gammel Præsts Erindringer (1912) 15.

³ Ude og Hjemme 1881—1882 Nr. 225.

⁴ L. Koch, den senere Kirkehistoriker, fortæller, at han havde Glæde og Udbytte af Paludan-Müllers Undervisning i Historie (op. cit. 162), hvorimod de Elever fra Nykøbing af en noget yngre Generation, der har været mine Hjemmelsmænd, karakteriserer Undervisningen som en Overhøring, der troligt fulgte Bogen, i ingen Henseende afvigende fra den gængse Form. De beretter iøvrigt mange Smaatræk fra Skoletiden — alvorlige og lystige, som de nu husker dem, men først og sidst taler de om hvad deres gamle Rektors Personlighed har betydet for dem. »Jeg har undertiden gaaet saa vidt«, skriver en af dem, »at jeg har spurgt mig selv: Har jeg i Grunden kendt andre Mænd end C. Paludan-Müller?«

Ikke uden Elskværdighed og ikke uden Selvironi er Georg Brandes' Skildring af Paludan-Müller og Hjemmet i Nykøbing, som han besøgte i 1862. Han var Sønnen Jens Paludan-Müllers Ven. (Levned I (1905) 143; Saml. Skr. II (1899) 499).

Der kom med Aarene ikke ringe Myndighed over Paludan-Müller. Hans Taler ved Translocationen tog skarpt Sigte paa de Spørgsmaal, der var fremme i Tiden, og formede sig ofte som et Opgør med de Tendenser, som var ham imod. I Rektortalen i 1855 er Striden mellem Humanisme og Realisme hans Æmne. Han vender sig mod dem, der vil trænge de gamle Sprog tilbage: Danmark kan ikke lade Græsk og Latin fare uden at bryde Sammenhængen mellem Nutid og Fortid og uden at løsrive sig fra de andre Kulturlande. I 1862 polemiserer han mod de Krav, der rejses om at give Skolen et nationalt Præg. Han frygter Indkapsling og Selvforgudelse og hævder, at Skolens Opgave er Ungdommens Dannelse — Dannelsens Maal Humanitet, »Den nationale Iver, der afviser Alt hvad der kommer fra hinsides Folkeeiendommelighedens snevre Grændser, arbejder ikke i Nationalitetens sande Tjeneste, — den arbejder paa at holde den fast paa et underordnet Standpunkt, — ikke paa at hæve og adle den til ægte Humanitet«. — Ordet Humanitet har Klang fra en svunden Tid. Det skønnes, at Paludan-Müller gaar op mod Strømmen.

En god Del Pessimisme og Foragt var der i ham, — man mindes Adam Homos Digter. I ganske særlig Grad er Translocationstalen i 1857 mørk og aggressiv. Tiden synes ham urofyldt, splittet, disharmonisk. »Det er som om Instrumentet er gaet af Stemning; man maa anslaae hvilke Strengene man vil, saa skurre de i Mislyd.« Men Klage nytter ikke. Man maa samle sig om sin Gerning, hærde sin Vilje til udholdende Stræben og da lade gaa over sig hvad ikke kan afvendes. »Og jeg siger det atter til disse unge Mennesker hvad jeg ofte har sagt, om og med andre Ord: Spørg ikke om hvad Verden vil med Eder, men hvad I vil med den.« Han advarer Studenterne mod at lade sig indfange af de larmende Partier og spille Tid og Kræfter paa selvtagne Pligter og Smaaproduktion. »Muserne kræve Selvfornægtelse, Samling, Udholdenhed; men deres sande Dyrkere række de Bægeret med en Gudedrik, som den, der engang

har nydt den, aldrig kan glemme. Lader Eder ikke skræmme af Fortællingerne om dem, der ere druknede i Bøger og i Nattesvir med Folianter og Quarter have læst sig til Krøblinge paa Sjælen. Det har ingen Nød; — den nulevende Slægt faaer visselig ikke mange lærde Pedanter at see. Ikke Cellen, men Torvet er i vor Tid ægte Videnskabs Fjende«.

Ogsaa ved Translocationen i 1863 taler Paludan-Müller om hvad et Studium kræver og hvad Glæde det giver. Erfaring og Oplevelse præger hvert Ord, idet han skildrer det videnskabelige Arbejdes Stadier — Begejstringens Stadium, da Opgaven træder frem for Blikket, Kritikens og det strenge Arbejdes Stadium, mens Stoffet samles og sigtes, Opbyggelsens Stadium, naar Mesteren rejser Huset. Og bag det fuldførte Værk ny Opgaver — gennem Aarene en aldrig hvilende Fremadstræben imod Erkendelse og Sandhed. Den hele Tale er en Hymne til Forskerlivets Ære¹.

Det kunde ikke være andet end at Skolen tog sin Mand, da den skulde arbejdes op. Til en Begyndelse maatte Paludan-Müller stjæle en og anden Time for at gøre Grevefejden færdig², og siden kæmpede han ned gennem Aarene en stadig Kamp for at kunne leve et Studieliv. Han klager lidenskabeligt — og yder dog sit bedste i Rektortiden. Han hørte ikke til dem, der med eet folder sig ud, hans tunge Væsen havde krævet Tid, men nu da han stod i Halvtredserne og Tredserne, naede han højest. Til de første Nykøbingaar hører »Herredagene i Odense 1526 og 1527«, der blev offentliggjort i Videnskabernes Selskabs Skrifter 5. R. II Bd., og »Den skibyske Krønike« og »Om en kjøbenhavnsk Codex af Reimar Kocks haandskrevne lysbske Krønike«, som kom frem i Historisk Tidsskrift 3. R. I Bd. Man mærker i Ana-

¹ I Ms. ligger Talerne i Ny kgl. S. 2791 4to. Translocationstalen fra 1863 er sammen med Talen fra 1869 trykt: To Taler af Professor C. Paludan-Müller. Kbh. 1882.

² Paludan-Müller til Chr. Lange 2. Nov. 1854. — I et langt Brev af 31. Januar 1855 til Chr. Lange drøfter Paludan-Müller Problemer, som Arbejdet med Grevefejden har rejst. Brevet er trykt i et Tillæg.

lysens Energi, i Stilens Kraft, at Paludan-Müller »har følt den Undersøgelsens Braad, der ikke tillader den sande Forsker at hvile, førend han med Tankens Magt har overvældet Stoffet og seet dets indre Bygning, saa at intet Hovedparti kan udelades, uden at han føler sig selv utilfredsstillet«¹. Paludan-Müller har her fundet sit ypperste Felt, den kritiske Afhandling, hvor hans Ejendommelighed, hans Styrke og Svagheit, ret udfolder sig. »Den kritiske Afhandling er det mest subjective af alt historisk Arbeide«, siger han senere², da han kunde se tilbage paa en lang Række Studier af denne Art. Han var sig klart bevidst, at Skarpsindigheden ofte daarer Forskeren, at Forstanden er subjektiv ligesom Fantasi og Følelse. »Navnlig er den Tanke, hvis Eiendommelighed ikke er et genialt Blik paa det Rette, men dialektisk Styrke, der kun naar Maalet gjennem en strengt regelmæssig Slutningsrække, udsat for at misforstaae, ja at mishandle Monumenterne. Nogle af de værste historiske Vildfarelser hidrøre fra Dialektikerne; de skarpe Sluttere ligne Nutidens riflede Kanoner: de knuse Alt, hvor de rammer; men jo bedre Vaabnet er, jo længere det rækker og jo nøiere Kuglens Bane lystre Kalkulen, desto vissere forfeiles Maalet, dersom der blot er en Linies Afgivelse i Sigtet. Enhver Kritiker kjender saadanne Arbeider, hvor den skarpeste Dialektik netop har ført Kritiken paa Vildspor«³. I en Vurdering, han nedskrev ved Velschows Død, er han inde i samme Tanke-række⁴: »Velschow besad maaskee vel saa stor Combinationsevne som Gram, men ikke dennes Genius; og Skarpsindighed alene, uden omfattende Lærdom og overlegent Blik, er en farlig Gave for en Kritiker. Den fører meget let til at søge nye Veie, og den vil aldrig komme i Forlegenhed for at finde Grunde til at slaae ind paa den, der

¹ Historisk Tidsskrift 3. R. I 88.

² Propaedeutiske Forelæsninger.

³ Om Christian Barnekows Død i Træfningen paa Skällinge Hede Aar 1612. Nykøbing Skoles Program 1870: 20.

⁴ Ny kgl. S. 1690 fol. III 69.

just nu ansees for den ene rigtige saa at den under stigende Anstrengelse leder Vandreren bestandig videre frem, indtil han staaer foran Umuligheden af at komme videre«¹.

I den kritiske Afhandling har Paludan-Müller givet sin mærkeligste Indsats, men han blev saa at sige tvungen ind paa dette Omraade gennem sin Isolation i Nykøbing; egentlig stod hans Hu til det store historiske Værk, han vilde endnu en Gang forsøge at give en Fremstilling af et Afsnit af Danmarks Historie.

Adskillige Aar tilbage i Tiden havde han i Karen Brahes Bibliotek set Axel Gyldenstjernes Værk om Syvaarskrigen og faaet Interesse for det. Snart var det ikke alene Kildeskriftet, men selve den Episode i Nordens Historie, det handlede om, der fængslede ham, og han besluttede at tage dette Æmne op; men senere skød han det til Side for Grevefejden. Først i 1856 havde han endelig frie Hænder, var klar over Maal og Midler og brændte efter at føre sine store Planer ud i Livet. Han henvendte sig til Geheimearkivar Wegener om at faa »Registre over alle Lande« og »Tegnelser over alle Lande« for den paagældende Periode til Laans i Nykøbing, men fik Afslag, og Syvaarskrigens Historie blev derved til intet. Fire Dage efter at have modtaget Wegeners Brev og endnu i stærk Bevægelse over skuffede Haab skrev han i Dagbogen 17. August 1856 følgende:²

»Efter at jeg i Vinteren og Foraaret 1856 havde fuldendt et mindre Arbeide over Herredagene i Odense 1526 og 1527, besluttede jeg at tage alvorligt fat paa Syvaarskrigen, ikke for at skrive en Bog — Bøger have vi kun altfor mange af, men for om muligt at levere mine Landsmænd et Værk, der — jeg lægger for mig selv og for den, der efter min Død muligen læser dette, ikke Skjul paa min hemmelige Tanke — skulde bevirke en Reform af Historieskrivningen her i Landet. Det er min Tanke, der Aar for Aar bliver klarere og fastere, at al Bekæmpelse af, al umiddelbar Modstand imod

¹ Jfr. Historisk Tidsskrift 5. R. IV 73. — Kong Valdemars Jordbog. Et Stridsskrift (1874) 58.

² Ny kgl. S. 1690 I 174.

denne, som det ikke med Føie kan bestrides, underordnede og ufrugtbar Nyslen med Historie, der nu siden Suhms Tid har været den almindelige blandt danske Historikere — Werlauffs colossale Lærdom gjør ham alene som vor fælleds Lærer til en Undtagelse — er frugtesløs og aldrig vil befrie os fra dette evige Bidrageri (s. v. v.), denne Samlen Materialier og Bearbejden af Enkeltheder, der atter og atter forberede en Historie, men aldrig udføre den. Et Værk, som for Alvor drog det hele Materiale... frem for Lyset, gennemforskede det med skarpt indtrængende Kritik og saa fremstillede et omfattende, udtømmende, heelt og samlet Billede af de svundne Tider i en læselig om ikke tiltrækkende Form, — et saadant Værk maatte paa een Gang gribe Alle, der havde Evne til at opfatte det, lære Folket at forstaae sin Nutid og ane sin Fremtid, og føre Historikerne bort fra det Underordnede til hvad der virkelig var værd at sætte sit Liv paa. Det kan ikke være Andet, end at Fædrelandets Historie, saaledes behandlet, og dertil opfattet med et frit, universalhistorisk skærpet Blik, medens vore Historikere næsten uden Undtagelse ikke kjende den almindelige Historie uden paa Overfladen, — maatte blive af høi Betydning for Folkets Liv. Een Mand kunde ikke udføre det; men een Mand kunde bearbejde et Parti saaledes, at det som et selvstændigt Heelt maatte gribe alle Beskueere og taust, men uimodstaaeligt føre Arbejderne ind paa en ny Bane. Med Grevens Feide er det først gaaet ret op for mig, hvad der er Maalet, og hvilken Vei der fører til det. Jeg tiltroer mig Kraft til at henstille et saadant Værk. Endnu har jeg nogle Aars Arbejdsdygtighed. Idealet staaer klart for mig. Jeg kan samle mig paa Eet. Jeg kan fastholde et Forsæt; og nu har jeg nogen Øvelse i alt det Techniske«.

Han skildrer derefter, hvorledes Planen stranded ved Wegeners Afslag. Uretfærdigt lægger han smaalige Motiver under Geheimearkivarens Bestemmelse. »Men jeg maa bøie mig for min Skjæbne, der nu engang har hensat mig i en Stilling, hvis uafviselige Fordringer ikke lade sig forene med et saadant videnskabeligt Værk. Men skrive en Bog om Syvaarskrigen vil jeg ikke, selv om jeg kunde pynte den med dette eller hiint hidtil ubekjendte Aktstykke, — jeg vil det ikke, da jeg veed, at den, hvem Lykken er mere mild end mig, kan fremstille et gandske andet historisk Kunstværk. Jeg vil ikke fingerere ved en Sag, jeg ikke kan

tage fat paa med begge Hænder og fuld Kraft. Lev vel da, mit Ideal. Jeg vender mig andetstedshen«¹.

Først søgte han langt bort. Om Efteraaret og Vinteren igennem fordybede han sig i Oldtidens Historie; Grote, Schwegler, Duncker, Mommsen, Droysen gav ham mange Tanker²; men endnu var der ingen Opgave, der kaldte paa ham; han biede sin Tid. Saa kom i Begyndelsen af 1858 »Prolegomena et Notæ uberiores« til den ny Saxoudgave, P. E. Müllers Arbejde, som Velschow havde gjort færdigt, og umiddelbart derefter nedskrev Paludan-Müller første Udkast til »Hvad er Saxo Grammaticus? og hvor er hans Grav? Et historisk-kritisk Stridsskrift«, som blev offentliggjort i Nykøbing Skoleprogram 1861³. I disse kritiske Bemærkninger og Overvejelser møder vi første Gang hans Speculation over hvad Sagnet er, og hvorledes Kritikerne bør forholde sig dertil. Den har hentet Næring af Læsningen af Schwegler og Grote, men er vel i sin dybeste Grund blevet til under Modsætning til det 18. Aarhundredes Historikere, hvis rationalistiske og selvsikre Tydninger han ofte har spottet over. Paludan-Müller hævder, at naar Sagnet gennem lange Tider er gaaet fra Mund til Mund, sammen-smeltes Beretningens oprindelige Kerne saaledes med det Tildigtede og Omdigtede, det Objective med det Subjective, at Virkelighed og Digt ikke mere lader sig sondre. Den Kritiker, der tror, at han kan skille disse Bestanddele, skuffer sig selv og andre. Paa den anden Side har Kritikerne ikke Ret til at skyde Sagnet til Side, naar det har Aarhundreders Hævd, det maa staa, til det fældes, til det modbevises ved at sammenholdes med Monumentet, den nedskrevne Beret-

¹ Den oprindelige Plan, Udgivelsen af Axel Gyldenstjernes Optegnelser om Syvaarskrigens Historie, tog H. F. Rørdam senere op. Paludan-Müller overlod ham sine Forarbejder og Samlinger (Rørdam: Historiske Kildeskrifter 1. R. II 201. — Breve fra P.-M. til Rørdam 25. Juli 1867 og 6. Aug. 1867).

² Brev til Chr. Lange 24. Juni 1858.

³ I Ny kgl. S. 1690 fol. I 190 første Udkast, dateret 24. Febr.— 1. Marts 1858.

ning, den sikre Overlevering. »Det paaligger Tvivleren at føre Beviiset mod Sagnet, — et saadant Beviis, som der i disse Ting kan være Tale om; brister det, har han ingen Ret til at negte det Anerkjendelse, fordi det maaskee indeholder kjendeligen tildigtede Bestanddele. Og han har ingen Ret til at udgive det for gjendrevet ved at han henstiller denne eller hiin fra Sagnet forskjellige Forklaring af det Overleverede«¹. Ud herfra fører Paludan-Müller sin Fejde mod dem, der har villet forkaste Sagnet om, at Saxo var Provst i Roskilde. — I senere Aar, da hans Tanke gik i afstukne Baner, kom han ofte tilbage til disse Betragtninger over Sagnets Plads i Overleveringen, Sagnets Forhold til Historie. Ikke Indholdet, men Overleveringsmaaden skiller de to. Historien hviler paa Monumentet, den skrevne Beretning, mens Sagnet gaar fra Mund til Mund. Kun glimtvis kommer det frem, at Kilden er een for Sagnet og Historien — at det objective og det subjective er uløseligt tvundet sammen fra lagttagelsens Øjeblik².

Under Arbejdet paa Saxoafhandlingen førtes han til en Analyse af *Necrologium Lundense*, som han fik Lejlighed til at undersøge i det kgl. Bibliotek i København; det var dog saa kort en Tid, at han ikke kunde vinde Indsigt i Manuscriptet, der kræver Aaringer, og hans Øje var ikke skærpet og øvet til et palæografisk Studium af saa vanskelig Karakter³.

Saxoafhandlingen ledede ham ogsaa ind i Undersøgelser af Kannikeinstitutionens Oprindelse og ældste Historie; han gennemsaa *Benedictinerudgaven af Augustins Skrifter* og fordybde sig i *Nordafrikas Historie i Oldkirkens Dage*. Han læser *Morcelli: Africa Christiana og Ruinart: Historia*

¹ Hvad var Saxo Grammaticus? 15.

² Om Christian Barnekows Død i Træfningen paa Skällinge Hede Aar 1612. (Nykøbing Skoleprogram 1870). — Sagnet om den himmelfaldne Dannebrogspane. (Fra Videnskabens Verden I). — Historisk Tidsskrift 4. R. V 347, 354, 380. — Historisk Tidsskrift 5. R. IV 185. — Oftere i Forelæsningerne. — Erslev: C. Paludan-Müllers Theori om Sagnkritikens Methode. (Historisk Tidsskrift 6. R. III 167).

³ L. Weibulls Kritik i Udgaven af *Necrologium Lundense* (1923).

persecutionis Vandalicæ og vover sig i Lag med Arkæologi, foranlediget af en Samtale med Biskop Bingesbøll, der interesserede sig meget for Franskændenes Udgravninger i Algier. I sin Ensomhed hengiver Paludan-Müller sig til disse Studier og lader Tankerne gaa paa Langfart¹:

»Et herligt Æmne for en historisk Monografi, en Skildring af den afrikanske Kirke. Her er bestemte Grændser, vide nok til at et stort Billede kan opstilles, skarpe nok til at fastholde Rammen, — her er Sammenhæng med de største Ting i Historien: Keiseriget i Magt og Afmagt, Folkevandringen, Byzanz i sin Culmination, Muhamedanismen i sit Opsving; — her er de meest levende Debatter om Kirkens Lære og Disciplin, og dog ikke Orientalernes trættende Subtiliteter; — store, voldsomme Kampe, stærke, gribende Omvexlinger, mægtige Charakterer, lysende Martyrer og Kirkefædre som Cyprian og Augustin. Naar man saa fulgte med Franskændene til Algerien for at oplede og opfriske Ruiner og Minder om den gamle Kirke, maatte et gribende historisk, — ikke blot kirkehistorisk Billede kunne fremstilles. Men fremfor Alt: Aandsfrihed, Frihed for catholsk Fordom og protestantisk Skepsis, Frihed til at see lige og uhildet paa Tingene«.

Det var Drømmefart. Mere centrale Spørgsmaal, gamle Opgaver kaldte og krævede Arbejde. I 1846 havde Paludan-Müller i Odense Læseforening holdt et Foredrag, foranlediget ved Oberst Brocks Udtalelser i Stænderforsamlingen i Viborg om Prins Christian August af Augustenborgs Færd i Norge i 1809. Det var blevet trykt i »For Litteratur og Kritik« IV (1848) og var det første Forsøg fra en dansk Historikers Side paa kritisk at trænge ind i det Materiale, som forelaa til Bedømmelse af Christian Augusts Holdning. Som sædvanlig var det ikke blot den kritiske Prøvelse og det psykologiske Problem, der havde draget Paludan-Müller, men hans Trang til at gøre Ret og Skel og anvende sin Videnskab paa de Spørgsmaal, der satte Sindene i lidenskabelig Bevægelse. Da Wegeners »Aktmæssige Bidrag« kom og Ræders »Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—1809«, tog han Spørgs-

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. I 232.

maalet op paany og lagde sine Overvejelser og Resultater frem i et Foredrag i Fyens Stifts litterære Selskab i September 1852¹, og han slap heller ikke senere Christian August. I 1857 tænkte han paa at give Krieger en lille Afhandling til Historisk Tidsskrift, men Litteraturen fra Sverige var vanskelig at faa samlet, og han saa vel ogsaa, at det ikke var Litteratur, det kom an paa; han bad derfor Krieger i 1861 om at forsøge en Henvendelse til Udenrigsministeren, om der kunde være Mulighed for at faa Adgang til Ministeriets Arkiv. Det fremgaar af et senere Brev til Krieger, at han ikke har opnaaet den ønskede Tilladelse, som hans bundne Stilling næppe heller havde tilladt ham at bruge i fuldt Maal².

Naar Talen falder paa de Vanskeligheder, som arkivalisk Materiale frembød og maatte frembyde, skal det med det samme siges, at Paludan-Müllers Arbejde gennem Aarene i høj Grad støttedes ved den Liberalitet, der blev vist af det kgl. Bibliotek ved Laan af Bøger og Manuscripter. Han stod i Brevveksling med Werlauff, Bruun og Molbech, og hans Bogkasse rejste idelig frem og tilbage. Til Werlauff, »de nordiske Historikeres Lærefader«, skrev han i 1855: — »om Nogen har Grund til at føle sig Dem forpligtet, er det mig, — ikke alene for hvad jeg, som Alle, har lært af Deres Veiledning, Deres Raad og Deres Skrifter, men især fordi Deres hele videnskabelige Stræben har for mig henstillet det som den historiske Kritiks eneste Maal at erkjende Sandheden i Begivenheder og Forhold, hvad enten Undersøgelsens Udbytte behager mig og Andre eller ikke«, og her ligesom i et Brev fra 1862 takker han ham, fordi han har sat ham i Stand til et Studium, der ellers vil have været umuligt udenfor København, »et Studium, der, hvor underordnet dets Bidrag i Videnskabens Tjeneste end er, dog har givet mit Liv Holdning og ført det i den Retning Naturen havde anviist det«.

¹ Ny kgl. S. 2790 4to.

² P.-M. til Krieger 17. April, 22. Nov. 1857, 5. Juli 1861, 2. April 1865.

Ved denne Tid saa det dog ud til, at han kunde komme bort fra Nykøbing og faa bedre Arbejdsvilkaar. I Juli 1862 døde Velschow, og en Maanedstid efter udnævntes Allen til Professor Rostgardianus. Werlauff beklædte endnu sit Embede, men han var 81 Aar og siden 1852 fritaget for at holde Forelæsninger. Under disse Forhold tog Monrad under en Samtale i Ministeriet Lejlighed til at spørge Paludan-Müller, om han efter Werlauff vilde tage mod det historiske Professorat. Om denne Sag beretter Dagbogen under Dato 6. November 1862¹:

»I September 1862 var jeg i Kjøbenhavn for at see til salig Søster Louise Lange, der laa paa sin Sotteseng. Efter hendes Anmodning søgte jeg Audients hos Minister Monrad for at tale med ham om hendes Anliggender. Ved denne Leilighed overraskede Ministeren mig med det Spørgsmaal, om jeg i Tilfælde af Werlauffs Afgang (Død) vilde tage imod en Plads ved Universitetet som historisk Professor, da han saa vilde ansætte mig uden Concurrence og see at skaffe mig en Løn af 2400 Rdl. for at jeg ikke skulde lide økonomisk Tab. Han gav mig Betænkningstid en Maanedstid. — En Professorplads var i mange Aar mit høieste Ønske. I Begyndelsen var jeg ogsaa meest stemt for at modtage Monrads Tilbud, og det kostede mig en lang og haard Kamp nu at bryde afgjort og endelig med et saa gammelt Ønske, der vel længe havde været indslumret, medens Velschow, Allen, Schiern gik mig forbi, men som nu vaagnede med stor Styrke. Længe kunde jeg ikke blive enig med mig selv, især da Henriette, den Eneste, hvem jeg meddelte Sagen, raadede mig til at sige Ja. Men Enden blev dog, at jeg bestemte mig for Nei. Jeg er nu snart 58 Aar, jeg mangler Talegaver til at betræde Cathedralen i Kjøbenhavn, min Tunghørighed vil gjøre mig Optræden i en ny Kreds og i nye Forhold vanskelig, mine Kundskaber ere dog for sporadiske til at udgive mig for den modne Videnskabsmand, — min Stilling som Rektor, saa besværlig den mangengang end er, og saa vist det er, at om nogle Aar ville Kræfterne ikke længer tillade mig at beherske den som hidtil, har dog ogsaa sit Tiltrækkende; og endelig har jeg her bedre Udsigter til en taalelig økonomisk Stilling end jeg vilde have i Kjøbenhavn, hvor mine Vaner maatte gjøre Udkommet problematisk. — Idag skrev jeg til Monrad med Tak for Tilbuddet, men med et bestemt Afslag. — For 10 Aar siden havde jeg med

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. I 241.

Glæde modtaget det; og hverken Universitetet eller Videnskaben skulde have angret at have foretrukket mig for de Nævnte; nu er det for sent«.

Han havde resigneret for sig selv, men satte i det stille sit Haab til næste Generation. Thi paany stod i Slægten Far og Søn Side om Side inderligt forbundne. Som Biskop Jens Paludan-Müller havde været knyttet til Caspar Paludan-Müller, stod denne nu overfor Sønnen Jens, der paa dette Tidspunkt var 26 Aar og nys havde taget theologisk Attestats. Sønnen lignede sin Far ikke lidt. Naar Fætteren Julius Lange taler om den Modsigelsens Aand, der boede i Jens Paludan-Müller, et Hang til haardnakket at forbeholde sig sin Anskuelse, og naar Georg Brandes mindes det Mørke og Tunge i hans Natur, der kunde slaa over i det Sublime, saa genkendes de fædrene Træk, men hos den unge med det skrøbeligere Nervesystem tog Melankoli og Uro til Tider Magten, og i Studenteraarene havde der været Perioder af dyb Nedslagenhed. Nu syntes Jens Paludan-Müller dog at have rettet sig og med Iver kastede han sig over de historiske Studier, der havde hans dybeste Interesse. Faderen fulgte hans Udvikling; han havde selv maattet bøjje sig under Forholdenes Tvang, men Sønnen vilde naa, hvad han havde higit imod: Ille faciet.

V

I Brevene, der vexledes mellem Far og Søn i de Aar, da Jens laa i København og studerede, var de politiske Forhold oftere paa Tale¹. Paludan-Müller forudsaa, at en Krig maatte blive Enden, med Harme fulgte han de nationaliberales højje Spil. I Dagbogen kommer han derimod

¹ Disse Breve eksisterer ikke mere. I Concepten til Mindeskriftet over Jens Paludan-Müller (Ny kgl. S. 2790 4to) henvises flere Gange til denne Correspondence.

ikke ind paa Politik, kun et eneste lille Stykke, et Citat efter Herodot IX 16, skrevet i November 1862, røber hans mørke Tanker: ἐχθίστη δὲ ὀδύνη ἐστὶ τῶν ἐν ἀνθρώποισι αὐτῇ, πολλὰ φρονέοντα μηδενὸς κρατέειν, staar der. Det er Perserens Ord til Thersandros fra Orchomenos, hans Bordfælle ved Gildet i Theben, umiddelbart før Slaget ved Platææ. Han aner Ulykken, der truer Perserhæren, men kan ikke afvende den, thi ingen vil høre paa ham: Den bitreste Smerte her i Verden er at forstaa mange Ting, men ikke formaa noget. »Det er et sandt Ord:«, skriver Paludan-Müller, »tydeligt at kunne see Ulykken for Stat og Folk og ikke at kunne afvende den.«¹

Krigen kom, — Tilbagetoget fra Danevirke, Kampen ved Sankelmark, derefter pinefulde Uger i Uvished om Sønnens Skæbne, Søgen og Spørgen hos dem, der maatte kunne give Efterretninger, endelig Visheden om, at Jens var blandt de faldne. Det berettes, at et Brev, som Paludan-Müller ventede med afgørende Svar, blev ham bragt, da han læste i øverste Klasse i Skolen. Han tog imod Brevet, lagde det paa Kathedret og fortsatte sin Undervisning Timen til Ende². Han kunde vel tvinge sig til Ro i det Ydre, men i hans Indre brusede Sorgen, og Tankerne kredsede stadig i samme Kreds: Havde han handlet ret mod Sønnen, da han ikke tilbød ham Stillingssummen? Vilde Jens efter sin Natur have kunnet rejse Hovedet frit mellem andre, dersom han var traadt tilbage? Vilde ikke det mørke og splittede, der var i ham, have taget Magten? Om han nu, hvis han havde levet, var bleven en Tungsindig og Ulykkelig? Faderen har tvunget sig til at tænke denne Tanke til Ende og har forsøgt at takke Gud, fordi han tog Sønnen bort og frelste ham fra denne Skæbne: »Jeg har forsøgt det, men det er mig, som vilde jeg i Bønnen hykle for den Alvidende. Jeg kan ikke faae Bugt med Sorgen, og alt mit Haab er,

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. I 255.

² En gammel Skolemand, der var Discipel i Nykøbing i Tredserne, har fortalt mig dette. Traditionen lever ogsaa nu ved Skolen.

at Gud er større end mit Hjerte og kjender det bedre end jeg«¹.

Aaret gik sin tunge Gang. Kampen stod om Dybbøl Skanser. Als gik tabt, og om Efteraaret kom Freden. Af Paludan-Müllers Breve fra disse Maaneder ses, hvor forpint han var, hvorledes han griber efter et videnskabeligt Spørgsmaal, der kan holde Tankerne borte fra Fædrelandets Skæbne og give Lise for et Øjeblik². Offentligt udtalte han sig en eneste Gang: det var i Begyndelsen af Juli, da han i »Dagbladet« tilraadede efter Tabet af Als at samle alle Kræfter, Landmagt og Sømagt, om Sjælands og Københavns Forsvar³. I Dagbogen skrev han ikke mere i 1864, men i Januar næste Aar er indført nogle Betragtninger over Mathæus XVII 24, og paa Sankelmarkdagen skriver han⁴:

»Det er idag min Søns Aarsdag, — hans Døds- og Æresdag. Men hellere end hans Dødsdag vil jeg kalde det hans Fødselsdag, saaledes som de kaldte Martyrerens Lidelsesdag. Idag for et Aar siden fødtes hans Berømmelse som et Blodvidne for Fædrelandet, — den Berømmelse, som ikke hans Slægt alene, men hans Landsmænd give ham, og som vil leve længer, end om han var bleven

¹ Mindeskrift over Jens Paludan-Müller. (Renskriften: Ny kgl. S. 2951 4to, Concepten: Ny kgl. S. 2790 4to). Udgivet af Dattersønnerne i 1924. — Ny kgl. S. 1690 fol. III 51. Denne tredje »Protokol«, der er begyndt i Juli 1863, indeholder for Resten af Aaret næsten udelukkende Bibeltolkninger; derefter er indført Copier af et Par Breve til Allen Januar 1864. Det følgende Blad (Side 49—50) er skaaret ud. Øverst Side 51 staar: »fordi han afvendte det langt værre, nu kan jeg dog ikke bøie mit haarde Hjerte til Tak, fordi han tog denne Søn fra mig. Jeg har for søgt det, men det er mig, som vilde jeg i Bønnen hykle for den Alvidende — —«. Bladet var ikke skaaret ud for en Sned Aar siden, da Frk. Philippa Paludan-Müller læste højt for mig af Dagbogen eller lod mig læse i den.

² Til C. F. Allen 24. Jan. — til Chr. Bruun 17. Juli — til Rosenørn-Lehn 10. Oct. — til Etatsraad Tang paa Nørre Vosborg 14. Dec. De to sidste Breve skylder jeg Professor Friis og Raadstuearkivar Linvald.

³ Artiklen: »Vor Krigsførelse« i »Dagbladet« 6. Juli 1864 bærer ikke Paludan-Müllers Navn, men han har vedkendt sig den i Brev til Bille af 26. Jan. 1871.

⁴ Ny kgl. S. 1690 fol. III 55.

en fredelig Videnskabsmand. Idag for et Aar siden fik hans Liv sin fulde Betydning som en aandelig Kæmpers; thi den høie Aand, der besjælede ham, den Fædrelandskjærlighedens Aand, der gjennemtrængte hans Liv og Aar for Aar voxte af Danmarks Minder, — den bevidste Indsigt i Kampens Maal, — denne Aand var det, der gjorde ham stærk til at underkaste sig det strengeste Arbeide, som Livet ikke tidligere havde krævet af ham eller forberedt ham til, og stærk til at afvise den Leilighed til at undgaae Møie og Farer, der flere Gange tilbødes ham, og som han kunde have benyttet uden Vanære. Derfor blev han en Bærer og Støtte for den Aand blandt Kammeraterne, som alene kan frelse Danmark, hvis det ikke er Guds Villie, at det skal gaae under som Polen. Hans Blod er ikke rundet forgjæves i Sneen; det skal drive Blodet raskere i vor Ungdoms Aarer og lære navnlig de Studerende, at just dem sømmer Intet mere end at være Aandens Støtter i Hær og Folk, den Aands, der ikke skyer at besegle sin Tro med sit Blod. Hvor høit staaer ikke denne Aand i adelig Værdighed over det, vore Fjender prise saa meget: den militære Aand i den preussiske Armee! — og i Magt; ja lad den først ret have gjennemtrængt Gamle og Unge i vort Folk, saa skal det nok vise sig, at den ikke alene gjør den lille Nation ædlere, men ogsaa stærkere end de veldresserede Batailloner. — »I min Faders Huus er mange Boliger«. Jeg veed det saa vist, som at mit eget Væsen ikke kan tilintetgjøres, at han er optagen i en af dem. Men i hvilken? Hvor er han? Hvad er hans Liv? Hvormed nærer han sin Aand? Hvad er hans Tjeneste i det store Huus? Gud veed det; men jeg hilser dig, Søn! Jeg glæder mig over Dig, — jeg takker Dig, at Du midt i den dybe Sorg har gjort mig rig paa Minde og Haab«.

Han havde i de sidste Maaneder helt levet i Sønnen. Han havde søgt at skaffe sig Klarhed over Sankelmark-kampen gennem Krigsministeriets Beretning om Tilbage-toget fra Danevirke, Brevene, der var kommet til ham i Februar og Marts, og Julius Langes Meddelelser om, hvad Soldaterne havde fortalt. Han havde taget Jens' Breve og Papirer frem og gjort hans Prisafhandling: »Gullands Forhold til Danmark og Sverige i det 14., 15. og 16. Aarhundrede« færdig til Trykken — Fortalen til denne lille Bog er dateret Februar 1865 — men samtidig arbejdede han paa et Minde-skrift, som skulde bevare Jens Paludan-Müllers Billede for

Slægten. De indledende Ord til dette Skrift, der tegner Faderen saavel som Sønnen, er daterede April 1865¹:

»Gud gav mig og min Hustru en Søn, der var os saa kjær, som et Barn kan være sine Forældre. Gud tog ham fra os tidligere og paa anden Maade end vi havde ventet. Guds Navn være lovet. — Denne Søns Minde vil jeg fastholde for os og vore Efterkommere, imedens jeg endnu kan det. Alderdommen nærmer sig. Tiden lægger sin Taage efterhaanden over endog de Træk, der syntes dybest præget i Mindet; men jeg kan ikke finde mig i, at dette Billede skal afbleges som saa mange andre. Hans Navn fortjener nok at naae til dem, der komme efter os. Ogsaa vil jeg holde Erindringen om ham fri for den usande Glands, der i Aarenes Løb lægger sig om bortgangne Elskede, naar Svagheder og Feil lidt efter lidt træde tilbage eller ganske glemmes, medens det Skjønne og Gode ensidigt fastholdes. Vor Søn kan nok taale at sees i fuldt Dagslys. — Dette Mindeskrift er forfattet af mig, men gjennemlæst og billiget af min Hustru. Det er hans Faders og Moders Fortælling om ham til vor Slægt, som vi ønske ville bevare det«.

»Alderdommen nærmer sig«, skrev Paludan-Müller. Han var nu 60 Aar, og hans Helbred begyndte at svigte. Sidst i 1865 var han syg, og Sommeren 1868 tilbragte han i Sengen. Han var kommen ind i de sene Aars Skygge. »Underligt at blive gammel«, skriver han i Dagbogen i Februar 1869, »der gaaer som en sagte Røst gennem min Krop, at hver Deel vil være for sig«, og lidt efter: »Kurz sind die Stunden, kürzer noch die Jahre«, siger Bernstorff i et Brev til Carstens, sande træffende Ord².

¹ Concepten med Rettelser og Kildehenvisninger er skrevet med Paludan-Müllers Haand, men enkelte Bemærkninger er tilføjede af Fru Paludan-Müller; den findes i Ny kgl. S. 2790 4to. Renskriften — nu Ny kgl. S. 2951 4to — stammer helt igennem fra Paludan-Müller; den er indbunden i sort Bind med Sølvspænder. — Som det var faldet i hans Lod at udgive Sønnens Prisafhandling, maatte han i 1867 udgive den unge Filolog Fr. Nutzhorns efterladte Skrift om Apuleius tillige med en Oversættelse af Fortællingen om Amor og Psyche. Fr. Nutzhorn, der var forlovet med Amalie Paludan-Müller, var død i Venezia 1866.

² Brev til Wegener 1. Jan. 1866, til Chr. Bruun 11. Sept. 1868. — Ny kgl. S. 1690 fol. III 168.

Han trak sig tilbage i sig selv og levede sit eget Liv — mest i Studier. Den politiske Strid i Landet tog han ikke Del i, ytrede sig sjældent derom, saa næppe med Haab paa Udviklingen. Han havde altid været kritisk stemt over for Fænomenerne, Melankoliker som han var, og i tidligere Aar stod han i nogen Maade som en fremmed i sin egen Generation, hvor meget mere da nu? Han hørte intet Steds hjemme i Partierne, men var i hvert Fald vendt imod »den doktrinære Svinefylking.« Den gennemsete Grundlov karakteriserer han som »den Davidsk-Lehmanske Skifting«, og ved Valget til Rigsraadets Folketing i Maj 1865 kom hans Stemme Skolelærer Hansen — ikke Monrad — til Gode. »Forskjellen imellem Personerne Hansen og Monrad«, skriver han i Dagbogen, »kan jeg ligesaa godt see som de Andre; men de Andre see næppe dette Valgs Betydning saaledes som jeg — eller de billige netop den doktrinær-skandinavistiske Retning, som jeg fordømmer, da den, om den seirede og skaffede os en Bernadotte istedetfor vort nuværende Kongehuus, nødvendig maatte føre enten til hele Danmarks Besættelse af Tyskerne eller til vort gamle Lands Deling efter Storebelt, og jeg kan ikke indsee Lykken eller Æren i, at den sjællandske Øgruppe blev Dusken i Sveriges Hale«¹. Skandinavismen, som han lige fra Fyrerne har betragtet med Skepsis, synes ham nu mere end nogen Sinde et farligt Fantasteri, og Frygten for Agitatorernes blinde Fremstormen kalder ham ud af sit Telt i 1868. I nogle Artikler i Laaland-Falsters Stiftstidende imødegaar han først Fr. Barfod, siden Carl Ploug og erindrer om, at i Nutiden ganske som i Erik af Pommerns Dage staar det slesvigske Spørgsmaal og det dynastiske Spørgsmaal hindrende i Vejen for en skandinavisk Union. I Norden er i Øjeblikket to unge Fyrstslægter og kun ved Fortrængelse af en af dem kan en Forening af de tre Riger realiseres. Uret og Tvist vil komme deraf. Men stærkest betoner han, at det er Slesvig, det gælder. Enten vil Danmark ligesom fordem Sverige og Norge

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. III 67.

med i Forviklingerne mod Syd eller maa for Unionens Skyld opgive enhver Tanke om Sønderjylland. Han stiller Skandinaverne skarpt dette Enten—Eller for Øje¹.

Paludan-Müller vilde en nøgtern Erkendelse af Nutids Forhold som af Fortids Forhold. Lige fra Begyndelsen havde han hævdet, at Historikeren ærligt og redeligt skulde søge at forstaa de svundne Tider og saa vidt muligt frigøre sig fra alt sit eget. Dengang stilledes Kravet i Videnskabens Navn, men i Aarenes Løb kom noget andet til — Forstaaelse af Historiens Plads i Nationens Liv, bitter Erfaring om, at en fantastisk Opfattelse af Fortiden er skæbnesvanger for Nutid og Fremtid. Idet han nu saa det som sin Opgave at arbejde for ædruelig Selverkendelse, at gøre Folk lede ved Fantasteriet, kom han, der var født i Aarhundredets Begyndelse, til at staa sammen med det Slægtled, som bar Mærke af 1864 og 1870². Med den subjective, følelsesbetonede Historieskrivning holdt han Opgør i Anmeldelsen af 3. Udgave af Fr. Barfods Fortællinger af Fædrelandets Historie³. Bogen, der oprindeligt var tænkt at skulle være en Fornylse af Mallings store og gode Handlinger, havde vundet vid Udbredelse og stor Yndest ligesom Fryxells Berättelser ur svenska historien. Paludan-Müllers Anker gjaldt dens Planløshed, især dog de haarde Domme, prægede af Øjeblikket og af Forfatterens Velvilje og Modvilje uden Hensyn til andre Tider og andre Forhold. I meget bringer Anmeldelsen af Fr. Barfods Bog Recensionen af Allens Haandbog i Erindring, men Livet har gjort Paludan-Müller myndigere og barskere: Aldrig har man i Danmark trængt mere til streng Selvprøvelse og nøgtern Erkendelse, men ikke des mindre lever man højt paa Illusioner. »I Stedet for et Folk, der

¹ C. Paludan-Müller: Imod Nordisk Samfunds Skandinavisme. Særtryk af Laaland-Falsters Stiftstidende for 1868 Nr. 151, 164, 177 og 178.

² Brev til H. F. Rørdam 6. Juni 1871. — Det autobiografiske Fragment i Ny kgl. S. 2790 4to.

³ Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv, Litteratur og Kunst 1870 I 245.

med klar Bevidsthed maaler sine mod sine Fjenders Kræfter med fast Beslutning om at lide hvad der skal og maa bæres, rykker en Skare af Phantaster, ført af Taageskikkelser, frem — og spredes som Avner af Stormens første Pust«.

I Anmeldelsen drager han ogsaa til Felts mod »Personlighedsprincippet«, der volder en feberagtig Uro i Tiden, idet den enkelte hævder sin Ret og Pligt til at prøve Overlevering og Autoritet og staa op mod alle konservative Magter. Han vender ofte i disse Aar tilbage til Brydningerne mellem Individualisme og Tradition, og med Heftighed taler han mod de opløsende Kræfter. Mest bekendt er hans aabne Brev til Georg Brandes i Laaland-Falsters Stiftstidende 24. Februar 1872¹, men af langt betydeligere Værdi er et lille Stykke i Kirkeligt Maanedstidende i 1867². Her har Ordene en Klang, som røber Spændingen i hans Sind. Thi den Kamp, der højroset udkæmpedes rundt omkring, hvor Gruppe stod mod Gruppe og Mand mod Mand, kender Paludan-Müller fra sit eget Indre, han, som føler sig bundet til det af Slægten overleverede og med det samme er en Mand for sig, en Dialektiker og Polemiker, han, som drives af Tvivlens og Kritikens Brod, men i sin dybeste Grund higer mod Enhed, Hengivelse, Hvile for Sjælen. Karakteristisk er det, at smertefuld Erfaring ikke gør ham forstaaende overfor de Modsætninger, der brydes i Tiden, men snarere volder, at han gaar mere fanatisk i Strid.

Han var en ensom Mand og levede den ensomes intensive Liv, som Dagbogen vidner om. Exegetiske Stykker og religiøse Betragtninger vexler med videnskabelige Undersøgelser, ofte de første hastigt henkastede Bemærkninger,

¹ Georg Brandes havde i et Stykke i »Dagens Nyheder« for 13. Februar 1872 erklæret, at han kendte Præster i Folkekirken, der i deres Indre fuldstændigt havde løst sig fra ethvert Forhold til den overleverede Religion. Paludan-Müller opfordrede ham i nævnte Artikel til at nævne dem ved Navn. Jfr. Brandes: Levned I 145. — Til Paludan-Müllers Artikel sigter Georg Brandes i »Forklaring og Forsvar« (1872).

² Jfr. ovenfor Side 48.

hvoraf siden store Arbejder voxede frem. I 1865 prøves Problemer af middelalderlig Rethshistorie, i August 1866 forekommer de tidligste Bemærkninger om Jordebogshaandskriftet, knyttede til Bibliotekar Klemmings Meddelelser i Antiquarisk Tidsskrift, og i Oktober »Tanker til nærmere Overveielse angaaende ældre Landboforhold«. Trods Sorger og Sygdom spirer Ideerne hos Paludan-Müller, og hans polemiske Kraft er usvækket. Han fortsætter i disse senere Nykøbingaar troligt den lærde kritiske Linie, der ikke er den ringeste i dansk Historiografi.

Det Arbejde, som var det første i Rækken efter Krigen, var en Afhandling: »Om Romerrettens Anvendelse i Danmark efter Kong Valdemar den Andens Tid«, der blev meddelt i Videnskabernes Selskab i Januar 1867, men i hvert Fald for en Del kan følges tilbage til Begyndelsen af 1864, da Paludan-Müller i et Par Breve til Allen urgerede, at Processen mod Poul Laxmand kun lader sig forklare ved at Romerret er kommet i Anvendelse¹. Paa samme Tid havde han en lang Discussion med H. F. Rørdam og C. T. Engelseftoft om Hans Tausens Forhold paa Herredagen i København 1533 og Poul Helgesens Fremstilling i Skibykrøniken — om Gengivelsen hos Huitfeld af Herredagsdommen og anden Overlevering af denne Text — om det lille Ord ikke, hvoraf saa meget hang:

»Det er altsaa kun om et eneste Ord I stride, — om et lille Ord paa fire Bogstaver? er det Umagen værd, at spille Tid og Blæk paa en saadan Bagatel? Jo vel er det Umagen værd, svarer jeg; thi dette ene lille Ord forandrer fuldstændigt Meningen og gjør Sort til Hvidt, Ja til Nei. Dette »ikke« bryder Staven over den skibyske Krønikes Sandhedskjærlighed, hvis nemlig Huitfelds Text er rigtig; og hvis det lykkes at frelse Poul Eliesens angrebne Ære ved at faae det ud af Akten, lider Hans Tausens Ære et Knæk, da saa han kommer til at staae som en tvetydig Pjalt, der i det afgjørende Øieblik krøb i Skjul bag en Mentalreservation, saa at

¹ Breve til Allen 4. og 24. Jan. 1864. — C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie I 653. — Oversigt over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger i Aaret 1867: 53.

hans papistiske Dommere mente, at man dog havde gjort Stakelen Uret i Beskyldningen for Vranglære om den hellige Nådvere. Striden gjælder altsaa om Poul Eliesens og Hans Tausens gode Navn og Rygte; den gjælder om den skibyske Krønikes og om Hvitfelds Troværdighed; den gjælder altsaa om betydelige Personer og Kildeskrifter i den danske Historie. Derfor tør jeg nu ikke tie til Angrebet¹.

Det var gammel Kærlighed til Hans Tausen, der kaldte ham frem; han vilde ikke se Hans Tausen i Plan med den hidsige katolske Kamphane Poul Helgesen². Iøvrigt førtes han for en Stund bort fra det 16. Aarhundrede, idet hans Arbejde mere og mere samledes om Danmarks Middelalder.

Det første Stykke af de »Studier til Danmarks Historie i det 13. Aarhundrede«, der offentliggjordes i Videnskabernes Selskabs Skrifter i 1869—1872, »Underhandlingerne om Valdemar II's Fangenskab«, er fremgaaet af Beskæftigelsen med nogle tyske Arbejder fra 1863—1864, Mecklenburgisches Urkundenbuch Bd. I. med den indgaaende Analyse af Diplomerne, Schirmachers og Winckelmanns Skrifter om Frederik II af Hohenstaufen og Usingers Deutsch-Dänische

¹ Citatet fra Historisk Tidsskrift 3. R. VI 300. — Om Striden se: Fr. Hammerich i Nordisk Universitets-Tidsskrift I 151. — Paludan-Müller i Historisk Tidsskrift 3. R. I 51. — H. F. Rørdam i Ny kirkehistoriske Samlinger III 8. — Paludan-Müllers Brev af 21. Sept. 1864 til H. F. Rørdam, trykt i Uddrag i Ny kirkeh. Samlinger III 359. — C. T. Engelstoft: Hans Tausens Proces for Herredagen i Kjøbenhavn 1533 og den skibyske Chronike. (Hist. Tidsskrift 3. R. VI 1). — Paludan-Müller: Endnu engang den skibyske Krønike. Niels Krags Forhold til Hvitfeld. (Hist. Tidsskrift 3. R. VI 299). Dette Indlæg er skrevet i Foraaret 1868. — Jfr. senere Heise om Texten hos Hvitfeld i Ms. til Christian III's Historie — nu Ny kgl. S. 1832 fol. (Hist. Tidsskrift 4. R. III 510).

² Brev til Allen 20. Marts 1868. — Fordi Paludan-Müller var kommet fra Skibykrøniken til Poul Helgesen, fik han aldrig Sympathi for ham og Nøglen til hans Væsen. Efter sin Natur vilde han selv, hvis han havde levet i Reformationstiden, været blevet en Poul Helgesen, paa een Gang en Tugter og fanatisk Forsvarer af det overleverede.

Geschichte. Navnlig over for den sidste Bog hævder Paludan-Müller sin Mening¹.

Det næste Stykke blandt »Studierne« er den navnkundige Afhandling »Om Kong Valdemars Jordbog«. I 1866 havde Universitetsbibliotekar P. G. Thorsen under en Samtale gjort Paludan-Müller opmærksom paa G. E. Klemmings lille Note i Antiquarisk Tidsskrift 1849—51, hvori han meddelte paa hvad Vis han havde opdaget, at de Læg, der udgjorde »Kong Valdemars Jordebog«, var Dele af en anden Codex Cod. Holm. A 41². Til Svar og Tak sendte han 19. August Professor Thorsen sine Bemærkninger med en Kritik af Klemmings Paastand, at det skulde være Sparfwenfeldt, der havde parteret det oprindelige Manuscript. — Fra den Tid lod Jordebogen ham ikke Ro. Bemærkningerne

¹ Et andet Skrift af Usinger: »Die dänischen Annalen und Chroniken des Mittelalters« vender Paludan-Müller oftere tilbage til i disse Aar. Han tog ikke selv Annalproblemet op, men tilskyndede andre til at gaa i Gang med en ny Udgave af de middelalderlige Kilder, at ikke Tyskerne skulde gøre det Arbejde, der tilkom danske Historikere (Breve til H. F. Rørdam; Brev til Universitetsbibliotekar Thorsen 13. April 1868). Han havde altid været i Contact med den tyske historiske Litteratur — langt mere end med nogen anden — og fulgte stadig med, men ikke alt behagede ham. Ligesom han tidligere havde udtalt sig skarpt imod de Rotteckske Historier, der maaler Personer og Begivenheder med det Maal, der just er paa Moden, drog han nu i Marken mod den moderne tyske Kritik, som ikke generer sig »for at henstille reent subjective Indfald, undertiden endog fremkomme med smaa uskyldige Fordreielser af en og anden ubequem Text som værdifulde Oplysninger om Forhold og Personer, den rolige Undersøgelse aldeles ikke kan naae« (Brev til Baron O. D. Rosenørn-Lehn 10. Okt. 1864). I en »kritisk Hjerteudgydelse«, som han sender H. F. Rørdam i 1865 (Brev af 7. August. — Ny kirkehist. Saml. III 428), gælder Angrebet atter de lette Hypoteser, de glimrende Sæbebobler, som fra Tyskland blæses ud i Verden: »Nordisk Historieforskning bør med Fasthed afvise Phantasteriet, hvor løkkende det end kan være, — dens Valgsprog bør aldrig blive det, der i Virkeligheden gjælder for en stor Skare af moderne Forfattere:

Ein Wahn, der uns beglückt,

wiegt eine Wahrheit auf, die uns zu Boden drückt«.

² Paludan-Müller: Kong Valdemars Jordbog. Et Stridsskrift (1874) 5.

til Thorsen indførte han i Dagbogen, og umiddelbart derefter optegnede han sine Tanker om Leding, Bol, Mark Jord, Skyldsætning, Guldvurdering. Mange af Spirerne til den store Afhandling ligger i disse Notater, Spørgsmaal, Hypoteser samt kritiske Bemærkninger til Olufsens og Velschows Anskuelse om Landets Bebyggelse¹. Længe arbejdede han med Stoffet. Han havde Professor Thorsens fotolitografiske Gengivelse af Jordebogsbladene tilligemed Prøver af de andre Stykker af Haandskriftet til Laans, men selve Stockholmmanuscriptet saa han først i September 1869, da han en Ugestid havde Lejlighed til at studere det paa det kgl. Bibliotek i København². Utvivlsomt har allerede Analysen af Texten gjort ham skeptisk, men Bekendtskabet med Haandskriftet førte ham videre — under Indtryk af den lille sirlige Codex formuleredes Paradoxet: »en Skriversbog, en Bog til Øvelse i en Kloster- eller Domscole, hvor man uddannede Kalligrafer«, som saa alter æggede ham fremad ad Kritikens Bane. Resultatet blev forelagt i Videnskabernes Selskab 18. Marts 1870 og 27. Januar 1871.

Paludan-Müller er den første danske Historiker, der underkastede det hele Haandskrift Cod. Holm. A 41 en Analyse, den første, der skarpt prøvede det gamle Begreb »Kong Valdemar Jordebog«, hvad det egentlig indebar, den første, som tog Stykke for Stykke af Jordebogsbladene og forsøgte at tolke dem saavel i deres Helhed som i Detailler³. Dernæst har han i Afhandlingens anden Afdeling givet betydelige Bidrag til Forstaaelse af Middelalderens Jordvurdering for en Del under Polemik mod Velschow. At han i polemisk Lyst skød over Maalet, at der blandt hans Tolkninger

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. III 108—137.

² Brev til Japetus Steenstrup 16. Maj 1869; til Gislason 27. Nov. 1870; til Chr. Bruun 15. Sept. 1869.

³ C. Schirren har allerede i 1859 fremsat den Mening, at den saakaldte »Kong Valdemars Jordebog« ikke er en Helhed, men en Gruppe højst forskellige Fragmenter. Paludan-Müller citerer Schirrens Arbejde, da han omtaler Estlandslisterne, men intet tyder paa, at han har faaet en afgørende Tilskyndelse fra den Kant.

var nogle, som var tvivlsomme eller fejlagtige, betyder intet mod dette, at Problemet blev rejst. Hvad han attraaede ved sin udæskende Thesis, opnaaede han tilfulde. Han vilde Strid, for at historisk Erkendelse skulde vinde derved¹, og der har ikke siden været Ro om Jordebogspørgsmaalet og de Problemer, der hænger sammen dermed.

De første Svar paa Udfordringen var Oluf Niensens nye Udgave af 1873 og Johannes Steenstrups »Studier over Kong Valdemars Jordebog« af 1873 og 1874. Paludan-Müller drog i Marken mod sine Modstandere. I »Kong Valdemars Jordbog. Et Stridsskrift« (1874) karakteriserer han deres Tolkning som »en principløs, vildledende Harmonistik« og hævder paany, at Stockholmhaandskriftet med det pyntelige Ydre, det heterogene Indhold, de mange Lacuner og Fejl kun kan forklares som en Bog til Øvelse i Skønskrivning. Med særlig Skarphed vender han sig mod sin yngste Kritiker: »— Hr. Steenstrup, der i første Afdeling af sit Skrift giver mig en ufornøden Dueligheds-Attest, behandler mig i den anden noget vel overmodigt. — Da jeg nu ikke har Humør til at lade mig tiltale som en Stymper i mit Fag af den første den bedste unge Herre, faaer Hr. Steenstrup finde sig i Svar paa Tiltale. Jeg skal gennemsee hans Arbeide og sige min Mening om Et og Andet, uden dog derved at tilkjendegive, at hvad jeg ikke angriber anerkjendes som fast og rigtigt; det henstaaer kun uden at modsiges eller at indrømmes, fordi det er ufornødent at optræve mere end nogle Prøver til Paavisning af hele Stykkets Værdi«. Mod Slutningen hedder det: »Da det er en Strid, jeg her fører, og da Hr. Steenstrup har gjort hvad han formaaede til at fremstille mig for mine Landsmænd som en Fuser i historisk Kritik, vil man finde det begribeligt, at jeg i disse Blade har behandlet hans Skrift polemisk, i Retning af at gjendrive ham og lægge det Forfeilede i hans harmo-

¹ Jfr. Brev til Oluf Nielsen 18. April 1872 og til Japetus Steenstrup 10. Maj 1872. Jeg skylder Professor Joh. Steenstrup og Arkivar Grüner-Nielsen Tak for Laanet af Paludan-Müllerske Breve til deres Fædre.

nistiske Udtydning af Jordbogen for Dagen. Men jeg vil dog ikke vende mig fra ham uden at gjentage, hvad jeg ovenfor har antydnet, at der ogsaa er Et og Andet i Bogen, der fortjener Opmærksomhed, og at jeg ikke vil nægte, at han jo med Tiden kan faa Forstand paa historisk Kritik. Han har Flid og Omløb i Hovedet; men Aar og Overblik mangler han. Jeg troer at have Adkomst til at advare ham og andre yngre Historikere imod at hengive sig til snilde Kombinationer, der vel saa ofte skyde forbi Maalet som de træffe det. Der behøver blot at være en tilsyneladende ringe Afvigelse i Sigtet, saa leder netop den skarpeste og konsekventeste Slutteevne længst fra Sandheden. Dialektikerne have bragt mange Vildfarelser ind i Historien. Kombinationsgave er et ypperligt Redskab, men den gjør ligesaa megen Skade som Gavn, naar den ikke staaer under Ledelsen af et roligt Overblik, der vel ogsaa er en Naturgave, men først modnes efterhaanden under et langt Studium«.

Ordene faldt saa hvasse, ikke blot fordi Paludan-Müller var en Mand med kraftig Selvhævdelse, en gammel Kamphane, men ogsaa fordi han var harmfuld over, at Cand. Steenstrup i Juni 1874 til Videnskabernes Selskab havde indsendt et Exemplar af sine »Studier« tillige med en Ansøgning om Understøttelse til Bestridelse af Omkostningerne ved Bogens Udgivelse. Paludan-Müller gjorde gældende, at en saadan Understøttelse vilde betyde en Belønning til hans Kritiker, et Dadelsvotum over ham selv, Selskabet maatte vælge mellem Steenstrup og ham. Han mente, at en betydelig Indflydelse vilde støtte den unge Mands Anmodning og var øjensynlig besluttet paa at udtræde af Selskabet. Da Professor Japetus Steenstrup ved en direkte Henvendelse fik Bekræftelse paa, at Paludan-Müller vilde opfatte Bevillingen som en personlig Krænkelser, blev Johannes Steenstrups Ansøgning taget tilbage¹.

¹ Caspar P.-M. til C. E. Scharling 8. Juli 1874 (Dette Brev skylder jeg Prof. Aage Friis), til Japetus Steenstrup 4. Dec. 1874, til Ussing 20. Nov. 1875. — Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1874: 50, 1875: 47.

Imidlertid havde Joh. Steenstrup i Oktober sendt et Gensvar til Paludan-Müllers Stridsskrift, »Professor Dr. C. Paludan-Müller og Kong Valdemars Jordebog. Endnu et Indlæg til Forsvar for Sidstnævnte«, og først om Sommeren 1875 afsluttedes Debatten foreløbig ved Erslevs Artikel: »Kong Valdemars Jordebog og den nyere Kritik«¹. Paludan-Müllers Brev til Erslev af 18. Juni i Anledning af denne Artikel er ikke uden Interesse:

»Meget takker jeg Dem for Deres Brev af D. D. og det medfulgte Aftryk af Deres Undersøgelse om Valdemars Jordbog. Dette havde jeg allerede læst igaar i Historisk Tidsskrift, og fornøiet mig baade over dets Form og over dets Indhold. Thi ikke maa De ansee mig for saa taabelig, at jeg ikke kan taale Modsigelse. Har Striden imellem Joh. Steenstrup og mig bibragt Dem en saadan Tanke om mig, da gjør De mig Uret. Mit »Stridsskrift« imod ham fik den skarpe polemiske Karakter ikke saa meget af Irritation over [hans] arrogante Tone, som formedelst andre Forhold, jeg her ikke kan forklare, og som uden nødvendig Forbindelse med selve Stridens Gjenstand trængte mig over fra Forsvar til Angreb. Deres Modsigelser ere mig derimod netop velkomne som Opfordringer til fornyet Overveielse. Og i Hovedresultatet, Dommen over Jordbogens Betydning for historisk Forskning, ere vi jo næsten enige. Saa meget er vundet ved Deres Arbeide, at man vel ikke oftere vil forsøge paa at sammenkluddre, hvad der ikke lader sig forene ved en principløs Harmonistik, men resolut see Jordbogsbladene i Øinene uden at lade sig blænde af en kritkløs Veneration.

Hvad der gjør mig mest betænkelig ved Deres Arbeide er netop dette, at De skyder Skriverbogen tilside for at sætte en Geistlig i Kongens Kancelli eller Renteri i dens Sted som den, der har samlet alle Stykkerne i Moderhaandskriftet. Jeg vidste det godt, at »Skriverbogen« vilde volde Anstød; og jeg veed, at den endnu virker som en Synaal i et Stolesæde. Men hidtil i det mindste staaer den alene som tilstrækkelig Forklaring af Moderhaandskriftets Underligheder, Øieblikkeligheder, Sjuskeri. Var Samleren af de originale Stykker den Mand, De antager, saa maatte han jo have samlet dem tidligst i Erik Glippings Tid. Hvad vilde han da med Udkast fra Valdemar II's Tid? Hvad vilde han med Smaastykker, hvis hele Betydning var at fastholde et eller andet i et Fortids-Moment brugeligt lille Stykke, der efterat være

¹ Historisk Tidsskrift 4. R. V 56.

benyttet kunde være vandret i Forretningsmandens Papirkurv, saa snart det havde gjort sin Nytte i Øjeblikket? For en Mand som Deres kunde disse Stykker kun have en historisk Interesse, ikke en praktisk, — ikke engang de fire første — ikke engang de to første; thi nu i Erik Glippings Tid vare alle disse Forhold helt forandrede. Han kunde finde Stykkerne i Arkivet, men ikke bruge dem som Grundlag for sin Embedsvirksomhed: Hvorfor skulde han saa have ladet dem afskrive i monumental Form i Forbindelse med ganske uensartede Stykker, som i det mindste for en Del (ikke alle) havde blivende Betydning for den anden Side af hans Aands- og Embedsliv, — de gejstlige Stykker? — ladet dem afskrive efter en forud lagt Plan om at behandle dem med samme Omhu som disse, — ligesaa noble og betydningsfulde som disse? — Svarer De, at det Ensartede hidrører fra Afskriveren, saa frelser det ikke Deres høie Geistlige som Samler; thi dennes Interesse af at sammenstille Stykker, som for ham ikke havde praktisk Betydning, medens han til Embedsbrug maatte have Opskrift af hvad der nu gjaldt, bliver lige uforklarlig.

Den høie Geistlige synes mig er for svag til at bære Deres Resultat. Skriverbogen forklarer Alt. Tiden faaer vise, om nogen anden tilstrækkelig Forklaring kan findes. Skeer det, inden jeg flytter ud paa Kirkegaarden, skal jeg med Fornøielse lade Skriverbogen fare«.

De to sidste Stykker blandt »Studier til Danmarks Historie i det 13. Aarhundrede« voldte ikke saa megen Strid¹. De har iøvrigt nøje Forbindelse med de foregaaende — eller har i Grunden deres Rødder end dybere nede. Der er Livet igennem en fast organisk Sammenhæng i Caspar Paludan-Müllers Arbejde; Tanker fra tidlig Tid kommer op igen, Ideerne voxer i ham og faar Udfoldelse efter Aars Forløb; han ligner i det Stykke Frederik Paludan-Müller. Ofte havde han hævdet, at den danske Kirke i Middelalderen kun kunde skildres i Sammenhæng med Romerkirken, af hvilken den var Led, at dens Historie ene kunde forstås gennem universel Kundskab og Indsigt i kanonisk Ret. Afhandlingen om Erik Glipping og den romerske Kurie var et Forsøg for en enkelt Episode at fylde dette Krav,

¹ Stykke III: Nordtyske Fyrster faa Del i den danske Kongefamilies Arvegods. Stykke IV: Kong Erik Glipping og den romerske Kurie i Kongens Strid med Ærkebiskop Jacob Erlandsen.

et Forsøg, som han havde faaet Tilskyndelse til gennem de Pavebreve, som Ludvig Helveg offentliggjorde i Kirkehistoriske Samlinger. Det er Afhandlingens Maal at se Striden mellem Konge og Ærkebisp ikke fra et dansk eller protestantisk Standpunkt alene, men fra den katolske Kirkes¹.

I December 1864 havde Paludan-Müller skrevet til H. F. Rørdam: »Om jeg kommer til noget større Arbejde mer, maa Himlen vide. Jeg har aldrig taget mig et Arbejde, men det har taget mig; jeg faaer vente efter den kaldende Røst«. Røsten havde lydt, og Arbejdet havde taget ham; under en stærk Concentration havde han frembragt de indholdstunge Studier, der næsten ganske fylder de sidste Nykøbingaar. Hvis Skolen ikke havde været i god Gænge, hvis han ikke havde draget sig noget tilbage fra Arbejdet, havde denne Concentration og Anspændelse ikke været mulig.

Paludan-Müller havde i tidligere Tid omfattet sin Opdragergerning og sin Videnskab med lige stor Nidkærlighed. Hans Liv havde før været et Baade-Og; men det var naturligt, at han nu, da han var bleven en ældre Mand, ikke kunde være det samme for sine Drengene som før, og at den brændende Iver for Skolen kølnedes — ikke mindst da Forholdene ved Reformen af 1871 tog en Udvikling, som

¹ Bemærkninger i Dagbogen i Nov. 1865 om Helvegs Pavebreve. — Helvegs Standpunkt er ikke Paludan-Müllers. Han ser ikke universelt paa Tingene. Da Kalkar bad om en Recension af »Den danske Kirkes Historie før Reformationstiden«, undslog Paludan-Müller sig: »— vilde jeg ikke liste mig udenom, maatte jeg komme til paa flere Punkter at polemisere imod Forfatterens Resultater og maaskee endnu mere imod hans Standpunkt. Men jeg veed det nok, at man kalder mig en Kritiker, og at mange af dem paa den anden Side rynker paa Næsen ad mig som en knirkende Philister. Denne Stemning har jeg ikke Lyst til at give Føde«. (Brev af 26. Februar 1871). — De fra den anden Side er vel Grundtvigianerne. Paludan-Müller havde et skarpt Blik for Grundtvigianernes Skrøbeligheder og var uden Forstaaelse af den Indsats, de havde gjort.

Om Afhandlingen om Erik Glipping og den romerske Kurie se Kr. Erslev: Kardinallegaten Guidos Hoveddom i Ærkebispesriden 1266 samt nogle Bemærkninger om C. Paludan-Müllers Fremstilling af Guidos Optræden i Danmark (Kirkehistoriske Samlinger 4. R. IV 334).

var ham imod. Han havde aldrig været meget for Forandringer, thi i Grunden var det hans Tro, at der ikke trængtes til nye Planer, men til kraftige og sindige Mænd — at det ikke saa meget kom an paa Formerne, som paa det Liv, der fyldte Formerne. Sin Virksomhed havde han begyndt i den gamle Skole, der var baseret paa den Augustenborgske Reform, og han mente, at der inden for denne Ramme var Plads for en sund Udvikling; men Ændringen af 1844—50 bragte Splittelse, og den ny Undervisningslov af 1871, der indførte Tvedelingen — den sproglig-historiske og den naturvidenskabelig-matematiske Linie — tog den sidste Rest af indre Enhed i Skolen¹. Principielt var han mod Tvedelingen, og der var desuden saavel i Loven af 1. April som i det ministerielle Cirkulære af 10. Maj 1871 andre Bestemmelser og skitserede Planer, som syntes betænkelige, Planer, som vilde ødelægge de mindre Latinskoler og deriblandt Nykøbing Skole. Umiddelbart efter det ministerielle Cirkulæres Fremkomst udsendte Paludan-Müller en Piece: »Om Gjennemførelsen af den nye Undervisningslov for de lærde Skoler«². Enkelthederne kan vi ikke komme ind paa, men kun nævne, at han tog til Orde mod Afskaffelsen af Realundervisningen, der havde fundet Rum inden for den lærde Skole og var i god Gang. Han havde som Skolemand altid haft et godt demokratisk Hjerte, og for Samfundets Skyld og unge Dygtigheders Skyld havde han hævdet Statskolen mod den private Skole³; nu gjorde han gældende, at det ikke blot var nødvendigt for adskillige Skolers Existens at beholde disse Sønner fra Oplandet, men at det ogsaa var til Gavn for Skolens Liv og Udvikling at faa Elever fra alle Lag, at det kun var godt, om det Studenterhovmod, der endnu levede i Landet, fik sin Bane.

¹ Ny kgl. S. 1690 fol. II 38. — Kritiske Bemærkninger til de Madvigske Reformplaner i Fyrrerne, se en Concept i Ny kgl. S. 2790 4to. — Autobiografisk Fragment i Ny kgl. S. 2790 4to.

² Jfr. Brev til Julius Lange af 15. Maj 1871.

³ Translocationstalen fra 1855 i Ny kgl. S. 2791 4to.

Realisterne blev ikke drevet ud af Latinskolen, men Tvedelingen stod ved Magt, og de to nederste Klasser blev i Følge Loven skaaret bort. Paludan-Müller saa med afgjort Modvilje paa den Ordning, han skulde gennemføre, og længtes kun mod det Øjeblik, da han efter sin Alder kunde trække sig tilbage. Da døde Allen i December 1871. Saaledes som Forholdene var, gik Paludan-Müllers Tanker til Universitetet. Han slog dem dog ned og afviste de private Tilskyndelser, der kom fra København. Han afviste ogsaa først den Henvendelse, der skete fra Kultusministeriet gennem Biskop Monrad, og gav som Grunde sin Alder, sin Døvhed og økonomiske Hensyn. Man tog imidlertid det motiverede Nej som et betinget Ja og søgte at ordne Anciennitetsforholdet. Kultusminister Hall opfordrede direkte Paludan-Müller til at overtage Professoratet, og 29. Juni 1872 kom Udnævnelserne¹.

Fjorten Dage efter tog Paludan-Müller Afsked med sin Skole. Han udtalte sig ved den Lejlighed ret uforbeholdent om den ny Ordning af Skolevæsenet; til det sidste var han en Mand af sin egen Mening. Det er iøvrigt værdt at lægge Mærke til, at den Ære, man gav ham paa denne Dag, da det kortelig skulde siges, hvad han havde været for Nykøbing Skole, afsluttes med det Vidnesbyrd, at Rektor havde vogtet sig for at paatvinge Disciplene Meninger og Synspunkter, som de selv ikke kunde gøre Rede for. Trods eller vel snarere paa Grund af sin store Overlegenhed lod han dem være sig selv. Et godt Vidnesbyrd for en Skolemand.

VI

Om Efteraaret begyndte Paludan-Müller sine Forelæsninger over de første Oldenborgske Kongers Historie. Det var de mange Aars Arbejde, han samlede i en Sum og førte frem

¹ Autobiografisk Udkast. — Jfr. A. D. Jørgensen: En Redegørelse for min Udvikling og mit Forfatterskab 128, som afviger fra Paludan-Müllers Fremstilling.

med Myndighed, ildnet af Bevidstheden om endelig at staa, hvor han stod. Forelæsningerne gjorde et stærkt Indtryk paa Tilhørerne, ligesom den Bog, der fremgik af Forelæsningerne, »De første Konger af den Oldenborgske Slægt«, endnu griber Læseren paa en egen Vis. Paludan-Müller er fuldt og helt til Stede i dette Værk, hvor Udviklingen gives i kraftige Linier, hvor ikke det enkelte i sig selv, men dets Betydning i Sammenhængen er Hovedsagen. Her er samme selvstændige Dom som i tidligere Skrifter, samme Stræben efter Retfærdighed mod Ven og Fjende, den gamle Erkendelse af, at hver Mand er under sin Tids Ban; men alt er stærkere og mere personligt end før; der er en Klang i Stemmen, som haarde Tilskikkelser og det ensomme Tankeliv har givet. Paludan-Müller ved, hvad der foregaar i Mennesker; det skønnes af, hvad han siger om Christian II — om hans med Møje lænkebundne Lidenskab, der rejser sig i Vælde, — om Beslutningen, som pludselig bryder frem af Sjælens Dyb, inden Tanken har gjort sit Arbejde — om Lidenskabens Overspænding, der lamslaar, naar Illusionerne svinder bort. Christian II, som Paludan-Müller tegner ham, er en anden Mand end Allens Christian II. Den Opfattelse af Kongen, der er den herskende i »De første Konger af den Oldenborgske Slægt«, havde han udviklet i et Brev i 1867, da Afslutningen paa Bind II af »De tre nordiske Rigers Historie« var kommet. I dette Brev til Allen, et langt og karakteristisk Brev, findes allerede i Hovedtræk og i mange Enkeltheder Fremstillingen af det Stockholmske Blodblads Historie, som vi kender den fra Bogen fra 1874¹.

Efter Forelæsnngen over de Oldenborgske Kongers Historie fulgte andre, rækkende fra 1241 til 1730, dog ikke i kronologisk Følge, — i 10 Aar blev ved et maalbevidst ihærdigt Arbejde Danmarkshistorien gennemgaaet fra Valdemar Sejrs Død til Christian VI's Tronbestigelse. De senere Forelæsninger havde næppe samme Kraft og Glans som den første, men bærer i øvrigt Paludan-Müllers Mærke. De er

¹ Brevet af 3. Dec. 1867 er trykt i et Tillæg.

kritiske i Anlæg, Kildematerialet lægges frem og analyseres især paa omtvistede Punkter, ofte har Fremstillingen polemisk Brod¹. »At give mine Landsmænd rigtigere Forestillinger end dem, der udbredes af Fantasterne, og at sprede de Illusioner, der have gjort Skade nok her i Landet«, saaledes har Paludan-Müller formuleret sit Maal².

Ind imellem Forelæsningerne over Danmarks Historie skyder sig Forelæsninger over dansk Historiografi, et Æmne, som Paludan-Müller tager op efter Werlauff og Velschow, men paa sin egen Maade, idet han concentrerer sig om de betydeligste Historikere og iøvrigt skitserer Udviklingen. Saxo og Huitfeldt dvæler han længe ved. Han fremsætter her sin Hypotese om, hvorledes Saxos Værk blev til, og længere fremme gør han Rede for Tilblivelsen af »Danmarks Riges Krønneke« og for Huitfeldts Anskuelse, Arbejdsmaade og Kilder. Det 17. Aarhundrede gives i hastige Streger; ogsaa Fremstillingen af det 18. Aarhundrede er en Skitse, tilmed uden europæisk Perspektiv, men den rummer mange Bemærkninger, som ene den kan gøre, der har overlegen Forstaaelse og Viden og har levet et langt Liv i historisk Arbejde. Klart og myndigt siger Paludan-Müller, hvad Hans Gram betyder i vor Videnskabs Historie; klogt skifter han Sol og Vind mellem Gram og Holberg, Historieforskeren og Historieskriveren; der er Selvoplevelse i hvad han siger om Suhms Ønske om Uafhængighed, der ret beset var »en Higen efter Frihed til at kaste sig over den Opgave han klart erkjendte som prædestineret for sig, — en Frihed til Arbejde, — Frihed til at samle alle Kræfter om et stort og udødeligt Værk«³.

¹ Paludan-Müllers Collegiehefter under Signatur: Ny kgl. S. 2333 4to.

² Autobiografisk Udkast. — Jfr. Historisk Tidsskrift 5. R. IV 117.

³ Foraaret og Efteraaret 1873 læser Paludan-Müller over nogle af de vigtigste Kildeskrifter til dansk Historie; ligesaa 1880—81. (Ms. Ny kgl. S. 2424 4to). Foraaret 1874 er Forelæsningens Æmne dansk Historiografi i det 18. Aarhundrede. (Trykt i Historisk Tidsskrift 5. R. IV). — Prisopgaven i Videnskabernes Selskab for 1875 om Hvitfeldts Kilder, Kritik og Anskuelse skyldes sikkert Paludan-Müllers Initiativ. Kr. Erslev tænkte paa at gaa i Lag med denne Opgave (Brickas Dagbog Ny kgl. S. 2997 4to pag. 97).

Ogsaa i de propaedeutiske Forelæsninger, særlig i den Del, der omhandler den historiske Teknik, vejer Aarenes Erfaring tungt. Der findes her meget, som er klogt og fint, men ogsaa adskilligt, som er sært. Paludan-Müllers gamle skrøbelige Theori om Sagn og Monument føres frem paa ny. Man kunde ogsaa nævne Distinctionen mellem Monument og Kilde: Monumentet, der bevarer det oprindelige, Kilden, der giver den nu eksisterende Beretning — og meget mere¹. Men baade det ene og det andet laa over de fleste unge Studenters Evne; der var et Svælg mellem den graanedes Forsker og hans Lærlinge, og Forelæsningsformen kunde ikke slaa Bro. Paludan-Müller, den gamle Skolemand, saa, at det var galt fat med Universitetsundervisningen; han klager over Planløsheden og den herskende Mangel paa Samvirken, men havde ikke Magt til at ændre Forholdene; ikke Initiativ til at forsøge Reformer². Han var kommen for sent til denne Gerning. Alderen gjorde sig gældende, og Døvheden isolerede ham. Han havde ikke meget med Collegerne at gøre og var efter sin Natur heller ikke egnet for det collegiale Samliv og Vrøvl. I Facultetet faldt hans Udtalelser klare og skarpe, til Tider ret bidske. Overfor de fleste af den opvoxende Historikerslægt stod han fjern og fremmed. Det træder stærkt frem, da Ungdommen — Erslev, Fridericia, Gjellerup, A. D. Jørgensen, Fr. Krarup, Møllerup, Oluf Nielsen, Secher, Birket Smith, Johannes Steenstrup, Weeke — i Efteraaret 1876 havde planlagt et Selskab for Udgivelse af Kilder til dansk Historie, stringent systematisk Udgivelse under gensidig Kontrol, og søgte om Penge til denne Virksomhed. Ministeriet sendte Ansøgningen til det filosofiske Facultet for at faa en Udtalelse, og Paludan-Müller svarede for sin Part, at den unge Kreds ikke bød nogen Garanti for et tilfredsstillende Udgifterarbejde, — at

¹ Ny kgl. S. 2470 4to.

² Autobiografisk Udkast. — Hans Tilhørere ved Forelæsningerne var ikke i første Række Studenter, men Folk uden Forbindelse med Universitetet. (P.-M. til Decanus 11. Sept. 1877).

det var bedre at lægge det i Hænderne paa de gamle fast-organiserede videnskabelige Selskaber, f. Ex. Danske Selskab med H. F. Rørdam som Arbejdets Leder — at det i det Hele syntes unyttigt at sprede Kildepublicationen end mere end før¹. Paludan-Müller, som selv engang var ivrig for Indsamling og Udgivelse af historisk Materiale, havde nu mest Blik for Farerne ved systematisk Arbejde, Fællesarbejde, Arkivarbejde og udtalte sig med Fynd derimod. Smaating var ham en Gru. Han advarede de unge mod at splitte Kræfterne ved Detailstudier, inden de havde vundet Overblik over Studiet i det Hele², og det var hans almindelige Anke, at der i altfor høj Grad blev gravet i Samlinger og Arkiver efter smaa Specialiteter, som hverken gjorde til eller fra. »Jeg kjender Ingen af de Yngre«, skrev han til Engelstoft, »hos hvem jeg sporer et historisk Overblik«³.

I Anledning af Heises Disputats søgte han i Facultetet at rejse det principielle Spørgsmaal om Kravene ved Doctorgraden i Historie, om det er nok, at Doctoranden forelægger en Undersøgelse over et specielt Punkt, naar hans Studier iøvrigt ikke vides at have strakt sig over mere end det allernærmeste Parti af Historien.

At Paludan-Müller iøvrigt kunde støtte Heise, Joh. Steenstrup, Erslev med Varine, naar deres Sag kom for paa Universitetet, er en Ting for sig. Paa samme Vis kunde de unge paa deres Side knurre over den gamle Forskers sære og stejle Meninger, men, naar alt kom til alt, vidste de vel, hvad de skyldte ham. Bricka har udtrykt det i et Brev, skrevet et Par Maaneder før Paludan-Müllers Død: »Næppe skylder jeg nogen nulevende dansk Historiker mere med Hensyn til min historiske Uddannelse end Dem, Hr. Pro-

¹ Det filosofiske Facultets Papirer 1876/44. Rigsarkivar Erslev har gjort mig opmærksom paa denne Paludan-Müllers Udtalelse.

² Brev til Kr. Erslev 12. Maj 1874. Paludan-Müllers Breve har jeg faaet Lov til at benytte og skylder Rigsarkivar Erslev en Tak derfor.

³ Brev til Engelstoft 1. Marts 1874. — Erslev i hvert Fald vurderede han siden højt, som fremgaar af Brevet fra December 1880, der er trykt i et Tillæg.

fessor. Fra min tidligste Ungdom, længe før jeg nogensinde havde set Dem, følte jeg mig stærkt tiltalt af Deres Skrifter, af den store Grundighed og overlegne Skarpsindighed, hvorom de bare Vidne, af den kraftige Personlighed, der følte bag Ordene. Skæbnen var mig ikke god, da den ikke lod Dem blive min akademiske Lærer, men som min Lærer betragter jeg Dem alligevel — —¹. Steenstrup æggedes ved den paradoxale Vurdering af Jordebogsmanuscriptet til at samle sine Undersøgelser om Landets indre Forhold i Middelalderen i »Studier over Kong Valdemars Jordebog«, der blev Udgangspunktet for banebrydende Afhandlinger, — A. D. Jørgensen tog ofte de Æmner op, som Paludan-Müller havde tumlet med, — men den, der fik den stærkeste Tilskyndelse, var Erslev, fordi han i visse Maader var en Aandsbeslægtet; han fortsatte den kritiske Linie, der gaar ud fra Gram, og blev i den følgende Generation Traditionens Bærer.

Foruden »De første Konger af den Oldenborgske Slægt« fuldendte Paludan-Müller kun een Afhandling af betydelig Interesse, nemlig Afhandlingen: »Om Saxos Historieværk«, der er den tredje af hans »Studier til Benyttelse og Bedømmelse af nogle Kildeskrifter til nordisk Historie«²; Resten blev kun Smaaproductum af underordnet Interesse. Hypotesen om, hvorledes Saxos Værk blev til, har vistnok ligesom »De første Konger af den Oldenborgske Slægt« Rødder længere tilbage i Paludan-Müllers Liv. Han siger selv, at det er nogle Ord i Velschows Notæ uberiores, som først har vakt Tanken hos ham, men nævner slet ikke A. D. Jørgensens Mening om Værkets Genesis, der nylig var fremsat i »Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen«³.

¹ Brev til Paludan-Müller 29. Marts 1882; Concept.

² Historisk Tidsskrift 4. R. V 333.

³ A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen (1871) 224.

I Februar 1878 fremlagde Madvig i Videnskabernes Selskab en Afskrift, taget af M. Celestin Port efter det i Angers fundne Saxofragment. Denne Afskrift fik Paludan-Müller til Laans, og, idet han sendte den tilbage

At han ikke kunde optage nyt Stof i sin videnskabelige Production eller i de følgende Aar gøre nye Anslag, at hans Haab om at fuldføre et større Arbejde over et Afsnit af Enevælden maatte briste¹, betød, at hans Aands Spændkraft var mindsket, men var ikke ensbetydende med aandelig Død. I Slægten levede Erkendelsesdriften højt op i Alderen, og Caspar Paludan-Müller higede ligesom Faderen og Brødrene altid mod dybere Forstaaelse. I Ungdommen havde han været betaget af Hegel, nu grublede han over Darwinismen². Lige saa lidt som forhen var det en ørkesløs Tankesyssel, men en lidenskabelig Søgen efter Sandheden. Oftest var det religiøse Problemer, han stred med. I April 1874 nedskrev han nogle Aforismer over Martensens Bog »Katholicisme og Protestantisme«, der havde sat ham i Bevægelse og ægget Tanker, der var gamle i Gaarde. Hvad han siger om Romerkirken i dens sidste Udvikling, om Syllabus af 1864 og Vaticanconciliet, er karakteristisk nok, men næppe stærkt rodfæstet. Ikke blot protesterer han mod Martensens haarde Dom, men han gør sig næsten til Advokat for den pavelige Politik — i nogen Grad fordi Paradoxer er hans Lyst, men end mere fordi han føler sig i Pagt med

til Professor I. L. Ussing, skrev han: »Med Fare for, at De kalder mig en Fantast, siger jeg, at det seer ud som et Stykke af Saxos eget Udkast til 1. Bog, inden han endnu selv havde bestemt den endelige Redaction«. — De originale Blade kom først i August 1878 til Danmark.

¹ Han søgte med den Motivering Fritagelse for at holde Forelæsninger i Foraarssemesteret 1877. Brev til Decanus Professor Heegaard 12. Dec. 1876.

² Hvad der i det følgende meddeles om Paludan-Müllers Tanker i hans sidste Aar, stammer ikke fra de tre Bind Dagbøger, som hidtil har været vor Kilde, — de slutter i August 1872, altsaa samtidig med Overflytningen til København — men fra nogle Optegnelser, som Provst L. Koch har afskrevet og siden skænket til Professor J. Oskar Andersen. De originale Optegnelser, hvad enten de var nedskrevne paa løse Blade eller var Del af en Dagbog, eksisterer næppe mere. Hos Caspar Paludan-Müllers Døtre saa jeg i sin Tid kun 3 »Protokoller«. — Om Darwinisme ikke blot i L. Kochs Afskrifter, men ogsaa i Dagbogen Ny kgl. S. 1690 fol. III 177—181.

Romerkirken i dens Strid mod moderne Liberalisme og Subjectivisme og med Sympathi følger den i Kulturkampen. Aforismernes dybeste Interesse ligger imidlertid i det personlige Moment. Martensens Bog stiller efter Paludan-Müllers Skøn et skarpt Enten — Eller:

»Enten gaa til Paven — enten kast Dig i Armene paa en falsk Sikkerhed, der er bygget paa Sand, fordi den er bygget paa Løgn, eller stil Dig alene paa Personlighedsprincippet, stil Din Salighed paa den strengeste Paulinisme, paa Vidnesbyrdet i Din Samvittighed om Retfærdiggjørelse af Tro paa Frelseren alene, stadfæstet ved den hellige Skrifts Vidnesbyrd. Enten den slette, skuffende Objectivisme eller den rene Subjectivisme. Enten Løgneren eller den Enkelte — falsk Sikkerhed i Papismen eller sand Vished i Dit eget Hjærte — et Tredje gives ikke. Protestanten lever vel med i et Samfund til Opbyggelse, men ikke i en Kirke, der har den Hellige Aands Forjættelse om Guds Sandhed og Guds Kraft til Dagenes Ende. Dette siger vel Martensen ikke, men det er dog den nødvendige Konsequens af hans Udvikling.

Er det da Mundsvejr, naar min Skriftefader tilsiger mig mine Synders Forladelse? Siger han ikke andet end dette: Er Du i Din Samvittighed vis paa at holde fast ved Din Frelser i Troen, da ere Dine Synder Dig forladede! — saa kan han spare sig Ordet; jeg kan nok selv lære mig til det, og jeg tror det. Ja tror jeg det? Herren hjælpe min Vantro! Tvivl, Svaghed, Verden kæmpe med Troen. Hvor er da den Vished, Biskop Martensen stiller imod Papismens falske Sikkerhed? Alene i Bevidsthedens Ja styrket ved Skriftens Amen — om den virkelig og i Sandhed er der. Biskoppen indrømmer det selv, at den Enkeltes Tro aldrig bliver fri for Tvivlen, men hvad er det for en Vished, der stadigt maa kæmpe for at blive vis paa sig selv? Modsigelsens Røst lyder lige saa vel i mit Øre som Troens; er der og Øjeblikke, hvor jeg ser min Frelseres straalende Aasyn og føler mig fastholdt af hans stærke Haand, er det kun Øjeblikke. Kampen begynder atter, og jeg ser ingen Ende paa den før i Døden«.

»Jeg trænger til en objectiv Magt«, siger Paludan-Müller, og lidt længere fremme: »— kun da har den Enkelte en Overbevisning, naar han har et Objectivt for sig, der staaer med Myndighed over hans Tanke — kun da har han en Overbevisning, naar Tankerækken tager sin Udgang fra et fast Objectivt, der gennem den slaar ind og behersker Subjec-

tiviteten«. Pavens Myndighed kan han ikke bygge paa, men det han søger, finder han i Kirken, i den Kirke, han er født i, og som i Skrøbelighed er en Del af Herrens Kirke, og trods alt har en ubrudt Sammenhæng. Det er Tanker, der har levet længe hos ham; de kom kraftigt til Orde i det lille Stykke i Kirkeligt Maanedssblad 1867, som er underskrevet: »En af Menigheden«.

»Kirken er det, der fører de tre Vidner frem¹, fra Kirken komme de til den Enkelte, den er det faste Udgangspunkt, hvorfra det myndige Vidnesbyrd trænger ind og overvælder al Modstand i den Bevidsthed, hvor det møder Guds Vidnesbyrd i Samtykket. Kirken alene er det i Virkeligheden, der bærer de Troendes Overbevisning om Guds Rige. — — Og fra Øjeblikket fører det ene Skridt efter det andet op til Kirkens Begyndelse, hvor det samme Vidnesbyrd lyder, der gennem Aarhundreder er kommet til os Sildigfødte, højere, varigere, mere overensstemmende med sig selv end Nogetsomhelst af det, Mennesker have lært og digtet, mere virksomt indgribende i Livet til at hæve og forædle alle Forhold og Tilstande, end hvad alle Tænkere og Lovgivere have udtalt. Kirken er en Kjendsgjerning; ikke mig paahviler Beviset for, at den er og taler Sandhed; men riv Du den ned om Du kan, bevis Du, at den lyver, at alle Hovedfolkenes Liv staaer paa en uhyre Løgn. Kunde Du det, var det et Vidunder uden Lige; Men Du kan det ikke uden at henstille Dine egne Tanker som Udgangspunkt for en Bevisførelse, jeg skal underkaste mig, men som ingen Magt har over mig. Nej mod Ja, Mening mod Mening, Paastand mod Paastand give ingen Overbevisning«².

Den Strid, som Aforismerne røber, staar atter i de mørke Dage i Begyndelsen af 1877 efter Broderens Død den 27. December og Hustruens Død den 10. Januar. Han prøver sig selv paa Trosbekendelsen Stykke for Stykke og slutter:

»Det er min Forstand og Kritik, der her har i al Korthed gjort Rede for min Tro. Dersom jeg ikke kunde fastholde Troen mod Kritikens Angreb, kunde jeg slet ikke fastholde den. Den vilde da være en Illusion, at holde paa den vilde være bevidst

¹ I Joh. 5,5 ff.

² Kirkeligt Maanedssblad udg. af Viggo Götzsche I (1867) 104—106.

Selvbedrag. Men dog er det ikke disse Grunde og Forklaringer og Slutninger, i Kraft af hvilke jeg overhovedet har Troen. Den er nedlagt i mig som en Arv af Slægten; den er voxet med Aarene, den staar i min Alderdom som Solen paa min Himmel. Tænker jeg den horte, vilde det være som om alle Himlens Lys slukkedes. Men desværre dækkes denne Lysbringer og dæmpes dette Lys af Skyer og Taage. Vantroens mægtige Bølgeslag tørner mod den, Mathed og Slaphed svækker Modstanden. Bukker jeg ikke rent under i Kampen, er det kun Guds Naade. Men sker det, er det ikke fordi min Forstand bøjer sig for stærke Grunde, ikke fordi den lader sig overvinde, men fordi min Sjæl og Sind er blevne alderdomsvage saa de ikke kan fastholde det dyrebare Klenodie. Gud hjælpe mig«.

Det stormer og klager i ham: »Jeg har i mit hele bevidste Liv arbejdet i Tvivlens, Kritikens Tjeneste, rigtignok i verdslig historiske Ting, men nu hænger Tvivlen blytung ved Troen og hindrer dens høje Flugt. Jeg beder, men faar Intet, fordi jeg ikke beder ret. Ve mig elendige Menneske«.

Overfor dem, der stod ham saa nær som Søstersønnen Julius Lange, kunde han lade tunge Tanker faa Ord, men ellers bar han Ro til Skue. Han arbejdede ufortrøden, og med stor Pligt troskab stræbte han at gøre Fyldest paa den Post, han var sat. 26. Maj 1882 afsluttede han sin Forelæsning over Trediveaarskrigens Historie for Foraarssemetret, 1. Juni blev han kaldt bort.

Tillæg.
Breve fra Caspar Paludan-Müller.

Til J. L. Rohmann, 11. Juli 1841.

Ærede Ven!

— — Deres Dom om Molbechs hist. Philosophie¹ er som skreven mig ud af Hovedet, og denoch fornøjer jeg mig over Bogen: den er dog et Vindpust fra en ny Kant, en lille Kilde, lad være nok saa plumret, i den uendelige oldnordiske Sandørken, hvori vi maa vandre fra Morgen til Aften, og hvor det lader til at endog Førerne have tabt Veikjendingerne af Syne. Nu og da lader det til at Petersen² faaer Øinene op, men saa reiser sig et Saga-Fata Morgana, en mirage, der blænder ham og viser ham Historie, hvor der kun er Sand og Sagn og Fabel. Hvor faae vi en Messias fra, der vil frie os fra denne Diabolus, en Moses, der vil føre os ud af Ørken, hvori vi nu have vandret siden Suhms Tid d. e. snart i to Gange fyrgetyve Aar? Det er ellers en flink Mand, en glødende Enthusiast denne Petersen. Jeg tager Hatten dybt af for hans Erudition i de oldnordiske Ting, jeg beundrer denne uforbeholdne Hengiven til Eet; der hører i Sandhed en brændende Kierlighed, en kraftig Natur til at fatte eet Maal fast i Øie og forfølge det med alle Livets Kræfter. Saadanne Folk ere lykkelige, hvormegen Ulykke de end kunne have. — —

Deres C. Paludan-Müller.

Til Rigsarkivar Chr. Lange, 5. April 1848.

— — At jeg først nu skriver dette, maa alt det Nye, Marts har bragt os Danske, undskyldte; man maa have Tid til at samle sig, naar alt Gammelt styrter En over Hovedet. Ja, min ærede Ven! en ny Tid bryder ind over Danmark, — og den er alt brudt ind; thi hvorledes end Fremtiden bliver, kan det gamle Væsen ikke mere komme tilbage. Den voldsomme Bølgegang i Europa kan maaske skylle os med sig, men holder vor lille Brig sig over Vandet, søger den aldrig mere den gamle Havn. Danmark har en haard Stand: det skal organisere og forsvare sig paa samme Tid. Men dersom et enigt, begejstret, til enhver Opoffrelse villigt Folk kan gjøre det Umulige muligt, saa haaber jeg endnu at leve den Dag, da et frit og selvstændigt Danmark skal staae med Ære blandt Europas Nationer. — Der er kun een Stemme i Danmark, een Villie i alle Landets Egne. Selv vore Aristokrater blive næsten alle revne med; og de af os, deriblandt ogsaa jeg — der endnu i

¹ C. Molbech: Forelæsninger over Historiens Filosofi 1840—1841.

² N. M. Petersen.

Christian den Ottendes Tid holdt paa Enevælden, fordi den alene kunde holde Staten sammen og styre de stridige Elementer, erkjende villigt, at efter den 20. Januar, og især efter den 24. Marts er det gamle Danmark færdigt og det nye ene det mulige.

Vort Ministerskifte kan gjerne kaldes en Revolution; det var meget mere end en Systemvexel. Endnu i Marts vaklede vi, om Nationalitets- eller Frihedsspørgsmaalet burde stilles foran, eller om de ikke — som mig synes — burde gaa Haand i Haand; men Augustenborgerne lode os intet Valg, og i et Øieblik vare alle enige. — De skulde have seet den gamle Philisterrede Odense Søndagen d. 26. Marts. Hvilket Liv kom der ikke i Byen! Om Natten passerede to flygtende Officerer fra Rendsborg herigjennem og bragte Efterretning om Overrumplingen d. 24. Til Lykke laa just ved Generalcommandoen her et ypperligt Hoved, Major i Generalstaben August Baggesen. Endnu samme Nat, efterat han havde talt med de to Flygtninge, traf han gennem den commanderende General (en Castenskjold) alle fornødne Anstalter, gav Ordre til en Bataillon i Frederits og til vort fynske Dragonregiment ufortøvet at afgaae til Kolding, samt til en Jægerbataillon i Nyborg, Alt uden at oppebie den nye Krigsministers Ordre fra Kjøbenhavn, saa at da disse ankom, var Alt udført hvad der i Øieblikket kunde udføres. Nu kom vi naturligvis i største Bevægelse. Alle samledes paa Raadstuen, Magistraten og nogle Private satte sig i Spidsen, og alle de smaalige Skranker, som ellers her holde Borgere, Honoratiores og Embedsmænd fjernede fra hinanden, faldt øieblikkelig sammen, Bestemmelser om Opraab til Frivillige og Indtegning af Pengebidrag vedtoges øieblikkelig uden Discussion; i mindre end en halv Time vare Bidrag af over 6000 Rbdlr. tegnede. Jeg stod ved Siden af en Embedsmand, der bad Comiteen tegne ham for 500 Rbd. et tordnende Hurra modtog dette Tilbud; og ikke mindre Bifald fik en lille Borgermand, der stod paa Tærne i Trængselen, rakte en Seddel i Veiret og raabte: »Her er en Rixdaler!« Kort, Aanden havde grebet os Alle. Siden den Tid følger det ene Tilbud, den ene Opofrelse, den ene Handling Slag i Slag paa den anden. Fyenboerne have især havt travlt med Troppe-transporten. En Bataillon kom paa een Dag fra Slagelse til Odense, 6 Miil paa Landet, 4 over Vandet; en anden paa 26 Timer fra Nyborg til Kolding (12 Miil) efterat have overnattet i Odense og passeret Lillebelt; den var da i en saadan Tilstand, at den frisk som en Fisk strax kunde afgaae til Haderslev. — Men læs det selv i vore Blade. De overdrive ikke Stemningen; o hvor vilde Tydskerne prale, havde de en saadan reen, hellig og glødende Begeistring at tale om.

Tilgiv, at jeg dennegang ikke skriver om literære Sager. Alt hviler i denne Tid. — — —

Lev vel, kjære Hr. Arkivar! Uagtet De har meget mod det gamle Danmark og foreholder det et langt Register paa dets Synder mod Norge, vil De dog forene Deres Bøn til Forsynet med min, at det vil holde sin Haand over det nye Danmark, der umuligt kan bestaae i Kampen, hvis virkelig Tydsklands 40 Millioner gjøre et Korstog imod det alene. Da maatte vi nøies med at falde med Ære. Men hvo tør i vore Dage sige hvad der er umuligt eller muligt? Lev vel. Deres hengivne

C. Paludan-Müller.

Til Geheimearkivar C. F. Wegener, 30. September 1848.

Ærede Ven!

Deres Brev af 19. d. M. glædede mig meget, men endnu mere Deres Skrift, der godt og kraftigt møder Fjendens Hovedcolonne og driver den tilbage, saavidt det kan skee med Pennen. Ja, de tre Sætninger er det, Danmark skal ramme, hvis det vil faae Bugt med den theoretiske Slesvigholsteinisme; og godt havde det været, om Consistorium havde gjort det for 1½ Aar siden; lad mig takke Dem, at De nu har gjort det, ikke alene fordi det er gjort med Deres vante Grundighed, men just fordi det er Danmarks Historiograf og Archivar, der har gjort det. Argumenterne alene skaffe sig neppe Gehør under Krigens Bulder, men Forfatterens Stilling vil bane Veien for dem og give dem den Vægt, de behøve for at trænge igjennem.

Gid vore Statsmænd og Anførere ville gjøre deres Deel af Sagen ligesaa godt og grundigt; men hvad bliver det dog til med denne oscarske Vaabenstilstand? Agter man virkelig at bedrage os? Det seer næsten saaledes ud; og De skal see, at om vi endelig bruge vor gode Ret imod Oprørerne saa lade de Andre os dog tilsidst i Stikken. Det er næsten mere, end en Mand kan holde ud, at vide os fuldkommen stærke nok til at tugte deres Overmod, saavel som fuldkommen berettigede dertil, og dog at maatte staae med korslagte Arme som stumme Vidner til deres Tyranni imod vore Brødre i Slesvig. Ret længe taaler Folket det heller ikke; og dersom Regeringen troer, at den staaer fast nok til at kunne forlange en blind Underkastelse under Betingelser og Forhold, det ikke kjender, og som man ikke oplyser det om, saa tager den udentvivi Fejl. Maaske er det en Lykke, at Valgkampen fordeler Opmærksomheden noget — —

Til Rigsarkivar Chr. Lange, 9. Oktober 1848.

Deres Brev af 25. September har jeg rigtig modtaget og takker Dem hjerteligt, fordi De endnu har mig i venlig Erindring.

Det er ganske sandt, at denne Sommer ikke har været til at studere i; jeg for min Deel har næsten Intet faaet gjort, saa opfyldt har Sindet været af bekymrede Tanker om Danmarks Nutid og Fremtid. Især var der ikke at tænke paa Studering saa længe Kampen endnu varede og lod os af og til, selv her i Odense, høre den fjerne Kanontorden.

Hvor vigtig er ikke denne Sommer for Norden! Hvor nær ere de tre Folk ikke pludselig rykket hverandre! Svenske have vi længe havt her i Fyen; de kom fortræffeligt ud af det med os. Og hvor vel skulde vi ikke have taget imod Nordmændene, vare de komne. Men lad mig nu oprigtigt sige Dem, at just fordi jeg nu troer paa Muligheden af en virkelig indre Forbindelse imellem Danske og Norske, har jeg nogen Betænkelighed ved at gaae ind paa Deres Forslag om en Congres af skandinaviske Historikere. Forholdet imellem os er endnu ikke saa sikkert, at det jo vilde udsættes for Rystelser under en varm Strid om vor Fæledehistorie; og en saadan kan ikke udeblive. Vi ere paa begge Sider endnu ikke frie for Pirrelighed; Saaret er for nyt, saa at det let kan springe op igjen, tage vi Bindet for tidligt af. Ja kunde Historikerne træde hinanden imøde i en almindelig videnskabelig Samling, saa vilde det gode Forhold i de andre Sectioner virke beroligende eller dog dæmpende paa dem; men en Samling af Historikere alene, er jeg bange for. Hvorledes skulde det f. Ex. undgaaes, at Oldskriftselskabets Mænd kom i heftig Strid med Nordmændene, som reklamere de Trefjerdeparter af det Terrain, de allerede occupere osv. osv. Eller seer jeg Spøgelser ved lys Dag?

Tak for Deres literære Meddelelser. Der er noget Beundringsværdigt i Nordmændenes Stræben. Med Ungdommens Varme og Friskhed gaae de løs paa et bestemt Maal, der drager alle gode Kræfter til sig. Saaledes faaer Begeistringens Hold[n]ing, Arbeidet Eenhed, og den enkelte Arbejder føler sig hævet af den nationale Strømning, der fører ham med sig. Vi Danske have det ikke saa vel. Hver gaaer sin Vei, og den Kamp mod Tyskerne, vi have at føre, er pinlig, fordi den er aldeles frugtesløs; Pennen er vanmægtig ligeoverfor Lidenskaberne. Om vi ogsaa soleklart gjendrevne Kielerne, var slet Intet gjort.

Til Deres store Arbeides heldige Udsigter ønsker jeg Dem oprigtigt til Lykke. Det maa være Dem meget tilfredsstillende at see den norske Nation i Gjærningen vurdere dets nationale Betydning, og Storthinget, der ikke synes at sætte lige Priis paa

enhver aandelig Virksomhed, her at vise sig endog mere liberalt end Comiteen. Deres Liv har altsaa nu en Opgave.

Sender De mig et Exemplar af Deres Undersøgelse om de norske Kongers Tiltrædelsestid, beder jeg det adresseret til min Broder Fr. Paludan-Müller, Kjøbenhavn Overgade neden Vandet 168-169. Der tænker jeg selv at modtage det, da jeg ligger paa Reisen til vor Rigsdag, som Gud i Naade forhindre fra at blive en polsk. Ja, min ærede Ven! ogsaa i denne Henseende er mit Sind fuldt af Bekymringer. Vi have Elementer til indre Splid, hvis ikke alle Partier forfærdes for den Afgrund, de kunne styrte Danmark i; men naar har man seet, at Partikampen kan føres med Maadehold?

Lev vel, kjære Hr. Arkivar! og bevar mig Deres Velvillie.

Høiagtelsesfuldt

Deres

C. Paludan-Müller.

Til Rigsarkivar Chr. Lange, 31. Januar 1855.

Deres Brev af 9. Januar d. A. har baade bedrøvet og glædet mig. Det gjør mig hjertelig ondt, at De har været plaget med Sygdom. Jeg haaber, at De nu er kommen til Kræfter igjen, og at De endnu har en lang Række af Aar til Arbeide for Deres Fædrelands og dermed for hele Nordens Historie. Saa mange der end i disse nordiske Lande give sig af med historiske Studier, er deres Tal kun ringe, der vide hvad Historie er og hvad der virkelig er at gjøre.

Men glædet mig har Deres Brev, fordi De saa alvorligt og med saa megen Deltagelse har gennemgaaet min Grevefeide, og især fordi De har taget fat paa de Partier, jeg altid har været beredt paa vilde finde Modstand blandt Nordmænd. Og da Deres Brev viser mig, om jeg ikke vidste det i forveien, at med Dem kan der nyttigen tales om de ømme Punkter, gaaer jeg gjerne ind i en Discussion, som det skulde være mig saare kjært, om De vilde fortætte videre.

Først dog et Ord om et Par Enkeltheder. — — —

De finder mine Ord svævende og ubestemte om Oldenborgernes Ret til Norges Krone og til at besætte norske Lehn med danske Mænd. Dertil maa jeg svare, at naar jeg anseer Uklarhed for den daværende norske Statsrets Særkjende, kan jeg ikke med Dem gaae ud fra Forudsætningen om en given Ret. De forlanger Beviis af mig for at Danmarks var klarere; havde jeg sagt dette, vilde jeg dog have haft nogen Grund dertil, da den hvad f. Ex. Valgretten angaaer virkelig var det. Men jeg mindes ikke at jeg har

paastaaet det. Hvad Norges Statsret angaaer, ved jeg nok i det Mindste i Hovedsagen hvad man har sagt om den, — om Unionskongernes idelige Forfatningsbrud; jeg kjender ogsaa Deres Unionsafhandling i Norsk Tidsskrift, men jeg har endnu kun seet Fremstillinger af Forfatterens Anskuelse, ikke Beviser. Der foreligger, mener jeg, ikke en eneste klar, umisforstaaelig Statsakt fra Unionstiden, der kan betragtes som en Grundlov for Norge og imod hvis enten Form eller Indhold der ikke lader sig reise de stærkeste Indsigelser. Dernæst maa jeg gjøre det gjældende som Hovedsag at det Faktiske idelig griber ud over Akterne, saa at hvad disse i alt Fald have villet ingensinde er kommet til Gyldighed i Livet, hvilket er en uafviselig Betingelse for at kunne benytte deres Ord som afgjørende for Retsspørgsmaalet. Ikke Loven, men dens Liv i Folket afgjør Retten.

Ja, men det er jo netop Unionskongernes Brøde, at det Faktiske ikke holdt sig indenfor Ordene. Men dertil svares, at hvor Ordet er uklart og ufuldstændigt, bliver det for Magthaverne ligefuldt nødvendigt at svare strax paa alle de Spørgsmaal, Livet har at gjøre, saaledes som Omstændighederne foreligge. Lige saa lidt som andensteds i Verden Loven kan standse Fremkomsten af Nyt, der efterhaanden griber ud over Loven, ligesaa lidt kunde dette være anderledes i Norge. Men Hovedsagen er, at som Norge er kommen ind i Unionen, led det allerede af Tæring, der maatte foranledige Indtrængen af de livskraftige Aristokratier i Danmark eller Sverrig, alt eftersom Norge droges til dette eller hint. Naar i mindre end et Aarhundrede Indvandring og Indgiftning, ikke som i Irland Erobring, bringer alle et Lands skønne Eiendomme i Fremmedes Hænder, da er det ikke disses Brøde; men deres Held, ikke de Indfødtes Feil, men deres Ulykke. Et Folk, der paa denne Maade glider over i Fremmedes Arme, kan ikke ansees forurettet ved at disse benytte Forholdenes Gunst.

Her foreligger da et Naturforhold — altsaa ikke en bevidst Plan. Jeg kan paa ingen Maade indrømme, at Unionskongerne og det danske Rigsraad have i et Aarhundrede efter bevidst Plan arbejdet paa at suge Marv og Blod af Norge for at arve den døde Mand. Hundredeaarige Planer existere ikke. End ikke en enkelt Mand, som Alexander eller Napoleon, har ført sit Liv efter Plan alene; Forholdene have bestemt dets Retning. Det er ikke Manden, der skaber Forholdene, det er Stillingen, der gaaer ind i hans Hoved og atter ud af dette i Form af hans Tanker og Planer. Endnu mindre have Stater, Korporationer, Aristokratier mere end Retninger og Traditioner, fremgaaede af Forholdene. Ikke de meest afgjort erobrende Stater — Dschingiskan og Timur ere En-

keltmænd, — den romerske Republik og England i Indien have med Bevidsthed og planmæssigt gaaet løs paa et foresat Herredømme. Senatet har ikke fra først af drømt om at komme derhen, hvor det kom. Skridt for Skridt, efter hvert Tilfældes Leilighed, som oftest nødigt, ja tvungen af Omstændighederne, især af den nærmeste Fortids Consequentser, er det kommet fra Krig til Krig, fra Erobring til Erobring, indtil det ikke mere kunde undgaae, og da vistnok ogsaa fik en levende Begjærlighed efter, at gribe Alt. Saaledes ogsaa Englænderne; de standsede gjerne, om de kunde, men de kunne ikke.

Der er Intet, Verdenshistorien prædiker høiere, end at om Menneskene ere Herrer over og ansvarlige for deres enkelte Gjerninger, ere de ubevidste Tjenere af Situationer og Forhold, der afpæle dem den Retning, de have at følge.

Men hvad klage I Danske da over Tydskerne i Slesvig! Jo, vor Ret til Klage ligger i vor Kraft til Modstand. Aldrig var det faldet mig ind at dadle Nordmændene, om de, som De vil, havde 1437 kastet Unionen overbord. Men de gjorde det ikke, fordi Norges egne Forhold, ikke Danmarks List og Vold, gjorde det umuligt, — de gjorde det ikke, fordi det norske Folk — (ikke Nordmændene) allerede havde opbrugt det Meste af den Livskraft, der var falden i dets Lod, og som det kun i en lang Slummer kunde faae erstattet igjen. Kjære ubekjendte Ven! — jeg tør kalde os Venner i Kraft af den Interesse, vi have for hinandens Virksomhed — kast ikke Vrag paa Deres Lands Historie i tre Aarhundreder. De vender Dem med Mishag fra Synet af Deres slumrende Fædreland; men dengang var det, at dette samlede ny Nervekraft til at vaagne som Danmarks og Sveriges Ligemand.

Overalt — hvad jeg især savner hos danske og norske Historikere, er det universalhistoriske, frie Blik. De stirre paa Danmark, paa Norge, paa Norden, suge Honning eller Gift af denne ene Blomst. Men see paa Verden, først der faaer man Øiet op for Menneskelivets Vilkaar, først der vindes Ro, og først da kan der blive Tale om en retfærdig Dom over det egne Land. Mine Landsmænd have meest Uret i denne Henseende; Nordmændene have endnu saa meget af deres Eget at drage frem for Dagens Lys, at de fleste og bedste Kræfter naturligen kaste sig over dette. Men derfor bliver det ikke mindre sandt, at naar de ville dømme om det hele Forhold, er det universalhistoriske Standpunkt det eneste berettigede. — Og hvorfor overhovedet dømme og polemisere? hvorfor ikke erkjende og fremstille? Jeg haaber De vil indrømme, at det i Grevens Feide som i ældre Arbejder er dette Standpunkt, jeg i al Skrøbelighed har stræbt at holde mig paa. Har jeg des-

uagtet taget Parti, da er det i alt Fald for Kraft og Forstand, ikke for Dansk og Norsk, eller imod noget af dem. — —

De vil, haaber jeg, ikke misforstaae mig i den Grad, at jeg skulde ville forsvare Alt hvad der fra dansk Side er syndet imod Norge eller betragte dettes Klager som ubeføiede, — og heller ikke, at jeg skulde indbilde mig at have udtømmende besvaret det reiste Spørgsmaal paa denne Lap Papir. Jeg har kun i Almindelighed henstillet min Grundanskuelse af Forholdet for om muligt at give Dem Anledning til at gaae videre ind i Discussionen.

Med oprigtig Hengivenhed

Deres

C. Paludan-Müller.

Til C. F. Allen, 3. December 1867.

Ærede Hr. Professor!

— — Hvad selve Blodbadet angaaer, da har De (III 313) fremstillet Christian II som den, der er kommen til Stokholm med Blodbadet besluttet. I sig selv er det dog — det være sagt uden Fortrydelse — kun den ærede Forfatters egen Opfattelse af Situationen i Forbindelse med Kongens Character, der her gives som en Beretning om hvad der foregik i Kongens Hoved og Hjerte. Men mig synes, at her skeer Christian Uret; thi han fremtræder som et Uhyre, hvis Lige maa søges paa de mørkeste Blade af den romerske Keiserhistorie. Grusomheden selv bliver endda ikke det Værste; langt værre er den Troløshed, hvormed gjentagne Løfter brydes; og den virkelig infernalske Falskhed oprører al menneskelig Følelse. Har han med fast Beslutning om, at det skulde skee, som skete den 8. November, vedtaget alle Overenskomster, givet alle Løfter, modtaget de forud bestemte Offeres ivrige og nyttige Tjenester; har han lokket dem i Afgrunden med bevidst falske Løfter, da er Tigerens Navn for godt til ham. Og det siges jo udtrykkelig S. 315 at Planen var længe betænkt og overveiet, og at den modnedes i selve Festdagene under hyppige Samtaler med G. T., Jon Eriksen, Didr. Slaghek og maa-skee Flere. Dette, at den modnedes, kan kun betyde, at Udførelsens Enkeltheder overveiedes og vedtoges. Udaaden selv stod fast i Kongens onde Sind.

Men ved en Sag af saa stor Betydning bør man ikke eftergive det Mindste af Fordringen om tilstrækkelig Beviisførelse. Og da spørges først: hvoraf vides det, at Udaaden var betænkt længe forud? — hvoraf vides det, at den ikke er besluttet lige i det sidste Øieblik? Skinnet er Kongen imod; men det har ogsaa længe været Carl IX imod, medens det dog nu er almindelig indrømmet, at

Samtykket til Bartholomæusnatten ikke er ham fravristet før Løverdag Aften den 23. August. Jeg kan ikke finde et eneste Tegn til en saadan Beslutning af Kongen ældre end Onsdag Eftermiddag den 7. November. Jeg vover endog den Paastand, at Gustav Trolles Klage ikke peger hen til Blodbadet, men til den ham og Stiftet unegtelig skyldige Erstatning. Hverken Olaus Petri eller Jör. Tureson m. Fl. — og disse to blive dog nok, Alt ret beseet, de eneste paalidelige Kilder paa dette Punkt — ved af, at han beskyldte sine Fjender for Kjætteri eller at han krævede Kjætterstraf over dem. Kjætternavnet kommer først frem i den Beretning, Kongen bag efter lader sig give. (Hvitf. 149). Thi at dette Aktstykke er lavet bagefter, og at det ikke giver en sandfærdig Fremstilling af det, der passerede den 7.-8. Nvbr., det sees tydeligt af dets Afvigelser fra de to nævnte paalidelige Beretninger. Efter disse var det ikke M. Jon Eriksen, men Gustav Trolle selv, der fremtraadte for Kongen med sin Klage paa Salen om Onsdagen; han talte ikke om Kjætttere og Kjætteri; han talte, fremlagde intet Skriftligt, undtagen i alt Fald en Liste over dem, han klagede over. Det var dernæst ikke Mester Jon, men Biskop Jens Andersen, der førte Ordet til de forsamlede Geistlige næste Dag. I Virkeligheden lader Aktstykket hos Hvitfeld sig ikke forene med de to andre Beretninger: det, eller de, gaaer udenom Sandheden. Spørgsmaalet maa altsaa blive: hvilken af Parterne skal jeg troe? Og da maa man erklære sig for de to svenske Beretninger, fordi Kongen havde altfor stor Interesse i at lade sig give en tildannet og farvet Fremstilling, i hvilken det Passerede fik saa lovmæssig en Form som nogenlunde muligt, og hvor de Sagkyndiges, de Geistliges Kjætterraab stilledes i Forgrunden, til at man skulde kunne ansee denne Fremstilling for ligesaa paalidelig som de Andres; især da Kongens er den ældste, medens ingen anden forelaa, og da han ikke behøvede at frygte Modsigelse fra nogen af Deltagerne. Derimod havde Jörg. Tureson og Olaus Petri ingen Grund til at skaane Gustav Trolle eller til at fremstille hans Klage som mildere end den virkelig var. Og de skreve uden at vide — kan man vel antage — at der andensteds eksisterede en Fremstilling som Kongens.

Dersom man altsaa bør følge de To, har Gustav Trolle ikke forlangt Straf over Kjætttere, men Erstatning for sin Skade, aldeles i Overensstemmelse med Pavens Commissorium og formodentlig med Ordlyden i Commissariernes Bandsbrev. — Kongens Svar til Erkebiskoppen, saaledes som Jörg. Tureson beretter det, viser jo ogsaa, at han ikke i det Øieblik har taget Sagen som criminel, men som et Erstatningskrav.

Men da skeete Vendingen ved det ulyksalige Aktstykke af 23. November 1517. Ogsaa dette, at Fru Christine kommer frem med Brevet, viser at hun ikke har forstaaet G. Tr.'s Klage som Mere end et Erstatningskrav; thi havde hun hørt, at der krævedes Straf over Kjættene, maatte hendes Tankegang ved Aktstykkets Fremlæggelse have været denne: skal Steen Sture gjælde for en Kjætter, saa skulle de Andre ogsaa, — lad dem saa Alle følge ham i Graven! Men en saadan Ondskab er der slet ingen Grund til at skylde hende for. Derimod var det meget naturligt, at naar hun forudsaae Beslag paa hendes og hendes Børns Gods, hun da søgte at frelse det Meste muligt ved at fordele Erstatningen paa alle Deltagerne. Det kunde hun som Moder ansee sig forpligtet til. —

Dette Brev stillede nu uventet og pludseligt hele Sagen i et ganske nyt Lys, — uventet og pludseligt siger jeg, fordi der intet Spor findes af, at Nogen af de den 7.-8. November Virksomme har kjendt Brevet, før det fremkom, og Ingen kunde vente, at det vilde komme frem paa Stedet. Chr. Gyldenstjerne har sikkert overrasket dem, der kjendte Brevet, ligesaa meget som dem, der ikke vidste at det existerede. Kongen navnlig maatte det overraske; derfor var det vel han forlod Salen: han maatte prøve Aktstykket nærmere. Og nu — først nu faaer hans onde Dæmon i Didrik Slagheks Skikkelse Magt over ham; saa forekommer det i det mindste mig. Der foreligger Intet om, at Andre end denne Niding har været paa Raad med om Aftenen og Natten mellem 7.-8. Nvbr. Jeg veed ikke, med hvad Ret Gustav Trolle og Jon Eriksen stilles sammen med ham. Jeg har ikke fundet det i nogen Kilde. Hvad der er passeret i Kongens Raad om Aftenen eller Natten, — hvem der har været tilstede derved, veed Ingen. — Men tør man gjætte, og dertil er man henviist, saa taler hele Stillingen og alle Biomstændigheder ved hvad derefter skeete snarest for, at den Tankegang, Didrik Slaghek har gjort gjældende, har været omtrent denne: Nu foreligger her et Kjættereri; thi Kirkens Eenhed er efter Kirkeloven et Stykke af den christne Tro, og denne Eenhed er brudt ved at de Skyldige have sammensvoret sig forud mod Pavens mulige Band, overhovedet imod alle mulige kirkelige Følger. Rettergang er her uforuden, crimen er manifestum, da vi have Brev og Segl og de Skyldiges Vedkjendelse. De ere altsaa ipso jure Kjættene. Dømte og notoriske Kjættene overgiver Kirken til den verdslige Magts Straf; ergo — Men har han talt saaledes, har han efter Udfaldet at dømme fortiet, at Kirkeloven ikke afskærer Kjætteren Bod og Absolution, og at det kun er hæreticus relapsus, der ubetinget

overgives den verdslige Magt, og at her ikke kunde være Tale om Tilbagefald. Han maa endvidere have fortiet, at efter Kirkens Lov maatte de skyldige Gejstlige først degraderes inden de overgives den verdslige Arm. Havde han sagt dette, maatte det være kommet til en eller anden Forhandling, hvorved de ulykkelige Biskopper havde faaet Leilighed til at forlange Absolution, medens det var aabenbart, at netop Didrik Slaghek har gjort Alt for at hindre en Forhandling. Nu kan det være, at de mørke Tanker have faaet Overmagt hos Kongen, og at hans frembrydende Lidenskab har gjort ham til et villieløst Redskab i Fristerens Haand. Han kunde ikke kjende den kanoniske Ret saa nøie, at han strax skulde kunne see hvad Raadgiveren fortaug. Men Et stod ham for Hovedet: er det ogsaa virkelig Kjætteri? thi er det saa, da kan dette Paaskud bruges: en Kjætter skal jo døe. Herom vil jeg have Vished. Med denne sidste Tvivl har D. Slh. ikke selv alene kunnet faae Bugt. De Geistliges Erklæring maatte indhentes. Den maatte saa Jens Andersen skaffe næste Formiddag; og den kunde ikke vel lyde anderledes end: Ja, Kjætteri! Men disse Mænd kjendte Kirkens Lov for godt til at de kunde troe, dermed at have fældet de Arresteredes Dødsdom: en haard Pligt og Bod fik de jo at finde sig i, inden de fik Afløsning. Jens Andersens Ord for at berolige dem ved Budskabet om at de Ulykkelige førtes til Døden, ere derfor ikke et bundløst Hykleri; men han saa lidt som de Andre kunde troe, at Kongen vilde gaae saa vidt, eller at han vilde benytte en simpel Erklæring, uden Lov og Rettergang og Dom, til at træde netop den Lov under Fødder, der nu skulde bruges som Paaskud.

At Kongen har vaklet lige til det Sidste, maa man slutte af Didrik Slagheks urolige og utroelige Hastværk. Han staaer selv Skildvagt og viser de Geistlige tilbage fra Kongens Dør: han vidste altfor vel, at fik de Kongen i Tale, faldt hans hele falske Deduction som et Korthuus. Og dernæst den Iil, hvormed han paadrivder Executionen, da han først har faaet Samtykket. De siger (S. 325): »Didrik Slaghek havde om Aftenen været hos Profossen, den tyske Officeer Jørgen Homuth, og medens de tømte nogle Glas sammen meldt ham det Hverv, der forestod næste Dag«. Men Kilden, den eneste, siger dog virkelig ikke dette, selv om man troer at kunne urgere et enkelt mindre klart Ord i et Aktstykke, der er saa utilfredsstillende udgivet: »in drinkender wyse« mener jeg ikke betyder, at de drak sammen, men at Profossen fandt D. Sl. allerede drukken — troeligt nok, han kunde vel behøve en Hjertestyrkning til den Gjerning. At det var om Aftenen forud siges ikke, og dette er dog et Hovedpunkt

af allerstørste Betydning; thi stod det fast, saa var det vist, enten at Kongen allerede havde fattet sin Beslutning 12 à 18 Timer før Blodbadet, — og hvorfor opsættes saa Executionen til Eftermiddag den 8.? — eller at Didr. Slh. har vovet det utrolige: paa egen Haand at forberede Alt til det Resultat, han først skulde see at bringe Kongen til. Men som sagt, det staaer der ikke. Og det modsiges af Sætningernes Stilling i den lybske Sendemands Beretning; thi det som — »mynes Beholdens« — Biskoppen af Skara sagde til Profossen, sættes saaledes i Forbindelse med det, Didrik S. lige foran siger denne, at man naturligt opfatter det som sagt paa samme Sted. Dette giver ogsaa en meget rimelig Situation: Profossen holder Vagt paa Slottet over de Arresterede; Didr. Slagh. kommer ud fra Kongen, tager Profossen til en Side, siger ham i Øret: Du skal hugge Hovedet af dem Alle uden at tilstede dem Skriftemaal («szunder bychtent»); Biskoppen seer dem tale hemmeligt sammen; han bliver urolig, spørger efter Didr. Sl.'s Bortgang Profossen: Hvad Nyt? osv. — Dette »uden Skriftemaal« har De ikke medtaget i Deres Text; men det er dog af største Vigtighed, da det viser Nidingens Hastværk. Han har regnet saaledes: den 8. November har vi fra Kl. 1 kun 2 à 3 Timer Dag her i Stokholm; faar de Lov at skrifte, kan hver ikke expederes paa mindre end 10 Minutter, altsaa i det Høieste en 18 à 20 Stykker; Resten maa opsættes til imorgen. Men hvor skal man kunne holde Alle fra Kongen i den Tid? og kommer blot en eneste forstandig Mand til ham f. Ex. min gode Ven Jens Andersen, saa er jeg fortabt og de Øvrige frelste. Nei Alle maae døe endnu idag, der maa ingen Omvendelse eller Betænkning være mulig for Kongen.

At det er gaaet saaledes til finder jeg bestyrket ved to Ting. Det er almindelig erkjendt, at Mordforsøget paa Admiralen den 22. August indeholder et stærkt Indicium for, at det almindelige Blodbad den 24. August 1572 endnu om Fredagen ikke kan have været fast bestemt, fordi det enkelte Mord maatte opskræmme Huguenotterne og advare dem om, at Damoklessværdet hang dem over Hovedet. — Hvorfor viser Kongen de svenske Herrer det vrede Ansigt Søndag den 4. November, da han ved Kroningen negter at give Nogen af dem Ridderslaget? derved røbede han jo sin Uvillie, medens Forudsætningen er en Falskhed uden Lige, som kun var mulig ved en ligesaa enestaende Selvbeherskelse. Og hvortil Alt dette om Sverrigs Forvandling til et Arverige, hvts Kongen virkelig var kommen til Stokholm bestemt paa at slaee Hovedet af dem Alle? Han maatte jo efter Forudsætningen have karesseret dem, snakket dem efter Munden, lokket og kjælet for dem.

Dernæst er der i Didriks Henrettelse det, der taler for min Opfattelse. At han føres til Galgen er Tyvsstraf; han maa ikke have kunnet klare sine Regnskaber. Men hvorfor brændes han? Baalet var efter Middelalderens Tanker Falsknerens Løn, saavel Kjætterens, der forfalsker Troen, som Falskmøntnerens, der forvansker Guldet. Den falske Oluf brændes. Men Didr. Slaghek maatte staae for Kongen som en Falskner, saasnart Christian — i Nederlandene eller af den pavelige Nuntius — bliver overtydet om, at Didr. Slh. har fralistet ham Blodbadet ved vrang Underviisning om Kirkeloven, — ved at fortie, hvad der netop vilde have forhindret Blodbadet. Jeg seer ikke rettere, end at hans Straf var vel fortjent, naar man overhovedet gaaer ind paa, at et Menneske tør brændes levende. Der er dog en af Kong Christians blodige Gjerninger, jeg kan bifalde.

Endnu dette: der foreligger ikke en eneste Ordre af Kongen selv.

Hvad jeg her har sagt om Retsforholdet mener jeg at kunne bevise af den kanoniske Lovbog.

Jeg disculperer ikke Kongen. Han var intet Barn. Han maa bære sit Ansvar selv. Jeg tvivler ikke paa, at mange skumle Tanker ere gaaede gennem hans Hoved ogsaa før den 7., før den 4. November. Men fra Tanken til den overlagte Beslutning er et stort Spring. Og det trøster mig paa Menneskehedens Vegne, at jeg ikke nødes til at ansee slige Ugjerninger i Christenheden for Mere end Øieblikkets Delirium, eller til at maatte regne en dansk Konge for et sandt Afskum af Falskhed. —

Om De vil finde ovenstaaende Bemærkninger grundede, maa jeg henstille. Med Deres overlegne Kundskab er det muligt, at De kan paavise Mangler og Svagheder i mine Forudsætninger. Men et Brev tilsteder ikke vel den strenge Bevisførelse uden at overskride alle rimelige Grændser.

Et frygter jeg imidlertid for, saa paradox det lyder: at Deres Følelse vil frastødes ved denne Løsning af Gaaden. Deres hele Værk viser Christian den Anden som en stor, en mægtig Personlighed, sine Gjerningers selvstændige Gjører, de ondes som de godes. Skulde en saadan Mand være ført i Afgrunden af en Didrik Slaghek?

Men, kjære Hr. Professor! var Christian den Anden virkelig en selvstændig Mand? Jeg kan ikke tænke mig at et saa lidenskabeligt Menneske kan være selvstændigt; han maatte jo hyde listige Favoriter altfor mange svage Øieblikke, til at hans Villie altid kan have været hans egen. Og naar man seer den Vaklen og Raadvildhed, den svage Modløshed hos Christian ved Katastrofen i Danmark, saaledes som De selv har skildret den med

Mesterens Pen, saa bliver der neppe andet Valg end enten at tvivle paa hans overlegne Charakteer — at tvivle om han var stort Mere end en i Medgang overmodig Mand, eller med Hvittfeld at sige, at hans Conscientz jagede ham. Dog, jeg behøver ikke engang at lægge hans Afhængighed af slette Raadgivere i en svag Charakteer; Hovedets Svaghed gjør ligesaa vel afhængig som Villiens. Christian var ganske vist ikke klog Politiker. Har han havt en uafhængig Villie, saa har han ikke havt en uafhængig Dom. Hans Adfærd er saadan, at man med Forundring spørger, hvorledes han kunde troe at komme til Maalet paa denne Maade. Han lægger sig næsten forsættelig ud med den hele Verden, med alle Magter i og udenfor Danmark paa engang. De yttre etsteds Tvivl om, at det virkelig har været il principe, han gav Poul Eliesen at oversætte; det kunde der være god Grund til ogsaa derfor, at Kongen har næsten i alle sine Gjæringer faktisk traadt Machiavells Klogskab under Fødder, — i alt Fald med Undtagelse af det 18. Kapitel om hvorledes Fyrsten bør holde Ord, i hvilken Sag han ikke behøvede Machiavels Veiledning; men jeg troer at kunne paatage mig at bevise, at han har handlet lige imod Florentinerens Forskrifter, — ingensinde mere end i Sverrig 1520, hvor hans Adfærd virkelig er uforstaaelig, hans politiske Feilgreb colossale. Kan denne Mand virkelig have været et overlegent Hoved? Ikke bestrider jeg, at han havde Forstand nok til at opfatte nogle af Tidens Fordringer, Hjerte for Menigmand til at ville gennemføre dem, men vel at han besad den sande Statsmands Indsigt og Selvbeherskelse. Den Indsigt, han besad, fordunkledes kun altfor ofte af hans Lidenskab. Hvorledes kunde han ogsaa ellers være bleven saa afhængig af Sigbrit, — denne lave Kvinde, paa hvis Magt alle de andre slette Personers Indflydelse og Stilling hvilede. Den Trolddom, hvormed hun bandt ham, har ikke været nogen anden, end det skarpe og snue Hovedes Overlegenhed over det svagere. Thi at Initiativet oftest har været hendes, ikke Kongens, synes virkelig Alt at vise, — blandt Andet ogsaa de karakteristiske Træk i Lovene.

Deres Christian den Anden har fristet mig stærkt til at anmelde den, som jeg anmeldte Kong Hans; og jeg kunde i visse Henseender gjøre det med samme hjertelige Anerkjendelse af Værkets fortrinlige Egenskaber. Her er samme omfattende Lærdom, samme strenge Kritik i at opspore de første Kilder, samme lyse Disposition og ædle historiske Stil, — i flere Partier overgaer Forfatteren endog sig selv, saasom i Skildringen af Bryllupshøitidelighederne i Bryssel eller Krigstoget i Sverrig 1520. Men jeg finder ogsaa nu klart fremtrædende den høie Vurdering af Christian den Anden, der allerede mærkedes i Værkets første Deel.

Denne Forkjærlighed er det mig umuligt at sympathisere med, saa meget jeg ogsaa misbilliger mange Danskes aabenbare Uretfærdighed og de Svenskes ikke mindre aabenbare Eensidighed. Jeg kunde efter min Natur ikke andet end ved Siden af oprigtig Anerkjendelse af Værkets Fortrin opponere imod flere Partier og navnlig imod Vurderingen af Hovedpersonen, som dog til syvende og sidst giver Skildring[en] det bestemte Præg. — Men det være langt fra mig at lægge Hindringer iveien for et saadant Værk eller inddrage Forfatteren i et Tid og Kraft spildende Forsvar, da jeg tværtimod af Hjertet ønsker ham Helbred, Midler, Frihed for alle hæmmende Baand til at fuldføre det. Lad da hellere den anmelde Christian den Andens Historie, der kan gaae ind paa Forfatterens Opfattelse af Hovedfiguren med større Uforbeholdenhed end jeg formaaer det. Det vilde desuden smerte mig, om jeg i mine Landsmænds Øine kom til at staae som den, der af Modsigelseslyst eller Dadlesyge, — maaske endog af Misundelse, rev ned paa et Værk, jeg ikke kunde udføre, og som de med Føie ansee for en Prydelse for vor, for Nordens Literatur.

Med Høiagtelse og Hengivenhed Deres C. Paludan-Müller.

Til Dr. phil. Kr. Erslev, i December 1880.

Høistærede kjære Hr. Doktor!

Tak for Deres venlige Brev af 15. d. M. Da De forleden Aften meddelte mig Deres Beslutning om at indtræde i Geheimearkivet overraskede den mig, saa at jeg kom til at tale, hvor jeg burde have indskrænket mig til at høre, eller dog til at tale noget stærkere end jeg vilde og burde. Har dette saaret Dem, beder jeg Dem om Tilgivelse. De kan ikke være i Tvivl om, at det ikke har været af Mangel enten paa Deltagelse for Deres Fremtidsvel, eller paa Interesse for historisk Videnskab.

At De har gjort hvad Deres Situation kræver, har Deres Brev overtydet mig om. Gid det da maa blive til Held og Tilfredsstillelse for Dem. Vi Tilskuere opgive dog ingenlunde Haabet om, at vort stakkels Fædreland i Dem ogsaa fremdeles vil have en Støtte for dets videnskabelige Historie; og hvad mig angaaer er det mit oprigtige Ønske, at de Farer, der true at kvæle sand Videnskabelighed under Arkivets overvældende Detailmasse ikke maa faa Magt over Dem. Danmark har mere at kræve af Dem, end at puste Støvet af de gamle Pergamenter, hvor værdifulde og uundværlige disse end ere for Videnskaben.

Med Ønsket om alt Godt

Deres C. Paludan-Müller.

Om Orla Lehmanns Del i Udkastet til Junigrundloven.

AF

JENS MØLLER.

» **H**vis Junigrundloven faldt ind under Litteraturen, saa vilde dens Materialer være blevet vendt og ransaget, og vi vilde have faaet alle Kladderne og Forarbejderne kritisk undersøgte. Nu er det bare en Forfatning, og derfor skjuler Sporene af de enkelte Hænder sig i Mørket.« Det er Erik Henrichsen, der i »Mændene fra 48« gør denne lidt bitre Bemærkning paa Grundlovsfædrenes Vegne, og han fortsætter: »Hvor tillokkende vilde det saaledes ikke være at vide, hvem der er Mester for det kærnefulde, fyn-dige, klangfulde, næsten ordsprogsformede Sprog, hvori Junigrundloven er skrevet. Korte Hovedsætninger, klingende som Løsener, sammentrængte som Befalinger, der vækker Disciplin!« Naar man tænker paa, hvilken Glans der har ligget over Junigrundloven, selv om den ikke, som 17. Maj-Grundloven i Norge, blev Folkets »Øjesten« og fik »Rang næst efter Bibelen«¹, maa det ogsaa forekomme mærkeligt, at det forberedende Arbejde før Udkastets Fremsættelse for Rigsforsamlingen aldrig har fristet til en samlet Under-søgelse — for deri havde Erik Henrichsen ikke Ret, at Sporene af de enkelte Hænder skjuler sig i Mørket. Mon-rads »Materiale til en Forfatning« findes i Rigsarkivet, og Lehmanns Udkast og Noter har i et halvhundrede Aar ligget i Det kongelige Bibliotek; og selv om man ikke altid med Sikkerhed kan udpege Ophavsmanden til et Forslag eller en Rettelse, vil en Sammenligning af de forskellige Udkast ikke

¹ J. E. Sars i Norges Historie VI 1. 44.

blot give god Besked om, hvorledes de enkelte Bestemmelser er omdannet og har faaet deres endelige Form, men ogsaa kunne lede paa Sporet af den, hvis Tanke ved Forslag og Ændringsforslag er ført i Pennen.

Monrad og Lehmann — det er, som N. Neergaard lejlighedsvis har sagt¹, Grundlovsudkastets Hovedforfattere². Naar A. D. Jørgensen nævner Monrad som den, der »skulde drage de første og afgørende Linier«, og hvis »Tanker blev de afgørende ved det hele Lovgivningsværk«³, stemmer dette vel godt med, at Lehmann selv kalder Monrad »Grundlovens væsentligste Forfatter«⁴ og i et Brev til Tscherning siger, at »det fremfor noget Menneske — ogsaa fremfor Dem — er Monrad, hvem den ægte demokratiske Surdejg i vor Forfatning skyldes«⁵. Men i A. D. Jørgensens Fremstilling af Grundlovsudkastets Tilblivelseshistorie bliver Lehmann helt borte, skønt det »efter Ytringer, som Lehmann selv har brugt, er . . . afgjort, at han har udøvet en meget gennemgaaende Kritik med Hensyn til hint første Udkast, ligesom han har haft en betydelig Indflydelse paa dets [∴ Grundlovsudkastets] endelige Affattelse«⁶. Dr. P. Munch har i sin Redegørelse for Monrads Grundlovsudkast⁷ givet

¹ Under Junigrundloven I 406.

² Et lignende Udtryk bruger C. G. Holck: Den danske Statsforfatningsret 24 n. »Dette Udkast, der i det Væsentlige var forfattet af Monrad og Lehmann«.

³ Danmarks Riges Historie VI 426.

⁴ Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer 180—81.

⁵ Ibid. 149.

⁶ C. E. Reinhardt: Orla Lehmann og hans Samtid 173; jfr. flgd. Udtalelse af Lehmann i Brev til Tscherning af ²⁵/₅ 1849: »Men hvad gør man i København. Er man saa grænseløs utaknemmelig rent at have glemt min Tilværelse, og det i det Øjeblik, da baade den Grundlov og den Politik, hvori jeg har ikke ringe Del, er befundne den rette.« (Jul. Clausen: Anf. V. 131). — Overensstemmende hermed udtaler Bille i sin Lehmann-Biografi i Biogr. Lex. X 177: »Paa den endelige Skikkelse, hvori Grundlovsudkastet fremtraadte, havde han væsentlig Indflydelse, og man gjenkjender ham i dets klare, smukke Sprog.«

⁷ Historisk Tidsskrift 8. R. IV Tillægshæfte.

Lehmann nogen Oprensning; han nævner forskellige Tilføjelser, som »der er Grund til at tro . . . væsentlig skyldes O. Lehmann, der næst Monrad var Initiativets og Ideernes Mand under Martsministeriets Forhandlinger om den nye Tids Lovgivning«. Paa den anden Side er her jo kun udtalt en Formodning, og denne har i hvert Fald ikke kunnet hindre, at Lehmann i den nye Fremstilling af Det danske Folks Historie er unævnt i Afsnittet om Grundloven. Et Forsøg paa ved Hjælp af de opbevarede Udkast at vise, hvori Lehmanns fremragende Betydning ved Grundlovsudkastets Udarbejdelse egentlig ligger, turde da maaske nu være paa sin Plads, saa meget mere som der i populærvidenskabelige Skrifter kan spores en Tilbøjelighed til simpelthen at gøre Monrad til: Grundlovsudkastets Forfatter¹.

Blandt Orla Lehmanns Grundlovs-Papirer i Det kongelige Bibliotek findes for det første et Dokument med Overskriften »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enig med Hensyn til en Forfatningslov« (i det følgende betegnet: St.-U.). Dette er i det væsentlige en Afskrift af Monrads Udkast med de deri foretagne Rettelser; enkelte Steder, hvor en Rettelse blot har været antydet, er den udført i Afskriften, og hist og her er der foretaget redaktionelle Smaaforandringer². Det halve af hver

¹ Se saaledes Erik Henrichsen »Mændene fra 48« S. 30 og S. 80 og navnlig samme Forfatters Artikel »5. Juni-Grundloven og dens Forfatter« i »Gennem Femten Hundrede Aar«, Kbh. 1912, S. 123 og S. 125—26.

² Blandt de Bestemmelser i Monrads Udkast, som han ved Overstregning eller paa anden Maade har vist skulde udelades, og som ikke genfindes i St.-U., er følgende: § 15 a, hvorefter Kongen ikke kan give foreløbige Love, § 15 b om, at Loves autentiske Fortolkning sker ved Lov, og 16 a, 1ste Stk., om, at Kongen ikke kan suspendere nogen Lov. Endvidere Tilføjelsen i § 39 »Det første Kammer kan kun forkaste eller antage Budgettet (?)«, § 48, der paabyder særskilt Afstemning over hver Artikel i et Lovforslag, § 54 b om, at enhver Dom og Kendelse, der ikke afsiges af edsvorne, skal være ledsaget af de Grunde, hvorpaa den støtter sig, § 57 om Valg af Rigsretten i hvert foreliggende Tilfælde, § 59 b om Ret til uden foregaaende Tilladelse at sagsøge Embedsmænd for deres Embedshandlinger (herom nærmere ndfr.), § 60, hvorefter »Ingen kan

Side danner en Margin, hvor Lehmann har gjort mange Notater om Tilføjelser, Udeladelser og Ændringer. Tilsvarende Bemærkninger — dels i samme Form, dels mere skizzemæssige, til Dels noget afvigende i Indholdet — findes for de første Afsnits Vedkommende paa et løst Blad, hvor ogsaa Paragraffølgen er forandret; paa et andet løst Blad er de »almindelige Bestemmelser« grupperet, og her er desuden Forslag til nye eller ændrede Bestemmelser om Trykkefrihed, Adel, Titel og Rang, offentlig Retspleje, motiverede Retskendelser, Øvrighedsbefalingers Gyldighed m. m. Men dette er kun Begyndelsen. Samlingen indeholder tillige et første udarbejdet Udkast med »Almindelige Bestemmelser« og tre fuldstændige Grundlovsudkast, alle skrevne og rettede med Lehmanns Haand (i det følgende efter den sandsynlige Tidsfølge betegnede som: L I, L II og L III); fremdeles en Liste, der øjensynlig viser, hvilke Spørgsmaal der har været drøftet i det sidste Statsraadmøde¹, før Udkastet gik i Trykken, og endelig det trykte Udkast¹, gennemtrukket med

dømmes uden efter Lov eller straffes uden efter Dom«, og en Tilføjelse til § 61 om det Ansvar, Arrestforvarere paadrager sig ved at lade »nogen hensidde i Arresten længere end 24 Timer uden at faae nogen Fængslings-Kjendelse«. § 78 om Adel, Rang og Ordener er stærkt beskaaret. Endelig er overstreget to Tilføjelser under Udkastet, hvoraf den ene gaar ud paa, at ingen paa Grund af Stand, Arveret eller Ejendom kan deltage i den udøvende Myndighed, den anden udtaler, at »De til Kirke og Undervisningsvæsenet henlagte Indtægter kunne kun anvendes til Kirke eller Undervisningsvæsen«, og at offentlige Stiftelsers Indtægter skal anvendes efter de for hver Stiftelse gældende Bestemmelser.

¹ De Tilføjelser, som denne Drøftelse har givet Anledning til, er indføjet i L III, saaledes Tilføjelsen i § 9 om, at der skal kvalificeret Flertal til at fastslaa Nødvendigheden af Udnævnelse af en Regent, i § 12, hvor der er taget Hensyn til Thronfølgerens Fraværelse ved Kongens Død, i § 15 om Civillisten for Frederik den Syvende og i § 16 om Ret til ifølge bestaaende Kontrakt at nyde Apanager udenfor Landet. Ogsaa sidste Punktum i § 23, hvorved der skabes Mulighed for kun at holde Rigsdagssamling hvert andet Aar, er kommet ind ved denne Lejlighed; ligeledes Ordene »uden Thingets Samtykke« i § 38, 2det Stk., hvorved der gives Adgang til, naar Tinget samtykker deri, at drage et

hvide Blade (Tr. U.), hvor Lehmann har nedskrevet en Række Forslag, som han vel har ment man kunde komme tilbage til under Sagens Gang gennem Rigsforsamlingen. Hertil kommer saa 3 Forslag til Lov om Indfødsretten, 2 Udkast til Valgloven og en »Foreløbig Lov om Rigsretten« — alle tre Love nævnt i en Fortegnelse over »Organiske Love¹, som tilligemed Grundloven udgjøre Danmarks offentlige Ret«, og blandt de 4 af disse, der bør forelægges »strax med Forfatningen«. — Linien gennem de tre fuldstændige Grundlovsudkast er i det hele lige og let at følge; gennem Størstedelen af Bestemmelserne i de to sidste Afsnit snor den sig dog noget buget frem: fra L II tilbage til L I og derfra til L III.

Udgangspunktet for Lehmanns Deltagelse i Grundlovsarbejdet er altsaa Oversigten over de Hovedpunkter, man er blevet enig om i Statsraadet ved Drøftelsen af Monrads Udkast; det er den Baggrund, mod hvilken Lehmanns Arbejde maa ses og bedømmes. Vi maa da først dvæle lidt ved denne Baggrund.

I en Meddelelse i Videnskabernes Selskab 5. April 1895²

Medlem til Ansvar for Ytringer paa Rigsdagen. Derimod er de vigtigste af de vedtagne Udeladelser (§ 62 om Domstolenes Indretning, Indførelse af Edsvorneretter og Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen og § 79, sidste Pkt., »Titler kunne for Fremtiden ei gives«) ikke angivet i L III. Heri ligger den væsentligste Forskel mellem dette Udkast og det trykte; i øvrigt afviger de kun fra hinanden ved, at et enkelt Ord hist og her er forandret af redaktionelle Hensyn, og at Tr. U. indfører Begrebet »uberyttet« i §§ 31 og 32 i Stedet for L III's: ikke »dømt for nogen i den offentlige Mening vanærende Handling«.

¹ De øvrige angaar: Landets Territorial-Inddeling m. H. t. Forvaltning, Retspleje, Kirke, Væbningsvæsen, den kommunale Repræsentation og Rigsdagsvalgene — Statsraadet og Ministeriernes Indretning — Ministeransvarligheden — Forvaltningens Indretning — Pensionsvæsenet — Domstolenes Indretning — Kommunalvæsenet — Væbningsvæsenet — Landbolovene — Kirkeforfatningen — Trykkefriheden, Forenings- og Forsamlingsfriheden.

² Forhandlingerne om Forfatningsspørgsmaalet i det danske Monarkis Lande 1814 til 1848.

har A. D. Jørgensen oplyst, at Valgloven til den grundlovgivende Rigsforsamling i Princippet blev vedtaget i to Statsraadmøder 3. og 5. April 1848, og at det blev overdraget Bardenfleth, Hvidt og Monrad i det enkelte at udarbejde den Valglov, som skulde forelægges Stænderne¹. Denne Viden har A. D. Jørgensen fra Kriegers Dagbøger². Han tilføjer, maaske ogsaa med Krieger som Kilde: »Senere overdroges det ligeledes til dem at skrive et Grundlovsudkast«³. Samme Oplysning har Reinhardt⁴. Men begge udtaler ogsaa den Opfattelse, at Monrad maa betragtes som den egentlige Forfatter af det første Udkast, og en Under søgelse af Manuskriptet peger i samme Retning: Monrad har sat Paragrafferne op, de fleste af dem er enten slet ikke eller dog kun lidet ændrede, og af de Rettelser, der er foretaget, skyldes nogle ham selv, medens andre sikkert først er kommet til, efter at Forhandlingen i Statsraadet var begyndt, og i hvert Fald for en Del tyder paa Lehmanns

¹ Lehmann deltog ikke i de nævnte Statsraadmøder; han var allerede 26. Marts rejst til Berlin. Derfra gik Rejsen til Brüssel og London, hvorfra han vendte hjem 26. April. Fra 29. April til 17. Maj var han overordentlig kongelig Kommissær i Jylland.

² I 23—27, navnlig 26 nederst.

³ Naar Krieger i Gengivelsen af Statsraadsforhandlingen 22. Marts — Martsministeriets første Dag — skriver [Dagbøger I 12]: »Forfatningsudkastet blev overgivet Bardenfleth, som skulde referere det i Statsraadet, hvorefter en Commission kunde nedsættes af nogle faa Medlemmer«, gaar jeg ud fra, at der hermed er sigtet til det af P. G. Bang, Karl Moltke og Ørsted udarbejdede Forfatningsudkast fra Februar—Marts 1848 (findes — paa tysk — i Rigsarkivet). A. D. Jørgensen udtaler i nysnævnte Meddelelse, at der i Rigsforsamlingens Udvalg ikke blev taget mindste Hensyn dertil. »Og dog repræsenterer det Summen af de Overvejelser og Erfaringer, som Landets mest indsigtfulde Mænd i en hel Menneskealder havde syslet med for at grundlægge et nyt og tidssvarende Regeringssystem, en forfatningsmæssig Statsordning for det danske Monarki.« Heller ikke i Ministeriet er der, saa vidt jeg kan skønne, senere taget Hensyn til dette Udkast, som dog, skulde man synes, paa flere Punkter maatte kunne have været til Nytte.

⁴ Anf. V. 173; se nærmere i nærværende Afhandling 483 Note 2.

Paavirkning¹. Hvis man nu antog, at de tre Ministre havde faaet det Hverv at *udforme* et Forfatningsudkast, vilde det have været mærkeligt, om Hvidts og navnlig Bardenfleths Medvirken ikke havde sat tydeligere Spor; deres Tilbageholdenhed — og da særlig Bardenfleths — bliver i alt Fald mere forklarlig, naar man gaar ud fra, at Opgaven har været den mere begrænsede: at optrække Hovedlinierne i en Forfatning, at tilvejebringe et Grundlag for Statsraadets Drøftelse af Principperne². Og at dette virkelig har været Tilfældet, synes meget at tyde paa.

Man skal maaske ikke hage sig for fast ved, at Monrad selv kalder sit Udkast »Materiale til en Forfatning«, skønt dette Navn i sin Beskedenhed rimer godt nok med den Overskrift, Udkastet fik, da det første Gang var gaaet igennem Statsraadets Sigte, nemlig »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt med Hensyn til en Forfatningslov« — i begge Tilfælde er der kun Tale om et Grundrids. Vigtigere er det under alle Omstændigheder, at Indholdet, Lovteksten i mangt og meget har Skizzens Præg. Tydeligst træder dette frem i Afsnittet om Kam-

¹ Jeg tænker her særlig paa Blyantstilføjelserne ved § 33 om Landets Inddeling, hvor de benyttede Udtryk, Tanken om en Stiftsdeling i Stedet for Amdsdeling og selve de nævnte Stifter, utvivlsomt maa sættes i Forbindelse med den S. 482—483 omtalte Skrivelse fra Lehmann til Konseilspræsidenten af 9. Juni 48, hvor han slaar til Lyd for Stiftsdelingen. Som nedenfor udviklet anser jeg det ogsaa for muligt, at der paa flere andre Punkter kan føres Traade fra nævnte Skrivelse til Monrads Udkast. Endelig gætter jeg paa, at forskellige Blyantsrettelser, der formentlig i hvert Fald skyldes en Jurist, efter deres Form at dømme hidrører fra Lehmann; saaledes Ændringen i § 14 »Kongen bekjendtgjør Loven« til: »Kongen befaler Lovenes Bekjendtgjørelse« og Indskuddet i § 17 mellem »Ministrene kan han kun benaade« og »med Kamrenes Samtykke«: »for de dem af Rigsretten idømte Straffe«.

² Overensstemmende hermed Udtrykket i Dr. P. Munchs foran citerede Afhandling, 172: »Monrads Udkast har formentlig dannet Grundlaget under den første Drøftelse i Statsraadet, medens man efter denne Forhandling i et nyt Udkast har samlet de Hovedpunkter, man siden gik ud fra under den nærmere Udformning af Forslaget.«

rene. Bestemmelsen om Medlemstallet (§ 35 b) lyder f. Eks. saaledes: »Medlemmerne i det 2. Kam. er lige saa stort som i Forfatningsforsamlingen¹, med Fradrag af de kongevalgte og med Tillæg af Medlemmerne for Island og Færøerne. — Antallet af Medlemmerne i det 1ste K. er $\frac{1}{3}$ af Medlemmerne i det 2det. Forandringer efter Folkemængden skeer hvert tiende² Aar ved Lov.« Og Betingelserne for Valgret og Valgbarhed er samlede i følgende Paragraf (§ 33): »Om Valgret og Valgbarhed, der er ens for begge Kamre, gjælde de samme Betingelser, som ere vedtagne for Forfatningsforsamling[en]. — For at være valgbar til 1. Kammer udfordres 40 Aar³ samt fast Bopæl i det Amt, hvorfor man vælges.« Jeg nævner som et tredie Eksempel et Uddrag af § 36 om Valgmaaden: »Valgene til det andet Kammer foregaae paa samme Maade som til Forfatnings-Forsamling[en]. Til det første Kammer foregaae de derimod Amtsviis. København er ogsaa i denne Henseende eet Valgdistrikt. — I Forhold til Folkemængden faaer altsaa ethvert Amt at vælge et vist Antal Deputerede. — . . . For at være gyldigt valgt udfordres absolut Majoritet af de mødende Vælgere. Omvalg finder Sted for dem, der ikke have faaet absolut Majoritet mellem det dobbelte Antal af dem, der have faaet de fleste Stemmer. Skal et Amt vælge 3 og kun 1 har faaet absolut Majoritet, saa skeer Omvalget mellem de 4, der efter ham have faaet de fleste Stemmer . . .«. Og gaar man til Bestemmelser, hvor Monrad holder sig nærmere ved den fremmede Kilde, er det ofte paafaldende, hvor direkte han fører dem over, og hvor liden Vægt han ved Nedskrivningen lægger paa at undgaa, at Kilden slaar igennem, selv om man paa den anden Side nok kan se, at Formen ikke er ham ligegyldig⁴. Den allerførste Bestemmelse: »Regjerings-

¹ d. v. s. Rigsforsamlingen.

² Rettet med Blyant til: »tolvte«.

³ Rettet med Blyant til: »Aars Alder«.

⁴ En tydelig redaktionel Forandring findes f. Eks. i § 4, hvor M. først i Overensstemmelse med den belgiske Forfatnings § 26 vil skrive,

formen i den danske Stat er indskrænket og arvelig monarkisk« er en Afskrift af 2det Punktum i den norske Grundlovs § 1 (»Dets Regjeringsform er indskrænket og arvelig monarkisk«). — I Afsnittet om Domstolene er § 59 a: »Ingen kan mod sin Villie drages fra sit rette Værnething« ordret enslydende med Vedels og Brandis' Oversættelse¹ af § 8 i den belgiske Forfatning. — § 59 b: »Der behøves ingen foregaaende Tilladelse til at sagsøge offentlige Embedsmænd i Anledning af deres Embedshandlinger. Dog iagttages de særegne Bestemmelser om Ministrene« afviger i denne sin første Form kun deri fra § 24 i samme Oversættelse, at Kilden har »sætte under Tiltale« for »sagsøge«² og »for« i Stedet for »i Anledning af«. — § 60: »Ingen kan dømmes uden efter Lov eller straffes uden efter Dom« er taget fra den norske Grundlovs § 96, 1ste Pkt., der er ordret enslydende. — I § 61 lyder 1ste og 3die Punktum: »Ingen kan fængsles uden efter en Dommers [af Grunde ledsagede]³ Kjendelse. Den fængslede gjøres bekjendt med Fængslings-Kjendelsen senest 24 Timer efter hans Fængsling.« Ogsaa her er der umiskendelig Forbindelse med Kilden, idet den belgiske Forfatnings § 7, 3die Stk., lyder: »Ingen kan fængsles uden efter en af Dommeren udstædt, med Grunde forsynet Kjendelse; denne maa forkyndes ved Arrestationen eller i det seneste 24 Timer efter.« — Og gaar man forbi de til § 61 hørende §§ 62 og 63 over i 5te Afsnit, er den første Bestemmelse i § 64 »Ingen Lov kan gives tilbagevirkende Kraft« kun deri forskellig fra den norske Grundlovs § 97,

at den lovgivende Magt »udøves af« Kongen og Kamrene i Forening, derpaa retter »ud . . .« til: »besiddes af« og endelig erstatter disse Ord med »er hos« — det Udtryk, som han ved Affattelsen af § 5 om den udøvende Magt har fundet i den norske Grundlovs § 3 (»Den udøvende Magt er hos Kongen«).

¹ Udvalg af forskjellige constitutionelle Forfatninger. Kbh. 1848. — Ligesom Dr. Munch antager jeg, at Monrad har haft denne Samling ved Haanden, da han skrev sit Udkast.

² Det franske Udtryk er: *exercer des poursuites*.

³ De indklammede Ord er overstregede.

at »kan« har erstattet »maa«, medens den senere stedfundne Tilføjelse, der forbyder autentisk Lovfortolkning, vel næppe skyldes Monrads Initiativ, da han i § 15 b: »Loves autentiske Fortolkning skeer ved Lov« netop har villet give Lovgivningsmagten samme Tilladelse dertil, som hjemles i den belgiske Forfatnings § 28 (»Kun den lovgivende Magt kan autentisk fortolke Lovene«). — Udkastets § 65 »Husundersøgelse kan kun finde Sted i de af Loven nævnte bestemte Tilfælde og paa den Maade, Loven foreskriver« ligger ogsaa meget nær op ad den belgiske § 10, 2det Pkt. »En Husundersøgelse kan kun finde Sted i de Tilfælde, som Loven nævner, og under de Former, den foreskriver«. — Hertil kommer saa yderligere, at Udtryksmaaden adskillige Steder er saa kejtet, at man maa gaa ud fra, at Affattelsen kun er tænkt som rent foreløbig. Jeg nævner i Flæng nogle faa Eksempler: § 16 b: »Kongen og ethvert af Kamrene ere lige berettigede til at sætte et Lovforslag i Bevægelse og vedtage det for sit Vedkommende«, 1ste Pkt. i § 22: »Intet Kammers Sammenkomst kan finde Sted uden det andets«, Begyndelsen i §§ 71 og 74: »Pressefrihed finder Sted¹«, »Samvittighedsfrihed² finder Sted«, og Slutningen af § 75: »anvende det til den Kommunes Skolevæsen, hvor han opholder sig«.

Den Opfattelse, at vi her staar overfor et kun løseligt bearbejdet »Materiale til en Forfatning«, finder jeg ogsaa udtalt — om end indirekte — af selve Junigrundlovens Hovedordfører, A. F. Krieger. I den Gengivelse af Monrads Udkast, som Krieger har meddelt i sin Dagbog³ — hvor Formen dog ellers skulde synes at kræve det mindst mulige Hensyn — pynter han nemlig adskillige Steder paa Udkastet, retter Stil og kommer med forklarende Tilføjelser. Jeg nævner blot et Par Eksempler: Begyndelsen af den

¹ Jfr. den norske Grundlovs § 100, 1ste Pkt.: »Trykkefrihed bør finde Sted«.

² Rettet til »Religionsfrihed«.

³ I 95—105.

foran citerede § 35 b retter Krieger til »Medlemmerne af det andet Kammer ere i lige saa stort *Antal* som i Forfatningsforsamlingen«, og i sidste Punktum indskyder han efter »Forandringer« Ordene »i 2det Kammer«. Mellem Begyndelsesordene i § 26 »Er Thronfølgeren« og Ordet »umyndig« indføjer han: »ved Kongens Død«, og foran »Formynderskabet« indsætter han: »anordne«, medens han af Slutningsbestemmelsen ». . . bestaae af een eller flere Personer« fjerner det sidste Ord¹.

¹ At den her omtalte Gengivelse, der af Udgiverne betegnes som »et Uddrag af det oprindelige — af D. G. Monrad forfattede — Udkast til en Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig«, er en Udskrift af Monrads Manuskript i Rigsarkivet, støtter jeg paa flgd. Omstændigheder (Udhævelserne af mig):

Kriegers Dagbogsoptegnelse, hvormed Gengivelsen indledes, er *dateret* 11. Februar 1849. Den lyder: »Jeg har idag læst det *oprindelige Udkast* til en Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig.«

I 1883 har *Krieger foræret* A. D. Jørgensen Monrads »Materiale til en Forfatning«.

A. D. Jørgensen har oplyst, at Krieger var kommet i Besiddelse heraf »under Grundlovsforhandlingerne« (det S. 451, Note 2 nævnte Skrift). Hans Paaskrift paa Manuskriptets Omslag indeholder en Henvi- sning til »Dagbog 1849«, og den lyder: »Monrads *første* (egenhændige) *udkast* til grundloven (Materiale til en forfatning)«. — —

A. D. Jørgensen har paa Omslaget tilføjet: »(med senere forandringer)«, og efter det S. 449 udviklede har Udkastet med de deri foretagne Rettelser ved Afskriften faaet Stempel som »de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt«, jfr. ogsaa S. 453, Note 1. Naar Monrads Udkast da saaledes nu bærer Mærke af Statsraadets Behandling og maaske ogsaa af anden Paavirkning, bliver Spørgsmaalet, om »det oprindelige« Udkast kan rekonstrueres. Det maatte vel nok være muligt at foretage en tilnærmelsesvis rigtig Rekonstruktion, men denne vilde da paa adskillige Punkter afvige fra Kriegers Gengivelse — rent bortset fra hans »Pynt«. Krieger har nok genindsat det meste af, hvad der ved fremmed Indflydelse er slettet i Monrads Udkast, skønt ingenlunde alt — navnlig ikke i Afsnit 4 —, men naar han har staaet overfor det vanskeligere Spørgsmaal at afgøre, hvilke af de foretagne Tilføjelser og Ændringer der er »oprindelige«, er han tilsyneladende gaaet ret vilkaarligt frem (f. Eks. ved Affattelsen af § 12 og § 66 b). En stor Del af de »senere Forandringer« er i hvert Fald taget med. Herved fremkommer saadanne Modsigelser, som at det i (den overstregede) § 15 b [Kr.^s § 15 a, 2. Pkt.] hedder, at »Loves

Monrad har da efter min Mening villet samle det Stof, hvoraf Forfatningen skulde formes. Han har dog naturligvis ikke leveret dette ganske raat, men har ordnet Bestemmelserne og formet dem i Grundtræk. Ledelsen af Affilingsarbejdet har han derimod overladt til Lehmann¹. Det falder under denne Forudsætning ganske naturligt, at det ene Udkast efter det andet gror frem under Lehmanns Haand, medens Lehmanns Iver ellers nok kunde synes noget paa-trængende og saarende for Forfatteren af det første Udkast, særlig naar denne Mand var D. G. Monrad². Thi at Leh-

authentiske Fortolkning skeer ved Lov«, medens det i (en Tilføjelse til) § 64 bestemmes, at »Ingen Lov kan . . . fortolkes autentisk«, og at § 6, 2det Pkt. (overstreget), erklærer, at »Den dømmende Magt er adskilt fra den udøvende, saaledes at de ei kunne være forenede hos de samme Personer«, medens § 53 nøjes med at foreskrive, at »Den dømmende Myndighed skal være afsondret fra den udøvende efter Lovgivningens nærmere Bestemmelse« (de cursiverede Ord tilføjede). Ja, i samme Paragraf, § 40, hvor Monrad skriver, at »Første Kammer udvælger 2 og andet Kammer 3 lønnede Revisorer«, og hvor Tallene derpaa er blyantsrettede til henholdsvis 1 og 2, kombineres de to Redaktioner saaledes, at andet Kammer beholder sine 3 Revisorer, medens første Kammer kun faar Ret til at »udnævne« 1 Revisor. Her foreligger dog maaske snarere en Skrivefejl, ligesom naar der i det flgd. staar, at de reviderede Regnskaber forelægges en af begge Kamrene udvalgt Kommission »til Revision« i Stedet for: til Decision.

¹ Hermed er naturligvis ikke sagt, at Monrad fra nu af gaar ud af Sagaen. De to Mænd har vel tværtimod arbejdet nøje sammen. Et Vidnesbyrd herom findes i en Oplysning om Udkastets Tilblivelsessted, som Bille har givet i sin Levnedstegning af L. N. Hvidt (Biogr. Lex. VIII S. 203) »Grundlovsudkastet forfattedes væsentlig i hans Arbejdsværelse af ham, Monrad og Lehmann.« Et skyldigt Hensyn til Værten har ganske vist her anbragt Hvidt uforholdsmæssigt langt fremme, og »væsentlig« er saa meget sagt, men det er jo sandsynligt, at Monrad og Lehmann oftere har begivet sig til Kronprinsessegade 28 for at drøfte Sagen med deres aldersstegne Kollega i hans Hjem.

² Jeg har ikke kunnet modstaa Fristelsen til i denne Forbindelse at gengive et Brev (Jul. Clausen: Anf. V. 170), i hvilket Monrad en halv Snes Aar senere har givet et smukt Udtryk for det Venskab, han nærede for Lehmann. Han skriver dér: »Under vort lange politiske Liv har jeg truffet paa saa saare mange, der væsentlig have tænkt paa deres egne

mann er gaaet til Arbejdet med Lyst og Energi, derom vidner hans Udkast klart nok. Man har Følelsen af, at han har taget fat, som om man først nu skulde rigtig til at begynde, og stundom kunde en Rettelse uden Skade have været sparet¹.

I Marginen af St.-U. har Lehmann ud for Overskriften »Oversigt over de Hovedpunkter, hvorom Statsraadet er blevet enigt m. H. t. en Forfatningslov« skrevet: »Grundlov for Kongeriget Danmark og Slesvig«. Ja, i Danmarks Riges Forfatning skulde Tonen være hjemlig fra først til sidst, og det har ligget Lehmann stærkt paa Sinde, at Sproget blev fyndigt og klangfuldt. Stundom kan man maaske nok finde, at hans Søgen efter et kort og klart Udtryk for Tanken berøver ham Fodfæstet paa det jævne — Juristen træder vel stærkt frem, og han lægger ikke Baand paa sin Svaghed for Ordet »samme« —, men jævnsides hans Stræben efter Fasthed i Formen gaar dog tydeligt nok en ivrig Søgen efter danske Navne og Udtryk. Det kan ikke være andet, end at den stadige Omtale af »Kamrene«, »1ste Kammer« og »2det Kammer« lægger et Skær af noget fremmed over Monrads Udkast². Lehmann har da ogsaa fra første Færd

Interesser. Jeg har aldrig truffet paa nogen, der i den Grad som Du vidste at se bort fra alle personlige Hensyn. Jeg maa dog engang bevidne Dig dette, bevidne Dig, at min Højagtelse er lige saa stor som min Hengivenhed.«

¹ I Tilslutning til Fortegnelsen Side 449, Note 2, over de Bestemmelser i Monrads Udkast, som ikke genfindes i St.-U., nævner jeg, at Lehmann i sine Udkast yderligere udelader flgd. Paragraffer: § 29 om Ministeriernes Antal og Art, § 38 om Genvalg af Rigsdagsmænd, der befordres til et kgl. Embede (jfr. dog Tr.-U. § 49 b), § 59 a »Ingen kan mod sin Villie drages fra sit rette Værnething« og § 64 »Ingen Lov kan gives tilbagevirkende Kraft eller fortolkes autentisk.« — I denne Forbindelse kan tilføjes, at § 65 om Husundersøgelse og §§ 67—69 om Tiende-, Høveri- og Fæsteafløsning (jfr. L. I § 67 og § 83) ikke findes i de efter L I flgd. Udkast. Se fremdeles S. 484 med Note 2 og 3.

² Naar der i Gengivelsen i Kriegers Dagbog tales om »den første Rigsdag« baade i § 30 i. f. og i § 39, er det en Fejlskrift for »den første Rigsforsamling«; smlgn. § 59, §§ 67—69 og § 76 b i. f. — Den grund-

været paa det rene med, at ved disse prægløse Navne kunde man ikke blive staaende. I sine Randbemærkninger skriver han ud for § 4 »Storthinget« og ud for § 32: »Storthinget bestaar af To Afdelinger, Folkethinget og Landstthinget«. Der har altsaa været et Øjeblik, da han tænkte paa at give vor Folkerepræsentation det Navn, som Nicolai Wergeland, Forfatteren til »Sandfærdig Beretning om Danmarks politiske Forbrydelser mod Norge« havde fundet til den norske — unægteligt et Resultat, der vilde have forbavset den bidske Ejdsvoldmand. Allerede i § 31 har Lehmann dog erstattet »Kamrene« med »Rigsdagen«, og i en Tilføjelse ud for § 43 retter han »Storthinget er ukrænkeligt« til: »Rigsdagen¹ er ukrænkelig«. Mange Navne og Udtryk, der er knyttet til Rigsdagen og dens Virksomhed, stammer ogsaa fra Orla Lehmann. Man ser i Randbemærkningerne, hvorledes han finder frem til Ordet Rigsdags-»Samling« efter at have vraget baade »Møde« og »Sammenkomst«². Junigrundlovens Udtryksmaade er her sikkert forud for den almindelige Sprogbrug, thi endnu i 1861 betegnes Samlingen i Rigsdagstidende som den »ordinaire Session«. Endnu dristigere har Lehmann været, naar han i sit første fuldstændige Udkast taler om, at Rigsdagen er »sat« i Stedet for »constitueret«; thi skønt Ordet »sætte« i denne Forbindelse støttes baade af Grundloven og Folketingets Forretningsorden, har det ikke den Dag i Dag vundet fuld Borgerret

lovgivende Rigsforsamling kalder Monrad, som nævnt, »Forfatningsforsamlingen« (§ 33, § 35 b og § 36).

¹ Der blev paa Rigsforsamlingen (se Forhandlingerne Sp. 3402—03, jfr. Sp. 3624) vistnok af Barfod med Støtte af Grundtvig stillet Ændringsforslag om at erstatte Ordet »Rigsdag« enten med »Folkething« eller med »Danething«; men intet af Forslagene kom under Forhandling.

² Se Tr. U. § 51, jfr. § 80. Derimod er det ikke lykkedes Lehmann, skønt han, saa vidt jeg kan se, har forsøgt derpaa, at faa tilsvarende Ændringer indført i Tr. U. § 24 og § 25. Her blev »Sammenkomster« (»Sammenkomst«) staaende lige til 1915. — Monrad har Sondringen mellem »ordentlige« og »overordentlige« Sammenkomster (§§ 19 og 79) fælles med den norske Grundlov (§§ 70 og 112).

i Rigsdagssproget. Den paagældende Bestemmelse (1ste Pkt. i § 41) lyder i sin Helhed saaledes: »Paa hver ordentlig Rigsdag, strax efter at samme er sat, fremlægger Finansministeren Forslag til Finansloven for det følgende Aar, indeholdende et Overslag over Statens Indtægter og Udgifter«. Her møder vi første Gang »Finansloven«; den er et »Overslag« — Lehmann forkaster »Budget« —, og som saadant bliver den fremlagt. Ordvalget er omhyggeligt, thi at det ikke er en Tilfældighed, naar Lehmann her siger »fremlægger«, kan man se af, at han har rettet »fremsætter« til: »fremlægger«. Det er derfor i god Overensstemmelse med hans Hensigt, naar Folketingets Formand ved Samlingens Begyndelse giver Ordet til Finansministeren, for at han kan »fremlægge« Finanslovsforslaget. Derimod har den Sprogbrug i Rigsdagstidende, hvorefter Regerings-Lovforslag »fremsættes«, men private Lovforslag »forelægges«, ikke Støtte i Grundloven. — Lige til 1918 valgte begge Ting foruden Formanden to saakaldte Viceformænd. Allerede i Monrads Udkast (§ 47) er »Præsident« og »Vicepræsident«, som vi kender fra Stænderforordningen, rettet til »Formand« og »Viceformand¹«, men Lehmann har villet videre. Dette »Vice« er faldet ham for Brystet, og han er kommet uden om det ved en Omskrivning, som stadig bruges i Grundloven, nemlig »den, der i hans Forfald skal føre Forsædet«. Hermed har han dog aabenbart ikke slaaet sig til Ro, thi i Marginen af Tr.-U. noterer han: »en eller flere Hjælpeformænd«. Nu bruges Betegnelsen »Næstformænd« i begge Ting. — »Forretningsorden« er ogsaa en Lehmannsk Nydannelse². Monrad har Regulativ, og herved er L. i første Omgang blevet staaende. Men saa prøver han i næste Udkast med »Forretningsordning« — aabenbart en Oversættelse af »Geschäftsordnung«. I L. III har han baade »For-

¹ Rettelsen er dog ikke ført igennem. I § 51 b (St. U. § 50) staar uforandret »Præsidenten«. Dette kunde tyde paa, at Rettelsen skyldes en andens Initiativ.

² Ordet findes endnu ikke i 2den Udgave af Molbechs Ordbog (1859).

retningsorden« (§ 53) og »Forretningsordning« (§ 59), i Tr. U. har »Ordning« sejret, men i Rigsforsamlingen maa det vige for »Orden«.

Overalt er Lehmann paa Færde for at fjerne unødvendige Fremmedord. I Stedet for »Pluralitet« sætter han: »Flertal«, for »Petition«: »Andragende«; »suspendere« bliver i Foreningsparagraffen til: »foreløbigen forbyde«, »Autoriteter« bliver til: »Myndigheder« og »af almen Interesse« til: »almenvigtige« (begge Rettelser i Kommissionsparagraffen). »Diæter om Dagen« (en Pleonasme, Monrad har fælles med Stænderforordningens § 88) er ændret til: »et dagligt Vederlag«, Valglovens »urefunderet« erstattes med: »ikke tilbagebetalt«, og i det sidste Udkast til Paragraffen om den personlige Frihed er »Caution« rettet til: »Sikkerhed«. Men med en saadan Udrensning har han ikke villet nøjes. Ved en Sammenligning af Monrads foreløbige med Ministeriets endelige Udkast kan man vanskeligt værges sig mod Indtrykket af en gennemgaaende Omformning. Kun enkelte Paragraffer lader Lehmann urørte, nemlig de korte Bestemmelser om Kongens Myndighedsalder og om Værnepligten¹. Ellers mærkes hans Haand overalt; fra svag Berøring, f. Eks. i de to Paragraffer om Trosfrihed og religiøse Samfund, lige til fuldstændig Omkalfatring, f. Eks. af den Række Forskrifter, der er formet med Kongens Sygdom eller Død og Tronfølgerens Umyndighed for Øje, af Bestemmelserne om Skattebevilling og Statsrevision, og af Tilsagnet om Forsamlingsfrihed. Ogsaa Paragraffølgen er helt forandret. Skønt det nok er værd at følge Lehmanns ivrige Eftersporing af det rammende Udtryk, gaar jeg dog her forbi Eksemplerne, fordi Lehmann ved Affattelsen af de Paragraffer, hvortil han selv er Ophavsmand, tilstrækkeligt viser, hvor godt et Øre han har for Fynd og Klang.

Martsministeriets Grundlovsudkast rummer 80 Paragraf-

¹ Den sidste staar ogsaa i vor nuværende Grundlov Ord til andet, som Monrad har skrevet den. Af et tilføjet Spørgsmaalstegn kan man se, at han har været lidt betænkelig ved Ordet »vaabenfør«.

fer, hvoraf en halv Snes skyldes Orla Lehmanns Initiativ. Der er § 11 om Regentens¹ Edsaflæggelse og hans Myn- dighed, § 37 om Rigsdagens Ukrænkelighed, § 39, hvorefter Rigsdagsmændene ene er bundne ved deres Overbevisning, § 46 om Indfødsrets Meddelelse, § 48 om Rigsdagsmæn- denes Edsaflæggelse, § 49 om Bevarelse af Sæde i Lands- tinget trods Flytning til et andet Amt og § 55 om Fore- spørgsler til Ministrene. Endvidere i Afsnittet med de al- mindelige Bestemmelser § 70 om Fattighjælp, § 71 om fri Undervisning i Almueskolen og § 75 om militær Indskriden mod Opløb. Maaske ogsaa § 63 om Øvrighedsmyndig- hedens Grænser kan regnes med. Alle disse Bestemmelser findes i Lehmanns første fuldstændige Udkast og er dør betegnede som nye, og til alle paa nær to (§ 39 og § 55) findes Skizzer eller dog Antydninger enten i Randbemærk- ningerne i St.-U. (§§ 11, 37, 46, 48, 49 og 63) eller i det særlige Udkast med almindelige Bestemmelser, jfr. Forteg- nelsen over disse, (§§ 70 og 71) eller begge Steder (§ 75). Jeg skal i det følgende gøre nogle Bemærkninger om de vigtigste af Paragrafferne, om deres Forudsætninger og Kil- der og deres Omdannelse under Grundlovssagens Behand- ling.

Hovedkilden til § 37 er aabenbart den norske Grundlovs § 85, der lyder saaledes: »Den, der adlyder en Befaling, hvis Hensigt er at forstyrre Stortingets Frihed og Sikker- hed, gjør sig derved skyldig i Forræderie mod Fædrene- landet.« Lehmann tager straks Befalingsgiveren med, og i L I former han derefter Bestemmelsen saaledes, som den Ord til andet findes i vor Grundlovs § 42: »Rigsdagen er ukrænkelig². Hvo, der antaster dens Sikkerhed og Frihed, hvo, der udsteder eller adlyder nogen dertil sigtende Befal-

¹ Navnet »Rigsforstander« blev indsat paa Rigsforsamlingen, ikke alene, »fordi det er et meget godt dansk Ord«, men særlig fordi »Ordet »Regent« er brugt kort før [§ 5] i en anden Betydning«. [Krieger].

² jfr. Art. 32, 1ste Pkt., i det ndfr. nævnte Udkast til den franske Forfatning af 1848: »Les représentants du peuple sont inviolables«.

ling, gjør sig skyldig i Højforræderie¹.« Ved det faste Anslag, det højtideligt truende »hvo«, Brugen af Præsens Participium og Fjernelsen af det overflødige »derved« virker Bestemmelsen umiddelbart langt stærkere end det norske Forbillede.

Fra § 39 kan man vist knytte en enkelt Forbindelse med Fortiden, nemlig til Stænderforordningens § 68, 2det Pkt., der ser saaledes ud: »Da han [p: en Deputeret] i denne sin Virksomhed alene haver at rette sig efter sin samvittighedsfulde Overbeviisning om hvad der kan fremme det almindelige Vel, saa kan han ikke lade sig binde ved nogen Instrux af Vælgerne.« Her er væsentlig Lighed med 2det Pkt. i L I § 31²: »Han er kun bunden ved sin samvittighedsfulde Overbeviisning om, hvad der er Ret eller gavnligt for Staten, men ikke ved nogen Forskrift fra sine Vælgere.« Derimod tager Lehmann i Paragraffens 1ste Pkt. Afstand fra den Undtagelse, der er tilføjet i Stænderforordningen: »Dog kunne Valgdistrictets Beboere forlange, at han skal forelægge de Ansøgninger og Besværinger, som de maatte ønske at bringe for Stændernes Forsamling, og understøtte disse, for saa vidt det stemmer med hans Overbeviisning.« Med al Energi understreger han, at »Hver

¹ Ordet »Højforræderi« blev paa Rigsforsamlingen angrebet af Grundtvig og Barfod som udansk og af Ørsted, fordi »det slet ikke er noget lovbestemt Ord; det forekommer aldeles ikke i vort Lovsprog og meget sjældent i vort System«. Det betegner altsaa ikke i dansk Ret et bestemt Begreb, og hvis man overfører det i fremmede Lovgivninger brugelige Begreb, vil Straffen i mange Tilfælde blive uforholdsmæssig. — Krieger gør heroverfor gældende, at »det er en ny Forbrydelse, altsaa er det naturligt, at det criminalistiske Begreb ogsaa er nyt«, og Straffen vil blive fastsat i en ny Straffelov [jfr. Strfs. § 95] eller, indtil en saadan udkommer, af Domstolene. Barfods Ændringsforslag om at sætte »Landsforræderi« for »Højforræderi« kan Krieger ikke acceptere, da det første kun »er en særegen Art« af det sidste, og han finder det ligegyldigt, »om der i det tydske Sprog findes et Ord som Hochverrath, thi der kan ogsaa i andre Lande findes tilsvarende Ord, f. Ex. i det engelske Sprog high treason«.

² Paragraffen er flyttet og ændret noget, se samme Udkasts § 47.

Rigsdagsmand repræsenterer — ikke sine Vælgere eller sin Egn eller sin Stand — men hele det danske Folk.« En tilsvarende Bestemmelse kan man finde i tyske Forfatninger, f. Eks. i den württembergske Forfatning af 1819, § 155. Efter Formen at dømme har Lehmann dog maaske snarere haft sit Forbillede i Udkastet til den franske Forfatning af 1848, hvis Art. 30 lyder: »Les membres de l'Assemblée nationale sont les représentants non du département qui les nomme, mais de la France entière.« Dette Forsøg paa med Tretommersøm at slaa fast, at »efter Grundloven gives der i politisk Henseende kun een Stand, og det er den, at være dansk Statsborger«¹, er imidlertid strandet. I L II forsvinder den nævnte Indledning, og det øvrige beskæres saaledes, at der kun bliver den Rest tilbage, som nu er Grundlovens § 55 »Rigsdagsmændene er ene bundne ved deres Overbevisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere.«

Naar jeg et Par Steder har talt om Udkastet til den franske Forfatning af 1848, som jeg ogsaa vil komme tilbage til, har jeg dermed sigtet til det af Nationalforsamlingens Forfatningsudvalg udarbejdede Forslag af 19. Juni, der er offentliggjort i Le Moniteur universel for 20. Juni 1848². Lehmann kom til Paris omkring Midten af Juni, og det er ret utænkeligt, at han, der gik sin »første Gang til Nationalforsamlingen umiddelbart efter« sin Ankomst³, ikke skulde have kendt — og vel ogsaa gemt — dette Forslag. Den franske Forfatning i sin endelige Skikkelse har han derimod ikke kunnet benytte, da den først blev vedtaget 4. November (Indledningen dog allerede 15. September).

Et af de Emner, der har optaget Orla Lehmann aller mest, er Indfødsretsspørgsmaalet. Han har tænkt sig, at Grundloven, foruden at stille Kravet om Indfødsret som

¹ Orla Lehmann: Efterl. Skrifter IV 82.

² Et udførligt Uddrag er meddelt i »Fædrelandet« for 3. Juli 1848.

³ Orla Lehmann: Efterl. Skrifter II 55.

Betingelse for Adgang til Embeder og for Valgret og Valgbarhed, skulde indeholde Regler om Indfødsrets Erhvervelse (ved Fødsel, Naturalisation og Ægteskab) og om Indfødsrets Fortabelse¹, og at en »Lov om Indfødsretten«, indeholdende alle Enkeltheder vedrørende Indfødsrets Erhvervelse, Fortabelse og Retsvirkninger², skulde forelægges Rigsforsamlingen sammen med Forfatningen. Det statslige Begreb om Indfødte, som man gik ud fra i 1776, da »Indfødsretten« blev til, var jo nu sprængt. Den Gang kunde Tyge Rothe³ skrive: »Dobbelt Glæde har der været for Tænkeren iblant os. Først den Glæde over Begivenheden, hvilken han følte som god Mand og god Christiansk (det Ord staae her, for i Tanken at gjøre eet af det eene Folk, de Danske, Norske og Holsteenske⁴)« . . . og senere: »Først vilde Regenten høitideligen gjøre eet af os alle, os Dannemarks, Norges og Holsteens, det er Danne-Rigets Mennesker . . . ; det er Brødrene, hvilke skulle nyde den Arv tilhobe, og ingen Fremmed skal tilvende sig Lod af Arven«. Det var, som Lehmann har sagt i »Det gamle Mellemværende mellem Dansk og Tydsk«, en Følge af de den Gang herskende Begreber, at »man betragtede alle Kongen af Danmarks Undersaatter som Danske, og ansaa det for en patriotisk Pligt, ikke blot at elske Holstenerne som Brødre, men ogsaa at hade Svenskerne som Fjender«. Og nu! Ved den slesvig-holstenske Grundlov af 15. Septbr. 1848 sprænges den Bom, der ved »Indfødsretten« var sat for Indtrængen af »Sydlinge«. Ifølge Art. 8 b i denne »Staatsgrundgesetz für die Herzogthümer Schleswig-Holstein« skal tyske Statsborgere kunne faa slesvig-holstensk Statsborgerret allerede ved

¹ Se saaledes L I §§ 60—62.

² I det sidste Udkast, paa 12 Paragraffer, der er tilføjet i Tr. U., og hvori §§ 1—13 i det foregaaende Udkast paa i alt 21 Paragraffer er omordnede og tildels omformede, er Reglerne om Indfødsrettens Retsvirkninger dog ikke taget med saa lidt som nogle Bestemmelser om Fremmedes Retsstilling i Danmark.

³ Om Indfødsretten. (Kbh. 1777) 7 og 27.

⁴ Slesvigere og Holstenerne er slaet sammen under dette Navn.

at tage fast Bopæl i Landet, naar de opgiver deres særlige (particulære) Statsborgerret, medens Fremmede i Almindelighed skal naturaliseres ved Lov, og ifølge Art. 121 kan kun »Schleswig-Holsteinische und andere deutsche Staatsbürger« blive Statsemdsmænd. Til den anden Side slaar Lehmann Porten paa vid Gab for Nordmænd og Svenskere. Vel skal alle Udlændinge formelig naturaliseres, men af »vore nordiske Grander«, som Grundtvig kalder dem, kræves kun Ophold i 2 Aar (eller Bosættelse), af andre Fremmede i 10. I de senere Udkast hedder det mere almindeligt: »Andre end Norske og Svenske vil dansk Indfødsret kun under ganske særegne Omstændigheder« (eller lempeligere: »ordentligviis ikke«) »vorde tildeelt, forinden de i en Række af Aar have været bosatte her i Landet og dør eie fast Ejendom eller drive en betydelig borgerlig Næring«. — — Det blev jo imidlertid ikke til en ny Lov om Indfødsretten den Gang. I Rigsdagssamlingen 1850 udtalte Indenrigsminister Rosenørn særdeles diplomatisk, at Regeringen ikke har troet, »at det nærværende Øjeblik var et fuldkomment passende Tidspunkt at benytte« til et Forsøg paa »at ordne det hele Spørgsmaal om Indfødsretten ved en ny almindelig Lov«. Og Grundlovsudkastet optager foruden den gamle Indfødsrets virkning: Adgang til Embeder, og den nye: Valgret og Valgbarhed, kun Naturalisationsbestemmelsen »Ingen Udlænding kan herefter erholde Indfødsret uden ved Lov«. De to sidste Ord er indsat i L II i Stedet for »at naturaliseres af Folketinget«, hvor Brodden mod Enevældens Naturalisationsbreve træder skarpere frem¹. Orla Lehmann har senere fortolket Udtrykket »ved Lov«, idet han hævder, at »Indfødsrets Meddelelse grundlovmæssigt skal skee ved særlig Lov«, og at »det altsaa vilde være grundlovsstridigt at binde Afgjørelsen til bestemte Lovregler«².

¹ I Grundlovsudvalget var der en Del Stemning for at lade den for- enede Rigsdag meddele Indfødsret, men der blev ikke stillet Ændrings- forslag herom.

² Landstingets Forhandlinger 1866—67 Sp. 376, jfr. Diskussionen

Da jeg i anden Sammenhæng vil komme nærmere ind paa Indfødsrettens Indhold og Ejendommeligheden ved de skiftende Tidens Naturalisationsbetingelser, skal jeg her blot tilføje et Par Ord om et Ændringsforslag, som Grundtvig stillede ved 2den Behandling, og hvis Tankegang er nær i Slægt med Lehmanns, om end det trækker Linierne nok saa kraftigt op, og Formen ikke skjuler sin Ophavsmand — det maa man indrømme Krieger, der elskværdigt undskyldende erklærede, at »det ligger nu i en original Naturs Ejendommelighed, at den giver slige Forslag et andet Stempel, end som Andre kunne vedkjende sig«. Ændringsforslaget lød saaledes: »Ingen Tydsker eller anden Udlænding kan faae dansk Indfødsret uden ved Lov, men Svenskere og Nordmænd skulle, ligesom Islændere og Færinger, agtes for Indfødte, naar de have fast Ophold i Riget.« Baade Form og Indhold blev kritiseret fra flere Sider. Saaledes fandt Ørsted det »saa meget mere paafaldende at optage en saadan Bestemmelse, som Svenske ikke have Indfødsret i Norge og Nordmænd i Sverrig. Vi skulde altsaa her betragte Svenske og Nordmænd som nærmere at henhøre til Danmark, end som de betragte sig selv indbyrdes«. Men til Trods herfor, og skønt man ikke kan slutte noget sikkert af Stemmetallene, fordi Afstemningen kom til at dreje sig om det formelle Spørgsmaal, om Forslaget skulde tages til Behandling i en ændret Skikkelse¹, hvori det var optaget først af Rée m. fl., senere af Gert Winther, tror jeg, Grundtvig bedømmer Stemningen rigtigt, naar han i et Brev til sine Sønner af 8. Juni 1849 skriver: »Det var jo ærgerligt, at Forslaget om den »Nordiske Indfødsret« fik en saa tosset Udgang, men at det nær var gaaet igiennem netop da jeg tog det tilbage og vel tildels netop derfor, var mig dog særdeles kiært . . .«²

mellem Andræ og Lehmann Sp. 455—63, hvor Lehmann ender med at understrege Forskellen mellem Udtrykkene »ved Lov« og »ifølge Lov«.

¹ ☪: med Udeladelse af »Tydsker eller anden« og »ligesom Islændere og Færinger«. — Der blev afgivet 43 Stemmer for, 73 imod.

² Breve fra og til N. F. S. Grundtvig II 493.

I § 55 klinger atter Lehmanns Røst: »Enhver Rigsdagsmand kan i det Thing, hvortil han hører, med dettes Samtykke bringe ethvert offentligt Anliggende under Forhandling og derom æske Ministrenes Forklaring.« Paragraffen spænder i sin første Skikkelse noget videre, idet den omfatter Retten til at fremsætte Lovforslag; ogsaa Adgangen til at vedtage Adresser er ført herhen. Men efter at disse Dele er skilt ud, er Resten blevet staaende uændret (nu Grdls. § 61). Baade Interpellationsrettens¹ store Udstrækning: »ethvert offentligt Anliggende« og Kravet om Tingets Samtykke peger hen paa fransk Forbillede — 1848 var ogsaa et frugtbart Aar paa Interpellationer i Frankrig —, men Bestemmelsens Form er vist selvstændig.

Omvendt tror jeg, at det i de to Paragraffer om Fattighjælp og fri Undervisning i Folkeskolen netop er Formen, der er af fransk Oprindelse. Allerede i Monrads Udkast er det krævet, at »Enhver i Loven begrundet Indskrænkning i Retten til ved Arbejde at skaffe sig og sine Underhold skal fjernes«. Men det er interessant at se, i hvilken Forbindelse Lehmann indfletter dette Krav om fri Næring. Han fastslaar først positivt den Grundsætning: »Enhver er berettiget til ved sit Arbejde at finde Underhold for sig og Sine«². Derefter viser han — alt i samme Paragraf —, hvorledes denne Grundsætning skal gennemføres, nemlig ved foruden at aabne fri og lige Adgang til Arbejde at anerkende »physisk« og »aandig« Forsørgelsesberettigelse. »Enhver, som ikke ved sit Arbejde selv kan ernære sig og Sine«, kan »fordre nødtørftig Forsørgelse af det Offentlige, mod at dette erholder Raadighed over hans Arbeidskraft«,

¹ Lehmann kalder selv Paragraffen: »Interpellationer«.

² Naar der i Monrads Udkast efter de nys citerede Ord ved senere Rettelse er indføjet »i Henhold til denne Grundsætning«, maa derved vel være sigtet netop til den her gengivne Grundsætning, som jo imidlertid hos Monrad ikke er ligefrem udtalt, men er underforstaaet. Rettelsen bliver først forstaaelig, naar man forudsætter, at en direkte Udtalelse af et Princip har været paatænkt.

og »Enhver, som ikke kan betale for sine Børns Undervisning, kan fordre, at det Offentlige uden Vederlag skal forskaffe dem det Maal af Undervisning, som ydes i Almueskolerne, og som er det mindste, Enhver er pligtig til at lade sine Børn erholde«. Skulde denne Opstilling ikke danne en Parallel til Opstillingen i det franske Forfatningsudkast? Dette garanterer straks i Art. 2 Retten til Arbejde, der i Art. 7 forklares som Retten til at leve ved sit Arbejde¹; og i Art. 102 nævnes blandt »de væsentlige Garantier for Retten til Arbejde« først Arbejdets Frihed (»la liberté même du travail«), senere gratis Undervisning og til sidst store offentlige Arbejder, hvorved de arbejdsløse kan finde Beskæftigelse. Men i Realiteten er der aabenbart en Afvigelse paa dette sidste Punkt: Lehmann undgaar omhyggeligt alt, hvad der kan minde om Nationalværksteder². Han havde i Paris oplevet Nationalværkstedernes Lukning og været Vidne til Juniopstandens Forberedelse, og han vendte hjem med det stærkeste Indtryk af al dens Rædsel. Uden Tvivl har Lehmann da Gang paa Gang søgt at klare sin egen Stilling til Problemet om Retten til Arbejde, og optaget, som han har været af sine Tanker herom, overbevist om, at Regeringen letsindigt havde ladet Ilden ulme alt for længe, grebet af »den uundgaelige, den forfærdelige Afgjørelse« — det er hans egne Ord —, er det faldet ham selvfølgeligt, at der i Grundloven maatte tages klart Standpunkt til dette Spørgsmaal. I sin Skildring af den provisoriske Regerings Ansvar for Juniopstandens Udbrud³ dvæler Lehmann ved dens Proklamation af 25. Februar, i hvilken Regeringen paatog sig at sikre »l'existence de l'ouvrier par le travail«

¹ Le droit au travail est celui qu'a tout homme de vivre en travaillant.

² I »Den franske Revolution 1848« (Efterl. Skr. II, 13) taler L. om Forbedring af Folkets Kaar »ikke ved en socialistisk »organisation du travail«, men tvertimod ved at befri Industri og Handel for Regeringens Formynderskab og Lovgivningens mange hæmmende Baand«.

³ Ibid. 36.

og »du travail à tous les citoyens«, og han betegner disse Udtryk som »tvetydige Fraser«. Han tilføjer: Skønt de »kunde modtage en Forklaring, der i Grunden ikke siger Andet, end hvad der findes f. Eks. i vor Fattiglovgivning, saa maatte de dog faa en meget farlig Betydning ved de forudgaaede Lærdomme og Agitationer, med hvilke man derigjennem vilde affinde sig«¹. Det er da formodentlig netop en saadan praktisk Forklaring af Retten til Arbejde, Lehmann har villet give — man lægge Mærke til, at der i 2det Stykke kun er Tale om arbejdsføre Personer —; thi Samfundets Pligt til at hjælpe de trængende var jo for længst fastslaaet i Lovgivning og Praksis, og 3die Stykke, om »aandig Forsørgelsesberettigelse« indeholder lige saa lidt noget nyt, idet endogsaa *alle* Forældre siden 1814 havde haft Ret til fri Undervisning for deres Børn. Da nu Paragraffen under Forhandlingerne i Ministeriet blev slaaet i 3 Stykker, kom de to Tilføjelser saaledes, løsrevne af deres oprindelige Sammenhæng, til at staa ret overflødige, og man kan roligt sige, at de paa Rigsforsamlingen fik en kølig Modtagelse. Justitsministeren (Bardenfleth) maatte frem for at forklare deres Tilblivelse. »Jeg tror ikke«, siger han i sin Redegørelse², »at det vil være afveien ved denne Lejlighed at gjøre opmærksom paa de Forhold, der bestode, da Grundlovsudkastet udarbejdedes, og som gjorde det saagodtsom nødvendigt, at de Forhold, der ere berørte i §§ 69—71, ikke kunde lades aldeles uberørte. Det var Arbejdsspørgsmaalet og Pauperismespørgsmaalet, der bevægede hele Europa i forrige Aar, og det turde vel næppe have ladet

¹ I et Brev fra Paris til »Fædrelandet«, der er gengivet i Bladets Nr. 174 for 7. Juli 1848, og som jeg antager, at Lehmann har skrevet, udtrykkes samme Tankegang nok saa klart og skarpt: »Arbejderne . . . kunne ikke tilfredsstilles ved Udførelsen af de fortvivlede Ideer om Arbejds Organisation, og de ville saaledes let atter kunne benyttes af Urostifere. Man begynder nu at erkjende i Frankrig, at Opgaven er at fremkalde en fornuftig Fattigforsørgelse, at det er den eneste om end ufuldkomne Maade at komme dem til Hjælp, der ikke kunne erhverve det Fornødne«.

² Forhandlingerne paa Rigsforsamlingen Sp. 2613—14.

sig forsvare i en Grundlov, der udarbeides i disse Tider, at lade disse Spørgsmaal uberørte, naar man overhovedet gik ind paa de Rettigheder, som i Grundloven i hiin Tid fandtes at burde tilstaaes Folket . . .«. Og naar der saa spørges om, hvorledes Grundlovsudkastet har løst den Opgave, der her var stillet, svarer Justitsministeren, at »med Hensyn til Retten til at arbeide, har det erklæret sig for, at der ikke kunde tilkomme Enhver en saadan Ret til Arbeide, som i forrige Aar vilde gjøre sig gjældende paa mange Steder. Man har derved villet antyde, at den rette Vei til at søge Spørgsmaalet om Arbeidets rette Fordeling opløst vilde være at formindske Indskrænkningerne i den frie Adgang til Arbeide og Erhverv, at hæve dem, saavidt Omstændighederne tillode det . . . Derfor har § 69 angivet den Vei, Regjeringen har anseet det rettest at følge i Henseende til Arbeidsspørgsmaalet. Dermed stod det da i nær Forbindelse at bestemme . . ., hvorledes man dog ikke skulde bortkaste den Arbeider, der ikke var i Stand til at erhverve det Fornødne til sig og sin Familie, hvorledes den Grundsætning skulde gennemføres, at de, der ikke kunne erhverve det Fornødne for sig og Familie, dog under visse Betingelser skulde være berettigede til at faae Hjælp af Staten. Og netop med Hensyn til den aandelige Uddannelse vilde man følge den samme Vei, som med Hensyn til Retten for den legemlige Underholdning . . .; derfor staae disse 3 Paragraffer i en meget nøie Forbindelse med hinanden, staae i et nøie Forhold til de Bevægelser, som gik igjennem Europa i forrige Aar paa den Tid, Udkastet blev affattet . . .«. — I Rigsforsamlingen forsvinder de sidste Spor af den oprindelige Forbindelse mellem de 3 Led: i Næringsfrihedsparagraffen erstattes »Adgang til Arbejde« med: »Adgang til Erhverv«, i Begyndelsen af Fattighjælpsparagraffen udgaar Ordene »ved sit Arbejde«, og Undervisningsparagraffen omformes saaledes, at den ikke taler om Forældrenes Krav paa fri Undervisning for deres Børn, men om Børnenes Ret til Undervisning, da

det, som det hedder i Betænkningen, »dog ikke er Forældrene, men Børnene selv, hvem den heromhandlede Ret vedkommer«!

Forbilledet for § 75 har Lehmann selv opgivet os. I St.-U. tilføjer han nemlig ud for § 65 (om Forsamlingsfrihed): »Militærmagt.riot-act«. Den norske Grundlov indeholder i § 99, 2det Stk., en tilsvarende Forskrift, men, saa vidt jeg kan se, har Lehmann formet sin Regel selvstændigt efter Grundtrækkene i den engelske riot-Lovgivning. Bestemmelsen er paa det første Trin ret udførlig: Magtanvendelse til Uordeners Undertrykkelse »tør« — dette er et af Lehmanns Yndlingsord — kun udøves af »saadanne, som paa en iøjnefaldende Maade ere betegnede som Politimyndighedens Udøvere, og kun efterat de trede Gange »i Kongens og Lovens Navn« have opfordret de Tilstedeværende til fredeligen at skilles ad, uden at dette er skeet¹«. Og »Militairmagt tør, naar den ikke selv er angreben, kun bruges udenfor de militaire Poster, naar den sædvanlige Politimagt er utilstrækkelig til at bevare den offentlige Fred, og kun efter skriftlig Opfordring af Stedets høieste Øvrighed²«. Ifølge tredie Punktum straffes uberettiget Voldsomhed³ af Politi eller Militær, som om Gerningen var udført

¹ Smlgn. §§ 17 og 18 i Frdn. af 5. Juli 1793 om en forbedret Politie-Indretning i København; jfr. Pl. af 7. Juni 1821 om Ordens Haandhævelse af Vagtcommandeuren.

² § 16 i Instrux for Københavns Magistrat af 28. Aug. 1795 paabød Magistraten, naar det i Tilfælde af Opløb blev nødvendigt at anvende »overordentlige Tvangsmidler«, at indfinde sig paa Raadstuen »for at kunne være Politimester og Stadshauptmand behjælpelig med Raad og Daad, i Hensigt til de Forholdsregler, som . . . kan eragtes fornødne til at betrygge Borgersikkerheden.« Hvis Opløbet havde Præg af »overlagt Sammenrottelse eller Stempling«, skulde Overpræsidenten og to Medlemmer af Magistraten, der bar »Kongens Navn med Krone, hæftet paa Brystet, i et grønt Baand«, formane de tilstedeværende til at gaa rolig hjem under Advarsel om »den Uheld«, som rammer de ulydige, naar »Kongen sættes i den bedrøvelige Nødvendighed, at haandthæve den offentlige Sikkerhed med væbnet Haand imod Oprørere og Voldsmænd«.

³ Senere rettet til: »ubeføjet Overlast«.

af Privatmænd. Denne Garanti, som Lehmann har lagt Vægt paa — han har føjet den ind i Tr.-U. —, gled ud under Forhandlingerne i Statsraadet, og det øvrige blev trukket sammen til den velklingende, men lidt tynde Forskrift, som med et Par redaktionelle Smaaændringer nu er vor Grundlovs § 87: »Ved Opløb tør¹ den væbnede Magt, naar den ikke angribes, kun anvendes, efterat Mængden trende Gange »i Kongens og Lovens Navn« forgjæves er opfordret til at adskilles.«

I sin udførlige Anmeldelse af Fr. Stangs »Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret«², hvor Lehmann slaar til Lyd for den nordiske Enhedstanke, kommer han ind paa det »ligesaa interessante som forviklede Spørgsmaal« om »Statsmagternes Collision«³. Han slutter sig dør til Stangs Opfattelse, at man ikke kan overlade til de enkelte Statsmagter »indbyrdes at bestemme Grændserne for deres Myndighed«, og udtaler, at der vel ikke bliver andet tilbage end at overlade det til disse selv at bedømme Grændsen for deres Myndighed. Dog skal en Beslutning kun være forbindende, saa længe den kan begrundes paa en fornuftigvis mulig Fortolkning af Grundloven, medens »Foranstaltninger, der ere saa aabenbar uforenelige med den grundlovbestemte Ret, at vedkommende Statsmagt maa antages forsætliggen at ville sætte sig ud over det Retsforhold, hvori den ved Grundl. er stillet til Folket og de øvrige Statsmagter«, maa anses for en Nullitet. Principielt hævdes altsaa Sætningen om, at enhver Gren af Statsmagten med endelig Virkning afgør sin egen Competence, men dens Gyldighed er dog begrænset ved Tilføjelsen om, at aabenbart grundlovstridige Foranstaltninger er ugyldige. Den opstillede Forskel er kun gra-

¹ Dette Ord blev ændret til »maa«; thi, som Ordføreren bemærkede, »det kan meget vel være, at den væbnede Magt *tør* indskride, men den maa ikke indskride«.

² Maanedsskrift for Literatur XII (1834) 289—360.

³ l. c. S. 352—55.

duel, siger Lehmann. »Den udelukker altsaa ikke al Vilkaarlighed, men den indskrænker den til et meget snevert Terrain, og nærmere vil man næppe kunne komme Sagen«. I 1848 tager han imidlertid et principielt modsat Udgangspunkt, i hvert Fald hvad Forholdet mellem den dømmende og den udøvende Myndighed angaar. Spiren til vor Grundlovs Bestemmelser om dette Emne er den S. 455 omtalte Oversættelse af § 24 i den belgiske Forfatning, der er tilføjet i Marginen af Monrads Udkast. Det første Punktum er senere ændret i to hurtigt nedskrevne Ny-Affattelser, hvoraf den ene er meddelt i Kriegers Dagbog¹, den anden — og sidste — lyder saaledes: »Enhver, der troer sig forurettet ved en Embedsmands Overskridelse af sin E[mbeds]-myndighed, kan faae det paakjendt ved Domstolene«. Det hele er imidlertid overstreget, og i selve St.-U. findes intet Spor af denne Regel. For saa vidt er det med Rette, naar Paragraffen om »Øvrighedsmyndighedens Grænser« i L I betegnes som ny. Traaden fra Monrads sidste Redaktion er dog taget op af Lehmann i en Tilføjelse i St.-U. — hvorledes denne Tilknytning nu end er foregaaet; han siger nemlig dèr: »Enhver, som anseer sig forurettet ved en Øvrighedshandling, kan faae dennes Lovlighed paakjendt ved Domstolene«. Det er da interessant at se, at Lehmann aabenbart har villet erstatte de videre Udtryk »Embedsmand« og »Embedsmyndighed« med det snævrere »Øvrighedshandling« — vel sagtens i Tilslutning til Ørsteds Udvikling af Øvrighedsbegrebet². I en anden Forbindelse udtaler Lehmann sin Opfattelse af Domstolenes Stilling til Øvrigheden i følgende Skizze³, hvor det ejendommelige ved Øvrighedsmyndighedens Forhold til Borgerne træder frem: »Enhver Retsdom skal angive de Grunde, hvorpaa den er

¹ § 60 2det Pkt.

² Haandbog III 8.

³ Findes paa det S. 450 nævnte løse Blad, der indeholder »almindelige Bestemmelser« m. m.

bygget. Ingen *Øvrighedsbefaling*¹ tør paaberaabes som Motiv, medmindre den er afgivet af den competente *Øvrighed* indenfor dens *Berettigelses lovlige Grændser*«. Og dertil er føjet: »ei heller nogen Lov, som ikke er forfatningsmæssigen gyldig«. Lehmann synes her at ville give Domstolene en videre Adgang til at bevogte Lovgivningsmagtens Grænser, end han tidligere vilde indrømme dem; men Tilføjelsen er sat i Parentes, og de følgende Udkast vedrører kun Forholdet til *Øvrigheden*. Ved Siden af Spørgsmaalet om »*Øvrighedsmyndighedens Grænser*« nævnes i L I og L II »*Øvrighedshandlingers Lovlighed*« som Genstand for Domstolenes Paakendelse; men disse Ord, der vel blot skulde give en almenfattelig Forklaring af det foregaaende juridiske Udtryk, er overstregede i L III, sikkert mod Lehmanns Ønske, thi han har atter føjet dem til i Tr. U. I øvrigt er der under Behandlingen i Statsraadet kun foretaget et Par sproglige Smaarettelser.

Foruden den Række Bestemmelser, jeg nu har gennemgaaet, og som altsaa alle — paa et Par Indfødsretsregler nær — er udformede i selvstændige Paragraffer, findes spredt i Grundloven Indskud og Tilføjelser, der skyldes Lehmanns Initiativ. Til disse hører det 2det Stykke i vor nuværende Grundlovs § 78 om særskilt Indankning af Fængslingskendelser. Kravet i § 80 om Lovhjemmel for Ekspropriation er ligeledes stillet af Lehmann. Atter og atter prøver han her sin Form; i L II har han skarpt betonet, at Afgørelsen af det Spørgsmaal, om Almenvellet kræver Ejendomsafstaaelse, ene tilkommer Lovgivningsmagten; Ekspropriationsbetingelsen lyder ligefrem paa, at »Loven erklærer, at Almenvellet kræver det«. Ministeriet har øjensynlig ogsaa nøje overvejet, hvorledes den anden Ekspropriationsbetingelse, vedrørende Erstatningen for den afstaaede Ejendom, bedst kunde formes. Monrad siger først ligesom Plakaten af 31. Juli 1801, at Erstatningen skal være »fuldkommen«; men dette Ord er rettet til »fuld«. Hermed har

¹ Udhavet af mig.

man dog ikke villet slaa sig til Ro: i L III søger man videre til »retfærdig« og er saa endelig havnet i »tilsvarende«. Denne Betegnelse tilfredsstillede imidlertid ikke Grundlovsudvalget, som foretrak Udtrykket »fuldstændig«. — Umuligt er det vel heller ikke, at der kan være en eller anden Forbindelse mellem vor Grundlovs § 55, 2det Stk., og følgende Tilskrift af Lehmann i St.-U.: »Ingen Embedsmand behøver Regjeringens Samtykke for at vælges eller modtage Valget, men afgiver, for den Tid, han er tilstede ved Storthinget, Halvdelen af sine Embedsindtægter til den, som Regjeringen midlertidigen constituerer i hans Embede«. Ganske vist er hverken denne Bestemmelse eller Monrads Forskrift om Genvalg af Rigsdagsmænd, der befordres til et kgl. Embede eller forflyttes, (jfr. Grdls. § 57, 2det Stk.) gaaet over i de følgende Udkast¹, men begge Forslag dukker op paa ny i Grundlovsudvalget i en Form, hvor man dog synes, man skulde genkende dem, selv om hele Slutningen af den Lehmannske Skizze er skaaret bort. — Paa lignende Maade er det gaaet med Forbudet mod Genindførelse af Censur. Ved § 71 har Monrad tilføjet: »Censur kan ikke indføres«. Lehmann gaar videre og siger nok saa skarpt: »Censur eller foreløbigt Politigjennemsyn tør aldrig indføres«. I alle de fuldstændige Udkast og i Regeringens Forslag er Forbudet forsvundet, men Rigsforsamlingen gensætter: »Censur og andre forebyggende Forholdsregler kan ingen Sinde paa ny indføres«.

I. I. Holten, der i 1863 var Konseilspræsidentens Sekretær, har i sine Erindringer² fortalt om Lehmanns Del i Novemberforfatningens Affattelse³. »Det var«, udtaler han

¹ Sidstnævnte Bestemmelse i lidt ændret Form har Lehmann dog tilføjet i Tr. U.

² I Dansk og ægyptisk Statstjeneste (1923) 114—115.

³ Paa Rigsarkivets Udstilling findes følgende Brev fra Lehmann til Krieger:

»Kjære Krieger.

Velkommen tilbage!

Vil De saa laane mig den norske Grundlov og En eller To af de

bl. a., »— jeg kan næsten sige selvfølgelig — Orla Lehmann, der var Forfatter til dette [første] Udkast« . . . »Fra det Øjeblik, da Lehmann (i 1861) traadte ind i Ministeriet, forefaldt der maaske ikke nogen Lejlighed, hvor et Aktstykke af Betydenhed skulde udstedes, uden at han fremkom med sit skriftlige Forslag. Men neppe hændte det nogensinde, at disse Forslag, der altid »holdt Ideens Fane højt«, blev endelig vedtagne; de gik ligesom Grundlovsudkastet i Halls Lomme, hvoraf de opstod i en mindre ideal Skikkelse, men mere afpassede efter denne tørre og kolde Verdens Behov«. . . . »Det vilde have været af stor Interesse, om jeg havde kunnet faa fat paa og opbevare nogle af disse Forslag, altid affattede i Lehmanns bedaarende skjønne Sprog og beaandede af hans varme Hjertes Glød, men altfor dristigt overspringende alle Mellembestemmelser«. Skønt denne Tegning af Lehmann som Lovgiver øjensynlig er udført med Sympati, er der alligevel en Skævhed i Billedet, fordi Holten — vistnok i Overensstemmelse med den traditionelle Opfattelse — for stærkt fremhæver et Træk, som, selv om det nok findes i Lehmanns Fysiognomi, ikke er saa skarpt fremtrædende, som Holten vil gøre det. Lehmann var nemlig ikke den upraktiske Idealist, der her er skildret. Selv om man ser bort fra hans vistnok fortrinlige Amtmandsgerning og ene holder sig til hans Lovgivervirksomhed, er der Vidnesbyrd nok herom. Jeg minder om den i Rigsdagens Historie vistnok enestaaende Hændelse, at et Tings Formand ved Slutningen af en Samling finder Anledning til at fremhæve det Arbejde, et enkelt Medlem har udført i Samlingens Løb. Dette skete i 1857, da Landstingets Formand i sin Slutningstale ikke kunde tilbageholde den Bemærkning, »at et af Thingets

bedst redigerede nyere tyske Forfatninger (Rigsforfatningen og den preussiske?) samt den belgiske Forfatning.

28. Aug. 1863.

Deres

Orla Lehmann.«

Medlemmer« — nemlig Lehmann — »har været Medlem af 10 Udvalg og ikke blot Medlem, men tillige Ordfører i dem alle, og vil det deraf fremgaa, hvorledes dette ene Medlem har udøvet en ganske særdeles Virksomhed og havt en overordentlig betydende Andel i de Afgjørelser, der i Thinget have fundet Sted«. Men der er maaske nok hos Lehmann en Tilbøjelighed til baade at tænke og udtrykke sig skematisk. Han holder af at slaa en Grundsætning fast og saa lade en Række praktiske Følgesætninger marchere frem paa Rad. Denne Opstillingsmaade, som Duvergier i sin Kommentar til den franske Forfatning af 4. Novbr. 1848 med Henblik paa Fortalen betegner som »le désespoir des jurisconsultes«, er der ogsaa Spor af i Lehmanns Grundlovsudkast. Jeg har omtalt hans Opstilling og Udvikling af Sætningen om Retten til Arbejde. Her er et andet Eksempel. Naar Adel, Rang o. s. v. skal afskaffes, maa der i Spidsen for dette Lovbud staa en Grundsætning om Borgernes Lighed, og Lehmann indleder da med i Almindelighed at udtale¹, at »Alle Statens Borgere ere lige for Loven og lige berettigede til i Forhold til deres Dyd og Dygtighed at beskikkes til offentlige Embeder«, en Udtalelse, der aabenbart er formet efter Art. 6, sidste Pkt. i »Menneskerettighedernes Erklæring«. Lehmann er i øvrigt enig med Monrad i, at Adel, Rang, Titler og civile Ordner skal afskaffes; men han har dog til at begynde med holdt Døren lidt paa Klem til Elefantordenen, der skal kunne »tildeles 12 Indlændinge, uden Hensyn til Stand eller Stilling«². Det er ogsaa Udtryk for hans systematiserende Tilbøjelighed, naar han ved Siden af Borgernes Rettigheder opstiller en Række Borgerpligter. Der er foruden Pligten til at deltage i Landets Forsvar Pligten til at deltage i »Fredsforsvaret«³; det vil simpelthen sige »paa Politimyndighedens særlige Op-

¹ L I § 81.

² Se Afstemningslisten i Monrads Udkast, endvidere løst Blad med almindelige Bestemmelser og Tilskriften til § 78 i Tr. U.

³ L I § 75.

fordring personligen at staa samme bi i Lovlighedens og Ordens Opretholdelse, naar den offentlige Fred er truet¹. Og der er Pligten til at udføre »offentlige Ombud med Hensyn til Kommunernes Forvaltning eller Rettens Pleje«². Nægtes kan det næppe heller, at Lehmann, hvis man tænker sig ham som Deltager i Nutidens Rigsdagsforhandlinger, en og anden Gang vilde have faaet Skyld for at være »højt oppe«. En Tanke som denne, at Lovforslag ikke blot skal kunne udgaa fra Kongen og fra Medlemmer af Rigsdagen³, men ogsaa — formodentlig med Forbillede i forskellige Schweizerforfatninger — fra »Statsborgere udenfor samme«⁴ synes saaledes at ligge lidt langt ude. Der er her ikke Tale om Folkeafstemning; Spørgsmaalet om, paa hvilken Maade dette Borgerinitiativ skulde virkeliggøres, er slet ikke berørt. Derimod har Kravet om »Petitionsfrihed«⁵ vel ligget i Luften den Gang, da det Bang-Ørstedeske Forslag ogsaa indeholder en Bestemmelse herom (Art. 37). Og naar Lehmann er inde paa Tanken om at skabe en af Rigsdagen eller rettere Folketinget ledet og kontrolleret Bank i Lighed med »Rikets Ständers Bank«, følger han egentlig blot en Vej, som Ørsted mange Aar i Forvejen havde peget paa. Under Forhandlingerne i Kancellikomiteen om Ständerforordningerne foreslog Ørsted nemlig, at Retten til at vælge Nationalbankens Bestyrelse skulde overdrages Ständerne, idet han gjorde gældende, at man i 1818 kun havde givet Bestyrelsen Ret til Selvsupplering, fordi Nationen den Gang savnede enhver Repræsentation⁶. Lehmanns Forslag, der er skizzeret i St.-U., er udformet i Tr. U., og det lyder saa-

¹ Smlgn. Politilove af 11. Febr. 1863 § 13 og 4. Febr. 1871 § 11.

² L I § 80.

³ Det kunde se ud, som om det skyldes en redaktionel Tilfældighed, at Initiativet efter det endelige Grundlovsudkast tilkommer selve Tinget. Lehmann taler i sine første Udkast stadig om »Rigsdagens Medlemmer«; jfr. L II § 38 med Tilføjelse.

⁴ L I § 38 med Tilføjelse.

⁵ Se Udkastet med almindelige Bestemmelser.

⁶ A. D. Jørgensen i det S. 451 Note 2 nævnte Skrift: 175.

ledes: »Folketinget vælger Bankrepræsentanterne, aarligen 3 paa 5 Aar. Bankrepræsentanterne skulle bestyre Banken overensstemmende med sammes Octroi, under Ansvar for Rigsretten. Bankregnskabet gennemgaaes af Statsrevisorerne, som med deres Betænkning forelægge det for Folketinget«. — Intet af alt dette blev imidlertid gennemført — hvilken »Lomme« de enkelte Forslag nu end er druknet i. Ikke engang et Forslag om Midler til at fjerne mulig opstaaede Uoverensstemmelser mellem Tingene — et Forslag, der vidner om, at Lehmann ikke trygt gav sig hen i Drømme om, at Tingene »altid vilde kunne tale sig til Rette med hinanden«¹ — fik tilstrækkelig Tilslutning, og Grundlovens Bestemmelser om Fællesudvalg blev indsat paa Rigsforsamlingen. Det paagældende Forslag, der findes i L I § 37 og L II § 44, gik ud paa, at Tingene »for at søge Overensstemmelse tilveiebragt mellem opstaaede Meningsforskjelligheder« kunde »nedsætte blandede Kommissioner eller endog sammentræde til fælleds Overveielse«. Ogsaa Muligheden for en Finanslovkonflikt har Lehmann regnet med. Af de højst forskellige Opfattelser af den finanslovgivende Myndighed, som han har givet Udtryk, kunde man i øvrigt fristes til at tro, at han har staaet noget tvivlende og usikker overfor dette Spørgsmaal, og at Sagen² heller ikke i Statsraadet er blevet behandlet til Bunds. I en Tilskrift ved § 39 i St.-U. nævnes dette Alternativ, at Budgettet for det følgende Aar forelægges for Folketinget, som efter at have behandlet det oversender det »tilligemed sine derom fattede Beslutninger« til Landstinget og »efter at have modtaget dettes Bemærkninger« fatter den endelige Beslutning, *eller* at Budgettet straks forelægges for begge Ting, som hvert for sig fatter sine Beslutninger; de Punkter, hvorom de ikke er enige, afgøres saa »af det samlede

¹ Smlgn. »Under Junigrundloven« I 412.

² Om de Synspunkter i saa Henseende, der kom til Orde paa den grundlovgivende Rigsforsamling, se »Under Junigrundloven« I 413—14.

Storthing«¹. Og i Tr. U. opstilles følgende 3 Muligheder: at Folketinget alene behandler Finansloven, at Sagen behandles først i Folketinget, og at Landstinget kun kan antage eller forkaste, men ikke forandre Finansforslaget, og endelig at Sagen vel behandles først i Folketinget, men »de stridige Punkter« afgøres af den forenede Rigsdag.

Naar jeg i det foregaaende har søgt at give et Indtryk af Orla Lehmanns store Indsats i Grundlovsarbejdet, har jeg i det væsentlige kun bygget paa en Sammenligning af de opbevarede Grundlovsudkast. Man kunde maaske gaa et Skridt videre og spørge, om Lehmanns Indflydelse ikke ogsaa kan spores ad anden Vej, om han f. Eks. ikke i den Side 453, Note 1 omtalte Skrivelse til Conseilspræsidenten af 9. Juni 1848² har givet Monrad forskellige Impulser. Han udtaler sig der med al Tydelighed for Indførelse af Næringsfrihed³, Kommunernes Selvstyre⁴ og Retsplejens Omdannelse⁵ — herunder Adskillelse i det væsentlige fra Forvaltningen, Dommeres Uafsættelighed⁶, offentlig og mundtlig Procedure og Indførelse af Edsvorneretter⁷. Det

¹ I en væsentlig enslydende Redaktion af § 39 paa et af de løse Blade er tilføjet: »Kongens Samtykke?«.

² Original i Rigsarkivet, Genpart i Det kgl. Bibliotek.

³ »at en udstrakt Næringsfrihed vil blive udtalt i og snart vil vorde fremkaldt af en fri Forfatning, er en Selvfølge«.

⁴ »Der er imidlertid eet Punkt, med Hensyn til hvilket jeg ikke frygter nogen Modsigelse, og det er, at Bestyrelsen af Kommunen ... væsentligen bør overlades til Folkets egen Selvregjering«.

⁵ ... »Retspleien, der maaskee mere, end noget andet hos os trænger til en Omdannelse«.

⁶ »Alle Dommerne ere naturligviis uafsættelige«.

⁷ »Derimod tør det ikke betragtes som omtvisteligt, at de egentlig criminelle Sager skulle paakjendes af en Jury. Jeg veed vel, at de ældre Jurister, der i det Heele synes at staae i den besynderlige Formening, at vor nuværende Retsforfatning er fortræffelig, have mange Indvendinger paa rede Haand; men jeg veed ogsaa, at Spørgsmaalet i hele det civiliserede Europas Retsbevidsthed, Retstheori og Retspraxis i den Grad er en afgjort Sag, at det med en nærforestaaende constituerende Rigsforsamling, mod hvilken der haves ikke færre Indvendinger og Betænkninger, ikke er Umagen værd — actam rem agere«.

er sikkert nok, at Monrad har læst denne Skrivelse, der cirkulerede blandt Statsraadets Medlemmer — det har vi hans Underskrift for —, og da den er kommet til ham fra Knuth, hvis Bemærkninger paa Skrivelsen er dateret 15. Juli¹, kunde det, naar man antager, at »Materiale til en Forfatning« er skrevet *inden* dette Tidspunkt², nok støtte Formodningen om en Paavirkning fra Lehmann, at baade Bestemmelsen om Næringsfrihed (§ 66 b), Kommunernes Selvstyre (§ 76 b) og den omfattende § 59 c »En Lov om Edsvorneretter og Domstolenes Indretning samt om Rettergangen vil blive forelagt den første Rigsforsamling« fremtræder som Margintilføjelser i det Monradske Udkast. Den Vej, der fører til denne Formodning, er jo imidlertid lidt bugtet, og Lehmanns store Indflydelse paa Grundlovsud-

¹ Der findes desuden interessante Udtalelser af Bardenfleth (2. Juli) og Bluhme (14. Juli) om deres Stilling til de i Skrivelsen rejste indgribende Spørgsmaal. Monrad, Hvidt, Tscherning, Zahrtmann og Moltke nøjes med at udtale, at de har læst Skrivelsen.

² Man har et Holdepunkt for Bedømmelsen af Udkastets Tilblivelsestid i Indledningen til nævnte Skrivelse af 9. Juni 48. Her siger Lehmann nemlig: »Da jeg . . . ikke kan paatvivle, at Udarbejdelsen af et Forfatningsudkast, i hvilken Henseende jeg ikke skal foregribe det Conseilspræsidenten tilkommende Initiativ, meget snart vil vorde paabegyndt, saa skal jeg tillade mig at henlede Deres Ekscellences Opmærksomhed paa nogle Punkter, som vel dermed staae i nøie Forbindelse, men dog formentligen egne sig til selvstændig Behandling, nemlig Organisationen af Forvaltnings- og Retspleievæsenet og den dermed sammenhængende Districtsinddeling af Landet.« (Jfr. S. 451, Note 1). Den 9. Juni er der altsaa endnu ikke taget fat paa Udarbejdelsen af et Forfatningsudkast, men Lehmann kan ikke tvivle om, at det »meget snart« vil ske, og det er jo meget muligt, at Conseilspræsidenten har opfattet disse Ord som en Henstilling om nu at skride til Handling og saa har bedt det samme Tre-Mands-Udvalg, som havde udarbejdet Valglovsudkastet, om at gaa i Gang med Grundlovsudkastet. Hermed stemmer det, at Reinhardt (Anf. V. S. 173) bruger den Vending, at Lehmann efter sin Hjemkomst fra Paris — 10. Juli — deltog med Iver og Interesse i »at lægge den sidste Haand paa Udkastet til Grundloven«, hvis Udarbejdelse »allerede tidligere paa Aaret« var overdraget »et Udvalg af Ministeriet, bestaaende af Bardenfleth, Hvidt og Monrad«. Grundlovsarbejdet skulde altsaa være paabegyndt hen i Juni 1848.

kastet er saa tydelig og lige ud ad Landevejen, at man ikke behøver at ty til Konstruktioner. Baade han og Monrad har ogsaa med Sindsro kunnet se paa, at adskillige af de Bestemmelser, som de begge havde kæmpet for i Statsraadet — om Forbud mod Censur m. m., om Værn mod vilkaarlig Husundersøgelse, Retsplejens Adskillelse fra Forvaltningen, Domstolenes Nyordning og Indførelse af Nævninger¹ — gled ud af Udkastet — de tre sidstnævnte i den ellefte Time² og alle vel særlig paa Grund af Justitsministerens Modstand³ —, men blev optaget paa Rigsforsamlingen, hvorefter Æren for Initiativet er gledet over paa andre; Barfod staar saaledes som Ophavsmand til Censurforbudet, Grundtvig til Paabudet om Offentlighed og Mundtlighed i Retsplejen⁴. Men hvis Lehmann havde kunnet ane, at »Danmarks Riges Historie« end ikke vilde ofre et Ord paa hans Del i Danmarks Riges Grundlov, ja, oven i Købet vilde lade »Generalprokurøren (Algreen Ussing)« sætte den »i Stil«, saa tror jeg nok, det havde smertet ham. Det er højst sandsynligt, at man har gjort Brug af Generalprokurørens store juridiske Indsigt, og at han paa adskillige Punkter

¹ I et Brev af 14. Maj 1849 skriver Tscherning til Lehmann: »Deres Kæphest, Juryen, kommer for imorgen«. (Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer 129).

² Se S. 450, Note 1.

³ Jfr. Kriegers Dagbøger I 48. »Bardenfleth gjentog sine Indsigelser mod § 76, 79, 86 og § 91 . . .; naar Grundloven sanctioneres, hvilket han ikke drister sig til at fraraade, vil han være nødsaget til at begjære sin Afsked«.

⁴ I det S. 468 Note 2 citerede Brev skriver Grundtvig: »Hvad jeg fik listet ind i Grundloven, som udgjør de to afskrevne Linier om »Offentlighed og Mundtlighed« vil vist nok, som de staaer, ei gjøre stort til at forbedre Retspleien, men det fornøier mig dog som et *godt Varsel*, da »Offentlighed og Mundtlighed« i det hele siger, hvad jeg har stridt for alle mine Dage, og det fornøier mig dobbelt, fordi jeg egentlig ligesaa lidt har listet som tvunget det ind, thi mod min Forventning faldt det egentlig ind som et uskyldigt Ord, hvormed man synes at ville stoppe Munden paa mig, naar jeg sagde, at *alle* mine Ændrings-Forslag til Grundloven var tabt bag af Dampvognen«.

har ydet sin gode Støtte. Men at han skulde have sat Grundlovsudkastet i Stil! Nej, Krieger, som vel er den indirekte Aarsag til denne Misforstaaelse¹, har sikkert selv følt og forstaaet, at Udkastet var et i Formen usædvanligt Værk², thi i Rigsforsamlingen er der taget paa det med nænsom Haand, og derfor har han som Hovedordfører Hovedæren.

¹ Jfr. Dagbøger I 26: »Bardenfleth, Hvidt og Monrad skulde med Ussing udarbejde Valglovsudkastet«.

² I Indledningen til 6 Artikler om »Grundloven«, som findes i »Fædrelandet« for 1848 Nr. 275, 276, 277, 279, 281 og 282, udtaler Forfatteren (Ploug?) sig med megen Anerkendelse om Udkastets Form. »Dette Udkast udmærker sig derhos i høi Grad saavel ved Klarhed og Korthed i Udtrykket, som ved en smuk afrundet Form, og ved en heldig Stræben efter at lade danske Ord afløse de hidtil brugte fremmede«.

=====

Smaastykker og Oversigter.

Nyere assyriologisk Litteratur.

Af Thorkild Jacobsen.

De sidste Aar har indenfor Assyriologien været kendetegnet ved en overordentlig rig Virksomhed; overraskende meget nyt Materiale er kommet frem, og det — i Forbindelse med en Række bemærkelsesværdige Behandlinger — har paa næsten alle Punkter indenfor den babylonisk-assyriske Historie tvunget os til at modificere eller ændre ældre Anskuelser.

For at begynde med Kronologien, saa er for Øjeblikket hele den ældre Tids Kronologi, som man siden 1912 mente stod sikkert fast paa Grundlag af Kuglers astronomiske Fastsættelse af Hammurabidynastiet fra 2225 til 1926 f. Chr., mere usikker end nogensinde, thi ikke blot har Kugler selv modificeret sine oprindelige Anskuelser og sætter nu Dynastiet 176 Aar senere, men der er endogsaa rejst Tvivl om de astronomiske Beregninger, hvorpaa han støtter baade den gamle og den nye Ansættelse. Der findes for Øjeblikket ikke mindre end fire forskellige astronomiske Bestemmelser af Hammurabidynastiet, og man er indenfor Assyriologernes Kreds mere og mere ved at komme til den Erkendelse, at en brugbar astronomisk Fixering af den ældre Kronologi i hvert Fald foreløbig ikke er mulig, dels fordi de babyloniske Tavler, som skulde danne Grundlaget for Beregningerne, er saa daarligt bevarede, dels fordi den babyloniske Kalender paa det omhandlede Tidspunkt er for mangelfuld.

Det er dog heldigvis ikke lutter negative Resultater, Arbejdet med Kronologien har at opvise; blandt de positive kan nævnes Fundet og Bearbejdelsen af nye Kongelister, der rækker tilbage til før Syndfloden. Som det var at vente, er de ældste Dynastier, baade de antediluvianske Konger og de ældste post-diluvianske mythiske; vi møder her kendte mythiske Figurer, og ogsaa de fantastiske Regeringslængder peger i denne Retning. Saa snart Regeringslængderne bliver nogenlunde »menneskelige«,

træffer vi imidlertid historiske Personligheder. Desværre vanskeliggøres Udnyttelsen af disse Lister derved, at mange af disse Dynastier antagelig har været samtidige.

For saa vidt som Listerne giver os de babyloniske Traditioner, er de imidlertid af stor Interesse, og det, at de er ført tilbage til Syndfloden og tidligere endnu, afgiver et nyt Vidnesbyrd om, at Sumererne og Akkaderne — der forekommer nemlig saavel sumeriske som akkadiske Navne blandt de tidligste Herskere — ansaa sig for autochtone i Babylonien. Hermed berører de det gamle Problem, om Sumererne var autochtone eller indvandrede, og om de eller Akkaderne var Landets ældste Beboere. Spørgsmaalet har indtil for nylig været aabent. Almindeligvis antog man, at Sumererne var indvandrede, idet man henviste til, at de ældste sikre sumeriske Fund viser os et Folk med et udviklet Skriftsystem og kendt med Brugen af Metal, medens en forudgaaende Udvikling ikke kan paavises. Man har ligeledes gjort opmærksom paa, at Sumererne ikke altid kan have levet i et Sletteland, da deres Guder synes at være Bjærgguder, og de ældste Husdyrracer stammer fra bjærgrige Egne. Disse Beviser var imidlertid svage og der har da ogsaa stadig hævet sig Røster i modsat Retning; de sumeriske Skabelsesmyther og Kongelister viser, at Sumererne selv ansaa sig for autochtone, og de archaeologiske Fund f. Ex. fra Nippur viser, at denne By maa have været beboet i Tusinder af Aar før de ældste kendte Indskrifter. Da man ikke kendte noget Folk før Sumererne, var det naturligt at antage, at disse præhistoriske Strata maatte sættes i Forbindelse med dem, og at en kontinuerlig Udvikling maatte kunne paavises fra de ældste Lags Stenalderkultur til den sumeriske Bronzealder.

Spørgsmaalet er imidlertid for nylig blevet endeligt afgjort, idet man ved de engelske Udgravninger i Ur har fundet Vidnesbyrd om et præsumerisk Befolkningslag i Babylonien og dermed Beviset for, at Sumererne er indvandrede.

Dette præsumeriske Folks Kultur er — som Led i en større Helhed — blevet dygtigt og indgaaende behandlet af Frankfort i hans Bog: *Studies in early Pottery*, der er den første fuldt videnskabelige Behandling af den ældste vestasiatiske Keramik og de ældste Kulturforbindelser.

Frankfort, hvis Arbejde aabner ganske nye Udsyn og giver et ganske uventet Billede af Forholdene i det 3. og 4. Aartusinde f. Chr., tager sit Udgangspunkt i Keramikken fra Susa. Han paa-viser her med overbevisende Grunde, at den saakaldte 2den Civilisation er væsensforskellig fra den første og ikke udviklet af den,

som man tidligere har ment. Susa I repræsenterer efter al Sandsynlighed en autochton Race, som paa Grund af Tørke eller Fremmedinvasion er blevet tvunget til at emigrere vestpaa. Fundene i Tepe-Musyan vest for Susa er et Trin paa Vejen, og Potteskaar fra de dybeste Strata i Abu Shahrein (Eridu), Tell el 'Obeid (i Nærheden af Ur), Fara og Bismaya viser, at de sluttelig bosatte sig i det sydlige Babylonien. Levningerne af deres Kultur viser, at de var et Jægerfolk, deres Vaaben var Bue og Pil, deres Lervarer viser for Formens Vedkommende hen til Lædersager som Forbilleder, de gik klædt i fint vævet Linned og holdt, saa vidt man kan se, ikke Husdyr.

Denne Civilisation afløstes af den sumeriske, der viser ganske andre Træk. Sumererne synes strax fra første Færd at have kendt Metal, de har et udstrakt Husdyrhold og gaar klædt i den gaadefulde Dragt, der almindelig kaldes kaunakes. De synes ogsaa at have været omtrent ukendte med Bue og Pil.

Frankfort behandler indgaaende Spørgsmaalet om, hvorfra de kom. De, der i de sidste Aar har behandlet dette Problem, har gennemgaaende antaget, at de kom fra Nord, og støttet dette dels paa visse Lighedspunkter mellem Lervarer fra Turkestan (Anau) og Susa-Varer, dels paa Prof. Rostovtzeffs Paavisning af, at den saakaldte Guldskat fra Astrabad er sumerisk Arbejde. Ingen af disse formentlige Støtter for en nordlig Indvandring holder imidlertid Stik. Anau-Lervarerne har intet med Sumererne at gøre, og »Skatten fra Astrabad« bestaar af saadanne kostbare Genstande, som i særlig Grad maa antages at have været Genstand for Handel; de beviser altsaa intet om sumeriske Vandring.

Paa den anden Side har vi Vidnesbyrd, som tyder paa, at Sumererne er kommet sydfra. Allerede i den ældste Skulptur møder vi en udstrakt Brug af Perlemoder til Indlæg; dette Materiale har de imidlertid kun kunnet faa ved den persiske Havbugt. Hvis Andrae har Ret i, at deres Nationaldragt kaunakes bestod af sammensyede Sivblade, peger det i samme Retning. Tungest vejer dog, at hele Sumerernes senere Historie, Grupperingen af deres Hovedkultsteder m. m. giver et overbevisende Indtryk af, at Centret for deres Kultur er i Syden. Frankfort antager derfor, at de er kommet sydfra og er trængt erobrende frem mod Nord, i det mindste saa langt som Assur. Han er tilbøjelig til at mene, at de er kommet over Havet fra Indien, deres Racepræg tyder paa Slægtskab med Draviderne, og deres Husdyracer stammer fra det vestlige Indien. At et saa intimt Kendskab til Søvæsen, som Theorien forudsætter, virkelig har været til Stede hos de ældste Sumerere, fremgaar af Frankforts senere

Paavisning af en stærk sumerisk Indflydelse paa det protodynastiske Ægypten. Denne Paavirkning har i Ægypten bredt sig sydfra og maa altsaa skyldes Skibsfart mellem Sumer og Ægypten syd om Arabien. Der er ligeledes archæologiske Vidnesbyrd om Søhandel mellem Ægypten og Palæstina omkring Midten af den prædynastiske Periode i Ægypten og fra dennes sidste Del med Syrien. Det kan her passende nævnes, at Frankforts Hypothese synes at skulle faa uventet Støtte fra Udgravninger, der for nylig er blevet foretaget i Indien.

Desværre er der endnu ikke ret meget andet end nogle foreløbige Meddelelser at holde sig til¹. Disse viser imidlertid tydeligt, at der har eksisteret en Forbindelse mellem Indien og Sumer i ret gammel Tid; Assistenterne Gadd og S. Smith ved British Museum anslaaer Tiden til ca. 3000—2500 f. Chr.; om Forbindelsens Art udtaler de sig ikke. Den høje Tidsangivelse kunde lede Tanken i Retning af, at vi maaske her har Sumerernes Urhjem; det vilde stemme med de af Frankfort anførte Lighedspunkter i Racepræg og Husdyr mellem Sumererne og Draviderne. Imidlertid synes Gadd og Smith's Tidsangivelse ikke at hvile paa ret sikker Grund, men skal maaske reduceres betydeligt², dertil kommer, at Lighedspunkterne mellem de indiske Fund og tilsvarende sumeriske let forklares som udsprungne af blot Handelsforbindelse. Man maa ogsaa erindre, dels at Draviderne antagelig selv er indvandret til Indien i ikke alt for tidlig Tid, dels at deres Sprog er postfigerende og vel derfor næppe tør anses for beslægtet med det udpræget præfigerende sumeriske. — Selv om disse Fund saaledes kun tyder paa Handelsforbindelse, er de dog stærke Vidnesbyrd om Sumerernes Sømandskunst og styrker derved Frankforts Theori om disses Indvandring ad Søvejen.

Samtidig med — jeg vender nu tilbage til Frankforts Bog — at i Babylonien den sumeriske Kultur blomstrede mod Syd, eksisterede der mod Nord en anden Civilisation, hvis Indflydelse kan spores fra Nordsyrien-Anatolien gennem Assur til Susa (Susa II) mod Vest, Fara mod Syd og muligvis saa langt som Anau mod Nord. Dens Centrum har antagelig været Nordsyrien eller Anatolien, Frankfort hælder nærmest til det første. Som Bærer af denne nordsyriske Kultur antager Frankfort Semitter; den maa altsaa i Babylonien antagelig identificeres med den akkadiske.

¹ Se bl. a. Marshall i *The Illustrated London News* Vol. 165 (1924) 528—32, 548, Sayce *ibid.* 566 og Gadd og Smith *ibid.* 614—616.

² Der er senere kommet Meddelelse om Fund af en »babylonisk Lertavle«, denne vil antagelig, naar den bliver offentliggjort, kunne afgive Basis for en paalidelig kronologisk Ansættelse af de indiske Fund.

Ved at sætte denne nordlige Kultur, som Sumererne, da de kom sydfra, har trængt tilbage med Vaaben i Haand, i Forbindelse med Akkaderne, slaar Frankfort en Bro over til Ed. Meyers Hypothese, at Akkaderne var i Babylonien før Sumererne og blev trængt tilbage af disse, som overtog deres Guder og Kultsteder. Meyers Hypothese hviler imidlertid stadig paa et ikke alt for stærkt Grundlag, og hvad Frankforts »nordlige Kultur« angaar, tillader Materialet os næppe endnu at sætte den i Forbindelse med bestemte Racer.

Som det vil ses af dette korte Referat, berører Frankforts Bog ikke blot omfattende Problemer, men giver ogsaa fortræffelige Bidrag til deres Løsning; hans Bevisførelse er præget af overordentlig Stringens og hans Hypoteser er forsigtige og velovervejede i langt højere Grad, end et Referat kan give Indtryk af.

Forsaavidt Frankfort regner med en højtudviklet nordsyrisk Kultur som en vigtig Faktor i akkadisk Kulturs Udvikling, ligner hans Theori Prof. Clays Amurruhypothese, men dermed hører rigtignok ogsaa Ligheden op.

Clays Hypothese, som han har fremsat og udviklet i en lang Række Værker begyndende med *Amurru The home of the northern Semites* (1905) og endende med *The Empire of the Amorites* (1919), *A Hebrew Deluge Story in Cuneiform* (1922) og *The Origin of biblical Traditions* (1923) gaar i Hovedtrækkene ud paa, at der i det 4. Aartusinde f. Chr. har existeret et mægtigt Rige med vestsemitisk Sprog i Egnen mellem Middelhavet og Eufkrat. Fra denne Kulturstat, Amurru, stammer en Hovedpart af saavel Palæstinas som Babyloniens Kultur, idet den er spredt over disse Lande med en næsten uafbrudt Strøm af amoritiske Udvandrere. Hvad vi nu kender til Amurru er hovedsagelig, hvad vi kan slutte os til af spredte historiske Efterretninger og af de Kulturlaan fra Amurru, som kan paavises i Nabostaterne.

Før Clay fremsætter sin egen Theori, gør han først op med den gængse Hypothese om Arabien som Semitternes Urhjem, hvorfra der med regelmæssige Mellemløb er udgaaet store semitiske Vandringer. Den første af disse befolkede Nordbabylonien, den anden var den kananæiske eller amoritiske i det 3. Aartusinde, den 3. var den aramæiske i det 14. Aarh. og endelig som den 4., Islams store Fremstød.

I sin Kritik af denne Theori gaar Clay ud fra den Betragtning, at hvis saadanne store Folkevandringer havde fundet Sted, maatte vi i Personnavnene paa de paagældende Tidspunkter finde stærke Vidnesbyrd om arabisk Indflydelse.

Derefter gennemgaar han de forskellige Vandringer og viser,

at en saadan Indflydelse ikke kan spores, og, slutter han, følgelig maa vi se os om efter et andet Centrum for semitisk Kultur.

Dette Centrum finder han i Amurru. For at bevise Amurru Kulturindflydelse vender han sig først til de babyloniske Personnavne for at se, om der her er Vidnesbyrd om amoritisk Indflydelse. Kriterier for, hvilke Navne der er amoritiske, finder han bl. a. i gammelbabyloniske Navnelister, der indeholder ^{kur}MAR-TU Navne, idet han paa Grundlag af Syllabarer læser ^{kur}MAR-TU som Amurru. Ved Hjælp af disse Navnelister kan han henføre en betydelig Del af de ældste Herskere og Dynastier til Amurru. Ganske vist bærer disse Navne gennemgaaende ikke noget vestsemitisk Præg, men det forklarer Clay ved, at de er blevet babyloniserede. De vestsemitiske Personnavne, der i stort Tal optræder med Hammurabidynastiet, er naturligvis ogsaa amoritiske.

Medens dettes Herskere er udvandrede Amoritter, mener Clay ogsaa at kunne paavise Herskere over Amurru fra den Tid (ca. 4000), da det amoritiske Imperium stod paa sit Højdepunkt. Det er visse babyloniske Sagnfigurer som f. Ex. Stormfuglen Zu, der frarøvede Guden Enlil Skæbnetavlerne eller Guden Tammuz, der oprindeligt var en Konge i Erech i Babylonien. Hans Elskede var en Dronning af Aleppo = den senere Gudinde Ištar. At disse Sagnfigurer oprindeligt var historiske Personligheder, støtter Clay paa, at de opføres i de babyloniske Kongelister. Noget senere, ca. 3300, var Amurru Hovedstad Mari ved Eufrat, et Navn, Clay etymologisk vil sætte lig Amurru. I den babyloniske Kongeliste findes et tidligt Dynasti af Mari, et Bevis paa, at Amurru paa den Tid beherskede Babylonien. Medens de hidtil nævnte har været indfødte Herskere over Amurru, findes der ogsaa en lang Række udvandrede Amoritter, som har svunget sig op i Babylonien; man kan kende dem paa deres Navne. Til disse regner Clay Kongerne af 1. Kiš-Dynasti, 1. Isin-Dynasti, Larsa og Hammurabis Dynasti o. m. a.

Andre Beviser for Amurru Indflydelse finder Clay i de babyloniske Myther, hvoraf en meget stor Del er Laan fra Amurru; saaledes Skabelseshistorien, Mythen om Marduks Kamp med Tiamat, Syndflodsberetningen, baade den almindelig kendte og en anden Version, der almindelig kaldes Ea og Atrahasis-Mythen. Clays Beviser for, at disse er amoritiske Laan, er hovedsagelig af sproglig Art, idet han mener at kunne vise amoritiske Laaneord og Navne i dem. I den ældste Version af Ea og Atrahasis-Mythen har han saaledes samlet et helt lille Glossar af Ord, som enten »ikke er gængs i Akkadisk« eller »overhovedet kun kendes fra denne Mythe«.

Alle er de af vestsemitisk Oprindelse. For Syndflodshistoriens Vedkommende peger Clay ogsaa paa, at en Syndflod opstaaet ved Regn som i de babyloniske Versioner ikke passer med babyloniske Forhold, idet Regnen i Babylonien spiller en forsvindende lille Rolle. Det kan ogsaa nævnes, at en stor Del af den babyloniske Gudeverden er af amoritisk Oprindelse. Som amoritisk Hovedgud staar Guden Amurru, hvis Navn er det samme som Landets; denne Gud møder os ofte i babyloniske Personnavne. Andre Guder er Adar, Dagan Assur, Istar Ninurta o. m. fl., kort sagt der er ikke meget, der bliver tilbage som ægte babylonisk.

Til at gaa nærmere ind paa Clays Theori er her ikke Stedet, kun i store Træk kan det angives, hvilke Retningslinier Kritikken af den hidtil har fulgt¹. ^{kur}MAR-TU er i gammelbabylonisk Tid ikke Landet ved Middelhavet, men Bjærgene i det nordlige Sydbabylonien. Her sad en Stamme MAR-TU, som talte en akkadisk Dialekt. Disse MAR-TU grundede — vel med Støtte fra Elam — 1. Dynasti af Larsa. Til denne akkadiske Stamme maa en stor Del af Clays Amoritternavne fra den ældste Tid henføres. De Vestsemitter, hvortil Hammurabidynastiet hører, blev ikke betegnet som ^{kur}MAR-TU og har intet med ^{kur}MAR-TU-stammen at gøre.

Mari, der antagelig ligger ved Khaburmundingen, og hvis Navn næppe sprogligt har noget at gøre med Amurru, er, saavidt vi kan dømme, en urgammel sumerisk Kulturprovins. Kongelisternes Herskere af Mari bærer trods Clay sikkert ægte sumeriske Navne, og Statuen af den langt senere [-]jum-Šamaš er i Dragt og Teknik ganske sumerisk.

Hvad angaar Clays Forsøg paa at uddrage Historie af de gamle babyloniske Myther, saa er det ikke umuligt, at der bag visse af disse mythologiske Figurer ligger historiske Personer, men at der i de Myther, som er knyttet til dem, skulde ligge haandgribeligt historisk Stof, er ikke troligt.

Naar Clay videre vil opfatte den babyloniske Skabelseshistorie som et Laan fra Amurru, saa er denne Tanke lidet sandsynlig, thi de Guder, der optræder i den, bærer gode babyloniske Navne, og Clays Forsøg paa at aflede dem af Vestsemitisk kan ikke siges at være lykkedes. Det samme gælder Syndflodfortællingen; i ingen af de overleverede Versioner kan der med Sikkerhed paa-vises vestsemitiske Gloser; saa længe vi kun kender saa lidt til

¹ Se specielt Landsberger i Zeitschrift f. Assyriologi N. F. I. og — paa bredere Grundlag Barton i Journal of The American Oriental Society 45 (1925) 1—38.

det akkadiske Ordforraad, som vi gør, er en Argumentation ud fra »ikke gængs i Akkadisk« ikke holdbar. Heller ikke de formentlig vestsemitiske grammatiske Former kan regnes for sikre. Endelig udelukker de babyloniske Vejrforhold ikke Tanken om en Syndflod foraarsaget ved Regn, thi vel spiller Regnen i Babylonien en ringe Rolle, men naar den kommer, er det med voldsom Heftighed og ødelæggende Virkning. Tilbage staar de amoritiske Guder i den babyloniske Gudeverden; her har Clay sikkert Ret i, at en Del babyloniske Guder er af vestlig Oprindelse, men han gaar meget for vidt, og kun en ret lille Del af hans Liste kan staa for nøjere Kritik.

I det store og hele maa det siges, at Clay ikke har formaaet at underbygge sin Theori med afgørende Argumenter, og efter Clays alt for tidlige Død i 1925 vil hans Theori, der dermed har tabt sin dygtigste og varmeste Forkæmper, sikkert glide tilbage i den assyriologiske Debat. Spørløst vil den imidlertid ikke forsvinde. Det er saare langt fra, at alle de af Clay rejste Problemer har fundet deres Løsning gennem den ovenfor skitserede Kritik, og mange af dem maa under den ene eller anden Form vedblivende komme til at beskæftige Forskningen. Ligeledes har Clays Theori med dens energiske Bekæmpelse af Hypotesen om Emigrationerne fra Arabien sat tydelige Spor og vist, hvor lidt sikker denne Hypothese i Virkeligheden er. Endelig, og det er vel det betydeligste Resultat af Clays Arbejde, man kan ikke frakende ham Æren af at være den første, der med Styrke har peget paa Muligheden for, at Syrien i meget tidlig Tid har haft en betydelig Egenkultur, en Mulighed, som i allerhøjeste Grad fortjener at tages i Betragtning. —

Om Assyriens sidste Dage har den saakaldte Nabopolassar-kronike¹ bragt os omtrent samtidige Efterretninger og dermed, omend kun delvis, fyldt et meget føleligt Hul i vor historiske Viden.

Kroniken, der er blevet udgivet af Gadd, har iøvrigt allerede affødt en hel lille Litteratur. Den viser os to store Magtgrupper, paa den ene Side Assyrien og til vor Forundring Ægypten, paa den anden Mederne og Babylonien. Medens Ægypten formelt vistnok støtter Assyrien paa Grund af sit gamle Vasalforhold til denne Stat, er Forholdet mellem Babylonierne og Mederne endnu uklart, og det er ikke sikkert, om der har bestaaet et regulært Forbund imellem dem, men i hvert Fald har de i Assyrien en fælles Fjende, og det afgørende Angreb paa Ninive, der som Krø-

¹ Gadd: *The Fall of Niniveh* (1923).

niken viser fandt Sted ikke 606, men allerede 612, foretoges af begge i Forening. Efter Ninives Fald og Kongen Sinsariskun's Død(?) satte Assyrerene Asur-uballit (II) sig paa Tronen i Byen Harran og fortsatte Kampen med Ægyptens Hjælp. For disse Aars Vedkommende er Krøniken i daarlig Forfatning, men det ser ud, som om Harran er blevet tabt og vundet tilbage af Asur-uballit saa tidligt som 610. Med dette Aar er Tavlen afbrudt.

Trøds den fragmentariske Tilstand, hvori vi har Nabopolassar-krøniken, maa den dog siges at være af største Betydning for vor Viden ikke blot om Assyriens, men om hele Orientens Historie i de Tider.

Det hidtil udførligste Arbejde over de af Krøniken rejste Problemer er Lewy's i *Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft* 1924 II. Hans særdeles skarpsindige og interessevækkende Behandling, hvor han stiller Skytherne op som primus motor i Verdenspolitikken, idet det skal være Frygten for dem, der faar Ægypten til at støtte Assyrien, ligesom de spiller en afgørende Rolle ved Assyriens endelige Undergang, lider imidlertid ligesom Gadd's Indledning af den afgørende Svagthed, at de i Krøniken nævnte »umman manda«, som Lewy identificerer med Skytherne, i Virkeligheden blot er et andet Navn for Mederne; dette er blevet godtgjort ved nyt tilkommende Materiale, og derved lider hans Theorier et ikke ringe Afbræk. Ogsaa paa andre Punkter maa hans Bog læses cum grano salis; den bygger alt for meget paa sene og upaalidelige Kilder. Af mere forsigtige Behandlinger kan nævnes Olmsteads i hans *History of Assyria*, Price: *The Nabopolassar Chronicle* i *Journal of the American Oriental Society* 44 p. 122 ff. samt for den jødiske Histories Vedkommende Welch: *The death of Josiah* i *Zeitschrift f. Alttestamentl. Wissenschaft. Neue Folge* II p. 255 ff. —

Det er imidlertid ikke blot for de Perioders Vedkommende, hvor Materialets Sparsomhed nødvendigvis har medført en vis Usikkerhed, at de sidste Aars Arbejde har ændret vore Anskuelser i væsentlig Grad. Ogsaa ellers har dette været Tilfældet.

Et interessant Exempel herpaa er Olmsteads ovennævnte Behandling af Assyriens Historie og hans Forsøg paa en radical Omvurdering af Assyriens kulturelle Indsats i Verdensudviklingen.

Olmstead forkaster det gængse Syn paa Assyrien: En brutal Militærstat uden selvstændig Kultur, hvis Historie er en fortsat Række af Grusomheder og Undertrykkelse.

Saa simpelt er Forholdet ikke; for at begynde med Kulturen saa er det sikkert, at Assyrien havde en selvstændig Kultur, og selv om meget i den vel er Laan fra Babylonien, maa vi ogsaa

regne med stærk Indflydelse fra Mitanni, Haldia, Aramæerne og Fønikierne. Assyrien bestod jo ikke som Babylonien af racemæssigt, sprogligt og kulturelt homogene Smaastater, det var fra første Færd en imperialistisk præget Stat, sammentømret af højst forskellige Elementer; dets Kultur maa derfor, alene af denne Grund, blive af anden Art end den babyloniske.

Væsentligst er det imidlertid, at trods sin højst komplicerede Oprindelse og de mange Laan udefra er den assyriske Kultur en virkelig Egenkultur, den er særpræget assyrisk i alle sine Faser, og de fremmede Elementer er assimileret og gaaet op i Helheden. I en Række overordentlig inciterende Kapitler behandler Olmstead nu denne Kultur, idet han overalt understreger dens Særegenhed, specielt naturligvis i Forhold til den babyloniske.

Han finder Særegenheder i Landbruget og dets Organisation, i de assyriske Love, der er ganske upaavirkede af babylonisk Ret, i assyrisk Kunst, Arkitektur, Litteratur og Religion. Størst er Assyriens Kulturindsats dog paa det administrative Omraade, Assyrerne har her Æren af som de første at have udviklet et effektivt Provinsstyre. Skabt, som dette System var under stadig Hensyntagen til det praktiske Livs Krav, blev det et overmaade brugbart og bøjeligt Apparat; hvor bøjeligt det var, ses maaske bedst af de »frie Byers« Stilling. Trods Systemets stærke centraliserende Tendens havde visse store Byer et udstrakt Selvstyre; Privilegier sikrede deres Rettigheder, de var fri for Skatter, for Hoveri og for Militærtjeneste. I Byens indre Politik og en stor Del af dens ydre var et Gammelmandsraad den afgørende Faktor.

Med samme sympathiske Indstilling som overfor Assyernes Kultur er Olmstead gaaet til deres Historie, og man undrer sig ved Læsningen af hans Fremstilling over, hvor ofte denne Sympathi har ladet ham se dybere og klarere end hans Forgængere; atter og atter afslører meningsløse Grusomheder sig som nødvendigheden og velbetænkt Realpolitik, og vi faar Lejlighed til at se, hvor ofte Forsøg med Skaansomhed og Mildhed er gaaet forud for de skarpe Forholdsregler, og om en Række assyriske Skikkelser — først og fremmest Sankerib — gælder det, at man gennem Olmsteads Værk faar Øjet op for, at de har været politiske Personligheder af betydelig større Format, end man var tilbøjelig til at tro.

Olmsteads Arbejde har ogsaa andre Fortrin end dem, der flyder af hans Sympathi for Emnet; det er bygget paa et kildekritisk sigtet Materiale, hvad Assyriologer ellers ikke er forvænt med, det giver fyldig Oplysning ikke blot om politiske, men ogsaa om kulturelle, økonomiske og administrative Foreteelser,

og sidst, men ikke mindst, Stoffet gives i en overmaade levende og anskuelig Fremstilling. Alt i alt er Olmsteads Bog en sjælden værdifuld Forøgelse af den assyriologiske historiske Litteratur¹.

¹ Sidney Smith: *Babylonian Historical Texts relating to the Capture and Downfall of Babylon* med dens nye Materiale specielt til Bedømmelse af Nabonid var mig ikke tilgængelig under Udarbejdelsen af denne Oversigt. En udmærket Discussion findes Zeitschrift f. Assyriologie N. F. III (Landsberger-Bauer).

Anmeldelser.

**Vilhelm la Cour: Sjæl-
lands ældste Bygder. Kbh.
1927.¹**

Danmarks ældste Bebyggelseshistorie har allerede længe beskæftiget Forskere fra forskellige Lejre. Filologer og Historikere har fremfor alt gransket vore gamle Stednavne og ved deres Hjælp søgt at tegne Udviklingslinien i Bosættelsens gradvise Vækst. Fra arkæologisk Side har især Sophus Müller paavist Oldtidsmindesmærkernes store Værdi som Kilde til Oplysning om Sten- og Bronzealderens Bosættelse, dens Art og Fordeling. Paa begge Hold er der naaet Resultater af blivende Værd. Men de faste Holdepunkter, der er vundet, er dog endnu saa faa og spredte, at de muliggør vidtgaaende Divergenser i Helhedsopfattelsen af, hvorledes vort Lands Bebyggelse har udviklet sig fra den ældste faste Bosættelse i yngre Stenalder til den historiske Tids Begyndelse. Selv om fundamentale Hovedspørgsmaal kan der være og er der forskellige Meninger. Der hører under disse Forhold Mod til at vove sig ud paa dette fristende, men vanskelige og utrygge Studiefelt.

Dr. la Cour har haft dette Mod. Han har tilmed haft den i vor Specialiseringens Tid næsten forargelige Dristighed, skønt Historiker af Fag, at forlade den faste historiske Grund og give sig i Kast med en rent arkæologisk Opgave — ud fra den rigtige Erkendelse, at Kernen i Problemerne rummes i de forhistoriske Bebyggelsesformer. Det kan nu vel heller ikke nægtes, at hans Undersøgelse i nogen Grad er præget af den Usikkerhed i Vurdering og Domme, som let bliver en Følge af at arbejde indenfor en Videnskab, hvis Stof og Metoder man ikke er fuldt fortrolig med. Det efterfølgende vil formentlig vise Berettigelsen af denne Bemærkning. Men alt i alt er der dog, ogsaa for Fag-Arkæologerne, som han har gaaet i Næringen, al Grund til at være ham

¹ Nærværende Anmeldelse gengiver Hovedpunkterne i min Opposition ved Afhandlingens Forsvar for Doktorgraden 12. April 1927.

taknemmelig for hans Bog om Sjællands ældste Bygder. Dens omfattende Undersøgelser, der fremlægges i en overmaade klar og fængslende Form, har ubetinget Krav paa Opmærksomhed. De efterfølgende Sider har lige saa meget til Hensigt at understrege dette som at øve Kritik — hvortil der visselig ogsaa er Anledning.

La Cour indleder sin Undersøgelse med en instruktiv, kritisk Oversigt over den hittidige Forskning paa dette Omraade, dels Stednavnestudiet i dets forskellige Former — den »statistiske« (Steenstrup), den »filologiske« (Nygaard) og den »topografiske« (H. V. Clausen) —, dels den arkæologiske Forskning (Sophus Müller). Han paaviser, hvorledes disse Forskningsgrupper hver for sig kun kan føre til Resultater af ret begrænset Karakter. Idealet skulde synes at være en kombineret »arkæo-filologisk« Undersøgelsesmetode, der forbandt det filologiske og det arkæologiske Kildestof. Men en Gennemgang af tidligere Forsøg i denne Retning opmuntrer ikke til Efterfølgelse. Vanskeligheden er jo fremfor alt den, at det arkæologiske Bebyggelseskort, vi kan tegne paa Grundlag af Gravhøjene, ikke rækker længere ned i Tiden end til yngre Bronzealder, idet Fundene fra de efterfølgende forhistoriske Tidsrum, i hvilke synlige Gravminder kun sjældent forekommer, er altfor faa og tilfældige til at give et blot nogenlunde tilforladeligt Bebyggelsesbillede, medens omvendt det filologiske Studium af Stednavnene ikke med nogen Sikkerhed kan føre os længere tilbage end til Folkevandringstid. Der bliver saaledes mellem de to Grupper af Kilder et Gab paa over 1000 Aar. Vil man over dette Gab bringe dem i Forbindelse med hinanden, kan det kun ske under Forudsætning af en sproglig Kontinuitet, for hvilken der foreløbig hverken fra filologisk eller fra arkæologisk Side har kunnet gives nogen Garanti¹. Saa fortræffelig en »arkæo-filologisk« Metode kan være paa Omraader, hvor de arkæologiske og de filologiske Kilder er samtidige, ligesaa betænkelig en Sag er det derfor at bringe den til Anvendelse indenfor vor ældste Bebyggelseshistorie. Man kan da, forekommer det mig, kun billige det, naar la Cour ud fra disse Betragtninger har renonceret paa at øge Antallet af de allerede forelig-

¹ Jeg skal i denne Sammenhæng henlede Opmærksomheden paa en nylig fremkommen Artikel af den svenske Sprogforsker Jarl Charpentier: »The Original Home of the Indo-Europeans« (Bulletin of the School of Oriental Studies IV (London 1926) 147 ff.). Konsekvensen af den af Ch. paa sproghistorisk Grundlag hævdede Opfattelse af de indoeuropæiske Vandrings Forløb vil være, at de først har naaet Norden saa sent som i den førromerske Jernalder, en Periode, der jo ogsaa i kulturhistorisk Henseende betegner et mærkeligt Skel i vor Oldtid.

gende, mere eller mindre løst funderede »arkæo-filologiske« Kombinationer og i det foreliggende Arbejde har begrænset sig til den rent arkæologisk-topografiske Opgave, paa Grundlag af det arkæologiske Materiale at paavise de ældste Bygdekerner, hvorfra den faste Bosættelse her i Landet er udgaaet, og følge disse ældste Bygder i deres Vækst, saa langt det arkæologiske Stof tillader, d. v. s. til yngre Bronzealder. Som Undersøgelsesomraade har han valgt Sjælland og motiverer paa S. 37 f. dette Valg med gode Grunde: der behøves et Omraade, som er tilstrækkelig stort til at kunne give Resultater af almen Værdi, som byder paa tilstrækkelig forskelligartede Naturforhold til alsidigt at belyse Oldtidsbygdernes topografiske Ejendommeligheder og Terrænvalg, og hvor endelig, og især, de arkæologiske Forhold giver Mulighed for at skelne mellem flere kronologiske Lag i Bebyggelsen. Der er i Virkeligheden neppe nogen anden dansk Landsdel, som bedre opfylder alle disse Krav end netop Sjælland.

Fremgangsmaaden ved Undersøgelsen har la Cour lært af Sophus Müllers banebrydende bebyggelseshistoriske Arbejder, især »Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen« (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1904) og »Vendsysselstudier« (Aarbøger 1911). Det gælder først og fremmest at tilvejebringe et saavidt muligt fuldstændigt Højkort over Sjælland. Hvor Gravhøjene findes, maa Folk have boet, tættere eller mere spredt alt efter Højenes større eller mindre Hyppighed. Højkortet maa blive Grundlaget for Undersøgelsen af de enkelte Bygders Afgrænsning og deres indbyrdes Forbindelse, Bosættelsens Forhold til Naturen o. s. v. Det er da af afgørende Betydning for Bedømmelsen af det hele Arbejde, hvorledes man vil vurdere det Materiale, paa Basis af hvilket la Cour har udarbejdet de med Afhandlingen følgende Oversigtskort over de sjællandske Gravhøje fra Sten- og Bronzealderen.

Fremfor alt bygger disse Kort paa de i Nationalmuseet foreliggende arkæologisk-topografiske Beskrivelser af de enkelte Herreder, der er udarbejdet af Museets Embedsmænd i Løbet af det sidste halve Aarhundrede. Hvad la Cour har kunnet tilføje af Supplementer til disse fra gamle Matrikulkort, fra den topografiske Literatur og fra egne Iagttagelser i Marken, er alt i alt af forsvindende Betydning. Nu kan det desværre ikke nægtes, at man netop for Sjællands Vedkommende kan være berettiget til at tvivle om, at Museets Herredsbeskrivelser giver et tilstrækkelig fuldstændigt Billede af Gravhøjenes Forekomst. Dels skyldes det, at de sjællandske Beskrivelser for en væsentlig Del er blandt de ældste, der er udarbejdede, og at man til at begynde med

ikke stillede de samme Krav om den videst gaaende Fuldstændighed i Stoffets Indsamling som i de seneste Aartier; dels maa man ogsaa paa Sjælland med de frugtbare Jorder, de mange Købstæder og Herregaarde regne med en mere omfattende Ødelæggelse af Mindesmærkerne end f. Ex. i Vestjylland. Det er med god Grund, naar Sophus Müller med Henblik herpaa taler om »den Følelse af Utryghed paa Grund af Mangelfuldheden, som møder ved de sjællandske Egne« (Aarbøger 1911, S. 234). Disse Mangler ved Materialet er la Cour naturligvis klar over, og han regner da ogsaa stadig med dem ved Beskrivelsen af de enkelte Egne. Men man maa dog utvivlsomt give ham Ret i, at Materialet alt i alt tør antages at være godt nok til at give det, som det fremfor alt kommer ham an paa: et i alt væsentligt rigtigt Helhedsbillede af Gravmindernes Fordeling over Sjælland.

Større Grund til Betænkelighed kunde der maaske synes at være ved den Sondring mellem Stenalderens og Bronzealderens Mindesmærker, som la Cour gennemfører, og som er af største Vigtighed for ham for saa at sige at faa Bevægelse i Stoffet og erkende Forskydningen i Bebyggelsen gennem disse Tidsrum. La Cour skelner mellem to Kategorier af Gravminder: de megalithiske Grave (Dysser, Jættestuer og Hellekister) og de runde Jordhøje som Udtryk for henholdsvis Stenalderens og Bronzealderens Bebyggelse. Om man her understreger Begreberne Sten- og Bronzealder, bliver Berettigelsen af denne Sondring meget tvivlsom. Det er muligt, at det er rigtigt, som man i Almindelighed gaar ud fra, at det store Flertal af Jordhøjene paa Sjælland først er anlagt i ældre Bronzealder. Men der er paa den anden Side ikke Tvivl om, at et betydeligt Antal af dem i Bunden rummer Grave fra Stenalderen, især fra dens yngste Afsnit, Hellekisternes Tid. Der maa altsaa her regnes med en vis Fejlprocent, om hvis Størrelse man i Virkeligheden ikke kan have nogen begrundet Mening. Det kunde altsaa synes, at Grundlaget for den kronologiske Sondring er saa upaalideligt, at der er en meget betydelig Fare for et i væsentlig Grad fortegnet Billede. De Betragtninger af ret almindelig Art, hvormed la Cour selv (S. 40) affinder sig med denne Vanskelighed, vil nu neppe berolige en kritisk Læser. Men han kunde og burde her have fremholdt et Forhold af stor Betydning i denne Sammenhæng, nemlig at de kortlagte Megalithgrave for langt den overvejende Dels Vedkommende er Dysser og Jættestuer, altsaa de ældre Megalithgravstyper, medens Hellekisterne og andre for Stenalderens Slutning karakteristiske Gravformer i Sammenligning med dem er saa faa, at deres Fjernelse fra Kortene ikke i synderlig Grad

vilde ændre Billedet. Det vilde med andre Ord have været korrekte at tale om ældre Megalithgravsbygder i Modsætning til Højbygder i Stedet for Sten- og Bronzealdersbygder. Heller ikke derved bliver dog al Usikkerhed i Sondringen bortelimineret. Mange gamle Megalithgrave kan endnu være helt skjult under Jordhøje. Man kan heller ikke uden videre gaa ud fra, at Herredsbeskrivelsernes Bestemmelse af de enkelte Mindesmærker i alle Tilfælde er korrekt. Navnlig gælder det de ældre Indberetninger, i hvilke Angivelserne i det hele er meget summariske og aabenbart ikke altid beror paa Selvsyn. Mange Monumenter har jo ogsaa været helt eller delvis sløjfede før Undersøgelsens Tid, saa at Bestemmelsen i disse Tilfælde har været afhængig af Landbefolkningens ofte sikkert lidet exakte Meddelelser. I det hele er altsaa Mulighederne for Fejl i den kronologiske Rubricering af de enkelte Mindesmærker ret store, sikkert større end la Cour synes at forestille sig. Men alt i alt er der dog vist neppe Grund til at tvivle om, at Højkortet ogsaa i denne Henseende giver et i sine Hovedtræk paalideligt Billede. Hvor det viser klart fremtrædende Modsætninger mellem udprægede Megalithgravsomraader og udprægede Højomraader, er det uden Tvivl berettiget at tro, at dette rigtigt udtrykker en kronologisk Forskel i den tilsvarende Bebyggelse.

Med det anførte er imidlertid endnu ikke alle Vanskeligheder ved at benytte det sjællandske Højkort som Bebyggelseskort nævnt. Tilbage bliver det Spørgsmaal, om Megalithgrave og Jordhøje tilsammen — selv bortset fra Ufuldstændigheden i Indsamlingen og mulige Unøjagtigheder i Tidsbestemmelsen — tør antages i alle Egne af Øen at give et i ligelig Grad udtømmende Billede af den samtidige Bebyggelse. Aabenbart gaar la Cour ud fra dette som en Selvfølgelighed. At der imidlertid virkelig er Grund til at rejse dette Spørgsmaal, tror jeg bedst at kunne vise ved at gaa lidt ind paa et enkelt Parti af den udførlige, herredsvis ordnede Beskrivelse af »Sjællands Bygder i yngre Stenalder og ældre Bronzealder«, der udgør Halvdelen af Bogen (S. 44—204), og som saa at sige er deduceret af Højkortet. Det gælder Stenalderbebyggelsen i Østsjælland.

Ser man paa Kortet over »Stenalderbygderne«, vil man blive slaet af, hvor overordentlig svagt hele Østsjælland gør sig gældende i Sammenligning med Vestsjælland. Skal man nu virkelig tro, at Højkortet her rigtigt udtrykker en faktisk Modsætning i Bebyggelsens Intensitet? La Cour mener det aabenbart, men kommer rigtignok derved Gang paa Gang i Forlegenhed, fordi det maa indrømmes, at netop disse Egne hører til de paa Fund

fra den yngre Stenalder rigeste Dele af hele Sjælland. Særlig grelt er Forholdet i Stevns. Der er maaske overhovedet ikke noget andet Omraade i Danmark, hvor der er opsamlet saa uhyre Masser af Oldsager fra Stenalderen (Søholmfundet!), men Megalithgravene er meget faa. Her kan da la Cour heller ikke komme uden om, at Højkortet umuligt kan give et rigtigt Billede af Bebyggelsens Styrke, men han søger saa en Forklaring i Antagelsen af, at man her har sløffet forholdsvis mange Mindesmærker (S. 107). Meget overbevisende er Forklaringen ikke. Stevns er jo ikke i udpræget Grad en Herregaardsegn, og den uskyldige, lille Købstad Storeheddinge kan dog vist ikke have været farlig for Gravhøjene. Og endnu mindre føler man sig overbevist, naar man møder det samme Misforhold i Naboherrederne. Jeg nøjes med at henvise til Beskrivelsen af Fakse Herred. Der konstateres her en tilsvarende Rigdom paa »løse Fund« trods en paa-faldende Mangel paa Megalithgrave, men der konkluderes dog: »— een Ting er givet: Befolkningen maa i hine fjerne Tider have været meget sparsomt fordelt over Omraadet« (S. 105).

Det er nu sikkert rigtigt, at det lave, flade Kystomraade mellem Køge og København har været meget svagt bebygget i den ældre Oldtid. Men fra København og nordefter langs Øresundskysten staar vi igen overfor den samme Modsætning mellem relativt rige »løse Fund« og faa Gravminder. Det er jo ikke forbavsende, at der ikke har kunnet paavises mange Megalithgrave paa Storkøbenhavns Grund. Efter la Cour er dette dog »neppe helt misvisende« (S. 161). Ganske vist maa det indrømmes, at der er ikke faa løse Fund fra København; ogsaa Bopladsfundet fra Svanemøllevej nævnes. Men det kunde være tilføjet, at dette jo ingenlunde er enestaaende. Tværtimod har dybt-gaaende Grundudgravninger Gang paa Gang afsløret Bopladsaflejringer fra yngre Stenalder paa københavnsk Grund. Sammen med Svanemøllefundet er der i Nationalmuseet udstillet analoge Fund fra Gammeltorv, Farvergade, Kattesundet, Niels Hemmingsensgade og Frederiksholms Teglværk. De giver sikre Vidnesbyrd om en tæt Bosættelse langs den gamle Kystlinie. — Hvad endelig Øresundskysten Nord for København angaar, bliver Resultatet det samme: ud fra de faa paaviselige Megalithgrave sluttes der til Trods for relativt talrige »løse Fund« til en meget spinkel Stenalderbebyggelse (S. 163).

Der stikker aabenbart i denne for hele Østsjælland fælles Modsætning mellem de faa Gravminder og de talrige Fund fra yngre Stenalder et særligt Problem. Det er ikke klaret ved at antage, at det i disse Egne er gaaet særlig haardt ud over Mega-

lithgravene. Lad være, at det kunde synes en plausibel Forklaring for den tæt bebyggede Øresundskysts Vedkommende. I Stevns og tilgrænsende Herreder er denne Forklaring i sig selv ikke synderlig tilfredsstillende. Og i endnu mindre Grad bliver den det, naar man sammenligner Stenalderkortet med Bronzealderkortet. Det viser sig da, at vi baade i Stevns og ved Øresund, især paa Strækningen mellem Hellerup og Nivaa, har anselige Højgrupper. Hvorfor har Ødelæggelsen da ikke først og fremmest ramt Jordhøjene, der dog er lettere at sløjfe end de store Stengrave?

Jeg skulde tro, at Forklaringen paa det her fremdragne Forhold er at søge i den simple Kendsgerning, at vi i disse østsjællandske Egne allerede befinder os i Yderomraadet for de ældre Megalithgravsformers Udbredelse. Særlig gælder det Dysserne, der jo netop er den absolut dominerende Faktor i de typiske sjællandske Megalithgravscentre (Ods og Horns Herreder f. Ex.). I Sverige findes Dysser som bekendt kun i et faa Mile bredt Bælte langs Vestkysten (i Skaane, Halland og Bohuslän), og i Skaane, der i denne Sammenhæng særlig maa interessere, er baade de og Gangbygninger ganske som i Østsjælland relativt faatallige. Aabenbart kan dette ikke betyde, at Egnene Vest og Øst for Øresund har været særlig tyndt befolket i yngre Stenalder — hvad altsaa ogsaa de rige Fund netop fra denne Tid paa begge Sider af Sundet bestemt modsiger — men kun, at vi her er udenfor den oprindelige Megalithkulturs centrale Omraade. Det ligger da nær at spørge om, hvilken anden supplerende Gravskik der her maa regnes med. Nu er det vistnok overhovedet en Misforstaaelse at gaa ud fra, at alle Mennesker, selv i de tætteste Megalithbygder, er blevet bisat i store Stengrave. Overalt maa vi sikkert antage, at man tillige har anvendt simple Begravelser under Markfladen, i Fortsættelse af den Gravskik, som raadede forud for Stengravens Tid. Den Art Grave er ifølge Sagens Natur saare vanskelige at finde. For min Del tror jeg, at mange af de saakaldte »løst fundne« Stensager hidrører fra saadanne simple Jordgrave. Sikre Exempler paa simple Markgrave fra yngre Stenalder kendes dog, ogsaa fra udprægede Megalithgravsomraader¹. Og det er vel neppe et Tilfælde, at de fleste haves netop fra Østsjælland. Det er de Grave, der almindeligt kaldes de sjællandske Enkelgrave. La Cour nævner dem af dem, der er undersøgte af Nationalmuseet (ved Hellested i

¹ Et Exempel fra Jættestuetid fra Bakkendrup, Løve Herred, er anført i Aarbøger f. Oldkynd. 1917, S. 146.

Stevns: S. 110; paa to forskellige Steder i Greve Sogn: S. 151; ved Lejre: S. 133 Note 1 og nær Tuborg: S. 162); flere lod sig sikkert føje til ved en omhyggelig Gennemgang af Museets Fundprotokoller. Altid er de fundne flere sammen i en lille sluttet Gruppe, liggende i en Grusbanke under flad Mark, ganske som det er Tilfældet med de skaanske Enkeltgrave. — Hvis den her hævdede Opfattelse er rigtig, betyder det altsaa, at Højkortet i de omtalte Egne for Stenalderens Vedkommende er væsentligt misvisende som Bebyggelseskort.

Det vilde nu ikke være vanskeligt at pege paa andre Punkter i den topografiske Beskrivelse af de enkelte sjællandske Bygder, hvor la Cour skænker sit Højkort større Tiltro, end det ved en nærmere kritisk Prøvelse kan siges at have Krav paa. Men jeg skal ikke fortabe mig i flere saadanne Detailler af mere lokal Karakter. Der er saa meget mindre Grund dertil, som det dog til syvende og sidst ikke har været Formaalet at give en topografisk Haandbog, en »Trap«, over Sjællands Bygder i Sten- og Bronzealder; det er kun billigt at understrege, at det, ogsaa ved Skildringen af den enkelte Egn, er de generelle Grundtræk af almen Gyldighed i Oldtidsbebyggelsens Terrænvalg og de Forskelle eller Overensstemmelser, der i saa Henseende kan paavises fra Stenalder til Bronzealder, som det fremfor alt gælder at efterspore. Hertil medbringer la Cour aabenbart et sikkert Blik for vort Landskabs skiftende Karakter og Bebyggelsens Forhold dertil; adskillige smukke Iagttagelser, spredt over hele Afsnittet, vidner derom. Og for Forstaaelsen af saadanne Hovedforhold i Oldtidsbebyggelsens Karakter og Udvikling tør Kortet som før sagt sikkert ogsaa antages at afgive et tilstrækkelig solidt Grundlag.

Sine bebyggelsehistoriske Hovedresultater sammenfatter og uddyber la Cour i sit 3. Kapitel: »Bygdernes Oprindelse og ældste Udvikling«, der maa betegnes som Kernen i hans Bog. Med utvivlsom Ret fastslaar han, at man ikke maa forestille sig Sjælland ved den yngre Stenalderes Begyndelse som et mørkt Fastland, hvis Indre først nu toges i Besiddelse af Nybyggere, som fra Kystegnene trængte ind i Landet — en Opfattelse, som man endnu ofte kan træffe. Sikker er den faste Bosættelse, som indledtes med det begyndende Agerbrug og Husdyrhold, udgaet fra den ældre Stenalderes mange Bopladser, der var fordelt over det Indre saavel som over Kystegnene, knyttede til Søer, Moser, Vanddrag, Vige og Sunde. I Enkeltheder at paavise dette allerførste Landnams direkte Tilslutning til de gamle Fangstpladser er nu ikke muligt og vil neppe nogensinde blive det. Det ligger

nemlig efter min Opfattelse ikke saa meget i vort endnu ufuldstændige Kendskab til Ertebølle tidens Bopladser — saaledes som la Cour mener — men fremfor alt i, at vore ældste synlige Gravminder, Megalithgravene, sikkert ikke fører os tilbage til Tiden for den allerførste faste Bosættelse. De betegner et særligt Kulturelement, der kom ind i vor yngre Stenalder paa et maaske endda ret fremskredent Stadium af denne, efter at de for denne Periode afgørende Kulturtræk — Agerbrug, Husdyrhold, Slibning af Flinten — forlængst var modtaget andetsteds fra. Det vil altsaa neppe lønne Møjen at lede efter direkte lokal Tilknytning mellem Ertebøllebopladser og Megalithbygder. Vi kommer neppe videre end til at konstatere saadanne grove Træk som, at der til de talrige Bopladser fra ældre Stenalder langs Issefjordens Kyster svarer meget anselige Megalithbygder i det tilgrænsende Opland baade i Horns Herred og i Nordøstsjælland.

Fra og med Megalithgravene har vi imidlertid for et langt Tidsrum fremefter i de synlige Gravminder et fast Grundlag for sammenhængende at følge Bebyggelsen i dens Vækst. Jeg kommer her til det, som forekommer mig at være det værdifuldeste Resultat af la Cours hele Undersøgelse: Paavisningen af det indbyrdes Forhold mellem Megalithbygderne og Højbygderne, grovt taget altsaa mellem den yngre Stenalder og Bronzealderens Bosættelse. La Cour understreger med Rette Kontinuiteten i Bebyggelsen som det fremherskende Grundtræk. Hvor vi har en tæt Megalithbygd, fortsættes den som Regel i en oftest endnu tættere og mere omfattende Højbygd. Bygdernes organiske Vækst indenfor de gamle Bygdegrænser og udover dem i alle Retninger er Hovedreglen. Men tillige har la Cour overbevisende godtgjort, at der i visse Egne har fundet meget væsentlige Forskydninger i Bosættelsen Sted. Tætte Megalithbygder synes i Gravhøjenes Tid næsten helt forladte. Ganske særlig paafaldende er dette Forhold i visse midtsjællandske Egne — en Sammenligning mellem Stenalderkortet og Bronzealderkortet viser det meget tydeligt — men det samme Fænomen kommer igen i mindre Format i mange andre Egne. Tendensen synes i det hele at være, at man i Bronzealderen har søgt bort fra Indlandet og ud i Kystegnene. Det er vel nok muligt, at de forladte Bygder ikke har været slet saa øde, som la Cours Kort lader formode. Vi maa bl. a. regne med, at de store Jordhøje, der har dækket Megalithgravene, kan have givet Plads for mange sekundære Bronzealdergrave. Men i det hele træder Forskydningerne altfor skarpt og klart frem til at kunne bortforklares. Dette Resultat, der saavidt jeg ser er nyt, og som kun kunde naas ved et saa omfat-

tende kartografisk Arbejde som det, la Cour har foretaget, er utvivlsomt af stor Vigtighed. Dets generelle Betydning turde fremfor alt ligge i, at det stærkt understreger Bosættelsens Bevægelighed i disse fjerne Tider og maner til ikke at tage for haandfast paa Begrebet fast Bosættelse. Det giver en ny og kraftig Advarsel mod at betragte Sten- og Bronzealderens Bosættelser som det faste Grundlag for den historiske Tids Bebyggelse. — Forklaringen paa denne paafaldende Tendens til i Bronzealderen at søge ud i Kystegnene finder la Cour fremfor alt i, at Bronzealderens Kultur i væsentlig Grad er afhængig af Tilførsler over Havet. Ogsaa det turde være rigtigt.

I Betragtning af Sagens Betydning kunde man have ønsket, at la Cour ikke havde ladet det blive ved en almindelig Paavisning af disse Forskydninger i Bebyggelsen, men havde gjort dette vigtige Forhold til Genstand for en mere indgaaende Undersøgelse. Vistnok var det ikke umuligt at naa videre i Forstaaelsen af Fænomenet. Jeg skal nøjes med at pege paa et enkelt Punkt, hvor et nøjere Studium formentlig vilde have lønnet sig, selvom Materialet maaske endnu ikke vilde tillade at naa definitive Resultater. Det er jo sikkert rigtigt, at det store Flertal af de sjællandske Jordhøje er anlagt i ældre Bronzealder (eventuelt i Slutningen af Stenalderen). Men der er dog en vis Kategori af Høje, som har et særegent Fysiognomi, og som efter de foreliggende Undersøgelser at dømme synes at hidrøre fra den yngre Bronzealder. Det er de ganske smaa Høje, der træffes hist og her, liggende i tætte samlede Klynger¹. Vistnok vilde en samlet Betragtning af dem vise, at de overalt danner særlige, sluttede Komplekser, uden nævneværdig Indblanding af store Høje eller Megalithgrave, at de altsaa overvejende søger nyt Terræn, og ligeledes, at de overalt er nøje bundet til Kyster eller farbare Vanddrag. Som et typisk Eksempel fra Kysten kan jeg nævne de meget store Grupper af saadanne Smaahøje i Gjorslev Bøgeskov og tilgrænsende Skove, som Eksempel fra Indlandet de ganske lignende Højgrupper i Næsbyholm Skove. Der er iøvrigt mange af dem, spredt over Sjælland, ligesom de ikke er sjældne paa vore andre Øer; meget hyppige er de f. Ex. i Strandskovene langs Guldborgsund. Hvis det nu er rigtigt, at disse Smaahøje

¹ Hist og her i den topografiske Beskrivelse, hvor la Cour træffer paa saadanne Grupper af Smaahøje, bemærker han rigtigt, at de maa antages at stamme fra yngre Bronzealder, saaledes S. 52 om Vesterlynhøjene, S. 116 om Højene i Billesborg Indelukke o. fl. St., men det sker kun undtagelsesvis; der gøres ikke Forsøg paa systematisk at udskille denne særegne Kategori.

overvejende hidrører fra den yngre Bronzealder, tør man maaske slutte, at der ganske særlig i denne Periode i nær Tilknytning til Stranden er opstaaet et Antal nye Kolonier, mulig væsentligt betingede af Handelshensyn. Det vilde jo passe med, at det netop er i yngre Bronzealder, at Skibsbillederne kommer til at spille en saa uhyre Rolle i Kunsten. Spørgsmaalet fortjente sikkert en nærmere Undersøgelse, ikke blot i Nationalmuseets Arkiv, men især i Marken. Her maa jeg lade det blive ved disse Antydninger. —

Jeg kommer endelig til det sidste Afsnit i la Cours Bog, »Bostedet«, i hvilket Forf. med stor Udførlighed drøfter Bosættelsesformen i den yngre Stenalder og Bronzealderen, det meget diskuterede Problem, om den udelukkende har haft Karakter af spredt Bebyggelse, saaledes som først Sophus Müller og andre efter ham har hævdet, eller om vi maa regne med en blandet Forekomst af Enkeltgaarde og Byer, hvad la Cour finder rimeligere. Spørgsmaalet er overmaade vanskeligt. Ad direkte Veje kan vi ikke komme det til Livs. De foreliggende Undersøgelser af danske Bopladser fra de nævnte Tidsrum har ikke givet positive Beviser for Existensen af den ene eller den anden Bosættelsesform, hvad la Cour ved nyttige Oversigter over disse Undersøgelser klart gør Rede for. Vi er henvist til indirekte Undersøgelsermaader, der ganske vist ikke kan føre til positiv Sikkerhed, men ved hvilke det dog maaske er muligt at tilvejebringe overvejende Sandsynlighed for den ene eller den anden Opfattelse. Men det gælder da naturligvis om at faa fremdraget Stof, der virkelig er egnet til at kaste Lys over Spørgsmaalet. Desværre kan dette neppe siges at være lykkedes for la Cour. I det hele forekommer dette sidste Afsnit mig at være den svageste Del af hele hans Arbejde.

La Cour tager sit Udgangspunkt i den Kendsgerning, at al primitiv Bosættelse maa have haft Karakter af Flokbosættelse. Saaledes maa det ogsaa have været her til Lands i de ældste Tider. Han mener nu heraf at kunne deducere en Forhaandsandsynlighed for, at den faste Bosættelse, som fulgte med det begyndende Agerbrug og Husdyrhold, har fastholdt Flokbosættelsen, »Byen«. Men Berettigelsen af denne Slutning turde være tvivlsom. Det forekommer mig lige saa muligt, at Udviklingen hurtigt har ført til en spredt Bebyggelse. Det afhænger af, hvilken økonomisk Form der er blevet raadende. Naturligvis behøver en saadan spredt Bosættelse ikke at betyde, at der ikke længere var noget Sammenhold mellem de enkelte Familier. De store Stengrave, hvis Opførelse maa have krævet Samvirken af mange

Mænd, vidner direkte om en ikke ubetydelig Samfundsorganisation. Men en saadan er jo meget vel forenelig med, at de enkelte Bosteder har ligget i større eller mindre Afstand fra hinanden. Det er muligt, at en Gruppe spredt liggende Bosteder kan have dannet, hvad la Cour kalder en »aaaben By«. Men det maa dog vist siges, at det kun skaber Uklarhed at tage denne Mulighed med i Betragtning, al den Stund det arkæologiske Materiale — det eneste, vi har at arbejde med — ikke tillader os at komme bagved den rent topografiske Modsætning mellem den spredte og den sammensluttede Bebyggelse. Og Forekomsten af sluttede Byer lader sig altsaa efter min Opfattelse ikke uden videre deducere af den primitive Flokbosættelse.

Det vilde nu være et Argument af betydelig Vægt, omend ikke bindende for vort Omraade, hvis det kunde godtgøres, at den primitive Flokbosættelse overalt ellers i Europa i den neolithiske Tid er blevet efterfulgt af en blandet Bosættelse i sluttede Byer og paa Enkeltgaarde. At det er saaledes, hævder la Cour (S. 312). Men man turde være berettiget til at karakterisere denne Paastand som en overmaade dristig Generalisering af de indenfor et meget begrænset Omraade gjorte Erfaringer. I Virkeligheden er Forholdet det, at det er yderlig lidt, hvad vi ved om Bosættelsesformen under Stenalderen i de fleste europæiske Egne. Kun indenfor visse, bestemt afgrænsede Kulturkredse er vi nogenlunde vel underrettede i saa Henseende. De mange, gammelkendte Exempler paa neolithiske Byer og Enkeltgaardsanlæg, som la Cour anfører S. 255 ff., er da ogsaa udelukkende hentede fra enkelte, mellemeuropæiske Kulturgrupper: Pælebygningskulturen, Michelsbergkulturen og især den meget agrarisk prægede Kulturkreds, der er kendetegnet ved Baandkeramikken i dens forskellige Former. Men det er utvivlsomt metodisk urigtigt direkte at slutte fra Forholdene indenfor disse relativt højt udviklede Centralkulturer til Forholdene i andre, periferiske Omraader, særlig netop i et Spørgsmaal som Bosættelsesformen. Dertil er den neolithiske Periode en altfor differentieret Tid, med altfor udprægede lokale Ejendommeligheder. Her til Lands har vi med to neolithiske Kulturformer at gøre, Megalithkulturen og Enkeltgravskulturen. Vil vi sætte vort hjemlige Problem i europæisk Belysning, maa vi i første Række vende os til de ikke-danske Omraader, hvor de samme eller ganske nærstaaende Kulturformer var raadende.

Stort Udbytte vilde en Afsøgning af disse Omraader nu ganske vist ikke give. Overalt, hvor disse to Kulturformer forefindes — og det er jo meget vidtstrakte Egne, der her kommer i Be-

tragtning — er det kun meget lidt, man ved om Bosættelsesmaaden. Kun sjældent har man haft Held til at finde Hustomterne. Det gælder hele Vesteuropa med de britiske Øer og Nordtyskland i lige saa høj Grad som Danmark. Dette kan neppe være tilfældigt. Det tyder dog maaske paa, at det ikke er helt berettiget, naar la Cour ret stærkt laster det danske Nationalmuseum for dets utilstrækkelige Undersøgelser, men at de smaa Resultater snarere skyldes den Omstændighed, at der paa disse Omraader overhovedet ikke har været saa stabile Bosættelsesforhold som indenfor de højt organiserede Centralkulturer i Donaulandene og det sydlige Mellemeuropa. Megalithkulturen er jo i udpræget Grad en periferisk Kultur. Og det er neppe saa galt som la Cour gerne vil gøre det (S. 257), naar Arkæologerne har dannet sig den Opfattelse, at Bærerne af Enkeltgravskulturen — eller som den kaldes i Mellemeuropa »Snorekeramikens Kultur« — har været en let bevægelig Befolkning, der i ringe Grad var fastbundet til Jorden.

Helt resultatløst vilde det dog ikke være blevet, om la Cour havde sat Kræfterne ind paa at sammenstille, hvad der faktisk foreligger om Bosættelsesformen indenfor disse vidtstrakte Kulturkredse. Det vilde bl. a. ikke have været vanskeligt — for endnu et Øjeblik at dvæle ved Enkeltgravskulturen — at konstatere, at Bosættelsen ved Aasbüttel i Holsten, hvor der fandtes fem Bosteder liggende spredt paa et Højdedrag med 250—500 Meters indbyrdes Afstand, ikke er saa isoleret et Fænomen, som han tror (S. 258). Ganske det samme Bebyggelsesbillede har man f. Ex. indenfor den thüringske Enkeltgravskultur paa Schulzenberg ved Fulda¹. Tyske Forskere hævder, at det er typisk for Snorekeramikens Kultur. Der er vist al Grund til at tro, at det ogsaa har Gyldighed for den nørrejyske Enkeltgravskultur, i hvert Fald paa dens ældste Stadium. Ogsaa paa de megalithiske Omraader vilde man ikke søge helt forgæves. Jeg skal nedenfor vende tilbage hertil. Men forinden vil det dog vist lønne sig at tage under fornyet Overvejelse, om det Grundlag, hvorpaa Sophus Müller — uden at søge udenfor vore egne Grænser — baserede sin Opfattelse af Bosættelsesmaaden hos os i Sten- og Bronzealderen, i Virkeligheden er saa utilstrækkeligt, som la Cour mener. Der er saa meget mere Grund til at spørge derom, som la Cour sikkert ikke har forstaaet sin Forgænger i disse Studier rigtigt.

Sophus Müller byggede alene paa Højkortet. Af Gravhøjenes

¹ En Plan deraf hos Schumacher: Siedlungs- und Kulturgeschichte der Rheinlande (1921) 47.

overvejende spredte Beliggenhed drog han den Slutning, at man boede »spredt i Bygd og ikke i sluttet By«. La Cour slaar nu Gang paa Gang fast (bl. a. S. 249), at denne Slutning staar og falder med den efter hans Mening vilkaarlige Forudsætning, at Grav og Bolig overalt har ligget i umiddelbar Nærhed af hinanden, hvad Sophus Müller gik ud fra som den dominerende Regel. Men han har herved ganske overset et meget væsentligt Led i Sophus Müllers Ræsonnement. Det kommer især klart til Udtryk i »Vendsysselstudier«, hvor Bosættelsesmaaden belyses ved konkrete Exempler. Der skildres her (Aarbøger 1911, S. 259 ff.) en Bebyggelse paa en Bakkeknude ved Hørby, hvor der indenfor et lille Omraade ligger et betydeligt Antal Høje, paa sædvanlig Maade enkeltvis eller et Par sammen spredt over Strækningen. Efter Højenes Antal er der Grund til at regne med en ret koncentreret Bebyggelse. I sin Argumentation for, at dette dog har været en spredt Bygd og ikke en sluttet By, fremhæver Sophus Müller nu, at man »især maa lægge Vægt paa, at der ikke er en fælles Gravplads«. Højene ligger ikke Fod ved Fod i en sluttet Gravplads. Og saaledes kan Gravhøje jo meget vel ligge. Man tænke paa de talrige Gravpladser med tæt sammenliggende Høje, ofte i meget stort Antal, fra den skandinaviske Halvøs Vikingetid — f. Ex. Gravpladsen ved Birka, hvor c. 1600 smaa Høje danner en saadan sluttet Kirkegaard umiddelbart udenfor Byvolden. Saaledes ligger vore Gravhøje fra Stenalder og ældre Bronzealder vistnok aldrig, selv ikke i de tætteste Grupper.

Dette Ræsonnement lader sig nu ikke saa let afvise. Det har en bred Basis. Det er jo en almindelig Erfaring, at overalt i det forhistoriske Europa ligger Forestillingen om Graven som den Dødes Hus til Grund for Gravenes Indretning og Udstyr. Den enkelte Grav afspejler det enkelte Hus. Svarende hertil finder vi nu Gang paa Gang, at Gravpladsen afspejler Bosættelsesformen. Til den sluttede By svarer som Regel den sluttede Gravplads. Exemplerne er legio; det grelleste afgiver vel nok de Terramare-Gravpladser i Norditalien, der er anlagte som rigtige smaa Terramarer, baarne af en Underbygning af Pæle og omgivre af Grav og Vold ganske som de Levendes Byer. For min Del tror jeg nu heller ikke, at vi kommer uden om at tilskrive dette Ræsonnement en vis almen Gyldighed. Naar vore ældste Gravminder overvejende ligger ret spredt, tror jeg det berettiget deraf at slutte, at Bebyggelsen ogsaa overvejende har haft en spredt Karakter. Spørgsmaalet bliver for mig egentlig kun, om dette helt udelukker, at der dog undtagelsesvis, hvor Gravminderne ligger særlig tæt, kan have været egentlige, sluttede

Byer. Ganske at afvise denne Mulighed — hvad Sophus Müller syntes tilbøjelig til¹ — vilde dog vist være at stille Sagen for stærkt paa Spidsen. Her kan, tror jeg, Analogier fra udenlandske Omraader med nær beslægtede Kulturforhold og Gravskikke være meget oplysende.

Ogsaa her maa jeg nøjes med nogle faa Exempler. Jeg henter dem fra den vesteuropæiske Megalithkultur. Ganske særligt skal jeg henlede Opmærksomheden paa et interessant Bebyggelseskompleks paa Carrowkeel Mountain i det vestlige Irland. Det drejer sig om et højtliggende Kalkstensplateau, gennemfuret af Kløfter og omgivet af en frugtbar Slette. Paa Plateauets Udløbere mod Sletten ligger indenfor et begrænset Omraade et Antal indtil 7½ m høje Gravhøje eller »Røser«, opdyngede af Sten og ret tilfældigt spredt over Terrænet paa samme Maade, som vore Gravminder ligger, uden at danne en sluttet Gravplads. Hver af disse Røser omslutter en anselig, megalithisk Gangbygning. De Fund, der er gjort i dem, viser hen til Bronzealderen; den megalithiske Kultur tilhører paa Irland for en væsentlig Del Bronzealderen, der her sætter meget tidligt ind. Paa samme Plateau og i umiddelbar Nærhed af Højene blev der nu tillige ved Undersøgelsen paavist c. 50 runde Hyttetomter, liggende tæt sammen paa en særlig afgrænset Plads. Der blev ikke gjort Fund i disse Tomter, men der kan efter Forholdene ikke være Tvivl om, at de hører sammen med Gravhøjene som den til dem svarende Bosættelse, der altsaa har været en lille, sluttet By². — Et ganske lignende Billede frembyder den velkendte, eneolithiske Bosættelse ved Los Millares i Sydøstspanien. Ogsaa her har der været en sluttet By, afgrænset ved en Vold, endog forsynet med en Vandledning, og tæt udenfor Byvolden de tilhørende Grave — Ganggrave og Kuppelgrave i et Antal af c. 100 — liggende spredt over Terrænet, hist og her i Smaagrupper, men ingen Steder i sluttet Gravplads.³

I Lys af saadanne Komplekser indenfor Kulturgrupper, med hvilke den nordiske Megalithkultur bevisligt har været nær forbunden, tror jeg det da berettiget ogsaa hos os at regne med sluttede Stenalderbyer paa Steder, hvor Megalithgravene samler sig i relativt tætte Grupper, selvom de ikke danner egentlige sluttede Gravpladser. Saadanne tætte Grupper er ikke alminde-

¹ Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1904, S. 56.

² Om nærmere Detailler henviser jeg til den udførlige Publikation i Proceedings of the Royal Irish Academy XXIX (1911-12) Section C, Nr. 9.

³ En lettilgængelig Oversigt over Los Millares-Fundene med vedføjet Plan i Eberts Reallexikon s. v. Millares.

lige, men de forekommer. Maaske kan vi endda enkelte Steder pege paa samlede Komplekser af lignende Art som de anførte vesteuropæiske. Jeg tænker her især paa Bopladsen paa Flintholm i Bundsø paa Als. Den er endnu kun delvis undersøgt, men synes at være ret anselig; og paa de omgivende Bakkeskrænter har der ligget et betydeligt Antal Megalithgrave. Det er uden Tvivl rimeligt med la Cour (S. 316) at tro, at Grave og Boplads her hører sammen, en Opfattelse, som iøvrigt paatvang sig allerede de første Undersøgere¹.

Jeg tror altsaa, at vi i vor yngre Stenalder saavel paa Enkeltgravskulturens som paa Megalithgravenes Omraader maa regne med en Bosættelse af overvejende spredt Karakter, men at der undtagelsesvis kan have været Tale om sluttede Bydannelser, hvis Betydning som stabile Bebyggelsesfaktorer vi dog maa vogte os for at overvurdere. I den ældre Bronzealder har Forholdene efter alt at dømme neppe været stort anderledes. Først i den yngre Bronzealder tør vi maaske i større Udstrækning regne med Forekomsten af egentlige »Byer«, — hvis nemlig fremtidige Undersøgelser bekræfter, at de tætte Grupper af smaa Høje, som jeg har omtalt ovenfor, hidrører fra denne Periode. Ofte har de en saa samlet Karakter, at de med Rette kan betegnes som sluttede Gravpladser; og det er karakteristisk, at naar la Cour (S. 319) vil nævne overbevisende Exempler paa store, sluttede Højgrupper, der gør Antagelsen af en nærliggende »By« til den eneste naturlige, da er det netop disse, sikkert sene Grupper af Smaahøje, han udpeger. Det er i denne Sammenhæng endelig værd at minde om, at de store Bronzealderboplads, der ved deres hele Omfang tyder paa anselige Bosættelser — Abbetved, Voldtofte, Bulbjerg —, jo netop alle tilhører Periodens yngste Afsnit, medens Boplads fra den yngre Stenalder eller fra ældre Bronzealder næsten altid er ret uanselige. —

Det er i det foranstaaende ikke forsøgt at give et udtømmende Referat af la Cours Arbejde. Jeg har troet det nyttigere at koncentrere Drøftelsen om enkelte Hovedpunkter. Dets Hovedfortjeneste ligger efter min Opfattelse i det, som jo ogsaa har været den centrale Opgave: Skildringen af de sjællandske Bygder i den tidlige Oldtid og Paavisningen af visse bebyggelsehistoriske Fænomener af almen Betydning. Der er i det omfangsrige topografiske Kapitel og paa de ledsagende Oversigtskort, der alene som Arbejdspræstation aftvinger Beundring, fremlagt et overordentligt stort, hidtil uudnyttet Stof af ube-

¹ Jfr. Zeitschrift f. Ethnologie 1905, S. 996 ff.

stridelig Værdi for Studiet af vor ældste Bebyggelseshistorie; og selvom den fremtidige Forskning sikkert paa mange Punkter vil føre til en væsentlig Modificering af la Cours Fortolkning af Materialet, maa det dog utvivlsomt siges, at han har naaet Resultater af blivende Værd og ikke ringe Interesse, fremfor alt ved Paavisningen af de ovenfor omtalte ejendommelige Forskydninger i Oldtidsbosættelsen.

K. Friis Johansen.

Caroline E. Andersen: »Ud af den dybe Kærlighed til Gram
Grams Historie. Kbh. 1926. og den naturlige Interesse jeg maatte føle for dette Steds Historie, har jeg, da de politiske Forhold i Europa formede sig saaledes, at denne gamle, skønne Gaard atter kom tilbage til Danmark, opfordret cand. mag. Caroline Emilie Andersen til at udarbejde denne Fremstilling.«

Med disse smukke og enkle Ord indleder Greve Ad. Brockenhuus-Schack Frk. C. E. Andersens Fremstilling af Grams Historie, og den danske historiske Forskning maa være Greven taknemlig, fordi hans historiske Interesse har muliggjort et saa fyldigt og righoldigt Værk, over 400 Sider stort, om et Gods og en Egn, der øjensynlig paa flere forskellige Omraader frembyder den største Værdi for Forskningen, maaske ikke mindst ved sine forskellige Godsherrers betydelige Personligheder og deres Indsats i politisk, landøkonomisk, landboreformatorisk og national Henseende.

Forf. har nedlagt et stort, et fleraarigt Arbejde i denne Bog og har øjensynlig ikke sparet sig under den møjsommelige Indsamling af det vidt spredte arkivalske Stof. Baade Arkiverne paa Gram, Giesegaard og Schackenborg, Grams Godsarkiv (o: Familien Schacks Arkiv) i Rigsarkivet, Giesegaards Godsarkiv i Sjællands Landsarkiv, og desuden talrige Sager i Rigsarkivet, Statsarkivet i Kiel og Lenskontrollen, er udnyttet — og man mærker det ogsaa tydeligt paa Bogens Tekst og Noter.

Bogens Styrke ligger i det hele taget netop i dens Fylde og Rigdom paa Detaljer, mindre i dens klare Overskue over disse mange stofflige Enkeltheder. Inddelingen er ikke meget oversigtlig, kun en rent ydre Deling efter de forskellige Ejere er opretholdt; men Ingen, der fordyber sig i disse Enkeltheder, vil fortryde det, selvom et Sted- og Personregister, men navnlig et Sagregister vilde have været yderst kærkomment.

Skønt Forf. ingenlunde forsømmer det personalhistoriske og biografiske, saa mærker man tydeligt, at hun lægger Hoved-

vægten paa det økonomiske, hvilket afgjort er et velgørende Træk, naar man kender de sædvanlige Gennemsnits-Godsbeskrivelser, der ofte kun indeholder Ejerrækker med Biografier og intet andet. Her foretrækkes Skildringer af Landøkonomi, Landbrugsdrift, Godsadministration, finansielle Forhold, retshistoriske Spørgsmaal og politiske Begivenheder fremfor Topografi, Biografi, Anekdoter og »Folkeminder«, og dette tjener sandelig ikke Forf. eller hendes Værk til Forklejnelse i nogen Maade.

Flere Steder findes, foruden de allesteds forekommende interessante Enkeltoplysninger, tillige udmærkede Overblik, Oversigter over den økonomiske Baggrund for Godspolitikken, eller Udredelser af retshistoriske Problemer. Fremhæves kan saaledes Redegørelsen for de økonomiske Aarsager til den holstenske Adels Fremtrængen i Slesvig (S. 21), eller for Konjunktursvingningernes Indflydelse paa det tekniske Omsving i Landbruget fra Slutningen af det 15. Aarh. (S. 33). Ligeledes er forskellige retshistoriske Spørgsmaals Opstaaen ret indgaaende behandlet flere Steder, Arveret (S. 41), Patrimonialjurisdiktionens historiske Udvikling i Hertugdømmerne (S. 141). Anm. tør dog næppe give Forf. Ret i hendes Polemik imod Dr. Jens Jessens Opfattelse af »Livegenskabet« i Slesvig (S. 406 Note 18). Det synes mig meget sandsynligt, at Dr. Jessen har Ret i, at »leibeigen« bruges, især fra den holstenske Side, om »untergehörige«, stavnsbundne Fæstebønder; ialtfald tyder de af Forf. nævnte Eksempler paa »Livegenskab« (S. 83, 123 o. fl.) snarere kun paa Stavnsbaand, og det at Fæsterne nævnes i et Skøde, behøver dog ikke at betyde, at deres »Person« er solgt sammen med Fæstegaarden. Hvoraf drager Forf. den Slutning (S. 48), at Overgangen fra Selveje til Fæste væsentlig skulde have fundet Sted i det 14. og Begyndelsen af det 15. Aarh.? Anm. tvivler stærkt om denne Paastands Rigtighed, idet mine Studier over jyske Selvejerbønder ikke har indgivet mig denne Opfattelse, men tværtimod synes at vise, at de gamle Selvejforhold er blevet opretholdt ved stærke Værnebestemmelser fra Kongemagtens Side lige til Klemensfejdens Tid (Hist. T. 9. R. II 72—77).

Udmærkede Oplysninger gives om Landbrugsdriften i hvert eneste Afsnit af Bogen, men de er ofte vanskelige at finde tilbage til, paa Grund af det manglende Sagregister: Kornsæd og Foldudbytte, Oldensvin, Kvægavl og Smørudbytte (S. 30—32, 44), Mejeridriftens Fremtrængen (S. 45), Hoveriarbejdet (S. 211—212, 252). Interessant, og sikkert typisk for store Dele af Landet, er Godsforpagter Tramms mismodige Ytringer (S. 244) om Hovbøndernes Arbejde, der var saa ringe, at det i Høslætten ikke

kunde betale det Øl og Brændevin, de blev trakteret med. Hist og her føler man Savnet af en moderne Haandbog i Maal og Vægt. Saaledes vilde det give et klarere Billede af Landbrugets historiske Udvikling, naar Sammenstillingen af Smørudbyttet pr. Ko 1585 med Mejeristatistik 1924—25 var foretaget med Brug af samme Maaleenhed og ikke, som her (S. 31), Tønder i 1585 og Kilo i 1924—25. En Tønde Smør var 16 Lispund à 8 kg, og det vilde derfor klarere ses hvor stort Fremskridtet var, om Resultatet var gjort op af Forf. saaledes: Af 5 Køer kunde 1585 have 1 Td. Smør aarlig (128 Kilo), d. v. s. 25,6 kg pr. Ko, imod 116,7—115,2 kg i 1924—25.

Yderst interessant er Skildringen af Greve Frederik Christian Schacks store Landboreformarbejde paa Gram og Nybøl 1773—74 (S. 250) paa en Tid, da ellers kun ganske faa Godser havde begyndt et saadant.

Mindre selvstændig er derimod Forf. i sin Skildring af Middelalderens Forhold; her følger hun udelukkende Prof. Erik Arup. Saaledes giver hun, ligesom forøvrigt Anm., hans store Hovedtanke sin Tilslutning, at Guldvurderingen i Valdemarstiden var det første kendte Forsøg paa en »Matrikulering«, eller rettere en egentlig Jordvurdering, baseret paa de samme tre Grundbestanddele af Jordtilliggendet som Hartkornsvurderingen i det 17. Aarh., Agerlandet efter Udsæd, Engene efter Høavl i Læs, Skovene efter Svineavl i Svins Olden og Svins-Lag. Forf. gengiver dog ikke Prof. Arup korrekt, naar hun (S. 403 Note 2) meddeler, at »Oldenskov til 16 Svin, et Svinslag, beregnedes til 1 Mark Guld«. Arup (Danmarks Historie I 216) har: »det til Bolet hørende Skovareal, beregnet efter Antallet af Oldensvin, 16 Svinslag, altsaa Oldenskov til 16 Svin, regnet for en Mark Guld«. Snarest var dog 1 »Svinslag« eller Svinelæg regnet, ligesom senere, for 6 Svins Olden, altsaa 6 Gange større end her angivet — og følgelig 1 Mark Guld for 96 Svins Olden. Noget heldigt Udtryk er det heller ikke, naar Forf. omtaler et Tomarksbrug, altsaa en endnu mere primitiv Omdriftsform end Trevangsbruget, som et Græsmarksbrug, medens det er fastslaaet at knytte Navnet Græsmarksbrug til den nyere Form for Omdrift med 7—12 eller flere Vange, der ellers kaldes Kobbølbrug. Paa denne Maade bruger Forf. ogsaa selv rigtigt Ordet Græsmarksbrug S. 99. Heller ikke kan Anm. være enig med Forf. (S. 27) i, at Erik Plovpenning's Plovskat, som for øvrigt næppe for første Gang er opkrævet i hans Tid, skulde være en Skat paa Arbejdsredskabet en Plov. Det er utvivlsomt, som altid senere, en Skat pr. Plov Jord (jfr. Plovtaalslisten i Kong Valdemars Jordebog, min Udgave S. 82).

Da Forf. (S. 403 Note 3) nævner mit Navn som Hjemmel for den Tolkning af Stednavnet Gram, som hun giver S. 10, maa det maaske være mig tilladt at præcisere min Opfattelse lidt nøjere. Jeg har ikke ment, at Gram skulde formelt være selve Ordet gramr, Fyrste, men nok en Tid tænkt mig den Mulighed, at det skulde være sammensat med dette Ord, saaledes at Gramæ maaske kunde indeholde Gram, Fyrste, plus et Efterled, f. Eks. Høj, altsaa være Gramhøj, Kongehøj el. lign. Jeg er dog nu snarest tilbøjelig til at holde paa en anden Mulighed, som jeg vist ogsaa antydede for Forf. ved den af hende nævnte Samtale, nemlig at Gramæ: Graam er et Stednavn med Endelsen -um(e), der vel oftest er et ældre -heim(ar). I saa Fald ligger det vel nærmest at tænke paa Ordet graf, Grav, der ogsaa kan betyde Lavning, Hule (smlgn. Grafusing 1231 ved Bjerregrav af ældre Graf-fusing overfor Upfusing, nu Over-Fussing).

Disse smaa Indvendinger betyder dog kun saa lidt for Bogens Helhed. Den allerstørste Betydning har Værket især ved sine yderst talrige Enkeltheder til Oplysning om Landbrugsdriften (Kobbelbrugets gradvise Udvidelse, Kornsæd og Kornavl, Bondearbejde og Hoveri), Prisforhold og Pengeforhold (Rentefod, Laanepolitik, Konjunkturer, Vareafsætning), og ikke mindst Landboforhold (retslige og økonomiske), Forholdet mellem Godsherre og Bønder, Overgang fra Fæsteforhold gennem Arvefæste til Selveje o. lign.

Ikke mindre interessant er dog Skildringen af de nationalpolitiske Kampe fra 1848 til Genforeningen, den smaalige Chikare fra Köllerpolitikens Dage, der kan suppleres med en Række Breve i »Sønderj. Aarb.« 1927; ogsaa her vil enhver dansksindet Læser følge Fremstillingen med dyb Interesse.

I alle disse Henseender byder Værket paa overordentlig meget af Værdi, langt mere end det er sædvanligt ved de i senere Aar fremkomne Godsbeskrivelser. Der er derfor al mulig Grund til at lykønske Forf. med denne Debut og til at udtale Haabet om, at hun maa fortsætte sine landøkonomiske Studier, der ellers ikke har mange Dyrkere. Da Bogen er trykt som Manuskript, er den ikke til at faa i Boghandelen. Dette maa beklages, da den har Bud til en videre Kreds end Ejeren af Gram og hans Slægt.

Svend Aakjær.

Nyt fra historisk Videnskab.

De forhistoriske Tider i Europa I-II (København 1927), som redigeres af K. Friis Johansen og skrives af syv af Nordens førende Forhistorikere, sætter sig som Maal paa en lettilgængelig Maade, paa fuld videnskabelig Basis, men uden noget lærd Apparat af Noter og Henvisninger, at meddele Ikke-Fagmanden den præhistoriske Forsknings Resultater paa dens nuværende Standpunkt. Værket er tænkt som en Afløser af Sophus Müllers Afhandling: »Europas forhistoriske Tider«, der for snart 20 Aar siden fremkom i »Verdenskulturen«s Bd. II, og som gav et Rids af den forhistoriske Arkæologi og dens Resultater ved Aaret 1909.

I det første Bind skildrer Knud Jessen det forhistoriske Europas Naturforhold og fremstiller her det naturhistoriske Grundlag for Kulturudviklingen; Hakon Shetelig de palæolitiske Kulturer, hvis Udvikling han følger fra Æoliternes ældste, usikre Spor om menneskelig Virke gennem Istidens og Hulebeoernes vekslede Kulturer; Chr. Blinkenberg det forhistoriske Grækenland, hvor Hovedvægten lægges paa Skildringen af de mykeniske Kulturperioder med korte Rids af Stenalderen, den eftermykeniske Kultur og Dipylontiden. Afsnittet om Italien hidrører fra Redaktøren. Forf. dvæler her særlig ved Bronzealderen paa den italienske Halvø og de mærkelige Kulturer paa de to store italienske Øer og afslutter sin Skildring med en kort Karakteristik af Etruskerne og Italiens Inddragen i den græske Kulturkres. Bindets sidste Bidrag skriver sig fra T. J. Arne og behandler Østeuropas og Nordbalkans Forhistorie. Skildringen føres her under Omtale af de vekslede Kulturfaser op til den romerske Kulturs Indtrængen paa skytisk Omraade og Skandinavernes Grundlæggelse af det russiske Rige i den tidlige Middelalder.

Det andet Bind behandler Central-, Nord- og Vesteuropas Forhistorie fra den yngre Stenalder til den historiske Tids Indtræden. Det første Bidrag i Bindet, som skyldes den finske Arkæolog C. A. Nordmann, skildrer Stenalderen. Som Indledning

behandles Overgangen fra den ældre Stenalder, Nordens »ben-ålder« (Mullerupkulturen) og Skaldyngernes Kulture. Derefter følger Forf. de neolitiske Kulture op gennem Europa i deres Udvikling fra det østlige Mellemeuropa mod Nord og Vest; Kulturen i Hyrde- og Agerbrugslandene i Donauegnene, deres Modsætning i den nordiske Fisker- og Jægerkultur, der har bevaret flere Træk fra Palæolitikum, og Overgangsleddet mellem disse, Kulturene i Mellem-Europa, der har forbundet den nye neolitiske Teknik med Nomadekulturen. A. W. Brögger, Oslo, skildrer Bronzealderen. Fra den iberiske Halvø har Kendskabet til Bronzen bredt sig op i Europa. Vesteuropa skildres som en sammenhængende Kulturprovins; i Øst danner de tidligere østrig-ungarske Lande et andet Omraade, hvor Bøhmen-Mähren og Ungarn hver har sine Ejendommeligheder i Udviklingen. Bindets andet Bidrag slutter med en Behandling af Nordens Bronzealder, hvori Skildringen af Danmarks rige Bronzekultur er det naturlige Midtpunkt. Klarlæggelsen af Hallstadt- og La-Tène-Tidens kulturhistoriske og arkæologiske Betydning er Hovedafsnittet i H. Sleteligs Behandling af Jernalderen. I de følgende Afsnit om germansk Kultur i Romertiden, Germanerne og Merovingerriget og Nordens Vikingetid griber Skildringen over mod historisk Grund. Beretning om Jernalderen i Finland og Baltikum, af lappisk Kultur, af Venderne i Mellemeuropa og af Irland og Skotland efter Romertiden afrunder Skildringen af den sidste forhistoriske Kulturperiode.

Otto Koefoed Petersen.

Et særkende for de mange samlede fremstillinger af den græske historie, som det 20. årh. foreløbig har bragt, er den stadig stærkere fremhævelse af, hvad man kan kalde den verdenshistoriske linje. Det er perspektiverne bagud mod forudsætningerne i orienten og fremover gennem hellenismen, som forskningen især har samlet sig om at uddybe, medens studiet af den egentlige, klassiske græske historie ikke har været genstand for en tilsvarende gennemgribende fornyelse i de almindeligere synspunkter. Typisk for den moderne forsknings standpunkt og behandlingsmåde er den fremragende klare og kloge, oversigtsmæssige skildring som den bekendte papyrusforsker Ulrich Wilcken har givet i sin lille håndbog, *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte* (1. udg. 1924, 2. revid. udg. 1926). I høj grad lærerig og nyttig, særlig til orientering om de nyeste undersøgelser, er også W. Otto: *Kulturgeschichte des Altertums. Ein Überblick über Neuerscheinungen* (1925), ikke mindst på grund af

de omfattende litteraturhenvisninger og det fortræffelige register. Fra fransk side er i den af G. Glotz redigerede *Histoire générale* (se foran p. 326 f.) ved selve hovedredaktøren påbegyndt en skildring af den græske historie, hvis første bind (1925) giver en grundig og reel skildring af de ældste tider indtil Perserkrigene.

Arkæologiske fund, sprog- og stednavneforskningen, og endelig tolkningen af nyfundne hittitiske kileskriftstavler, der giver os daterbare efterretninger, kaster stadig nye strejflys henover Grækenlands ældste historie. Man mener således nu at kunne fastslå, at den befolkning, der sad i Grækenland forud for de indogermanske indvandringer ca. 2000 f. K. — Karerne som man kalder dem — var en gren af den viddustrakte »lilleasiatiske« urbefolkning (hvortil Hittiter, Fryger m. m. hørte), og beviser herfor finder man især ved studiet af de mange ugræske stednavne i Grækenland (f. ex. endelserne -assos og -nthos), der har deres nærmeste analogier i de lilleasiatiske sprog. Fra disse sprog, der nu anerkendes for en sammenhængende sproggruppe, er også talrige låneord optaget i græsk, tildels måske først i 2. årtusinde gennem kretisk påvirkning. Også i Grækernes religion er der meget, der er overtaget fra den ældre, førgræske kultur, således formodentlig selve gudinden Athena.

Den glimrende mykenske kultur ca. 1400 f. K. er forlængst bragt for dagens lys af arkæologerne; men at baggrunden herfor er et virkeligt achaiisk storrige, har vi først i de seneste år fået en anelse om gennem tolkningen af de hittitiske indskrifter fra Boghaz-Keui, hvor kongen af Achchijavā (formentlig Achaia) i aktstykker nævnes sideordnet med storkongerne af Ægypten, Babylonien og Assyrien. — Senest i 13. årh. f. K. brød Illyrerne nordfra indover den vestlige del af det nordlige Balkan og trængte Thrakerne østpå (talrige thrakiske stednavne er nylig påvist i Illyrien), og dette folketryk forplanter sig vidt omkring, dets virkninger kan følges lige til den ægyptiske grænse (ødelæggelsen af det stærkt befæstede Troja — 6te by — før 1200, Hittiterrigets undergang ca. 1190 og Ægypterkongen Ramses III.s samtidige kampe med folkeslag, Filistrene o. a., der vælder sydpå gennem Syrien for at finde nye boliger). Det illyriske fremstød giver også anledning til de thessaliske og doriske vandring ned gennem Grækenland (sprogmandene lærer os, at den doriske dialekt hører til den nordvestgræske gruppe, og Dorerne har antagelig boet i Pindosområdet V. for Thessalien; landskabet Doris må være en af deres stationer på vandringen sydpå til Peloponnes). Derimod er den græske kolonisation af Lilleasien påbegyndt allerede inden de doriske vandring, men er naturligvis yder-

ligere fremmet gennem disse. — Grækernes søfart er tidlig blevet udviklet, mykensk kunstindustri er allerede i midten af 2. årtusinde blevet bragt til Syditalien og Sicilien, og man vil ikke mere anerkende Foinikerne som Grækernes læremestre i søfarten. Der er ingen foinikiske låneord imellem Homers nautiske udtryk. Grækernes forbindelse med Orienten er heller ikke alene blevet formidlet af Foinikerne, men er ogsaa foregaaet over land, ad de store karavaneveje gennem Lilleasien. Foinikernes kultur præges af uselvstændighed, i deres kunstindustri imiterer de deres naboer. (Fr. Poulsen: *Der Orient und die frühgriechische Kunst*, 1912, indtager stadig en central plads i diskussionen herom. En klar og besindig oversigt over hele den foinikiske kultur giver G. Contentau: *La civilisation phénicienne*, 1926). Glasfabrikationen er et ægyptisk lån, og selv æren som bogstavskriftens opfindere vil man nu frakende dem, efter at A. H. Gardiner på monumenter fra Sinaihalvøen har konstateret et af de ægyptiske hieroglyffer afledet alfabet. Hele dette spørgsmål er dog endnu meget uafklaret.

Den græske kolonisationshistorie i 8.—6. årh. f. Kr. er et virkeligt stykke verdenshistorie. Den økonomiske baggrund herfor er, forekommer det mig, ypperligere end tidligere skildret af Russeren M. Rostowzew i hans — pragtfuldt illustrerede — *A History of the Ancient World, I. The Orient and Greece* (1926). Grundlaget for opblomstringen af Grækernes handel var udviklingen af deres vin- og olivenavl, idet disse kvalitetsprodukter overalt åbnede de store markeder for dem, særlig østerpå. Industri i større format lærer Grækerne på Lilleasiens kyster af deres naboer, der tidligere end Grækerne var store industri- og handelsfolk; møntprägningen er jo en lille-asiatisk (lydisk) opfindelse fra o. 700 f. Kr. — Den ensidige udnyttelse af jorden med eksporten for øje samt industriens udvikling griber dybt ind i samfundslivet (slaveriets væxt) og nødvendiggør sikrede tilførsler udefra af levnedsmidler, og ikke mindst hertil tjener de talrige græske kolonier, der nu anlægges både i det vestlige middelhavsbækken, ved Ægæerhavets nordkyster og ved Sortehavskysterne. Det sidste sted var der mægtigt fiskeri (tunfisk, »oldtidens sild«), og sikringen af korntilførslerne fra Krim og de russiske kyster spiller en dybt indgribende rolle i græsk, særlig athensk, politik. At græsk kultur tidlig har vundet indpas heroppe, viser de russiske udgravninger ved Kertsch; jonisk keramik er nået frem til Kjev, ja der er spor af tidlig græsk handelsvirksomhed helt ind i Sibirien. Studiet af græsk kulturs indflydelse i Sydrusland og dens berøring med den skytiske har været et af centrene i de sidste tiårs forsk-

ninger, særlig ved russiske arkæologer og historikere som Rostowzew o. a. — Fra Makedonien fik Grækerne uhyre vigtige tilførsler af tømmer til skibs- og husbygning, og dette er grunden til, at Athen i sin stormagtstid — skæbnesvangert nok — støtter Makedoniens udvikling henimod monarkisk koncentration, der fremmer ordnede tilstande i landet.

Gennem den vidtspændende vareudvexling yder Grækerne, og særlig Athenerne, deres bidrag til udviklingen af et mellemstatligt interessefællesskab. Men det er dog først Makedonerne, der skaber en egentlig græsk verdenspolitik, som det er Hellenismen, der skaber en græsk verdenskultur og gør Græsk til et verdenssprog. I vurderingen af det makedonske formynderskab, som blev påtvunget Grækerne, og som tilintetgjorde deres politiske selvstændighed, er man nuomstunder, særlig i Tyskland, lovlig tilbøjelig til at lade magt være ret. Athen og de andre græske stater befandt sig i det 4. årh. i en nedgangsperiode; men ingen ved, om de ikke kunde have rejst sig til en ny blomstring. Det er selvfølgelig ganske unyttigt at spekulere over, hvad der kunde være kommet; men derfor er man ikke ude over den kendsgærning, at sådanne muligheder faktisk tilintetgjordes af den makedonske overmagt. Imponerende er dog det billede, der nu lader sig tegne af den græske expansion som følge af Alexanders erobring af de orientalske riger. Særlig på økonomisk område er opsvinget af uhyre dimensioner, se U. Wilcken: *Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft*, i Schmollers Jahrbuch XLV (1921). Der udvikler sig en verdenshandel, en international vareudvexling, der rækker helt frem til Kina og Bagindien og i modsat retning til Kongo. Man har endog sidestillet Persertogets betydning for den græske verden med Amerikas opdagelse for en senere tids Europa, og i Eduard Meyer: *Blüte und Niedergang des Hellenismus in Asien* (1925) — en forelæsning, som oprindeligt er holdt i Uppsala — sammenlignes de græske kolonisationer i Perseriget med de europæiske udvandring til Amerika i det 19. årh. og med koloniseringen af Østtyskland i 12.—14. årh. Ved Indiens grænser hævdede hellenistisk kultur sig gennem tre århundreder; betydningen heraf kan bedst iagttages på kunstens område, idet græsk menneskefremstilling og græsk perspektivisk maleri på afgørende måde kom til at påvirke den indisk-buddhistiske kunst, og med den buddhistiske religion nåede denne indflydelse frem til Kina. Hellenismens indflydelse i Centralasien skildrer Arthur Christensen i første bind af den af Aage Friis redigerede *Orientalens Forntidskultur*, Stockholm 1927.

Poul Nørlund.

Institutet for Historie og Økonomi har udsendt 1. Hefte af sit Kvartalskrift *Økonomi og Politik*. Det bringer korte Oversigter over den økonomiske Stilling i Danmark, England, Tyskland, Frankrig og de Forenede Stater og klare, særdeles veltillæggende Redegørelser for politiske Forhold i Udlandet — Senatsvalgene i Frankrig i Januar 1927, den franske Hærreform, den engelske Fagforeningslovgivning, den tyske Regeringskrise og Sovjetvalgene i Rusland. Fremdeles et Stykke om Konjunkturforskning, som Institutet har paa sit Arbejdsprogram, en Artikel af tidligere Chargé d'affaires i Tokio Rütger Essén: »Kinas omdaning« og en Kronik over politiske Begivenheder i Udland og Indland i de første 3 Maaneder af 1927. I et og alt gode Vejledninger for dem, der gerne vil følge med i Begivenhedernes Gang. Ikke mindst Historielærere vil have Nytte af at søge til det ny Kvartalskrift.

I et lille selvstændigt Skrift: *Anders Sandøe Ørsted som Retslærd* (1927) har Professor Frantz Dahl offentliggjort Indholdet af et Foredrag, holdt for en Kreds af Jurister i Anledning af Afsløringen af et Ørsted-Mindesmærke i Viborg. Forfatteren fremhæver, at han ikke mener at have tilført Ørsted-Litteraturen noget nyt; han haaber alene at kunne give en større Kreds en Forestilling om Ørsteds Betydning for den dansk-norske Retsvidenskab. Paa tiltalende Maade løser han denne Opgave, stiller Ørsted i Forhold til den samtidige og efterfølgende danske og fremmede Retsvidenskab og giver et Indtryk af hans Storhed. Paa dette Sted er der tillige Grund til at fremhæve Paavisningen af de forskellige ikke mindst historiske Opgaver, som maa have deres Løsning, inden den almindelige Ørstedbiografi kan tilvejebringes.

Ax. L.

Den sidste Menneskealders levende Studium af de svenske Stæders Oprindelse og Fortid danner Baggrunden for Fremkomsten af det anselige Værk, Dr. Adolf Schück har udsendt *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling* (Stockholm 1926), et Arbejde som maa hilses med Glæde, ikke alene fordi det sammenarbejder den nyere Forsknings Resultater til en Helhed og betegner en værdig Afløser af de Afhandlinger, C. T. Odhner 1860 udgav om dette Emne, men ogsaa fordi det fra først til sidst bygger paa en befrugtende Sammenligning med det mægtige Stof, som det intense Studium af Købstædernes Oprindelse siden da har bragt frem i Udlandet. Med Rette indleder Forf. sin Bog med en overskuelig, klar Redegørelse for den

skarpe Diskussion, som er ført i Tyskland; thi det grundlæggende Forskningsarbejde her har paa mange Maader bidraget til at klare Problemerne ogsaa i Norden. Men med lige saa fuld Føje betoner Forf. tillige, at en direkte Overføring eller Tillem্পning af de forskellige tyske Thecier paa nordiske Forhold ikke lader sig gennemføre, og at det nordiske Købstadvæsen er rundet af mange, delvis meget ærværdige Kilder. Som en integrerende Del af Middelalderens Kultur maa det forstaaes i Sammenhæng med denne i alle dens Facer. Ud fra dette Synspunkt har Forf. lagt sit Arbejde an og følger i en Række Kapitler Udviklingens Gang fra Vikingetiden over Sigtunaperioden og den ældre Middelalder til Folkungetidens Stadsvæsen. Det er beundringsværdigt, at en ung Historiker tager saa stor en Opgave op og fører den igennem med saa solid en Viden, og der er i hans Behandling en Friskhed og Lyst til at gaa løs paa Problemerne, som virker overmaade tiltalende. At de mange Spørgsmaal, som rejser sig saa at sige paa hvert Blad, langt fra alle har fundet deres Løsning, siger sig selv, men Stoffet er klogt og dygtigt lagt til Rette, og hele Skriftet virker som en Spore til ny Forskning, ligesom det brede Grundlag, hvorpaa det er bygget op, gør det til en værdifuld Haandbog. Danske Historikere vil med Udbytte kunne raadspørge den, ikke alene fordi Forholdene i de to Lande er saa nøje beslægtede, men ogsaa fordi Forf. er særdeles fortrolig med og stadig inddrager dansk Materiale i sin Undersøgelse. Som et virksomt og levende Element har han arbejdet Byplanstudiet sammen med det litterære Kildestof, og hans Afsnit om Folkungetidens Købstæder er i saa Henseende fængslende ved sin Idérigdom og Originalitet.

Hugo Matthiessen.

Det overordentlig virksomme svenske »Stadshistoriska Institutet«, hvis energiske Leder, Docent Nils Herlitz, i en Række Skrifter har behandlet Emner af de svenske Købstæders Historie, har gennem en omfattende Publikation *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. I, 1251—1523* (Stockholm, 1927) givet nordisk historisk Forskning et Værktøj i Hænde, som ogsaa fra dansk Side bør modtages med den største Anerkendelse og Tak. Flittigt forberedt gennem en Aarrække, praktisk og omhyggeligt tilrettelagt har dette Arbejde gjort et betydeligt middelalderligt Stof brugbart og let overskueligt. Ved Tanken om, hvor langsomt og besværligt en dansk Historiker maa bevæge sig i vort tilsvarende, stærkt adspalttede Kildemateriale, kan man unægtelig ikke sige sig fri for et Gran af Misundelse ved Synet

af en saadan Publikation; dobbelt kærkomment er det derfor, at den ogsaa omfatter Materialet for de gamle østdanske Provinser, der som en naturlig Følge af deres særlige statsretslige Stilling er behandlede i en Gruppe for sig. Indenfor hvert af de to Hovedafsnit, Stæderne i det egentlige Sverige, med Finland, og Stæderne i de tidligere danske og norske Landsdele, er Brevene optrykte i kronologisk Rækkefølge, og et Købstadregister, samt et fortrinligt ordnet Sagregister, gør Benyttelsen overordentlig let. Med Glæde hilser man derfor Meddelelsen om, at Arbejdet vil blive fortsat, og at »Stadshistoriska Institutet« 1926 har overdraget Arkivaren Ernst Nygren at besørge Udgivelsen af 2. Del.

Hugo Matthiessen.

27. Oktober 1926 døde Harry Bresslau, i første Række kendt som Forfatter til *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien* og Udgiver af Diplomer fra 11. Aarhundrede. Siden 1889 stod han som Leder af den ene af Diplomata-Afdelingerne under Monumenta Germaniæ historica. En ensidig Diplomatiker var han dog ikke. De middelalderlige Beretninger havde fra tidlig Tid en Del af hans Interesse; med Udbytte overførte han Erfaringer fra det ene Omraade til det andet. Efter at Holder-Egger var død i 1911, overtog Bresslau Scriptorum-Afdelingen, hvor han drev Arbejdet frem med stor Energi, og da 100-Aarsdagen for Grundlæggelsen af Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde nærmede sig, var det ham, som trods sin høje Alder paatog sig at skrive Selskabets Historie. Han skrev den i Aarene 1916—1918 og fik i Tide Manuscriptet sendt bort fra Strassburg. I 1921 udkom *Geschichte der Monumenta Germaniæ historica*, en klog og indholdsrig Bog.

I sidste Hefte af Neues Archiv har P. Kehr skrevet en Necrolog, der er som et Tillæg, i flere Henseender et meget oplysende Tillæg, til Bresslaus Skrift om Monumenta. Man forstaa nu bedre end før, at Geschichte der Monumenta Germaniæ historica ikke kom til ham som en tilfældig Opgave under Tilskyndelse udefra, men fremgik af hans Livs Arbejde og Erfaringer og havde nøje Sammenhæng med hans Interesse for Forfatningsspørgsmaal og Administrationsspørgsmaal, der stadig er brændende i den gamle lærde Organisation, som kæmper for at hævde sin Selvstændighed over for Statsmyndigheder og Akademier.

Med Bresslau har Centraldirektionen for Monumenta mistet en af dem, der knyttede Nutiden til Fortiden. Kehr har i de aarlige Redegørelser i Neues Archiv atter og atter sagt det: De gamle gaar bort; de, som staa i deres bedste Aar, er akademiske Lærere i Ber-

lin, Erlangen, Königsberg, Greifswald etc., det unge Mandskab, der baade paa den ene og den anden Maade har lidt under Krigen, skal uddannes og holdes fast, som vanskeligt er i haarde Tider. Da Finanskatastrofen brød løs, gav Afdelingslederne Afkald paa deres Honorarer, for at de yngre Kræfter kunde sikres; da Dødsfald og Embedsovertagelse tyndede Rækkerne, tog de tilbageblevne flere Hverv paa deres Skuldre. Ligesom Bresslau gennem en Aarrække havde Ledelsen af *Scriptores*-Afdelingen ved Siden af den ene af *Diplomata*-Afdelingerne, maatte Kehr efter Tangls Død tage Afdelingen: *Epistolæ* samt *Diplomata Karolinorum* og efter Bresslau tillige *Scriptores*; tilmed har han en af *Leges*-Afdelingerne. Man maa undres over, at Arbejdet til Trods for de overordentlige Vanskeligheder i de sidste 13 Aar har kunnet holdes i Gang, og at en Række Værker er fuldendte.

Scriptores Rækken tæller 30 Folianter. Bd. XXX 1. Del, kom allerede i 1896 under Holder-Eggers Ledelse, Bd. XXX 2. Del, der skal indeholde Supplementer, nye Fund af Kilder fra Karolingertiden og den saxiske og saliske Slægts Tid, ligger næsten færdigt fra Bresslaus Haand og skal fuldføres af Adolf Hofmeister. Som bekendt har man med Bd. XXX opgivet det besværlige Folioformat og fortsat Serien som Quartserie, der tæller to Bind Bd. XXXI og Bd. XXXII. Yderligere har man i 1922 begyndt en Octavserie: *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series*, hvoraf fire Bind er udsendt og et femte Bind, en Nybearbejdelse af Vidukind, er i Vente. For denne Serie saavel som for Selskabets øvrige Publicationer med ganske enkelte Undtagelser har Bresslau faaet vedtaget, at Indledninger og Noter affattes paa Tysk; Holder-Egger satte sig i sin Tid mod dette Traditionsbrud, ligesom P. Kehr har vægtige Indvendinger derimod.

Ogsaa i Afdelingen: *Epistolæ* løber nu en Octavrække parallelt med Quartrækken. Den ny Række kaldes *Epistolæ selectæ*; den er anlagt paa Initiativ af Tangl og skal bringe dels tidligere udgivne Ting i ny Bearbejdelse, dels enkelte vigtige Brevsamlinger, som endnu ikke er komne frem i Quartserien og vil lade længe vente paa sig, fordi Serien skrider frem i kronologisk Følge. Udkommet er: S. Bonifatii et Lulli *epistolæ* (1916), Gregorii VII *registrum* (1920-1923), *Codex epistolarum Tegernseensium* (1925), *Acta pacis ad S. Germanum* (1926).

Under *Diplomata*-Afdelingen er nylig udkommet Henrik III.s Akter ved Bresslau, under *Leges*-Afdelingen *Lex Baiwariorum*. Inden for Afdelingen: *Antiquitates* haabede man for faa Aar siden at kunne fortsætte Udgivelsen af *Necrologierne*; man

tænkte paa at gaa i Gang med Necrologierne fra Magdeburg, Cölln og Mainz Ærkestifter, men maatte opgive Planerne og henvise dette Arbejde til de stedlige historiske Samfund.

E. J.

Bernhard Schmeidlers Skitse i Festskriftet til P. Kehr: Ueber den wahren Verfasser der Vita Heinrici IV imperatoris, hans Analyse af Tegernsee-Brevsamlingen i Neues Archiv XLVI og den inciterende Afhandling i Vetenskaps-Societeten i Lunds Årsbok 1926: Ueber Briefsammlungen des früheren Mittelalters in Deutschland und ihre kritische Verwertung forbereder alle hver paa sin Vis den store Bog, som er kommen i denne Sommer, *Kaiser Heinrich IV und seine Helfer im Investiturstreit*. Han fører her ved Hjælp af Stilkritik, gennem minutiøse ihærdige Undersøgelser, store Dele af Codex Udalrici og andre Brevsamlinger tilbage til Brevbøger, Conceptbøger at visse af Henrik IV.s Notarer, viser atter ved Stilanalyse, hvilke litterære Arbejder, polemiske Indlæg, Akter, Forfalskninger der stammer fra de forskellige Notarers Haand, følger disse Folk paa deres Livsbane, karakteriserer dem, giver ny Forstaaelse af Kancelliet som politisk Organ og Notarerne som Raadgivere og active Politikere og dermed dybere Indsigt i Kampen mellem Henrik IV, den tyske Rigskirke og Paven.

Med de franske Texter som Forbillede, der udgives af Mario Roques under Titlen: Les classiques français du moyen-âge har Louis Halphen i 1923 begyndt Udgivelsen af en Række Kilder til Frankrigs Historie i Middelalderen.

Les classiques de l'histoire de France au moyen-âge skal bringe Gregor af Tours, Fredegarius, Dudo, Orderic Vital etc. etc. i gennearbejdet Text med kritisk Apparat — dog uden lærd Overflødighed — med tro Oversættelse og korte oplysende Noter, dertil Indledninger, som giver Besked om Forfatterne, deres Værkers Tilblivelse og Værdi, om Manuscripter og Udgaver samt Bøger, der kan vejlede ved et videre Studium. Foruden Historieværkerne vil Serien bringe andet Materiale — Udvalg af Kilder, som belyser Philip den Smukkes Kirkepolitik, Stridsskrifter fra Hundredearskrigens Tid, Helgenlevneder fra Merovingertiden, Gerberts Breve, Ivo af Chartres' Breve etc.

Halphen selv har udsendt Eginhard: *Vie de Charlemagne* som det første Værk i Rækken og en god Prøve paa, hvad Serien har til Hensigt at give. Indledningen i fire Afsnit, I L'auteur, II L'œuvre, III Les manuscrits. Établissement du texte, IV Édi-

tions. Traductions. Ouvrages à consulter, fylder 20 smaa Sider, — Texten hviler paa 5 Haandskrifter fra IX—X. Aarh., mens den øvrige Masse lades ude af Betragtning — den latinske Text og den franske Oversættelse staar Side om Side, — Noterne vidner om Halphens dybtgaaende kritiske Studier, men er med det samme saa klare, at man i Grunden ikke kan give en Begynder, der vil læse sig ind i en middelalderlig Forfatter, en bedre Udgave i Hænde.

Senere er fulgt Philippe de Commines: *Mémoires* ved Calmette, *Histoire anonyme de la première croisade* ved Bréhier samt Nithard: *Histoire des fils de Louis le Pieux* ved Lauer. *Le dossier de l'affaire des Templiers* ved Lizerand repræsenterer den anden Gruppe af Seriens Publicationer. I korte Træk beretter Lizerand Processens Historie, redegør for Materialet og giver derpaa et ret fyldigt Udvalg af Sagens Akter, latinsk Text og fransk Oversættelse Blad for Blad.

Der har været rejst berettiget Kritik mod den Oversættelse, som ledsager Korstogskrøniken, men ellers maa Udgaverne med deres faste, maalbevidste Anlæg siges at være mønsterværdige.

I Marts 1927 er Charles Seignobos død 72 Aar gammel. Han var i sin Tid en ivrig Forkæmper for en Reform af Historieundervisningen i de franske Skoler, vilde at Historien lige saa vel som de andre Fag skulde sætte Eleverne i Activitet, udvikle deres Iagttagelsesevne og skærpe deres Eftertanke. Med det Maal for Øje skrev han fra 1887 en Række Skolebøger. Ogsaa som akademisk Lærer skal Seignobos have øvet betydelig Indflydelse. Et Par Lærebøger i historisk Metode fremgik af denne Virksomhed: »Introduction aux études historiques«, som han i 1897 udgav sammen med Langlois, og »La méthode historique appliquée aux sciences sociales« fra 1901. Mest kendt uden for Frankrig blev han ved »Histoire politique de l'Europe contemporaine. Évolution des parties et des formes politiques 1814—1896« (1897), denne klare, concise Bog, der rummede et mægtigt Stof og dog var meget mere end en Compilation — skreven af en Mand af udprægede Meninger, men yderst behersket og saglig. Seignobos naaede at give en syvende Udgave i Aarene 1924—26. Det er i Anlæg og Aand det samme Værk som før, men gennemarbejdet i alle Enkeltheder og meget forøget. Fremstillingen føres op til 1914. Ikke blot er Udviklingslinierne forlængede, men de er helt igennem trukket op med større Sikkerhed ud fra de mange Aars Erfaringer siden 1897.

E. J.

For et Par Aar siden udgav Henri Pirenne under Titlen *Medieval Cities. Their origin and the revival of trade* en Række Forelæsninger, holdt ved forskellige amerikanske Universiteter. Nu foreligger de paa Fransk *Les villes du moyen-âge. Essai d'histoire économique et sociale* (1927), en lille lettilgængelig Bog, der samler Aartiens Specialstudier. Man genkender i de forskellige Afsnit Idérækker og Hypoteser saavel fra Ungdomsafhandlingerne i *Revue historique* som fra de sidste Aars Arbejder i *Revue belge*. Bogen har samme Træk, som karakteriserer Pirennens Hovedværk og Afhandlingerne: de kraftige Linier, Detaillerne, som anskueliggør Fremstillingen, vækkende Paralleler og en ligelig Vurdering af Faktorerne i de sociale Brydninger. E. J.

Henri Prentout: *Histoire de l'Angleterre*, I—II (2. reviderede Udgave, Paris 1926), der skildrer Englands Historie fra de ældste Tider til 1919, er en sammentrængt, men alsidig Haandbog paa ialt godt 1000 Sider, vel inddelt i korte, knappe Kapitler. Fremstillingen er holdt paa Højde med den nyeste engelske Forskning; f. Eks. kommer den skandinaviske Indflydelse i Vikingetiden til sin Ret. Forf., der i Forordet peger paa Parallelerne mellem engelsk og fransk Historie, viser i det hele megen Sans for at fremhæve de væsentlige Træk i den politisk-social Udvikling. Som Eksempel kan her henvises til de Sider, der behandler den sociale og økonomiske Udvikling i det 18. Aarhundrede, da Aristokratiets politiske Triumf bl. a. medførte Lovgivningsmagtens Hjælp til Bondebedriftens Udryddelse indenfor Landbruget, hvorved der for en Dansk er Grund til at drage en Sammenligning med Hensyn til sociale Følger af Kongedømmets Statskup i Danmark 1660 og Parlamentets i England 1688.

Hans Jensen.

Professor i engelsk Historie ved Universitetet i London A. F. Pollard har under Titlen *Factors in American History* udgivet en Samling Forelæsninger over Hovedtræk i de forenede Staters historiske Udvikling. Han ræsonnerer interessant omend lidt abstrakt, fremhæver den engelske Arv hos det amerikanske Folk og sammenstiller Englands og Amerikas Forhold med en bestemt Tendens, der er udtrykt ved Overskriften over et af hans Kapitler: »Reconciliation«. Andre Synspunkter for Emnet er udtrykt ved Begreberne »Conservatism« og »Idealism«. Forf. fremhæver Amerikanernes konservative Vedhængen ved de politiske Institutioner, hvori der er et Udtryk for Frihedskrigens Aand, og han sætter et klart Haab til den amerikanske Idealisme, hvis sidste

epokegørende Udslag var Wilsons Arbejde for Folkeforbundet. Woodrow Wilson er for denne Historiker ikke død som en slagen Mand, men der maa stadig tillægges hans Ord og Gerning en dyb Betydning. Bogen slutter med en Appel til Læserne om at interessere sig for amerikansk Historie, og denne Appel kan maaske ogsaa i nogen Grad have Bud til danske Historikere.

Hans Jensen.

Det engelske Royal Historical Society har paabegyndt Udgivelsen af en omfattende Aktsamling: *British Diplomatic Instructions 1689—1789*. Foreløbig er udsendt tre Bind: *Sweden 1689—1727* ved J. F. Chance (1922), *France 1689—1721* ved L. G. Wickham Legg (1925) og *Denmark 1689—1789* ved J. F. Chance (1926). Forbilledet er den franske »Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs et Ministres de France 1648—1789«. Som det fra kyndig Side er bleven fremhævet (af H. Temperley i Engl. Hist. Review XXXVIII 281) har den engelske Samling nødvendigvis faaet en anden og mindre tilfredsstillende Karakter. I Frankrig var det en fast Tradition, at enhver diplomatisk Repræsentant ved Tiltrædelsen af en ny Post fik meddelt en udførlig og samlet Oversigt over hans Lands Forhold til den Magt, hos hvem han skulde varetage dets Interesser. I Reglen omhandler den hans Forgængers Funktionstid, undertiden endnu længere Tidsrum. Der er paa den Maade opstaaet lange Rækker af nogenlunde ensartede Redegørelser, der tilsammen giver et Billede af Frankrigs diplomatiske Historie, som den til de forskellige Tider har tegnet sig for dets udenrigspolitiske Ledere. I England findes der intet tilsvarende; dets Udenrigsministre har i det væsentlige indskrænket sig til at meddele Gesandterne Vejledninger for deres Optræden i de enkelte foreliggende Spørgsmaal. Udgiverne af den nye engelske Aktsamling har derfor ikke haft nogen fast Rettesnor for Tilrettelægningen af deres Arbejde, men har maattet nøjes med at meddele Udvalg af Foreign Office's diplomatiske Skrivelser, som har forekommet dem særlig betydningsfulde. Ogsaa en saadan Aktsamling har dog sin store Værdi.

Udgifveren af de nordiske Bind J. F. Chance besidder udmærkede Betingelser for Løsningen af sin Opgave. Gennem tidligere Arbejder: *George I and the Northern War* og *The Alliance of Hanover* har han paa Forhaand nøje Kendskab til nordeuropæisk diplomatisk Historie i første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Det er neppe noget Tilfælde, at Størsteparten af baade Indledningen og de meddelte Aktstykker i det danske Bind

falder indenfor dette Tidsrum. Naturligvis kan man kun paa Grundlag af en nøje Gennemarbejdelse af Værket maale dets Værdi for den historiske Forskning. En Gennemlæsning giver Indtryk af, at dets Meddelelser i Almindelighed vil være mere ukendte for engelske end for danske Historikere. M. H. t. saa godt som alle de behandlede Spørgsmaal har det dog Betydning at stifte direkte Bekendtskab med den engelske Opfattelse. Storbrianniens Udenrigspolitik var i det 18. Aarhundrede i høj Grad bestemt ud fra Handelssynspunkter. Aktstykkerne viser, at dette ogsaa gælder Forholdet til Danmark. Adskillige Enkeltiagttagelser er ogsaa af Interesse. Iøjnefaldende er saaledes den ringe Deltagelse i Danmarks Skæbne i 1762 og bemærkelsesværdigt er det, at man allerede i November 1771 har regnet med en Forandring i den danske Statsstyrelse. Instruktionerne fra 1788—89 er yderst kortfattede, men af adskillig Værdi. Det er vistnok ukendt, at England i April 1789 ganske formelt, sammen med Preussen, har tilbudt »to enter into an engagement of guaranty and defensive alliance with the court of Denmark, on such terms as may be best calculated to guard against any supposed danger of a future attack from Sweden or any other power«.

Maaske kan man benytte Lejligheden til med Beklagelse at understrege, at de værdifulde og udførlige Indledninger i L. Laursens store Traktatværk ikke fremtræder paa et Verdenssprog, og udtale Ønsket om en Oversættelse, som i en ganske anden Grad, end det nu er muligt, vilde sætte fremmede Historikere i Stand til i deres Arbejde at udnytte Resultaterne af dansk Forskning. Ganske vist har Danmark-Norge altid været en anden-tredie Rangs Magt. Ikke mindst den foreliggende Akt-samling bekræfter dog, at vort Land til ind i det 19. Aarhundrede har været en ikke uvæsentlig Faktor i al nordeuropæisk Politik.

Ax. L.

Le comité international des sciences historiques har 1926—27 ved sin Sekretær, Prof. M. Lhéritier udsendt to store Hefter af sin *Bulletin*. Den meddeler udførlige Referater af Forhandlingerne paa Komiteens konstituerende Møde i Genève 14. og 15. Maj 1926 (se Hist. Tidskr. 9. R. V 111 ff.) og gør Rede for Bureauets og de nedsatte Udvalgs senere Arbejde. Desuden indeholder den de foreløbige Resultater af forskellige Enquêteer, om de enkelte Landes Organisation af det historiske Arbejde (for Danmarks Vedkommende ved Axel Linvald), om deres historiske Bibliografier (om de danske ved Alfred Krarup),

om afholdte historiske Kongresser (det 4. nordiske Historikermøde i København og Sorø ved Halvdan Koht) etc.

Med særlig Interesse læser man om de planlagte Fællesforetagender.

Fra første Færd har det været Tanken at faa tilvejebragt en aarlig udkommende international historisk Bibliografi. Et nedsat Udvalg med Professor Aage Friis som Formand har efterhaanden tilrettelagt Arbejdsplanen. Navnlig fra dansk Side var det anbefalet, at Bibliografien først og fremmest skulde have til Formaal at give historiske Forskere et Hjælpemiddel til i Hovedtrækkene at følge det historiske Arbejde i ethvert andet Land end deres eget, men henvise alle Detailstudier til de foreliggende nationale Bibliografier. Samtidig foreslog man en geografisk Inddeling. Flertallet ønskede dog i videst mulige Omfang at tilvejebringe Grundlaget for en virkelig international Forskning og har i Overensstemmelse dermed besluttet at ledde Bibliografien efter Emner og ikke efter Lande. Nationale Komiteer skal tilvejebringe de forskellige Bogtitler, som derefter fordeles mellem Landene, der har paataget sig Udarbejdelsen af de forskellige Afdelinger. Danmark vil rimeligvis, eventuelt sammen med Spanien, overtage den forhistoriske Arkæologi. De saaledes bearbejdede Afsnit indsendes derefter til Centralredaktionen, der er bleven overdraget den bekendte franske Bibliograf Arkivar Pierre Caron. Paa denne Maade bliver Bibliografien et virkeligt Fællesforetagende, men vil sikkert faa adskillige praktiske Vanskeligheder at overvinde.

En Række andre Fællesforetagender har været foreløbigt drøftede. Efter Komiteens Forslag har Direktoren for Wienerarkivet Dr. Bittner udarbejdet Forslag til en »Stat« over de forskellige Landes diplomatiske Repræsentanter siden 1648. Navnlig fra amerikansk Side er det bleven foreslaaet at udgive et fælles internationalt historisk Tidsskrift. Tanken har mødt adskillig Tilslutning, men ogsaa nogle Indvendinger. Det samme gælder de fremsatte Ønsker om, at Komiteen skulde finde Midler til at paavirke Historieundervisningen i de forskellige Lande, dels for i højere Grad end hidtil at bringe den i Kontakt med den videnskabelige Forskning, dels for at tilbagetrænge nationalistiske Tendenser.

I Overensstemmelse med hvad der er Tilfældet i andre europæiske Lande har Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde optrukket fastere Rammer for sin Virksomhed og paa et Møde i September 1927 vedtaget en

Række Vedtægter. Komiteen bestaar derefter af de Universitetslærere i Historie under det filosofiske Fakultet, der maatte ønske at indtræde, af Cheferne for Rigsarkivet og Nationalmuseet, af Repræsentanter for Videnskabernes Selskab og danske historiske Organisationer, som Komiteen med Stemmeflerhed maatte anerkende som saadanne, samt af de danske Historikere, som Komiteen paa samme Maade maatte optage.

Til Formand valgtes Professor Aage Friis, til Sekretær Raadstuearkivar Axel Linvald.

I Tilslutning til Formandens Beretning om den internationale Komites hidtidige Virksomhed førtes en Forhandling, som fra alle Sider viste Interesse for dens Arbejde, men samtidig røbede nogen Frygt for, at den skulde spænde sine Bestræbelser for vidt.

Bureauet for den internationale Komité har udsendt den foreløbige Indbydelse til den 6. internationale historiske Kongres, som afholdes i Oslo 14.—18. August 1928. Historikere, som ønsker at deltage, maa sende Anmeldelse inden 15. Maj 1928 og samtidig indbetale 20 norske Kr. Paarørende, som kommer i deres Følge, erlægger 11 Kr. Anmeldelse om Foredrag og Meddelelser modtages indtil 1. April 1928, indsendes gennem de nationale Komitéer og maa ledsages af et kort maskinskrevet Resumé. Kongressen omfatter følgende 15 Sektioner. 1. Hjælpevidenskaber, Arkivvæsen og Tekstudgaver. 2. Forhistorie og Arkæologi. 3. Orientens Historie i Oldtiden. 4. Oldtidens Historie (Grækenland, Rom og Bysantz). 5. Middelalderen. 6. Europas nyere Historie. 7. Amerikas Historie, Østen og Kolonisationen. 8. Religions- og Kirkehistorie. 9. Rets- og Institutionshistorie. 10. Økonomisk- og Socialhistorie. 11. Videnskabernes og Litteraturernes Historie. 12. Kunsthistorie. 13. Historisk Metode. 14. Historieundervisning. 15. De nordiske Folks Historie.

Den norske Organisationskomité vil i et senere Cirkulære give Oplysninger om Deltagernes Indlogering og Kost, om Receptioner, Udflugter etc. Dens Adresse er: Historikerkongressen 1928. Drammensvejen 78. Oslo.

Ax. L.

Meddelelser

om Dansk Historisk Forening

i Aaret 1925.

Paa Aarsmødet 22. Juni 1926 genvalgtes Dr. phil. Poul Nørlund saavel som Revisorerne Rigsarkivar L. Laursen og Professor Frantz Dahl. Paa Bestyrelsesmøde samme Dag genvalgtes Museumsdirektør Mackeprang som Formand, Dr. Ellen Jørgensen som Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald som Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1925 599 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 105 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. I Løbet af 1925 har Foreningen ved Udmeldelse og Dødsfald etc. mistet 41 Medlemmer, men optaget 21. 1. Januar 1926 har den saaledes ialt 579 Medlemmer, deraf 114 norske og svenske. Dertil kommer 52 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1925 udgivet:

Hist. Tidsskrift 9. Rk. IV. Bd. 2. Hefte, samt Litteraturhefte 1923.

Regnskabet for 1925:

Indtægt:

1) Kassebeholdning	7346 Kr. 19 Ø.
2) Medlemsbidrag 1917—24.	3205 - 76 -
3) Solgte Skrifter	422 - 08 -
4) Bevillinger paa Finansloven.	3400 - » -
5) Bidrag fra Videnskabernes Selskab.	1000 - » -
6) do. fra d. Classenske Fideicommis	200 - » -
7) Renter af Obligationsformuen	1189 - » -
8) Renter af Kassebeholdningen	257 - 47 -
9) Diverse Indtægter	2 - » -
	<hr/>
	17022 Kr. 50 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer.....	2987	Kr. 25 Ø.
2) Sekretærens Honorar	300	- » -
3) Bogtrykkerarbejde	8090	- 74 -
4) Bogbinderarbejde.....	628	- 25 -
5) Opkrævning af Kontingent, Skrifternes Omdeling og Ekspedition.....	603	- 18 -
6) Pakhusleje.....	60	- 40 -
7) Forskelligt.....	134	- 57 -
	12804	Kr. 39 Ø.
Kassebeholdning 31. December 1925	4218	- 11 -

I Aaret 1926:

Paa Aarsmødet 27. Juni 1927 genvalgtes Raadstuearkivar Axel Linvald saavel som Revisorerne Rigsarkivar L. Laursen og Professor Frantz Dahl. Paa Bestyrelsesmøde samme Dag genvalgtes Museumsdirektør Mackeprang som Formand, Dr. Ellen Jørgensen som Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald som Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1926 579 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 114 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. I Løbet af 1926 har Foreningen ved Udmeldelse og Dødsfald etc. mistet 48 Medlemmer, men optaget 31. 1. Januar 1927 har den saaledes 562 Medlemmer, deraf 113 norske og svenske. Dertil kommer 52 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1926 udgivet:

Hist. Tidsskrift 9. Rk. IV. Bd. 3.—4. Hefte.

— — 9. Rk. V. Bd. 1. Hefte, samt Litteraturhefte 1924.

Regnskabet for 1926:

Indtægt:

1) Medlemsbidrag 1917—26	3334	Kr. 26 Ø.
2) Solgte Skrifter	149	- 53 -
3) Bevillinger paa Finansloven	2420	- » -
4) Bidrag fra Videnskabernes Selskab.....	1000	- » -
5) Bidrag fra det Classenske Fideicommis.....	200	- » -
6) Renter af Obligationsformuen	1189	- » -
7) Renter af Kassebeholdningen	110	- 34 -
8) Overført fra Foreningens Formue.....	2000	- » -
9) Diverse Indtægter	14	- 17 -
10) Kassebeholdning 1. Jan. 1926	4218	- 11 -

14635 Kr. 41 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	3355	Kr.	»	Ø.
2) Sekretærens Honorar	300	-	»	-
3) Bogtrykkerarbejde	6031	-	43	-
4) Bogbinderarbejde	610	-	05	-
5) Opkrævning af Kontingent, Skrifternes Omdeling og Ekspedition	571	-	50	-
6) Pakhusleje	20	-	»	-
7) Forskelligt	333	-	81	-
	11221	Kr.	79	Ø.
Kassebeholdning 31. December 1926	3413	-	62	-

I Aaret 1927:

Paa Aarsmødet 22. Juni 1928 genvalgtes Redaktør cand. mag. Erik Møller som Medlem af Bestyrelsen og Rigsarkivar L. Laurson og Frantz Dahl som Revisorer. Paa Bestyrelsesmøde samme Dag genvalgtes Museumsdirektør Mackeprang som Formand, Dr. Ellen Jørgensen som Sekretær og Raadstuearkivar Axel Linvald som Kasserer.

Foreningen havde 1. Januar 1927 562 kontingentydende Medlemmer, af hvilke 113 betalte halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og svenske historiske Forening. I Løbet af 1927 har Foreningen ved Udmeldelse og Dødsfald etc. mistet 53 Medlemmer, men optaget 100. 1. Januar 1928 har den saaledes 609 Medlemmer, deraf 114 norske og svenske. Dertil kommer 45 livsvarige Medlemmer.

Foreningen har i 1927 udgivet:

Hist. Tidsskrift 9. Rk. V. Bd. 2.—3. Hefte samt Litteraturhefte 1925.

Regnskabet for 1927:

Indtægt:

1) Medlemsbidrag 1921—27	2770	Kr.	90	Ø.
2) Solgte Skrifter	225	-	18	-
3) Bevillinger paa Finansloven	1620	-	»	-
4) Bidrag fra Videnskabernes Selskab	1000	-	»	-
5) Bidrag fra det Classenske Fideicommiss	200	-	»	-
6) Renter af Obligationsformuen	1189	-	»	-
7) Renter af Kassebeholdningen	83	-	74	-
8) Kassebeholdning 1. Januar 1927	3413	-	62	-
	10502	Kr.	44	Ø.

Udgift:	
1) Forfatterhonorarer	2302 Kr. » Ø.
2) Sekretærens Honorar	300 - » -
3) Bogtrykkerarbejde	4741 - 40 -
4) Bogbinderarbejde	663 - 50 -
5) Opkrævning af Kontingent, Skrifternes Udsendelse etc.	423 - 60 -
6) Pakhusleje	20 - » -
7) Forskelligt	393 - 86 -
	<hr/>
	8844 Kr. 36 Ø.
Kassebeholdning 31. December 1927	1658 - 08 -

Den Danske Historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde
med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettets Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværende Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Navneregister.

(Ved J. O. Arnhung.)

- Aagvaldsnæs (Norge) 210.
Åkerø (Sverige) 102.
Aakirkeby 98.
Åminde Gods (Finland) 87.
Aarhus 355. — Trefoldighedskirke 206.
Aasbüttel (Holsten) 509.
Abbetved (Saaby S.) 512.
Abbeville (Nordfrankrig) 14.
Abel Cathrine Wolfsdatter v. der Wisch, Legatstifterske, 317.
Abodriter 222, 228.
Absalon, Ærkebiskop, 97, 237.
Abu Shahrein (Eridu) 488.
Achchijavā (? Achaia) 519.
Adam af Bremen, Historieskriver, 195, 198, 203, 205, 207, 211—14, 216 f., 222 f., 229, 238, 244, 357.
Adar, amoritisk Guddom, 492.
Adelaer, Curt, Admiral, 256.
Adeldag, Ærkebiskop af Bremen, 230.
Adils, svensk Sagnkonge, 41, 72 f., 76.
Adolf Johan, Hertug, Karl 10 Gustavs Broder, 104 f.
Aequantius, se Aëtius.
Aëtius, Romerstatholder, 69, 71.
Afrika, Nord-, 400.
Agapitus, Pave, 207.
Agetius, se Aëtius.
Agilmund, Langbarderkinge, 69 f.
Ahlefeldt, Bendix, 317. — Cai, † 1670, 317. — Frederik, Generalmajor, 317.
Ahnlund, Nils, svensk Historiker, 340.
Akkaderne 487, 490.
Albert, Prinsgemal, g. m. Dronning Victoria, 178 f.
Albrecht, Ærkehertug af Østrig, Statholder i Nederlandene, 346, 348.
Albsvinda, Datter af Albin, 37.
Albin, Langbarderkinge, 36 f. — Jfr. Ælfwine.
Aldradus (Æthelred), engelsk Konge, 206.
Alemannia 48. — Alemanner 23, 48.
Aleppo (det nordlige Syrien) 491.
Alewih, Danekonge, 31, 34, 45, 71 f.
Alexander den Store 437.
Alexander 3, Pave, 96.
Alexandra, Prinsesse af Wales, 180.
Alexandreas, Fyrste, 30.
Alf, gotisk Konge, 50, 67. — Jfr. Alfarin.

- Alf Sigerson, sjællandsk Sagnkonge, 50, 63, 65.
- Alfarin, Konge i Alfheimar, 67. — Jfr. Alf, gotisk Konge.
- Alfheimar (Landet mellem Götaelven og Raumelven) 67.
- Alfhild, den gøtiske Konge Alfs (Alfarins) Datter, 50, 57, 65—68, 74, 76.
- Alfhild, Ivar Vidfadmes Datter, 66, 70.
- Alfred den Store, angelsachsisk Konge, 239.
- Algier 401.
- Algreen-Ussing, Tage, jur. Professor, 365, 379, 484 f.
- Allen, C. F., Historiker, 374 f., 377 f., 391, 403, 406, 410, 412, 422 f., 439, 444 ff.
- Almquist, Helge, svensk Riksarkivarie, 77, 84, 108. — J. A., svensk Arkivraad, 93.
- Almveig, g. m. Halfdan Gamle, 40 f., 68.
- Álof árbót, Datter af Harald Haarfager, 220.
- Álof hin ríka, Dronning i Saxland, 40 f., 72 ff., 76.
- Alogh, Frode Fredegods Hustru, 40 f., 50, 68. — Jfr. Alvilda, Ulvild.
- d'Alòs-Mornier, R., spansk Historiker, 115.
- Alrek enn frækni, Konge, 71 f.
- Alric, svensk Sagnkonge, 62.
- Als 97, 336 f., 389, 406.
- Alsbach, Proviantforvalter, 284.
- Alten, F. v., tysk Historiker, 374.
- Alvig hin spaka, Datter af Kong Eyvind hin rige af Holmgard, 40 f., 68.
- Alvilda, g. m. Skjold, 43, 47—51, 76.
- Alvilda, Datter af Götar, g. m. Frode Fredegod, 41, 50, 61 f., 66, 68, 76. — Jfr. Ulvild, g. m. Frode Fredegod.
- Alvilda, Datter af Gøterkongen Syvard, g. m. Alf, 40 f., 44, 50, 63, 65.
- Ambroner 35.
- Amrom (Sønderjylland) 148, 153.
- Amurru, Oldtidsland Vest for Eufrat, 490 f.
- Amurru, amoritisk Hovedgud, 492.
- Anatolien 489.
- Anau (Turkestan) 488 f.
- Anders Suneson, Ærkebiskop, 357.
- Andersen, Caroline Emilie, cand. mag., 513. — Holger, Folketingsmand, 144 ff. — H. N., Etatsraad, 152. — J. Oskar, Professor, 78 f., 169, 428. — Vald., Tegner, 321. — Vilh., Professor, 79, 83, 109.
- Andrews, Charles M., amerikansk Historiker, 299.
- Andrup, Otto, Museumsinspektør, 311—16, 319 f.
- Andræ, Karl, Statsmand, 468. — W. E., tysk Assyriolog, 488.
- Angantyr (= Romerstatholderen Aëtius) 69, 71.
- Angantyr, Arngrims Søn, dansk Sagnkæmpe, 24, 65—69, 76.
- Angel 30 f., 39, 43, 68, 71 f.
- Angelsakserne 24, 27 f., 239 ff. — Vest-, 250.
- Angelsey, engelsk Ø, 240.
- Angers (Frankrig) 427.
- Angler 31 f.
- Angul, Anglernes Stamfader, 43. Jfr. Angel.
- Annerstedt, Cl., svensk Historiker, 340.
- Antwerpen 346.
- Apuleius, Lucius, rom. Retor, 408.

- Arabien 490, 493.
 Aramæerne 495.
 Arbusow, d. y., baltisk Historiker, 96.
 Arentoft, Preben, stud. mag., 79.
 Argentina 115, 299.
 Ariovist, Sveberhovding, 35.
 Aristoteles, græsk Filosof, 6.
 Arkona 336.
 Arne, T. J., Arkæolog, 517.
 Arnfinn Jarl 224.
 Arnheim, Fritz, tysk Oversætter, 346.
 Arup, Erik, Professor, 78 f., 190, 219 f., 515.
 Asfrid, g. m. Gnupa, 189, 213.
 Asmund, svensk Sagnkonge, 44, 54.
 Assyrien (Assur) 329, 488 f., 493 ff.
 Astrabad (Provins i Persien) 488.
 Asur-uballit, Assyrer, 494.
 Athen 118, 521.
 Athena, græsk Gudinde, 519.
 Atla, Hunnerkonge, 74 f.
 Atle, se Attal.
 Atrahasis 491.
 Attal, dansk Sagnkæmpe, 43, 48 f., 56.
 Attila, Hunnerkonge, 25, 36 f., 69, 72. — Jfr. Ætla, Humbers.
 Audvin, Langbarderkinge, 37. — Jfr. Eadwine.
 Augustenborgerne 433.
 Augustin, Kirkefader, 400 f.
 Austerlitz (Østrig) 133.

Bååth, L. M., svensk Førstearkivarie, 100.
 Baahus Len 261.
 Babylonien 487, 489 ff., 493 f. — Nord-, 490.
 Baggesen, August, Officer, 433.
 Bagi 66.
 Bahuslen 94.

 Bakkendrup (Love Herred) 503.
 Balcke, Hans, Hofsnedker, 313 f., 318.
 Balder, Guddom, 46.
 Balfour, A. J., engelsk Statsmand, 156.
 Balkan 181, 300, 306 f. — Nord-, 517.
 Balle, N. E., Biskop, 164 f., 167 f.
 Balslev, L. A., stud. mag., 81. — R. A., cand. mag., 81.
 Bang, Nina, Undervisningsminister, 79, 106. — P. G., Minister, 452, 480.
 Baninger 30, 75.
 Bardenfleth, E., Justitsminister, 388, 452 f., 471 f., 483 ff.
 Barfod, P. Fr., historisk Forfatter, 409 f., 460, 464, 484.
 Barnekow, Christian, til Birkholm, 396, 400.
 Barth, Jonas, 283.
 Bastholm, Chr., Præst, 167.
 Baughild, Alfhilds Datter, 67, 74.
 Bayern 293.
 Beaconsfield, Benjamin Disraeli, Jarl af, eng. Statsmand, 137, 179 f.
 Beadeca, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Becca, Baningerfyrste, 30, 51, 75. — Jfr. Beuca.
 Becca, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Becher, Johann Joachim, tysk Forfatter, 4, 19.
 Becker, P. W., Historiker, 358.
 Beckett, Francis, Museumsdirektør, Dr. phil., 79, 110.
 Beer, Adolf, østrigsk Historieskriver, 125.
 Behrend, C., Underbibliotekar, 334.
 Beimuni, Søkonge, 75.
 Beiti, Søkonge, 75.
 Beldenak, Jens Andersen, Biskop i Fyn, 357, 440, 442 f.

- Belgien 115, 155, 186 f., 298, 305, 346 f. — Belgierne 112.
- Bendtsen, Bendt, Rektor i Frederiksborg, 164.
- Benson, Arthur Christopher, 179.
- Benzelius, Erik, den yngre, 340.
- Beovulf, oldengelsk Sagnhelt, 47, 69.
- Berg, Christen, Politiker, 158 ff. — R., Forfatter, 338.
- Bergh, S., svensk Historiker, 93.
- Bergersen, Olav, norsk Kaptain, 253—82, 290 f.
- Bergqvara (Sverige) 102.
- Berlin 111, 135, 295.
- Bernhard af Clairvaux, Abbed, 333 f.
- Bernhoft, H. A., Gesandt, 140, 147, 149—54, 158.
- Bernstorff, A. P., Statsmand, 341.
- Berr, Henri, fransk Historiker, 326 ff.
- Bess, Grams Staldbroder, 43, 51.
- Besserne, trakisk Stamme, 51.
- Beuca, Sarmaterkonge, 51. — Jfr. Becca.
- Bicco, Jarmeriks Raadgiver, 44, 51, 63, 65.
- Bielkeætten 102.
- Biereye, W., tysk Historiker, 229 f.
- Biernatzki, Johannes, tysk Præst og Kunsthistoriker, 341.
- Bildr 66.
- Bille, C. St. A., Politiker, 448, 458.
- Billesborg Indelukke (Herfølge S.) 506.
- Billing, Varnerfyrste, 31.
- Bindesbøll, S. Cl. W., Biskop, 401.
- Birch, Andreas, Biskop, 166.
- Birka (Sverige) 510.
- Birkalasogn (Finland) 103.
- Birkeland, M., norsk Historiker, 91.
- Birket-Smith, S., Overbibliotekar, 311 ff., 316, 319 ff., 331, 425.
- Bismarck, Otto v., tysk Rigskansler, 180 ff., 308.
- Bismaya (Babylonien) 488.
- Bittner, Ludwig, Direktør for det østrigske Arkivvæsen, 296, 531.
- Bjarmer 54.
- Bjarmia, Bjarmeland, 103.
- Bjerring, G. L., Slotsforvalter, Oberstløjtnant, 110.
- Bjærregrav (Bjærregrav S., Sønderlyng H.) 99, 516.
- Bjornson, Bjørnstjerne, norsk Digter, 161.
- Blinkenberg, Chr., Arkæolog, 517.
- Blomstedt, Kaarlo, finsk Arkivarie, 87.
- Bluhme, K. A., Minister, 483.
- Bobé, Louis, Kgl. Ordenshistoriograf, Dr. phil., 79, 163, 171.
- Bodin, J., fransk Forfatter, 15.
- Boetius, kgl. Kapellan, 323.
- Bojsen, Frede, Politiker, 159, 161.
- Bonsdorff, Carl v., finsk Professor, 84, 107 f.
- Borch, Charite, g. m. Fr. Paludan-Müller, 354.
- Borgia, Stefano, ital. Oldtidsforsker, 166.
- Bornemann, Philip Julius, Kammersekretær, 317. — Thyra Beate, g. 1. m. Jochum Waltpurger, g. 2. m. Caspar Kölichen, 317.
- Borreby, Hgd., (Magleby S., V.-Flakkebjerg H.) 102.
- Bournonville, August, Balletmester, 256.
- Bracton, Henricus de, eng. Jurist, 178.
- Bragninger 68.
- Brandenburg 14, 105.
- Brandenburg, Erik, tysk Historiker, 182 f.
- Brander, Arngriims Søn, 66.

- Brandes, Georg, Forfatter, 393, 404, 411.
- Brandi, K., tysk Historiker, 116, 119.
- Brandinger 31.
- Brandt, Otto, Professor i Kiel, 340 f.
- Brate, Erik, svensk Lektor, 176.
- Brecknock (England) 242.
- Breitscheid, Dr., preussisk Minister, 146.
- Breoca, Brandingerfyrste, 31.
- Bresslau, Harry, tysk Historiker, 524 ff.
- Bretoner, se Lidvikinger.
- Bricka, C. F., Rigsarkivar, 313, 330 f., 426.
- Bridgenorth (England) 242.
- Bring, Samuel E., svensk Forstebibliotekar, 83, 328.
- Britsch, Amédée, fransk Historiker, 348.
- Brittannien 27, 60. — Britter 23, 27, 60.
- Brock, F. L., Oberst, 401.
- Brockdorff-Rantzau, tysk Udenrigsminister, 147.
- Brockenhuus-Schack, Ad., Greve, 513.
- Brond, vestsaxisk Konge, 42.
- Brugmann, F., 290.
- Brun, Frederikke, f. Münter, Forfatterinde, 164.
- Brunhild, Goterprinsesse, 37.
- Brunner, Heinr., ostr.-tysk Retslærd, 177.
- Bruun, Chr., Overbibliotekar, 256, 402.
- Bruxelles 111—14, 120, 445.
- Brücker, G. V., Præst, 161.
- Brügge 347.
- Bryms, Johan, kgl. Skriver, 324.
- Brämer, Johs., Hofpræst, 317.
- Brogger, A. W., norsk Arkæolog, 518.
- Brøndum-Nielsen, Frieda, 311, 320. — Johs., Professor, 311, 313, 320 f.
- Buchwald, G. v., tysk Historiker, 322.
- Buckle, George Earle, engelsk Historiker, 179 f.
- Budde, Agnete Sofie, 318.
- Buðli, Sokonge, 75.
- Budlunger 68.
- Bueck, Hieronymus, Pastor, 317.
- Bugge, Alexander, norsk Historiker, 250. — S., norsk Historiker, 91.
- Bulbjerg (Lild S.) 512.
- Bulgarien 115, 306 f. — Bulgarerne 70.
- Bull, Edv., norsk Professor, 84, 93, 108, 115, 327.
- Bundo, Kongens Ombudsmand i Fyn, 324.
- Bundo, Vidne, 324.
- Bunge, Friedr. Georg v., russ.-tysk Retslærd, 323.
- Burdach, K., tysk Historiker, 361.
- Burgund 348. — Burgunder 27—30, 32, 35.
- Burke, Edm., eng. Forfatter, 129.
- Busatti, Ricci, Medlem af den belgisk-slesvigske Kommission, 150.
- Bülow, Bernh. v., tysk Rigskansler, 183.
- Bystrom, Olof, svensk fil. kand., 83.
- Byzanz 401.
- Böhme, Landraad, 143.
- Bøhmen 518.
- Callisse, Carlo, italiensk Historiker, 115.
- Calmar 368.
- Canada 299.
- Capelle, tysk Marineminister, 145.
- Carit Etlar, Digter, 257.
- Carl 5, tysk-rom. Kejser, 346.

- Carl 9, fransk Konge, 439.
 Carl 10 Gustav, svensk Konge, 104 f.
 Carl 12, svensk Konge, 264 f., 267, 275 f., 375.
 Carl, Chr. Thomsen, Kom., 279.
 Carlie, Johan, svensk fil. dr., 321—25.
 Carlsen, H. R., Politiker, 160 ff.
 Carlsson, Fr. Ferd., svensk Historiker, 378. — Waldemar, svensk Lektor, 83.
 Carnock, Lord, se Nicolson, Sir Arthur.
 Caron, Pierre, fransk Historiker, 123, 531.
 Carrel, Armand, fransk Journalist, 256.
 Carrowkeel Mountain (Irland) 511.
 Cartellieri, Otto, Professor i Heidelberg, 348.
 Casere, Grækernes Kejser, 30, 71 f.
 Casere, Vælskes Kejser, 32, 37.
 Castenskjold, H. G., Officer, 433.
 Castlereagh, H. R. S., eng. Statsmand, 126.
 Castrén, finsk Docent, 77.
 Castro, de, brasiliansk Legationssekretær ved Folkeforbundet, 115, 121.
 Catalauniske Marker 72.
 Catharina af Medici, fransk Dronning, 358.
 Cavaignac, Eugène, Professor i Strassbourg, 326 f.
 Cederberg, A. R., Professor i Dorpat, 96.
 Châlons (Gallien) 69.
 Chance, J. F., engelsk Historiker, 529.
 Charlotte Amalie, Kristian 5.s Dronning, 319.
 Charpentier, Jarl, svensk Linguist, 328 ff., 498.
 Cherburg (England) 242.
 Chester (Karlegion, Legeceastre), (England) 240 f., 246.
 Child, Josiah, engelsk Forfatter, 6.
 Chile 115.
 Chlodjo, Frankerkonge, 69.
 Chnob, Danernes Konge, Søn af Olaph, 212, 216, 223. — Jfr. Chnuba, Ennignup, Gnupa.
 Chnuba, Danernes Konge, 228. — Jfr. Chnob, Ennignup, Gnupa.
 Christensen, Arthur, Professor, 521. — I. C., Politiker, 145. — L. P., 139. — William, Dr. phil., 323, 331.
 Christian, Engelbrecht, g. m. Margrethe Christensdatter, 318.
 Christiania 265. — Jfr. Oslo.
 Christiansen, C. P. O., cand. mag., 333.
 Christianssand (Norge) 259.
 Cisalpinske Republik 297.
 Civilis, Bataver, 36.
 Clason, Sam, svensk Rigsarkivar, 93.
 Clausen, H. N., Teolog, 169, 353 f., 388. — H. V., Lektor, 81, 148—51, 153 f., 498.
 Clay, Professor, Assyriolog, 490—93.
 Cola di Rienzi, ital. Statsmand, 361.
 Colbert, Jean-Baptiste, fransk Statsmand, 1, 3 f., 11—15, 98.
 Colchester (Østangel, England) 250.
 Colding, Poul, Adjunkt, 81.
 Colenbrander, H. T., Professor i Leyden, 115.
 Coligny, Admiral, 443.
 Collin, Jonas, Overkirurg, 152. — Jonas, Præst i Kallundborg, 168.
 Corvej, Kloster i Westfalen, 228.
 Cosmin, S., politisk Forfatter, 307.
 la Cour, Vilh., Dr. phil., 497—513.
 Creacer 71. — Jfr. Græker.

- Cromwell, Oliver, engelsk Statsmand, 14.
- Crue, Francis de, Professor i Genève, 115.
- Cuba 299.
- Cullberg, Albin, Historiker, 340.
- Cuthbert, St., angelsachs. Helgen, 224.
- Cyprian, Kirkefader, 401.
- Czeko-Slovakiet 157, 297.
- Cælic, Fyrste over Finner, 30.
- Cæsar, rom. Statsmand, 343 ff.
- Dagan Assur**, amoritisk Guddom, 492.
- Dahl, Frantz, Professor, 522.
- Dahlerup, Verner, Filolog, 323.
- Dahlmann, Friedr. C., tysk Historie-skriver, 184.
- Dammann, Walter H., tysk Kunst-historiker, 341.
- Dan, dansk Sagnkonge, 45 ff.
- Danckwardt, Heinr., svensk Oberst, 257.
- Daner 31, 34, 54, 71 f., 194, 218 f., 228, 230 ff., 235 f., 238, 242, 248 f., — Jfr. Sø-Daner, Syd-Daner.
- Danevirke 149, 151 f., 190—96, 218, 233, 235, 238 f., 244, 247—50, 389, 405, 407.
- Danmark 15, 45, 87, 95, 101, 104—07, 115, 143—46, 148, 156 ff., 160, 173, 184, 189, 192 ff., 201—04, 206 ff., 212, 218 f., 221 f., 226 f., 229—33, 250, 266, 277, 280 f., 291, 293, 300, 305, 342, 344, 364, 375, 380 f., 383—86, 388, 390 f., 407, 409 f., 413, 424, 432—38, 457, 459, 466, 468, 518, 530. — Dan-skerne 96 f., 228. — Jfr. Daner.
- Danpar (= Dnjepr) 67, 70.
- Dante, ital. Digter, 358.
- Danzig 107.
- Dauner 32.
- Davenant, Charles, engelsk Forfat-ter, 12, 16, 19. .
- David, Dr., Understatssekr. i d. ty-ske Udenrigsminist., 145. — Na-tan, Politiker, 365, 388.
- Deaner, Folkeslag, 28.
- Dembinski, B., polsk Historiker, 115, 119.
- Dener 71. — Jfr. Sø-Daner.
- Denner, Balth, tysk Portrætmaler, 280.
- Derby (England) 242.
- Didrik, kgl. Kapellan, 324.
- Dimitrijevitich, Dragutin, serbisk Oberst, 301 f.
- Dinesen, Lars, Politiker, 158.
- Disraeli, se Beaconsfield.
- Dive (Frankrig) 211.
- Dnjepr, se Danpar.
- Domitian, romersk Kejser, 36.
- Donop, Anne Agnese von, Hofjom-fru, 318.
- Dopsch, A., ostrigsk Historiker, 113, 119, 343, 345.
- Dorer 519.
- Doris (Grækenland) 519.
- Drachmann, A. B., Professor, 111.
- Draviderne 488 f.
- Dresden 295.
- Driburg (Westphalen) 355.
- Droysen, J. G., tysk Historiker, 390, 399.
- Dschingiskan, mongolsk Erobrer, 437.
- Dublin 240.
- Dudo, normannisk Historieskriver, 211.
- Dulles, J. F., Amerikaner, 142.
- Duncker, Max, tysk Historiker, 294.
- Dun-heiði (= de lugiske Duners Land i Slesien) 67, 70.
- Duvergier de Hauranne, Prosper, fransk Historiker, 479.

- Dybbøl 406.
 Dylgja 70.
 Dynekilen (Bahus Len) 261, 268—75.
 Dyppel, Jorgen Iversen, Guvernør i Vestindien, 318.
 Doglinger 68.
- Ea**, oldbabylonsk Guddom, 491.
 Eadgils, g. m. Ealhild, 32, 38, 41, 73.
 Eadred, Abbed, 224.
 Eadward, Søn af den angelsachs. Konge Alfred den Store, 241 f., 250.
 Eadwine (= Audvin), langbardisk Konge, 32, 35, 37. — Jfr. Audvin.
 Eadwine, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Ealhild, Langbarderprinsesse, g. m. Eadgils, 26, 30, 32, 37—41, 47—50, 52, 55 ff., 61 ff., 65—68, 70—74, 76.
 Eddisburg (England) 242.
 Edén, Nils, svensk Historiker, 105, 328.
 Edward 7, engelsk Konge, 178 f.
 Egeskov, Hgd., (Kværndrup S.) 102.
 Eggert, kgl. Kapellan, 324.
 Eginhard, frankisk Historieskriver, 526.
 Egmont, Lamoral, Greve af, 348.
 Eickstedt, Valentin, Gehejmraad, 256.
 Ejder 226, 231 f., 237.
 Ejderstedt 150, 156.
 Ekenäs (Sverige) 102.
 Eksjöhovgård (Sverige) 102.
 Elam (sydv. Del af nuvær. Persien) 492.
 Elsa, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Elsass 133.
 Elvedgaard, Hgd., (Veflinge S.) 356.
 Emerca, Hereling, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Enander, Bo, svensk fil. kand., 83.
 Engelstoft, C. T., Biskop, 412, 426.
 — Laurids, Historiker, 367, 369.
 — Povl, Historiker, 309 ff.
 England 9, 14, 16, 20, 95, 115, 133, 177, 179, 181, 183, 206 ff., 251, 298, 347, 438, 528 ff. — Englænderne 107. — Jfr. Brittannien, Storbrittannien.
 Engler 29. — Jfr. Angler.
 Enlil, babyl. Guddom, 491.
 Ennignup 203, 216, 222 f., 226. — Jfr. Chnob, Gnupa.
 Eormanric, Hrædekonning d. v. s. (?) Konge over Hred-Goter, Goterkongen, 30, 32 ff., 43, 71. — Jfr. Ermanrik.
 Eower 31.
 Eppe, Officer i Kejser Otto's Hær, 237.
 Erech (Babylonien) 491.
 Ericus, Sagnkongen, 215, 223.
 Ericus (Hericus) Puer, Sagnkongen, 215 f.
 Erik 4 Plovpenning, Kongen, 515.
 Erik 5 Klipping, Kongen, 46, 419 f.
 Erik 6 Mened, Kongen, 322.
 Erik 7, af Pommern, Kongen, 322.
 Erik Blodøkse, norsk Kongen, 209.
 Erik, Kongen i Upsala, 202.
 Erik, Søn af Frode Olafson, 63 f.
 Eriksholm (Skaane) 102.
 Ericson, Carl, svensk fil. stud., 83.
 Erling, Søn af Erik Blodøkse, 209.
 Ermanrik, Goterkongen, 26, 35—39, 45—48, 57 f., 61, 68, 73 f., 76. — Jfr. Eormanric, Gautrekr.
 Ermanrik, kentisk-jysk Kongen, 38 f., 49.
 Ermin, Søn af Mand, 27.
 Ernar herað 70.
 Ernst, Victor, württembergsk Historiker, 342—45.

- Erslev, Kr., Historiker, 78 f., 81, 86, 108, 111, 114, 308, 331, 333, 418, 424—27, 446.
- Ervallahus (Sverige) 102.
- Erzberger, Matthias, tysk Politiker, 184.
- Erzgebirge 70.
- Esher, R. B., Viscount, 179.
- Eskil, Ærkebiskop i Lund, 96.
- Estland 96.
- Estrup, H. F. I., Historiker, 370. — I. B. S., Politiker, 160.
- l'Etang, Henri Clavel de, Officer, 276.
- Ethelbert, Son af den kentisk-jyske Konge Ermanrik, 38.
- Ewald, Johannes, Digter, 164.
- Evers, Arthur, svensk fil. dr., 83.
- Faber, Johannes, Protonotar, 323 f. — P. D., Præst i Jungshoved, 168.
- Fabricius, Knud, Professor, 78 f., 83.
- Fabvre, Ed., Vicepræsident i det schweiziske historiske Selskab, 115.
- Fakse Herred 502.
- Fara (Babylonien) 488 f.
- Farnese, Alexander, Statholder i Nederlandene, 346, 348.
- Femern 172, 262.
- Ferrão, A., portugisisk Historiker, 115.
- Fett, Harry, norsk Rigsantikvar, 77.
- Fichte, J. G., tysk Filosof, 360.
- Finn Folkwaling, Fyrste over Friserfolket, 31, 37, 42, 74 f.
- Finland 87 f., 97, 103, 107, 115, 177. — Finner 30, 32, 43.
- Fish, C. R., amerikansk Historiker, 299.
- Fiveldor 31.
- Fladstrand, senr. Frederikshavn, 265, 270.
- Flensborg 143, 148 f., 154, 156, 389.
- Flintholm (i Bundso paa Als) 512.
- Florence of Worcester 240.
- Flæmingjaland 66.
- Folcwald, se Godwulf.
- Folkwaling, se Finn.
- Folquinus, Missionærbiskop i Finland, 97. — Jfr. Fulco.
- Forsstrøm, Axel, svensk fil. dr., 83.
- Foss, Alex., Ingenior, 147, 152. — Niels, Etatsraad, 288.
- Fraenkel, A., Dr. phil., Folketingsmand, 332.
- Frangulis, A. F., politisk Forfatter, 307.
- Franker 23, 27 f., 31 f., 75.
- Frankfort, Arkæolog, 487—90.
- Frankfurt am Main 295.
- Frankiske Rige, Ost-, 232.
- Frankrig 3, 14, 115, 133, 136, 140, 177, 181 f., 184, 187, 251, 263, 301, 347, 469, 471, 526, 529. — Syd-, 187.
- Frantz 2, østrigsk Kejser, 132, 134 ff.
- Franz Joseph, østrigsk Kejser, 138.
- Franz Ferdinand, østrigsk Ærkehertug, 301 ff.
- Freawaru 37.
- Fredegund, frankiske Dronning, 37.
- Fredensborg Slot 109, 309.
- Fredericia 433.
- Fredericq, P., flamsk Historiker, 347.
- Frederik 3, Konge, 105.
- Frederik 4, Konge, 258 ff., 262, 264 f., 267, 270 f., 275, 277, 279 f., 288, 291.
- Frederik 7, Konge, 373, 450.
- Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, 166.
- Frederik, Prins af Nør, 381.
- Frederik 2 af Hohenstaufen 413.
- Frederik Vilhelm 4, preussisk Konge 137.
- Frederiksborg Slot 110, 312.

- Frederikshald (Norge) 270 f. — Frederikssten 271, 275.
- Frederikshavn, se Fladstrand.
- Frederiksstad (Norge) 265, 272.
- Frederikssten, se Frederikshald.
- Freothoric, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Fresna cynne (weold) 42. — Jfr. Friserfolket.
- Frey, Guddom, 46, 52.
- Fridericia, J. A., Historiker, 331, 425.
- Fridla, Hereing, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Friderichsen, Henriette, 355.
- Friesen, Otto von, svensk Sprogforsker, 176.
- Friis, Aage, Professor, 77 ff., 84 f., 107 ff., 114 f., 122 f., 146 f., 298, 308 f., 406, 417, 531 f.
- Frijs, Chr. E. Krag-Juel-Vind-, Lensgreve, Politiker, 148.
- Friis Johansen, K., Arkæolog, 517.
- Friser 28, 31 f. — Jfr. Fresna cynne (weold), Fryser.
- Frisland 228 f., 232.
- Frithuwald, vestsaxisk Konge, 42.
- Fritigil, markmannisk Fyrstinde, 36, 38.
- Frode (o. 900), Konge, 206 f., 205.
- Frode Fredegod, dansk Sagnkonge, 41, 46, 50, 52, 61 f., 65 f., 68, 76. — Jfr. Fruote von Tenemarken.
- Frode, Hadings Søn, dansk Sagnkonge, 51, 53, 55—62, 76.
- Frode, Olafs Søn, dansk Sagnkonge, 62 f., 76.
- Frumtinger 29, 32.
- Fruote von Tenemarken 52 f. — Jfr. Frode Fredegod.
- Fryser 28. — Jfr. Friser.
- Fryxell, A., svensk Historieskriver, 378, 410.
- Frædo (Nordmör, Norge) 210.
- Fulco, estnisk Biskop, 96 f.
- Fundne — Knud, Arnfinn Jarls Søn, 205. — Jfr. Knútr enn fundni.
- Fyn 259, 324, 372 ff., 385, 435.
- Færøerne 454. — Færingar 468.
- Føhr 153. — Vesterland-, 148.
- Fonikierne 495, 520.
- Gabel, Chr. Carl, Kom., Admiral, 257, 265—75, 280, 283, 286. — Christoffer, Frederik 3's Kammer-skriver, 318.
- Gadd, Assistent ved Brit. Mus., 489, 493 f.
- Gamle, Søn af Erik Blodøkse, 209 f.
- Gamli gnævaðarskáld, islandsk Skjald, 210.
- Gardiner, A. H., eng. Ægyptolog, 520.
- Gatterer, Joh. C., tysk Historiker, 166.
- Gautrekr, Søkonge, 48, 75.
- Geat, vestsaxisk Konge, 42.
- Gefder 27, 32. — Jfr. Gepider.
- Geffleger 29, 32.
- Gefwulf, Yterfyrste, 31, 42. — Jfr. Godwulf.
- Geijer, E. G., svensk Historiker, 391.
- Gelres 172.
- Gelting Bugt (Sønderjylland) 148, 154.
- Genève 114, 120 f.
- Gentz, Fr., østrigsk Publicist, 126, 129.
- George, Ernst, Historiker, 342
- Gepider 27. — Jfr. Gefder.
- Gerhard 3, Greve af Holsten-Rendsborg, 362.
- Gerhardt, Paul, tysk Salmedigter 318.
- Germaner 343.

- Gertz, M. Cl., Professor, 331.
- Gervinus, G. G., tysk Historiker, 125.
- Gibika, Burgunderkonge, 26. — Jfr. Gifica.
- Gifica, Burgunderkonge, 30, 35, 51, 74 f. — Jfr. Gibica.
- Gislhere, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Giuseppi, M. S., engelsk Arkivar, 298.
- Gizurr Grýtingaliði 66 f.
- Gjellebæk (Norge) 264 f.
- Gjellerup, S. M., Historiker, 331, 425.
- Gjelsvik, N., norsk Retslærd, 107.
- Gjorslev Bøgeskov (Holtug S.) 506.
- Gjuki, Søkonge, 68, 75.
- Gladsaxe S. (Sokkelund H.) 373.
- Glaesser, Catharina, Dronning Sofie Amalies Kammerkvinde, 317.
- Glammer 32.
- Glammi, Søkonge, 75.
- Glimmingehus (Skaane) 102.
- Glomer, Sagnhøvding, 62.
- Glommer 31, 53, 74 f.
- Glutz, Gustave, fransk Historiker, 115, 326 f., 519.
- Gloucester (England). St. Peters Kirke 242.
- Glumer, Hadings Skatmester, 43, 53.
- Gnupa (= Chnob), Danernes Konge, Søn af Olaph, 189, 204, 211, 213, 217, 222 f., 225, 227, 229, 232 f., 249, 251. — Jfr. Chnob, Chnuba, Ennignup.
- Godfred, Konge, 190 ff., 251.
- Godfred, Haralds Søn, Lensmand i Frisland, 232.
- Godfred af Auxerre, Bernhard af Clairvaux's Sekretær, 333.
- Godwulf (Folcwald), vestsaxisk Konge, 42. — Jfr. Gefwulf.
- Goethe, J. W., tysk Digter, 166, 351 f.
- Gomol, Købmand, 210.
- Gooch, G. P., eng. Historiker, 304.
- Gorce, Pierre de la, fransk Historiker, 184 ff.
- Gorm den Gamle, Konge, 189, 191 f., 194—218, 221, 223—26, 229, 233—36, 238 f., 244—49. Gorms Tilnavne: den Gamle 208 f., 218, 247; hinn heimski d. v. s. den Enfoldige (lat. stultissimus) 194, 198, 200, 224; Løghæ 195, 197, 200, 205, 207, 215 f.; den Rige, den Mægtige 194, 200, 214. Jfr. Gormo Anglicus (Enski, Ænskæ), Gormr hinn barnlausí.
- Gormo Anglicus, Søn af Frode, dansk-engelsk Konge, 205, 207, 205. — Jfr. Gorm Enski (Ænskæ).
- Gormr hinn barnlausí, Dublering i Jömsvikingasaga af Navnet Gorm, 205, 214, 223.
- Gorm Enski (Ænskæ) 205. — Jfr. Gormo Anglicus.
- Gorm hin Engelske, Frodes Søn (Saxo), Konge, 207.
- Gorm, Svens Søn (Roskildekrøniken), Konge, 206 f.
- Gorm (Guthorm), Søn af Erik Blodøkse, 209 f.
- Goter 26—30, 32 f., 35, 74 f. — Jfr. Hreð-Goter.
- Gottonerne 27.
- Gottorp 189.
- Graber, E., tysk Arkivar, 293.
- Grafusing (ved Bjerregrav) 516.
- Gram, dansk Sagnkonge, 43, 45 f., 50 f.
- Gram, Hans, Historiker, 349, 396, 424, 427.
- Gram, Gods (Gram S.), 513—16.
- Gram Aa (Sønderjylland) 45, 50. — Herredstingsted 45, 50.

- Gran, Gerh., norsk Professor, 77.
 Grandjean, Poul Bredo, Underarkivar, 172.
 Granvella, A. P., spansk Statsmand, 348.
 Grau, Andreas, Redaktør, 152.
 Greiffenhagen, baltisk Historiker, 96.
 Greutunger (= Ostgoter) 67, 70. — Jfr. Østgottonerne.
 Greve Sogn (Tune H.) 504.
 Grey, Sir Edward, eng. Statsmand, 305.
 Grib, Peder, Søofficer, 276.
 Grillparzer, Franz, østrigsk Digter, 128.
 Grip, Jætte, 43, 51.
 Grote, George, eng. Historiker, 399.
 Grundtvig, Johan, Historiker, 161. — N. F. S., Digter, 167 ff., 334, 371, 460, 464, 467 f., 484. — Svend, Litteraturhistoriker, 335, 375 f.
 Grün, Anastasius, østrigsk Lyriker, 128.
 Grüner-Nielsen, Arkivar, 416.
 Grytinger 70.
 Gräfsnäs (Sverige) 102.
 Grækenland 115, 306 f., 327, 517—21. — Græker 30, 32, 72, 178. — Jfr. Creacer.
 Guderup (Als) 337.
 Gudorm (Gorm), Hovding i England (d. 890), 208.
 Gudred, northumbrisk Konge, Søn af Hardeknud, 216, 224.
 Guðrǫðr hinn mikilláti, Konge, 50, 67.
 Gudrød, Søn af Erik Blodøkse, 209.
 Guldberg, Ove Høegh, Kabinetssekretær, 165.
 Guld-Harald, Knud Danaasts Søn, 201, 203.
 Gulland 407.
 Gunhild Gormsdatter, g. m. Erik Blodøkse, 209.
 Gunnarr, Burgunderkonge, 74 f.
 Gunrød, Søn af Erik Blodøkse, 209.
 Gurd, Danernes Konge, Søn af Olaph, 212. — Jfr. Gyrd.
 Gustav 2 Adolf, svensk Konge, 99.
 Gustav 5, svensk Konge, 175.
 Guthhere, burgundisk Fyrste, 30, 32, 35, 37.
 Guthorm, dansk Sagnkonge, 43, 50 f.
 Guthorm, Hadings Svigersøn, 51, 56—59.
 Gyda Eriksdatter, norsk Kongedatter, 202 f.
 Gyldenløve, Ulr. Chr., General-Admiral, 270 f.
 Gyldenstjerne, Axel, Rigsraad, 375, 397, 399. — Christine, g. m. Sten Sture den yngre, 441.
 Gyrd, Danernes Konge, Søn af Olaph, 213. — Jfr. Gurd.
 Gøtar, norsk Konge, 50.
 Göteborg 77, 85, 93, 265 f., 268, 270 f.
 Gøter 31.
 Göttingen (Tyskland). Georgia Augusta-Universitetet 166.
Haag 118.
 Haakon Sigurdson, Jarl i Norge, 201.
 Hadbarder (Heapobearder) 31, 44.
 Haderslev 336, 433.
 Hading, dansk Sagnkonge, 43, 45 f., 51, 53—58, 64, 69.
 Hading, Sagnskikkelse, 25.
 Hading (Haddingjar, Haddingi), Navn paa to Arngrimssønner, 66, 69.
 Had-Raumer 32. — Jfr. Heapo-Reamer.
 Hagedorn, Christopher, Oberstlieutenant, 318 f.

- Hagena (= Høgne), Holm-Rygernes Fyrste, 31, 51, 53 f., 58, 74 f. — Jfr. Høgne, Hagene.
- Hagene, Fader til Hilde, 43, 53 f., 64. — Jfr. Hagena.
- Hahr, August, svensk Professor, 101.
- Haldan Bjærgram, dansk Sagnkonge, 62—65.
- Haldia 495.
- Halikkoviken (Finland) 103.
- Hall, C. C., Politiker, 310, 422, 478. — Hubert, engelsk Arkivar, 297.
- Halland 236.
- Hallendorff, C., svensk Historiker, 115.
- Halphen, Louis, fransk Historiker, 326 ff., 526 f.
- Halvdan, Konge i Northumberland, 206 f., 215 f.
- Halfdan Gamle, norsk Sagnkonge, 41.
- Hama, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Hammarström, M., finsk Historiker, 177.
- Hammurabidynastiet 486, 491 f.
- Handelmann, H., tysk Historiker, 374.
- Handelsman, M., polsk Historiker, 115, 123.
- Hans, Konge, 101, 445.
- Hans den Yngre, Hertug, 342.
- Hans Tausen, se Tausen.
- Hansen, Holger, Arkivar, 82. — J. A., Politiker, 160. — Jørgen, Biskop, 337.
- Hanssen, H. P., sonderjysk Politiker, 140, 143, 145 f., 148, 151, 308, 310.
- Haquin, norsk Sagnkonge over Nid-
terne, 43, 53 ff.
- Haquin, svensk Sagnkæmpe, 63.
- Harald Hildetand, dansk Sagnkonge, 70.
- Harald 1 Blaatand, Konge, 46, 198 f., 201, 203, 206, 211 f., 215 f., 227, 230 f., 236 ff., 244, 246, 357.
- Harald Haarfagre, norsk Konge, 202 f.
- Harald Graafeld, norsk Konge, 201, 209.
- Hardegon, Danernes Konge, Søn af Suein, 203, 212 ff., 216, 223. — Jfr. Hardeknud, Hardeknud Gorm, Knud.
- Hardeknud, Gorm den Gamles Fader, 214—17, 223, 225 ff., 233. — Jfr. Hardegon, Hardeknud Gorm, Knud, Knud Arnfinnson, Knútr enn fundni, Thræla-Knútr.
- Hardeknud Gorm, Dobbeltnavn for Gorm den Gamles Fader, 214. — Jfr. Hardegon, Hardeknud, Knud.
- Hardeknud, Svens Søn, engelsk Konge, 206, 207.
- Harfaða fjöll (= Karpaterne) 67, 70.
- Harran (Assyrien) 494.
- Haskins, C. H., Prof. ved Harvard Universitet, 150, 152, 154.
- Hasting, dansk Viking, 53.
- Hatverjer 31. — Jfr. Hætwerer.
- Hauge, Hans Nielsen, norsk Lægprædikant, 175.
- Hausen, Reinh., finsk Historiker, 88.
- Haxthausen, Maria Elisabeth von, Hofmesterinde, 317.
- Headlam-Morley, J. W., eng. Historiker, 304.
- Heapobearder, se Hadbarder.
- Heapo-Reamer 29. — Jfr. Had-Raumer.
- Heathoric, Eormanrics Hirdmand, 33, 70 f.
- Heckscher, Eli, svensk Professor, 83 f., 97, 328.
- Hedca, Eormanrics Hirdmand, 33.

- Hedeby 189, 226 f.
- Hedemann Heespen, Paul von, tysk Historiker, 341.
- Hedevig Sophie, Landgrevinde af Hessen, 319.
- Hedin (= Heoden) 39 f., 75. — Jfr. Heoden, Hetele.
- Hedinsee, Sund ved Scheldemundingen, 52.
- Hegel, G. W. F., tysk Filosof, 364, 428.
- Hegewisch, Franz Hermann, slesvigholstensk Politiker, 342.
- Heiberg, P. A., dansk Forfatter, 167.
- Heidmerkinger, se Hædner.
- Heiðrek, g. m. Sifka, 66, 70 f.
- Heiligo, Danernes Konge, 212.
- Heise, Carl Johan, Præst, 371. — C. A. L., Historiker, 413, 426.
- Hejner 32.
- Helge, dansk Sagnkonge, Roes Broder, 73.
- Hellested (Stevns H.) 503.
- Hellesø (Bahus Len) 272.
- Helm, Ylvingerfyrste, 31, 75.
- Helsingborg 93.
- Helsingfors 107 f.
- Helsingia, Helsingland i Sverige, 42 f., 53, 63.
- Helsingland 54, 64.
- Helsingør 106.
- Helveg, L., Kirkehistoriker, 170, 420.
- Hengest, Sachserhøvding, 24.
- Henrichsen, Erik, politisk Forfatter, 447, 449.
- Henrik 1 Fuglefænger, tysk Konge, 189, 211, 227—33, 249, 251.
- Henrik 4, tysk Kejser, 526.
- Henrik af Lüneburg, Kansler, 324.
- Henry of Huntingdon 196, 243, 246, 248.
- Heoden (= Hedin), Glommerfyrste, 31, 34, 37, 45, 52 ff., 57 f., 69. — Jfr. Hedin, Hetele.
- Heorot, dansk Kongehal, 31, 45.
- Heorotforda (England) 250.
- Heorrenda, Sanger, 52. — Jfr. Hiarrandi.
- Herbette, M., fransk Redaktør, 155.
- Herder, J. G. v., tysk Digter, 166, 352, 360.
- Herefarer, se Hærfarer.
- Herelingerne 33.
- Heremod, vestsaxisk Konge, 42.
- Herlitz, Nils, svensk Historiker, 523.
- Herman, Kansler (Aar 1425), 323.
- Herman, kgl. Kapellan, 324.
- Herman, Provst i Odense, 324.
- Hertugdømmerne 143, 293, 299, 341 f., 381 f., 385, 514. — Jfr. Slesvig, Sønderjylland, Holsten.
- Hervarðr, Arngrims Søn, dansk Sagnkæmpe, 69. — Jfr. Hiortwar.
- Hervør, Ormarr's Fosterdatter, 66, 71.
- Hesselagergaard, Hgd., (Hesselager S.) 102.
- Hetele, g. m. Hilde, 43, 52, 64. — Jfr. Hedin, Heoden.
- Heyne, Chr. G., Filolog, 166.
- Hiarrandi, Arngrims Søn, dansk Sagnkæmpe, 67, 69. — Jfr. Heorrenda.
- Hiarthwar, dansk Sagnhøvding, Rolfs Banemand, 44.
- Hiarthwar, Arngrims Søn, dansk Sagnkæmpe, 66, 69.
- Hiddensee, se Hithinsø.
- Hiden, se Hithin.
- Hild, Hedins Brud, 37, 52, 56, 62. — Jfr. Hilda, Hilde.
- Hilda, g. m. Hiping, 53. — Jfr. Hild, Hilde.

- Hildburg 37.
- Hilde, Hagenes Datter, Heteles Brud, 43, 53. — Jfr. Hild, Hilda.
- Hildebrand, B. E., svensk Numismatiker, 340. — Emil, svensk Historiker, 92 f., 340. — Karl, Dr., svensk Historiker, 175.
- Hildiko, Attilas Hustru, 36 f.
- Hildinger 68.
- Hille, Kammerdirektor, Lærer for Frederik (2) af Preussen, 15.
- Hillebrand, Karl, tysk Forfatter, 125.
- Hiortwar, Arngrims Søn, dansk Sagnkæmpe, 66.
- Hithin, norsk Sagnkonge, 52, 62.
- Hjping, g. m. Hilda, 53. — Jfr. Heodin, Heoden, Hetele.
- Hithinso, nu Hiddensee ved Rygen, 52.
- Hittiterriget 519.
- Hjalmar, Søkonge, 75.
- Hjarne, Heodens Sanger, 45.
- Hjarvard, se Hiarthwar.
- Hjort, P., Forfatter, 163.
- Hjorth, Niels, Købmand, 278 f.
- Hjort-Lorenzen, Peter, Købmand, 381.
- Hjorth-Nielsen, H., Personalthistoriker, 338.
- Hjärne, Harald, svensk Historiker, 85.
- Hjörvard, se Hiortwar.
- Hlide, Eormanrics Hirdmand, 33, 69, 71.
- Hnefi, Søkonge, 75.
- Hnæf, Hokingerfyrste, 31, 75.
- Hobbes, Thomas, engelsk Filosof, 15.
- Hogen, dansk Sagnkonge, 46.
- Hogne, se Høgin.
- Hokinger 31, 75.
- Holberg, Ludvig, Digter, 424.
- Holck, C. G., Retslærd, 448.
- Holder-Egger, tysk Historiker, 524 f.
- Holen, Wrosnerfyrste, 31.
- Hollufgaard, Hgd., (Fraugde S.), 373.
- Holland 155. — Hollænderne 187 f.
- Holm, Edvard, Historiker, 14, 184, 257.
- Holm 319.
- Holmestrand (Norge) 265.
- Holm-Ryger 31, 52, 74 f.
- Holst, Peder, Præst, 168.
- Holstein, Bent, Lensgreve, 152. — Friedr. A. K. F. J. von, tysk Udenrigspolitiker, 183. — J. L. C. C. T., Lensgreve, 158 f.
- Holsten 246, 342, 363, 380, 466. — Holstenerne 362. — Jfr. Hertugdommerne.
- Holten, I. I., Dommer, 477 f.
- Homarr, Søkonge, 75.
- Homer, græsk Digter, 520.
- Homuth, Jørgen, Profos i Stockholm, 442 f.
- Hondhorst, G., holl. Historiemaler, 321.
- Horder (*Hæreper), norsk Folkestamme, 28.
- Hormayer, Josef von, østrigsk Historieskriver, 125.
- Hornemann, Cl. Fr., teol. Professor, 165.
- Horns Herred (Sjælland) 503, 505.
- Hothbrod, svensk Sagnkonge, 44.
- Howardy, G., Pastor, 330.
- Hraner 32.
- Hreð-Goter 27 f., 31. — Jfr. Goter.
- Hringweald, Hærfarers Konge, 31.
- Hroar 44. — Jfr. Roc.
- Hrodgar, dansk Sagnkonge, 31, 34, 37, 45. — Jfr. Roc.
- Hroner, Folkeslag, 28.
- Hrothwulf, dansk Sagnkonge, 31, 34, 37, 45. — Jfr. Rolf.

- Hræder 33.
 Hude, Anna, Dr. phil., 331.
 Huisman, Michael, Historiker, 187.
 Huitfeldt, Arild, Rigskansler, 412 f., 424, 440, 445. — H. J., Oberstlt., 265.
 Humbers, fransk Kendingsnavn for Ætla, Attila, 71 f.
 Humle, Hunnerkonge, 62, 66, 71.
 Hun, Hatverjerfyrste, 31, 62.
 Hun, Sagnkonge over Hunnerne, 62.
 Húnaland 66.
 Hunding, sjællandsk Sagnhovding, 44, 63, 65.
 Hunding, Sagnkæmpe, 57, 59 ff.
 Hunding, svensk Sagnkonge, 44, 54 f.
 Hundinger 29, 32, 54, 59 f., 65, 75.
 Hungar, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Húnn, Søkonge, 75.
 Hunner 26 — 31, 43, 62, 66, 69 ff., 74 f.
 Huntingdon (England) 250.
 Hwala, Fyrste, 30, 42.
 Hvidt, L. N., Minister, 452 f., 458, 483, 485.
 Hwittingaham (England) 224.
 Hyrvi, Søkonge, 75.
 Hædner, den norske Folkestamme Heidmerkinger, 28.
 Hælsinger 31, 42, 53 f, 62, 64.
 *Hæreper, se Horder.
 Hærfarer (Herefarer) 31, 44, 69, 75.
 Hætwerer 62, 69. — Jfr. Hatverjer.
 Hödbrodd, se Hothbrod.
 Høder, Guddom, 46.
 Høegh-Guldberg, Chr., Generalmajor, 377. — Ove, Statsminister, 377.
 Høgin, dansk Sagnkonge, 52, 62.
 Høgne (= Hagena) 39 f. — Jfr. Hagena.
 Høgne (i Rytterlisten Kålfsvisa) 74 f.
 Hogsbro, Sofus, Politiker, 158—62.
 Höjer, T., svensk Historiker, 328.
 Holge, Stamfader for Haalogalands Beboere, 73.
 Høpken, Anders Johan von, svensk Politiker, 7 f.
 Hørby (Hørby S., Dronninglund H.) 510.
 Hörðaland 224.
 Horder 32.
 Horup, V. L. B., Politiker, 158 ff.
 Høyen, N. L., Kunsthistoriker, 361, 382.
 Høgni, se Høgne.
 Hørdaknut, Gorm den Gamles Fader, 203, 224 f. — Jfr. Knud.
 Igor, Storfyrste, 210.
 Illyrerne 519.
 Incgentheow, Eormanrics Hirdmand, 33, 69.
 Indien 488 f.
 Ingeld, dansk Sagnkonge (men opr. Hadubard), 31, 34, 37, 45 ff.
 Ingemund, Konge i Dublin, 240.
 Ingenhaven, von, Oberstlieutenant i Generalstaternes Tjeneste, 319.
 Ingvo, Søn af Mand, 27.
 Irland 511. — Ierne 17, 241.
 Isabella af Ostrig, g. m. Kristiern 2, 374.
 Isabella, Filip 2.s Datter, g. m. Albrecht af Ostrig, 346, 348.
 Isin-dynasti (babylonisk) 491.
 Island 84, 89 f., 172, 454. — Islændere 468.
 Istar, babyl. Gudinde, 491 f.
 Istjo, Søn af Mand, 27.
 Isvolski, Alex., russ. Diplomat, 306.
 Italien 115, 134, 137, 181, 296 f., 358, 360, 517. — Nord-, 136. — Italienerne 135.

- Italienske Republik 297.
- Ivanoff, J., bulgarsk Historiker, 115.
- Ivar Vidfadme, dansk Sagnkonge, 70.
- Jaakkola**, Jalmari, finsk Docent, Fil. dr., 103.
- Jacob Erlandsen, Ærkebisp, 420.
- Jacobsen, Lis, Dr. phil., 98, 334 f.
- Jameson, J. F., amerikansk Historiker, 114, 120.
- Janssen, Borge, dansk Digter, 315.
- Japan 115.
- Jarmeric, dansk Sagnkonge, 44, 46, 63, 65, 76. — Jfr. Yarmarus Rek, Jarmund.
- Jarmund, dansk Sagnkonge, 48. — Jfr. Jarmerik.
- Jassafjældene 70.
- Jellinge 219, 227, 245.
- Jenkinson, Hilary, engelsk Arkivar, 297.
- Jens Andersen Beldenak, se Belde-nak.
- Jensen, Albert, Seminarielærer, 25, 28, 51, 62 f. — Chr. Axel, Museumsinspektør, 171.
- Jespersen, P., Dr., Kgl. Konfessionarius, 259 f., 264.
- Jessen, C. A. Edwin, Filolog, 23, 34. — Franz v., Journalist, 139 f., 142 f., 147 ff., 152, 157. — Jens, Dr., 514. — Knud, Geolog, 517. — Math., Legationssekretær, 277 f.
- Jhering, C. R. v., tysk Retslærd, 177.
- Johannes, Bisp, Kong Olufs Kansler, 324.
- Johannes, Skriver, 324.
- Johnsen, Osc. Alb., norsk Historiker, 187.
- Jomsvikingerne 98, 200.
- Jon Eriksen, Kannik i Upsala, 439 ff.
- Jónsson, Finnur, Professor, 219 ff.
- Jovanovitch, Jovan, fhv. serbisk Gesandt i Wien, 302 f. — Ljuba, serbisk Undervisningsminister, 302 f.
- Judichær, Ole, Schoutbynacht, 256.
- Jugoslavien 115, 301.
- Jungshoved S. (Baarse H.) 168.
- Jylland 95, 204, 237, 246, 452. — Vest-, 95. — Jyder 44, 55. — Jfr. Redgoteland.
- Jæger, Johan, Kaptajnlieutenant, 318 f.
- Jämtland 93 f.
- Jøder 14 f.
- Jørgen Tureson, Domprovst i Upsala, 440.
- Jørgensen, A. D., Historiker, 85 f., 172, 319, 331, 422, 425, 427, 448, 452, 457. — Ellen, Dr. phil., 79. — Poul Johs., Professor, 78 f.
- Kaas**, Ulr., Schoutbynacht, 266.
- Kalenberch, Albrekt, kgl. Skriver, 324.
- Kalf, Digter, 74.
- Kalisch (Polen) 322.
- Kalkar, Chr., Dr., Præst, 356, 371 ff., 420.
- Kallundborg 168.
- Kalnoky, Greve, 316.
- Kant, Imm., tysk Filosof, 129, 352.
- Kappel (Sønderjylland) 150.
- Karelerne 103 f.
- Karerne 519.
- Karpaterne, se Harfaða fjøll.
- Kaunitz, W. A., ostrigsk Statsmand, 133.
- Kehr, Paul, Generaldirektør for det preussiske Arkivvæsen, 294, 524 f.
- Kejsers Folk, Romvælske, 29. — Jfr. Kiars Folk.
- Kemielv (Finland) 104.
- Kerteminde 349 f.

- Kertsch (Rusland) 520.
- Keyser, R., norsk Historiker, 91, 378.
- Kiar, Ødling, 68.
- Kiars Folk 30, 71 f. — Jfr. Kejsers Folk.
- Kiel 341.
- Kiel-Kanalen 139.
- Kielman v. Kielmansegg, J. A., Kansler, 318.
- Kierkegaard, Søren, Filosof, 353.
- Kilmarnock, Lord, engelsk Chargé d'Affaires, 140, 144.
- Kimbrer 35.
- Kina 95. — Kinesere, se Sringer.
- Kis-dynasti (babylonisk) 491.
- Kjev (Rusland) 520.
- Klak-Harald, jysk Underkonge, 196, 199, 206, 215, 246.
- Klemming, G. E., svensk Bibliotekar, 412.
- Klitgaard, C., Postmester, 82.
- Klüver, Wilh., tysk Historiker, 342.
- Knud 1 den Store (den Rige), Konge, 198.
- Knud 2 den Hellige, Konge, 372.
- Knud, d. v. s. Hørdaknut, Gorm den Gamles Fader, Konge, 203, 214 ff., 222 ff. — Jfr. Hardegon, Hardeknud, Hardeknud Gorm, Hørdaknut.
- Knud Danaast, Søn af Gorm den Gamle, 199, 211, 246.
- Knudsen, J. L., Forfatter, 161.
- Knuth, F. M., Minister, 390, 483.
- Knútr enn fundni, Arnfinn Jarls Søn, 224 f. — Jfr. Hardeknud.
- Knytlingerne 225, 232.
- Koch, Jørgen, Borgmester i Malmø, 374. — L., Kirkehistoriker, 170, 393, 428.
- Kochendörffer, Dr., tysk Arkivar, 293, 342.
- Kofoed-Ancher, Peder, Retshistoriker, 357.
- Koht, Halvdan, norsk Professor, 77, 84, 107 f., 112—15, 118 f., 121, 173 ff., 211, 230 f., 531.
- Kolding 433.
- Kolind (Kolind S.) 98.
- Kolowrat, Greve, østrigsk Statsminister, 132, 136.
- Kolsrud, Oluf, norsk Professor, 91, 108.
- Kongslew, Troels, Etatsraad, 350.
- Konstantin 1, Hellenernes Konge, 306 f.
- Konstantinopel 181.
- Koppe, J. B., tysk Teolog, 166.
- Koster (Bahus Len) 266, 271.
- Krabbe, Benedikt, 324. — Christopher, Politiker, 158.
- Krarup, Alfred, Bibliotekar, 530. — Janus Fr., Historiker, 331, 425.
- Kreka, Attilas Hustru, 36 f.
- Krieger, A. F., Minister, 402, 452, 456 f., 459, 463 f., 468, 475, 477, 485.
- Kristensen, Marius, Dr. phil., 220 f.
- Kristian 2, Konge, 298, 423, 439—46.
- Kristian 5, Konge, 319.
- Kristian 6, Konge, 289 f., 377.
- Kristian 8, Konge, 370, 372, 380 f.
- Kristian August af Augustenborg, svensk Tronfølger, 401 f.
- Kristina, svensk Dronning, 93.
- Kristoffer 2, Konge, 322.
- Kræker (Græker) 32. — Jfr. Græker.
- Kugler, F. X., tysk Assyriolog, 486.
- Kumoelv (Finland) 103.
- Kurth, Godefroi, Historiker, 346 f.
- Kvænerne 103.
- Kymene (Finland) 103.

- Kyrre, Hans, Forfatter, 339.
 Kyrösjärvi stråten (Finland) 103.
 København 77, 80 f., 90, 171, 291, 308, 337 ff., 379, 385, -406, 412, 454, 473. — Amalienborg 318. — Blaataarn 318. — Farvergade 502. — Frederiksholms Teglværk 502. — Gammeltorv 502. — Holmens Kirke 291; Kapel 278 f.; Kirkegaard 259. — Kattesundet 502. — Kgl. Bibliotek 402. — Niels Hemmingsensgade 502. — Raadhuset 109. — Rigsarkivet 87. — Sct. Petri 171, 317; Præstegaard 164. — Svanemøllevvej 502. — Trekroner 309. — Universitetet 80, 166.
 Køgegaard, Gl., Hgd., (Køge Landdistr.), 159, 162.
 Kölichen, Caspar, Stadsfysikus i Kbhvn., 317.
 Køster, Ad., Dr., tysk Statskommisær, 146.
- L**
 Labiau (Ostpreussen) 105.
 Ladoga (Rusland) 103.
 Laenen, J., belgisk Historiker, 298.
 Lagermark, J. A., Dr., svensk Historiker, 267 ff.
 Laibach (Jugoslavien) 134.
 Lamprecht, Karl, tysk Historiker, 309, 346.
 Landsberg, Barthold Nikolaj, Oberst, 375.
 Langbarder 30 ff., 35.
 Lange, Chr., norsk Rigsarkivar, 91, 374, 385, 391, 395, 432, 434 ff. — Fr., Læge, 358. — H. O., fhv. Overbibliotekar, 163. — Julius, Kunsthistoriker, 404, 407, 431. — Louise, f. Paludan-Müller, 403.
 Langendorf, P., tysk Historiker, 342.
 Langesund (Norge) 261.
- Langkilde, H. P., Gymnastikinspektør, 339.
 Lanken, Rikmann van der, 324.
 Lapmarken 104.
 Lapper, se Scride-Finner.
 Larkollen (Norge) 266, 272.
 Laroche, Jules, fransk Ambassador i Warszawa, 140, 148 f., 151, 158.
 Larsa, babyl. Dynasti, 491 f.
 Larvik (Norge) 258.
 Lassenius, Johannes, Teolog, 171
 Lauridsen, P., Historiker, 341.
 Laursen, L., Rigsarkivar, 78 f., 331, 530.
 Lavisse, Ernest, fransk Historiker, 326.
 Laxmand, Poul, Rigshofmester, 412.
 Learned, M. D., amerikansk Historiker, 299.
 Lehmann, Max, tysk Historiker, 125. — Orla, Minister, 379, 447—85.
 Leicester (England) 242.
 Lejre (Allerslev S.) 504.
 Leland, Waldo G., amerikansk Historiker, 113, 116, 119, 123, 298.
 Lemvig, P., Højesteretsassessor, 276. — Villh., Søofficer, 276.
 Lenau, Nikolaus, tysk Digter, 128.
 Leningrad 115. — Jfr. St. Petersburg.
 Lenz, Max, tysk Historiker, 125.
 Leoner 32.
 Leonora Christina, g. m. Corfitz Ulfeldt, 311—15, 317, 319 ff.
 Leopold 1, belgisk Konge, 187.
 Lewy, Assyriolog, 494.
 Lhéritier, M., fransk Historiker, 115, 119 f., 123, 530.
 Lidvikinger, d. v. s. Bretoner, 32, 60.
 Liebenberg, Carl, Jurist, 351. — Sophie 351.
 Lieven, Grevinde, russisk Diplomaterue, 126.

- Liliencron, Anne-Marie v., tysk Historiker, 229 f.
- Lilleasien 519 f.
- Limfjorden 95, 199, 237.
- Lindberg, Jac. Chr., Præst, 169.
- Lindén, Birger, svensk Amanuens, 83.
- Lindholmen (Sverige) 102.
- Linvald, Axel, Raadstuearkivar, Magister, 79, 82, 84, 108, 114 f., 122, 308, 406, 530, 532.
- Lipsius, Justus, nederlandsk Filolog, 348.
- Lisch, Dr., Arkivar i Schwerin, 373 f.
- Liudprand af Cremona 228, 230 f.
- Lizerand, fransk Historiker, 527.
- Ljunge, Andreas Peter, Redaktor, 365.
- Llano, Don Sebastian de, spansk Gesandt i København, 173.
- Lloyd George, David, eng. Politiker, 155.
- Lochlanns 240.
- Lofdunger 68.
- London 111. — Konferencen 1864: 180.
- Lorenz, O., tysk Historiker, 125.
- Los Millares (Spanien) 511.
- Lother, g. m. Ulvild, 40 f., 48.
- Lucie, Henriksdatter, 318.
- Ludvig 14, fransk Konge, 14, 126.
- Ludvig 18, fransk Konge, 185.
- Lund 85.
- Lund, Hans, cand. mag., 158—62.
- Lundh, G. F., norsk Historiker, 91.
- Lundström, Herman, svensk Kirkehistoriker, 340.
- Luther, Martin, Reformator, 335.
- Lübeck 391.
- Lüders, Andreas, Fredrik 4.s Kammersekretær, 256.
- Lyngby, Lille, Sogn, (Stro H.), 168.
- Lysabild (Als) 336.
- Lütken 364.
- Lovendal, Valdemar, General, 261.
- Lovenorn, Poul Vendelbo, Generaladjutant, 256, 265.
- Macaulay, Th. B., eng. Historiker, 360.
- Machiavelli, ital. Forfatter, 5, 358 ff., 362, 445.
- Mackeprang, M., Museumsdirektor, Dr. phil., 77 ff., 109, 308.
- Madsen, Peder, Biskop, 335 f.
- Madvig, J. N., Filolog, 164, 427.
- Magyarerne 136.
- Mainz 134.
- Makedonien 521.
- Maldon (Essex, England) 250.
- Malling, Ove, Minister, 410.
- Malmo 390.
- Mancester (Northumberland) 250.
- Mand, gottonsk Guddom, 26 f., 75.
- Manderström, K. R. L., svensk Statsmand, 93.
- Mandeville, Bernard de, engelsk Digter, 7 f.
- Marduk, Babylons Hovedgud, 491.
- Margrethe, Dronning, g. m. Hakon 6, 101, 368.
- Margrethe Christensdatter, g. 1°. m. Jørgen Iversen Dyppel, g. 2°. m. Engelbrecht Christian, 318.
- Mari, Amurru Hovedstad, 491 f.
- Maria af Ungarn, Stathold. i Nederl., 348.
- Marstrand (Bahus Len) 257, 261, 287 f.
- Martensen, H. L., Biskop, 428 f.
- Mar-tu, akkadisk Stamme, 492.
- Masyos, Semnonerkonge, 36.
- Maurer, Konr. v., tysk Retshistoriker, 23.
- Max, Prins, tysk Risgkansler, 145.
- Mazzini, G., ital. Revolutionsmand, 137.

- Meaca, Myrgingerfyrste, 31.
 Mearchcalf, Hundingerfyrste, 31.
 Mederne 493 f.
 Meinecke, Fr., tysk Historiker, 119, 126.
 Melanchton, Phil., Reformator, 335.
 Mercia 195, 239, 242, 246, 248.
 — Mercierne 250.
 Merkel, P. J., tysk Retslærd, 23.
 Mesopotamien 329.
 Metternich, østrigsk Statsmand, 125
 —38, 187. — Frantz Georg, Rigsfyrste, 127.
 Mexico 299.
 Meyer, A. O., tysk Historiker, 299 f.
 — Ed., tysk Historiker, 490.
 Michaëlis, J. D., tysk Orientalist, 166.
 Middelsex (England) 241.
 Mitanni 495.
 Mohl, R. v., tysk Retslærd, 360.
 Molbech, Chr., Historiker, 361 ff., 369 ff., 402, 432.
 Mollerup, W., Historiker, 331, 425.
 Moltke, A. V., Conseilspræsident, 482 f. — Carl, Greve, dansk Gesandt i Berlin, 145 f. — Karl, Minister, 452.
 Mommsen, Chr. M. Th., tysk Historiker, 177, 399.
 Monrad, D. G., Biskop, 370, 392, 403, 409, 422, 447 ff., 451—62, 469, 475 ff., 479, 482—85.
 Morley, Headlam, Englænder, 152.
 Morus, Thomas, engelsk Statsmand, 16.
 Moskva, Krasny Archiv, 305.
 Moss (Norge) 265 f.
 Much, R., østrigsk Filolog, 69 f.
 Muljus (Mannus?), Tjodkonge, 27.
 Mun, Thomas, engelsk Forfatter, 8.
 Munch, P., Dr. phil., 82, 105, 108, 308 ff., 332, 448, 453, 455. — P. A., norsk Historiker, 91, 362 ff., 368, 378.
 Murat, Caroline, Napoleons Søster, 127.
 Müllenhoff, K. V., tysk Germanist, 23, 58.
 Müller, Nikoline, g. m. Troels Kongslew, 350. — P. E., Biskop, 357, 399. — Sophus, Arkæolog, 191, 497—500, 507, 509 ff.
 München 135, 295.
 Mynster, C. N. L., Forfatter, 163. — J. P., Biskop, 163 f., 167, 169 f., 353.
 Münter, Balthasar, tysk Præst i Kbh., 164, 171. — B., Kammerherre, 163. — Frederik, Biskop, 162—70. — Maria Elisabeth, f. Krohn, Bispinde, 164.
 Myrginger 30 ff., 38, 41, 73, 75. — Jfr. Vid-Myrginger.
 Myrk-Viðr 66, 70, 224.
 Müsebeck, Ernst, tysk Historiker, 294.
 Mysingr, Søkonge, 75.
 Møller, Erik, Redaktor, cand. mag. 78 f.
 Mörby (Uppland) 102.
 Nabonid, Babylons sidste Konge, 496.
 Napoleon 1, fransk Kejser, 129, 133, 437.
 Naumann, Erik, svensk Arkivar 92.
 Nederlandene 115, 298.
 Neergaard, N., Minister, 78 f., 82 f., 145, 148, 153, 310 f., 332, 448.
 Nennius, brittisk Klerk, 27, 42.
 Neuspitzer, Fr., Kaptajn, 278, 284, 286.
 Nicolson, Sir Arthur, engelsk Understatssekretær, 304.
 Nidrerne 53.

- Niels Ebbesen, jysk Herremand, 362.
- Nielsen, Carl P., Forfatter, 338. — Fr., Biskop, 163. — Oluf, Historiker, 331, 416, 425. — Y., norsk Historiker, 91.
- Nikolaj 1, russisk Czar, 137.
- Nicolaus, estnisk Munk, 96.
- Nicolaus, kgl. Kapellan, 324.
- Ninive 493.
- Nippur, oldbabylonsk By, 487.
- Nitobe, J., japansk Undergeneralsekretær ved Folkeforbundets Sekretariat, 115, 121.
- Nivlungler 68.
- Nordmann, C. A., finsk Arkæolog, 517.
- Nordmanni 228.
- Norge 91, 93 ff., 107, 112, 115, 172, 174, 201 f., 253, 261, 264—68, 275 ff., 363, 409, 434, 436—39, 466, 468, 474. — Nordmænd 103, 435, 467.
- Noris (»Froiken Noris«), Slægtning af Lord Nothingham, 259.
- Normannerne 195.
- Norrland 93.
- North, Sir Dudley, engelsk økonomisk Forfatter, 19.
- Northumberland 207, 224.
- Nortmannia 212.
- Nutzhorn, Fr., Filolog, 408.
- Nyborg 433.
- Nybøl, Gd., (Gram S.) 515.
- Nyerup, Rasmus, Litteraturhistoriker, 357.
- Nygaard, Sigurd, Stednavneforsker, 498.
- Nygren, Ernst, svensk Arkivar, 524.
- Nykøbing paa Falster. Latinskole 392 f., 405, 420 ff.
- Næsbyholm Skove 506.
- Näsijärvi stråten (Finland) 104.
- Ochino, Bernardino, 335.
- Odense 355 f., 386, 388, 401, 433, 435. — Cathedralsskole 350, 354, 375. — Karen Brahes Bibliotek 375, 397.
- Odhner, C. T., svensk Historiker, 9.
- Odin 46, 54.
- Odovaker, germansk Høvding, 28.
- Ods Herred 503.
- Oehlenschläger, Adam, Digter, 257.
- Offa, Fyrste over Angel, 31, 34, 37, 40, 45, 47, 59, 72.
- Olaph, Danernes Konge (veniens a Sueonia), 212, 222.
- Olav Tryggvason, norsk Konge, 200, 224.
- Olavsætten 213, 217, 225, 227, 233.
- Ólason, Páll Eggert, islandsk Professor, Dr. phil., 77, 84, 89, 108.
- Olaus Petri, svensk Reformator og Historieskriver, 440.
- Oldenborgerne 436.
- Olen, Henrik van, kgl. Kapellan, 324.
- Olivarius, Christen, Kirkehistoriker, 357.
- Olmstead, Assyriolog, 494 f.
- Olofson, Mikel, svensk Kancellitjenerstemand, 99.
- Olrik, Axel, Folkemindeforsker, 24 f., 43, 53, 65. — Jørgen, Museumsinspektør, 208.
- Olsen, F. C., Overlærer, Redaktør af Dansk Folkeblad, 363, 365.
- Oluf 2, Konge, 324.
- Olufsen, Chr., Nationaløkonom, 415.
- d'Olwer, Nicolau, spansk Historiker, 115.
- Oncken, W., tysk Historiker, 326.
- Ongel, Ongle, se Angel.
- Ongendtheow, Sveerfyrste, 31, 69, 71.
- Orebygaard, Hgd. (Sakskøbing Lands.), 159.

- Ormarr, Hervør's Fosterfader, 66, 70.
- Oslo 85, 112 f., 118, 121, 532.
- Osten, Bertold van der, 325. — Buchardt de, 324. — Henrik van der, 325. — Stoyslave van der, kgl. Kapellan, 324.
- Oswiesdun (England) 224.
- Oswine, Eowerfyrste, 31, 55.
- Otto 1, tysk-romersk Kejser, 230, 232, 249.
- Otto, tysk Kejser, 191, 233—38, 244, 248.
- Otto, W., tysk Historiker, 518 f.
- Over-Fussing (Bjerregrav S.) 516.
- Oxenstierna, Axel, svensk Statsmand, 9.
- Oxfordshire (England) 241.
- Palladius**, Peder, Biskop, 334 f.
- Palmerston, H. J. T., eng. Statsmand, 137.
- Paludan-Müller, Amalie, 408. — Carl, cand. jur., 351. — Caspar, Historiker, 333, 349—446. — Frederik, Digter, 354, 419, 430, 436. — Jens, Biskop, 349—55, 358 f., 361, 364 f., 369 f., 378 f., 404. — Jens, Historiker, 389, 393, 404—08. — Philippa 406.
- Palæstina 330, 489 f.
- Papencordt, F., tysk Historiker, 361.
- Paris 111, 147, 155, 470.
- Pårvan, V., Sekretær ved det rumænske Videnskabernes Selskab, 115.
- Pashitch, Nikola, serb. Statsmand, 302 f.
- Passenham (England) 250.
- Paulli, R., Underbibliotekar, 334.
- Pavels, Cl., norsk Biskop, 167.
- Penningby (Sverige) 102.
- Peohter, Pikter, 29, 32, 60.
- Pernille, Tordenskiolds uægte Datter, 259.
- Persien 329.
- Petersen, Carl S., Overbibliotekar, 78 f., 334. — Henry, Arkæolog, 331. — Magnus, Kunstarkæolog, 98. — N. M., Litteraturhistoriker, 210, 432.
- Petersens, Carl af, svensk fil. Lic., 214.
- Petit, Maxime, fransk Historiker, 326 f.
- Petty, William, engelsk Forfatter, 9—13, 15, 98.
- Philippe-Egalité, d. v. s. Louis Philippe, Hertug af Orléans, 348.
- Pikter, se Peohter.
- Pirenne, H., Professor i Gand, 113, 115 f., 119, 186, 346 ff., 528.
- Platon, græsk Filosof, 364.
- Platææ (Bøotien) 405.
- Plehn, Hans, tysk Historiker, 180.
- Plinius, romersk Forfatter, 27.
- Ploug, Carl, Digter, 377, 409, 485(?).
- Ployart, C., Kapt. i Flaaden, 277 f.
- Poincaré, fransk Ministerpræsident, 305.
- Polen 105, 115, 157.
- Pollard, A. F., engelsk Historiker, 528 f.
- Pommern 52.
- Port, M. Celestin, 427.
- Portugal 115.
- Posner, Ernst, tysk Arkivar, 294.
- Potsdam 294 f.
- Poul Helgesen (Eliesen) 412 f., 445.
- Prentout, Henri, Historiker, 528.
- Preussen 132 f., 530. — Preussere 187.
- Price, Assyriolog, 494.
- Primkenau (Kreds Sprottau, Schlesien) 293.

- Princip, G., bosnisk Gymnasiast, 302.
- Päijänne (Finland) 103.
- Quirielle, Madame B. de, 152.
- Raaschou-Nielsen, Henrik, Rektor, 80, 109.
- Raben, Elline Marie, f. Robring, Admiralinde, 291. — Peter, Vice-admiral, 257, 279, 284.
- Rabenius, Nils, svensk Provst, 340.
- Rachfahl, Felix, tysk Historiker, 180 ff.
- Raðbardr, Randvérr's Fader, 44, 66, 70.
- Radiger 36.
- Ragnfrød, Son af Erik Blodøkse, 209.
- Ragnhild, Datter af Erik Blodøkse, 209.
- Rakke, Hundekongen, 46.
- Rambaud, A. N., fransk Historiker, 326.
- Ramses 3, ægyptisk Konge, 519.
- Ramsing, H. U., Oberst, 171.
- Randinger, 31, 44.
- Randvérr (Son af Raðbarðr, Langfeðgatal, Søn af Alfhildr, Herv. 16), 44, 66, 70.
- Rani, Arngriims Søn, dansk Sagnkæmpe, 66, 69.
- Ranke, Leop. v., tysk Historiker, 296, 300, 348, 360 f., 378, 391 f.
- Rantzau, v., Dr., tysk Historiker, 300. — Henrik, Statholder i Hertugdømmerne, 340 f.
- Rasmussen, Alexander, Sognepræst, 162—70.
- Rastadt (Baden) 133.
- Raumer, se Reamer.
- Reamer, Raumer, Folk, 29.
- Recke, E. v. d., Dr. phil., 257.
- Reddaway, W. F., engelsk Historiker, 173, 293.
- Redgoteland 204. — Jfr. Jylland.
- Rée, B. Ph., Politiker, 468.
- Regnar Lodbrog 203, 215.
- Regnilda, Nidrerkongen Haquins Datter, 53, 55.
- Reichenau (Baden) 228.
- Reiðgotaland 66.
- Reiersen, J., 289.
- Reincke-Bloch, H., tysk Historiker, 116, 123.
- Reinhardt, C. E. F., Historiker, 452, 483.
- Rendsborg 433.
- Reten (Hannover) 277.
- Revello, J., argentinsk Historiker, 115.
- Reventlow-Criminil, Henrik, Statsmand, 381.
- Ribe 206.
- Richard 1, Hertug af Normandiet, 211.
- Richter, Paul, tysk Historiker, 293.
- Ridder, de, Historiker, 187.
- Riedner, Otto, Dr., bayersk Arkivar, 292.
- Riegels, Niels Ditlev, Historiker, 166 f.
- Rikmann, Notar, 324.
- Rimso (Rimso S.) 99.
- Ringved, Gods i Norge, 257.
- Robert af Ely 193.
- Roder, Notar, 324.
- Roc, dansk Sagnkonge, 44, 46. — Jfr. Hroar, Hrodgar.
- Rogge, Helmuth, tysk Arkivar, 294.
- Rohmann, J. L., Provst, 371 ff., 386, 432.
- Rolf Krage, se Rolvo.
- Rolufsen, Caspar, 317.
- Rolvo, dansk Sagnkonge, 44, 46.

- Rom 111, 327, 438. — Vatikan-Arkivet 100 f., 108.
- Romaner 23.
- Romberg, G. von, Freiherr, 306.
- Romdahl, A. L., svensk Kunsthistoriker, 77.
- Romere 27, 29. — Jfr. Rum-waler.
- Romvælske 29, 32. — Jfr. Rum-waler, Kejsers Folk, Vælske.
- Rondhere, Eormanrics Hirdmand, 33, 70.
- Rondinger, se Randinger.
- Rosamunda, Gepideprinsesse, 36.
- Rosenkrantz, Niels, Officer, 317.
- Rosenstand-Goiske, Henriette, g. m. Caspar Paludan-Müller, 354, 403, 408, 430. — Johan Philip Kneyl, Konferensraad, 354. — Marie Benedicte, g. m. Jens Paludan-Müller, 349.
- Rosenorn, M. H., Minister, 467.
- Roskilde 400.
- Rostowzew, M., russisk Historiker, 488, 520 f.
- Rothe, Caspar Peter, historisk Forfatter, 254, 256, 272. — Thyge Jesper, Forfatter, 165, 466.
- Rudelbach, A. G., Præst, 169.
- Rudolf, kgl. Skriver, 324.
- Ruger, Folkeslag, 28 f., 32.
- Rumetrud, Langbarderprinsesse, 36.
- Rumstan, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Rum-waler 28. — Jfr. Romere.
- Rumænien 115, 296, 306.
- Runcorn (England) 242.
- Rusland 87, 133, 137, 181, 183, 187, 309. — Syd-, 520.
- Rydberg, O. S., svensk Historiker, 340.
- Rygaard (Langaa S., Gudme H.) 102.
- Rygen 96.
- Rygh, O., norsk Historiker, 91.
- Ræder, Jacob Tode, Officer, 401.
- Rædhære, Eormanrics Hirdmand, 33, 70.
- Rønning, F., Professor, 170.
- Rønninge S. (Aasum H.) 372.
- Rørdam, H. F., Kirkehistoriker, 399, 412, 420, 426.
- Rørik, Brodersøn af Harald Klak, 232.
- Saar-Omraadet 141, 155.
- Sagnac, Philippe, fransk Historiker, 326 ff.
- Salomon, Løjtnant, 257.
- Samwer, K., slesvigholstensk Politiker, 390.
- Sanctis, G. de, italiensk Historiker, 115, 119.
- Sankelmark 405, 407.
- Sankerib, Assyrerkonge, 495.
- Saracener, se Sercinger.
- Sars, Ernst, norsk Historiker, 85.
- Saur, Kaptajn, 284, 286.
- Savonarola, Bodsprædikant, 335.
- Saxer 27 f., 32, 41, 44, 55, 72 f., 204. — Jfr. Seaxer.
- Saxland 55, 72.
- Saxo, Historieskriver, 24 f., 43 f., 46—63, 65, 67, 69, 73 f., 190—93, 195—98, 204 f., 207 f., 214 ff., 223, 227, 233, 236—39, 244—48, 251, 334, 399 f., 424, 427 f.
- Scat, Jarl af Tyskland, 43, 48 f., 56.
- Scate, dansk Sagnhøvding, 57, 60.
- Scavenius, Erik, Politiker, 142—47, 157.
- Sceaf, oldengelsk mytisk Figur, 42, 47. — Jfr. Sceafa.
- Sceafa, Langbarderkinge, 30 f., 35, 42. — Jfr. Sceaf.
- Sceafthere, Ymbrefyrste, 31, 59.
- Scealdwea, vestsaxisk Konge, 42. — Jfr. Skjold, Scyld Scefing.

- »Sergeat«, angelsachsisk Borg, 241.
- Schack, Frederik Christian, Greve, 515.
- Schaffshausen, westfalsk Adelsslægt, 317.
- Scharling, C. E., Teolog, 353 f.
- Scheel, Heinrich Otto, General i den preuss. Hær, 276.
- Schelde 155.
- Scherer, W., tysk Litteraturhistoriker, 23, 26.
- Schiern, F. E. A., Historiker, 367, 369, 403.
- Schiller, J. C. F. v., tysk Digter, 352, 378.
- Schilling, Baron, russ. Ministerialembedsm., 305.
- Schirren, C., baltisk-tysk Historiker, 415.
- Schleiermacher, F. E. D., tysk Filosof, 364.
- Schlesien 293. — Øvre-, 155.
- Schlippenbach, C. C. von, svensk Rigsraad, 104 f.
- Schlosser, F. C., tysk Historieskriver, 125.
- Schmeidler, Bernhard, tysk Historiker, 526.
- Schmidt, Harry, tysk Kunsthistoriker, 341.
- Schmoller, Gustav, tysk Nationaløkonom, 3.
- Schulzenberg (Tyskland) 509.
- Schwaben, Øvre-, 343.
- Schwegler, Alb., tysk Filosof, 399.
- Schweiz 115.
- Schück, Adolf, svensk Docent, Fil. dr., 522 f.
- Schäfer, Dietrich, tysk Historiker, 184.
- Schøller, Maren, Peder Tordenskiolds Moder, 257, 289.
- Scilling, Sanger, 32.
- Scot, skotsk Sagnjarl, 57, 59 f.
- Scride-Finner, Lapper, 29. — Jfr. Skridfinner.
- Scyld Scefing, d. v. s. Skjold, Søn af Sceaf, 42. — Jfr. Skjold, Scealdwea.
- Seafola, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Seaxer 28. — Jfr. Saxer.
- Secca, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Secher, V. A., Rigsarkivar, 294, 331, 425.
- Sehested, Chr., Oversekretær i Tyske Kancelli, 277 f. — Christen Thomesen, Viceadm., 260 f., 263, 268 f.
- Semitter 329, 489 f. — Vest-, 492.
- Semler, J. S., luthersk Teolog, 166.
- Semnoner 36.
- Serajevo (Bosnien) 300 ff.
- Serampore (Indien) 293.
- Serbien 303, 306.
- Sercinger, Saracener, 28, 32.
- Seringer, Kinesere, 29, 32.
- Seton-Watson, R. W., engelsk Historiker, 301.
- Severinsen, P., Sognepræst, 82.
- Shetelig, Hakon, Arkæolog, 517 f.
- Shotwell, J. T., amerikansk Historiker, 113, 116.
- Sibbernsen, A. E., Apoteker, 334.
- Sibirien 520.
- Sifeca, Eormanrics Hirdmand, 33, 70.
- Sifka, Heidreks Hustru, 66, 70.
- Sigar, sjællandsk Sagnkonge, 44, 46, 63, 65. — Jfr. SigHERE.
- Sigbrit Willomsdatter 445.
- SigHERE (= Sigar), Fyrste over Sø-Daner, 31, 34, 37, 44 f., 74 f. — Jfr. Sigar.
- Sigerich, Danernes Konge, 203, 212, 216. — Jfr. Sigtryg.
- Sigfred, se Syfrid.

- Sighvat Skald 221.
 Signe, Sagnskikkelse, 37.
 Sigtryg, Danernes Konge, 189, 213 f., 217, 225. — Jfr. Sigerich.
 Sigurd Fafnesbane, Vølsung, 74 f.
 Sigurd Orm-i-Oje, Konge, 203, 214 f., 224.
 Sigurd Sleva, Son af Erik Blodøkse, 209.
 Sigvard Ljome, Søn af Erik Blodøkse, 209.
 Siklinger 68.
 Silfraskalli, Konge, 204.
 Simancas (Spanien) 173, 299.
 Simeon af Durham 224.
 Sivard, Regnar Lodbrogs Søn, Konge, 215, 222.
 Sivers, Officer, 276. — Peter, russisk Søofficer, 276.
 Sjælland 226 f., 406, 497—513. — Nordøst-, 505. — Vest-, 501. — Øst-, 501 ff.
 Sjælle (Sjælle S.) 98.
 Skaane 93, 193, 227, 264, 275, 503.
 Skaføgaard, Hgd., (Hvilsager S.), 159.
 Skate, se Scat og Scato.
 Skelbækken 143, 153.
 Skilvinger, Fyrsteæt, 68.
 Skjold, Skjoldungernes Stamfader, 40—43, 45—49, 53, 56, 76, 225. — Jfr. Scyld Scefig, Scealdwea.
 Skjoldungerne 46, 49, 68.
 Skotter 29, 32, 59 f.
 Skridfinner 32. — Jfr. Scride-Finner.
 Skytherne 494.
 Skällinge Hede (Halland) 396, 400.
 Slaghek, Didr., Ærkebiskop i Lund, 439, 441—44.
 Slesvig 139—58, 310, 363, 382, 384, 386, 409, 434, 438, 457, 459, 514. — Mellem-, 141, 148—51, 153 f. — Nord-, 143 f., 150 f., 310, 342. — Syd-, 154, 342, 386. — Vest-, 342. — Slesvigere 142, 466. — Jfr. Sønderjylland, Hertugdømmerne.
 Slesvig By 151, 195, 198, 206, 226, 234, 389.
 Slesvig-Holsten 300, 466.
 Slien 152, 204, 221, 225 ff., 231 f., 386.
 Sliegnene 189.
 Smit, Marcus, kgl. Livbarber, 317.
 Smith, Adam, skotsk Nationaløkonom, 18, 21, 98. — D. P., Præst, 167. — Sidney, Assyriolog, 496. — S., Assistent ved Brit. Mus., 489.
 Sne, Konge, 46, 65. — Jfr. Snio.
 Snio, Sagnkonge, 207, 215. — Jfr. Sne.
 Snorre Sturluson, isl. Historieskriver, 48, 68, 72—76, 202 f., 209 f.
 Soholm Aa (Sønderjylland) 148.
 Solf, W., tysk Udenrigspolitiker, 143, 145 ff.
 Sombart, Werner, tysk Nationaløkonom, 13.
 Soro 77, 79 f., 109, 163. — Akademi 80, 370. — Kirke 109.
 Spandau (Tyskland) 295, 322.
 Spanien 115.
 Sparfwenfeldt, J. G., svensk Bibliophil, 414.
 Spengler, O., tysk Historiker, 94.
 Sperling, Otto, ~~Lege~~, 318. *C. H. S.*
 Spittler, L. T., tysk Historiker, 166.
 Sponneck, Georg Vilh. v. Hedwiger, Greve, Generalmajor, 265.
 Springer, Anton, tysk Kunsthistoriker, 125 f.
 Sprottau Kreds (Schlesien) 293.
 Srbik, Heinrich Ritter von, tysk Historiker, 126, 128 f., 131—38.
 Stade (Tyskland) 263, 276.
 Stafford (England) 242.

- Stang, Fr., norsk Jurist, 474.
 Stanojevitch, Professor, 301 f.
 Starkad Aludreng 50, 67, 74.
 Stavanger 96.
 Stavenow, L., 328.
 Staværn (Norge) 270 f., 292.
 Steensen, Georg, General i den preuss. Hær, 276.
 Steenstrup, Japetus, Professor, 417.
 — Johs., Historiker, 78 f., 82 f., 95, 114, 196, 209 ff., 214, 216, 218, 229, 250, 323, 331, 416 ff., 425 ff., 498.
 Steinacker, Harold, østrigsk Historiker, 116.
 Stenbock, Magnus, Greve, svensk General, 263.
 Stensholmen (Sverige) 102.
 Stevns 502 f.
 Stieve, Friedrich, tysk Historiker, 306.
 Stockholm 439.
 Stora Dala (Sverige) 102.
 Storbritannien 297, 305, 530. — Jfr. England.
 Storm, G., norsk Historiker, 91, 211, 214.
 St. Petersborg 107. — Jfr. Lenigrad.
 Stralsund 263.
 Striedinger, Ivo, Dr., bayersk Arkivar, 292.
 Struensee, J. F., Statsmand, 173.
 Strängnäs, Kurt Rogges Hus, 102.
 Strøm, Ingeborg Olufsdatter, 259.
 Stromstad (Bahus Len) 261.
 Sture, Steen, den yngre, svensk Rigsforstander, 441.
 Sturefors (Sverige) 102.
 Stuttgart 295.
 Styrssund (Bahus Len) 266—69, 271.
 Styrssøerne (Bahus Len) 267.
 Suhm, P. F., Historiker, 357, 424.
 Sumer (d. sydl. Del af »Babylonien«) 489.
 Sumererne 329, 487—90.
 Sundby (Sverige) 102.
 Sundholmen (Sverige) 102.
 Sunilda 36 f.
 Suolahti, Gunnar, finsk Professor, 84, 104.
 Susa (Persien) 488 ff.
 Susta, J., Professor i Prag, 115.
 Svaber 31 f. — Jfr. Swæfer.
 Sváfa, Svebernes Opnævnerske, 35.
 Svanhild, dansk Sagndronning, 36.
 Sveavælde 202 f.
 Sveber 35.
 Sveer 31, 44, 54.
 Sveinn Sveitarbót 220.
 Sven, engelsk Konge, 206.
 Svend, Fader til Hardegon d. v. s. Hardeknud, 206 f., 216.
 Svend 1 Tveskæg, Konge, 198, 207.
 Svend 2 Estridson, Konge, 212, 226.
 Svend Aggesen, Historieskriver, 24, 48, 190—93, 195, 197, 203, 207, 214 ff., 218 f., 221 ff., 225 f., 233, 237 ff., 242—51.
 Sweordwerer, Sværdverjer, 29.
 Sverbejef, russ. Gesandt i Berlin, 305.
 Sverige 54, 63, 87, 92—95, 101, 105, 107, 115, 173, 175, 263, 267, 340, 375, 409, 437, 443, 445, 468. — Svenskerne 96 f., 106, 226, 466 f.
 Svinesund (Norge) 275.
 Swæfer 28 f. — Jfr. Svaber.
 Sværdverjer 32. — Jfr. Sweordwerer.
 Sybel, H. v., tysk Historiker, 294.
 Sycger, Folkeslag, 28, 31 f., 55.
 Syd-Daner 31.
 Sydow, C. W. v., svensk Folkemindeforsker, 225.

- Syd-Østerbottn (Finland) 103.
 Syfrid, saksisk Sagnhertug, 44, 55.
 Sylwan, Otto, svensk Professor,
 Rektor, Fil. dr., 77, 83 f.
 Syrien 489, 493. — Nord-, 489.
 Syrvi, Søkonge, 75.
 Syvard, Göterkonge, 50.
 Sæferd, Sycgerfyrste, 31, 44, 55, 75.
 Sø-Daner 31. — Jfr. Dener.
 Sønderjylland 144, 222, 382, 410. —
 Jfr. Slesvig, Hertugdømmerne.
 Sonder Vinge (Sonder Vinge S.) 98.
- T**
 Tacitus, romersk Historieskriver,
 26 f., 343 f.
 Talleyrand, Bisp, Fyrste af Bene-
 vent, 185.
 Tallqvist, Knut, svensk Assyriolog,
 328 ff.
 Tammuz, Konge i Erech i Babylo-
 nien, 491.
 Tamworth (England) 242.
 Tardieu, André, fransk Politiker,
 139—43, 147—53, 155 ff.
 Tausen, Hans, Biskop, 412 f.
 Tavastland (Finland) 103.
 Tell el' Obeid (Babylon'en) 488.
 Temperley, H., engelsk Historiker,
 115, 119, 123, 304.
 Tepe-Musyan (Vest for Susa) 488.
 Termansen, N. J., Politiker, 161.
 Tervingar (= Vestgoter) 67, 69 f.
 Tettenhall (Staffordshire, England)
 239.
 Teutoner 35.
 Thaemert, tysk Historiker, 228.
 Theoderik, Frankerkonge, 26, 31.
 Theodric, Eormanrics Hirdmand, 33.
 Thersandros fra Orchomenos 405.
 Thetwell (England) 250.
 Thiers, Ad., fransk Historiker, 125.
 Thomle, E. A., Statsarkivar i Oslo,
 258.
- Thora, Helges Slegfred, 73.
 Thorbjørg Bekkjarbót 220.
 Thorgerd Hølgabrud 73.
 Thorsen, Kr., cand. polit., 337. — P.
 G., Universitetsbibliotekar, 414 f.
 Thorvaldsen, Bertel, Billedhugger,
 128.
 Thrakerne 519.
 Throwender 28 f. — Jfr. Trønder.
 Thrydo, Offa's Dronning, 37, 40.
 Thræla-Knútr, Arnfinn Jarls Søn,
 224 f. — Jfr. Hardeknud.
 Thuning, Hadings Fjende, 44, 54.
 Thusnelda, Armins Hustru, 36.
 Thyle, Rondingerfyrste, 31.
 Thyringere 27 f., 31 f., 69.
 Tiamat, Vidunderdyr i babyl. Myto-
 logi, 491.
 Tietmar, Biskop af Merseburg, 229.
 Timur-i-leng, Mongolerfyrste, 437.
 Tirvingar, islandsk Sagnkæmpe, 66.
 Tisza, Stephan, ungarsk Politiker,
 301.
 Tjekkoslavakiet 115.
 Tomæsen, Hr., i Drammen, 283.
 Topsøe, Vilh., Forfatter, 174.
 Tordenskiold, Peder, Viceadmiral,
 253—92.
 Torm, Fred., Professor, 335 f.
 Torpa (Sverige) 102.
 Torup (Skaane) 102.
 Toste hin arge, jydsk Sagnhøv-
 ding, 55.
 Tout, T. F., engelsk Historiker, 115.
 Towcester (England) 250.
 Tramm, Godsforpagter, 514.
 Trankebar 260.
 Travemünde 278.
 Treitschke, H. G. v., tysk Historiker,
 125 f., 184.
 Trene 226.
 Trivold i Bern, Sagnkonge, 46.
 Troja (Lilleasien) 519.

- Trojel, F. P., Admiral, 291.
- Trolle, Gustav, Ærkebiskop i Upsala, 439 ff.
- Trondhjem, Videnskabernes Selskab, 254, 259.
- Trælle-Knud, se Thræla-Knútr.
- Trønder 32. — Jfr. Throwender.
- Tscherning, A. F., Krigsminister, 448, 483 f.
- Tullgarn (Sverige) 102.
- Tunberg, Sv., svensk Professor, 83 f., 176, 328.
- Tuxen, A., fhv. Generaløjtn., Dr. phil., 79, 83. — I. C., Søofficer, 257.
- Tvisto, gottonsk Guddom, 26.
- Tykke Konne, dansk Sagnkonge, 46.
- Tyre Danmarksbod, 189—96, 199 ff., 210, 218—39, 242—49, 251 f. Danmarks Pryd 219. Danabót 220.
- Tyresø (Sverige) 102.
- Tyrfinger, Opnævner for Tervingerne, 66 f., 69 f.
- Tyrkiet 306.
- Tyrving, se Tirvingar.
- Tyske Forbund 134, 380.
- Tyskland 15, 112, 116, 120, 133, 137, 143 f., 146, 150, 155, 177, 181—84, 251, 293, 309, 344, 347, 384, 386, 434. — Nord-, 187. — Tyskerne 36, 148, 235 f.
- Tønder, H. A., Officer, 275.
- Tønning (Sønderjylland) 150.
- Törne, P. O. v., finsk Professor, 84, 94.
- Ubbo, dansk Sagnjarl, 56, 59.
- Uffo, dansk Sagnkonge, 44, 46.
- Uldall, P., Generalfiskal, 166.
- Ulfeldt, Slægt, 316.
- Ulfeldt, Christian, 317. — Corfitz, Righshovmester, 312, 319 f. —
- Leo, Søn af Righshovmester Corfits U., 311.
- Ulvild, g. m. Frode Fredegod, 41, 68. — Jfr. Alvilda, Datter af Götar, g. m. Frode Fredegod.
- Ulvild, g. m. Lothar, 40 f., 48.
- Ulvilda, Hadings Datter, g. m. 1. Guthorm, 2. Ubbo, 3. Scot, 41, 50 f., 55—62, 76.
- Ulvilda, Datter af Sveakongen Syvard, g. m. Frode, 40 f., 50, 62 f., 76.
- Ungarn 115, 136, 518.
- Unni, Ærkebiskop af Bremen, 206.
- Unwæn, Søn af Ost-Gote, 33.
- Upsala 202.
- Ur (Babylonien) 487.
- Urne, Lage, Biskop i Roskilde, 357.
- Usinger, R., tysk Historiker, 413 f.
- Ussing, Henrik, Præst i Lille Lyngby, 168. — Lektor, Dr. phil., 97, 336. — J. L., Professor, 428.
- Utfall 286.
- Utö (Sverige) 102.
- Wad, G. L., Landarkivar, 355, 372.
- Wada, Hælsingerfyrste, 31, 52, 58, 64. — Jfr. Wate.
- Wadstein, Elis, svensk Filolog, 213, 225, 231.
- Wagram (Østrig) 133.
- Wagrer 222.
- Waitz, Georg, tysk Historiker, 211, 374.
- Vaka, Demetra, græsk-amerikansk Journalist, 307.
- Wald, Woingerfyrste, 31, 71 f.
- Valdar, Danerfyrste, 71 f.
- Valdemar 1 den Store, Konge, 237.
- Valdemar 2 Sej, Konge, 96.
- Valdemar 4 Atterdag, Konge, 322, 324.
- Waldenberg, Joh. Chr., 260.

- Valdres (Norge) 202.
 Wales 242.
 Wallenstein, Albr. af, tysk Hærfører, 297. — Herman von, Kaptajn, 319. — Juliane Elis. von, Hofmesterinde hos Landgrevinde Hedevig Sophie af Hessen, 319.
 Walter, Mr., 283 f. — Jørgen, Oberst, 318.
 Waltpurger, Jochum, fra Zittau, 317.
 Vandaler 27 f. — Jfr. Wenler.
 Varner, Folkeslag, 28, 31. — Jfr. Wærner.
 Warschawa 112, 118.
 Wartenberg, Waldstejn, Greve, 311.
 Warwick (England) 242.
 Washington 119.
 Wate, Heteles Ven, 52, 54, 64. — Jfr. Wada.
 Vatte, Dværg, 59.
 Wealhpeow 37.
 »Weardbyrig«, angelsachsisk Borg, 242.
 Vedel, A. S., Historiker, 334. — Peter, Gehejmelegationsraad, 148, 308.
 Wedel-Heinen, Anna, Stiftsdame, 355.
 Vedel Simonsen, L. S., Historiker, 355 f., 372 f., 383, 385.
 Vedelspang (Sønderjylland) 189, 213.
 Wednesfield (Staffordshire, England) 239.
 Weeke, F. H. Chr., Underbibliotekar, 331, 425.
 Wegener, Caspar, Biskop, 375. — C. F., Geheimearkivar, 313, 370, 390, 397 f., 401, 434.
 Weibull, Curt, svensk Historiker, 214, 225. — Laurits, Professor i Lund, 108, 190—96, 199 f., 205, 218, 221, 400.
 Welch, Historiker, 494.
 Wells, H. G., engelsk Forfatter, 327.
 Velschow, H. M., Historiker, 362, 364, 367, 396, 399, 403, 415, 424, 427.
 Vender 29, 32. — Wineder.
 Vendland 204.
 Vendler 31.
 Venedig 134.
 Venizelos, græsk Statsmand, 307.
 Wenler 27. — Jfr. Vandaler.
 Wergeland, Nicolai, norsk Præst, 460.
 Werlauff, E. C., Historiker, 369, 398, 402 f., 424.
 Vermund, dansk Sagnkonge, 45.
 Werner, Adam Friedrich, Notarius publ., 317. — Henrik, Kapellan, 324.
 Wertheimer, Eduard von, ungarsk Historiker, 138.
 Wessel, Caspar, Viceadmiral, 258, 278 f. — Christopher, Præst, 258. — Jan, Peder Tordenskiolds Fader, 257. — Jan, Peder Tordenskiolds Broder, 258. — Johan Herman, Digter, 258.
 Wessex (England) 242.
 Westergaard, H., Professor, 332.
 Vesterlynghøjene 506.
 Vestgoter, se Tervinger.
 Vestindien 299, 318.
 Weybye, Kasserer, 284.
 Weyse, A., Etatsraad, 278.
 White, Mr., amerik. Delegeret paa Fredskonferencen, 150.
 Vibe, Kommandør, 266 ff., 272 f. — Ditl., Oversekretær i Danske Kancelli, 279.
 Wicinger, Folkestamme, 29, 31.
 Victoria, engelsk Dronning, 178 ff.
 Vid-Myrginger 33, 70. — Jfr. Myrginger.

- Vidsid, oldengelsk Sanger, 30, 37, 57, 60 f., 67, 73 f., 76.
- Vidtsköfle (Skaane) 102.
- Widukind, sachsisk Krønikeskriver, 226, 228, 230 f.
- Wieland, C. M., tysk Digter, 166.
- Wien 135.
- Vigander, Haakon, norsk Oversætter, 327.
- Viglek, dansk Sagnkonge, 45.
- Vigsiden (Bahus Len) 268, 283, 285 f.
- Vik (det ældre), (Sverige), 102.
- Wilcken, Ulrich, tysk Historiker, 518.
- Vilhelm af Oranien, Nederlandenes Befrier, 348.
- Wilhelm 2, tysk Kejser, 145, 183.
- Villari, Pasquale, ital. Historiker, 360.
- Villèle, Jos., fransk Minister, 185.
- Willer, P., Maanedsløjtnant, 285, 287.
- Wilson, Woodrow, Præsident i U. S. A., 156, 529.
- Wilster, Chr., Digter, 163.
- Wimarson, Nils, svensk Lektor, Fil. dr., 77 f., 84, 104.
- Wimmer, Ludv. F. A., Filolog, 98 f., 189, 213, 219.
- Vinborge 32.
- Vincens, Biskop af Skara, 443.
- Vinding Sogn (Ulfborg H.) 336.
- Wineder, Folkeslag, 28 f. — Jfr. Vender.
- Vinogradoff, Paul, russisk-engelsk Historiker, 176 ff.
- Winther, Gert, Politiker, 468.
- Wismar 263.
- Witham Borg (England) 250.
- Withergield, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Vitolf, svensk Sagnkæmpe, 42, 63 f.
- Witta, Svaberfyrste, 31, 42, 58, 64.
- Vitte, Dværg, 59.
- Witte, Bertold, kgl. Kapellan, 324.
- Vittho, frisisk Sagnkæmpe, 56, 58.
- Witrock, Georg, svensk Professor, 84, 99, 105.
- Wod, Thyringerfyrste, 31.
- Woinger 31.
- Voldtofte (Flemløse S.) 512.
- Voler 71. — Jfr. Romvælske.
- Volmer hin Onde, Konge, 46.
- Worm, Oluf, Rektor i Horsens, 164.
- Wrangel, E. H. G., svensk Litteraturhistoriker, 77.
- Wrosner 31.
- Wudga, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Wulphere, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Wullenweber, Jørgen, Borgmester i Lübeck, 374.
- Wulpenwerder, Ø ved Scheldemundingen, 52.
- Wurm, Chr. Friedr., tysk Historiker, 374.
- Wyrmhære, Eormanrics Hirdmand, 33, 66, 70 f.
- Vælske (Vøler) 71 f. — Jfr. Romvælske.
- Wærner 27. — Jfr. Varner.
- Yarmarus Rek 48. — Jfr. Jarmerik.
- Ylvinger 31.
- Ymbrer 31.
- Ynglinger, Fyrsteæt, 68.
- York (England) 242.
- Yrsa, dansk Sagndronning, 37, 73.
- Yter 31, 42, 55.
- Zahle, C. Th., Statsminister, 148.
- Zahrtmann, C. C., Minister, 483.
- Zoëga, Georg, Arkæolog, 166. — Hedevig, g. m. Philip Julius Bornemann, 317.
- Zu, babyl. Sagnfigur, 491.
- Zwin (Belgien) 347.

- Ægelmund, Eormanrics Hirdmand, 33, 70.
- Ægypten 95, 329 f., 489, 493 f.
- Ælfwine (= Albuin), langbardisk Fyrste, 30, 32, 35, 37. — Jfr. Albuin.
- Ælfwyn, Datter af Dronning Æthelfled, 242.
- Ænener 29, 32.
- Æthelfled, angelsachsisk Dronning, 195 f., 218, 233, 239—52.
- Æthelred, Konge af Mercia, 195 f., 209, 218, 239—48.
- Æthelwold, angelsachsisk Prins, 241.
- Ætla, Hunnerkonger, 30, 33, 48, 62, 66, 71 f., 74 f. — Jfr. Attila.
- Ødinger, Fyrsteæt, 68.
- Ønev, Sagnhøvding, 62.
- Ørby Hus (Sverige) 102.
- Øresund 225.
- Ørsted, A. S., Statsmand, 365, 381 f., 452, 464, 468, 475, 480, 522.
- Østersøen 103, 106, 188, 268.
- Øst-Gote, Eormanrics Hirdmand, 33.
- Østgottonerne 48, 51. — Jfr. Greutunger.
- Østrig 105, 116, 126, 131—35, 137, 181, 296 f.
- Østrig-Ungarn 112, 303, 306.
- Øverland, O. A., norsk Historiker, 260.
- Øxnebjerg (Fyn) 373 f.
- Øyvind Skaldespiller 210.